

N.A. URSU
Contribuții la
ISTORIA CULTURII ROMÂNEȘTI
în secolul al XVII-lea

Domnului Profesor Stelian Dumistrăcel,
omagiu cordial și cele mai bune urări.

N.A. Ursu
Februarie 2004.

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
URSU N.A.**

**Contribuții la istoria culturii românești
în secolul al XVII-lea / N.A. Ursu**

Iași, Cronica, 2003

452 p.; 21 cm

ISBN: 973-8216-54-0

821.135.1.09

Lucrare publicată cu sprijinul
Ministerului Culturii și Cultelor

© Toate drepturile aparțin editurii „Cronica”

N.A. URSU

Contribuții la
ISTORIA CULTURII ROMÂNEȘTI
în secolul al XVII-lea

Studii filologice

Editura CRONICA
Iași • 2003

Cuvînt înainte

Spre mijlocul secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Matei Basarab în Țara Românească (1632-1654) și a lui Vasile Lupu în Moldova (1634-1653), dezvoltarea limbii române literare și a culturii românești înregistrează un salt spectaculos, prin intensificarea eforturilor de înlocuire a slavonei cu limba română în administrație și prin creșterea numărului de traduceri din limbile slavonă și greacă, îndeosebi colecții de pravile și cărți de învățătură sau de polemică religioasă, dar și cronografe, scrieri hagiografice, cărți populare și altele. O bună parte dintre traduceri respective au fost tipărite, în primele tipografii care se înființează atunci în Țara Românească și în Moldova. Procesul acesta de edificare a limbii literare și a culturii naționale continuă și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fiind încununat de prima realizare majoră a poeziei românești culte, Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, tipărită la Unieș în anul 1673, și de traducerea integrală a Bibliei în limba română, tipărită la București în anul 1688. Ca în întreaga cultură românească veche, multe dintre traduceri efectuate în acest secol au rămas însă anonime, ori au fost atribuite în mod arbitrar unor contemporani mai cunoscuți.

Cercetarea limbii unui număr relativ mare de traduceri anonime sau cu paternitate controversată din perioada 1640-1670 ne-a oferit posibilitatea să identificăm mai multe lucrări necunoscute ale lui Daniil Andrean Panoneanul din Țara Românească și ale lui Dosoftei și Nicolae Spătarul (Milescu) din Moldova. La capătul acestor îndelungate și anevoioase investigații, pe parcursul cărora ne-am corectat afirmațiile privind paternitatea unor texte făcute în primele etape ale cercetărilor, am ajuns la următoarele concluzii mai importante, care pot interesa istoria literaturii și a culturii românești:

- 1. Daniil Panoneanul este traducătorul Vechiului Testament din ms. 4389 de la Biblioteca Academiei Române, al Învățăturilor lui Nea-goe Basarab către fiul său Teodosie, al Vieții Patriarhului Nifon și al romanului religios Varlaam și Ioasaf, a cărui traducere a fost atri-*

buită în mod nejustificat logofătului Udriște Năsturel; 2. Traducerea cronografului numit "tip Danovici", atribuită tot în mod nejustificat logofătului Pătrașco Danovici, este o lucrare de tinerețe a lui Dosoftei; 3. Traducerea Istoriilor lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul a fost remaniată de către traducătorul cronografului "tip Danovici", identificat în persoana lui Dosoftei; 4. Nicolae Spătarul a tradus și părțile I și a II-a ale Mîntuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos, nu numai partea a III-a a cărții, cum a încercat să demonstreze Liviu Onu. Tot el a tradus și Apologia contra lui Mahomed a împăratului bizantin Ioan Cantacuzino; 5. Prima revizie a Vechiului Testament tradus de Nicolae Spătarul, pe care o reflectă copia din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, a fost făcută în Moldova, de Dosoftei și colaboratorii săi.

Dedic acest volum de studii Domnului Profesor Gavril Istrate, la apropiata a 90-a aniversare, cu respectuoase și calde felicitări, modest omagiu al unui elev și colaborator apropiat, profund recunoscător pentru încrederea și prietenia cu care m-a onorat și care m-au ocrotit în câteva momente mai dificile din viața mea.

Adresez alese mulțumiri Editurii Cronica pentru inițiativa și eforturile editării acestui al treilea volum al meu de studii filologice, precum și Ministerului Culturii și Cultelor, care a sprijinit publicarea lui.

Mulțumesc de asemenea Domnului Cezar Baciuc pentru profesionalismul, bunul gust și răbdarea de benedictin cu care a învins toate dificultățile de ordin tehnoredacțional prezentate de aceste studii.

N.A.U.

Noiembrie 2003

Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul Îndreptării legii (Tîrgoviște, 1652)

1. Singura traducere cunoscută a lui Daniil Panoneanul

1.1. Informațiile privitoare la viața și activitatea acestui enigmatic cărturar român de la mijlocul secolului al XVII-lea sînt foarte sărace. Cîteva relații a dat el însuși, în prefața dedicatorie a *Îndreptării legii*, semnată "Daniil m[onah] Panonean" și adresată mitropolitului Ștefan al Țării Românești. Cu exces de modestie, impus și de conveniențele stilistice de epocă ale unei atare prefețe, "mai micul, prostul și plecatul" Daniil afirmă că s-a hotărît, la îndemnul mitropolitului Ștefan, "a prepune această *îndreptare de lege* dă pre limba elinească pre limbă proastă rumânească, nu doară dăn nevrednicia prostimei mele, sau dă ventr-o învățatură învățat, fără numai cît m-am ispitit a linge pre dinafară puținel gramatica și sintaxisul, ce cu toată mintea, înțelepția, arătarea, spunerea și îndreptarea a cuviosului întru ieromonasi chir Ignatie Petriți și a lui Panteleimon Ligaridi, dascăli desăvîrșit amîndoi de la Hio, vestiți și foarte iscușiți întru toată dumnezeiasca scriptură"¹. Bineînțeles, monahul Daniil a putut fi ajutat de către cei doi dascăli greci, aduși la școala din Tîrgoviște, numai în privința clarificării unor noțiuni juridice sau teologice aflate în textele pe care le traducea. Găsirea termenilor echivalenți românești și redactarea celor aproape 800 de pagini ale pravilei într-o limbă literară românească surprinzător de cursivă și de frumoasă, pentru acea dată, reprezintă contribuția deosebit de importantă a modestului cărturar la dezvoltarea limbii și a culturii noastre.

1.2. *Îndreptarea legii* constituie de multă vreme obiectul unor interesante cercetări, atît de istorie a dreptului cît și de istorie a limbii literare și a culturii românești. A fost reeditată (integral sau parțial)

¹ Vezi *Îndreptarea legii. 1652*, ediție întocmită de un colectiv condus de Andrei Rădulescu, București, 1962, p. 34.

de cîteva ori, i s-au identificat izvoarele², i s-a studiat în oarecare măsură limba³. În studiile respective, ca și în unele cercetări de istorie a învățămîntului românesc⁴, s-au făcut, în mod firesc, și referințele de rigoare la formația culturală a traducătorului și la calitatea traducerii. Luînd ad litteram afirmațiile convenționale ale lui Daniil Panoneanul din prefața sa dedicatorie către mitropolitul Ștefan, citate mai sus, și exagerînd, ca și el, importanța contribuției dascălilor greci Ignatie Petriți și Paisie Ligaridi la înfăptuirea traducerii, unii cercetători au subestimat, poate cu prea mare ușurință, capacitatea intelectuală, cultura și talentul literar al traducătorului român. Într-adevăr, Daniil Panoneanul a tradus greșit, atît în prefața *Îndreptării* pusă sub semnătura mitropolitului Ștefan cît și în textul pravilei, mai multe cuvinte grecești, fapt care demonstrează relativ slabele sale cunoștințe de limbă greacă⁵. Deși au importanța lor pentru studiul acurateții traducerii, greșelile de această natură, pe care le întîlnim de altfel la aproape toți traducătorii români de atunci, de la cei mai modești pînă la un

² Vezi bibliografia menționată și comentată în introducerea ediției citate la nota 1, precum și Violeta Barbu, *Asupra izvoarelor Îndreptării legii (Tîrgoviște, 1652)*, în "Studii și cercetări lingvistice", XLI, 1990, nr. 2, p. 135-144 (I), nr. 3, p. 269-278 (II), nr. 5-6, p. 474-481 (III), și *Prima traducere a unor fragmente din Hippocrate în limba română. Îndreptarea legii (1652) și izvoarele grecești*, în "Limba română", XLII, 1993, p. 128-133.

³ Vezi Ștefan Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în "Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași", (serie nouă), secțiunea III (științe sociale), a. Istorie, filologie, IX, 1963, p. 101-151, și Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1971, p. 231-240.

⁴ Vezi Victor Papacostea, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în "Studii", XIV, 1961, nr. 5, p. 1139-1167, și *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în "Romanoslavica", V, 1962, p. 183-194, precum și Sergiu Iosipescu, *Paisie Ligaridi și studiile clasice din Țara Românească în secolul XVII*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»", XXI, 1984, p. 379-385.

⁵ Vezi Ion Pretz, *Predoslovie mitropolitului Ștefan la Pravila lui Matei Basarab*, București, 1905, și *Cromatică lui Daniil Panonski*, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", X, 1909, p. 58-62, precum și Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în Țările române. Îndreptarea legii din 1652*, în "Studii", XIII, 1960, nr. 1, p. 57-82.

Nicolae Spătarul (Milescu) sau Cantemir, nu pot însă întuneca imaginea sa de cărturar și de talentat minuitor al limbii române, pe care o reflectă fiecare pagină a *Îndereptării legii*. Căci această voluminoasă lucrare este nu numai un prețios text juridic al vechii culturi românești, ci și un monument al limbii române literare.

1.3. Deși limba *Îndereptării* reflectă, în mare măsură, particularitățile graiurilor sudice ale dacoromânei, în acest text se întîlnesc și multe cuvinte, forme și fonetisme specifice graiurilor dacoromânești nordice sau sud-vestice. Unele dintre ele provin din textul moldovenesc al *Cărții românești de învățătură de la pravilele împărătești* (Iași, 1646), folosită de Daniil Panoneanul în prima parte a traducerii sale. Altele sînt însă specifice graiurilor din nord-vestul Munteniei, din Oltenia, din sud-vestul Transilvaniei și din Banat. Acestea pot constitui indicii că Daniil Panoneanul era originar din regiunea respectivă. Presupunem că asemenea particularități ale graiurilor nordice și sud-vestice au fost mai numeroase în *manuscrisul* traducerii, așa cum sînt în traducerile rămase în manuscris pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul (vezi 3.2.5., 3.3.3., 3.4.3.), dar cu prilejul tipăririi lucrării ele au fost eliminate de tipografi.

Prezentăm mai jos lista unor cuvinte și forme specifice graiurilor dacoromânești nordice sau de sud-vest aflate în *Îndereptarea legii*, pentru a putea fi comparată cu listele corespunzătoare întocmite la traducerile pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul (vezi paragrafele menționate mai sus și 3.7.2.). Caracterul regional dacoromănesc nordic sau de sud-vest al cuvintelor și formelor respective, în acea perioadă, a fost determinat pe baza informațiilor oferite de *Dicționarul român-german* al lui H. Tiktin, *Dicționarul limbii române* al Academiei (DLR), *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, elaborat de I.A. Candrea și Gh. Adamescu, București, 1931, A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, de lucrarea lui Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, de *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780)*. *Termeni regionali*, București, 1987, elaborat de Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon, precum și de unele studii și hărți lingvistice citate în succintele comentarii pe care le facem la anumite cuvinte sau forme.

acolisî vb. IV "a se ține, a se lega de cineva (cu gînd rău)";

“cînd se va *acolisi* un om cu altul, nefiindu-i cela nice cu o deală...” (p. 246).

afunda vb. I “a (se) cufunda”: “să-i *afunde* și să-i nece” (p. 384), “să se *afunde* în undele, și nădlabii, și în valurile diavolului” (p. 757), cf. și p. 513.

apleca vb. I “a alăpta”: “să-ș *aplece* muma coconul” (p. 693), cf. și p. 224, 231, 361, 699.

băsău s.n. “pizmă, ură; batjocură”: “de să va fi omorît [...] de frică, sau de scîrbă, sau de *băsăul* oamenilor” (p. 250).

beteag s.m. “bolnav; infirm” “nu să pot pedepsi niceodată stricații, și *betegii*, și alții ca aceia” (p. 87), “coconii carii se nasc ologi, sau într-alt chip *betegi*” (p. 720), cf. și p. 668, 706, 721.

betejală s.f. “vătămare; infirmitate”: “cine va năiemii cal și-l va împovăra [...], și-l va beteji, aceluia i se judecă *betejala*” (p. 303), “*betejală* sau vătămare” (p. 724).

beteji vb. IV “a (se) vătămă, a (se) îmbolnăvi”: “carele va da la sfadă cu băț sau sabie de-l va *beteji*” (p. 661), cf. și p. 3, 303, 692, 724, 725, 732.

betejune s.f. “vătămare; infirmitate”: “va avea semn sau altă *betejune* pe trup” (p. 74), “cine-ș va bate joc sau va rîde de un orb, sau de șchiop, sau de surd, sau de alte *betejuni*” (p. 439), cf. și p. 724.

bui vb. IV “a năvăli mugind puternic”: “cînd vor paște niște vite striine împreună la un loc și va începe una dentr-însele a se *bui*, ca să întărite pe vreuna să se lupte...” (p. 298), “cînd va veni un dobitoc *buindu-se* spre altul...” (*ibid.*). Cu sensul “a (se) revărsa, a năvăli”, acest cuvînt este folosit astăzi în Gorj⁶.

canaf s.n. “ciucure”: “ciucuri sau *canafuri*” (p. 759).

cășuță s.f. “cameră (mică)”: “niminea să nu facă liturghie în *cășuța* carea să află în mijlocul casii” (p. 651), “*cășuțele* cele de rugă” (p. 601, 616, 649).

cescuț s.n. “clipă, moment”: “peste un *cescuț*” (p. 334).

cioboată s.f. “cizmă”: “veni dă-i trase *cioboatele* den picioare” (p. 128).

⁶ Vezi Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, 1980, p. 94.

cușmă s.f. "(Möld., Bucov., Transilv. de nord) căciulă cu blană; (Banat și în Mehedinți) capă, manta lungă din pătură grăasă de lână, fără mînci, cu glugă încheiată sub bărbie, care se poartă, mai ales de păstori, pe vreme de ploaie": "cine-ș bate joc de ceia ce poartă *cușme*, anatema" (p. 473), cf. și p. 471. Textul citat este o hotărîre a sinodului de la Gangra (sec. al IV-lea) de condamnare a reacției negative a unor comunități monahale față de inovația comunităților similare care purtau capă drept îmbrăcăminte de smerenie. Folosirea termenului *cușmă* în acest text constituie deci o dovadă indubitabilă că Daniil Panoneanul era originar din regiunea în care acest cuvînt avea atunci, ca și mai tîrziu, sensul de "capă", nu de "căciulă de blană":

dodei vb. IV "a supăra, a zîdări, a bîntui": "nice au *dodiit* pre cine le ținea [veniturile]" (p. 521), "alte legi [...] sînt iubite de dracul, și nu mai poartă grijă să-i *dodiiască* [...], căce că sînt ale lui" (p. 775).

dodeială s.f. "supărare, bîntuială": "nu se mai părăsește a nu-i face *dodiială* ca aceea" (p. 688).

duroare s.f. "durere": "să ungi *durorile* carele sînt și se cheamă umflături" (p. 762).

face vb. III "a naște": "pîntu muierea carea va muri deaca va *face*" (p. 383), "pîntu muierea carea va muri *făcînd*, sau deaca va *face*" (în titlul glavei 377 din sumarul cărții).

fireș adj. "firesc, natural": "cînd ține neștine muiere în casa lui neblagoslovită [...], de va face copil, se cheamă *hireș*" (p. 196).

finar s.n. "felinar": "zerțala, ce să zice fan, închipuiește trupul, și lumina carea este în lăuntru în *finari* închipuiește sufletul" (p. 712).

găta vb. I "a pregăti, a găti": "frămînta pîinea, și o punea de-o învâliia și o *găta* de tot, numai să o bage în cuptori" (p. 374), cf. și 347.

gubav adj.; s.m. și f. "lepros": "desparte-se bărbatul de muiere, de va fi mișa sau *gubavă*, așijderea și muierea se dăsparte de bărbatu-ș, de va fi mișel sau *gubav*" (p. 231), cf. și 721.

înturna vb. I "a întoarce": "darurile înaintea nuntei sînt *neînturnate*" (p. 272).

mainte adv. "mai înainte": "iară el va apuca *mainte*, de toți a ținea acel loc" (p. 302), "preotul să nu între în oltari să șază *mainte* de

episcop” (p. 500), cf. și p. 35, 86, 148, 207, 263, 264, 265, 289, 293, 318, 325, 340, 345, 359, 361, 376, 525, 534, 554, 556, 569, 609, 611, 614, 655, 772, 779, 784.

mașteh s.m. “tată adoptiv”: “nu va putea să o ia muiere [...] nice robul iertat pre muierea *maștehului* său, după moartea lui” (p. 190).

maștehă s.f. “mamă vitregă”: “carele va spurca pre *maștehă*-sa, canonește-se...” (p. 678), cf. și p. 166, 170, 184, 190, 200, 230, 236, 282, 315, 657.

măhăit s.n. “comunicare prin semne făcute cu mâna, cu ochii...”: “surdul și mutul, când [...] va putea cu *măhăitul* să arate [...] voia lui” (p. 379).

meserere s.f. “funcție, slujbă”: “cela ce face greșală de nevoie, îndemnîndu-l *mesererea* carea are pre mâna lui, aceea nu se cheamă c-au greșit cu înșelăciune” (p. 356), “rogu-te să scoți pre cutarele den cutare *meserere*” (p. 327), cf. și p. 81, 252.

mumînă s.f. “mamă”: “doi frați de un tată și doao *mumîni*” (p. 276), “*mumîni*, surori și mătuși de tată sau de mumă” (p. 608), cf. și p. 160, 190, 275, 281, 282, 623.

năduși vb. IV “sufoca”: “au cu mîinile-l sugrumă, sau-l *nădușaste* împresurîndu-l cu ceva” (p. 224), “bărbatul căruia-i este muierea *nădușită* de duhul necurat” (p. 689).

obeștui vb. IV “a se obiștui, a intra în obiște, în viața comună”: “călugărița carea se *obeștuiește*, apoi cade” (p. 675).

ogradă s.f. “loc îngrădit, îngrăditură”: “cela ce să va apuca de vreo vie striină părăsită, sau de vreo casă pustiită, sau de vreo *ogradă*, sau curătură părăsită să le dreagă și să le înnoiască...” (p. 347).

pară s.f. “flacăra, văpaie”: “dă *pară* ca o făclie” (p. 761).

polimi vb. “a lua formă, chip”: “la 40 de zile se *polimește* chip de cocon și se însuflețește [...], în pîntecile muierii întîi se *polimește* inema omului” (p. 719), “deaca se *polimește* trupul în zgăul muierii, după 40 de zile...” (p. 730), cf. și p. 720.

polojenie s.f. “glumă”: “cela ce va face *polojenii* ca acelea cu ocări și cu sudălmii asupra altuia...” (p. 94).

pomeselnic s.n. “bucată de pînză lungă și îngustă; broboadă; ștergar”: “epitrahilul este chipul pînzii adecă a *pomeselnicului* cu carele legară pe Hristos de grumazi și-l trăgea legat să-l răstignească”

(p. 42).

poticală s.f. "piedică, obstacol": "fără de *poticală* ni se cade noăa a fi și la cei de afară..." (p. 645).

price s.f. "ceartă, pricină": "nu va putea nimenile să se puie în *price* sau să stea împotriva judecătorului" (p. 240), "tocmindu-se toți într-un cuvînt fără nice de o *price*" (p. 380), cf. și p. 244, 486, 522, 578, 587, 614, 749.

prici vb. IV "a se certa": "cînd se va prileji doi oameni să se ia a să *prici* den cuvinte" (p. 223), "începe întîi a sudui, și a ocări, și a se sfădi, și a se *prici*" (p. 241), cf. și p. 90, 225, 522, 588, 614, 648.

sfadă s.f. "ceartă": "cînd va fi om ca acela să-i fie dragă *sfada*" (p. 150), "carele va da la *sfadă* băț sau sabie" (p. 661), cf. și p. 242, 245, 246, 298, 321, 322, 323, 330, 357, 662.

sfādaci adj. "certăreț": "cliricul carele va hi *sfādaci* și ucigaș, acela să se afurisească" (p. 440), cf. și 428.

sfădi vb. IV "a se certa": "cînd se va prileji să se *sfădească* doi cîini" (p. 299), "se ceartă și se *sfădește* cu toți" (p. 363), cf. și p. 241.

sprînțar adj. "deșert, fără judecată"; nestatornic": "pentru cuvinte ce va grăi bărbatul *sprînțare*, și o va îngrozi în tot chipul" (p. 150), "cînd va fi bărbatul om rău, *sprînțar*, și va îmbla den loc în loc..." (p. 158), cf. și p. 80.

sudalmă s.f. "ocară, insultă; înjurătură": "să fugă de cuvintele cele de *sudalmă*" (p. 241), "greșala era *sudalmă* pre împărăție" (p. 381), cf. și p. 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 329.

sudui vb. IV "a înjura": "omul se cade să fugă de cēla ce-l *suduieste*" (p. 241), "ce vor *sudui* pre împăratul sau pre domnul locului" (p. 376), cf. și p. 38, 39, 40, 41, 66, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 240, 273, 327, 328, 329, 330.

sduitor s.m. "cel care insultă, înjură": "iară de nu va fi tatăl început sfada, ce singur *sduitoriul*, atunce se va certa..." (p. 330), "ca un *sduitori* de domnie să va pēdepsi" (p. 40), cf. și p. 41, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 90, 91, 92.

sulimezdriță s.f. "salamandră": "dinții hierilor, scorpiile, șerprii, *sulimezdrițile* [...], acestea toate se-au făcut pentru izbînda păcătoșilor" (p. 766).

șar s.n. "vopsea": "să se semneze [...] cu scrisoarea șarurilor" (p. 630).

tagă s.f. "negare", în locuțiunea verbală *a prinde tagă* "a nega": "fie cine ce va *prinde tagă* de zapis sau de iscălitura lui" (p. 19), "carele va fi afurisit, și unde va merge va *prinde tagă* că nu e afurisit, să fie..." (p. 431).

tron s.n. "ladă (de ținut lucruri mai scumpe)": "cînd va fura neștine de sparge vreun zid, sau ușă, sau *tron*, sau altă asemenea acestora..." (p. 337), "căruța în care purta chivotul, ce să zice *tronul* în carele era Sfinta Sfinților" (p. 743).

ucide vb. III "a (se) bate, a (se) lovi": "vrăjmășia și răotatea ce are bărbatul asupra muierei-ș, de o *ucide*" (p. 150), "iară feciorul l-au *ucis* de-au murit pre suduitori" (p. 330).

zarvă s.f. "gîlceavă, tulburare": "de va opri aceasta a se face gloata și *zarva*, pornirea oamenilor" (p. 568), "muzaviria, carea face și bătai, și toate *zărville*, și uciderile" (p. 734).

zărvi vb. IV "a gîlcevi, a tulbura": "de va fi mers mai apoi [...] și va fi *zărvit* acolo la aceaucidere, acela nu se va certa ca un ucigător" (p. 324).

Dintre particularitățile fonetice specifice graiurilor dacoromânești nordice și de sud-vest aflate în *Îndereptarea legii* menționăm conservarea fonetismului etimologic în *mîni(le)* (p. 119, 223, 302, 309, 315, 391, 494, 558, 651, 724, 731, 737, 745, 747, 764, 766, 772, 773, 780, 784, trecerea lui *e* la *i* în *crier* (p. 725, 726), fonetismul *u* în *adurmi* (p. 56) și *îngrupa, îngrupare* (p. 28, 56, 103, 115, 120, 125, 134, 238, 271, 281, 298, 399, 694, 726, 729, 770, 778), formele cu accentuare paroxitonă *bólnav* (p. 130, 227, 230, 285, 306, 307, 389, 390, 391, 392, 430, 558, 634, 687, 734, 748) și *mîrșav* (p. 241).

2. Cine era Daniil Panoneanul și care a fost cursul vieții sale înainte de anul 1652 și după acest an

Pomenit mai des doar în studii de istorie a dreptului și a învățămîntului românesc, numele lui Daniil Panoneanul (la sfîrșitul unor însemnări în slavonește de la p. 424 și 425 ale *Îndereptării legii* sem-

nează "Daniil Andrean monah din Panonia") este cvasinecunoscut. De aproape un secol însă, numeroși cercetători s-au întrebat cine a fost și cu ce s-a mai ocupat el înainte și după traducerea *Îndereptării legii*. Augustin Bunea este primul cercetător care a presupus, în anul 1902, că mitropolitul Daniil, menționat în pomelnicul mitropoliei din Bălgrad înaintea lui Sava II Brancoviți, este aceeași persoană cu Daniil Panoneanul, traducătorul *Îndereptării legii*, care ar fi fost mitropolit al Bălgradului în anii 1654-1656; numit apoi episcop doar peste Țara Oltului, el ar fi păstorit aici între anii 1656-1685. A. Bunea publică o diplomă din 20 aprilie 1662 prin care Mihai Apaffi, principele Ardealului, îl întărește pe "învățatul" Daniil episcop peste Țara Oltului, în timp ce mitropolit al Bălgradului era numit Sava Brancoviți. De asemenea, A. Bunea crede că tot el este acel "Daniil proin ardelean", care participă, în anul 1685, la confirmarea și sfințirea, în București, a lui Varlaam, mitropolitul Ardealului⁷.

2.2. La puțin timp după identificarea lui Daniil Panoneanul în persoana fostului mitropolit Daniil de la Bălgrad, apoi episcop în Țara Oltului, el a fost identificat și cu fostul episcop al Strehaiei. În anul 1904, Ioan Bianu a publicat o notă privitoare la episcopia de la Strehaia, înființată în 1672, și la episcopul ei Daniil, care semna cu titlul de "arhiepiscop". I. Bianu a crezut însă că acesta este "Daniil mitropolitul care au fost la Sofia", a cărui semnătură o descoperise într-un document⁸. Tot în 1904, N. Iorga combină informațiile oferite de A. Bunea și I. Bianu, considerându-l pe traducătorul *Îndereptării legii* "un călugăr din Ardeal", "un "Panonean", care s-a învrednicit a fi mai târziu mitropolit la Bălgrad și episcop la Strehaia⁹.

⁷ Vezi Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești, a Vadului, Geoagului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 110-111, 113, 115, 120, și *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 241.

⁸ Vezi Ioan Bianu, *Episcopia Strehaiei în anii 1673-1688. Notă istorică*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice", seria-II, tom. XXVI, 1903-1904, p. 171-181.

⁹ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 170. Cf. și *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 340, unde N. Iorga îl consideră tot "de

2.3. În anul 1906, Al. Lăpădatu a descoperit, în pomelnicul mănăstirii Strehaia, copiat în ms. rom. 2148 de la Biblioteca Academiei Române, pisană a acestei mănăstiri, în care este menționat și faptul că acolo a existat o episcopie, "fiind la scaunul acesta episcop chir Daniil, ce au fost striin din Țara Moldovei". Informația pe care am subliniat-o îl determină pe Al. Lăpădatu să afirme: "D-l I. Bianu a identificat pe acest «chir Daniil» cu «Daniil mitropolitul care a fost la Sofia», iar d-l N. Iorga cu Daniil Andreian Panoneanul, care a tradus *Îndereptarea legii* din 1652 și pe care părintele canonic Bunea îl identificase, la rîndul său, cu Daniil, episcop Ardealului prin părțile Făgărașului între 1654-1656. Însă inscripția de la Strehaia ne-a lăsat o informație cu privire la acest Daniil episcopul Strehăii, care ne silește a ne depărta de la identificările menționate mai sus și bazate numai pe identitatea de nume a unor fețe bisericești contemporane, dar evident deosebite [...]. Un zăpis moldovenesc din 1686 menționează pe un «arhiepiscop Daniil», care, împreună cu Teodosie, fost mitropolit al Moldovei (1674), cumpără moșie «la capul tîrgului Focșanii de sus». Și acesta nu e, credem, altul, decît același cu Daniil episcopul Strehăii «din Țara Moldovei», unde se va fi retras iarăși, după ce și-a încheiat cariera sa episcopală în Țara Românească»¹⁰.

2.4. Cercetătorul care a făcut, în anul 1916, prima sinteză a informațiilor și a ipotezelor privitoare la viața și activitatea lui Daniil Panoneanul este Al. T. Dumitrescu¹¹. Trece peste faptul că autorul îi atribuie lui Daniil Panoneanul, fără nici un temei, *Istoria Țării Românești*, pe care N. Iorga o atribuise, în anul 1898, stolnicului C. Cantacuzino, precum și peste unele lucruri deja amintite, și reținem doar informațiile noi sau ipotezele plauzibile aflate în capitolele inti-

loc din Țara Ungurească, pentru care-și zicea, în retorică elinească arheologică, «Panoneanul»".

¹⁰ Vezi Al. Lăpădatu, *Episcopia Strehăii și tradiția scaunului bănesc de acolo*, București, 1906, p. 8-13.

¹¹ Vezi A.T. Dumitrescu, *Contribuții la istoriografia românească veche. Despre "Istoria Țării Românești dintru început" și autorul ei, Daniil Panoneanul, fost mitropolit al Ardealului și episcop al Străhăii, precursorul școlii latine (1652-1686)*, în volumul omagial *Lui Ion Bianu, amintire*, București, 1916 (apărut însă abia în anul 1921), p. 227-255.

tulate *Știri despre Daniil, fostul mitropolit al Ardealului și episcop al Străhăii* (p. 246-248) și *Reîntregirea datelor privitoare la viața și activitatea lui Daniil* (p. 248-253) din studiul lui Al. T. Dumitrescu.

Autorul presupune că Daniil Panoneanul a tradus, în anul 1654, *Viața Patriarhului Nifon*, scrisă de Gavriil Protul, "amplificînd-o însă cu episoade favorabile Basarabilor: despre luptele lor interne cu Mihnea cel Rău, despre dărîmarea mănăstirilor de către acest voievod etc., și cu alte povești, pe care le-a cules din auzite, deoarece ele nu se constată a fi existat în manuscrisul original grecesc și poate că nici nu s-au petrecut vreodată".

Corectînd părerea menționată a lui A. Bunea, Al. T. Dumitrescu crede că nu în 1654-1656, ci în anii 1660-1662 "Daniil ține loc de mitropolit al Ardealului; în răstimpul cînd Sava Brancovici, fiind prins de domnul Moldovei pe cînd se înapoia din misiunea lui secretă în Rusia, fu trimis la Poartă, unde se vede că a întîrziat acest interval de timp". Plecat de la Bălgrad, Daniil Panoneanul s-a retras în Moldova, viețuind aici la mănăstirea Soveja și, crede Al. T. Dumitrescu, la mănăstirea Sf. Ioan din Focșani. Drept mărturie, autorul citează două documente, din 3 noiembrie 1667 și din 12 ianuarie 1668, care atestă faptul că la acea dată trăia la mănăstirea Soveja (la metohul ei, schitul Sf. Ioan) un arhieru "Daniil, ce-au fost mitropolit la Beligrad, în Țara Ungurească"¹².

Al. T. Dumitrescu a presupus, de asemenea, că în anul 1683 Daniil "revede și reîntregește traducerea *Bibliei* românești, după izvodul spătarului Milescu", adică elaborează traducerea *Vechiului Testament* aflată în actualul ms. rom. 4389 de la Biblioteca Academiei Române, care tocmai se descoperise în anul 1915.

În sfîrșit, trebuie reținută și următoarea observație a lui Al. T. Dumitrescu, prin care el încearcă să respingă presupunerea lui N. Iorga privitoare la originea ardeleană a lui Daniil: "După supranumele de Panoneanul, se crede îndeobște că Daniil a fost ardelean, dar

¹² Arhivele Statului București, *Condica Mănăstirii Vizantia*, ms. 580, f. 9^v-10^r, și *Condica mănăstirii Soveja*, ms. 656, f. 37^v. Vezi și *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a Statului*, vol. III, 1653-1675, București, 1968, p. 334, fișa nr. 1557, și p. 338, fișa nr. 1577.

în această privință nu trebuie pierdut din vedere că, în epoca lui, prin Panonia nu se înțelegea numai Ungaria, ci și Țara Românească, Ungrovlahia, întrucât, de pildă, lui Neagoe Basarab, în *Viața patriarhului Nifon*, i se zice «îghemonul Panoniei», înțelegându-se prin aceasta Ungrovlahia, adică Țara Românească. Tot ce putem spune cu siguranță este că Daniil Panoneanul a fost neaoș român”.

2.5. În anul 1916, N. Iorga a publicat un important document, care avea să pună la îndoială părerea, aproape generalizată atunci, că Daniil “ce-au fost mitropolit la Beligrad”, stabilit apoi în Moldova, este aceeași persoană cu Daniil Panoneanul. Este vorba de scrisoarea călugărilor de la mănăstirile Dobromira (Soveja) și Cașin, din 10 noiembrie 1661, adresată principelui Ardealului Mihai Apaffi, prin care aceștia îl recomandă principelui pe fratele lor “popa Daniil”, “socoțind că va fi destoinic și învățat întru toată legea creștinească, și întru toate ce sînt învățăturile svintei besereci învățat” ca să îndeplinească înalta misiune care urma să-i fie încredințată¹³. Vom vedea mai jos (2.10.) cum poate fi interpretată această scrisoare și ce importanță documentară deosebită prezintă ea pentru reconstituirea biografiei lui Daniil Panoneanul.

2.6. Într-un amplu studiu din anul 1954 consacrat episcopiei de la Strehaia și episcopului ei Daniil, Niculae Șerbănescu trece în revistă părerile emise pînă atunci cu privire la identitatea acestui episcop, lăsînd să se înțeleagă că nu împărtășește opinia potrivit căreia acest episcop ar putea fi aceeași persoană cu Daniil Panoneanul¹⁴. Pentru N. Șerbănescu, “singura știre. sigură, care ne poate pune pe drumul adevărat, este aceea dată de pisania întemeierii episcopiei, în care se spune că arhiepiscopul Daniil era «striin din țara Moldovei». Deci trebuie să ne îndreptăm privirile către acest pămînt românesc, spre a găsi pe ierarhul strehăian. Cam în acest timp actele arată că într-un schit din ținutul Putnei viețuia un arhieru: «Daniil ce-au fost

¹³ Vezi “Buletinul Comisiei Istorice a României”, vol. II, 1916, p. 263-264. Originalul acestei scrisori se află în Arhivele Ungariei din Budapesta. O fotocopie a ei se găsește la Biblioteca Academiei Române, cota F. VI/12.

¹⁴ Vezi Niculae Șerbănescu, *Despre episcopia Strehaiei*, în “Mitropolia Olteniei”, VI, 1954, nr. 9-10, p. 488-510.

mitropolit la Beligrad în Țara Ungurească», ceea ce ne face să încercăm o cercetare în istoria bisericii de peste munți”¹⁵. Considerându-l pe acel Daniil menționat în pomelnicul mitropoliei de la Bălgrad drept un român necunoscut de dincoace de munți, trecut în Ardeal pe la mijlocul secolului al XVII-lea și ajuns acolo episcop “fără reședință” în Țara Făgărașului; de unde s-a retras în Moldova, la schitul Babele, metohul mănăstirii Soveja, N. Șerbănescu încearcă să explice înființarea de către Grigore Ghica, în anul 1672, a episcopiei de la Strehaia printr-o mai veche prietenie a sa cu arhiepiscopul Daniil de la Babele; căruia domnitorul muntean a vrut să-i creeze astfel o eparhie: “Stînd la Babele, Daniil a putut cunoaște pe *Grigore Ghica*, domnul Țării Românești, care, prin 1661, ridică în *Focșanii* apropiați un sfînt lăcaș închinat *Sfîntului Ioan Botezătorul*. Ierarhul fugăr îi va fi fost în ajutor cu sfatul său și poate va fi fost față la sfințirea bisericii. Ceva mai tîrziu, în toamna anului 1664, cînd voievodul muntean părăsește țara, luînd drumul pribegiei, prin Moldova vecină, va fi făcut, poate, un popas la cunoștința sa, *episcopul Daniil* – petrecător la granița moldoveană –, care îl va fi primit cu bunăvoință. Toate acestea vor fi legat pe Daniil de voievod într-o strînsă prietenie, creîndu-i-se acestuia din urmă oarecare obligațiuni față de primul”¹⁶.

După ce aduce o serie de știri documentare necunoscute privitoare la păstoria lui Daniil la Strehaia, pînă în anul 1679 (cînd episcopia a fost desființată), la numirea lui de către Șerban Cantacuzino în funcția de stareț al ctitoriei sale de la Cotroceni (unde a funcționat pînă în anul 1682, cînd mănăstirea a fost închinată Muntelui Athos), la retragerea lui Daniil din nou la schitul Babele, unde a și murit, probabil pe la jumătatea anului 1688, N. Șerbănescu își rezumă astfel prețiosul studiu: “În primele luni ale anului 1673 Grigore Ghica creează pentru arhiepiscopul Daniil «striin din țara Moldovei» – cunoscut și poate binefăcător al său – o episcopie la Strehaia, a cărei întindere cuprinde fostul județ Mehedinți. Deși această nouă instituție bisericească nu se întîlnește în acte decît pînă în august 1676, totuși ea a putut dura – fie și numai cu numele – pînă la 1679, cînd e desființată

¹⁵ *Ibidem*, p. 501. Sublinierile autorului.

¹⁶ *Ibidem*, p. 503-504. Sublinierile autorului.

de Șerban Cantacuzino. Arhiepiscopul Daniil, primul și singurul ei păstor, se pare că pe la jumătatea secolului al XVII-lea trecuse de dincoace de munți în Ardeal, unde puțin mai târziu se întâlnește ca episcop «fără reședință» prin partea de sud-est a acestei provincii. De aici, poate din pricina propagandei calvine, trece în Moldova și se stabilește la schitul Babele, cu hramul Sfântul Ioan Bogoslovul, metohul mănăstirii Soveja, unde, poate, a cunoscut și ajutat pe Grigore Ghica. La începutul anului 1673 e făcut de acesta episcop la Strehaia, rămîind acolo pînă în 1676, cînd, probabil, pleacă pentru un timp, din pricina lipsurilor materiale. În anul 1679, desființîndu-se formal episcopia de la Strehaia, Șerban vodă îl trece «năstavnîc» la ctitoria sa, încă în lucru atunci, de la Cîtroceni. Aici rămîne Daniil timp de peste doi ani, adică pînă în ianuarie 1682, cînd iarăși pleacă la schitul Babele. În decembrie 1685 ia parte la alegerea și sfințirea mitropolitului Varlaam al Ardealului, iar în miezul verii anului 1688, sau poate ceva mai înainte, își dă obștescul sfîrșit în aci amintitul schit. Cea mai mare parte din agonisia lui, făcută cu trudă în o viață zbuciumată, e luată cu sila de Șerban Cantacuzino și adusă la Cîtroceni, iar o parte din ceea ce a mai scăpat de la oamenii și călugării trimiși de acesta s-a dat fostului mitropolit al Moldovei, Teodosie – prietenul și duhovnicul lui Daniil –, care mitropolit pătîmise mult la București să mărturisească lui Vodă Șerban averea rămasă, făcînd, cu acest prilej, oarecare cheltuieli pentru cauza confratelui său. În sfîrșit, cealaltă parte rămasă s-a luat de călugării de la mănăstirea Soveja, care moșteneau de drept pe Daniil, căci se pristăvise în metohul lor, schitul Babele¹⁷.

2.7. În anul 1961, N. Șerbănescu aduce noi informații, deosebit de prețioase, privitoare la episcopia Strehaiei și la episcopul ei Daniil, oferite de un act original din 11 ianuarie 1678, aflat în colecția sa¹⁸. Acest act, pe care N. Șerbănescu îl publică și în fotocopie,

¹⁷ *Ibidem*, p. 509-510. Sublinierile autorului. Documentele pe care și-a întemeiat N. Șerbănescu afirmațiile și supozițiile prezentate mai sus au fost publicate de autor, sub titlul *Documente despre episcopia Strehaiei*, în "Mitropolia Olteniei", VI, 1954, nr. 11-12, p. 683-688.

¹⁸ Vezi N. Șerbănescu, *Noi mărturii despre episcopia Strehaiei și despre episcopul ei Daniil*, în "Mitropolia Olteniei", XIII, 1961, nr. 1-4, p. 71-79. În acest

conține *semnătura lui Daniil*, în calitate de martor al unei danii făcute de Ștefan, episcopul Râmnicului, unui diacon Iscră: “+Daniil arhiepiscop a Străcăii iscal” (vezi fotocopia alăturată, fig. 1).

Fig. 1

Pe baza acestei semnături originale a lui Daniil, N. Șerbănescu a stabilit că două semnături similare aflate în *Condica sfântă* a mitropoliei Țării Românești, reproduse prin xilografieri de Ghenadie Enăceanu, în ediția din anul 1886 a manuscrisului respectiv și citite de el: “Al Râmnicului Varlaam episcop”, sînt în realitate ale lui Daniil: prima (“Daniil arhiepiscop a Străcăii iscal”) din 24 decembrie 1672, iar a doua (“Daniil arhiepiscop mărturie iscal”) din 15 ianuarie 1673¹⁹. În comparație cu cea originală, aceste două semnături ale lui Daniil reproduse în ediția *Condicii sfinte*, observă N. Șerbănescu, au “doar mici deosebiri de amănunt, datorate, cu siguranță, săpătorului în lemn, care n-a putut prinde toate detaliile semnăturii ce reprodu-

articol autorul reia, în bună parte, demonstrația pe care o făcuse în studiul intitulat *Varlaam, mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672-1679)*, în “Biserica Ortodoxă Română”, LXXVI, 1958, nr. 12, p. 1129-1133.

¹⁹ Vezi Ghenadie Craiovcanu [Enăceanu], *Din istoria bisericeii românilor. Mitropolia Ungro-Valahiei. Condica sîntă*, vol. I, extras din “Biserica Ortodoxă Română”, București, 1886, p. 44 și 46.

cea". Autorul conchide că episcopia Strehaiei a fost creată, se pare, prin lunile mai-iunie 1672, când domnitorul Grigore Ghica, înlăturându-l pe mitropolitul Teodosie, a încercat o reformă a bisericii Țării Românești.

Între timp, manuscrisul *Condicii sfinte* a mitropoliei din București, considerat pierdut, a fost descoperit, fiind achiziționat în anul 1984 de către Biblioteca Academiei Române, unde se află sub cota ms. rom. 4972. Putem deci să reproducem în fotocopiile alăturate (vezi fig. 2 și 3), după original, și aceste două semnături ale episcopului Daniil, pe care Ghenadie Enăceanu le reprodusese, cu neajunsurile inerente, prin xilografare.

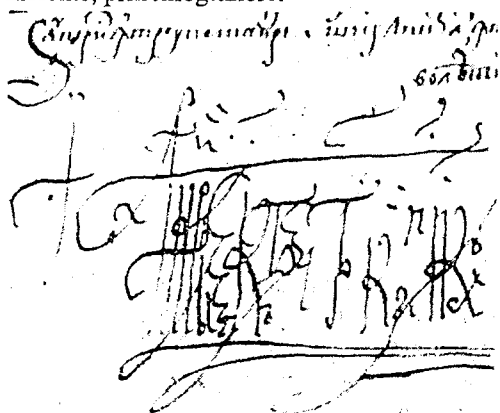

Fig. 2

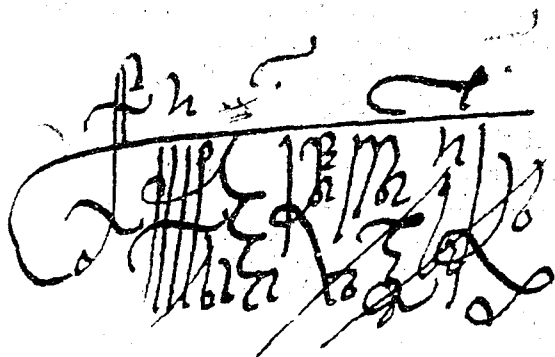

Fig. 3

O altă semnătură a lui Daniil am descoperit noi în zăpisiul din 17 ianuarie 1684, prin care schimonahul Teofan dăruiește mănăstirii Argeș o chilie zidită de el în București. În fruntea zăpisiului semnează "Teodosie mitropolitul Ungrövlahiei", iar în partea de jos, ca martori, episcopul Ștefan al Rîmnicului, episcopul Grigorie al Buzăului și "+ Daniil arhiepiscop iscal" (vezi fotocopia alăturată, fig. 4).²⁰

Fig. 4

După cum vom vedea (3.2.3.1.), aceste patru semnături ale lui "Daniil arhiepiscop" constituie prețioase mărturii ale identității sale cu traducătorul (și copistul) necunoscut al *Vechiului Testament* din ms. 4389 de la Biblioteca Academiei Române, iar faptul că particularitățile lingvistice și stilistice ale acestui manuscris sînt comune cu cele ale *Îndereptării legii* arată că episcopul Daniil de la Strehaia nu era altul decît Daniil Panoneanul, care mai tradusese între timp *Vechiul Testament* din ms. 4389 și alte texte.

²⁰ Arhivele Statului București, fondul Episcopia Argeșului, XL/11. Actul a fost publicat de George Potra, în volumul *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, 1982, p. 85-86, care nu a putut însă descifra iscăliturile acestor trei episcopi martori.

2.8. Adunând mărturiile privitoare la cunoașterea de către români a primelor ediții ale gramaticii slavone a lui Meletie Smotrișki, Diomid Strungaru a reținut dintr-un articol al profesorului N.M. Dilevski de la Universitatea din Sofia informația că un ieromonah Ștefan a copiat, în anul 1655, textul ediției din 1619 a acestei gramatici, după un exemplar aflat în posesia dascălului Daniel de la mitropolia din Tîrgoviște, de la care (declară ieromonahul Ștefan într-o însemnare de pe una din foile copiei respective) a învățat el gramatica slavonă²¹. D. Strungaru a crezut că acel “dascăl Daniel” este una și aceeași persoană cu grămăticul Staicu de la Tîrgoviște, căruia autorul i-a atribuit fragmentul de gramatică aflat în ms. 312 de la Biblioteca Academiei Române²². Victor Papacostea a arătat însă că “Staicu și Daniel sînt două persoane diferite” și că “în stadiul de azi al cercetărilor nu se poate preciza care din ei este autorul” acelui fragment de gramatică²³. După cum vom vedea, “dascălul Daniel” de la școala slavonească de la Tîrgoviște era Daniil Panoaneanul.

2.9. În lumina datelor cunoscute și a ipotezelor emise pînă atunci, dar, ca și N. Șerbănescu, tot fără să cunoască scrisoarea din 10 noiembrie 1661 a călugărilor de la mănăstirile Soveja și Cașin către pricipele Mihai Apaffi, publicată de N. Iorga, Mircea Păcurariu acceptată, în anul 1981, părerea că Daniil, fostul mitropolit de Bălgrad (și episcop în Țara Făgărașului), mai tîrziu episcop al Strehaiei, este aceeași persoană cu Daniil Panoneanul: “Amintim faptul că cele trei pomelnice cunoscute ale Mitropoliei Transilvaniei pomenesc și pe un vlădică *Daniil*. Istoricii l-au identificat cu călugărul Daniil, traducătorul *Pravilei mari* de la Tîrgoviște din 1652. Desigur, păstoria lui a fost efemeră, prin anii 1660-1661, impus de unul din principii de atunci (poate de Acașiu Barcsai, după moartea lui Ghenadie, sau de Ioan Kemény). Dar, la 20 aprilie 1662, Daniil era numit de Mihai

²¹ Vezi Diomid Strungaru, *Gramatica lui Smotrișki și prima gramatică românească*, în “Romanoslavica”, IV, 1960, p. 293.

²² *Ibidem*, p. 298.

²³ Vezi Victor Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă...*, citat la nota 4, p. 189 și 192.

Apaffi ca «episcop» peste bisericile românești din Țara Făgărașului. Mai târziu a ajuns episcop la Strehaia (1672-1679), iar spre sfârșitul vieții s-a retras la schitul Babele din părțile Vrancei, unde a și murit, în 1688²⁴.

2.10. Deși nu există o mărturie documentară că acel Daniil “striin din Țara Moldovei”, fost episcop al Strehaiei, apoi egumen la Cotroceni, este aceeași persoană cu Daniil “ce-au fost mitropolit la Beligrad”, care prin anii 1667-1668 trăia la schitul Sf. Ioan de la Babele, metohul mănăstirii Soveja, identitatea aceasta a fost pe deplin dovedită de N. Șerbănescu, în contribuțiile citate mai sus, și este aproape unanim acceptată. Mulți cercetători se îndoiesc însă că arhiepiscopul care a păstorit la Bălgrad, iar mai târziu la Strehaia, poate fi aceeași persoană cu Daniil Panoneanul, traducătorul *Îndereptării legii*, așa cum au presupus A. Bunea și N. Jorga încă din anii 1902-1904. Noi credem că, în toate ipostazele menționate, este vorba de același Daniil, fostul dascăl de slavonă la școala de la Tîrgoviște, care, în împrejurări încă necunoscute, s-a retras, înainte de anul 1660, la mănăstirea Soveja. În anul 1655 era încă la Tîrgoviște (vezi 2.8. și 3.8.). O mărturie indirectă a identității lui Daniil Panoneanul cu “popa Daniil” de la Soveja, care a fost chemat în toamna anului 1661 pentru a fi sfințit arhiepiscop și numit în funcția de mitropolit la Bălgrad, ni se pare a fi însăși scrisoarea prin care călugării de la mănăstirile Soveja și Cașin “acceptă” să-l trimită principelui Mihai Apaffi pe acel Daniil. Conținutul acestei scrisori dă naștere, în mod firesc, următoarelor întrebări: de ce l-au căutat delegații lui Mihai Apaffi pe viitorul mitropolit de la Bălgrad tocmai la mănăstirea Soveja? Călugării de aici și de la Cașin îi scriu principelui că “de la credincioși isprăvnicii Mării Tale înțeles-am de toate ce-au fost poronca Mării Tale, și pentru ce” și că l-au aflat potrivit pe “popa Daniil”, “socoțind că va fi destoinic și învățat întru toată legea creștinească și întru toate ce simt învățăturile svintei besereci învățat” (vezi 2.5.). Ei nu menționează însă în scrisoarea lor de recomandare că au pentru aceasta binecuvîntarea mitropolitului Moldovei sau a episcopului

²⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. 2, București, 1981, p. 81. Cf. și p. 51, 53.

eparhiot. Oare putea fi lăsată alegerea unui nou mitropolit la Bălgrad (ori a unui episcop în Țara Făgărașului) la simpla apreciere a soboarelor celor două modeste mănăstiri din sudul Moldovei?! Nu cumva acci delegați ai principelui ardelean căutau la Soveja pe cineva anume? Cine i-a putut deci îndruma pe reprezentanții lui Mihai Apaffi către această mănăstire? Răspunsul la aceste întrebări îl putem obține numai prin raportarea scrisorii din 10 noiembrie 1661 a călugărilor de la Soveja și Cașin la unele evenimente politice petrecute în toamna aceluia an în Transilvania, cu urmările lor asupra mitropoliei de la Bălgrad.

După cum se știe, numirea lui Mihai Apaffi în funcția de principe al Ardealului, la 14 septembrie 1661, a determinat o nouă perioadă de instabilitate a lui Sava Brancovici în scaunul mitropolitan de la Bălgrad²⁵. Scrisoarea călugărilor de la Soveja și Cașin, din 10 noiembrie 1661, corelată cu scrisoarea din 12 martie 1662 a protopopilor români din Ardeal, prin care aceștia îl rugau pe noul principe să-l mențină pe Sava în scaun, arată că principele era hotărât să numească un alt mitropolit la Bălgrad. În acest scop, Mihai Apaffi va fi luat contact cu mitropolia Țării Românești, în vederea alegerii și sfințirii noului mitropolit. Căci, potrivit rînduielilor vremii, mitropolitul Țării Românești avea "blagoslovenie" de la patriarhia din Constantinopol să hirotonească pe episcopii Ardealului. Această regulă este prevăzută și în *Îndereptarea legii*: "Căce că sînt 2 episcopii supt mitropolitul Țării Muntenești, adecă Rîmnicul și Buzăul; Rîmnicul mai mare, iară Buzăul mai mic. Iară mitropolitul are blagoslovenie de hirotonește el și pre episcopii Țării Ardealului den Țara Ungurească, așijderea și pre acei de loc ai lui" (p. 402; ed. 1962, p. 364-365). Mitropolit al Țării Românești era atunci tot Ștefan, cel căruia Daniil Panoneanul îi tradusese *Îndereptarea legii* și pe care îl slăvisese el în prefața dedicative a acestei cărți. Presupunem deci că mitropolitul Ștefan l-a putut recomanda pe învățatul ieromonah Daniil, fostul său colaborator apropiat, pentru scaunul arhiepiscopal de la Bălgrad, iar delegații principelui Mihai Apaffi au fost apoi îndrumați la Soveja, ca să-l

²⁵ Vezi Mariana I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici, 1656-1683*, Cluj, 1939, p. 47-52, și Mircea Păcurariu, *op. cit.* la nota precedentă, p. 78-81.

ceară formal de la soborul mănăstirii la care acesta se retrăsese. Pe de altă parte, dat fiind faptul că limba *Îndereptării legii* și, după cum vom vedea, a traducerilor pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul are unele particularități specifice graiurilor românești din nordul Olteniei și sud-vestul Transilvaniei, este posibil ca el să fi fost originar din această regiune și să-și fi făcut studiile la o școală din Transilvania. În această eventualitate, "ardeleanul" Daniil Panoneanul, devenit o personalitate prin traducerea *Îndereptării legii*, putea fi cunoscut și în cercul clerical de la Bălgrad, care l-a putut de asemenea recomanda principelui pentru funcția de mitropolit.

"Popa Daniil" de la Soveja a putut fi deci sfințit arhiereu în iarna anilor 1661-1662, probabil pentru funcția de mitropolit al Ardealului. Nu este exclus ca, în primele luni ale anului 1662, principele să-i fi încredințat, interimar, această funcție, de vreme ce Daniil își atribuia mai târziu calitatea de "fost mitropolit la Beligrad". Abilul Sava Brancovici reușește însă și de data aceasta să se mențină în scaunul mitropolitan, iar încercarea lui Mihai Apaffi de a-l înlocui se termină cu numirea lui Daniil, la 20 aprilie, 1662, în funcția de episcop peste bisericile românești din Țara Făgărașului, în timp ce Sava este reconfirmat de principe, la 23 aprilie 1662, în calitatea de mitropolit al Ardealului: Dar, fie că nu i-a convenit noua situație oferită de principe, fie – mai curînd – că nu a putut accepta condițiile jignitoare pentru un ierarh ortodox pe care i le va fi impus superintendentul calvin, sau, eventual, nu s-a putut înțelege cu mitropolitul Sava Brancovici, care va fi uneltit să-și reîntregească eparhia, Daniil părăsește episcopatul din Făgăraș și se retrage la mănăstirea Soveja. Probabil că după această revenire a sa la Soveja, cu rang de arhiereu și cu titlul de "fost mitropolit la Beligrad", soborul mănăstirii îi oferă lui Daniil drept reședință schitul Sfîntul Ioan de la Babele, metohul acestei mănăstiri.

Ni se pare puțin probabilă ipoteza emisă de N. Șerbănescu potrivit căreia înființarea episcopiei de la Strehăia s-ar datora prieteniei îndatoritoare a lui Grigore Ghica față de "arhiereul Daniil" de la Soveja, căruia domnitorul muntean a vrut să-i creeze astfel o eparhie. După cum am văzut, "popa Daniil" de la Soveja a devenit arhiereu cel mai devreme în decembrie 1661, deci după ce Grigore Ghica

ctitorise mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din Focșani. I-a putut fi ieromonahul Daniil de vreun folos domnitorului în această inițiativă ctitoricească? Noi credem că episcopia de la Strehăia, cu sediul în mănăstirea ctitorită de Matei Basarab în anul 1645, a fost înființată mai curînd din inițiativa și la insistențele boierilor urmași ai vechilor Craiovești, în amintirea episcopiei care, potrivit tradiției, ar fi existat pe lîngă scaunul bănesc de acolo²⁶. Crearea episcopiei de la Strehăia ar putea fi deci o concesie făcută de Grigore Ghica, probabil cu anumite scopuri politice (întețirea luptei dintre Băleni și Cantacuzini, de exemplu, căci el avea doar reputația de "domn al Bălenilor"), urmașilor acelei familii boierești și partizanilor lor. Faptul că în scaunul episcopal de la Strehăia este numit acel Daniil "striin din Țara Moldovei", care nu poate fi altul decît Daniil Panoneanul, fost probabil un admirator al lui Matei Basarab și retras într-o mănăstire ctitorită de el, poate fi un indiciu că Daniil era cunoscut drept un statornic partizan al urmașilor boierilor Craiovești, în speță al Basarabștilor. După cum vom vedea, activitatea sa literară necunoscută pe care o dezvăluim în capitolele următoare ale prezentului studiu confirmă această supoziție.

3. Traducerile anonime sau cu paternitate discutabilă pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul

3.1. Presupunînd că activitatea de traducător a lui Daniil Panoneanul nu s-a limitat la *Îndereptarea legii*, ci a fost mult mai bogată, dar a rămas necunoscută, ca și în cazul altor cărturari ai vremii, ne-am întrebat dacă nu aparțin tot lui o serie de traduceri românești anonime sau cu paternitate discutabilă efectuate în Țara Românească, în jurul anului 1650 ori mai tîrziu. Ca atare, am comparat limba traducerilor respective cu limba lui Daniil din *Îndereptarea legii*, precum și cu limba altor traducători munteni sau olteni de atunci

²⁶ Vezi Al. Lăpădatu, *op. cit.* la nota 10, p. 18 și urm., Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, passim, Ștefan S. Gorovei, Mihai Sorin Rădulescu, *Constantin Basarab Brîncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»", XXVII, 1990, p. 227-228.

(Mihail Moxa, Silvestru de la Govora, Mardarie Cozianul, Staicu grămăticul de la Tîrgoviște și alții), iar rezultatele obținute sînt cu totul surprinzătoare. După cum vom vedea, ele dovedesc că Daniil Panoneanul a tradus, într-adevăr, mai multe scrieri, tipărite sau rămase în manuscris, dintre care unele au fost atribuite unor contemporani ai săi: Am publicat în anul 1981 un rezumat al argumentării prin care îi atribuim lui Daniil Panoneanul paternitatea următoarelor traduceri: *Vechiul Testament* din ms. 4389, romanul religios *Varlaam și Ioasaf*, *Învățăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie*, *Viața Patriarhului Nifon*, *Mystirio sau sacrament* (Tîrgoviște, 1651), *Enghe-niasmos, sau obnovlenie sau tîrnosanie* (Tîrgoviște, 1652), *Învăță-turi presté toate zilele* (Cîmpulung, 1642) și fragmentul de gramatică intitulat *Tîlcuirea sau arătarea gramaticii slovenești*, din ms. 312 și 3473 de la BAR²⁷. În studiul de față reluăm, cu corecturile necesare, și îmbogățim în mod substanțial argumentarea de atunci. Mai întîi însă vom face cîte o scurtă prezentare a traducerilor la care ne referim, în ordinea importanței pe care o au ele în ansamblul demonstrației pe care o efectuăm.

3.2. Vechiul Testament din ms. 4389

3.2.1. Prima traducere integrală a *Vechiului Testament* în limba română, după versiunea grecească, a fost făcută de Nicolae Spătarul (Milescu), prin anii 1661-1664. Rămasă în manuscris și revizuită de către Dosoftei și colaboratorii săi, apoi de către frații Șerban și Radu Greceanu, precum și de alți "diortositori", între care Mitrofan, fostul episcop de Huși și viitorul episcop al Buzăului, această traducere a fost tipărită în *Biblia* apărută la București, în anul 1688²⁸.

²⁷ Vezi N.A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut, de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în "Cronica", XVI, 1981, nr. 43, p. 5, 8.

²⁸ Pentru istoricul chestiunii, vezi Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 106-171, studiul intitulat *Traducerea integrală a Vechiului Testament*; N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în "Limba română", XXXVII, 1988, nr. 5, p. 455-468 (I), nr. 6, p. 521-534 (II), și XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 31-46 (III), nr. 2, p. 107-121 (IV), nr. 5, p. 463-470 (V), reproduș în prezentul volum; Al. Andriescu, *Locul Bibliiei de la București în istoria cultu-*

Între anii 1665-1680 a fost elaborată a doua traducere integrală a *Vechiului Testament* în limba română, care se păstrează în ms. rom. 4389 de la BAR. În prefața intitulată *Cuvînt înainte cătră cetitori*, traducătorul afirmă că a tradus textul după versiunile slavonă și latină, dar mai ales din slavonește, iar confruntarea cu versiunea grecească a făcut-o prin intermediul traducerii lui Nicolae Spătarul. Manuscrisul unic al acestei noi traduceri a *Vechiului Testament*, despre care multă vreme s-a crezut, în mod nejustificat, că reproduce în fond textul lui Nicolae Spătarul (Milescu) și că s-a folosit ca izvod principal de către traducătorii și revizorii *Bibliei* de la 1688, a fost descoperit în anul 1915. Datorită faptului că prima foaie a manuscrisului, care cuprinde prefața traducătorului, este stricată în partea de jos, unde s-ar fi putut afla eventual și semnătura lui, nu se știe cui aparține traducerea. Încercarea de a o atribui arhimandritului Antonie de la Moldovița este neîntemeiată²⁹.

3.2.2. Am văzut mai sus (2.4.) că Al. T. Dumitrescu a emis, în anul 1916, ipoteza că versiunea românească a *Vechiului Testament* din ms. 4389 a fost elaborată de Daniil Panoneanul. Cercetările noastre confirmă această ipoteză. Comparînd limba ms. 4389 cu cea a *Îndereptării legii*, am identificat o bogată serie de particularități comune acestor două texte, care demonstrează că traducătorul necunoscut al *Vechiului Testament* din manuscrisul respectiv este, fără îndoială, Daniil Panoneanul. La rîndul lui, ms. 4389, care nu a trecut prin "diortosirea" unor tipografi, cum s-a întîmplat cu *Îndereptarea legii*, conține și alte particularități lingvistice ale lui Daniil Panoneanul, care se întîlnesc și în celelalte traduceri netipărite pe care i le atribuim. Informația oferită de acest text îmbogățește astfel baza documentară a argumentării noastre.

3.2.3. După toate probabilitățile, ms. 4389 este *autograful* traducătorului, așa cum rezultă, în primul rînd, din următoarele fraze de

rii, literaturii și limbii române literare, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars I. Genesis*, Iași, 1988, p. 7-45, reproduș în cartea domniei sale, *Studii de filologie și istorie literară*, Iași, 1997, p. 90-208.

²⁹ Vezi Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 128-135, și Al. Andriescu, studiul citat, p. 14.

la sfârșitul Cuvîntului înainte cătră cetitori, în care traducătorul își cere obișnuitele scuze atât pentru eventualele neajunsuri ale traducerii cât și pentru greșelile de grafie: "Deci, o, iubite cetitori, cetind cartea aceasta, și ce vei afla într-însa nu bine îlmăcit, după prîjce-pînța ta, să nu dăfaimi îndată și numaidecît, pînă nu vei a[lă]tura izvoadele cîtetrele de pre care am izvodit noi și am prep[us, a] decă cel slovenesc, și cel lătinesc, și cel elinesc, de pre care au f[ost] pr[e]pus cel mai denainte rumănesc. (Avut-am ș-alt izvod slovenesc, tipărit [în R]usia cea Mare, în cetatea Moscului, în zilele bunului credincios împărat Alexii Mihăilovici, ce acesta într-un chip se potrive cu cel de

The image shows a page of handwritten text in Cyrillic script. The text is dense and appears to be a continuation of the Romanian text from the previous block, but it is significantly faded and less legible. There are some red ink markings, possibly initials or decorative elements, interspersed within the text. The handwriting is consistent with the 18th or 19th-century period mentioned in the text above.

Fig. 5

la Ostrov). D[e-ac]ii și atunci ce greșală vei afla: *au cuvînt nu bine tîlmăcit, au [sl]ovă zmintită, au ortográfia stricatá*, au altă greșală fie [...șt]iu cum multe vei găsi, deaca vreme ce sîntem oameni. Ce de cîtu-ți [...] căuta spre acea puțină greșală, ce soco [...] îndelungată vreme m-am împironat [...] nevoiță, iară după [...]” (f. 1^v; vezi fotocopia alăturată, fig. 5)³⁰.

Unele slove din încercarea de condei cu următorul text: “Eromonah Daneil ot svînta mitropolie”, aflată pe forzațul ms. slavon 462 de la BAR (f. 1^r, rîndul 5 de jos), care este, probabil, însemnarea autografă a lui Daniil Panoneanul (vezi fotocopia alăturată, fig. 6), au desenul și ductul lor identice cu ale slovelor corespunzătoare din ms. 4389. Identitatea grafiei slovelor respective în cele două texte este însă mai greu de observat, pentru că în ms. 4389, scris mai tîrziu, multe slove au grafii variate.

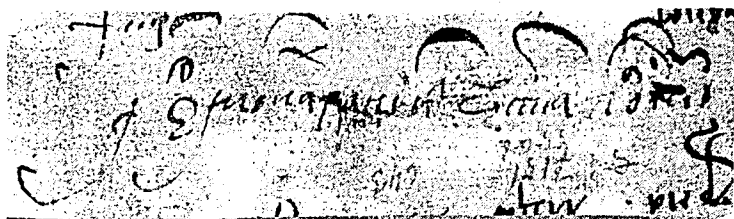

Fig. 6

Prezentăm mai jos și alte indicii că ms. 4389 este autograful traducătorului.

3.2.3.1. În numeroase locuri, traducătorul a făcut pe marginea textului, în românește sau, mai rar, în slavonește, în latinește și în grecește, diferite glosări și însemnări privitoare la comparația celor trei izvoade după care a realizat traducerea, la conținutul și semnificația unor pasaje ori la interesul teologic sau educativ pe care-l pot prezenta pasajele respective pentru cititor. Majoritatea acestor glosări și însemnări marginale sînt scrise de la început, cînd textul traducerii a fost copiat de pe ciorne în actualul manuscris, deosebit de elegant

³⁰ Croșetele indică locurile în care textul lipsește, foaia manuscrisului fiind deteriorată. În unele cazuri, cuvintele respective au putut fi totuși întregite. Sublinierile sînt ale noastre.

întocmit și caligrafiat. O parte dintre ele, scrise în mod evident de aceeași persoană, par însă a fi mai târzii; acestea se referă numai la conținutul, semnificația sau interesul pentru cititor al pasajelor respective, iar grafia lor este mai degajată, uneori aproape neglijentă. În aceste glosări și însemnări, dar și în textul întregului ms. 4389, apar o serie de particularități grafice comune cu cele ale semnăturilor lui Daniil, episcopul Strehaiei (vezi 2.7. și fig. 1-4). Pentru comparație, reproducem în fotomontajele alăturate (vezi fig. 7 și 8) următoarele 13 glosări și însemnări marginale: 1. "Pentru miel, cumu-l vor mânca" (f. 30^r, Ieș. 12, 4-5), 2. "Puse heruvimi la sicriul legii" (f. 43^r, Ieș. 37, 7-8), 3. "Pentru mișălie" (f. 50^r, Lev. 13, 2), 4. "Zri, calvine și liutere" (f. 55^r, Lev. 20, 17), 5. "Fu Maria stricată" (f. 67^r, Num. 12, 10), 6. "lui mai" (f. 204^v, 1 Paral. 15, 10), 7. "Molitva Ezdrî" (f. 218^r, 1 Ezd. 9, 6), 8. "Misir" (f. 298^r, Pild. 7, 16), 9. "Vezi pentru post" (f. 353^r, Is. 58, 4), 10. "Aici grăiește pentru Hristos" (f. 414^v, Dan. 9, 25), 11. "Cartea lui Dimitrie la Ioanatan" (f. 444^r, 1 Mac. 10, 70), 12. "Cartea lui Antioh la Simon" (f. 447^v, 1 Mac. 15, 2), 13. "u lat. antiohian" (f. 452^r, 2 Mac. 6, 1).

Dintre slovele aflate în glosările și însemnările reproduse în fotomontajele alăturate, care au un desen aparte, foarte apropiat sau identic cu cel pe care-l au ele în semnăturile episcopului Daniil, mai semnificative ni se par următoarele: *a* cu aspect grecesc cursiv, în cuvintele *aici* (îns. 10), *Antioh* (îns. 12), *antiohian* (îns. 13), foarte apropiat de cel din cuvintele *Daniil* și *iscal* ale semnăturilor lui Daniil (acest *a* cu aspect grecesc cursiv apare relativ des în întregul manuscris); *k* (kapa) cu brațul din dreapta sus buclat în cuvântul *cartea* (îns. 11), ca și în cuvintele *arhiepiscop* și *Străcăii* din semnăturile lui Daniil (o buclă similară are brațul din stînga jos al literei *h*, în cuvintele *heruvimi*, îns. 2, și *Hristos*, îns. 10; această particularitate grafică este frecventă în manuscris); *m* cu aspectul minusculei latine, în cuvintele *mînca* (îns. 1), *mai* (glos. 6), *molitva* (îns. 7), *Misir* (glos. 8), ca și în cuvântul *mărturie* dintr-o semnătură a lui Daniil (și acest *m* este frecvent în întregul manuscris); *t* suprascris, în cuvintele *molitva* (îns. 7) și *post* (îns. 9), precum și în alte cuvinte aflate în fragmentele de text reproduse în fotomontajele alăturate (ca și în întregul manuscris), este identic cu cel din cuvântul *mărturie* dintr-o

semnătură a lui Daniil; literele *tr* unite într-un singur semn grafic, în cuvintele *pentru* (îns. 1, 3, 9, 10), *stricată* (îns. 5), *Dimitrie* (îns. 11), și în alte cuvinte aflate în fotomontajele alăturate, au același desen și în cuvîntul *Străcăii* din semnăturile lui Daniil. Desenul acestui grup de litere din cuvîntul *Străcăii* aflat într-o semnătură a lui Daniil din *Condica sfîntă* (vezi fig. 2) este identic cu cel din cuvintele *într-alt* (r. 8 de sus), *pentr-aceea* (r. 12) și *Ostrov* (r. 8 de jos) aflate în fragmentul din prefața traducătorului (și copistului) ms. 4389 (vezi fotocopia alăturată, fig. 5), precum și în numeroase alte locuri din acest manuscris.

3.2.3.2. O altă dovadă a faptului că ms. 4389 este autograful traducătorului o constituie grafia cuvintelor latinești și grecești aflate în acest manuscris. În aproximativ 20 de locuri traducătorul a menționat marginal corespondentul latinesc, uneori și pe cel grecesc (iar într-un loc și corespondentele în limba polonă și maghiară) ale unor cuvinte din textul românesc. Grafia cuvintelor respective latinești și grecești (ca și a celor în limbile polonă și maghiară) arată că ele nu sînt (nu pot fi) scrise de un copist oarecare, necunoscător al limbilor latină și greacă, ci de un cărturar care citea și scria în mod obișnuit latinește și grecește. Spre exemplu, reproducem în fotomontajul alăturat (vezi fig. 9) șapte fragmente de text în care unele cuvinte românești au indicate marginal corespondentele lor în limbile menționate: 1. *corbul cel de noapte*, marg.: lat. *perdix*, greci. *πέρδιξ*, leat. *kuro-patwa*, ugr. *fogolymadar*, slav. **НОЦНЫЙ БРАН** (f. 141^r, 1 Reg. 26, 20), 2. *gubav*, marg.: *leprosus* (f. 174^r, 4 Reg. 5, 1), 3. [lipsește cuvîntul în text], marg.: *homarimele*, *aruspices* (f. 184^r, 4 Reg. 25, 5), 4. *sirumanii*, marg.: *pupillos* (f. 377^r, Ier. 49, 11), 5. *elam*, marg.: *vestibulum* (f. 388^r, Iez. 8, 16), 6. *trușaușul*, marg.: *ἐπιφάνης*, *nobilis* (f. 443^r, 1 Mac. 10, 1), 7. *cămara cea de cărți*, marg.: *βιβλιοθηκῶν*, *aerario* (f. 447^v, 2 Mac. 14, 48).

3.2.3.3. Indicii ale faptului că ms. 4389 este autograful traducătorului pot fi și următoarele particularități ale acestui manuscris. În unele locuri, obișnuitele acolade care cuprind textul notelor marginale ale traducătorului au brațul de jos prelungit, semn că, în cursul redactării lor, notele respective au rezultat mai lungi decît prevăzuse

<p> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> </p>	<p> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> <i>Perdit</i> </p>	<p> 1 14 2 3 4 1 5 6 7 </p>
--	--	---

Fig. 9

traducătorul la început, când a desenat acele acolade (vezi f. 32^v, Ieș. 15, 20-21, f. 163^r, 3 Reg. 9, 3, f. 208^r, 2 Paral. 24, 26, f. 256^r, Est. 4, 16). În alte locuri, traducătorul a anulat, prin hașurare, unele note marginale redactate de el, care la o revedere a textului i s-au părut, probabil, nepotrivite (vezi f. 76^v, Num. 30, 14, f. 204^v, 1 Paral. 15, 17, f. 217^r, 1 Ezd. 7, 24, f. 329^r, Sir. 36, 13, f. 405^v, Iez. 43, 11).

3.2.3.4. După toate probabilitățile, Daniil Panoneanul a tradus *Vechiul Testament* între anii 1665-1672, în timpul primei sale șederi la schitul de la Babele, iar copierea textului de către traducător, în actualul ms. 4389, a fost făcută între anii 1673-1679, când Daniil era episcop la Strehaia. Timpul și locul copierii textului par să rezulte din următorul început de însemnare aflat pe o pagină albă la sfârșitul ms. 4389 (f. 457^v): “Și când s-au tipcris³¹ această carte în mănăstirea de la veri(e)n” (vezi fotocopia alăturată, fig. 10). Este posibil ca autorul însemnării, cam agramat, să fi vrut să spună că textul a fost scris în “mănăstirea de la [Se]verin”, care nu poate fi alta decât mănăstirea Strehaia, sediul episcopiei înființate acolo în anul 1672.

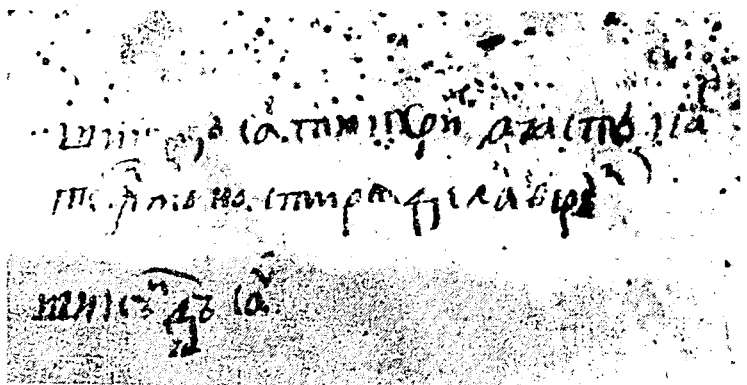

Fig. 10

3.2.4. În ultima vreme, textul *Vechiului Testament* din ms. 4389 a început să fie editat și studiat în anexele ediției critice a *Bibliei* de

³¹ A fost început cuvântul *tip*[ărit], dar autorul însemnării și-a dat apoi seama că textul este *scris*.

la 1688, din care au fost tipărite deja primele cinci volume³², precum și în alte studii publicate de colaboratorii acestei ediții³³. În concluziile studiului lingvistic asupra cărții *Facerea din Biblia* de la 1688, V. Arvinte face următoarea apreciere de ansamblu privitoare la textul corespunzător din ms. 4389: "Limba acestui text respectă normele literare sudice, muntenești, și este cea mai apropiată de limba literară modernă. Cu prilejul discutării fiecărui fenomen mai important, această idee a fost mereu scoasă în relief"³⁴. La o concluzie similară a ajuns și Aurelia Bălan-Mihailovici: "traducerea conferă ms. 4389 valoarea unică de document în care este conservată limba română populară, limba vorbită, nesupusă canoanelor artificiale, impuse conștient sau inconștient de traducătorul care se lasă furat de tiparul slavon sau grecesc"³⁵. Aceleași particularități le are și limba *Înderptării legii*.

3.2.5. Traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 este relativ bogată în cuvinte și forme specifice graiurilor dacoromânești nordice și de sud-vest, dintre care multe pot constitui dovezi că traducătorul

³² Vezi *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I. Genesis*, Iași, 1988, *Pars II. Exodus*, Iași, 1991, *Pars III. Leviticus*, Iași, 1993, *Pars IV. Numeri*, Iași, 1994, *Pars V. Deuteronomiium*, Iași, 1997. Fiecare volum are la început cite un amplu studiu lingvistic, elaborat de V. Arvinte, asupra cărții respective din *Biblie* de la 1688, în comparație cu textele corespunzătoare din ms. 45 și 4389. În continuare cităm aceste cinci studii cu următoarele prescurtări: Arvinte, *St. I. Gen.*, Arvinte, *St. I. Ex.*, Arvinte, *St. I. Lev.*, Arvinte, *St. I. Num.*, Arvinte, *St. I. Deut.*. Observații lingvistice interesante privitoare la textul din ms. 4389 se găsesc și în secțiunea intitulată *Comentarii* din fiecare volum al ediției.

³³ Vezi Felicia Șerban, *Manuscrisul 4389 al Bibliotecii Academiei Române. Aspecte ale traducerii*, în "Cercetări de lingvistică", XXXIII, 1988, nr. 1, p. 11-16; Eugen Munteanu, *Biblia de la București (1688) și manuscrisele contemporane paralele*, în "Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", vol. 7, 1988, p. 173-194, și *Tipuri de calcuri lexicale în Biblia de la București (1688) și în versiunile preliminare contemporane (cu exemplificări din Cartea înțelepciunii lui Solomon)*, în "Analele științifice ale Universității «Al.I.Cuza» din Iași", (serie nouă), Lingvistică, tomul XXXVI, 1990, p. 59-112; Aurelia Bălan-Mihailovici, *Oralitate sau nonpoeticitate în traducerea Vechiului Testament (ms. 4389 al Bibliotecii Academiei Române)*, în "Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte" [a Academiei Române], X, 1988, p. 119-126.

³⁴ Vezi Arvinte, *St. I. Gen.*, citat la nota 32, p. 104.

³⁵ Vezi studiul citat la nota 33, p. 121.

era originar din Oltenia, din sud-vestul Transilvaniei sau din Banat, ori va fi petrecut timp mai îndelungat în această regiune. Unele dintre ele, în speță moldovenești, provin din traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul (Milescu), pe care Daniil Panoneanul a folosit-o în manuscrisul autograf al acestuia.

Ca și în cazul *Îndereptării legii* (vezi 1.3.), prezentăm mai jos o listă de cuvinte și forme specifice graiurilor dacoromânești nordice sau de sud-vest aflate în ms. 4389.

acera vb. I “a aștepta”: “așteptînd ei lumina, le-au fost întunec, și *aciornînd* rază, au mai întunec” (f. 353^r, Is. 59, 9), “ai *aciurat* asupra casei lui Israil cu mîină de sabie vrăjmășască în vremea răotății lor” (f. 401^v, Iez. 35, 5), “se-au aprins inimile lor ca un cuptori, cînd *aciura* ei” (f. 418^v, Os. 7, 6).

afund adj. “adînc”: “nu este *afund* den piele [...], iată, nu va fi vederea ei mai *afund* decît pielea” (f. 50^v, Lev. 13, 26, 31).

afunda vb. I “a se cufunda”: “cu fundul fi acoperi, *afundară* în adînc ca piatra” (f. 32^r, Ieș. 15, 5)³⁶.

agru s.n. “ogor, țarină”: “peștera cea îndoită [...], carea este într-o lature de *agru* lui” (f. 9^v, Fac. 23, 9, cf. și 11, 13, 17, 20), “de va sfînți omul lui Dumnezeu den *agru* moșiei lui” (f. 59^r, Lev. 27, 16, cf. și 17-21), “în cîmp [marg.: în *agru*]” (f. 94^r, Deut. 28, 3), “*agrurile* și satele cetății” (f. 109^r, Iosua 21, 12), “*agrurile* [marg.: cîmpurile]” (f. 289^r, Ps. 106, 37), cf. și f. 11^r, Fac. 25, 9, f. 13^v, Fac. 30, 16, f. 24^v, Fac. 49, 29, 32, f. 34^v, Ieș. 20, 17, f. 92^v, Deut. 23, 24, 24, 19, f. 106^r, Iosua 15, 36, f. 106^v, Iosua 15, 45, f. 114^r, Jud. 5, 18, f. 117^v, Jud. 9, 27, f. 125^v, Rut 4, 3, f. 175^v, 4 Reg. 8, 3, f. 306^v, Pild. 31, 16, f. 336^r, Is. 5, 8, f. 369^v, Ier. 32, 8, 15, 25, f. 426^r, Mih. 3, 12. Studiind soarta acestui cuvînt moștenit în română, V. Frățilă a constatat că “în dacoromână, după secolul al XVI-lea, *agru* s-a retras la periferia vocabularului, astăzi utilizîndu-se rar în sud-vestul țării (prin Banat și Oltenia, în județele Mhedinți și Gorj), în Banat, izolat, acesta dobîndînd și sensul «strat deasupra, stratul de la suprafața terenului»³⁷. V.

³⁶ Vezi Arvinte, *St. I. Lev.*, citat la nota 32, p. 16.

³⁷ Vezi Rom. *agru* (Soarta unui cuvînt), în “Analele Universității din Timișoara”, Științe filologice, XXVII, 1989, p. 77.

Arvinte crede că "este posibil ca baza dialectală a celui care a făcut traducerea acestei variante a *Vechiului Testament* să fi avut acest termen. Dar mai degrabă este de admis că traducătorul s-a lăsat influențat de modelele străine: cel latinesc, care are cuvîntul *ager, agri* în toate ocurențele menționate, precum și cel grecesc, cu *ὄρυγος*, *oû*, prezent în aceleași locuri din cartea *Facerea*, că și *agru* din ms. 4389"³⁸. Dat fiind faptul că Daniil Panoneanul a tradus *Vechiul Testament* din slavonă, folosind versiunea latină doar ca text de referință, ca și pe cea greacă, pe care a consultat-o însă *numai* în traducerea lui Nicolae Spătarul (Milescu); noi credem că frecvența lui *agru* în ms. 4389 arată că traducătorul era originar dintr-o regiune de sud-vest a Dacoromaniei, unde cuvîntul se folosea atunci în mod obișnuit.

ales s.n. "pîndă": "să-ți așazi o seamă de oameni *ales* după cetate" (f. 101^r, Iosua 8, 2), "puseră spre dînsul *ales* în vîrfurile munților" (f. 117^r, Jud. 9, 25).

amu adv., conj. "deci, iată, dar, însă": "*amu* nu voi mai tăcea de nedireptățile lor" (f. 242^v, 3 Ezd. 15; 8, cf. și 10), "că *amu* au venit împrejurul pămîntului răotățile" (f. 243^r, 3 Ezd. 15, 27).

apleca vb. I "a alăpta": "să-ți chem o doică [...] să-l *aplece* și să-ți crească acest copil?" (f. 25^v, Ieș. 2, 7, cf. și 9); cf. și f. 8^v, Fac. 21, 7; f. 382^r, Plîng. 4, 3.

bănu vb. IV "a lua în nume de rău, a suspecta": "Efraim va rîmni Iudei, și Iuda nu-și va *bănu* pre Efraim" (f. 338^v, Is. 11, 13).

băsău s.n. "pizmă, ură; batjocură": "vor face cu tine în *băsău* și vor lua toate trudele tale" (f. 396^r, Iez. 23, 29).

bere s.f. "băutură fermentată", în expresia a *fierbe berea*: "cotlon este cuptoriul în care zidesc căldările care *fierb berea* sau fac rachiul" (f. 49^v, Lev. 11, 35, marg.). V. Arvinte a arătat că expresia a *fierbe berea* este calchiată după sâs. *Baer kochen*; în germana literară se spune *Bier brauen* "a prepara berea". Prezența acestei expresii în ms. 4389 poate constitui deci încă un indiciu că traducătorul textului "a trăit sau a studiat într-unul din centrele săsești din sudul Tran-

³⁸ Vezi Arvinte, *St. I. Gen.*, citat la nota 32, p. 85. Cf. și Arvinte, *St. I. Ex.*, p. 30.

silvaniei, foarte probabil la Sibiu³⁹.

beteag adj. și s.m. “bolnav; infirm”: “mai bun este săracul țapîn și sănătos, decît bogatul *beteag* la trupul său” (f. 327^v, Sir. 30, 14).

beteji vb. IV “a (se) vătămă”: “de împoncișătura văpăii vitelor celor stricate, n-au *betejit* [marg.: veștejit] trupurile celor ce au trecut” (f. 318^v, Întel. 19, 20).

biglar s.m. “crainic, pristav”: “și-l puse [faraon] de șazu în a doua carîță de ale lui, și striga *biglariul* înaintea lui” (f. 20^f, Fac. 41, 43). Proveniența săsească a acestui cuvînt și aria lui de răspîndire în sud-vestul Transilvaniei au fost stabilite de V. Arvinte⁴⁰.

boaghe s.f. “bufniță”: “struțul și *boghea*” (f. 88^v, Deut. 14, 15)⁴¹.

bubat s.n. “boala numită vărsat”: “vărsat [marg.: *bubat*]” (f. 71^f, Num. 19, 16).

bubou s.n. “suman scurt, sarică”: “se îmbracă cu o tîrsină [marg.: cu o haină de lînă sau cu *bubou*]” (f. 18^f, Fac. 37, 34), “cela ce poartă lînă [marg.: *bubou*]” (f. 330^v, Sir. 40, 4).

caie s.f. “un fel de șoim”: “să vă scîrbiți [...] și de pajere, și de *caie*” (f. 49^f, Lev. 11, 14), cf. și f. 88^v, Deut. 14, 13.

căldare s.f. “cazan”: “la *căldările* cu carnea” (f. 32^f, Ieș. 16, 3), “cuptoriul în care zidesc *căldările* care fierb berea sau fac răchiul” (f. 49^v, Lev. 11, 35, marg.), cf. și f. 174^f, 4 Reg. 4, 39, f. 213^v, 2 Paral. 35, 13, f. 322^f, Sir. 13, 3, f. 396^v, Iez. 24, 7.

cășuță s.f. “casă sau cameră mică; locușor”: “vor întra broaștele în casele tale, și în *cășuța* ta” (f. 28^f, Ieș. 8, 3), și era pietriile fericite în *cășuțe* de aur și așăzate în aur” (f. 42^f, Ieș. 36, 8), “dormiia în pat în *cășuța* lui” (f. 145^f, 2 Reg. 4, 7), cf. și f. 267^v, Iov 37, 9.

cebălui vb. IV “a(se)buimăci, a(se)ameți; a(se)înșela: “în spaimă să se *cebăluiască* inima ta” (f. 234^v, 3 Ezd. 4, 2).

cebăluire s.f. “buimăcire, amețală”: “eu ziși în *cebăluirea* mea...” (f. 274^f, Ps. 30, 23, cf. și f. 290^f, Ps. 115, 11), “întărit-au *cebăluirea* în casa Dumnezeului lui” (f. 419^f, Os. 9, 8).

³⁹ Vezi Arvinte, *St. I. Lev.*, citat la nota 32, p. 22.

⁴⁰ Vezi Arvinte, *St. I. Gen.*, p. 90.

⁴¹ Vezi Arvinte, *St. I. Lev.*, p. 21.

ceternă s.f. "canal; cisternă": "băga apa cu *ceterne* în cetate" (f. 184^r, 4 Reg. 20, 20).

chelbaș adj. "bolnav de chelbe; chel": "de se va smulge cuiva capul den față, *chelbaș* este" (f. 50^v, Lev. 13, 41).

chelbășie s.f. "boala chelbei; chelie": "de va fi pre pleasă lui sau pre *chelbășia* lui bubă albă..." (f. 50^v, Lev. 13, 42, cf. și 43).

cinie s.f. "unealtă": "ia *cinia* ta, tulba și arcul" (f. 12^r, Fac. 27, 3).

cinșor s.n. "unealtă mică": "trecînd marea cu un *cinșor*; sînt mîntuiți" (f. 316^v, Întel. 14, 5).

cioboate s.f.pl. "cheltuieli pentru alergătură, indemnizație": "au vîndut dreptatea pre argint și pre cel sărac pentru *cioboate*" (f. 422^r, Am. 2, 6).

coștei s.n. "întăritură, fort, castel": "orașăle cele cu *coșteie*" (f. 82^r, Deut. 3, 5), "avuția carea era pren cetăți, și pren *coșteie*, și pren case" (f. 197^v, 1 Paral. 27, 25), cf. și f. 455^r, 2 Mac. 11, 6.

crossie s.f. "sarcină, bagaj cît se poate duce în spinare": "luoă o traistă [marg.: o *crossie*] de pîine" (f. 134^v, 1 Reg. 16, 19), "ceia ce purta *crossii* și încărca pre măgari" (f. 225^r, Neem. 13, 15).

crov s.n. "adîncitură, gaură, vizuină": "[leul și balaurii] se tem în *crovurile* lor și șad flămînzi în gauri" (f. 268^r, Iov 38, 40).

cuhne s.f. "bucătărie": "*cuhnii* [marg.: socăcii sau bucătării]" (f. 407^v, Iez. 46, 23).

cuzniță s.f. "cuptor (în atelierul de fierărie)": "căldura cuptoriului [marg.: *cuzniței*]" (f. 330^r, Sir. 38, 29).

doțîrni vb. IV "a (se) detorni, a (se) întoarce, a (se) abate": "*doțîrni*tu-se-au și se-au pustiit cortul mieu" (f. 357^v, Ier. 4, 20), "că va veni asupra voastră pustiirea *doțîrni*tă" (f. 358^v, Ier. 6, 26).

duroare s.f. "durere": "întru *durori* m-au umilit" (f. 265^v, Iov 30, 14).

fasule s.f. "fasole": "ca o *fasule* carea se învăluie" (f. 427^v, Naum. 1, 10).

ferdelă s.f. "măsură de capacitate pentru cereale, baniță": "30 de *ferdele* de grîu" (f. 159^r, 3 Reg. 3, 22).

font s.n. "unitate de măsură pentru greutate": "trei *fonturi* de aur" (f. 164^r, 3 Reg. 10, 17).

ghizdav adj. “frumos”: “Rahil era frumoasă la obraz și *ghizdăvă* la față” (f. 13^f, Fac. 29, 17), “și era Iosif frumos la obraz și *ghizdav* la față” (f. 19^f, Fac. 39, 6), “Tamar, foarte frumoasă și *ghizdăvă*” (f. 150^f, 2 Reg. 14, 27), cf. și f. 263^f, Iov 18, 16, f. 316^f, Întel. 13, 11, f. 391^v, Iez. 16, 13, f. 450^f, 2 Mac. 3, 26.

ghizdăvi vb. IV “a(se) înfrumuseța”: “inima se *ghizdăvește* de unsoari mirositoare, și de vinure, și de tămâie” (f. 305^v, Pild. 27, 9).

ghizdăvie s.f. “frumusețe”: “se-au arătat ție lumina soarelui și frumusețea *ghizdăviei* lui” (f. 240^f, 3 Ezd. 10, 50), “pune-vei pre dînsul slavă și *ghizdăvie* [marg.: mare cuviință]” (f. 272^v, Ps. 20; 6), “harul și *ghizdăvia* va iubi ochiul tău” (f. 330^v, Sir. 40, 22), cf. și f. 273^v, Ps. 27, 4, f. 277^f, Ps. 44, 3, f. 295^f, Ps. 144, 5, f. 360^v, Ier. 10, 25, f. 384^v, Bar. 5, 1, f. 391^v, Iez. 16, 14, f. 419^v, Os. 10, 11.

gildău s.n. “adîncătură într-un rîu”: “vor seca rîurile, și *gildaiele*, și toată adunarea apei” (f. 340^f, Is. 19, 6).

gîrtej s.n. “gît; gîtlej”: “și 3 *gîrtejă* în chipul nucilor într-o foaieză [...] Și în sfeșnic să fie 4 *gîrtejă* în chip de nuci” (f. 36^v, Ieș. 25, 33, 34), “grumazul [marg.: *gîrtejul*]” (f. 295^v, Ps. 149, 6), “nu-ți lărgi *gîrtejul* tău asupra ei” (f. 327^f, Sir. 31, 12), “îlipitu-se-au limba celui ce sugă de *gîrtejul* lui” (f. 382^f, Plîng. 4, 4), “și limba ta o voi lega lîngă *gîrtejul* tău” (f. 387^f, Iez. 3, 26). *Atlasul lingvistic român*, *II*, h. 37 “Mărul lui Adam”, atestă prezența formei *gîrtej* în punctele 800 (Costești-Vilcea) și 125 (Poiana Turnului – Sibiu), iar în punctul 56 (Micălaca-Arad) forma *gîrtăj*⁴².

gludie s.f. “bulgăre (de pămînt), glie”: “mă topesc pătîmind de *gludiile* pămîntului” (f. 260^f, Iov 7, 5).

grumb adj. “grosolan; necivilizat”: “nărodul cel varvar [marg.: *grumb*]” (f. 290^f, Ps. 113, 1).

gubav adj., s.m. “lepros”: “era om puternic și slăvit, iară era *gubav* [marg.: leprosus]” (f. 174^f, 4 Reg. 5, 1), cf. și f. 175^f, 4 Reg. 7, 4 f. 175^v, 4 Reg. 7, 8 f. 179^v, 4 Reg. 15, 5.

gubăvie s.f. “boala leprei”: “de ară fi fost prorocul [...], că acela l-ară fi curățit de *gubăvia* lui” (f. 174^f, 4 Reg. 5, 3, cf. și 6, 11).

hasnă s.f. “folos”, întrebuițat greșit cu sensul lui *haslă* s.f.

⁴² Vezi și Arvinte, *St. I. Ex.*, citat la nota 32, p. 32-33.

“parolă”: “spuneți dară *hasna*, iară ei nu se putură înderepta să spuie *hasna*” (f. 11^r, Jud. 12, 6), “și dede *hasnă* ajutoriul lui Dumnezeu” (f. 453^v, 2 Mac. 8, 23), “și dede *hasnă* celor ce era cu dînsul biruința lui Dumnezeu” (f. 456^v, 2 Mac. 13, 15). Probabil că în toate aceste trei locuri traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul (Milescu), al cărui manuscris autograf a fost folosit de Daniil Pașoneanu, avea termenul de proveniență polonă *haslă* “parolă”, pe care el nu-l cunoștea, confundîndu-l deci cu termenul de proveniență maghiară *hasnă* “folos”. Autorul copiei din ms. 45 a traducerii lui Nicolae Spătarul l-a conservat pe *haslă* în 2 Mac. 8, 23 (f. 436^v) și 2 Mac. 13, 15 (f. 440^v), dar l-a confundat și el cu *hasnă* în Jud. 12, 6 (f. 111^r). Biblia de la 1688 are *hasnă* în Jud. 12, 6 și 2 Mac. 8, 23, iar *haslă* în 2 Mac. 13, 15.

hatman s.m. “comandant de oaste; povățuitor”: “vei fi întru noi *hatman*” (f. 66^r, Num. 10, 31), “*hatmanul* oștilor” (f. 133^v, 1 Reg. 14, 50), “povața [marg.: *hatmanul*]lor [...], *hatmanul* [marg.: povața]lor” (f. 439^r, 1 Mac. 5, 6, 11), cf. și f. 17^r, Fac. 36, 17, 18, f. 17^v, Fac. 36, 19, 21, 29, 30, 40, 43, f. 32^r, Ieș. 15, 4, f. 147^v, 2 Reg. 10, 16, f. 177^v, 4 Reg. 10, 25, f. 197^v, 1 Paral. 27, 5, 7, 8, f. 198^r, 1 Paral. 28, 1, f. 262^r, Iov 15, 24, f. 428^r, Naum 3, 10, f. 437^v, 1 Mac. 3, 13, f. 442^r, 1 Mac. 9, 30.

hătmănie s.f. “funcția de hatman”: “luoă [...] *hătmănia* în locul frăține-său” (f. 442^v, 1 Mac. 9, 31).

heret s.m. “erete”: “corbul de noapte, și *heretul*, și stîrcul” (f. 49^r, Lev. 11, 18).

hodaie s.f. “odaie, tîrlă cu adăposturi pentru vite”: “cetăți tari, și *hodăi* de oi [...], *hodăile* [marg.: satele]” (f. 78^r, Num. 32, 36, 41), “și *hodăi* să aibă dobitoacele lor” (f. 79^v, Num. 35, 3), “cetăți de lăcuință, și împrejurul lor *hodăi* de dobitoacelē noastre” (f. 108^v, Iosua 21, 2, cf. și f. 109^r, 21, 3, 8), “în curțile [marg.: *hodăile*]lor” (f. 224^r, Neem. 11, 15), “lăcașul păsărilor și *hodăi* cămilelor” (f. 345^r, Is. 35, 7). V. Arvinte a arătat că aria de răspîndire a formei *hodaie* cuprinde nord-vestul Munteniei și centrul și nordul Olteniei, zonă din care ar putea fi originar traducătorul textului din ms. 4389⁴³.

⁴³ Vezi Arvinte, *St.-I. Num.*, citat la nota 32, p. 28.

holdă s.f. "ogor, teren cultivat": "și adună în *holdă* pînă seară" (f. 125^f, Rut 2, 17), "vor lua *holdele* voastre și viile voastre" (f. 129^v, 1 Reg. 8, 14), "jăfuiesc și calcă *holdele*" (f. 138^v, 1 Reg. 23, 1), "plîngeți, *holde*, pentru grîu și pentru orz" (f. 420^v, Ioil 1, 11); cf. și f. 129^f, 1 Reg. 6, 14, 18, f. 138^f, 1 Reg. 22, 7, f. 150^v, 2 Reg. 14, 30, f. 176^v, 4 Reg. 9, 25, 26, f. 220^v, Neem. 5, 3, f. 369^v, Ier. 32, 7, f. 425^v, Mih. 2, 2. Cf. și "*holda* de pădure" (f. 244^f, 3 Ezd. 16, 78).

hrabor adj. "viteaz": "oamenii cei *hrabori* la război" (f. 248^v, Iudit. 2, 7), "și cel cu inimă *hraboră* va fugi în zioa aceea" (f. 422^f, Am. 2, 16).

hrăborie s.f. "vitejie": "viețuia în dosăzi, pieri *hrăboria* lor" (f. 378^v, Ier. 51, 30).

hreasc s.n. "vreasc": "prins într-un sad [marg.: în niște *hreascuri*] (f. 9^f, Fac. 22, 13), "să stingă focul curînd, care este aținat în *hreascuri*" (f. 243^v, 3 Ezd. 16, 6), "ca niște pleve [marg. *hreascuri*]" (f. 347^f, Is. 41, 2), cf. și f. 243^f, 3 Ezd. 15, 23, f. 265^v, Iov 30, 7, f. 385^v, Bar. 6, 70.

iie s.f. "vintre, partea de jos a abdomenului": "amîndoi rănichii, și grăsimea ce este pre dîșii și ce este la *ii* [marg.: dășărturi]" (f. 45^f, Lev. 3, 4, cf. și 10), "șalele cu *iile*, și praporul, și băzărul" (f. 48^f, Lev. 8, 25), cf. și f. 48^v, Lev. 9, 19.

jelcui vb. IV "a (se) jelui": "veni Avraam să plîngă după Sarra și să se *jălcuiască*" (f. 9^v, Fac. 23, 2), "*jălcuindu-se* la mormînturile celor morți" (f. 318^v, Înțel. 19, 3), cf. și f. 239^v, 3 Ezd. 10, 11, f. 339^v, Is. 15, 3, f. 344^v, Is. 32, 11, 33, 9, f. 364^v, Ier. 22, 18, f. 380^f, Plîng. 1, 1, f. 388^v, Iez. 8, 14, f. 423^f, Am. 5, 16, f. 453^f, 2 Mac. 7, 24.

jelcuială s.f. "jeluire": *jălcuială* (f. 330^f, Sir. 38, 18).

jelcuire s.f. "jeluire": "la plîngere și la *jălcuire*" (f. 423^f, Am. 5, 16), "toate cîntecele voastre în *jălcuire*" (f. 423^v, Am. 8, 10), "vor cînta cîntec cu *jălcuire*" (f. 426^f, Mih. 2, 4).

mălai s.n. "mei": "mei [marg.: *mălai*]" (f. 387^f, Iez. 4, 9).

mămuie s.f. "momîie": "cum sînt *mămuiele* în pomet" (f. 385^v, Bar. 6, 69).

mejdină s.f. "hat, hotar între ogoare": "iubit-au necurăția dintre *mejdinele* lui" (f. 418^f, os. 4, 18).

mîlcui vb. IV "a se milostivi": "cînd veți cere voi milă, nu mă

voi *mîlcu*” (f. 233^f, 3 Ezd. 1, 25).

milcuire s.f. “milostivire”: “și dede Dumnezeu milostivnicie și *milcuire* lui Daniil înaintea mai marilor hadîmilor” (f. 408^v, Dan. 1, 9).

mumînă s.f. “mamă”: “*mumînile* și copilașii lor” (f. 15^f, Fac. 32, 11), cf. și f. 35^v, Ieș. 23, 19, f. 362^v, Ier. 16, 3, f. 381^f, Plîng. 2, 12, f. 382^v, Rug. Ier.

nașfă s.f. “bijuterie sau ornamentație (aplicată pe obiecte de îmbrăcăminte)”: “au doară va uita fata podoaba sa, sau cea logodită *nașfele* [marg.: *brățările*] pieptului său?” (f. 356^v, Ier. 2, 32). În *Dicționarul limbii române* al Academiei (DLR) la *brățare*, 4, este înregistrat sensul de “cusătură ornamentală pe pieptul și pe mînecele ii-lor”, atestat în Țara Oltului și la Brașov.

nemoaște adj. pl. “slabe”: “voi judeca între oile cele grase și între cele *nimoaște*” (f. 401^v, Iez. 34, 20).

nutrica vb. I “a hrăni, a crește”: “împăratul Moavului *notreca* oi multe și da împăratului lui Israil 100.000 de miei” (f. 172^v, 4 Reg. 3, 4).

oblu adj. “drept, neted”: “trei păreți de piatră *oablă*” (f. 216^v, 1 Ezd. 6, 4).

ogradă s.f. “îngrăditură, loc îngrădit”: “zi feciorilor lui Israil [...] să se tăbărescă împotriva *ogrăzii*” (f. 31^v, Ieș. 14, 2, cf. și 9), cf. și 405^v, Iez. 42, 20.

olecăi vb. IV “a se văita, a se tîngui”: “va plînge și se va *olecăi*” (f. 425^v, Mih. 1, 8), “nu plîngeți cu lacrăme și nu vă *olecăiți*” (f. 426^f, Mih. 2, 6), cf. și 360^f, Ier. 9, 17, f. 388^f, Iez. 7, 27.

olecăire s.f. “văitare, tînguire”: “plîngere și *olecăire*” (f. 369^f, Ier. 31, 15).

olovină s.f. “bere; băutură fermentată”: “să se oprească de vin [...] și de oțet de *olovină*” (f. 63^f, Num. 6, 3), “orice va plăcea sufletului tău [...], sau vin, sau *olovină*” (f. 88^v, Deut. 14, 26), cf. și f. 340^f, Is. 19, 10, f. 342^v, Is. 28, 7, f. 343^f, Is. 29, 9.

ortac s.m. “tovarăș, asociat”: “lovește pre păstori, și se vor răsiipi oile, și voi întoarce mîna mea asupra *ortacilor*” (f. 434^f, Zah. 13, 6).

pasăre s.f. “vrabie”: “vrabia [marg.: *pasăre*]” (f. 270^v, Ps. 10, 2).

păcurar s.m. “cioban”: “căzut-au foc den cери [...] și au ars oile; așjiderea au mîncat și pre *păcurari*” (f. 258^v, Iov 1, 16).

păcurăresc adj. “ciobănesc”: “tulba [marg.: teșila] cea *păcură-rească*” (f. 135^v, 1 Reg. 17, 40).

peveție s.f. “meșteșugul cîntării”: “*peveția* noastră s-au umilit, și cîntarea au tăcut” (f. 239^v, 3 Ezd. 10, 22).

piatră s.f. “grindină”: “*piatră* [marg.: grindină]” (f. 342^v, Is. 28, 2, f. 344^v, Is. 32, 19), “grindină [marg.: *piatră*]” (f. 344^f, Is. 30, 30).

plehupă s.f. “pleoapă; capac de sicriu, de ladă”: “și făcu Vese-liil sicriul [...], și făcu acoperemîntul lui, adecă capacul [marg.: sau *plehupa*]” (f. 43^f, Ieș. 37, 6), “*plehupele* ochilor” (f. 297^f, Pild. 4, 25, f. 297^v, Pild. 6, 4, f. 306^v, Pild. 30, 13). V. Arvinte a stabilit că aria de răspîndire a formei *plehupă* cuprinde localități din sud-vestul Transilvaniei și nord-estul Olteniei⁴⁴.

poligni vb. IV “a doborî”: “toți copacii cei bine roditori îi vei *poligni*” (f. 173^f, 4 Reg. 3, 19, cf. și 35).

polimi vb. IV “a da formă, a modela”: “[olarul] lutul îl va *polimi* în brațele sale” (f. 330^f, Sir. 38, 33).

ponoslui vb. IV “a imputa”: “*ponoslui* ră asupra lui Dumnezeu” (f. 283^f, Ps. 77, 19).

porumboaică s.f. “femela porumbului, porumbiță”: “cuprinde-ți feciorii tăi și-i hrănește cu veselie, ca *porumboaică*” (f. 233^v, 3 Ezd. 2, 15), “ochii tăi de *porumboaică*” (f. 311^f, Cînt. 6, 8, cf. și 2, 14), “una este *porumboaică* mea, cea deplină a mea” (f. 311^v, Cînt. 6, 8, cf. și 5, 12), cf. și f. 346^v, Is. 38, 14, f. 353^f, Is. 59, 11, f. 388^f, Iez. 7, 16, f. 419^f, Os. 7, 11, f. 427^v, Naum 2, 7. În *Dicționarul limbii române* al Academiei (DLR) sînt citate pentru acest cuvînt numai atestările din *Atlasul lingvistic român*, I, h. 1023, punctele 160 (Ighiușul Vechi-Tîrnava Mare), 170 (Streja-Cîrțișoara, Făgăraș), 341 (Racșa-Satu Mare), 780 (Valea lui Enache-Argeș), 782 (Arefu-Argeș), 839 (Strîmbu Vulcan-Gorj).

price s.f. “ceartă, pricină”: “cela ce va face *price* vecinului său” (f. 57^f, Lev. 24, 19, cf. și 20), “tot cel rău va scorni *price* [marg.: cuvinte împoncișate]” (f. 301^v, Pild. 17, 11), “a iubi *pricea* [marg.: bi-

⁴⁴ Vezi Arvinte, *St. I. Ex.*, citat la nota 32, p. 33.

ruința]” (f. 419^v, Os. 10, 11), cf. și f. 284^r, Ps. 80, 8).

prici vb. IV “a se certa”: “se certa [marg.: se *priciu*]” (f. 12^r, Fac. 26, 35), “se *priciu* înaintea împăratului” (f. 159^v, 3 Reg. 3, 2), “m-am *pricit* cu căpeteniile” (f. 225^r, Neem. 13, 11), “nu se va mai *prici* [marg.: judeca]” (f. 418^r, Os. 4, 3).

pricire s.f. “ceartă”: “la apa *pricirei*” (f. 288^v, Ps. 105, 31).

prietnicie s.f. “prietenie” (f. 137^v, 1 Reg. 20, 41, f. 204^v, 2 Paral. 16, 3, f. 205^v, 2 Paral. 19, 2, f. 206^v, 2 Paral. 20, 35, 37, f. 314^v, Înțel. 8, 18, f. 320^r, Sir. 6, 17, f. 321^r, Sir. 9, 9, f. 326^v, Sir. 27, 20, f. 380^r, Plîng. 1, 2, f. 415^r, Dan 11, 6, f. 415^v, Dan. 11, 23, f. 441^v, 1 Mac. 8, 1, f. 442^r, 1 Mac. 8, 12, 17, f. 443^v, 1 Mac. 10, 20, 23, 26, f. 444^r, 1 Mac. 10, 54, f. 445^v, 1 Mac. 12, 1, 3, 8, 10, 11, f. 447^r, 1 Mac. 14, 18, 22, f. 448^r, 1 Mac. 15, 17, f. 450^v, 2 Mac. 4, 11, f. 451^v, 2 Mac. 5, 9). Cf. și **împrietnici** vb. IV “a se împrieteni” (f. 150^v, 2 Reg. 15, 6, f. 329^v, Sir. 37, 1).

pristav s.m. “crainic, vestitor”: “strigă *pristavul* după apusul soarelui” (f. 171^v, 3 Reg. 21, 36).

scărîndăvi vb. IV “a se îngreșoșa, a se scîrbi”: “începură a umbla fieștecare néam în voia poftelor sale [...] și se *scărîndiviu* de porîncile tale” (f. 234^r, 3 Ezd. 3, 8), “ascultați aceasta [...], ceia ce vă *scărîndăviți* de judecată” (f. 426^r, Mih. 3, 9).

scărîndăvie s.f. “greață, scîrbă”: “vom ști [...] și de unde este lucrul vostru, cela ce au ales pre voi *scărîndăvie* den pămînt” (f. 347^v, Is. 41, 24), “rușinatu-se-au că au făcut cele de *scărîndăvie*” (f. 359^v, Ier. 8, 12).

scopot s.n. “cîntec, melodie”: “vinul și *scopotele* veselesc ini-mă” (f. 330^v, Sir. 40, 20), “cu chimvale, și cu fluieré, și cu cîntări, și cu *scopote*” (f. 447^r, 1 Mac. 13, 51).

sfădi vb. IV “a se certa”: “se *sfădiră* păstorii Gherarilor cu păstorii...” (f. 11^v, Fac. 26, 20), “de se vor *sfădi* doi oameni” (f. 34^v, Ieș. 21, 18, 22).

socaci s.m. “bucătar”: “zise Samoil *socaciului* [marg.: bucătariului]...” (f. 130^v, 1 Reg. 9, 23, cf. și 24).

socăcie s.f. “bucătărie”: “cuhni [marg.: *socăcii* sau bucătării]” (f. 407^v, Iez. 46, 23).

spichinar subst. “levănțică”: “floare de zmirnă aleasă 500 de

sicle, și scortişoară mirositoare jumătate pre atîta, adecă 250, și *spichinar* 250" (f. 39^v, Ieș. 30, 23)⁴⁵.

spîrli vb. IV "a (se) zbîrli": "va îndirepta perii [marg.: *spîrli*]" (f. 326^v, Sir. 27, 15).

stavă s.f. "herghelie": "cirezile de boi, și turmele de oi și de capre, și *stavele* de cai" (f. 249^r, Iudit. 3, 3).

stîrminare s.f. "dărăpănare": "munții îi apăra, și-i pasc dealurile care sînt puse în *stîrminare*" (f. 250^v, Iudit. 7, 8).

stîrminos adj. "rîpos": "și-au scos izvor de apă den piatră *stîrminoasă*" (f. 85^r, Deut. 8, 15).

stobor s.m. "îngrăditură de scînduri, împrejmuire": "tăiași lemnul ei, și dășchideți împrejurul Ierusalimului *stoborîi*" (f. 358^r, Ier. 6, 6).

strămurare s.f. "nuia cu vîrf ascuțit, cu care se îndeamnă vitele la mers": "cuvintele celor înțelepți sînt ca *strămurările* boilor" (f. 310^v, Eccl. 12, 11), "cela ce se va lăuda cu *strămurarea* și va goni boii" (f. 330^r, Sir. 38, 26).

stidi vb. IV "a se rușina, a se smeri": "se vor rușina și se vor *stidi*" (f. 281^v, Ps. 70, 24), cf. și f. 284^r, Ps. 82, 19, f. 347^r, Is. 41, 11, f. 349^r, Is. 45, 16, 17, f. 359^v, Ier. 8, 12, f. 362^r, Ier. 15, 9.

stidintă s.f. "rușine": "în rușine și în *stidintă*" (f. 281^v, Ps. 70, 13).

sudalmă s.f. "ocară; înjurătură": "cu blesteme și *sudalmi*" (f. 327^r, Sir. 29, 9), cf. și f. 342^v, Is. 28, 1, f. 427^v, Naum 2, 2.

șireag s.n. "trupă, ceată, coloană de ostași": "*șireagul* tabăraii Iudei" (f. 60^v, Num. 2, 3, cf. și 17), "era învățași la *șireagure*" (f. 188^v, 1 Paral. 5, 18), "spre rînduirea [marg.: *șireag*] oștilor" (f. 294^v, Ps. 143, 1), cf. și f. 340^v, Is. 21, 8.

șiregui vb. IV "a se aduna, a se așeza în șirag, în poziție de luptă": "într-acel loc să se *șireguiască* [marg.: puie șireaguri]" (f. 191^v, 1, Paral. 11, 13), "se *șireguiră* împotriva feciorilor lui Amon" (f. 194^v, 1 Paral. 19, 11), "se va *șiregui* spre război" (f. 420^v, Ioil 2, 5), cf. și f. 437^r, 1 Mac. 2, 32, f. 438^r, 1 Mac. 3, 58, f. 446^r, 1 Mac. 13, 13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 31.

șireguire s.f. “adunare, așezare în șireag”: “oameni aleși spre șireguire [marg.: la război]” (f. 446^f, 1 Mac. 12, 41).

șupi vb. IV “a răpi”, **șupitură** s.f. “răpire, lucru răpit”: “boierii lui în mijlocul lui, ca lupii cei ce șupesc șupituri” (f. 395^v, Iez. 22, 27).

șușală s.f. “fișie de carne uscată”: “strînse și uscără lor șușală împrejurul taberii” (f. 66^v, Num. 11, 32), “oasele mele se uscără ca șușala [marg.: uscăciunea]” (f. 287^f, Ps. 101, 4).

tearfă s.f. “zdreanță”: “luă de acolo niște terfe vechi și funi [...] Pune terfele ceste supt funi” (f. 372^v, Ier. 38, 11-12).

teșilă s.f. “tașcă, geantă”: “tulba [marg.: teșila] cea păcurească” (f. 135^v, 1 Reg. 17, 40), “luă den teșila lui partea ceea de ficații peștelui” (f. 246^v, Tob. 8, 2).

tîmpî vb. IV “a se toci”: “se tîmpise toate cîte avusese ei gata în vremea secerișului săcurile și secerile” (f. 132^v, 1 Reg. 13, 21).

tron s.n. “ladă (de ținut lucruri mai scumpe); sicriu”: “să faci sicriul mărturiei de lemn neputred...[marg.: cît să fie tronul legii de mare și cum să se împodobască]” (f. 36^v, Ieș. 25, 10)⁴⁶.

tulbă s.f. “tașcă, geantă, traistă”: “ia cinia ta, tulba și arcul” (f. 12^f, Fac. 27, 3), “alese 5 pietri den părău bune și le băgă în tulba [marg.: teșila] cea păcurărească carea o purta el” (f. 135^v, 1 Reg. 17, 40, cf. și 49), cf. și f. 246^v, Tob. 8, 2, f. 265^v, Iov 30, 11, f. 270^v, Ps. 10, 3; f. 341^f, Is. 22, 6, f. 350^f, Is. 49, 2.

ucide vb. III “a(se) bate, a (se) lovi”: “lovi [marg.: ucise] Domnul pre nărod pentru facerea vițelului care-l făcu Aaron” (f. 40^v, Ieș. 32, 35), “David [...] se ucidea și plîngea, și postiră după Saul” (f. 143^f, 2 Reg. 1, 12).

unicione s.f. “unitate”: “unicionea gîndului” (f. 326^f, Sir. 25, 2).

văiera vb. I “a se jeli, a se văita”: “se văiera căci au închis Domnul pîntecele ei” (f. 126^v, 1 Reg. 1, 6), “zicea că se văierează împăratul pentru fiu-său” (f. 153^f, 2 Reg. 19, 2).

virghină s.f. “instrument muzical, țimbal”: “ieșiră fete [marg.: cenghiere] dăntuind [...], zicînd în timpane și în virghine, și juca cu

⁴⁶ Ibidem.

veselie" (f. 136^r, 1 R^{eg.} 18, 6), "jucînd și zîcînd în organe întinse cu tîrie, și cu cîntări, și cu alăute, și cu tîmpane, și cu *virghine*" (f. 145^v, 2 R^{eg.} 6, 5), "și leviții, feciorii lui Asaf, în *virghine* să laude pre Domnul" (f. 215^v, 1 E^{zd.} 3, 10), "lăudați-l în țîmbalele [marg.: *virghine*] cele cu glasuri bune" (f. 295^v, Ps. 150, 5), cf. și f. 192^v, 1 P^{aral.} 13, 8, f. 193^r, 1 P^{ral.} 15, 29, f. 193^v, 1 P^{aral.} 16, 42, f. 196^v, 1 P^{aral.} 25, 1, f. 200^v, 2 P^{aral.} 5, 12, f. 210^r, 2 P^{aral.} 29, 25. Cuvîntul este de proveniență maghiară, rar folosit în epocă. Vezi și Gheorghe Chițu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche* (1421-1760), București, 1992, p. 363.

zgrebeni subst. pl. "puzderii, resturi de la melițatul cînepii și al inului": "ca niște puzderii [marg.: *zgrebeni*], cîndu-i prigorește focul" (f. 120^v, Jud. 15, 14), "*zgrebeni* strînși, săborul celor fără de lege" (f. 324^v, Sir. 21, 10), "va fi tîria lor ca puzderiile *zgrebenilor*?" (f. 335^r, Is. 1, 31).

3.3. Romanul *Varlaam și Ioasaf*

3.3.1. Datorită faptului că două dintre primele copii cunoscute ale traducerii românești a acestui roman (ms. 2470, copie din anul 1671, și ms. 3339, copie din anul 1673, ambele de la BAR) conțin informația, preluată și de unii copiiști de mai tîrziu, că traducerea a fost făcută de Udriște Năsturel, istoria literară îl consideră drept traducător incontestabil al romanului *Varlaam și Ioasaf* pe acest învățat boier muntean din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Această atribuire de paternitate literară s-a făcut însă nu pe baza mărturiei lui Udriște Năsturel, consemnată în vreo însemnare proprie, ci potrivit afirmației unor copiiști de după un deceniu de la moartea lui, care puteau transmite o informație inexactă, cum este cea din ms. 3339 potrivit căreia Udriște ar fi tradus romanul "dupre elinește slavonește și rumânește" (f. 281^r). Este posibil ca adevăratul traducător să nu-și fi semnat lucrarea, sau ca numele lui să se fi pierdut între timp, de la o copie la alta, iar mai tîrziu, întrebîndu-se cine a putut face traducerea acestui roman, un cititor sau un copist să o fi atribuit mai curînd învățatului și reputatului boier Udriște, decît modestului și mai puțin

cunoscutului monah Daniil, care, prin anii 1656-1660, a fost nevoit să părăsească Ţara Românească. Constatarea noastră că traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 are numeroase particularităţi lingvistice şi stilistice comune cu *Îndereptarea legii*, tradusă de Daniil Panoneanul; şi cu traducerea romanului *Varlaam şi Ioasaf*, a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, a *Vieţii Patriarhului Nifon* şi a altor texte româneşti din aceeaşi perioadă schimbă datele problemei, pentru că *Vechiul Testament* din ms. 4389 a fost tradus după anii 1664 (căci traducătorul a folosit şi textul autograf al versiunii lui Nicolae Spătarul), iar Udrişte Năsturel murise probabil în anul 1658⁴⁷. După cum vom vedea, faptul că romanul *Varlaam şi Ioasaf* nu a fost tradus de Udrişte Năsturel, cum ne-am obişnuit să credem, ci de Daniil Panoneanul, este o certitudine pe care ne-o oferă studiul limbii acestei traduceri, în comparaţie cu limba *Îndereptării legii*, a *Vechiului Testament* din ms. 4389 şi a altor traduceri care i se pot atribui învăţatului monah.

3.3.2. Determinarea textului slavon după care a fost făcută traducerea românească a romanului, descrierea manuscriselor versiunii româneşti, stabilirea filiaţiei lor şi alte chestiuni filologice privitoare la această traducere au constituit obiectul unor minuţioase cercetări efectuate îndeosebi de Emil Turdeanu⁴⁸, Lucian Predescu⁴⁹, Dan Horia Mazilu⁵⁰, Mihai Moraru şi Cătălina Velculescu⁵¹. Nu considerăm necesar să prezentăm aici rezultatele cercetărilor respective. Ne vom referi numai la unele observaţii discutabile făcute pînă acum cu pri-

⁴⁷ Vezi art. cit. la nota 27.

⁴⁸ Vezi *Varlaam şi Ioasaf. Istoricul şi filiaţiunea redacţiilor româneşti*, în "Cecetări literare", I, 1934, p. 1-46, *Varlaam şi Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udrişte Năsturel*, în "Biserica Ortodoxă Română", LII, 1934, nr. 7-8, p. 477-481, *Le roman de Barlaam et Ioasaph en roumain*, în volumul *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p. 329-380, 450.

⁴⁹ Vezi *Udrişte Năsturel şi răspîndirea romanului religios Varlaam şi Ioasaf*, în "Biserica Ortodoxă Română", LXXIII, 1965, nr. 1-2, p. 91-113.

⁵⁰ Vezi monografiile *Udrişte Năsturel*, Bucureşti, 1974, p. 204-269, şi *Varlaam şi Ioasaf. Istoria unei cărţi*, Bucureşti, 1981.

⁵¹ Vezi *Bibliografia analitică a literaturii române vechi*. Vol. I, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice*, partea a II-a, Bucureşti, 1978, p. 437-495.

vire la grafia primelor trei copii cunoscute ale traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf* (ms. 588, 2470, și 3339 de la BAR), la relația dintre manuscrisele 2470 și 588, a căror copiere a fost atribuită, integral sau parțial, lui Fota grămăticul, copistul ms. 3339, și, pe scurt, la modul în care a fost remaniat textul aflat în copia din ms. 3339.

3.3.2.1. Însemnarea de pe f. 281^r a ms. 3339 arată că acest text este copiat de "Fota, gramatic domnesc", în anul 1673. Manuscrisul a fost achiziționat de BAR abia în anul 1955. În introducerea ediției din 1904 a traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf*, G. Dem. Teodorescu și P. V. Năsturel au atribuit lui Fota și copiile din ms. 588 și 2470 (fost ms. 293 de la Muzeul de Antichități)⁵², atribuire acceptată de E. Turdeanu⁵³ și de alți cercetători. Dan Horia Mazilu este de părere că în ms. 588 sînt "trei feluri distincte de scris": primul, f. 1-192^v; al doilea, f. 193^r-276^r; al treilea, f. 276^r-296, "față de numai două modalități utilizate în ms. 2470": prima, f. 1-381^v; a doua, f. 382^r-443. După ce afirmă că scrisul din prima parte a ms. 588, f. 1-193^r, este "similar cu cel din prima parte din ms. 2470", D.H. Mazilu conchide: "după părerea noastră, doar aceste ultime caiete [f. 382^r-443 din ms. 2470, n.n.] sînt rodul muncii lui Fota grămăticul; acestea și partea mediană a ms. 588"⁵⁴. Între timp, E. Turdeanu a constatat însă că ms. 588 este scris de numai doi copişti: primul, f. 1-276^r; al doilea, f. 276^r - 296, dar continuă să creadă că prima parte a ms. 588, ms. 2470 și ms. 3339 "sont l'oeuvre d'un seul et même scribe"⁵⁵. Comparînd grafia manuscriselor 588, 2470 și 3339, am ajuns și noi la concluzia că ms. 588 este scris, într-adevăr, de numai doi copişti anonimi, așa cum a constatat E. Turdeanu. Edificatoare este, de exemplu, grafia identică a slovelor *tr* unite într-un singur semn grafic, care apare frecvent în f. 1-276^r ale ms. 588, în cuvintele *cătră* (f.

⁵² Vezi *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf tradusă din limba elenă, la anul 1648, de Udriște Năsturel de Fierăști*, București, 1904, p. XIII-XVI și XXXIII-XXXIV.

⁵³ Vezi *Varlaam și Ioasaf. Istoric și filiațiunea...*, citat la nota 48, p. 3-5.

⁵⁴ Vezi monografiile *Udriște Năsturel*, p. 239-241, și *Varlaam și Ioasaf...*, p. 107-109, citate la nota 50. Sublinierile autorului.

⁵⁵ Vezi *Le roman de Barlaam et Ioasaph...*, citat la nota 48, p. 338-339 și 345.

6^f, 8^v, 12^f, 23^f, 51^f, 70^f, 104^f, 110^f, 127^f, 137^f, 157^v, 159^v, 214^f, 219^f, 223^v, 227^v, 229^v, 236^f, 246^v, 251^f, 256^f, 258^v, 266^v, 270^f, 274^f, 276^f 7), *înttru* (f. 6^v, 7^v, 14^v, 17^f, 102^f, 118^f, 204^v, 212^v, 223^v, 236^v, 243^v, 244^v, 250^f, 270^v, 274^f), *pănttru* (f. 7^v, 8^v, 10^f, 12^f, 27^f, 40^f, 51^f, 90^f, 113^v, 154^f, 158^f, 160^f, 168^f, 180^f, 198^f, 209^v, 219^v, 220^v, 227^f, 229^v, 236^f, 242^f, 250^v, 255^f, 258^f, 258^v, 266^v, 274^f) și altele. Grafia similară a slovelor *tr*, în aceleași cuvinte, are alt desen în f. 276^v-296 ale ms. 588; de exemplu, *cătră* (f. 277^v, 285^f, 290^f, 290^v), *înttru* (f. 285^f, 387^v, 288^v, 295^v), *pănttru* (f. 277^f, 291^v, 295^v).

În ms. 2470, numai foile 1-381^v sînt scrise, în mod evident, de Fota grămăticul, cum atestă, de exemplu, următoarele grafii absolute identice cu cele din ms. 3339, copiat de el: slova *t* în cuvîntul *cătră* (ms. 2470, f. 322^v, 324^v, 325^f, 326^f, 344^f; ms. 3339, f. 9^v, 10^f, 11^v, 18^f, 30^f, 152^f, 162^v, 171^v, 181^f, 194^v); slova *t* suprascrisă în cuvintele *alt* (ms. 2470, f. 325^f, 337^f, 338^v, 342^f; ms. 3339, f. 10^v, 15^f, 22^v, 92^v, 93^f, 184^f, 207^f), *fost* (ms. 2470, f. 323^f, 328^v, 330^v, 332^f, 332^v; ms. 3339, f. 103^v, 148^f, 149^v, 188^f, 188^v, 244^f), *mult* (ms. 2470 f. 324^f, 326^f, 334^f, 338^f; ms. 3339, f. 8^v, 122^v, 129^v, 195^f), *sînt* (ms. 2470, f. 320^v, 321^f, 322^v, 324^f, 327^v, 328^f, 335^f, 336^v, 337^f, 337^v, 338^v, 339^f, 340^f, 341^f, 342^v, 343^f; ms. 3339, f. 8^v, 99^v, 101^v, 103^f, 137^f, 164^v, 191^f, 242^v) și altele; semnul două puncte urmat de o tildă, de la sfîrșitul unor titluri, capitole sau paragrafe (ms. 2470, f. 320^v, 321^v, 322^f, 322^v, 323^f, 323^v, 325^f, 325^v, 327^f, 327^v, 328^f, 328^v; ms. 3339, f. 201^v, 202^f, 206^f, 206^v, 218^f, 226^f, 233^v, 240^f, 245^v, 250^v, 258^v, 263^f, 267^v, 274^f, 281^v).

În foile 382-443 ale ms. 2470, scrise de al doilea copist, necunoscut, grafia slovelor *tr* unite într-un singur semn grafic este diferită de grafiile lor similare din cele două scrisuri aflate în ms. 588, semnalate mai sus; de exemplu, în cuvintele *cutremurat* (f. 382^f), *împotriva* (f. 441^f), *întără* (f. 440^f), *întregi* (f. 440^f), *înttru* (f. 439^v, 441^v, 442^f), *pentru* (f. 385^f, 441^f), *potrivnică* (f. 440^v), *strălucire* (f. 440^v), *trupul* (f. 439^v), *trupuri* (f. 440^f) și altele. În scrisul lui Fota grămăticul din ms. 3339 asemenea grafie a slovelor *tr* apare sporadic și are un desen total diferit de cele ale grafiilor similare aflate în ms. 588 și în foile 382^f-443 ale ms. 2470; de exemplu, în cuvintele *cătră* (f. 54^v, 102^v, 130^f, 130^v, 138^f, 240^v), *Dumitrașco* (281^f), *înttru* (f. 1141^f, 241^v), *măiestrii* (f. 210^f), *noastre* (f. 203^v), *pentru* (f. 69^f, 139^f), *strîn-*

seră (f. 177^v). În foile 320^v-344^r ale ms. 2470, luate de noi drept eșantion de scriere pentru comparația cu ms. 3339, această grafie a slovelor *tr*, nu apare niciodată.

Așadar, Fota grămăticul nu este copistul părții mediane a ms. 588 (f. 193^v-276^r), nici al părții de la sfârșit a ms. 2470 (f. 382^r-443), cum a crezut D.H. Mazilu. Ms. 588 este o copie mai veche, efectuată de doi copişti necunoscuți, după care Fota grămăticul a reprodus, aproape fără modificări, textul aflat în prima parte a ms. 2470 (f. 1-381^v), lăsînd copia neterminată. Numerotarea cu roșu a glavelor în colontiturile acestei părți a ms. 2470 și grafia, tot cu roșu, a slovelor inițiale ale cuvintelor cu care încep multe paragrafe aparțin, în mod evident, altei persoane, fiind scrise în general cu caractere cursive.

3.3.2.2. E. Turdeanu, Lucian Predescu și alți cercetători au afirmat că ms. 2470 a fost copiat după ms. 588. D.H. Mazilu a încercat să demonstreze că ms. 2470 ar reproduce un alt izvod, nu textul din ms. 588, dar argumentele invocate de domnia sa nu sînt întemeiate. De exemplu, D.H. Mazilu interpretează în mod eronat felul în care au fost făcute de copist două corecturi pe o pagină din ms. 588: "La fila 132^r din ms. nr. 588 copistul, în timpul transcrierii, a sărit două pasaje, pe care, verificînd ulterior lucrarea, le-a adăugat deasupra și dedesuptul textului din pagină, introducîndu-le cu +) infra și ++) supra (completarea este în mod cert ulterioară, pentru că diferă cerneala). Comparînd pasajele omise cu textul complet din mssle nr. 2470 și 3339 B.A.R., am ajuns la constatarea că în ms. 588 ele au fost introduse greșit, *invers*, unul în locul celuilalt. Că lucrurile stau așa, și nu altfel, ne-o dovedesc nu numai comparația cu versiunile citate, ci și logica internă a textului, precum și ultima probă, și cea mai concludentă, alăturarea de textul slavon. În acest caz, dacă ms. nr. 2470 ar fi fost copiat după ms. 588, așa cum s-a afirmat, ar fi însemnat ca ms. 2470 să reproducă eroarea din izvodul model, ceea ce nu se confirmă. Ne permitem să presupunem că ms. nr. 2470 este copiat nu după 588 (deci acesta nu este arhetipul unic), ci după un alt izvod..."⁵⁶. Autorul nu a cercetat însă cu atenția cuvenită pagina res-

⁵⁶ Vezi Varlaam și Ioasaf..., citat la nota 54, p. 111-112. Sublinierea autorului.

pectivă din ms. 588, în care *cele două completări*, atât în coloana cu textul slavon cât și în coloana cu textul românesc, *sînt introduse corect*, așa cum tot corect au fost citite și copiate de Fota în ms. 2470. Numai că textele paralele ale primei completări (introduse cu semnul arc de cerc deschis spre stînga, cu un punct la mijloc) au fost scrise în josul paginii, iar textele paralele ale completării a doua (introduse cu semnul bară oblică avînd în stînga trei puncte dispuse în forma unui triunghi) au fost scrise în partea de sus a paginii, *pentru că spațiul disponibil de jos fusese deja ocupat cu textele primei completări*. În ms. 588 nu există deci "eroarea" imaginată și folosită drept argument de D.H. Mazilu. Completări similare se află și pe foile 43^r, 74^v, 142^v, 176^v, 180^r ale acestui manuscris.

În categoria "deosebirilor de conținut" dintre textele copiate în ms. 588 și ms. 2470, "care pot proveni din lecțiuni eronate, omisiuni sau greșeli comune de pisar", D.H. Mazilu încadrează și pretinsa omisiune din ms. 2470, unde ar lipsi din capitolul 27 un pasaj mai lung, egal cu textul aflat pe ambele pagini ale unei foi din acest manuscris⁵⁷. "Omisiunea" a fost semnalată în ediția din 1904 a traducerii (p. 218-219) și într-o însemnare de pe f. 336^v a ms. 2470, iar informația despre existența ei a fost preluată ca atare de E. Turdeanu⁵⁸ și de alți cercetători. În realitate însă, în ms. 2470 nu există această lacună. La legatul manuscrisului, probabil, s-a produs intervertirea actualelor foi 337 și 338 (paginate mecanic), încît foile 336-339 ale ms. 2470 trebuie citite în ordinea 336, 338, 337, 339, textul respectiv fiind astfel complet, ca și în ms. 588, f. 223^r-223^v.

Faptul că ms. 2470 a fost copiat după ms. 588 este evident pînă la amănunte. Elocvente sînt mai ales unele greșeli de copist aflate în ms. 588, pe care Fota le-a reproduș mecanic în ms. 2470. De exemplu: "au fost țindu-se de ciocan și de clește, de au *fărit* drept hrana lui" (ms. 588, f. 220^r, și ms. 2470, f. 330^v; în ms. 3339, f. 187^r: *făurit*), "căutînd pre bărbatul ei pre *Sirid*" (ms. 588, f. 222^v, și ms. 2470, f. 335^r; în ms. 3339, f. 189^v: *Osirid*). Uneori însă Fota comite el în-

⁵⁷ *Ibidem*, p. 111.

⁵⁸ Vezi *Varlaam și Ioasaf. Istoricul și filiațiunea...*, p. 5, și *Le roman de Barlaam et Ioasaph...*, p. 340-341, citate la nota 48.

suși greșeli de copist: “*culcător* cu parte bărbătească” (ms. 588, f. 220^r; în ms. 2470, f. 330^r: *călcător*), sau înlocuiește unele cuvinte: “piatra cea *scumpă*” (ms. 588, f. 35^v; în ms. 2470, f. 51^r: *de mult pref*), “doamnă racle de acelea le ferecă *pretiutindinea* cu aur” (ms. 588, f. 40^r; în ms. 2470, f. 56^r: *preste tot*, ca și în ms. 3339, f. 33^r).

3.3.2.3. Comparînd, prin intermediul ediției din 1904 a traducerii, un fragment din textul copiat de Fota în ms. 3339 cu textul corespunzător aflat în copiile din ms. 588 și 2470, E. Turdeanu a constatat că “redacțiunea manuscrisului întocmit în anul 1673 [ms. 3339, n.n.] se deosebește însă și prin unele particularități de stil de izvoadele de pînă acum. Fără a schimba nimic din textul traducerii, copia din anul 1673 mlădie limba mai aproape de forma vorbită, dînd, pretutindeni, topiceii o linie mai cursivă și, mai rareori, înlocuind unele cuvinte [...] Acest manuscris – conchide E. Turdeanu – ales de gen. Năsturel pentru tipar, deși mai limpede ca stil, se dovedește, la lumina criticii de texte, neindicat să reprezinte tradiția tălmăcirii lui Udriște Năsturel și izolat în arborele de filiațiune al redacțiunilor pe care le-am putut cerceta”⁵⁹. Opinia aceasta, împărtășită de mulți cercetători⁶⁰, trebuie însă revăzută, în lumina datelor oferite de comparația *integrală* a copiilor aflate în ms. 588, 2470 și 3339. Căci, dacă este adevărat că ms. 2470 a fost copiat după ms. 588, nu același lucru se poate afirma și despre ms. 3339. În copia din acest manuscris apar o serie de cuvinte și forme rare care nu se află în ms. 588 și care nu au putut fi introduse în text de copistul Fota. Ele se găsesc și în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389, iar unele apar și în *Îndereptarea legii*, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, în *Viața Patriarhului Nifon*, în *Învățături preste toate zilele*, în *Mystirio* sau în *Engheniăsmos, sau obnovenie, sau tîrnosanie*. Ne referim la cuvinte și forme ca *adeverință* (și *adevericiune*) “adevăr” (vezi 5.2. și 6.2.), *fărădelegiure* “fărădelege” (vezi 6.4.), *gravani* “roșu purpuriu” (vezi 6.7.), *încăpui* “a cuprinde, a conține, a încăpea” (vezi 6.8.), *moștena* “a moșteni” (vezi 6.15), *vîrstnic* “de o vîrstă” (vezi 6.20.) și altele. Prezența

⁵⁹ Vezi Varlaam și Ioasaf. *Istoricul și filiațiunea redacțiilor...*, p. 7-8; cf. și *Le roman de Barlaam et Ioasaph...*, p. 341-343.

⁶⁰ Vezi și D.H. Mazilu, *Varlaam și Ioasaf...*, p. 92-97.

unor cuvinte rare ca *grăvani*, *încăpui* sau *moștena* în ms. 3339 și lipsa lor din copii mai veche aflată în ms. 588 arată că aceste două copii sînt independente, fiind făcute probabil după alte copii, în care textul original al traducerii a suferit modificări mai mari sau mai mici, atît în ramura reprezentată de ms. 3339 cît și în cea reprezentată de ms. 588. Evident, într-o ediție critică a acestei traduceri a romanului *Varlaam și Ioasaf*, drept text de bază trebuie luată copia mai veche din ms. 588; așa cum a opinat E. Turdeanu.

Se pune acum întrebarea: în ce măsură pot fi atribuite grămăticului Fota modificările aflate în copia din ms. 3339? După cum am constatat, în foile 1-381^v ale ms. 2470 el realizase, în anul 1671, o copie relativ fidelă a porțiunii corespunzătoare din ms. 588. Putem deci presupune că tot relativ fidel a copiat Fota, în anul 1673, și textul din ms. 3339, după o copie necunoscută, în care traducerea suferise o serie de modificări, dar păstra încă unele particularități lingvistice deosebit de importante, care nu se găsesc în copia din ms. 588.

Este posibil ca grămăticului Fota să-i aparțină multe dintre numeroasele greșeli de copist aflate în copia din ms. 3339, cum sînt, de exemplu: *căzusem* (ms. 588, f. 9^v; ms. 3339, f. 11^r: *crezusem*), "*ne-spusa naștere*" (ms. 588, f. 50^r; ms. 3339, f. 41^r: *spusa*), "*temeiele lumii*" (ms. 588, f. 68^v; ms. 3339, f. 53^v: "*temeliile lui*"), "*se face pulbere*" (ms. 588, f. 75^r; ms. 3339, f. 58^r: *purbele*), "*se închipuiesc omului vînători*" (ms. 588, f. 78^r; ms. 3339, f. 60^v: *vîrtos*), "*veri durmi*" (ms. 588, f. 84^r; ms. 3339, f. 64^v: "*vei dobîndi*"), "*pîlcul lucrurilor bune*" (f. 588, f. 117^r; ms. 3339, f. 89^r: *îlcul*), *povață* (ms. 588, f. 133^r, 133^v; ms. 3339, f. 101^v: *pavăță*), "*bărbăția și chipzuiala*" (ms. 588, f. 172^v; ms. 3339, f. 132^v: *bogăția*), "*arătat este cum că...*" (ms. 588, f. 173^v; ms. 3339, f. 133^v: *adevărat*), "*pre pămînt culcîndu-mă*" (ms. 588, f. 203^v; ms. 3339, f. 168^v: *călcînd*), "*derept hrana lui*" (ms. 588, f. 220^r; ms. 3339, f. 187^r: *rana*), "*credea [...], și în lup, și în maimuță, și în zmeu*" (ms. 588, f. 222^v; ms. 3339, f. 190^r: "*și în lup, și în mai mulți în zmeu*"), "*o rază cît de mitiutea de lumină*" (ms. 588, f. 236^v; ms. 3339, f. 207^r: *un obraz*), *necurățenie* (ms. 588, f. 251^v; ms. 3339, f. 225^v: *necurie*), *dusese* (ms. 588, f. 257^r; ms. 3339, f. 233^r: *didese*), *pășise* (ms. 588, f. 260^r; ms. 3339, f. 237^v: *pășile*), "*zidi numai decît botezătoare*" (ms. 588, f. 260^v; ms. 3339, f. 237^v: *botez ta-*

re), *netăiata* (ms. 588, f. 264^r; ms. 3339, f. 242^r: “cea neiată”), *orașelor* (ms. 588, f. 274^v; ms. 3339, f. 255^r: *oroșanilor*), “de treaba *hranei*” (ms. 588, f. 278^v; ms. 3339, f. 259^r: *hainei*), *răcnire* (ms. 588, f. 280^v; ms. 3339, f. 262^r: *rîvnire*), “*mulțimea durorilor*” (ms. 588, f. 282^r; ms. 3339, f. 263^v: *mulțimirea*). În ms. 588 greșelile de copist sînt rare: “*lupesc* bunul săracilor”(f. 74^v, probabil în loc de *șupesc*; ms. 3339, f. 58^r: *răpesc*), “*mărindu-se* ce va face” (f. 114^r, probabil în loc de *mirîndu-se*; în ms. 3339, f. 86^v: *nedomirîndu-se*), “op *să se lipsească* tot cătră ceia ce au biruit” (f. 186^r; ms. 3339; f. 148^v: “cu totul *se va lipi* spre cei ce...”). Alte două exemple am citat mai sus.

Grămăticul Fota va fi schimbat, în copia din ms. 3339, o serie de cuvinte și forme din textul pe care îl transcria, așa cum procedase și în copia din ms. 2470. Este puțin probabil însă că lui i se datoresc numeroasele modificări sintactice din această copie, înlocuirea aproape sistematică a unor termeni vechi și regionali, cum vom constata în cazul cîtorva cuvinte din listele citate în paragraful următor, și eliminarea unor slavonisme, în locul cărora în copia din ms. 3339 apar sinonime mai cunoscute sau calcuri ale lor, cu care au fost în mod obișnuit glosate slavonismele respective de către traducător și care sînt mai bine păstrate în copia din ms. 588. De exemplu: **blagocéstie** (ms. 588, f. 158^v, 253^v, 267^v, 272^v, 273^r, 285^v; ms. 3339, f. 121^r, 227^v, 246^r, 252^v, 253^r, 268^r: *credița cea bună*), “**blagorúzmie** (ce se zice *cunoașterea lui Dumnezeu*)” (ms. 588, f. 253^v; ms. 3339, f. 228^r: *cunoașterea lui Dumnezeu*), “**blagovéstnici** (ce se zice de *bine vestitori* sau evangheliști)” (ms. 588, f. 59^v; ms. 3339, f. 47^r: *vestitori buni*), **bogoslov** (ms. 588, f. 130^r; ms. 3339, f. 99^r: *grăitor de dumnezeire*), **ciudă** (ms. 588, f. 48^v, 49^r, 51^v, 59^v, 65^v, 137^v, 178^r, 224^v, 254^r, 259^r, 259^v, 268^v, 295^r; ms. 3339, f. 39^r, 39^v, 40^r, 42^r, 47^v, 51^v, 104^v, 139^r, 192^r, 228^r, 236^r, 247^v, 279^v: *minune*), **ciudat** (ms. 588, f. 49^v, 51^r, 244^r; ms. 3339, f. 40^r, 41^v, 216^r: *minunat*), “**estestvoslóvia** (cum am zice *graiul de firea dumnezeilor*)” (ms. 588, f. 223^v; ms. 3339, f. 191^r: *graiul de firea*), **ispovedanie** (ms. 588, f. 178^v, 290^r; ms. 3339, f. 139^v, 273^r: *mărturisire*), **ispovedi** (ms. 588, f. 186^r; ms. 3339, f. 148^v: *mărturisi*), “**ispovedire** (ce se zice *mărturisire*)” (ms. 588, f. 181^r, 230^r; ms. 3339, f. 142^r, 199^r: *mărturisire*),

pravoslavnică (ms. 588, f. 53^r, 85^v, 93^r; ms. 3339, f. 43^r, 66^r, 71^v: *drept slăvitoare*), **pridădi** (ms. 588, f. 109^v, 167^r; ms. 3339, f. 83^v: *duce*, f. 127^r; *vinde*), **propovedui** (ms. 588, f. 20^r, 53^r, 134^v, 252^v, 259^v; ms. 3339, f. 18^v, 43^r, 102^v, 226^v, 236^r: *mărturisi*), **propoveduială** (ms. 588, f. 156^v; ms. 3339, f. 119^v: *mărturisire*), **propoveduință** (ms. 588, f. 252^v; ms. 3339, f. 226^v: *mărturisire*), **propoveduire** (ms. 588, f. 135^r, 247^v; ms. 3339, f. 103^r, 220^r: *mărturisire*), **propoveduitor** (ms. 588, f. 256^r; ms. 3339, f. 231^v: *mărturisor*), **slavoslovi** (ms. 588, f. 183^r; ms. 3339, f. 145^v: *lăuda*), **slavoslóvie** (ms. 588, f. 264^v, 267^v; ms. 3339, f. 242^v: *cuvîntare*, f. 246^v: *grăirea slavei*), “bărbați slovesnici” (ms. 588, f. 234^r; ms. 3339, f. 203^v: *răspunzătorii*), **vîrhovnic** (ms. 588, f. 76^v; ms. 3339, f. 59^v: *mai mare*), **vremennic** (ms. 588, f. 6^r, 121^v, 127^v, 141^r, 204^r, 283^r; ms. 3339, f. 92^v, 107^r: *pînă la o vreme*, f. 8^v, 97^r, 169^r, 265^v: *îrecător*). Adj. *vremennic* apare o dată și în ms. 3339, f. 118^r: “moarte *vremennică*”; în ms. 588, f. 154^v, îi corespunde semicalcul *vremesc*, folosit mai des în acest manuscris (vezi și f. 153^v, 154^v, 200^r, 209^v, 210^r, 275^r, 278^v, 383^r; în locurile corespunzătoare din ms. 3339, f. 117^r, 117^v, 165^r, 175^r, 255^v, 259^v, 265^v: *îrecător*). Prezența lui *vremennic* în locul menționat din ms. 3339 constituie încă o dovadă că Fota nu a copiat textul după ms. 588, căci, în atare eventualitate, el ori l-ar fi transcris acolo pe *vremesc* din ms. 588, ori l-ar fi înlocuit cu *trecător*, nu cu *vremennic*.

Din textul copiat în ms. 3339 au fost eliminate și următoarele neologisme de proveniență greacă sau latină: “**chérδος** [marg.: *folos*]” (ms. 588, f. 79^r; ms. 3339, f. 61^r: *folos*), “**etimológhie** [marg.: *răspuns gata*]” (ms. 588, f. 132^v; ms. 3339, f. 101^r: *gata răspunde-re*), **materie** (ms. 588, f. 238^r, 248^v; ms. 3339, f. 208^v: *lucrare*, f. 222^r: *lucru*), “**pedagog** [marg.: *dascăl*]” (ms. 588, f. 26^r, 31^v, 33^r, 34^r; ms. 3339, f. 23^r, 27^r, 28^r, 28^v: *dascăl*), **predecălui** (ms. 588, f. 213^v; ms. 3339, f. 179^r: *mărturisi*), **predecăluitor** (ms. 588, f. 254^r; ms. 3339, f. 229^r: *mărturisor*), “**satir**, ce se zice *om sălbatec*” (ms. 588, f. 219^v; ms. 3339, f. 186^v: *om sălbatec*), “**siloghizmii** lor (ce se zice *chipzuielile gîndurilor* lor)” (ms. 588, f. 227^r; ms. 3339, f. 195^v: *chipzuielile gîndurilor*), “**tirania** (ce se zice *muncitoria*)” (ms. 588, f. 135^r; ms. 3339, f. 102^v: *armașii*).

3.3.3. Ca și *Îndereptarea legii* și *Vechiul Testament* din ms. 4389, traducerea romanului *Varlaam și Ioasaf* conține o serie de cuvinte vechi și regionale care caracterizează graiurile dacoromânești nordice și de sud-vest. Unele dintre ele sînt comune acestor trei texte. Cuvintele și formele respective, care nu au putut fi introduse de copişti în textul traducerii, constituie dovada de netăgăduit că traducătorul romanului *Varlaam și Ioasaf* nu poate fi logofătul Udriște Năsturel, originar din localitatea Fierești (fostul județ Ilfov), situată la sud-vest de București. Presentăm acești termeni regionali în trei liste: prima (A) cuprinde cuvinte și forme existente atît în copia din ms. 3339 cît și în cea din ms. 588, a doua (B) pe cele păstrate numai în copia din ms. 3339, iar a treia (C) pe cele păstrate numai în copia din ms. 588.

A. Cuvinte aflate în ambele copii (ms. 3339 și 588).

afunda vb. I “a (se) adînci, a (se) cufunda”: “se *afundă* în hreasturi și în crăpăturile pietrilor” (f. 93^v; ms. 588, f. 122^v), “să te *afunde* în propastia pămîntului” (f. 158^v; ms. 588, f. 194^r), cf. și f. 67^v, 232^v; ms. 588, f. 87^v, 256^v.

amu adj., conj. “deci, iată, dar, însă”: “tot omul ce au căutat muierii ca pentru să o pohtească, *amu* curvie au făcut cu dînsa în inima lui” (f. 68^v; ms. 588, f. 89^v), “au fost avut trei prietnici, den carii pre doi *amu* cinstiia-i de la inimă” (ms. 588, f. 113^v), “eu *amu* ispitit-am și am cunoscut chipzuința și vîrtoasa mintea ta” (ms. 588, f. 144^v), “mă duc *amu* în calea cea de sîrșenie a părinților miei” (ms. 588, f. 289^r, cf. și f. 40^v, 43^r, 44^v, 71^v, 129^v, 222^v, 253^r, 279^v).

băsău, s.n. “pizmă, invidie, ură”: “întru carii *băsău* sau pizmă nu este” (f. 12^r; ms. 588, f. 11^r), “le era *băsău* pre dînsul, pentru voia ce avea la împăratul” (f. 16^r; ms. 588, f. 16^v), cf. și f. 58^v, 66^r, 185^r; ms. 588, f. 75^v, 86^r, 218^v.

beteag adj., s.m. “bolnav; infirm”: “priimind cuvintele *beteagului*, făcu cumu-l învătă” (f. 20^r; ms. 588, f. 22^r), “a mea *beteagă* minte și nebunie” (f. 88^v; ms. 588, f. 116^r), cf. și f. 38^v, 84^r; ms. 588, f. 47^r, 110^v.

betejală s.f. “îmbolnăvire, vătămare”: “li se-au răsturnat sănătaea den *betejala* umedeledor” (f. 25^r; ms. 588, f. 29^r), “și-ți scutură den ochii minții toată *betejala* și negura” (f. 163^v; ms. 588, f. 198^v),

cf. și f. 237^v, 247^v; ms. 588, f. 260^v, 268^f.

biciului vb. IV “a aprecia, a prețui”: “călcă toate dulcețile, bo-găția și slava, și cinstea cea omenească nu o *biciului*” (f. 260^f; ms. 588, f. 278^f).

buicie s.f. “nestăpînire, nechibzuință”: “i se ridica *buicia* spre semeție” (f. 78^v; ms. 588, 102^v), cf. și f. 79^f; ms. 588, f. 103^f.

duroare s.f. “durere”: “cu *durori* și cu chinuri...” (f. 140^f; ms. 588, f. 179^f), cf. și f. 180^f, 268^f; ms. 588, f. 214^f, 286^f; *duroare* (ms. 588, f. 58^f, 281^f, 282^f; durere, ms. 3339, f. 45^f, 263^v).

duroros adj. “dureros”: “*duroroasă* căință” (ms. 588, f. 92^v; ms. 3339, f. 71^f; durăros), *duroros* (ms. f. 128^f, 157^v, 278^v; cu durere, ms. 3339, f. 97^v, 120^f, 260^f).

felegă s.f. “zdreanță; haină de proastă calitate”: “îmbrăcat întru nește *felegi* proaste” (f. 104^v; ms. 588, f. 137^f), “nește *felegi* de păr” (f. 118^v; ms. 588, f. 153^v), cf. și f. 34^f, 120^f, 142^f, 259^f, 261^f, 274^v; ms. 588, f. 41^f, 157^v, 181^f, 277^v, 278^f, 291^f.

ghizdav adj. “frumos”: “fete cu fețe *ghizdave*” (f. 203^f; ms. 588, f. 233^v; frumoase).

ghizdăvie s.f. “frumusețe”: “să mă îndulcesc eu de frumuseța ta, și tu de *ghizdăvia* mea” (f. 213^v; ms. 588, f. 241^f).

gîcitură s.f. “enigmă”: “să se întrebe în cuvinte, sau să încape în *gîcitură* sau în răspunsuri” (f. 203^v; ms. 588, f. 234^f).

glodi vb. IV “a roade, a înțepa”: “ce veste au întrat în urechile mele [...] și-mi *glodește* sufletul cu întristăciune” (f. 158^f; ms. 588, f. 193^f).

gubav adj., s.m. “lepros”: “văzu 2 oameni, carii unul era *gubav*, stricat, mișel” (f. 25^f; ms. 588, f. 28^v), “surzii și șchiopii a vindeca, *gubavii* a curăți” (f. 41^v; ms. 588, f. 51^f). Vezi și **mișel** (6.12).

hlăpie s.f. “lăcomie”: “înelăciunea și *hlăpia* ce aduc ei spre dumnezeii lor” (f. 186^f; ms. 588, f. 219^f), cf. și f. 189^f; ms. 588, f. 222^f.

iani interj. “hai, haideti”: “*iani* să venim...” (f. 181^v; ms. 588, f. 215^v), “*iani* cheamă-l” (ms. 588, f. 18^f; ms. 3339, f. 17^f; cheamă-l), “*iani* ascultă” (ms. 588, f. 34^v; ms. 3339, f. 29^f; ia), *iani* (ms. 588, f. 61^v, 110^f, 118^f, 197^f, 204^f, 226^f; ms. 3339, f. 48^v, 84^f, 90^f, 162^f, 169^f, 194^v; ia).

jelcui vb. "a se jelui, a se tîngui": "plîngînd și *jelcuindu-se*" (f. 32^v; ms. 588, f. 39^f), cf. și f. 73^v, 88^v, 99^f, 252^f, 270^v, 280^f; ms. 588, f. 95^v, 116^f, 130^f, 272^f, 287^v, 296^f.

jelcuire s.f. "jelire, tînguire" (f. 81^f; ms. 588, f. 106^f).

lăcuită s.f. "locuință": "iară de *lăcuită*, eu lăcuiesc în pustiile..." (ms. 588, f. 152^f; ms. 3339, f. 115^v: *lăcuință*), *lăcuită* (ms. 588, f. 104^f, 125^f, 154^f, 245^v, 289^f, 292^v; ms. 3339, f. 79^v, 95^v, 217^v: lăcaș, f. 117^f: lăcuință, f. 272^f: *lăcuită*).

meser s.m. "sărac" (ms. 588, f. 74^v, 278^f; ms. 3339, f. 58^f: *meser*, f. 259^f: sărac).

meseretate s.f. "sărăcie" (ms. 588, f. 122^f; ms. 3339, f. 93^f: sărăcie).

meserere s.f. "funcție, slujbă": "voievod pre oști cu *mesererea lui*" (ms. 588, f. 2^v; în ms. 3339 lipsește foia corespunzătoare), "lepădat fu den cinstea și *mesererea lui*" (ms. 588, f. 44^f; ms. 3339, f. 36^f).

nemoști vb. IV "a slăbi, a se topi": "topirea trupurilor lor den truda postului, și den sudorile ostenelelor se-au *nemoștit așa*" (f. 32^f; ms. 588, f. 38^f).

price s.f. "ceartă, pricină; dezbateră": "iară împăratul, vrînd să-i biruiască în *price*, lc zise..." (f. 21^f, ms. 588, f. 23^v), "adevărate sînt, fără de nici o *price*" (f. 30; ms. 588, f. 36^f), cf. și f. 105^v, 106^v, 148^f, 175^v, 176^f, 203^v, 219^v; ms. 588, f. 139^f, 140^f, 186^f, 210^f, 210^v, 234^f, 247^v.

prietnic s.m. "prieten" (f. 94^v; ms. 588, f. 123^f), *prietnic* (ms. 588, f. 11^v, 83^f, 100^v, 109^f, 112^v, 113^v, 115^v, 116^v, 127^f, 136^v, 161^f, 181^v, 271^f, 279^v; ms. 3339, f. 12^f, 64^f, 77^f, 83^f, 86^f, 86^v, 88^f, 88^v, 96^v, 104^v, 122^v, 143^f, 251^f, 261^v: prieten).

prietnicesc adj. "prietenesc" (f. 23^f; ms. 588, f. 25^v).

prietnicie s.f. "prietenie" (f. 10^f, 12^v, 23^f, 87^v, 140^f, 171^v, 229^v; ms. 588, f. 8^v, 12^f, 26^f, 114^v, 179^f, 206^v, 254^v), *prietnicie* (ms. 3339, f. 88^f, 146^f; ms. 588, f. 115^v, 184^v: prietenie).

proicator s.m. "avocat": "nimea acolo *proicator* nu va fi, sau măiestrie de cuvinte" (ms. 588, f. 63^f; ms. 3339, f. 49^v).

rătăcitură s.f. "rătăcire": "să-ți iei zioa bună [...] de cătră aceste *rătăciturî*" (f. 159^f; ms. 588, f. 194^f).

sfadă s.f. "ceartă": "*sfadele*, bășaurile, mîniile" (f. 66^f; ms. 588, f. 86^f).

sfîrmină s.f. "rîpă": "rătăcești pren *sfîrmini* și pren maluri" (f. 172^v; ms. 588, f. 207^v: *sfîrmine*).

sfîrminos adj. "rîpos": "malurile cele *sfîrminoase*" (f. 197^f; ms. 588, f. 228^v).

sudalmă s.f. "ocară, înjurătură": "pre unii cu rea *sudalmă* și ocără-i batjocuri" (f. 200^f; ms. 588, f. 231^f).

suduială s.f. "înjurătură": "voi pierde *suduiala* celor fără de lege" (f. 57^v; ms. 588, f. 74^f: supărarea [marg.: *suduială*]).

șar s.n. "vopsea": "cu amestecătura *șarurilor* se văpșește" f. 184^f; ms. 588, f. 217^f).

șupi vb. IV "a răpi": "giudecară-l spre moarte, *șupindu*-și ei spre vînzarea lui pre unul dentr-ai lui ucenici" (f. 42^f; ms. 588, f. 52^f); "iară tu, *șupuind* avuțiile altora, le adaogi cătră ale tale" (f. 153^v; ms. 588, f. 190^v), cf. și f. 118^v; ms. 588, f. 155^v; *șupi*, ms. 588, f. 109^f, zmîci, ms. 3339, f. 83^f; *șupi*, ms. 3339, f. 277^f, zmulge, ms. 588, f. 293^f.

șupire s.f. "răpire": "să fie de răpire și de *șupire* pasărilor" (ms. 588, f. 36^v; ms. 3339, f. 31^f: rumpere).

văiera vb. I "a se tîngui, a se văita": "*văierînd* eu lucrurile cestii vieți" (f. 17^v; ms. 588, f. 19^f), "se *văiera* pentru nădejdea ce avusese într-acei prieteni" (f. 87^v; ms. 588, f. 115^f), cf. și f. 88^v; ms. 588, f. 116^f.

văierat adj. "vrednic de jale, de tînguit": "cine sînt aceștea, că *văierată* este vederea lor" (f. 25^f; ms. 588, f. 28^v); *văierat* (ms. 588, f. 110^f; ms. 3339, f. 84^f: ticălos).

vorovă s.f. "vorbă": "ascultă *vorovale* lui ce vorbește cătră mine" (ms. 588, f. 177^v; ms. 3339, f. 138^f: vorbele).

vorovi vb. IV "a vorbi": "deci *vorovînd* el de nuntă cătră fiu-său..." (f. 107^v; ms. 588, f. 141^f: făcînd cuvînt), "și *vorovînd* creștinii cu mine, multe am auzit" (ms. 588, f. 241^f; ms. 3339, f. 212^v: vorbind), *vorovi* (ms. 588, f. 290^f; ms. 3339, f. 273^f: vorbi).

vorovire s.f. "vorbă, discuție": "lungindu-se *vorovirea* tocma pîna seara" (ms. 588, f. 227^f; ms. 3339, f. 195^v: întrebarea), "*vorovire* duhovnicască" (ms. 588, f. 284^f; ms. 3339, f. 266^v: vorbă).

B. Cuvinte aflate numai în copia din ms. 3339.

acolisi vb. IV “a se lega, a se ține de cineva”: “se *acolisiia* de dînsul, aprinzîndu-l spre spurcata amestecare” (f. 208^r; ms. 588, f. 237^v: lega).

apriat adv. “curat, lămurit”: “aceea să-mi spui mai *apriat*, cum aş putea trimite acolo comorile...” (f. 96^v; în ms. 588, f. 126^v, lipseşte propoziția respectivă, afit în textul românesc cît și în cel slavon). Atestarea acestui cuvînt cu peste un secol înaintea primelor atestări de care a dispus *Dicționarul limbii române* al Academiei (DLR) facilitează elucidarea problemei controversate a etimologiei lui. Al. Ciorănescu, în *Diccionario Etimológico Rumano*, 346, îl consideră cu etimologie necunoscută, dar, după ce comentează succint etimologiile propuse de unii cercetători, conchide că nu trebuie exclusă posibila origine slavă a cuvîntului. Autorul nu a cunoscut etimologia propusă de B.P. Hasdeu, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, tom. II, București, 1887, p. 1354, care pare a fi cea adevărată: “*Apriat* este curat paleoslavlicul *приятъ* «gratus» (Miklosich, *Lex.*, 690), serbește *priĭatan*, cu prepoziționalul *a*, ca în «a-nevoie», «a-lene» și-n ațîția alți adverbi. Sensul fundamental este dară «gratum acceptumque habendo», «plausiblement», «de façon à être agréé»”.

căsuță s.f. “cameră, casă mică”: “întrînd în *căsuța* cea împărătească” (f. 158^r; ms. 588, f. 193^r: chilia).

piatră s.f. “grindină”: “te omoară cu *piatră* de foc” (f. 158^v; ms. 588, f. 194^r: grindină).

tulbă s.f. “tolbă (de săgeți)”: “totdeauna au fost țîind în mîna lui arcul și *tulbele*” (f. 188^r; ms. 588, f. 221^r: sahidacele), “au fost fiind vînațoare, avînd arc cu *tulbe*” (f. 188^v; ms. 588, f. 221^v: sahidace).

uniciune “unitate”: “despărțire numai în fețe, iară în dumnezeire *uniciune*” (f. 63^v; ms. 588, f. 82^v: unie).

C. Cuvinte aflate numai în copia din ms. 588.

chelciug s.n. “plată, leafă”: “oștilor den dăstul împărțînd *chelciug*” (f. 204^r; ms. 3339, f. 168^v: lefi).

gătare s.f. “gătire, pregătire”: “picioarele încălțîndu-le întru *gătare* buneii vestiri de pace” (f. 162^r; ms. 3339, f. 123^v: gătire).

înturna vb. I “a se întoarce”: “deaca va veni vremea a se lua plata lucrurilor, atunce i se vor *înturna* nemăsurate” (f. 262^r; ms. 3339, f. 240^r: întoarce).

învește vb. III “a (se) îmbrăca”: “cu semnele vieții de pustie deacă-l văzu *învescut*...” (f. 3^v; ms. 3339 lipsește foaia corespunzătoare), “să-i *învesc* cu vășmîntul rușinii” (f. 161^r; ms. 3339, f. 123^r: înfăș), *învește* (f. 188^r, 243^r, 248^r; ms. 3339, f. 151^r, 215^r, 241^v: înfășura), *învește* (f. 214^v; ms. 3339, f. 180^v: învălui), *învește* (f. 262^r; ms. 3339, f. 239^v: înfășa).

la vb. I “a (se) spăla”: “le spăla picioarele și le *la* capetele” (f. 260^r; ms. 3339, f. 237^r: spăla).

lăutură s.f. “spălare; scăldare”: “te veri afunda în *lăutura* dumnezeiescului botez” (f. 256^v; ms. 3339, f. 232^r: scăldătoarea).

mainte adv. “mai înainte”: “și *mainte* se rugă în mintea lui” (f. 206^r; ms. 3339, f. 171^r: întîi), *mainte* (f. 61^v, 93^r, 185^v; ms. 3339, f. 48^v, 71^v, 148^r: mai nainte).

nădăi vb. IV “a nădăjdui”: “întru domnii cestui veac se *nădăia*” (f. 212^r; ms. 3339, f. 178^r: nădăjduia), cf. și f. 130^v, 179^r, 243^v, 273^v; ms. 3339, f. 99^v, 140^r, 215^r, 253^v: nădăjdui; *nădăi* (f. 228^r; ms. 3339, f. 196^v: sili).

op subst., în expresii ca *a fi op* “a trebui, a fi necesar”, *a avea op* “a avea nevoie”: “deaca va vedea feciorul împăratului cum că Varlaam fu biruit și ai noștri fură biruitori, *op să se lipească* tot cătră ceia ce au biruit” (f. 186^r; ms. 3339, f. 148^v: cu totul se va lipi).

peliță s.f. “trup; carne”: “va veni toată *pelita* [marg.: carnea] a să închina” (f. 73^v; ms. 3339, f. 57^r: carnea).

ponoslui vb. IV “a imputa, a reproșa”: de-i împuța și-i *ponoslui* de neascultarea lui” (f. 246^v; ms. 3339, f. 219^v: împuța).

prunc s.m. “copil”: “sînt *prunc* încă cu crescutul duhovnicesc” (f. 125^v; ms. 3339, f. 95^v: tînar), “ca un nou născut *prunc*” (f. 169^v; ms. 3339, f. 129^v: coconaș).

stăjire s.f. “grabă; dorință”: “un lucru vrednic de toată nevoița și de toată *stăjirea*” (f. 204^r; ms. 3339, f. 168^v: dorința).

tăcător adj. “tăcut”: “priimește [...] întru linul și *tăcătorul* sînul tău pre mine” (f. 295^v; ms. 3339, f. 280^r: negîlcevitor).

ticăițește adv. “în mod nevolnic, ticălos”: “căriia foarte *ticăi-*

fește și blăstemătește supusu-se-au” (f. 123^r; ms. 3339, f. 94^r: ticăloșaste).

urător s.m. “orator; retor”: “zise împăratul ritorilor (sau *urătorilor*) lui și filosofilor” (f. 212^v; în ms. 3339, f. 178^r, lipsește glosarea aceasta).

Tot numai în copia din ms. 588 a traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf* apar: fonetismul *u* în *adurmi* (f. 199^r, 248^r, 291^v), *durmi* (f. 84^r, 84^v, 243^v), *durmire* (f. 86^v, 285^r), *îngrupa* (f. 165^v, 166^r, 172^r, 294^v), *îngrupare* (f. 116, 291^r), trecerea lui *n* la *m* în *sîmt* “sînt” (f. 152^r, 183^r, 273^v), *r* “lung” (vibrant), scris *rr*, în *rrăotote* (f. 196^v, 203^v, 250^r, 255^v), *rrăotăți* (f. 197^v, 222^v, 223^v, 230^r, 255^v), *rrău* (f. 166^v, 171^r, 193^v, 199^r, 201^r, 201^v, 223^v, 227^r, 229^r, 231^r, 239^v, 254^v), *rrîuri* (f. 245^r), *rrea* (f. 171^r, 196^v, 236^r), *rrele* (f. 191^r, 199^v, 207^v, 219^r, 224^r, 231^v, 239^r, 269^r), adverbul *acmu* (f. 5^v, 173^v, 255^v, 258^v, 271^v, 273^v, 285^v, 290^r).

3.4. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Viața Patriarhului Nifon și pisanile bisericii de la Curtea de Argeș*

3.4.1. *Învățăturile* atribuite lui Neagoe Basarab, domn al Țării Românești între anii 1512-1521, au fost redactate în limba slavonă, *Viața Patriarhului Nifon*, considerată a fi opera lui Gavriil Protul, conducătorul Muntelui Athos între anii 1516-1527, a fost scrisă probabil tot în slavonește, iar *pisanile* ctitoriei lui Neagoe de la Curtea de Argeș sînt în slavonește. Toate aceste trei texte au fost traduse în limba română în prima parte a domniei lui Matei Basarab (1632-1654), probabil la dorința acestui domn, care se considera cu mîndrie un descendent al lui Neagoe. În unele manuscrise ele se află copiate împreună. Cu privire la aceste texte, care au fost și editate de cîteva ori, integral sau parțial, există o bogată literatură, menționată și comentată în unele studii mai noi⁶¹.

⁶¹ Vezi, de exemplu, P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 154-273, studiile introductive semnate de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă la ediția *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theo-*

În articolul intitulat *Când și de cine a putut fi inițiată elaborarea Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie?*, apărut în "Cronica", XXX, 1995, nr.18, p. 4-5, și reprodus, cu unele adăugiri, în volumul nostru *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, 1997, p. 7-21, ne-am însușit opinia susținută de Demostene Russo și P.P. Panaitescu că această scriere este *pseudoepigrafă* și am emis ipoteza că elaborarea ei a fost inițiată de puternica partidă a boierilor Craiovești, nu prea târziu după moartea lui Neagoe și a lui Teodosie, cu scopul de a lăsa posterității o imagine exemplară a domnitorului ridicat din familia lor. Căci prin moartea lui Neagoe și a lui Teodosie, fără urmași pe linie bărbătească, se stingea casa domnitoare a Basarabilor... Craiovești, cea mai importantă izbândă politică a Craioveștilor. Presupunem că *Învățăturile* atribuite lui Neagoe au fost elaborate pînă în anul 1530, eventual prin anii 1526-1528, sub domnia lui Radu de la Afumași, ginerele lui Neagoe, cînd este pictată biserica de la Argeș. Autorul lor este desigur un călugăr învățat din Țara Românească, trecut probabil prin climatul ascetic și de studiu al Muntelui Athos, care va fi trăit mai curînd la mănăstirea Bistrița, ctitoria Craioveștilor, unde a putut beneficia de o bibliotecă mai bogată și de un mediu cultural mai bine constituit decît putea să aibă atunci tînăra ctitorie a lui Neagoe de la Argeș. Probabil tot el a redactat și textul *pisaniilor* bisericii de la Argeș.

În anul 1996 a apărut la București și ediția facsimilată a ms. slavon 313 de la Biblioteca Națională din Sofia, care conține, în porțiuni disparate, puțin mai mult de o treime din cuprinsul unicei copii

dosie, text ales și stabilit de Florica Moșil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, București, 1970, Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, București, 1973, Tit Simedrea, *Viața și traiul Sfințului Nifon, patriarhul Constantinopolului*. Introducere și text, București, 1937, Demostene Russo, *Viața Sfințului Nifon de Gavriil, Protul Sfetagorei*, în *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, 1939, p. 17-34, Petre Ș. Năsturel, *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la "Vie de Saint Niphon II, patriarche de Constantinople"*, în "Revue des études sud-est européennes", V, 1967, nr. 1-2, p. 41-75, Dan Zamfirescu, *Gavriil Protul*, în *Literatură română veche (1402-1647)*. Introducere, ediție și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I, București, 1969, p. 60-65.

cunoscute a textului original al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*. Ediția este însoțită de transcrierea textului slavon, de traducerea lui în limba română, de un studiu introductiv al prof. G. Mihăilă și de o prefață semnată de Dan Zamfirescu. Este surprinzător și regretabil faptul că nici de data aceasta, așa cum nu a făcut-o nici în variantele acestui studiu introductiv din anii 1967 și 1972, G. Mihăilă nu a publicat cele două tipuri de filigran aflate pe hîrtia manuscrisului de la Sofia (deși declară că posedă decalcurile respective), pe baza cărora a conchis că el poate fi datat "aproape cu siguranță, între 15 iunie 1520 – 15 septembrie 1521 (poate și puțin mai tîrziu)" (p. CII-CIII, cf. și LIV). Necesitatea publicării acestor filigrane, pentru verificarea datării manuscrisului propusă de domnia sa, a fost arătată de Al. Mareș, autorul lucrării *Filigranele hîrtiei întrebunțate în țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1987, încă din anul 1973, în recenzia cărții lui G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, apărută în "Limba română", XXII, 1973, p. 176.

În studiul introductiv al ediției menționate (p. XCVII- XCIX), G. Mihăilă semnalează faptul că prof. I. Dumitriu-Snagov a identificat, într-un manuscris grecesc din biblioteca Vaticanului (studiat în anul 1988 de cercetătorul italian Santo Luca), o copie necunoscută a versiunii grecești a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, datată 1557, care conține același text din ms. 221 de la mănăstirea Dionisiu, disimulat sub titlul *Învățăturile lui Varlaam către fiul său Ioan* (autorul trimite la I. Dumitriu-Snagov, *Monumenta Romaniae Vaticana*, 1996, p. 89-94), și comunică următoarele rezultate ale primului examen filologic al textului: "Obținînd fotocopia integrală a manuscrisului, de 255 de file, domnul I. Dumitriu-Snagov a procedat recent, împreună cu Dan Zamfirescu, la confruntarea cu ediția Grecu a *Învățăturilor*. În urma acestei confruntări s-a ajuns la concluzia că în manuscrisul din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, prezentat Patriarhiei Ecumenice drept opera lui Varlaam către fiul său Ioan (Ivan), avem traducerea din ms. 221 de la Dionisiu, în aceeași ordine a capitolelor (diferită de cea a originalului slavon și a versiunii românești), cu aceeași dezmembrare a capitolului IV și trecere a *Pildei șarpelui* după capitolul III, și cu exact același text" (p. XCVIII).

Descoperirea este deosebit de importantă, deoarece manuscrisul de la Roma constituie dovada indiscutabilă că versiunea grecească a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* datează din secolul al XVI-lea, ca și cea slavonă. Se impune deci adâncirea comparației celor două versiuni, pentru a identifica dovezi de netăgăduit că versiunea slavonă reprezintă textul original. Căci, așa cum a observat Al. Mareș în recenzia citată, reflexele lingvistice românești sau sârbești din versiunea slavonă se pot datora și unui *traducător din grecește* al acestei versiuni. “În rezolvarea acestei probleme dificile – conchide Al. Mareș – cercetările viitoare ar trebui să se oprească [...] mai ales asupra dovezilor întemeiate pe aflarea în textul grecesc a unor calcuri semantice, explicabile numai prin raportare la limba slavonă” (p. 177).

Recent, Petre Ș. Năsturel a încercat să susțină ipoteza emisă de Leandros Vranoussis și împărtășită de Nicolae Stoicescu potrivit căreia marele logofăt Harvat a fost unul dintre colaboratorii lui Neagoe la elaborarea *Învățăturilor* sale (vezi *Omagiu. Virgil Cândea la 75 de ani*, București, 2002, p. 49-56).

Este posibil ca *Viața Patriarhului Nifon* să fie tot o scriere *pseudoepigrafă*, ca și *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Așa cum a observat Demostene Russo, “autorul *Vieții*, deși a fost în țară [...], totuși nu putea să știe din propria lui observație toate datele și intrigile politice ale partidelor, pe cari le relatează. Desigur altcineva trebuie să-i fi pus la dispoziție materialul istoric, altcineva trebuie să-l fi inițiat în culisele luptelor politice de atunci, și acest cineva nu poate fi altul decât însuși Neagoe și partidul lui: Acest lucru reiese clar nu numai din laudele și părtinirea vădită pentru Craiovești în tot cursul povestirii, dar și din amănuntele relatate, pe care nu putea să le știe decât Neagoe sau intimii lui” (vezi *stud. cit.*, p. 30). P.P. Panaitescu crede că scrierea de către Gavriil Protul a *Vieții Patriarhului Nifon* a fost inspirată de Craiovești: “Istoricii de pînă acum au socotit această scriere ca fiind inspirată de Neagoe însuși, formînd o pledoarie în favoarea lui. La o cercetare mai atentă se vede că *Viața* este inspirată în primul rînd de Craiovești [...] Partea politică a *Vieții lui Nifon* se concentrează în jurul ideii că ultimii reprezentanți ai dinastiei muntene (Radu cel Mare, Mihnea, Vlad cel Tînăr) au fost domni răi și că i-a pedepsit Dumnezeu, pentru că au vrut să scape de tutela Craio-

veștilor, iar Neagoe, care era unul dintre Craiovești, a fost ales domn, pentru că întotdeauna divinitatea a stat de partea acestei familii, folosind chiar pe turci pentru ridicarea lor. Ridicarea în scaun a lui Neagoe este prezentată numai în funcție de lupta pentru putere dintre Craiovești și familia domnitoare” (vezi *op. cit.*, p. 258-260). D. Russo și P.P. Panaitescu nu și-au pus însă și următoarea întrebare: putea acest conducător al “republicii mănăstirești” a Muntelui Athos să aibă atât de puțin tact diplomatic, încât să facă o amplă și *nemotivată* digresie în hagiografia fostului patriarh Nifon, în care să se implice în rivalitățile și intrigile politice din Țara Românească cu atîta părținire pentru Craiovești și Neagoe Basarab, cînd știa bine că donații și ctitorii însemnate la Athos și în alte locuri făcuseră și numeroși domni din vechile case domnitoare al Țării Românești? Probabil că nu, pentru că obiectul scrierii sale trebuia să se limiteze la viața lui Nifon.

De fapt *Învățăturile* au, ca și *Viața Patriarhului Nifon*, același caracter partizan. În capitolele părții a doua a scrierii, în care sînt date numeroase sfaturi privind comportarea domnitorului în diferite împrejurări, nu apare nici o dată numele Țării Românești (pomenit doar în titlurile celor două părți ale lucrării, alături de numele lui Neagoe) și nu se află nici o referire, cum era de așteptat să fie, la tradiția și experiența domnitorilor mai vechi sau la protocolul și ceremonialul curții domnești, constituite și practicate în cei 150 de ani de existență a principatului. Totul începe cu Neagoe, cu învățăturile date de el lui Teodosie și “altor domni”!?

Este puțin plauzibilă și presupunerea că informația pentru partea politică din *Viața lui Nifon* i-ar fi fost pusă la dispoziție lui Gavriil de Neagoe însuși sau de cineva dintre Craiovești. Pe de altă parte, din felul în care este menționată în text, de trei ori, prezența lui Gavriil Protul, în fruntea unei mari delegații a Sfintului Munte, la sfințirea bisericii lui Neagoe de la Argeș, rezultă că pomenirea numelui său este făcută mai curînd de altă persoană, nu de el însuși; ca atare, acest fapt nu poate constitui o dovadă că *Viața Patriarhului Nifon* a fost scrisă de Gavriil.

Presupunem că *Viața lui Nifon* a fost elaborată prin jurul anului 1530, iar autorul ei este un călugăr învățat din Țara Românească.

că, eventual tot cel care a scris *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și *pisaniile* de la Argeș, un partizan al Craioveștilor și un apropiat al casei lui Neagoe. El a atribuit scrierea lui Gavriil, fostul conducător al Athosului, probabil pentru a certifica astfel, prin invocarea mărturiei acestei autorități bisericești a Sfintului Munte, autenticitatea informațiilor privitoare la viața Sfintului Nifon, de altfel bine cunoscute atunci în mănăstirile de acolo, mai ales la Dionisiu (unde Nifon petrecuse puțin timp în tinerețe și ultimii ani ai vieții), precum și pentru a acorda mai mare credit aprecierilor cu caracter politic din text. Autorul anonim a considerat viața Sfintului Nifon, care trăise câțiva ani în Țara Românească și care îl cunoscuse pe Neagoe, un bun pretext și cadrul cel mai potrivit pentru a alcătui pe fondul ei un panegiric aceluia "neam ales de Dumnezeu al Băsărăbeștilor", adică al boierilor Craiovești, și un elogiu fostului domnitor Neagoe Basarab, pentru numeroasele și mărinimoasele sale ctitorii de la Athos și din multe alte locuri ale Orientului ortodox, precum și din Țara Românească.

Este de asemenea posibil ca autorul anonim care a elaborat în limba slavonă aceste trei texte să fi fost mai curînd un *călugăr învățat sîrb*, instruit la Athos, unde sîrbii aveau deja un mare centru cultural propriu. Acest călugăr învățat sîrb se putea afla în anturajul familiei lui Neagoe, apoi în cel al domnei Despina. A putut fi și confesorul familiei, dat fiind faptul că Despina doamna era sîrboaică. El, care redactase prolixele pisaniile ale bisericii de la Argeș, similare cu cele ale unor biserici sîrbești, cum s-a observat, și probabil lucra la redactarea *Învățăturilor* atribuite lui Neagoe, a căror caracteristică stilistică este tot prolixitatea, a putut folosi prompt prilejul morții lui Gavriil Protul (în anul 1527; la timp, am putea spune!), pentru a-i atribui acestuia *Viața lui Nifon*. O dovadă că anonimul autor al *Învățăturilor* era un învățat sîrb poate fi prezența în textul slavon al acestei scrieri a expresiei **ВИДОВЬ ДЕНЬ** "ziua bătăliei, a luptei" (etimologic: "«ziua sfintului Vit», 15 iunie, zi în care a avut loc, în 1389, înfrîngerea cneazului Lazăr al Serbiei la Kosovopolje; expresia a căpătat în limba sîrbă sensul: «ziua unei bătălii hotărîtoare»", cum o explică G. Mihăilă în ediția citată din 1996, p. 422; cf. și edi-

ția din 1970, p. 390). Este însă greu de crezut că într-o învățătură ca aceasta: "cînd va fi ziua de război, tu să nu stai unde vor fi oameni mai mulți, nici unde va fi temeiul și toiul oștilor tale" (cum a tradus Daniil Panoneanul, ed. 1970, p. 283; sublinierea noastră, sau *ziua luptei*, cum a tradus G. Mihăilă, *ibid.*, p. 390), un autor român ar fi folosit în pasajul citat expresia metaforică ВИДОВЬ ДЕНЬ, un sîrbism în slavonă posibil neînțeles de cititorii români neavizați. Prezența în textul slavon al *Învățăturilor* a mai multor particularități ale limbii sîrbe este astfel semnalată și comentată de G. Mihăilă, în studiul introductiv al ediției din 1970: "cît privește trăsăturile fonetice, morfologice și sinactice, peste fondul general mediobulgar, pot fi observate o serie de trăsături sîrbești, ca și în documentele timpului, în particular în cele de la Neagoe Basarab, cum am arătat mai sus. P.A. Lavrov, care era un excelent cunoscător a limbii slave vechi și al variantelor ei slavone, în particular mediobulgară și sîrbă, scria următoarele: «Nu e deloc de mirare că întîlnim multe exemple care dovedesc că autorului i-a fost greu să respecte ortografia mediobulgară: Chiar formele dovedesc simplificarea declinării; există abateri și în conjugare. În sfîrșit, și în sintaxă se observă abateri de la întrebuintarea corectă a limbii slavone. De exemplu, [...], ca în sîrbocroată, etc.»" (p. 101).

Termenii de proveniență greacă aflați în traducerea românească a *Vieții lui Nifon* nu presupun în mod neapărat un original grecesc, după care ar fi fost realizată versiunea slavonă (necunoscută) sau, direct, cea românească, deoarece ei pot aparține atît autorului anonim al versiunii slavone cît și traducătorului identificat al textului, Daniil Andrean Panoneanul, care știa grecește, limbă din care a tradus *Îndreptarea legii*. Poate fi o legătură între numele *Panonia* "Țara Românească", din traducerea *Vieții lui Nifon*, și supranumele *Panoneanul*, din semnătura lui Daniil?! Căci este surprizător faptul că din *Viața lui Nifon*, text hagiografic pe care l-ar fi scris în grecește Gavriil, Protul Athosului, nu s-a păstrat o copie din secolele al XVI-lea sau al XVII-lea, nici la Athos, în speță la mănăstirea Dionisiu, unde se află moaștele lui Nifon și unde a fost el sanctificat, nici la Constantinopol sau în alt loc. În consecință, unii cercetători au presupus că Gavriil ar

fi scris *Viața lui Nifon* în slavonește, supoziție puțin probabilă, pentru că el trebuia să se adreseze în primul rând unor cititori de limbă greacă. Presupusul text original grecesc al lui Gavriil Protul nu s-a păstrat, pentru că, probabil, el *nu a existat*. Cele mai vechi versiuni grecești ale *Vieții lui Nifon* datează din secolul al XVIII-lea și, în raport cu versiunea românească, *unică*, cu care adeseori coincid, ele sînt remanieri, adaptări sau copii parțiale, cum au observat V. Grecu și Ș. Năsturel (vezi *stud. cit.* la nota 61, p. 42). Faptul că Leandros Vranoussis a semnalat prezența într-un manuscris de la Muntele Athos, datat 1518, a textului grecesc al *Slujbei* Sfîntului Nifon, folosit de călugării de la mănăstirea Dionisiu (vezi "Magazin istoric", VI, 1972, nr. 2. p. 10), nu schimbă cu nimic datele problemei, nu atestă pentru acea dată existența *Vieții* Sfîntului Nifon, cum au crezut unii cercetători. Căci *slujba* unui sfînt (gr. ἁκολουθία), care se oficiază la anumite date pentru pomenirea, laudele și invocarea ajutorului său, mai ales în mănăstirea (biserica) unde i se păstrează, integral sau parțial, moaștele, este altceva decît *viața* sau *jitia* lui, un text hagiografic alcătuit după anumite canoane consacrate în acest gen de literatură bisericească și care se povestește sau se citește la sfîrșitul slujbei respective. Despre existența *slujbei* Sfîntului Nifon, care, cu prilejul sfințirii bisericii de la Argeș, "se blagoslovi de Theolipt patriarhul și de tot soborul să se facă și să se așază pretudindenea", ne informează însăși *Viața Patriarhului Nifon*.

Considerînd deci cunoscute controversese privitoare la datarea și paternitatea fiecărui text, menționăm mai jos doar ipotezele emise de unii cercetători cu privire la identitatea traducătorului în limba română al acestor texte.

3.4.2. Datorită faptului că limba traducerii românești anonime a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, a *Vieții Patriarhului Nifon* și a *pisaniilor* de la Argeș, are numeroase particularități comune cu limba traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf*, considerat a fi în mod sigur tradus de învățatul boier muntean Udriște Năsturel, unii istorici literari au presupus că și aceste scrieri au fost traduse tot de Udriște, sau "de cineva din anturajul său". Petre Ș. Năsturel a emis ipoteza că textele menționate au putut fi traduse de Udriște (sau din inițiativa lui) pentru educația și instrucția fiului său Mateias, adoptat de sora

lui, Elena, și de soțul ei, domnitorul Matei Basarab, cu intenția de a-lăsa urmaș la domnie (copilul a murit însă la vârsta de 17 ani). Pentru *Viața Patriarhului Nifon*, P.Ș. Năsturel admite și posibilitatea ca ea să fi fost tradusă de Daniil Panoneanul⁶², așa cum a presupus cândva și Al. T. Dumitrescu⁶³. Dan Horia Mazilu se îndoiește că Udriște Năsturel ar fi traducătorul textelor menționate și, pe temeiul unei însemnări aflate în ms. 2642 de la BAR, emite ipoteza că *Viața Patriarhului Nifon* ar fi fost tradusă de ieromonahul Anania, starețul mănăstirii din Brîncoveni, satul de baștină al lui Matei Basarab⁶⁴. Ștefan Andreescu consideră "foarte probabil" ca *Viața lui Nifon* să fi fost tradusă din grecește în românește de către logofătul Sima, grec de origine, colaborator apropiat al lui Matei Basarab⁶⁵.

În anul 1981 noi am atribuit lui Daniil Panoneanul atât traducerea romanului *Varlaam și Ioasaf* cât și a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, a *Vieții Patriarhului Nifon* și a altor traduceri contemporane cu paternitate discutabilă, care au numeroase particularități lingvistice și stilistice comune cu *Îndereptarea legii*, traducerea cunoscută a învățatului monah⁶⁶.

Într-un articol publicat în anul 1975, pe care noi nu l-am cunoscut în 1981, P. Ș. Năsturel a invocat o nouă mărturie în sprijinul ipo-

⁶² Vezi studiul citat la nota precedentă, p. 63-68.

⁶³ Vezi studiul citat la nota 11, p. 249.

⁶⁴ Vezi monografia *Udriște Năsturel*, citată la nota 50, p. 279-282.

⁶⁵ Vezi Ștefan Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, cititori* (sec. XV-XVIII), București, 1997, studiul *Cu privire la "faza Matei Basarab" din cronica Țării Românești*, p. 90-94. Este posibil ca logofătul Sima să fi contribuit la întregirea cronicii Țării Românești, prin anii 1643-1644, așa cum presupune Șt. Andreescu, dar traducerea *Vieții Patriarhului Nifon* are particularități lingvistice și stilistice comune cu traducerea *Îndereptării legii* și cu traducerea pe care i le-am atribuit lui Daniil Panoneanul (vezi în studiul de față, de exemplu, 1.3., 3.2.5., 3.3.3., 3.4.3., 5.3., 5.31., 6.5., 6.23.). Unele dintre aceste particularități se găsesc și în fragmentul din *Viața lui Nifon* încorporat în *Letopisețul cantacuzinesc* (vezi, de exemplu, în ediția din 1960, îngrijită de C. Grecescu și Dan Simonescu: *adeverință* "adevăr", p. 10, 21; *fărădelegiuitor*, p. 21; *plehupă*, "capac", p. 29; *prietnicie* "prietenie", p. 9; *tron*, "ladă, sicriu", p. 32; locuțiunea verbală *a se prinde de lăcaș* "a se așeza, a locui", p. 10).

⁶⁶ Vezi art. cit. la nota 27.

tezei că *Învățăturile lui Neagoe Basarab* au fost traduse de Udriște Năsturel, și anume: prezența pe f. 16^v a textului slavon al *Învățăturilor* aflat în ms. 313 de la Biblioteca Națională din Sofia a unei corecturi marginale, în care o trimitere la prorocul Daniil este înlocuită cu trimiterea la "Isaia, gl[ava]45" (cu cifre arabe, rar folosite atunci în Țara Românească). Această trimitere corectă la Isaia, fără indicația "gl. 45", se află și în vechea traducere românească a *Învățăturilor*⁶⁷. Examinînd fotocopia paginii respective din ms. 313 (reprodusă în articol), P.Ș. Năsturel își amintește că grafia cifrei 5 din această corectură seamănă cu cea a cifrei 5 din următoarea însemnare de pe o frescă a bisericii domnești din Hîrlău: "H(ic) f(uit) Urielus Nasturel 1625", pe care domnia sa o văzuse cu 20 de ani în urmă⁶⁸.

În articolul citat din "Cronica", noi am atribuit lui Daniil Panoaneanul și traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 de la BAR, efectuată după anul 1664. Ms. 4389 este, probabil, autograful său (vezi 3.2.3.-3.2.3.3.). În acest text versetele sînt numerotate marginal cu cifre arabe, după o ediție latină a *Bibliei*, folosită de traducător alături de cea slavonă, în care versetele nu sînt numerotate. Grafia cifrelor 4 și 5 din numerotarea versetelor în ms. 4389 este identică cu grafia celor din corectura aflată în ms. 313 de la Sofia. În același ms. 4389, cu cifre arabe sînt însemnate versetele, în numeroase cazuri, și în trimiterile marginale la diferite cărți ale *Bibliei*, reproduse tot după ediția latină. Aici, mai ales în partea a doua a manuscrisului, ele sînt *subliniate*, ca și cifrele din corectura aflată în ms. 313 de la Sofia (vezi, de exemplu, f. 16^v, 21^r, 22^v, 24^r, 46^r, 74^r, 74^v, 283^r, 295^v, 296^r, 297^v, 302^v, 303^r, 336^v, 337^r, 349^v, 350^r, 414^r, 432^v). Această particularitate grafică apare și în trimiterile la diferite cărți biblice făcute marginal în traducerea românească a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, cum atestă copia ei din actualul ms. 109 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, în care *glavele* (capitolele) sau *zacealele* (pericopele) cărților respective sînt adeseori indicate cu ci-

⁶⁷ Vezi ediție citată la nota 61, p. 364 și 213. r. 23.

⁶⁸ Vezi *Remarque sur les version greque, slave et roumaine des "Enseignements du price de Valachie Neagoé Basarab à son fils Théodose"*, în "Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher", XXI, 1975, p. 266-269.

fre arabe, de regulă *tot subliniate* (vezi, de exemplu, f.8^v, 9^r, 9^v, 10^r, 10^v, 11^r, 13^r, 21^v, 23^r, 24^v, 25^r, 29^v, 31^v, 34^v, 37^r, 43^r, 57^r, 68^v, 69^v, 70^r, 70^v, 73^r, 73^v, 78^r, 84^v, 96^r, 120^r, 134^v, 142^r, 186^r, 221^r, 223^r, 228^v). Trimiterile marginale la unele texte biblice citate în *Învățăturii* aparțin desigur traducătorului; în originalul slavon ele nu există. Faptul că în aceste trimiteri cifrele arabe folosite sînt în general subliniate, ca și în corectura menționată din ms. 313 de la Sofia și în numeroase trimiteri la cărțile biblice aflate marginal în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 (efectuată după moartea lui Udriște Năsturel), poate constitui un indiciu că traducătorul *Învățăturilor* este Daniil Panoneanul, așa cum demonstrează particularitățile lingvistice ale acestui text.

Avînd în vedere faptul că și corectura marginală de pe f. 48^r a originalului slavon din ms. 313, în traducere: *nici preacuratei-lui maici*, în loc de *în preacurata lui maică*, s-a transmis traducerii românești a *Învățăturilor*⁶⁹, este posibil ca traducătorul să fi folosit chiar actualul ms. 313 de la Biblioteca Națională din Sofia (care, bineînțeles, la acea dată era complet și bine conservat) și lui să-i aparțină corecturile menționate din acest manuscris. Căci nu poate fi înfîmplător faptul că atît în trimiterea la prorocul Isaia, din corectura de pe f. 16^v a ms. 313 de la Sofia, cît și în numeroase trimiteri marginale la diferite cărți biblice aflate în traducerea românească a *Învățăturilor* sînt indicate, cu cifre arabe *subliniate*, numai *glavele* (sau *zacealele*), nu și versetele. Probabil că textul original slavon nu a circulat prin copii manuscrise, cum a conchis și G. Mihăilă⁷⁰.

Un alt indiciu important că traducătorul *Învățăturilor lui Nea-goe Basarab* este Daniil Panoneanul îl constituie numeroasele concordante de text între traducerea fragmentelor din *Vechiul Testament* citate în *Învățături* și pasajele corespunzătoare din traducerea *Vechiului Testament* aflată în ms. 4389 de la BAR, care se dovedește a fi fost făcută de Daniil Panoneanul (vezi 3.2.). Concordanțele la care ne referim nu se pot datora faptului că traducătorul *Învățăturilor*, considerat altă persoană decît traducătorul *Vechiului Testament*, ar fi

⁶⁹ Vezi ediția citată la nota 61, p. 384, r. 43, și p. 227, r. 7-8.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 60.

folosit textul din ms. 4389, ci se explică prin faptul că ambele texte sînt traduse de una și aceeași persoană, care, la date diferite, a tradus aproximativ la fel aceleași pasaje din versiunea slavonă a *Vechiului Testament*. Unele mici deosebiri între textele din *Învățăături* și cele corespunzătoare din ms. 4389 se pot datora și faptului că autorul *Învățăturilor* nu a reprodus totdeauna întocmai textele respective din *Vechiul Testament*; uneori acestea sînt comprimate sau rezumate, altele sînt interpolate. Cităm doar cîteva exemple, oferite de două pasaje mai mari din *Vechiul Testament* (cărțile *Judecătorii* și *Iudita*) aflate în partea a II-a a *Învățăturilor*, capitolul VII, privitor la "cum să cade domnitorilor să șază la masă și cum vor bea" (cf. ediția 1970, p. 261-263, unde Dan Zamfirescu a indicat marginal locurile corespunzătoare din *Vechiul Testament*).

Învățăături

(ms. 109 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române)

1. F. 150^r (ediția 1970, p. 261): "Iară îngerul lui Dumnezeu să arată muierii și zise cătră dînsa: «Iată tu ești stearpă și feciori n-ai făcut, iară de acum să știi că vei începe rod, și vei îngreca, și vei naște fiuu. Și să te păzești să nu bei vin, nici rachiu, și nimic spurcat să nu mănînci»".

2. F. 150^v (ed., p. 262): "Îngerul zise: «De toate cîte am zis muierii tale, să să păzească. Și ce să va face în vie să nu mănînce, și vin să nu bea, nici ce va fi spurcat să nu mănînce»".

Vechiul Testament

(ms. 4389 de la Biblioteca Academiei Române)

1. F. 119^v, Jud. 13, 3-4: "Și se arată îngerul Domnului muierii și-i zise: «Iată tu ești stearpă, și vei naște. Iată că vei îngreca, și vei naște fiuu, și să nu bei vin și rachiu [marg.: toate băuturile care îmbată], nici să mănînci nimic necurat»".

2. F. 119^v, Jud. 13, 13-14: "Iară îngerul Domnului zise cătră Manoe: «De toate de cîte am zis muierii, să se păzească. Și nimic den ce se va naște den vie să nu mănînce, și vin, băutura de îmbătare, să nu bea, și nimic spurcat să nu mănînce, ce tot ce am porîncit să păzească»".

În ediția din 1970 a *Învățăturilor*, p. 262, nota 2, privitoare la fraza citată: “Și ce să va face...să nu mănânce”, se află precizarea: “Frază interpolată de traducător”, fapt care arată că el era un bun cunoscător al *Bibliei* și nu traducea în mod mecanic, cum am constatat și în corecturile sale din textul original, semnalate și comentate mai sus.

3. F. 150^v (ed., p. 262): “Și va lua poarta cetății dintr-amîndoaă fîșnile și cu toate încuietorile și o va duce în vârful muntelui, înaintea Hevronului”.

4. F. 150^v-151^r (ed., p. 262): “Și peri [Sampson] zicînd: «Să moară și sufletul meu cu păgîinii aceștea»”.

Pe aceeași pagină 262 a ediției din 1970, nota 3, se află următoarea precizare privitoare la acest text: “De la «și peri zicînd», inclusiv, cuvintele sînt interpolate de traducătorul în românește. Lipsesc în 0 și 1, dar sînt în *Biblie*”. Procedul este deci similar cu cel semnalat mai sus (vezi nr. 2).

5. F. 151^r-151^v (ed., p. 262-263): “O, jupîneasă, nu-ți fie rușine, ci pasă la stăpînă-mieu Olofer, de mănîncă cu dînsul și bea vin cu veselie». Iară ea zise: «dară eu ce sînt, să stau împotriva stăpînului meu? Eu tot ce va pohti el voi face, și ce va fi lui drag a face mie, încă va fi de veselie și de bucurie în toată viața mea»”.

3. F. 121^r, Jud. 16, 3: “...de-aicii de la miezul nopții se sculă și luoă porțile cetății cu amîndoaă fîșnile și le rîdică cu încuietorile și le puse la umere, și le sui în vârful muntelui care era înaintea Hevronului”.

4. F. 121^r; Jud. 16, 30; “Și zise Sampson: «Să moară și sufletul meu cu filistimlenii aceștea»”.

5. F. 252^v, Iudita 12, 12-14: “Nu-ți fie rușine, bună cocoană, a merge la stăpînul meu, ca să iei cinste înaintea feței lui, și să mînînci cu dînsul, și să bei vin cu veselie». Iară Iudita îi răspunse: «Dară cărea sînt eu, să mă pui împotriva stăpînului meu? Tot ce va fi bun și plăcut înaintea ochilor lui voi face, și ce va fi lui drag, și mie va plăcea în toate zilele vieții mele»”.

6. F. 151^v (ed., p. 263):
“Iară *deacă* înseră, să duseră
toate slugile lui cineși pre la
conac [...], că *era toți* îngreuiată
și *biruiți de vin*”.

7. F. 152^r (ed., p. 263):
“Iară Iudita să rugă lui
Dumnezeu *cu lacrimi* zicînd:
«Doamne, Dumnezeule lui
Israil, caută într-acest ceas
spre lucrul mîinilor mele și să
înălți Ierusalimul, cum te-ai
făgăduit, și să săvîrșesc ce am
cugetat, nădăjduindu-mă spre
tine că voi face lucrul acesta»”.

8. F. 152^r (ed., p. 263):
“...și-i luă sabia lui de la
căpătîi. Și *deacă o scoase* den
teacă, îl apucă cu o mîină de pără
și-și rădică ochii la cer, și zise:
«Doamne, Dumnezeul lui
Israil, întărește-mă într-acesta
ceas». Și-l lovi de 2 ori preste
grumazi și-i tăie capul, și-l
băgă în traista ei care purtase
bucate, și-l dede slujnicii. Și
ieșiră amîndoaă din tabără,
cum le era obiceiul și la vreme
de rugăciune”.

Pentru alte concordanțe similare, compară, de exemplu, următoarele citate din *Vechiul Testament* aflate în *Învățăture* (ed. 1970)

6. F. 252^v, Iudita, 13, 1-2:
“De-aicii, *deacă* înseră, se
grăbiră slugile lui a merge pre
la gazde-și [...]. Și *era toți*
biruiți de vin”.

7. F. 252^v, Iudita 13, 6-7:
“Și stătu Iudita înaintea patului
de se ruga cu lacrimi [...] și
zise: «Întărește-mă, Doamne,
Dumnezeul lui Israil, și caută
în acest ceas spre lucrul
mîinilor mele, precum ai
făgăduit Ierusalimului, cetății
tale, că-l vei mări, să săvîrșesc
aceasta ce am gîndit,
nădăjduindu-mă că va putea fi
acest lucru cu putință de la
tine»”.

8. F. 252^v, Iudita 13, 8-12:
“... și scoase sabia lui, care era
legată de spînzura de stîlp. Și
deacă o scoase, îl apucă de
chica capului și zise:
«Întărește-mă, Doamne, în
ceasul acesta» Și-l lovi de 2 ori
preste grumazi și-i tăie capul
[...] Și preste pușinel ieși afară
și dede capul lui Olofer
slujnicii sale, și porînci de-l
băgă în traista ei. Și ieșiră
amîndoaă afară, după cum le
era obiceiul, afară den tabără,
ca spre rugăciune”.

cu textele corespunzătoare din ms. 4389: *Învăț.*, p. 139-141, la sfârșitul primului capitol din partea I, citatul din 1 Regi 2, 12-36, cu ms. 4389, f. 127^r-127^v; *Învăț.*, p. 141, în capitolul *Aicea muriră feciorii lui Ilia preotul de sabie în război, și chivotul legii vechi fu luat de păgîni*, citat din 1 Regi 4, 12-17, cu ms. 4389, f. 128^r; *Învăț.*, p. 152, în capitolul *Judecata cea dintîi a lui Solomon*, citatul din 3 Regi 3, 16-26, cu ms. 4389, f. 158^r-159^v; *Învăț.*, p. 188-191, în capitolul *Aici s-au sculat Avesalom asupra tătîne-său lui David*, citatele din 2 Regi 16, 20-23, 17, 1-10, 14-24, și 18, 5-17, cu ms. 4389, f. 151^v-152^r.

3.4.3. Încercînd, printr-o minuțioasă analiză lingvistică, să localizeze traducerea românească a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, Emanuela Buză a ajuns la concluzia că acest text "a fost tradus de o persoană originară din regiunea de limită între Muntenia și Oltenia (nord-vestul Munteniei, estul Olteniei)"⁷¹. În traducerea *Învățăturilor* apar însă și o serie de cuvinte și forme specifice graiurilor românești din Banat-Hunedoara, din sud-vestul Transilvaniei, și unor graiuri dacoromânești nordice, cum sînt: *coștei* s.n. "întăritură, castel": "Și năpustiră toți cetățile și *coșteiele* și fugiră" (f. 20^r)⁷²; *hlăpie* s.f. "lăcomie": "plini de *hlăpie* și de neomenie" (f. 143^v); *hrăbor* adj. "viteaz, curajos": "*hrăbori* la război" (f. 67^r), "să ieșiți la dînșii *hrăbori*" (f. 169^v), "omul viteaz, și bărbat, și *hrăbor*" (f. 172^v); *iani* interj. "hai, haideți": "deci *iani* să lepădăm această muncă cumplită" (f. 74^v), "*iani* dară, fraților, să ne nevoim..." (f. 111^v), "ce *iani* să plîngem aici pușinel, și acolo să ne veselim..." (f. 119^r), "*iani* să vedem cu beția ce lucru de folos am făcut" (f. 147^r); *ni* interj. "hai haideți": "*ni* dară să mărim pre Dumnezeuul nostru" (f. 2^r), "*ni* acum, bogaților, plîngeți văitîndu-vă..." (f. 8^r), "*ni* dară, fraților, să fugim de lume" (f. 112^r), cf. și f. 159^v; *olecăire* s.f. "tînguire, văitare": "și cîte lacrimi, și suspini, și *olecări* ne vor împrejura într-acei ceas" (f. 226^r); *prietnic* s.m. "prieten" (f. 164^v, 170^r); *prietnicie* s.f. "prietenie" (f.

⁷¹ Vezi *Contribuții la localizarea traducerii românești a Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, în "Limba română", XXIX, 1980, nr. 2, p. 148.

⁷² Cităm după ms. 109 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, reproduș în ediția menționată la nota 61.

48^v, 92^r, 92^v, 168^r). Acest fapt a determinat-o pe Emanuela Buză să admită posibilitatea participării la traducere “și a unei persoane originare din altă zonă decît Țara Românească”, sau să explice prezența în text a unora dintre cuvintele menționate (*hlăpie*, *hrăbor*, *prietnic*, *prietnicie*) prin “intervenția unui copist intermediar, originar din Banat-Hunedoara sau din sud-vestul Transilvaniei”⁷³. Traducerea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* conține și alte cuvinte specifice graiurilor dacoromânești nordice sau de sud-vest, cum sînt: **apleca** vb. I “a alăpta”: “cînd m-am sculat să-l *aplec* copilul” (f. 28^r), **beteag** adj. “bolnav”: “cei cu sufletele *betege*” (f. 74^v), **cășuță** s.f. “cameră mică”: “rămase singură în *cășuța* cea mai din [lău]ntru” (f. 151^v), **înturna** vb. I “a(se) întoarce”: “să vor *înturna* în țările lor” (f. 11^v), **munînă** s.f. “mamă”: “boierii, *munînile* și fetele, călugării...” (f. 50^r, cf. și f. 35^r, 51^v), **plehupă** s.f. “capac de sicriu, de ladă”: “făcu 4 coșciuge de lemn [...], și *plehupele* deasupra le bătu și le țintui tot cu cuie de aur” (f. 81^v), **proicator** s.m. “avocat”: “acolo vom avea *proicatori* buni săracii pre carii i-am miluit [marg.: *proicatorii* să cheamă cei ce grăiesc trebi și lucru altora la judecată]” (f. 94^v), **vorovă** s.f. “vorbă, sfat”: “*vorova* lor este plină de blîndețe” (f. 78^v). Noi credem că toate aceste cuvinte specifice graiurilor dacoromânești nordice sau de sud-vest, dintre care unele apar și în *Îndereptarea legii* (vezi 1.3.), în *Vechiul Testament* din ms. 4389 (vezi 3.2.5.) și în *Varlaam și Ioasaf* (vezi 3.3.3.), aparțin limbii traducătorului unic al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, care poate fi Daniil Panoneanul.

În *Viața Patriarhului Nifon* apar, de asemenea, **iani** interj.: “*iani* ascultați ce făcu Dumnezeu cînd...” (ms. 109, f. 296^r; ms. 464, f. 27^v: ia)⁷⁴, **plehupă** s.f.: “făcu sicriiul tot de argint curat [...], și deasupra pre *plehupă* scrise chipul sfîntului întreg” (ms. 464, f. 29^r; ms. 109, f. 270^v: pleupă), **prietnicie** s.f.: “făcu Dumnezeu den cele amără dulci, și den cele pizmașă cu *prietnicii*” (ms. 464, f. 15^v; ms. 109, f. 257^v: *prietnicie*), precum și **tron** s.n. “ladă; sicriu”: “tinda bisericii o au zidit [...], și pre *tronul* cu moaștele au făcut un cerdăcel de pia-

⁷³ Vezi *art. cit.* la nota 71, p. 147.

⁷⁴ Cităm după textul din ms. 464 de la BAR, confruntat cu copia din ms. 109 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române.

tră [...] Iară pe *tronul* cu moaștele au pus un covor de mătase” (ms. 464, f. 31^v; ms. 109, f. 272^v), folosit în Oltenia și prin sud-vestul Transilvaniei.

3.5. *Mystirio sau sacrament, sau taine 2, din cele 7, botezul și sfântul mir* (Tîrgoviște, 1651)

Cartea conține slujbele, tipicul și învățătura primelor două taine ale religiei creștine: botezul și ungerea cu mir; textul slujbelor respective este în slavonește. Cu toate că pe foaia de titlu a cărții este menționat faptul că ea a fost tipărită “cu porunca, cu userdia, nevoița și cu toată cheltuiala a cinstiului de Hristos părinte Ștefan, mitropolitul Țării Românești, care afirmă în prefață că indicațiile tipiconale au fost “cu proasta nevoiță și osteneală a smereniei noastre adunate într-această cărțuție, dă pre molitvenicul grecesc și slavonesc amîndouă înfățișate [...], de am mai dres rînduiele și le-am prepus rumânește”, această carte, inclusiv prefața semnată de mitropolit, are particularități lingvistice comune cu *Îndereptarea legii*, care arată că este tradusă tot de Daniil Panoneanul. Vom demonstra comunitatea particularităților lingvistice la care ne referim în capitolele următoare ale prezentului studiu. Aici reproducem, spre exemplu, doar un pasaj din capitolul intitulat *Canoanele sfinților apostoli și ale sfinților părinți pentru sfântul botez*, aflat pe f. 33^v-36^f din *Mystirio*, alături de pasajul corespunzător din *Îndereptarea legii*, care sînt traduse la fel și conțin o particularitate a limbii lui Daniil Panoneanul (folosirea s.f. *rînză* cu sensul de “uter; pîntece”).

Mystirio: “Muirile grecioase carele vor vrea să se boteze, nu le oprește a nu se boteza pentru copilul ce va vrea să nască, că nu se bagă seamă că doară se botează *rînza* muierii, în carea este pruncul; și deaca se va naște și se va boteza, va socoti că se botează a doa oară; ba nu poate fi așa, ce să botezi coconul, deaca se va naște dentr-înșa, că deaca se botează ea, nu poate fi botezat și coconul dentr-înșa, că încă acela la lumină n-au ieșit, nici are vreo voie” (f. 34^v-35^f).

Îndereptarea legii: “Pentru că nu se apără muieria grecioasă a nu se boteza pentru copilul ce va vrea să nască, că nu se bagă seamă că doară se botează *rînza* muierii ce va să nască, în carea este prun-

cul, și deaca se va naște și se va boteza, va gândi că se botează a doă oară (ba nu poate fi așa, ce să se boteze coconul, deaca se va naște dentr-însa, că nu poate fi botezat și coconul dentr-însa, deaca se botează ea), că încă acela la lumină n-au ieșit, nice adinseluși este, nice are vreo voie” (p. 464).

Probabil tot ale lui Daniil sînt și cele șase versuri slavonești de laudă la adresa mitropolitului Ștefan, de pe verso foii de titlu a cărții.

3.6. *Engheniasmos, sau obnovlenie, sau tîrnosanie* (Tîrgoviște, 1652)

Cartea conține slujba, tipicul și învățătura sfințirii unei biserici creștine ortodoxe; textul slujbei este în slavonește. Pe foaia ei de titlu se afirmă că a fost “prepusă dă pre elinește și slavonește pre limbă proastă rumânește, cu tot tipicul și învățătura ei, foarte îndreptată și tocmită bine pre rînd, cu toată userdia și cheltuiala a prea sfîntului mitropolit chir Ștefan a toată Țara Muntenească”, iar în prefață mitropolitul o prezintă ca pe o lucrare a sa. Limba acestei cărți, inclusiv a prefeței semnată de mitropolit, are însă particularități comune cu limba *Îndereptării legii*, fapt care arată că și ea este tot opera lui Daniil Panoneanul, ca și *Mystirio sau sacrament*, publicată în anul precedent. Probabil ale sale sînt și cele șase versuri românești de laudă la adresa mitropolitului Ștefan, de pe verso foii de titlu a cărții. Nu se știe bine în ce consta cultura mult lăudată a mitropolitului Ștefan. Fi-rește, el cunoștea limba slavonă, poate în oarecare măsură și greaca, dar marele lui merit în promovarea culturii românești, ca și al mitropolitului Teofil, predecesorul său, rămîne acela de inițiator, de îndrumător și de sprijinitor al înfăptuirilor culturale care i se atribuie⁷⁵. Căci laudele encomiastice adresate lui de Daniil Panoneanul în dedicația la *Îndereptarea legii* sau propriile sale afirmații din predosloviile semnate de el la *Mystirio*; la *Engheniasmos* și la *Îndereptarea legii* nu pot fi citite în litera lor. Și atunci, ca și astăzi, importante cărți apărute sub numele unor înalte fețe bisericești, al unor domnitori sau

⁷⁵ Vezi Virgil Cîndea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria unanimității românești*, Cluj-Napoca, 1979, p. 62-66.

al altor înalți demnitari, inclusiv prefețele semnate de ei, sînt în realitate opera unor vrednici colaboratori ai lor, puțin cunoscuți sau pierduți în anonim. Acesta este și cazul ieromonahului Daniil Panoneanul, care, din inițiativa, sub îndrumarea și cu cheltuiala mitropolitului Ștefan (adică cu spesele mitropoliei), a elaborat și publicat cele două cărți menționate (*Mystirio* și *Engheniasmos*), cum dovedesc particularitățile limbii lor.

3.7. *Învățăture preste toate zilele, alese pre scurt den multe dumnezăiești cărți de folosința tuturor creștinilor* (Cîmpulung, 1642)

3.7.1. Pe foia de titlu a cărții, scrisă parte în românește, parte în slavonește, este menționat faptul că *Învățăturile preste toate zilele* au fost “prepusse de pre limbă grecească pre limbă rumânească [...], cu osteneala plină de osîrdie și cu cheltuiala ieromonahului Melhisedec”, egumenul mănăstirii Uspenia sau Adormirea Maicii Domnului din Cîmpulung, iar în prefața cărții, semnată de el, Melhisedec afirmă: “pohtit-am și am nevoit de le-am scos pre limbă rumânească”.

Acest Melhisedec era grec din Peloponez și, probabil, nu știa bine românește. Poate că nu era nici prea învățat, cum îl consideră unii cercetători. A fost primul stareț al mănăstirii din Cîmpulung, după refacerea ei de către Matei Bașarab, în anii 1635-1636 (căci fusese dărîmată de cutremur în 1628). În numele lui Melhisedec redactează Udriște Năsturel, în slavonește, predosloviile la *Antologhionul* slavon, Cîmpulung, 1643. Tot lui Udriște i-a fost atribuită, de către Virgil Cîndea, și prefața, în românește, scrisă de asemenea în numele ieromonahului Melhisedec, la *Învățăture preste toate zilele*⁷⁶. Dan Horia Mazilu a respins, pe drept cuvînt, această atribuire, fără a dovedi însă că prefața este scrisă într-adevăr de Melhisedec⁷⁷. În 1904, N. Iorga comenta astfel chestiunea paternității sale asupra traducerii *Învățăturilor preste toate zilele*: “Melhisedec a scris două scrisori de afaceri, care se păstrează și astăzi în Arhivele Brașovului: amîndouă

⁷⁶ *Ibidem*, p. 57.

⁷⁷ Vezi monografia *Udriște Năsturel*, citată la nota 50, p. 200-204.

sînt grecești, cu toate că brașovenii ar fi înțeles mai bine ce e cu țigăni mănăstirii cîmpulungene, dacă părintele ar fi scris în românește. Deci ar fi aplecat cineva să creadă că Melhisedec se laudă numai cu o carte pe care n-a făcut-o, dar o precupețește; însă unele grecisme din lucrare îl adevăresc autor, și, chiar în locul ce am adus înainte [în prefața cărții, n.n.], întrebuițarea cuvîntului *cinste* cu înțelesul de *pref*, ca în grecește τιμή, lămurește asupra neamului din care făcea parte scriitorul. Melhisedec era, în adevăr, un peloponesian sau un moreot.⁷⁸

Cartea aceasta a fost recent reeditată, în transcriere și fotocopii, iar limba ei amănunțit studiată de Willem van Eeden, într-o remarcabilă teză de doctorat⁷⁹. Cu privire la paternitatea traducerii și la eventualul compilator al cărții, W. van Eeden este de părere că "Melhisedec, qui signe la préface, dont il n'y a pas raison de lui refuser la paternité, affirme non seulement être responsable du côté financier de l'édition [...], mais encore s'être occupé de la traduction du texte en roumain à partir d'originaux grecs [...] S'il n'y a pas lieu de mettre en doute cette affirmation explicite, il n'est pas clair par contre si Melhisedec est aussi l'auteur de la compilation ou s'il n'a fait que traduire un texte préexistant, grec à son dire, à contenu identique ou au moins semblable."⁸⁰

Stabilind izvoarele nedecarate ale unor texte aflate în *Învățăturii preste toate zilele*, între care și trei pareneze ale lui Damaschin Studitul, Pandele Olteanu crede că alegerea și traducerea textelor respective au fost făcute, fără îndoială, de către Melhisedec, care, "venit în Țara Românească prin 1632, a învățat curînd româna și slavona", fiind "un mare cărturar și un om de acțiune"⁸¹. Domnia sa presupune că "ieromonahul Melhisedec cunoștea și chiar a folosit și in-

⁷⁸ Vezi *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 156.

⁷⁹ Vezi *Învățăturii preste toate zilele (1642)*, édition et étude linguistique, vol. I-II, Amsterdam, 1985.

⁸⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 3.

⁸¹ Vezi *Originalele grecești și versiunile slavone ale Învățăturilor de la Cîmpulung Muscel (1642)*, în "Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte" [a Academiei Române], X, 1988, p. 7.

termediarele slavone ale celor trei învățături sau pareneze de Damaschin Suditul, introduse în cârtica sa. Limba conține slavonisme, latinisme arhaice, dar nu conține grecisme care să se identifice în originalul tradus [...] Originalul grecesc a lăsat urme neîndoielnice în conținut, în topică și în semantism”⁸². Drept dovadă că “semantismul unor cuvinte este caracteristic limbii grecești”, autorul citează cuvintele “*a privedui* < προαιρέω, -ὴ «*préférer, choisir volontairement*», *priveduitoare* < gr. προαιρετική «*de bună voie, la libera alegere*»”⁸³. P. Olteanu remarcă și virtuțile literare ale acestei cărți, în care traducătorul a apelat îndeosebi la graiul expresiv popular:

3.7.2. În anul 1981, într-un articol pe care nu l-au cunoscut W. van Eeden și Pande Olteanu, noi am atribuit elaborarea acestei cărți lui Daniil Panoneanul⁸⁴. Limba ei dovedește că atât prefața și traducerea învățăturilor pe care le conține aparțin unei singure persoane, iar anumite particularități lingvistice, care apar și în *Îndereptarea legii*, precum și în alte traduceri prezentate mai sus, arată că această persoană este Daniil Panoneanul. De altfel, formulările din foaia de titlu și din prefață, pe care le-am citat, sînt ambigue, lăsînd mai curînd să se înțeleagă că traducerea cărții s-a făcut de altcineva, nu de Melhisedec, care doar s-a străduit și a cheltuit ca ea să se facă și să se publice. Probabil că Daniil Panoneanul viețuia la acea dată în mănăstirea din Cîmpulung, iar starețul său Melhisedec, apreciîndu-i buna pregătire teologică, cunoașterea limbilor slavonă și greacă, precum și aptitudinile sale literare (este posibil ca pînă atunci el să fi tradus romanul *Varlaam și Ioasaf*, poate și *Viața Patriarhului Nifon*), l-a însărcinat, eventual sub îndrumarea lui, cu selectarea și traducerea *Învățăturilor preste toate zilele*, așa cum mai tîrziu, cînd Daniil se afla la Tîrgoviște, unde fusese chemat profesor de slavonă la școala de acolo, noul său stăpîn, mitropolitul Ștefan, l-a însărcinat cu traducerea cărților *Mystirio sau sacrament*, *Engheniasmos*, sau *obnovlenie sau tîrnosanie* și *Îndereptarea legii*.

În traducerea *Învățăturilor preste toate zilele* apare de mai

⁸² *Ibidem*, p. 9.

⁸³ *Ibidem*, p. 19.

⁸⁴ Vezi *art. cit.* la nota 27.

multe ori interjecția de proveniență maghiară ni “hai, haideți, ia”: “ni să-l băgăm într-o groapă [...] Ni mai bine să-l vindem” (f. 16^v), “ni să apucăm mai înainte de sfârșenie, ni să plîngem mai înainte pînă nu ne muncim” (f. 45^r), cf. și f. 33^v, 38^v, 45^v, 46^r. După cum am văzut (3.4.3.), această interjecție apare și în traducerea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*. Ea aparține unei categorii mai largi de fapte de limbă specifice graiurilor românești din nordul Olteniei, din sud-vestul Transilvaniei și din Banat⁸⁵, care apar în *Îndereptarea legii*, tradusă de Daniil Panoneanul, și în traduceri care îi pot fi atribuite lui, cum sînt: **duroare** s.f. “durere”: “cuvîntul bun mîngîie *duroarea*” (f. 39^v), **milcui** vb. IV “a milui”: “să iai sărac la casa ta să-l *milcui*ști” (f. 13^v), **milcuire** s.f. “milostenie”: “să dăm din carele avem, carele bucate, carele cuvînt bun, carele *milcuire*” (f. 12^r), **șupi** vb. IV “a acapara, a răpi”: “și cum le aduc banii și pungile, ei *șupesc* dă le numără ei singuri...” (f. 10^r), și altele.

3.8. Tilcuirea sau arătarea gramaticii slovenești

Astfel este intitulat un fragment din gramatica slavonă, cu traducerea lui paralelă în limba română, aflat în ms. 312 de la BAR, f. 217-254, în continuarea unui lexicon slavono-român. În anul 1960, Diomid Strungaru a stabilit că acest text conține extrase din gramatica slavonă a lui Meletie Smotrițki și a crezut că atît lexiconul slavono-român aflat în ms. 312 cît și fragmentul respectiv de gramatică au fost traduse de grămăticul Staicu de la mitropolia din Tîrgoviște, care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost profesor de slavonă la școală de acolo. Ms. 312 este autograful grămăticului Staicu. Tot autografele lui Staicu sînt și ms. 1385, 1570 și 2341 de la BAR, care conțin diverse traduceri ale sale⁸⁶. Lexiconul și fragmentul de gramatică din acest manuscris, puțin revizuite, se găsesc și în ms.

⁸⁵ Vezi Emanuela Buză, *art. cit.* la nota 71.

⁸⁶ Vezi *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în “Romanoslavica”, IV, 1960, p. 287-307. Cf. și Victor Papașcoștea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște...*, citat la nota 4, N.A. Ursu, *Paternitatea unor traduceri atribuite grămăticului Staicu de la Tîrgoviște*, în “Limba-română”, XXX, 1981, nr. 5, p. 515-528.

3473 de la B.A.P., copiat în anul 1673 de un logofăt Mihail.

Fragmentul de gramatică slavonă din ms. 312 are o scurtă prefață, care prezintă sub aspect științific unele asemănări semnificative cu prefata dedicatorie a lui Daniil Panoneanul la *Îndreptarea legii*¹⁷ și cu prefata traducerii *Vechea lui Targovista* din ms. 4389. Prefata traducerii gramaticii și Staicilor din ms. 1570, f. 164-166, al cărui titlul este în mod sigur redactat de el, are însă altele particularități științifice decât prefata fragmentului de gramatică din ms. 312. După cum vom vedea, în acest fragment de gramatică se găsește și unele particularități lingvistice ale lui Daniil Panoneanul. Ca atare, noi considerăm că acest text a fost tradus nu de gramaticii Staicilor, ci de Daniil Panoneanul, pe când era el dascăl la școala mitropoliei din Târgoviște, pentru o mai ușoară înțelegere de către elevii săi a noțiunilor gramaticale. Asemănarea noastră este întărită de înfățișarea oficială de profesor N.M. Dilevski din Sofia, care a descoperit, în anul 1853, o copie manuscrisă a gramaticii lui Smouřicki făcută în anul 1655 la Târgoviște, de către un ieromonah Ștefan. Acest ieromonah afirmă într-o însemnare din manuscris că a copiat textul după originalul (ediția din 1619), aflat în posesia dascălului Daniil de la mitropolia din Târgoviște, cu care a învățat el gramatica slavonă¹⁸. Înfățișarea ieromonahului Ștefan concordă cu următoarea afirmație din prefata fragmentului de gramatică din ms. 312: "Eu pleacani, deaca vreme ce întru învățămintă chemat sim, ce întru chemareu mea să petrec și, cum îni zic dascăle, ca și cu lucrul și cu numele acestu să înu plecanilor ai miei ucenicii întru învățatura gramaticiei, carea, măcară deși nu foarte este mare adîncime a prea înțelepciunii, ce fără de tîlcuirea neînțeleasă este. Pre aceasta a o tîlcui am gîndit..." (f. 217^v), precum și cu afirmația lui Daniil Panoneanul din prefata de la *Îndreptarea legii*: "Eu, mai micul, prostul și plecanul prah [...] m-am ispitit a linge pre dinafară pupina gramatica și sintaxisul".

Este posibil deci ca "Staicii gramaticii și stujiitorii beserecii domnești, tocma den unghi moi și den cocorie pîna la bătrînețe stujiitori beserecii" (ms. 1570, f. 166^v), să fi fost elevii lui Daniil, iar în ms. 312 să fi copiat fragmente din cursul de gramatică al acestuia, în

¹⁷ Vezi Diodic Strungaru, *art. cit.* în nota precedentă, p. 293.

care a introdus, cu prilejul copierii, numeroase particularități ale limbii sale, cum sînt, de exemplu, formele *adîncame* "adîncime" (f. 217^v), *ceruresc* "ceresc" (f. 224^r), *numei* "a numi" (f. 221^r, 222^r, 227^r, 223^r) și altele. Se poate ca și prima redacție, eventual restrînsă, a lexiconului slavono-român din ms. 312 să aparțină tot lui Daniil. O încercare de condei a lui Staicu de pe forțașul ms. slavon 462 de la BAR (unde se află o întreagă listă a grămăticilor mitropoliei de la Tîrgoviște din secolul al XVII-lea) datează din anul 1643 (vezi f. 126^v). Probabil că, după plecarea lui Daniil Panoneanul din Țara Românească, dascăl de slavonă la școala de la Tîrgoviște a fost grămăticul Staicu, care a folosit gramatica tîlcuiță de înaintașul său și va fi îmbogățit lexiconul slavono-român inițiat de el.

4. Note și comentarii marginale, identice sau similare, comune Îndereptării legii și unor traduceri pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul

4.1. În *Îndereptarea legii* se află numeroase note și comentarii marginale, atît în românește cît și, mai rar, în slavonește, prin care traducătorul atrage atenția cititorului asupra unor lucruri mai importante expuse în pasajele respective sau asupra semnificației lor moral-religioase. Ele au deci caracter didactic și sînt redactate laconic. Note și comentarii asemănătoare au și unele traduceri pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul, îndeosebi *Vechiul Testament* din ms. 4389, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și *Viața Patriarhului Nifon*. Faptul că notele și comentariile marginale din aceste traduceri anonime au formulări identice sau similare celor din *Îndereptarea legii* constituie un prețios indiciu că și ele aparțin tot lui Daniil Panoneanul. Am ales spre exemplificare notele și comentariile în care traducătorul se adresează direct cititorului, folosind imperativul verbelor respective, pentru că acestea conțin unele cuvinte și sintagme care evidențiază mai bine identitatea sau similitudinea lor în textele comparate. Le cităm în ordinea în care apar ele în fiecare text.

Îndereptarea legii: Zri "vezi" (p. 4, 5, 8, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 22, 27, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 63, 73, 79, 98, 101, 102, 112, 113, 114, 116, 120, 121, 123, 125, 126, 133, 164, 169, 176,

193, 195, 217, 275, 279, 280, 284, 314, 321, 382, 383, 385, 388, 401, 402, 403, 584, 631, 640, 641, 645, 648, 650, 662, 663, 666, 671, 673, 674, 680, 681, 685, 686, 687, 689, 690, 696, 698, 702, 704, 711, 712, 726, 728, 729, 730, 751). “Vezi răspunsul împărătesc” (p. 9), “Caută de vezi răspunsul dumnezeieștii pravile” (p. 22), *Vezi* (p. 25, 27, 49, 142, 164), “Caută, o, preote” (p. 26), “Caută de vezi de acestea de toate” (p. 27). “Caută dă vezi aicea lucru minunat și te îngrozește” (p. 29), “Caută aicea de vezi” (p. 45), “Semnează să știi” (p. 99, 102, 164, 403, 409, 659, 712, 717, 720, 721, 739, 747, 762, 768), “Caută de vezi” (p. 49, 274, 387, 389, 392, 403), *Caută* (p. 60, 63, 77, 100, 102, 121, 138, 139, 279), “Caută de vezi judecată împărătească” (p. 101), *Semnează* (p. 99, 125, 210, 269, 310, 314, 414, 432, 448, 449, 450, 460, 465, 467, 525, 748, 750, 752, 753, 754, 758, 759, 783, 786), “Caută să știi” (p. 103), “Caută de vezi tîlcul sfîntului botez” (p. 117), “Caută de vezi minunată poveste, și pentru liturghiile ce să fac pentru cei vii ascultă și te îngrozește” (p. 129), “Vezi lucru ciudat” (p. 130), “Vezi minunată poveste de la Otecinic, pentru sărăcustele morților” (p. 131), “Caută de vezi cu de-adinsul și te îngrozește” (p. 131), “Îngrozește-te” (p. 138), “Caută, o, popo, de vezi” (p. 133), “Vezi de tot” (p. 141), “O, arhiercule, caută de socotește bine, să nu mergi în munca iadului” (160), “Caută de vezi răspuns patriarșesc” (p. 161, 216), “Vezi și alt răspuns patriarșesc” (p. 162), “Caută aicea” (p. 163), “Caută de vezi bine” (p. 186), “Caută de vezi aicea cu de-adinsul” (p. 192), “Îa a lui învățătură” (p. 195), “Socotește de vezi” (p. 284), “Vezi bine de tot” (p. 310), “Caută de vezi acestea foarte bine, o, duhovnice” (p. 314), “Caută de vezi bine de această socoteală” (p. 315), “Caută de vezi foarte bine, o, duhovnice, răspunsul patriarhului Pos[tnicul]” (p. 381), “Caută bine de vezi” (p. 386), “Vezi patriarșesc și împărătesc răspuns” (p. 391), “Semnează de vezi” (p. 402), “Caută cu de-adinsul să vezi eresurile aicea, să le știi foarte bine” (p. 659), “Caută de vezi, o, preote” (p. 704), “Caută de vezi, o, preote, și păzește” (p. 705), “Semnează să știi cum moare omul” (p. 719), “Vezi podoaba omului de la Dumnezeu” (p. 722), “Semnează să știi unde se află sufletul” (p. 727), “Zri pentru ceia ce zic că nu se face sufletul cu trupul împreună deodată” (p. 731), “Zri, o, ereticule” (p. 731), “Vezi

pentru ceia ce zic că pricep pre alt om ce minte poartă” (p. 735), “Zri să știi” (p. 746), “Zri să știi zodia omului” (p. 746), “Zri unde e norocul” (p. 747), “Zri pentru scumpi” (p. 753), “Caută de vezi, o, iubitoare de lume” (p. 754), “Semnează să știi slovele den capul lui Hristos” (p. 763), “Caută să știi cum mor oamenii, și drepti, și păcătoși” (p. 767), “Vezi minunat și înfricoșat” (p. 769), “Vezi despărțirea și izbînda” (p. 770), “Caută de vezi bine, deșarte ome” (p. 780), “Semnează dă te învață a nu osîndi” (p. 781), “Vezi, o, preote și voi mireni” (p. 791), “Zri, o, arhierule și preote” (p. 793). Note și comentarii marginale similare în slavonește, de exemplu, la p. 532, 645, 666, 679, 682, 726, 737, 744, 772.

Vechiul Testament din ms. 4389: “Vezi lucru de păcat” (f. 18^v, Fac. 38, 9), Zri “vezi” (f. 31^r, Ieș. 12, 49, f.32^v, Ieș. 15, 26, f. 35^r, Ieș. 22, 7, f. 35^v, Ieș. 22, 25, f. 36^r, Ieș. 24, 10, f. 38^r, Ieș. 28, 42, f. 46^v, Lev. 6, 23, f.47^r, Lev. 7, 25, f. 48^v, Lev. 10, 6, 9, 11; f. 49^v, Lev.11, 35, f. 54^v, Lev. 19, 28, 30, 35, f. 62^v, Num. 5, 8, f. 73^r, Num. 23, 7, f. 79^v, Num. 35, 19, f. 81^v, Deut.2, 25; f. 85^r, Deut. 7, 25, f. 89^v, Deut.17, 12, 15, f. 91^v, Deut. 22, 5, 6, f. 154^v, 2 Reg. 21, 9; f. 170^r, 3 Reg. 20, 29, f. 181^r; 4 Reg. 17, 17, f. 192^v, 1 Paral. 14, 15, f. 205^v, 2 Paral. 18, 33, f. 233^v, 3 Ezd. 2, 18, f.305^r, Pild. 26, 25, f. 306^r, Pild. 29, 12, 15, 25, f. 328^v, Sir. 33, 20, f. 330^r, Sir. 38, 26, f. 336^r, Is: 5, 8, f. 337^v, Is: 10, 5, f. 405^v, Iez. 43, 10, f. 440^r, 1 Mac. 5, 61, f.451^v; 2 Mac: 5, 19, și în alte numeroase locuri din întregul manuscris), “Caută de vezi” (f. 26^v, Ieș. 4, 16), “Vezi minune” (f. 28^v, Ieș. 8, 22), “Zri judecată” (f. 35^r, Ieș. 21, 34), “Caută de vezi, o, judecătoare” (f. 35^v, Ieș. 23, 7), “Vezi pentru mir” (f. 39^v, Ieș. 30, 23), “Socotește bine de vezi” (f. 46^v, Lev. 6, 3), “Zri să cinstești pre cel bătrîn” (f. 54^v, Lev. 19, 32), “Zri, calvine și liutere” (f. 55^r, Lev. 20, 17); “Vezi judecată” (f. 57^r, Lev: 24, 22, f. 91^v, Deut. 22, 14), “Vezi anul cel sfînt” (f. 57^r, Lev. 25, 9), “Vezi pentru cămet” (f. 57^v, Lev. 25, 35), *Vezi* (f.52^r, Lev. 15, 2, f.57^v, Lev. 25, 39, f. 61^r, Num. 3, 23), “Vezi de vom păzi legea lui Dumnezeu” (f. 58^r, Lev. 26, 5-6), “Vezi de nu vom păzi legea” (f. 58^r, Lev. 26, 16), “Vezi ispovedanie” (f. 62^v, Num. 5, 7), “Vezi semn de-a se cunoaște muierea pentru curvie” (f. 63^r, Num. 5, 23), “Vezi cum era manna la mîncare și în ce feli de chip” (f. 66^r, Num. 11; 8), “Vezi pentru ce nu văzu Moisei țara cea

făgăduită” (f. 71^r, Num. 20, 12), “Vezi judecată direaptă” (f. 75^r, Num. 27, 9), “Vezi să ia den dobînda războiului” (f. 77^r, Num. 31, 26), “Vezi pre ce vreme au murit Aaron și de cîți ani au fost” (f. 78^v, Num. 33, 38), “Vezi pentru deșugubini” (f. 80^r, Num. 35, 31), “Vezi pentru praznice” (f. 88^v, Deut. 14, 28), “Vezi numai într-un loc să se facă pasha” (f. 89^r, Deut. 16, 5), “Vezi pentru să judeci pre dreptul” (f. 89^v, Deut. 16, 20), “Vezi să cetească puternicii legea lui Dumnezeu în toată vremea” (f. 90^r, Deut. 17, 19), “Vezi pentru vrăji și pentru descîntece” (f. 90^r, Deut. 18, 11), “Zri judecata cetăților scăpării” (f. 90^v, Deut. 19, 11), “Vezi pentru hotară” (f. 90^v, Deut. 19, 14), “Vezi pentru mozavirii” (f. 90^v, Deut. 19, 19), “Aici socotește bine, cu înțelepciune, iară nu prostește, aceste cuvinte” (f. 91^v, Deut. 22, 9), “Caută și vezi judecată” (f. 92^v, Deut. 24, 16), “Vezi, o, judecătore, cum ți se cade să judeci” (f. 93^r, Deut. 25, 2), “Vezi pentru măsurii și pentru cumpene” (f. 93^r, Deut. 25, 14), “Zri blestemele” (f. 94^r, Deut. 27, 15), “Vezi de vor păzi legea Domnului” (f. 94^r, Deut. 28, 2), “Vezi de nu vor asculta legea Domnului” (f. 94^v, Deut. 28, 15), “Vezi și te îngrozește” (f. 95^r, Deut. 28, 53), “Socotește de vezi aicea” (f. 97^r, Deut. 32, 9), “Vezi păcatul feciorilor lui Ilia preotul” (f. 127^r, 1 Reg. 2, 17), “Vezi pentru ascultare” (f. 134^r, 1 Reg. 15, 22, f. 371^v, Ier. 35, 18), “Vezi cît au fost Goliat de nalt” (f. 134^v, 1 Reg. 17, 4), “Vezi hiclenia lui Saul” (f. 136^r, 1 Reg. 18, 17), “Vezi pentru împărțeala dobînzii de la război” (f. 142^v, 1 Reg. 30, 24), “Vezi cîntea mumei” (f. 158^r, 3 Reg. 2, 19), “Vezi judecată cu ispitire a înțeleptului Solomon” (f. 159^v, 3 Reg. 3, 25), “Vezi biserica lui Solomon” (f. 160^v, 3 Reg. 6, 3), “Vezi cîți telegari și povodnici avea Solomon” (f. 164^r, 3 Reg. 10, 26), “Vezi pentru ce se mînié Domnul pre Ezéchia” (f. 183^r, 4 Reg. 20, 16), “Zri ce ș-au ales David” (f. 195^r, 1 Paral. 21, 13), “Zri talant” (f. 202^v, Paral. 9, 13), “Zri groaznica moarte a lui Ioram” (f. 207^r, 2 Paral. 21, 18), “Vezi pentru sfîrșitul veacului” (f. 236^r, 3 Ezd. 6, 18), “Zri post” (f. 236^v, 3 Ezd. 6, 31), “Vezi prorocie aieve de Hristos” (f. 237^r, 3 Ezd. 7, 28), “Vezi, o, eretice, că pentru fapte și după moarte vei nemeri bine” (f. 242^v, 3 Ezd. 14, 34), “Vezi, o, puternice, să nu faci moarte nédireaptă” (f. 243^r, 3 Ezd. 15, 22), “Vezi, o, eretice, că de folos sînt faptele cele bune” (f. 247^v, Tob. 12, 9), “Vezi facere de bine” (f. 265^v, Iov 29;

121. "Vezi pentru milostenie" (f. 302^v, Pflă. 19. 17. f. 411^v, Dan. 4. 24). "Vezi să nu te sârmaleşti cu prietenul neadevăr" (f. 329^v, Sir. 37. 7-9). "Vezi prorocire" (f. 358^v, Is. 11. 2). "Vezi dragostea lui Dumnezeu către Izrael" (f. 359^v, Is. 49. 15). "Vezi pentru post" (f. 359^v, Is. 58. 4). "Zi că este păcat a face case de curvii" (f. 391^v, Ier. 16. 25). "Vezi, domnia, vezi, ambierea, și te înveșă" (f. 401^v, Ier. 34. 2). "Zi pentru botez" (f. 402^v, Ier. 36. 25). "Vedeți, punamibilor" (f. 401^v, Ier. 34. 18). "Zi să nu se ia dajma denar-ale blăscărilor" (f. 408^v, Ier. 48. 14). "Zi pentru Hristos" (f. 418^v, Os. 6. 1-3). "Vezi, popo" (f. 435^v, Mai. 2. 7). "Vezi năcaz pentru lege" (f. 452^v, 2 Mac. 4. 10). Note și comentarii similare în slavonă, de exemplu, la f. 170^v, 3 Reg. 20. 29. f. 218^v, 1 Ezd. 9. 6. f. 305^v, Pflă. 22. 10. f. 331^v, Sir. 42. 9. f. 364^v, Isr. 19. 9. f. 385^v, Bar. 3. 4. f. 424^v, Av. 1. 15. f. 455^v, 2 Mac. 10. 29.

Învățăturile lui Neagoe Basarab: "Vezi învățătura copiilor" (f. 16^v)⁸⁵. "Vezi moarte năprasnică, că îngerul Domnului omoră după porunca lui Dumnezeu" (f. 24^v). "Vezi lucruri bune" (f. 70^v). "Vezi lucruri rele" (f. 70^v). "Vezi al doilea botez" (f. 85^v). "Vezi viața sfinților" (f. 88^v).

Vizita Patriarhului Nifon: "Vezi minune" (f. 28^v)⁸⁶. Note și comentarii în slavonă, la f. 17^v, 18^v, 33^v.

4.2. Unele sintagme folosite în notele marginale citate apar și în cuprinsul traducerilor respective, fapt care dovedește că ele aparțin traducătorului, nu tipografilor sau copiştilor acestor texte. De exemplu:

Îndereptarea legii: "cânați dă vedeți foarte bine pentru acestea" (p. 27), "la cântă dă vezi mai jos alți dascăli ce zic" (p. 127), "Cântă de vezi și la canonul..." (p. 461), "Semnează să știți și de acestea..." (p. 613), "Cântă dă vezi naintea cui stai" (p. 704), "cântăți de vedeți la slava a lui...", "Cântă de vezi și la otecimice, că-s pline de acestea..." (p. 755).

Vechitul Testament din ms. 4389: "Cântă de vezi de va fi la tine

⁸⁵ Cităm după ms. 109, de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române.

⁸⁶ Cităm după ms. 464 de la BAR.

vreo gedeaa..." (f. 138^r, 1 Reg. 21, 8), "Caută acuma de vezi unde este sulița împăratului" (f. 140^v, 1 Reg. 26, 16), "Deci acuma socotește și vezi ce voi răspunde" (f. 156^v, 2 Reg. 24, 13), "căută și văzu la căpătii și o urtă de ovăs" (f. 169^r, 3 Reg. 19, 6), "întărește-te și socotește și vezi ce faci" (f. 170^r, 3 Reg. 20, 22).

Învățăturile lui Neagoe Basarab: "Socotește ce vezi că zice Hristos..." (f. 5^r), "socotește și vezi și aici iubirea de cinste" (f. 73^r), "căutați, fraților, de vedeți cum..." (f. 117^r), "socotiți și vedeți câte meșteșuguri are..." (f. 132^v), "tu încă socotește de vezi..." (f. 177^r), "socotește de vezi bunătățile cele necurmăte..." (f. 198^r), "socotește de vezi puterea cuvîntului rugăciunii" (f. 208^r).

Viața Patriarhului Nifon: "socotește cu de-adinsul și vezi că toți mă țin sfînt..." (f. 28^v), "căută și văzu pre toți oamenii..." (*ibid.*).

4.3. Verbul îngrozi "a se înpăimînta", care apare de patru ori în notele citate din *Îndereptarea legii*: "Caută dă vezi aicea lucru minunat și te îngrozește" (p. 29), "Caută de vezi minunată poveste [...], ascultă și te îngrozește" (p. 129), "Caută de vezi cu de-adinsul și te îngrozește" (p. 131), "Îngrozește-te" (p. 138), și într-o notă similară în *Vechiul Testament* din ms. 4389: "Vezi și te îngrozește" (f. 95^r, Deut. 28, 53), arată în mod aparte că notele respective sînt redactate de aceeași persoană.

5. Alte particularități lingvistice comune Îndereptării legii și traducerilor pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul

5.1. Dovada cea mai elocventă a faptului că Daniil Panoneanul este autorul traducerilor anonime sau cu paternitate discutabilă prezentate mai sus (vezi 3.2.-3.8.) o constituie identitatea limbii lor cu limba *Îndereptării legii*. Unele particularități lingvistice regionale ale acestor texte au fost menționate în paragrafele 1.3., 3.2.5., 3.3.3., 3.4.3. și 3.7.2. În acest capitol prezentăm o serie de cuvinte, forme și sintagme neîntîlnite sau mai puțin folosite în limba română literară a epocii, care pot fi considerate particularități ale limbii *Îndereptării legii* și care apar și în traducerile atribuite de noi lui Daniil Panoneanul, dovedind astfel paternitatea sa asupra acestor traduceri.

Folosim în expunere următoarele sigle: **GS** = *Tilcuirea sau ară-*

teara gramaticii slovenești, ms. 312 de la BAR; **IC** = *Învățăturile preste toate zilele*, Cîmpulung, 1642; **IL** = *Îndereptarea legii*, Tîrgoviște, 1652; **INB** = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ms. 109 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române; **IVI** = *Cuvînt de învățătură al bunului creștin domn Neagoe voievod [...] către 2 slugi credincioase ale sale și dragi*, ms. 464 de la BAR; **M** = *Mystirio sau sacrament*, Tîrgoviște, 1651 (am folosit exemplarul aflat la BAR, cota CRV 59, unicat, și trimitem la paginația mecanică a filelor, pusă de bibliotecă); **PA** = *Pisaniile bisericii ctitorită de Neagoe Basarab la Curtea de Argeș*, ms. 464 de la BAR, după ediția *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*, București, 1888, p. 128-141; **T** = *Engheniasmos, sau obnovenie, sau tîrnosanie*, Tîrgoviște, 1652 (cartea neavînd paginația pusă la tipar, trimitem la numerotarea filelor făcută de noi); **VI** = *Varlaam și Ioasaf*, ms. 3339 de la BAR (în cazuri speciale trimitem și la ms. 588 de la BAR, pe care îl menționăm ca atare); **VPN** = *Viața Patriarhului Nifon*, ms. 464 de la BAR; **VT** = *Vechiul Testament*, ms. 4389 de la BAR.

5.2. S.f. adevărîță “adevăr, încredințare”. **IL**: “întru adevărînță vor veni, căindu-se ce au făcut” (p. 457); “adeverința nu lasă a cununa pre cei cîte cu doauă nunte” (p. 699), cf. și p. 2, 218, 288, 418, 423, 478, 512, 535, 560, 564, 570, 576, 577, 585, 596, 611, 629, 632, 654, 704, 713, 730, 751, 755, 776; **VT**: “să facă și Domnul milă și adverința cu voi” (f. 143^v, 2 Reg. 2, 6), “să izbîndești adevărînța dreptului, plătind fieștecui după dreptatea lui” (f. 201^r, 2 Paral. 6, 23), “voi spune adevărînța ta cu gura mea” (f. 285^r, Ps. 88, 2), cf. și f. 47^v, Lev. 8, 8, f. 150^v, 2 Reg. 15, 20, f. 236^v, 3 Ezd. 6, 28, f. 237^v, 3 Ezd. 7, 44, f. 238^r, 3 Ezd. 8, 24, f. 242^r, 3 Ezd. 14, 17, f. 427^v, Mih. 7, 20, f. 432^v; Zah. 8, 3; **VI**: “Dumnezeu cu ceia ce sta împotrivă arăta adevărînța” (f. 14^v; ms. 588, f. 14^v: adevărul), “spune-mi cu toată adevărînța, că te știu că ești om mai adevărat” (f. 18^r; ms. 588, f. 19^v: cu tot adevărul [marg.: den singurul adevăr]), “să vie la cunoștința adevărînței” (f. 27^v; ms. 588, f. 32^r: adevărului), “m-am apropiat de adevărînță” (f. 159^v; ms. 588, f. 195^r: adevăr), cf. și f. 119^v, 123^v, 130^r, 145^r, 169^v, 176^r, 177^r, 177^v, 179^r, 180^r, 181^v, 182^r, 192^v, 193^r, 194^r, 194^v, 196^v, 201^v, 202^v, 231^v, 240^v, 241^v: adevărînță; ms. 588, f.

157^f, 162^f, 170^f, 183^f, 205^f, 210^v, 211^v, 212^f, 213^f, 214^f, 215^v, 216^f, 224^v, 224^f, 225^f, 226^f, 226^v, 228^f, 232^v, 233^v, 256^f, 262^v, 263^v: *adevăr*; **INB**: “am umblat cu *adeverința* înaintea ta” (f. 47^f), “noi credem cu toată *adeverința* cum să fie...” (f. 88^v), cf. și f. 25^f, 25^v, 31^v, 52^f, 62^f, 92^v, 97^v, 102^f, 108^f; **VPN**: “căce mă goniți [...]? Căce v-am spus *adeverința*?” (f. 16^v), “cum știu toți boierii [...] cu toată *adeverința*” (f. 24^f); **IC**: “eu sînt viața, zice, și *adeverința*, și pacea lumii” (f. 1^v), “iară deaca veni *adeverința* cum zise Iosif, adecă foametea...” (f. 18^v), “să cade să le spui duhovnicului cu toată *adeverința*” (f. 22^v), cf. și f. 51^f.

5.3. Adj. adevărat, încredințat. IL: “dreptul și *adeveritul* judecători” (p. 2), “învățători *adeveriți* ai besericii” (p. 44), “întru *adeverita* lumină a priceperii” (p. 120), “episcop al *adeveritei* beserici” (p. 451), “*adeveritul* Dumnezeu” (p. 605), cf. și p. 15, 20, 22, 29, 140, 269, 286, 386, 394, 397, 408, 450, 454, 500, 501, 502, 509, 521, 541, 544, 545, 582, 589, 590, 594, 596, 597, 605, 613, 615, 624, 627, 629, 635, 639, 661, 671, 674, 695, 697, 708, 722, 732, 737, 738, 739, 740, 741, 748, 750, 751, 764, 772, 774, 775; **VI**: “*adeveritul* Dumnezeu” (ms. 588, f. 48^f, 139^v, 170^f, 192^v, 271^v; ms. 3339, f. 39^v, 106^f, 130^f, 157^f, 251^v: adevăratul); “*adeveritul* judecători” (ms. 588, f. 63^f; ms. 3339, f. 49^v: adevăratul); cf. și f. 87^f, 129^f, 155^f, 163^f, 163^v, 267^f, 279^f, 289^v, 294^v: *adeverit*; ms. 3339, f. 66^v, 98^v, 118^f, 124^f, 124^v, 246^f, 260^v, 273^v, 278^v: adevărat; **INB**: “să știe *adeverit* și să cunoască” (f. 4^f), “carii slujți cu buna și sfînta *adeverita* credință” (f. 96^v); **IC**: “cuvintele ale lui Hristos [...] sînt *adeverite*” (f. 12^f), “să nu muriți moarte *adeverită*” (f. 33^f), “cînd faci așa, închi-puiești cea cruce *adeverită*” (f. 34^v), “Dumnezeu *adeverit*” (f. 36^f, 36^v, 38^f), cf. și f. 44^v, 50^f.

5.4. Pronumele de întărire și de reciprocitate adinsmineși “însumi, însămi”, adinstineși “însuți, însăți”, adinseluși “însuși”, adinseși “însăși”, adinsnoiși “înșine, însene; între noi”, adinsvoiși “înșivă, însevă; între voi”, adinseșiși “înșiși; între ei”, adinseleși “înseși, însele; între ele”. IL: “ca să nu, pentru lenea sau vreo răpire ceva, să te înșeli *adinstineș*” (p. 415), “să nu cinstești pre tine *adinstineș* mai nainte de cel mai mare de tine” (p. 569), “răotate ce țe-ai făcut singur *adinstineș* (p. 783), “nice să se facă singur socotitori *adinseluș* (p.

23), "pentru căce că el *adinseluş* ş-au făcut socoteala judecăţii" (p. 29), "de va hi căzut supt blăstămul arhierului [...], sau singur *adinseluş* se-au blăstămat" (p. 416), cf. şi 56, 128, 453, 469, 485, 492, 499, 554, 580, 624, 650, 588, 689, 692, 731, 768, "una ca aceea carea se duce *adinseaş* lu Dumnezeu şi se îmbracă în rase" (p. 583), "cînd ne dosădim şi ne urgisim noi *adinsnoiş*" (p. 690), "pentru vreo vrajbă ce-au fost avînd ei *adinseiş*" (p. 39), "oameni care prè sine *adinseiş* se-au dat întru ceată călugărilor" (p. 463), "pentru căce ei *adinseiş* să cinstesc ca cinul anghelilor" (p. 496), cf. şi p. 40, 409, 521, 580, 642, 768, "une altele besericii, mai vîrtos cele ce-s *adinseleş* făcute de moşie ale ei" (p. 643); VT: "răspunse ei cuventele aceste *adinseaş*:" (f. 114^v; Jud. 5, 29), "ceea ce face idoli ea *adinseaş*" (f. 395^f; Iez. 22, 3), "să ne ducem noi *adinsnoiş*" (f. 144^v; 1 Reg. 26, 11), "iară ei [...] ziseră *adinseiş*:" (f. 21^f; Fac. 43, 18), "lucru cusut de sine împletit ei înşişi făcură *adinseiş*:" (f. 42^f; Ieş. 36, 8), "se-au bătut împăraţii *adinseiş*:" (f. 173^f; 4 Reg. 3, 23), "făcură legătură mare *adinseiş*:" (f. 178^v; 4 Reg. 12, 20), cf. şi f. 103^f; Iosua 10, 2, f. 175^v; 4 Reg. 7, 9, f. 206^v; 2 Paral. 20, 23, f. 345^f; Is. 34, 15, f. 385^v; Bar. 6, 48, f. 439^f; 1 Mac. 5, 15, f. 446^f; 1 Mac. 12, 50; f. 453^v; 2 Mac. 8, 30, "văzui că se-au săvârşit doao capete *adinseleşi*..." (f. 240^v; 3 Ekd. 11, 30); INB: "şi voi, fraţilor, nu vă sfătuiţi *adinsvoişi*:" (f. 157^f), "boierilor nu le fu aceasta pre voie, ce zicea *adinseleşi*..." (f. 80^v), "şi hainele lui le împărţiră ei *adinseiş*:" (f. 104^f); VPN: "cînd se va împărţi casa *adinseleşi*, atuncea să va pustii" (f. 19^v); IC: "ca să nu mă arăt *adinsmineş* iubitori" (prefaţă, p. 2), "mulţi oameni s-au tocmit binelui *adinseiş*:" (*ibid.*; p. 1).

5.5. Vb. I amesteca (a se) "a avea o relaţie sexuală". IL: "de va fi fost neştine cocon mic şi s-au *amestecat* cu altul în păcate" (p. 49), "nu pot unii cătră alţii să se ia sau să se *amestece*" (p. 190), "nu pot să se *amestece* bărbatul cu muierea lui" (p. 210), "cela ce să va *amesteca* fetei ceea ce se-au nevestit lui Dumnezeu" (p. 608), cf. şi p. 141, 218, 675; VI: "cum că nu este păcat a se *amesteca* o dată cu muierea" (ms. 588, f. 243^f; ms. 3339, f. 215^f; împreuna).

5.6. S.f. amestecare "relaţie sexuală". IL: "nu se-au oprit bărbatul şi muierea den *amestecarea* trupului lor" (p. 139), "bărbatul de se va afla cu muierea lui afară de fire [...], ca o *amestecare* rea şi lu-

cru rușinat” (p. 214); VI: “aprinzându-l spre spurcata *amestecare*” (f. 208^f; ms. 588, f. 237^v: amestecătură), “iară a-mi spurca sufletul cu tine, cu *amestecare* de rușine, este-mi cu greu” (f. 212^f; ms. 588, f. 241^f), “pentru ce ziseși *amestecării* lucru spurcat și rușinat...?” (f. 212^v, ms. 588, f. 241^f), cf. și f. 213^f; în ms. 588, f. 241^v, lipsește cuvântul.

5.7. Vb. IV *brodi* “a (se) grăbi, a (se) sili”. IL: “nu vrea să nu socotească poveștile elinești întru nemica, ce *brodiia* și nevoia să le lipească și să le puie la beserică” (p. 396), “*brodind* pentru buna propocpsire a spăseniei oamenilor” (p. 610), “și câte răotăți vei *brodi* să faci mie, nemica nu poți să-mi faci” (p. 734), cf. și p. 241, 590; VT: “ferice de omul căla ce va muri întru înțelepciune, și cela ce se va *brodi* întru înțelegerea sa” (f. 322^v, Sir. 14, 22), “foarte se întristă pentru dînsul și se *brodiia* să-l mîntuiască, și tot se *brodi* pînă seara să-l izbăvească” (f. 412^v, Dan. 6, 14); VI: “nici împărțind ceva cu tine den cele ce sînt aici, să se *brodească* a-ți lua” (f. 153^f; ms. 588, f. 189^v); M: “iară de nu va fi voie ca aceasta și nu va putea *brodi* să nemerească cu mîntea, încai să fie așa...” (f. 11^v); IC: “nu vor să miluiască nice o dată pre nimine, ce *brodesc* să facă și mai multă avuție” (f. 9^v), “*brodiți* cît veți putea să le luați blagoslovenia” (f. 53^v). Pentru acest sens al lui *brodi*, *Dicționarul limbii române* al Academiei (DLR) a dispus de atestări numai din *Învățăture preste toate zilele*, din *Îndereptarea legii* și din *Lexiconul* de la Buda.

5.8. Vb. IV *cločni* “a (se) ciocni”, s.f. *clocnire* “ciocnire”. IL: “și așa ne lovim și ne *clocnim* cu vicleanul” (p. 595), “norii [...] împreună-se și se *clocnesc* tare. Și lovindu-se unul cu altul așa tare, iese foc. Deci *clocnirea* aceea este tunetul, iară focul este fulgerul” (p. 786), “cumu-e oțelul și cremenea, cînd le *clocnești*, ele sună și lasă foc...” (p. 787); VT: “se vor *cločni* adînseiși și vor lovi stea mare pre pămînt” (f. 243^f, 3 *Ezd.* 15, 35), “se-au *clocnit* de cîte patru cornurile casii” (f. 258^v, Iov 1, 19), “ce părășie este oalei și căldarea? Că ceea se va sparge, iară ceasta se va *cločni*” (f. 322^f, Sir. 13, 3), “și genuchiele lui înseși se *clocnia*” (f. 412^f, Dan. 5, 6), “auzind glasul mulțimei lor, și mergerea mulțimei, și *clocnirea* armelor” (f. 440^v, 1 Mac. 6, 41); VI: “păindu-i că e om prost, el se *cločni* cu Dumnezeu...” (f. 225^v; ms. 588, f. 251^v). Aceste cuvinte nu sînt înregistrate

în *DLR* sau în alte dicționare românești. *Clocni* apare și în traducerea unui pateric, copie din 1676, a cărui traducere am atribuit-o grămăticului Staicu de la Tîrgoviște (ms. 1429 de la BAR, f. 163^r), iar *clocnire* apare în lexiconul slavono-român din ms. 312 de la BAR, f. 124^r. Cf. scr. *ključniti* "a lovi cu ciocul; a ciuguli".

5.9. S.f. fumedenie "mulțime, cantitate mare". **IL:** "iertare multelor mele *fumedenii* de păcate" (prefața lui Daniil), "prăpastia de adîncime se întunecează, ca și cum ai căuta într-o mare *fumedenie* (p. 762). **T:** "să-mi ierte multa mulțime de *fumedenia* păcatelor" (f. 34^r).

5.10. S.n. golpiu "encolpion". **IL:** "iară *golpiul*, carele este tot cu cruci [...], acela închipuiește slava..." (p. 42), "ca un rotocol pre piept, adecă ca un *golpiu* de mătase cu sîrmă de aur" (p. 758); **VT:** "efud [marg.: *golpiu* sau spunerea]" (f. 418^r; Os. 3, 4).

5.11. S.f. horă "ceată, grup" (< gr. χορεία s.f. "ceată; cor"). **IL:** "iară acolo să te destoinicească să dobîndești ceata arhierescă, *hora* dreptilor, hrana raiului..." (prefața lui Daniil); **VT:** "vei întîlni o *horă* de proroci ieșind de la [...], și iață o *horă* de proroci se întîlni cu dînsul" (f. 130^v, 1 Reg. 10, 5, 10).

5.12. Adv. împotrivă "pe măsură, egal". **IL:** "dăscîntătorului, sau fărnicătorului, sau altora cărui vor fi *împotriva* acestora" (p. 465), "au luat putere de la Dumnezeu a lega și a dăzlega *împotriva* numărului păcatelor" (p. 557), "să aducă vindecare tocma *împotriva* puterii celui bolnav" (p. 634), cf. și p. 40, 497, 566, 578, 769; **VT:** "de vor fi ani mai mulți, *împotriva* anilor să se socotească mai mult" (f. 58^r, Lev. 25, 51); **VI:** "și alții mulți după dînsul *împotriva* lui cu nevoieță nevoindu-se" (f. 81^v; ms. 588, f. 107^r), "eu, *împotriva* mulței prietniciei tale carea ai arătat cătră mine, nici o plată nu știu" (f. 140^r; ms. 588, f. 179^r), "cuvîntul aceștii povești, carea o scriși voao *împotriva* puterii" (f. 279^v; ms. 588, f. 295^v), cf. și f. 36^r, 197^r, 257^r; ms. 588, f. 43^v, 228^v, 267^r; **INB:** "acum trebuiește să vă sfătuți *împotriva* sfatului solului [...], ca să putem da răspuns bun solului, *împotriva* cuvintelor lui" (f. 156^v), "că osteneala nu este töt într-o *potrivă*, iară plata *împotrivă*" (f. 227^v), cf. și f. 158^v, 165^v; **M:** "să aibi [...] umivalniță sau alt vas *împotriva* aceluia" (f. 24^r); **T:** "să aibi o cutioară *împotriva* moaștelor și într-însa să le pui" (f. 6^r). În **INB**

apare și vb. IV **împotrivi** “a fi deopotrivă, egal”: “unul ca acesta să *împotrivește* cu Iuda vânzătorul” (f. 64^v), “am putea noi să ne asemănăm sau să ne *împotrivim* lor în ceva...?” (f. 79^f).

5.13. Vb. I **înceta** “a intra, a fi într-o ceată”. **IL**: “el să se *înce-teze*, adecă să fie în ceata și în rîndul preoților” (p. 459); **INB**: “să *încetă* și el cetei prorocilor” (f. 20^v).

5.14. Vb. IV **înfolosi** “a (se) folosi; a ajuta”. **IL**: “carele va pu-tea să *înfolosească* și să spăsească sufletele oamenilor” (p. 102), “cu rugă doară se-ar putea ceva *înfolosi*” (p. 258), “carii vor citi și dentr-însa se vor *înfolosi*” (p. 795), cf. și p. 129, 131, 513, 518, 620, 622; **VT**: “iară cel fără de minte trecînd, nimică nu se *înfolosiră*” (f. 303^v, Pild. 22, 3), “cel silnic cu limba sa de dăparte este cunoscut, iară cel înțelept știe în ce se va *înfolosi*” (f. 324^v, Sir. 21, 8), cf. și f. 306^f, Pild. 29, 1; **INB**: “de-ți vei *înfolosi* slugile pururea cu cuvinte dulci” (f. 149^f), “și de vei face așa, tu nu vei *înfolosi* pre acela, ci pre tine” (f. 210^f); **M**: “cine va citi și se va *înfolosi*, acelora milă...” (f. 64^v); **IC**: “să nu mă arăt adinsmineși iubitori, cum nu iubesc să se *înfolosască* și alții” (prefață), “Dumnezeu de multé ori dă unui om puțină patimă și împiedecare, ca să *înfolosacă* prea alții mai mulți. Și-i dă și înrobire, ca iară să *înfolosacă* pre alții mulți” (f. 8^v).

5.15. Vb. I **însetoșa** “a înseta”. **IL**: “flămînzind, *însetoșind*” (p. 792); **VT**: “și *însetoșară* acolo noroadele de apă” (f. 33^f, Ieș. 17, 3), cf. și f. 120^v, Jud. 15, 18, f. 155^v, 2 Reg. 23, 15, f. 222^v, Neem. 9, 15, f. 350^f, Is. 48, 21, f. 350^v, Is. 49, 10; **VI**: “pohtia cu o pohtă neoprită și *însetoșa* a găsi pre cineva” (f. 27^f; ms. 588, f. 31^v), cf. și f. 126^f, 133^v; ms. 588, f. 165^v, 173^f; **INB**: “de va *însetoșa*, tu îl adapă” (f. 210^f, cf. și f. 225^f; **PA**: “nici am flămînzit, nici am *însetoșat*” (p. 133); **IC**: “flămînzind și *însetoșind*” (f. 13^f).

5.16. Adj., s.m. **însetoșat** “însetat”. **IL**: “adăpi *însetoșatul*” (p. 740); **INB**: “cei flămînzi și *însetoșafi*” (f. 7^v), “dă un păhar de apă re-ce celor *însetoșafi*” (f. 198^f); **IC**: “și *însetoșatului* de-i dă să bea” (f. 12^v), “ei să bea așa [...], iară alți robi [...] să fie *însetoșafi*” (f. 41^v). Paralel cu *însetoșat*, în unele dintre textele menționate apare adj., s.m. **setos** “însetat”. **VT**: “oamenii cei slabi și *setosi*” (f. 342^f, Is. 25, 5), cf. și f. 152^f, 2 Reg. 17, 29; **VI**: “*setos* am fost și m-ați adăpat” (f. 54^f; ms. 588, f. 69^v: *însetoșat-am*), “flămînzi și *setosi*” (f. 68^f; ms.

588, f. 88^v); **INB**: "cînd te-am văzut [...] *setos* și te-am adăpat?" (225^v); cf. și f. 225^v, 246^f; **PA**: "sau flămînzii, sau *setoși*" (p. 131), cf. și p. 133.

5.17. Adv. mai "mai mult". **IL**: "căce ținea și cinstia *mai* decît toate eresurile ale lu Nestorie" (f. 510), "*mai* decît toate să se socotească cîtiirea a păcatelor" (p. 634); **VT**: "el *mai* voi moarte cu cinste decît viață cu urciune" (f. 452^v, 2 Mac. 6, 19); **VI**: "a *mai* voi și a *mai* alege unul decît altul" (f. 101^f; ms. 588, f. 132^v), "se cade a *mai* alege cele mari decît cele mici" (f. 164^v; ms. 588, f. 200^f), "de bună voie am *mai* voit răul decît ce este de folos și am *mai* voit moartea decît viața" (f. 168^f; ms. 588, f. 203^v), cf. și f. 105^v, 134^f; ms. 588, f. 138^v, 173^v; **INB**: "ci omul în veacul acesta el *mai* iubește feciorii carii sînt din păcate..." (f. 193^v); **IC**: "să iubești pre Dumnezeu *mai* decît pre toate" (f. 54^v).

5.18. S.f. mirizmă "miros plăcut, mireasmă" (< gr. μύρισμα) **IL**: "florile raiului [...] sădite cu buna *mirismă* a darului Duhului Sfînt" (prefața lui Daniil), "ca să priimească *mirizma* Duhului Sfînt" (p. 723); **VT**: "și-l puseră pre așternut plin de *mirizme* și-l unseră cu mirosele frumoase" (f. 204^v, 2 Paral. 16, 14); **VI**: "toate mirosele cu *mirizma* cea bună" (f. 33^v; ms. 588; f. 40^f), "a bunei *mirizme* a sculelor..." (f. 34^f; ms. 588, f. 41^f), *mirizmă* (ms. 588, f. 243^v, 262^v; ms. 3339, f. 215^v, 240^f: miroseală); **T**: "să verse pre dînsele *mirizmele*, să spele cu dînsele prestolul" (f. 26^v), cf. și f. 27^f.

5. 19. Vb. IV numeni "a (se) numi, a (se) chema"; adj. **numenit** "numit, chemat; renumit". **IL**: "de folosințe turmei a *numenitei* de Hristos" (p. 410, 411), "carele se-au *numenit* episcop de curați" (p. 451), "întru *numenita* și vestita biserică" (p. 653), "este și *nenumenită*, de n-are nume" (p. 724), "de unde ne-am *numenit* dă ne cheamă creștini?" (p. 728); **VT**: "și *numeni* Dumnezeu lumina ziua" (f. 2^f, Fac. 1, 5), "și *numeni* Dumnezeu întăritura ceri" (f. 2^f, Fac. 1, 8), "și *numeni* Dumnezeu uscatul pămînt" (f. 2^f, Fac. 1, 10), "și o *numeni* Lavan movila mărturiei, iară Iacov o *numeni* movila mărturiilor" (f. 15^f, Fac. 31, 47), "întru tot locul unde voi *numeni* numele meu" (f. 34^v, Ieș. 20, 24), "care te-au făcut *numenit*, și lădat, și slăvit" (f. 93^v, Deut. 26, 19), cf. și f. 110^v; Iosua 23, 4, f. 188^f, 1 Paral. 5, 2, f. 191^v, 1 Paral. 11, 20, 24, f. 194^f, 1 Paral. 17, 8, f. 198^f, 1 Pa-

ral. 28, 7, f. 203^v, 2 Paral. 12, 14, f. 209^v, 2 Paral. 28, 15, f. 228^t, 2 Ezd. 4, 63, f. 235^v, 3 Ezd. 5, 26, f. 236^t, 3 Ezd. 6, 4, f. 238^t, 3 Ezd. 8, 44, f. 277^v, Ps. 48, 12, f. 312^v, Înțel. 2, 16, f. 313^v, Înțel. 5, 5, f. 316^v, Înțel. 14, 22, f. 332^t, Sir. 44, 3, f. 342^t, Is. 26, 13, f. 344^v, Is. 32, 15, f. 366^v, Ier. 25, 29, f. 430^t, Sof. 3, 19, f. 452^t, 2 Mac. 6, 2. *DLR* a dispus pentru aceste cuvinte de numai două atestări din *Îndereptarea legii*, citate după *Principiile de limbă* ale lui Cipariu, la vb. *numeni*.

5.20. S.f. *pradă* "amendă". **IL:** "aceluia să-i fie certarea cu bani, ce să zice să plătească *pradă*" (p. 341); **VT:** "să se certe sau cu moarte, sau cu caznă, sau cu *pradă* de bani" (f. 230^v, 2 Ezd. 8, 27).

5.21. S.f. *privire* "spectacol". **IL:** "duminecile și pre la prazdnice să nu se strângă la *priviri*" (p. 562), "se fac măscărici și adună oamenii cătră *privire*" (p. 623); **VI:** "și danțuri bine tocmită jucînd pre ulițe și cîntînd cîntece, și multe feliuri de *priviri* să tocmească" (f. 24^v; ms. 588, f. 28^v), "*privirile* și alergările cailor" (f. 200^v; ms. 588, f. 231^v).

5.22. S.f. *rînză* "uter; pîntece". **IL:** "carele vor lua ierbi ca să strice *rînza* unde să zimislesc coconii" (p. 464), "*rînza* muierii ce va să nască, în carea este pruncul" (p. 469), "se-au mistuit în *rînzele* fierilor și ale jigăniilor" (p. 709); **VT:** "și căzu sabia de la Ioav asupra-i în dășartul lui și se varsă *rînza* lui pre pămînt" (f. 154^t, 2 Reg. 20, 20), "și săgetă pre împăratul lui Israil între plumîni și între *rînză*" (f. 171^v, 3 Reg. 21, 34), "mătiță [marg.: *rînza* în carea zace copilul în pîntecele mîne-sa]" (f. 279^t, Ps. 57, 4); **VI:** "acel bălaur [...] se închi-puiește prea înfricoșata *rînză* a iadului" (f. 85^v; ms. 588, f. 112^v), "în *rînza* mea este un mărgăritari mai mare decît oul de stratocamil" (ms. 588, f. 79^t; ms. 3339, f. 61^t: pipota), "crezuși cum să fie în *rînza* mea mărgăritari mai mare decît statul mieu" (ms. 588, f. 79^v; ms. 3339, f. 61^v: pipota); **M:** "*rînza* muierii, în care este pruncul" (f.34^v).

5.23. Adj. *selbed* "palid, searbăd". **VT:** "inimă smerită, și față *selbedă*, și rană a inimii este muieria cea rea" (f. 326^t, Sir. 25, 31); **INB:** "cu fețele *selbede*" (f. 80^v).

5.24. S.f. *selbezeală* "paloare". **VT:** "se-au întors fețele toate în *selbezeală* [marg.: în gălbeneală]" (f. 368^t, Ier. 30, 6).

5.25. Vb. IV *selbezi* "a slăbi, a deveni palid", adj., s.m. *selbezit* "slăbit", **IL:** "de va fi cineva bolnav și va fi *selbezit* foarte de multă

boală [...], întrebarea este pentru bolnavul și *selbezitul* de i se va cădea adevărat să se postească [...], cea ce e *selbezit* de boală cade-i-se să mănince și unt..." (p. 687); **VI**: *selbeziia* și se topiia de grija" (f. 26^v; ms. 588; f. 31^v).

5.26. S.f. *selbeziciune* "paloare". **VT**: "să fugă de la tine *selbeziciunea* carea ține obrazul tău" (f. 250^f, Iudit. 6, 5).

5.27. Adj. *singuresc* "izolat". **IL**: "țarinile cele ce-s osebi de biserică, nici sînt împreună, carele sînt cu totul pre la niște sate sau orașure, carele acum se cheamă țarine *singurești*" (p. 614); **VI**: "*singureasca* (ce se zice călugăreasca) negîlcevitore viață" (f. 78^f; ms. 588, f. 101^v). În **VI** apare și derivatul neobișnuit similar *vremesc* "trecător" (vezi 3.3.2.3.), iar în **VT** derivatul *streinesc* "străin": "i-au curățit de toate necurățiile *streinești*" (f. 225^f, Neem. 13, 30).

5.28. S.f. *strînsoare* "ăveră, agoniseală". **IL**: "iară une altele și *strînsoarea* păcătoasă și fără dreptate le lasă copiilor săi [...], de-acia cea ce ține une altele și *strînsoarea* striiină rămîne gol adecă dă nedreptățile tăfîne-său" (p. 757); **VT**: "puterea lui și *strînsoarea* ce au strîns" (f. 177^v, 4 Reg. 10, 34); **VI**: "faceți-vă prieteni din *strînsoarea* nedireaptă" (f. 96^v; ms. 588, f. 127^f), "că de ar fi bună *strînsoare* a aurului..." (f. 141^v; ms. 588, f. 180^f), "toată avuția și *strînsoarea*" (f. 238^f, 250^v; ms. 588, f. 260^v, 270^v); **INB**: "avuția și *strînsoarea* voastră" (f. 192^f); **IVI**: "veți avea ce ați strîns la tinerețe, însă nu altă *strînsoare*; ce bunătați sufletești" (f. 47^f).

5.29. Formele articulate ale pronomelor nehotărîte *unul*, *altul*, în componență adverbelor pronominale nehotărîte *uneleori*, *alteleori*. **IL**: "împlă-se *uneleori*" (p. 189), "nu vor merge, *uneleori* de slăbiciunea bătrînețelor" (p. 566), "*uneleori* lăsîndu-l, *alteleori* apucîndu-l" (p. 685), "nu ș-au fost în fire, *uneleori* de supărarea..." (p. 689), "*uneleori* mărturisește greșala" (p. 703), "*uneleori* sînt oamenii bogați, *alteleori* săraci" (p. 717), "*uneleori* merge în casă [...], *alteleori* la mormînt" (p. 726); **VT**: "sufletul bărbatului celui drept *uneleori* mai adevărat va spune decît..." (f. 329^v, Sir. 37, 18); **VI**: "de multe ori avea zmintea [...], pentru vorbe, iară *uneleori* și pentru venirea împăratului" (f. 145^v; ms. 588, f. 183^v), "*uneleori* se bucură, *alteleori* se întristează" (f. 185^f; ms. 588, f. 218^v: aorea [...], aorea), "*uneleori* au fost curvind cu dînsa Arin, *alteori* Aghis" (f. 188^v; ms.

588, f. 221^v), “*uneleori* într-un chip, *alteleori* într-alt chip” (f. 255^v; ms. 588, f. 275^f), cf. și 262^f; ms. 588, f. 280^f; **INB**: “*uneleori* le da moșii” (f.60^f).

5.30. S.f. *zare* “rază”. **IL**: “lumina și *zările* soarelui” (p. 654), “piatra cea de adamant [...] arunca mare lumină și *zări* afară” (p. 759), “[piatra antrax] ori cu ce haine de o ar acoperi, *zările* ei tot ies afară” (p. 762); **VI**: “cum trimite soarele *zările* înainte, când va să răsaie” (f. 100^f; ms. 588, f. 131^f); **INB**: “va străluci mai vîrtos decît *zările* soarelui” (f. 195^v); **VPN**: “și apuse *zarea* denaintea a tot ochiul” (f. 18^f; ms. 109, f. 260^f: “*zarea* soarelui”).

5.31. Adj. *zvăpăiat* “împetuos, nestăpînit, sălbatic”. **IL**: “cătră cei buni să fie smerit, iară cătră cei răi și *zvăpăiați* mare și tare” (p. 705), “le dă stăpîni ca niște muncitori, și *zvăpăiați*, și sălbateci” (p. 766); **VT**: “acel om *zvăpăiat* și în chip de fiară” (f. 170^f, 3 Reg. 20, 42), “să treacă valurile cele *zvăpăiate*” (f. 316^v, Întel. 14, 1), “mușcarea șarpilor celor *zvăpăiați*” (f. 317^f, Întel. 16, 5), “calul neînvățat umblă *zvăpăiat*” (f. 327^v, Sir. 30, 8), “se vor *zvăpăia* și te vor ocoli împrejur” (f. 386^v, Iez. 2, 6); **INB**: “fierăle cele *zvăpăiate* și cumplicate” (f. 5^v), “o hiară foarte *zvăpăiată*” (f. 101^f), cf. și f. 133^v; **VPN**: “iară *zvăpăiatul* domn, deaca auzi de pribegia lor...” (f. 20^v); **IC**: “ca niște lupi *zvăpăiați* și sălbateci” (f. 10^f), cf. și “fiară: *dezvăpăiată*” (f. 43^v; probabil greșeală de tipar).

5.32. Adjective (atribute adjectivale) articulate cu articolul enclitic și precedate de adjectivele demonstrative (*a*)*ceea*, (*a*)*cela*. **IL**: “*cela ucisul* de mulți, de va avea și rane multe...” (p. 368); **VT**: “dară tată-vostru *cela bătrînul*, care mi-ați spus, trăiește?” (f. 21^v, Fac. 43, 27); **VI**: “credița *ceea buna*” (f. 10^f; ms. 588, f.8^v), “viermele *cela veninatul*” (f.175^f; ms. 588, f. 209^v), “robia *ceea reaoa*” (ms. 588, f.261^v; ms. 3339, f. 239^f: cea rea), “viața lui *ceea buna*” (ms. 588, f. 262^v; ms. 3339, f. 240^v: cea bună), “fătul mieu *cela dulcele*” (ms. 588, f. 263^v, 269^v; ms. 3339, f. 241^v, 249^f: cel dulce); **INB**: “laudă și pre cămărașul *acela nedreptul*” (f. 196^v).

5.33. Forma compusă a mai mult ca perfectul: *fusese* + participiul verbului respectiv. **IL**: “iară un lucru bun făcuse. Iară pentru acea cinste ce luă, la îngruparea lui luat-au acea plată a acelui bine carele *fusese făcut*” (p. 770); **VT**: “fiind pre cale în pustie, că în pus-

tie nu se *fusesé obrezuit*” (f. 109^r, Iosua 21, 40), “iată că ies ovreii de pren boltele cele de piatră de unde se *fusesé ascuns*” (f. 132^v, 1 Reg. 14, 11), “toți israilitenii carei se *fusesé ascuns* pren munții...” (f. 133^r, 1 Reg. 14, 21), “oasele [...] carii le *fusesé furat* de pre zidurile [...] unde le *fusesé spânzurat*” (f. 154^v, 2 Reg. 20, 12), “că nu *fusesé făcutu-se* paștile acestea den zilele judecătorilor” (f. 184^v, 4 Reg. 23, 22), “se întoarseră toți jidovii de pren toate locurile de unde *fusesé fugit*” (f. 373^v, Ier. 40, 12); VI: “își *fusesé uitat* a păzi atuncea...” (f. 25^r; ms. 588, f. 28^v), “carele-și *fusesé luat* avere de la tată-său și se-au fost duș într-o țară depărte” (f. 72^r; ms. 588, f. 94^r), “au zis Domnul cătră un bogat ce-l *fusesé întrebat* cum ar putea face să...” (f. 97^v-98^r; ms. 588; f. 128^v), “că *fusesé înțeleș* împăratul și mai denainte de lucrurile lui Vârlăam” (f. 147^r; ms. 588^r), “*fusesé-i spus* de logodna aceea” (ms. 588, f. 141^v; ms. 3339, f. 107^v: îi spuse), “cele ce nu știa [...], care cu urechile inimii nu le *fusesé auzit*” (f. 244^v; ms. 588, f. 266^r), “hitlenele duhuri ce *fusesé lăcuit* pentr-acelea capiști” (ms. 588, f. 267^v; ms. 3339, f. 247^r: fusesé lăcuind). Cu privire la răspîndirea acestei forme de mai mult ca perfect, Cristina Călărășu face următoarea constatare: “Înregistrată rar în secolul al XVI-lea (2 atestări în textele bogomilice și 2 atestări în Cazania (1580-1581) lui Coresi, cf. Densușianu, 1901-1938, II, p. 225), această formație cunoaște o unică apariție în cronica lui I. Neculce”, autoarea citînd fraza respectivă după ediția Jordan, 1959, p. 51⁹⁰.

5.34. În **IL** apare sporadic gerunziul verbului *a ști* sub forma **știund** (p. 58, 61, 96, 636). Această formă apare des în **VI** (ms. 588, f. 26^r, 82^v, 142^r, 176^r, 205^r, 228^v, 254^v, 261^v, 273^v; în ms. 3339 am înfîlnit forma **știund** într-un singur loc, f. 63^v).

5.35. Locuțiunile adjectivale (**bătrîn, mare, plin, tînăr, vechi**) **de zile**. **IL**: “de va întrece mîierea să fie *de zile mai mare* de bărbat...” (f. 171); **VT**: “muri Avraam întru bătrînețe bune, bătrîn, *plin de zile*” (f. 11^r, Fac. 25; 8; cf. și f. 17^r, 35, 29), “era *mai bătrîn de zile* decît dînsul” (f. 266^r, Iov 32, 4), “*mai tînăr sînt de zile*” (f. 266^r, Iov 32, 6), “pîna ce veni cel *vechi de zile*” (f. 413^v, Dan. 7, 22); **VI**:

⁹⁰ Vezi *Timp, mod, aspect în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, 1987, p. 153.

“un unchiaș vechi, bătrîn de mult de zile” (f. 25^v; ms. 588, f. 29^v: “un unchiaș vechi de multe zile”), “cînd și scaunele se vor pune, și cel vechi de zile și făcători de toate va șede” (f. 49^f; ms. 588, f. 62^v: “cel de zile vechi”), “fiind bătrîn și plin de zile duhovnicești” (f. 274^f; ms. 588, f. 290^v).

5.36. Locuțiunea adverbială *cîndai doară* “poate, eventual”. **IL:** “vreun vraci bun să-l păzească, *cîndai doară* l-ar tîmădui” (p. 227), “să faci vindecare spre dînșii, *cîndai doară* vei putea să-i faci să te asculte” (p. 314), “să ia cu sine și vreun vecin, *cîndai doară* i-ar întoarce” (p. 570), cf. și p. 145, 255, 564, 784; **VT:** “*cîndai doară* va face...” (f. 150^f, 2 Reg. 14, 15, f. 364^f, Ier. 21, 2), “*cîndai doară* mă va vedea” (f. 151^v, 2 Reg. 16, 12), “*cîndai doară* va auzi” (f. 182^f, 4 Reg. 19, 4); **VI:** “*cîndai doară* mă va milui” (f. 197^v; ms. 588, f. 229^f: *cîndai*); **INB:** “*cîndai doară* ne va ierta” (f. 38^f), “*cîndai doară* s-ar întoarce” (f. 142^v), cf. și f. 47^f, 216^v, 218^f.

5.37. Locuțiunile adverbiale explicative *cum ai zice, cum am zice, cum s-ar zice, ce se zice* “adică”. **IL:** “dragoste să cheamă o iubire și apropiare a unui lucru, *cum ai zice* pentru dragostea fiului meu văz...” (p. 744), “ceia ce să cheamă schiti, *cum ai zice* tătarii” (p. 762), cf. și p. 746, 772; “iară a sluji întru cele sfinte n-au ei putere, *cum am zice* agnețul sau potiriul să poarte...” (p. 457), “acelora trebuie, *cum am zice*, un loc de taină...” (p. 555); “cînd zicea apostol Petră acesta cuvînt, era (*cum am zice*) toată lumea pîgînă” (p. 779), cf. și p. 44, 189, 450, 474, 476, 497, 507, 513, 520, 535, 550, 560, 572, 582, 595, 605, 620, 651, 652, 661, 696, 710, 721, 769, 775, 788, 790; “atuncea nu se vor certa, *cum se-ar zice*, de vor fi numai logodiți...” (p. 202), “cînd se tîmplă, *cum se-ar zice*, înșălăciune” (p. 223), “va plăti mult, *cum se-ar zice* mai mult decît 2 galbeni” (p. 244), cf. și p. 226, 241, 259, 290, 326, 341, 376; “să cheamă polistavrion, *ce să zice* multe cruci” (p. 42), “închipesc legea veche, *ce să zice* a lui Moisi” (p. 43), “oile, *ce să zice* oamenii, și ucenicii, adecă preoții...” (p. 53), “pentru ucidere, *ce să zice* pentru moarte de om” (p. 223). “să se certe ca un răpitori, *ce să zice* să i se taie capul” (p. 320), “ospătărie, *ce să zice* casă de striini” (p. 351), “de pururea văd pre cel nevăzut, *ce să zice* pre Dumnezeu (p. 711), cf. și p. 24, 31, 44, 58, 66, 73, 92, 124, 157, 201, 203, 228, 233, 300, 326, 341, 343,

345; 391, 582, 586, 694, 710, 712, 719, 724, 746; **VI**: “nici va voi (*cum ai zice* va alege) ceva pînă nu va lua seama” (f. 101^r; ms. 588, f. 133^r); “dentr-o parte înțelegem, *cum ai zice* cîte puținel înțelegem” (f. 113^v; ms. 588, f. 149^v); “este desupra a toate patimele [...], *cum am zice* este deasupra mîniei...” (f. 181^v; ms. 588, f. 215^v), “ceriul să clătește de nevoie, *cum am zice* de silă” (f. 183^r; ms. 588, f. 217^r), cf. și f. 245^v, ms. 588, f. 266^r; în ms. 588 locuțiunea *cum am zice* apare mai des, cf. și f. 188^r, 191^r, 192^r, 204^v, 218^v, 272^v; “a stihiiilor (*ce se zice* a temeiilor lumii)” (f. 39^r; ms. 588, f. 47^v); “ucenici și apostoli, *ce se zice* soli” (f. 47^r; ms. 588, f. 59^r), “lucrurile darului (*ce se zice* ale botezului)” (f. 67^r; ms. 588, f. 87^v), “că altă vestire, *ce se zice* evanghelie, nu mai este” (f. 128^r; ms. 588, f. 168^r bis), “filosofia, *ce se zice* înțelepciunea” (f. 155^r; ms. 588, f. 191^r), “să spargă muncitoria (*ce se zice* împărăția) păcatului” (f. 160^r; ms. 588, f. 195^v), cf. și f. 45^r, 52^v, 53^v, 66^v, 67^r, 71^r, 101^r, 125^r, 126^v, 134^r, 187^r, 190^v, 225^v, 246^r; ms. 588, f. 56^r, 67^r, 68^v, 86^v, 87^r, 92^v, 132^v, 164^r, 166^r, 173^v, 220^v, 223^r, 251^v, 267^r; **INB**: “ce este omul? *Cum ai zice*, omul este o nimica” (f. 4^r); “păsați pre la răspîntii, *cum ai zice* pren toate locurile ...” (f. 71^v), “să luați plată cerească, *cum am zice* viața cea de veci” (f. 136^r), “cū puținel oarece l-ai mai micșurat decît îngerii, *cum s-ar zice*, după ce greși, judecă-l și-l osîndi cu moartea” (f. 5^v), “să aibă cinste și socoteală mai multă decît alții, *cum s-ar zice* toate măririle pre dînșii să razime” (f. 143^r), “le puse numele anichitos (*ce să zice* nebiruit)” (f. 58^r), “Ili, Ili, lama savahtami, *ce să zice* Dumnezeule...” (f. 104^r); **VPN**: “biserica [...] să înfrumusețează cu prea cuvioșii și îngăduitorii săi, *cum se-ar zice* ca să împodobește...” (f. 3^v); **IVI**: “de o va ajunge în tristețe, *ce se zice* nevoința spre Dumnezeu...” (f. 47^r); **IC**: “«Oricine va, să vie după mine», *cum am zice* nu grăbesc, nu nevoieșc, nu îndemn” (f. 31^v), “sînt unii oameni de-și aduc aminte de moarte în toate zilele, *cum am zice* ca furii, ca ucigătorii de oameni...” (f. 33^r); **GS**: *cum ai zice*, f. 227^r, 228^r, 233^r, 234^r, 235^r, 237^r, 250^r.

5.38. Locuțiunea adverbială cu (de) totulș (totul, totului) tot “cu totul, de tot”. **IL**: “să fie pînă la o vreme, iară nu *de totului tot* (p. 147), “oprit-au acestea *cu totulș tot* (p. 222), “se cadé clericului *cu totulș* să-caute cu mare socotință...” (p. 689); **VI**: “vă părășiți *de to-*

tu tot de acel lucru" (f. 151^f; ms. 588, f. 188^f: de tot), "pomenirea voastră *cu totul tot* se va șterge" (f. 178^v; ms. 588, f. 212^v: de tot); **INB**: "tu *de totul tot* vei fi osîndit" (f. 145^f), "pierdut și *de totul tot* căzut în oceanie" (f. 202^v), "să pieie *de totul tot* după pămînt numele lui" (f. 209^f); **IC**: "acela este *cu totul tot* cu Dumnezeu" (f. 1^v), "vine moartea și-i ia *cu totul tot*" (f. 9^v), "era plină *cu totul tot* de îndemnarea diavolească" (f. 17^v), cf. și f. 32^f.

5.39. Locuțiunile adverbiale **de eluși, de eași** "separat, singur(ă)". **IL**: "nu-l scoate numaidecît de la beserică [...], ce-l cheamă singur *de eluși*" (p. 24), "va lăcui singură *de eluși*" (p. 233), "fac dăscălii și săboară *de eluși*" (p. 474), "va trage oameni *de eluș*, făcînd săbor deusebi" (p. 482), "nu i se cade să mănînce *de eluși* cu fâmeie" (p. 646), cf. și p. 745; **VT**: "alt pridvoraș *de eluși*, iarăși într-acest chip făcut" (f. 161^f, 3 Reg. 7, 8), "iară împărații [...] veniră *de eluși* și stătură la cîmp" (f. 194^v, 1 Paral. 19, 9), "lăcuia în casă *de eluși*" (f. 209^f, 2 Paral. 26, 21), "vă gătiți după casele și după semințiile voastre într-u usebire *de eluși*" (f. 213^f, 2 Paral. 35, 4), "au mers sîngur *de eluși*" (f. 356^v, Ier. 3, 6), cf. și f. 222^f, Neem. 8, 16, f. 258^f, Est. 8, 9, f. 446^f, 1 Mac. 12, 36, f. 455^f, 2 Mac. 10, 27; **VI**: "zidi în oraș *de eluși* niște curți foarte frumoase" (f. 14^v; ms. 588, f. 15^f: deusebi), "chemîndu-l în laturi *de eluși* și ispitindu-l" (f. 17^v; ms. 588, f. 18^v: deusebi); **IC**: "fieșcare taină *de eași* dă dar" (f. 55^f).

5.40. Locuțiunile adverbiale **foarte cu de-adinsul și cu tot de-adinsul**. **IL**: "să socotească *foarte cu de-adinsul* de lucrul cela ce va să facă" (p. 27), "cela ce va grăi rău [...] și-l va înjura cu mînie și *cu tot de-adinsul*" (p. 92), "aceasta se cheamă moarte apestitoare, pentru că o face omul *cu tot de-adinsul*" (p. 224); **VT**: "*cu tot de-adinsul* le făcea" (f. 244^v, Tob. 1, 20), "ia-te aminte, fătul meu, *cu tot de-adinsul*" (f. 243^v, Tob. 4, 13), "strigară cătră Domnul *cu tot de-adinsul*" (f. 425^f, Iona 3, 8), *cu tot de-adinsul*, f. 300^v, Pild. 13, 24, f. 316^v, Întel. 14, 17, f. 395^v, Iez. 22, 30; **VI**: "doftorul [...] *foarte cu de-adinsul* îl cerceta" (f. 146^f; ms. 588, f. 184^f: *foarte cu de-adinsul*), "se da pre rugă *foarte cu de-adinsul*" (f. 236^f; ms. 588, f. 259^f); **INB**: "vă păziți *cu tot de-adinsul*" (f. 22^v), "să va întoarce [...] *cu tot de-adinsul* cătră Dumnezeu" (f. 37^f), "să afli [...] mormîntul și locurile cele sfinte *foarte cu de-adinsul*" (f. 54^f, cf. și f. 9^f), *cu tot de-adinsul*,

f. 54^v, 94^v, 162^v, 237^v; **VPN**: “ceia ce-l cearcă cu tot de-adinsul” (f. 3^r); **M**: “să se socotească foarte cu de-adinsul să nu grăiască...” (f. 10^v), “să te păzești și de aceasta, o, preote, foarte cu de-adinsul” (f. 11^v), *foarte cu de-adinsul*, f. 13^r, 19^r, 20^v.

5.41. Locuțiunea adverbială (**tocma, tot**) într-o potrivă “de asemenea, la fel”. **IL**: “*tocma într-o potrivă* se ceartă boierenul, ca și cel mai mic” (p. 377), “țarigrădeanul să se cinstească *tocma într-o potrivă* cu Romă” (p. 618), “urgisește *tocma într-o potrivă* pre bărbatul carele se desparte” (p. 662), “cine va pricepe greșala a fie cui și o va ascunde, *într-o potrivă* să se canonească” (p. 677); **VT**: “[stilpii] să fie *tot într-o potrivă* de jos pînă sus” (f. 37^r, Ieș. 26, 24); **VI**: “*întru o potrivă* cu aceasta zis-au și alt proroc” (ms. 588, f. 75^r, ms. 3339, f. 58^r: împotrivă), “sînt și ei *într-o potrivă* cu păgînii” (ms. 3339, f. 192^v; ms. 588, f. 224^v: împotrivă); **INB**: “osteneala nu este *tot într-o potrivă*, iară plata împotrivă” (f. 227^r), “la judecătoria cel nefățarnic, unde vom sta cu toți *într-o potrivă* și întocma” (f. 241^r).

5.42. Locuțiunea conjuncțională **deaca vreme ce** “deoarece, de vreme ce”. **IL**: “*deaca vreme ce* au făcut așa, să fie neîmpreunat...” (p. 569), “*deaca vreme ce* papa nu poate veni, încai să vie ispravnici în locul lui” (p. 594), “însă sufletul, *deaca vreme ce* ce înviază trupul, el este fără de moarte” (p. 731), “*deaca vreme ce* sînt următorii adevărați lui Hristos, se cheamă creștini” (p. 738), cf. și p. 8, 10, 44, 45, 58, 385, 513, 544, 595, 609, 610, 641, 684, 688, 696, 700, 717, 728, 734, 737, 749, 767, 784; **VT**: “*deacă vreme ce* ai făcut aceasta [...], te voi blagoslovi” (f. 9^r, Fac. 22, 16), “*deaca vreme ce* au arătat ție Dumnezeu toate [...], să fii tu încredințat...” (20^r, Fac. 41, 39-40), “mare lucru este mie acesta, *deaca vreme ce* este fiiu-mieu Iosif viu” (f. 22^v, Fac. 45, 28), cf. și f. 7^v, Fac. 19, 19, f. 9^v, Fac. 23, 13, f. 177^v, 4 Reg. 10, 30, f. 133^v, 4 Reg. 21, 11, f. 204^v, 2 Paral. 16, 7, f. 314^r, Întel. 6, 22, f. 394^r, Iez. 20, 30, f. 445^v; 1 Mac. 12, 7; **VI**: “*deaca vreme ce* au fost osîndiți cu moarte, iată murim toți” (f. 47^v; ms. 588, f. 60^r), “*deaca vreme ce* cunoști tu să fie acestea așa [...], dară căce nu-ți aduci aminte...” (f. 152^v; ms. 588, f. 189^r), “iară *deaca vreme ce* nu mă lași să-mi fac celea ce-mi sînt de folos, iată de aceasta mă supui ție” (f. 235^r; ms. 588, f. 258^v), cf. și f. 122^v, 141^v (ms. 588, f. 161^r, 180^r: deaca), f. 151^v, 162^r, 230^r (ms. 588, f. 188^v, 197^r, 255^r: de

vreme ce); **INB**: “să cade foarte cu de-adinsul să mai învățăm [...], *deaca vreme ce* spune apostolul că...” (f. 9^r), “*deaca vreme ce* cerșuși de la mine acestea, iată-ți dau...” (f. 30^r), “*deaca vreme ce* ai aur, dă-l săracilor” (f. 197^v), cf. și f. 25^v, 81^r, 117^v, 188^v, 191^r, 192^r, 193^v, 200^r, 211^r, 231^r; **M**: “așa și noi creștinii, *deaca vreme ce* ne fac împărați patimilor” (prefață, f. 3^v), “*deaca vreme ce* se răsipește [...], nu se cade voaună...” (*ibid.*, f. 5^r); **T**: “*deaca vreme ce* de multe ori se tâmplă de nu poate să meargă [...], atunci cu voie...” (prefață, f. 3^v); **GS**: “*deaca vreme ce* toată scriptura este adîncimea prea înțelepciunii [...], ce nu îndatăși...” (f. 217^v), “*deaca vreme ce* întru învățătură chemat sînt, ca întru chemarea mea să petrec...” (*ibid.*).

În unele traduceri rămase în manuscris, această locuțiune conjuncțională apare sporadic și sub forma **deaca de vreme ce** (contaminare între *deaca vreme ce* și *de vreme ce*). **VT**: “*deaca de vreme ce* n-ai dat mie roadă, să fie sluga mea moșteari...” (f. 6^r; Fac. 15, 3), “*deaca de vreme ce* este Mardohei semînție ovreiască, și tu ai început...” (f. 257^r, Est. 6, 13), “*deaca de vreme ce* oamenii cei pierzători au apucat împărăția [...], eu voi să...” (f. 447^v, 1 Mac. 15, 3); **VI**: “*deaca de vreme ce* întrebî [...], ascultă” (f. 8^r-8^v; ms. 588, f. 6^r: de vreme ce), “amară este această viață [...], *deaca de vreme ce* sînt acestea așa” (f. 26^v; ms. 588, f. 30^v: deaca vreme ce), “*deaca de vreme ce* pentru păcat întrase în lume moartea, cădea-să dară...” (f. 41^r; ms. 588, f. 50^v: deaca vreme ce), “*deaca de vreme ce* chemați tată pre ceta ce judecă fără de fățarnicie [...], petreceți vremea...” (f. 136^v; ms. 588, f. 176^r: deaca), cf. și f. 134^v, 141^r (ms. 588, f. 174^v, 180^r: de vreme ce); **INB**: “*deaca de vreme ce* ai făcut așa [...], iată eu voi lua împărăția din mîinile tale” (f. 29^v), “dară cum să va păzi niștine după botez curat de toate păcatele, *deaca de vreme ce* cu pocăință...” (f. 84^v), “*deaca de vreme ce* am greșit, noi să ne pocăim” (f. 180^v).

5.43. Locuțiunea conjuncțională măcară deși “cu toată că”. IL: “nu se va certa nicecum, *măcară deși* zic o seamă de dascăli cum se cade să se certe” (p. 203), “*măcară deși* arăduce tocmeala ajunului acea vineri, iară nu o postim” (p. 388), “4 ani să se pocăiască, *măcară deși* este mai mare păcat decît...” (p. 678), cf. și p. 77, 423, 453, 483, 518, 575, 590, 594, 620, 644, 665, 690, 731, 744; **VI**: “*măcară deși* este socotită la creștini obrezania un lucru fără de lege, iară el nu

se lepădă a nu face aceea” (f. 213^v; ms. 588, f. 242^r), “*măcară deși* este dezmierdărea dragă și dulce, ce mie nu-mi fie a o priimi...” (f. 20^r; ms. 588, f. 21^v: de e și), “calea este gata și lesne, *măcară deși* fu ea oarecum chemată scîrbnică” (f. 130^v: ms. 588, f. 170^r: măcară de), “*măcară deși* știm lăcașul [...], iară nu-l vom arăta” (f. 151^r, ms. 588, f. 188^r: de-l și), “*măcară deși* nu vrea să caute de tot cătră lumina lui Hristos, iară de atunce pre popi nu-i mai cinstiia” (f. 200^r; ms. 588, f. 231^r: săvai că), “spunea biruința cu carea fură ei biruiți, *măcară deși* sînt iubitori de minciuni” (f. 218^r; ms. 588, f. 245^v: măcară că); **INB**: “că vrea îngerul să-l taie cu sabia, *măcară deși* nu era nimi drag lui Dumnezeu ca David” (f. 22^v), “că Dumnezeu, *măcară deși* rabdă și așteaptă să ne întorcem den păcatele noastre, iară izbîndă tot face pentru...” (f. 40^v), “*măcară deși* fu Costandin prins de turci întîi [...], iară fu degrabă scos” (f. 64^r); **IVI**: “și stupul, *măcară deși* iubește și pohtește pre albini în fagurii săi, iară ele, deaca fug de fum...” (f. 49^v); **VPN**: “pașa se aprinse cu dumnezeirea spre răscumpărarea aceleui neam, *măcară deși* era el păgîn” (f. 24^v), “și *măcară deși* dăntuiește în cer cu îngerii, iară cei ci lăcuiesc pre pămînt [...] nu se lipsesc de ajutorul lui” (f. 38^v); **PA**: “*măcară deși* sînt cu întunerece de păcate spurcat [...], ce tot te rog...” (p. 130), “eu *măcară deși* n-am putut să vă plătesc [...], iară tu [...] primește să le fie plată...” (p. 132); **GS**: “învățătura gramaticchiei, carea, *măcară deși* nu foarte este mare adîncăme: a prea înțelepciunii, ce fără de tîlcuire neînțeleasă este” (f. 217^v).

5.44. Formele neobișnuite v(r)entr-un “în vreun”, **v(r)entr-o** “în vreo”, rezultate prin introducerea între părțile componente ale adjectivelor pronominale nehotărâte *vreun*, *vreo* a prepoziției *întru*. **IL**: “nu doară dăn nevrednicia prostimei mele, sau dă *ventr-o* învățatură învățată...” (prefața lui Daniil, “de să va afla arhiereul *ventr-o* pîră” (p. 16), “de va fi protivitori *ventr-un* lucru” (p. 436), “să nu iscălească *ventr-o* carte” (p. 525), “de va cădea *ventr-o* greșală” (p. 548, 549), “de va face oltari (adecă beserică) *ventr-o* seliște sau *ventr-o* vie” (p. 568), cf. și p. 102, 495, 500, 530, 541, 547, 567, 642, 649, 711, 770; **VT**: “de se va mai ivi încă *vreentr-o* haină sau *vreentr-o* țesătură” (f. 51^r, Lev. 13, 57), “de se va afla la tine *vreentr-una* den cetățile tale...” (f. 89^v, Deut. 17, 2), “de vei afla [...] pre cale, sau *vren-*

tr-un copaci, sau pre pământ..." (f. 91^v, Deut. 22, 6), "el acum va fi ascuns într-un munte, sau *ventr-un loc*" (f. 151^v, 2 Reg. 17, 9, cf. și 13), cf. și f. 51^v, Lev. 14, 34, f. 88^f, Deut. 13, 12, f. 88^f, Deut. 15, 7, f. 90^v, Deut. 19, 11, f. 108^v, Iosua 20, 4, f. 143^v, 2 Reg. 2, 1, f. 325^v, Sir. 24, 11, f. 423^f, Am. 6, 9, f. 446^f, Mac. 13, 5; VI: "sau lăcuiesc întru slujba idolească, sau *ventr-o* eresă ceva" (f. 56^f; ms. 588, f. 71^v); INB: "să va fi ascuns *ventr-un munte* sau *ventr-un loc*" (f. 67^f), "nu-ți pară că sînt acestea zise *ventr-o pildă*" (f. 78^v), "cum s-ar sui cineva *ventr-o măgură înaltă*" (f. 79^v), "vom să mergem *ventr-o lature de loc*, sau vom să întrăm *ventr-o cetate striină*" (f. 94^f); M: "de să va ști că este *ventr-un păcat de moarte*" (f. 9^v), "de se va tîmpla să se nască de *ventr-o* muiere. vreo price sau policie" (f. 16^v), "să nu fie carea cumva *ventr-un chip* botezat de cineva osebi" (f. 24^v)⁹¹.

5.45. Forme neobișnuite ale unor pronume nehotărîte sau adjective pronominale nehotărîte rezultate prin introducerea între părțile componente ale formelor *oricare, orice, oricine* a formei verbale *fie* sau (precum și) a unor prepoziții, articole posesive și pronume nehotărîte. IL: "*ori fie care* preot ce va vrea să se protească" (p. 7) "*ori fie cine* ce va îndrăzni de va lua..." (p. 78), "*ori fie cine* carele nu se va naște den apă..." (p. 122), "*ori fie ce* preot carele va îndrăzni..." (p. 307), "*ori fie care* episcop, au preot [...] ce nu va posti..." (p. 389), "și tot alt *ori fie ce* nume sau lucru mare" (p. 409), "și *ori pre carii*..." (p. 418), "să o facă elinește, ovreiește, sau *ori în fiecă* eres" (p. 512), "și *ori alt ce* va avea" (p. 520), "măcară judecători [...], măcară *ori alt fie cine* carele..." (f. 558), "carii vor face *ori fie care* dentr-acestea" (p. 623), "de i se va tîmpla *ori fie ce* primejdie" (p. 692), "apoi, *ori pentru fie ce* primejdie, se va face..." (p. 698), "*ori în ce* cetate ce veți merge" (p. 779); VT: "și va veni *ori la fiește a cui* căsă" (f. 51^v, Lev. 14, 34), "tot cela ce se va atinge măcară *ori de fiește ce* ce va fi supt dînsul" (f. 52^f, Lev. 15, 10), "*ori pre cine* vei blagoslovi, se vor blagoslovi" (f. 72^f, Num. 22, 6), "de va arunca îndată într-însul *ori cu fie ce* dichis [...], sau va arunca *ori cu ce* piatră" (f. 79^v, Num. 35, 23-24), "și veți face *ori fiește ce* chip cioplit" (f. 83^v,

⁹¹ Vezi și Arvinte, *St. I. Lev.*, p. 10.

Deut. 4, 25), “toată ruga și rugăciunea ce va fi *ori a cărui om*” (f. 201^f, 2 Paral. 6, 28), “tot cine va fi rămas *ori în ce cetate*” (f. 214^v, 1 Ezd. 1, 4), “*ori a cărora* ureche deaca auziia...” (f. 265^f, Iov 29, 11). “*ori la cine* se va afla cetatea...” (f. 436^v, 1 Mac. 1, 60), “să fie într-ajutori limba ovreiască, *ori în ce vreme...*” (f. 442^f, 1 Mac. 8, 25); VI: “a cădea cineva *ori în ce pohtă*” (f. 74^v; ms. 588, f. 97^f), “și hainele lor, și alt *ori fiește ce* ce se-au atins de...” (f. 76^v; ms. 588, f. 100^f: veri ce alt ceva), “*ori în ce zi* se va întoarce” (f. 232^f; ms. 588, f. 256^v: în care zi), “merge într-o cale *ori în carea* vei pohti” (f. 235^f; ms. 588, f. 253^v: în ce cale); M: “de i să va fi tîmplat ei aceasta *ori în fie ce chip* de voia ei...” (f. 32^v); IC: “măcară preoți, măcară mirenii, încă și arhieriei, *ori fie carele*, tot li se cade să...” (f. 6^f), “cînd să află părinte duhovnic la vreun sat, sau la vreun oraș, sau *ori în fie ce loc...*” (f. 24^v); PA: “că de vei vrea să iei măcară *ori fiește ce*, de la Maica cea curată a lui Dumnezeu iei” (p. 138)⁹².

5.46. Paratixa și conjuncție copulativă – și adverb de întărire. IL: “să-și ucigă pre soru-sa cînd va curvi, împreună cu curvariul, și și pre soția [= tovarășul] lui” (p. 233), “voi carii credeți în nașterile oamenilor, și și în zodii, și în năroc” (p. 747); VT: “dragu-mi este stăpînul meu, și și muierea mea, și copiii miei” (f. 34^v, Ieș. 21, 5), “fă-mi lighin de aramă, și și fundul lui de aramă” (f. 39^v, Ieș. 30, 18), “cîte sînt în ape, și și în rîuri, și în bălți” (f. 49^f, Lev. 11, 9), “fiind un om de jos și și prost” (f. 136^f, 1 Reg. 18, 23), “foarte frumoasă și și temătoare de Dumnezeu” (f. 416^f, Dan. 13, 2), cf. și f. 436^v, 1 Mac. 1, 64, f. 456^f, 2 Mac. 12, 21; VI: “iară noi și den mărturisirea lor, și și den sîngurile lucruri ale firei [...] pricepem” (f. 111^v; ms. 588, f. 146^v), “și multe ciude și și vindecări [...] făcu” (ms. 588, f. 295^f; ms. 3339, f. 279^v: minuni și vindecări).

În VT apare și paratixa similară nici conjuncție copulativă – nici adverb de întărire a negației: “să nu fie preoților, nici leviților, nici nici unuia den neamul lor parte” (f. 90^f, Deut. 18, 1).

5.47. În IL formele prenumelor personale neaccentuate de dativ și acuzativ ale persoanei a III-a, sg. și pl., apar sporadic, desigur numai grafic, cu *e* protetic, în loc de *î*: “pre ceia ce se pleacă lor *ei în-*

⁹² Vezi și Arvinte, *ibidem*.

dreptează cătră...” (prefața semnată de Ștefan, p. 4), “pre unii [...] *ei* rîdică” (*ibid.*, p. 10), “pre unii ca aceștea supuitoari *ei* scoate den...” (p. 111), “dascalii cei dă demult *ei* ierta” (p. 163), “atuncea trupurile acele moarte *eși* ia cineși sufletul” (p. 385), “atuncea cliricul *el* va lua în chizășie” (p. 433), “cîndu-l botează *el* întreabă...” (p. 685), “deaca nu-i trebuie a-i fi slugă [...], *el* ia, și vine altul în locul lui” (p. 750), “o curte a împăratului *ei* închide” (p. 788). Un caz similar am întîlnit și în **M**: “la nevoie de moarte *ei* botează oamenii proști” (f. 15^v). Exemple mai numeroase oferă **IC**: “răbdarea lui cea multă *el* făcu împărat” (f. 9^v); “*el* prinse de-l băgă [...] în temniță” (f. 10^v), “lui *ei* păru că nu știe” (f. 15^r), “*el* întrăba și-i zise [...], iară *el* [...] *ei* răspunse” (f. 15^r), “iară frații-și *el* și mai muzaviriră” (f. 16^r), “căce că era foarte frumos, *el* îndrăgi muierea” (f. 17^r), “împăratul *el* ținea că pre Dumnezeu” (f. 18^v), cf. și f. 20^r, 20^v, 21^r, 28⁹³.

5.48. Variantele fonetice cu *-t-* etimologic ale adj., s.m. *viclean*, s.f. *viclenie*, care apar sporadic în **IL**: **hitlean** (p. 387, 641, 688, 769, 780, 782), **hitlenie** (p. 303, 560, 654, 712, 782), alături de *hiclean* (p. 104, 297, 376), *hicleni* (p. 32, 105, 151, 158, 229, 376), *viclean* (p. 65, 462, 590, 766, 768, 776, 782), *viclenie* (p. 161, 668, 764), sînt folosite în mod consecvent în copia din ms. 588 a **VI**: **hitlean** (f. 44^r, 81^r, 110^v, 119^v, 120^r, 161^v, 175^r, 182^r, 200^v, 228^r, 233^r, 235^r, 237^v, 267^v, 286^v), **hitlenie** (f. 21^r, 44^v, 243^r); în copia din ms. 3339 apar numai *hiclean*, *hiclenie*. În **VT** se întîlnesc tot numai variantele *hiclean*, *hicleni*, *hiclenie*, *hiclesug*. În **IC** apare varianta **hitlean** (f. 27^v).

5.49. În **IL** apar sporadic și variantele fonetice cu *-n-* etimologic **hiclenșug** (p. 34, 80, 151, 376), **viclenșug** (p. 39, 94, 153, 295, 356), precum și forma **prietensug** (p. 91, 326) a derivatului *prietensug*, care se întîlnește și în **VT** (f. 302^v, Pild. 18, 24).

5.50. În **IL** apare sporadic inserția lui *i* în cuvîntul *vrăjmaș*: **vrăjimaș** (p. 21, 23, 104, 225, 563, 569, 590, 596). Sub această formă apar în mod consecvent cuvintele *vrăjmaș*, *vrăjmășesc*, *vrăjmășie* în **VI**, numai în copia din ms. 588: **vrăjimaș** (f. 4^v, 5^r, 87^v, 90^r, 109^r, 117^r, 128^r, 135^r, 156^v, 161^r, 175^r, 193^r, 201^v, 225^v, 227^r, 279^r, 291^v), **vrăjmășesc** (f. 2^r, 5^v), **vrăjmășie** (f. 9^v, 177^r, 198^r).

⁹³ Vezi și W. van Eeden, ediția citată la nota 79, vol. I, p. 75 și 175-179.

6. Alte particularități lingvistice comune *Vechiului Testament* din ms. 4389 și celorlalte traduceri pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul

6.1. După cum am văzut în capitolele precedente (3.2., 4. și 5.), traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 reprezintă, prin bogăția și varietatea faptelor de limbă pe care le conține, un text de referință deosebit de important pentru limba lui Daniil Panoneanul. Numeroasele particularități lingvistice comune *Îndereptării legii* și *Vechiului Testament* din ms. 4389, ca și identitatea unor note și comentarii marginale aflate în aceste texte, constituie dovezi indubitabile că și traducerea *Vechiului Testament* a fost făcută de Daniil. După toate probabilitățile, ms. 4389 este autograful său. Unele cuvinte și forme particularizante aflate în această voluminoasă traducere, care nu apar în *Îndereptarea legii*, se găsesc însă în romanul *Varlaam și Ioasaf*, în *Învățăturile lui Neagoie Basarab* și în *Viața Patriarhului Nifon*, sporind astfel numărul dovezilor că și aceste trei texte au fost traduse de Daniil Panoneanul. Prezentăm în continuare cuvintele și formele la care ne referim.

6.2. S.f. **adevericiune** "adevăr". VT: "am povestit lui toate cuvintele cu *adevericiune*" (f. 105^v, Iosua 14, 7), "n-ați grăit *adevericiune* asupra lui Iov, robul meu" (f. 269^f, Iov 42, 8), "viu Domnul în *adevericiune*, și în judecată, și în dreptate" (f. 357^f, Ier. 4, 2); VI: "gîciia cetirea stelilor și nemeriia *adevericiunea*" (f. 14^v; ms. 588, f. 14^v: adevărul), "streinîndu-te de *adevericiune*, te-ai înșelat în chipurile cele mincinoase" (f. 222^f; ms. 588, f. 249^f: adevăr).

6.3. S.n. **clicot** "strigăt". VT: "strigă cu *clicot* mare în limba ovreiască..." (f. 211^v, 2 Paral. 32, 18), "nu este cădere de gard [...], nici *clicot* în ulițele lor" (f. 295^f, Ps. 143, 14), "strigă cu cîntări și cu *clicot*" (f. 456^v, 2 Mac. 12, 37), cf. și f. 422^f, Am. 2, 6; INB: "auzi gîlceavă și *clicote*" (f. 15^f). Cuvîntul nu este înregistrat în DLR sau în alte dicționare românești. Probabil este derivat de la verbul *clicii* "a striga".

6.4. Vb. IV **fărădelegiui** "a comite fărădelegi", s.f. **fărădeleguire** "fărădelege". VT: "știu că după petrecania mea cu *fărădeleguire* veți *fărădelegiui*" (f. 97^f, Deut. 31, 29), "să nu faceți *fără-*

delegiuire, să nu vă faceți voi voaoă chip cioplit” (f. 82^v, Deut. 4, 16), “au călcat porunca Domnului și au făcut *fărădelegiuire* întru Israil” (f. 101^v, Iosua 7, 15), “noi toți sîntem înaintea ta întru *fărădelegiuirea* noastră” (f. 218^r, 1 Ezd. 9, 15), *fărădelegiuire*, f. 220^r, Neem. 4, 5, f. 242^v, 3 Ezd. 14, 31, f. 243^r, 3 Ezd. 15, 25, f. 243^v, 3 Ezd. 16, 21, f. 244^r, 3 Ezd. 16, 51, f. 261^r, Iov 10, 2, 11, 14, f. 267^r, Iov 34, 8, 10, f. 269^v, Ps. 5, 5, 7, f. 270^r, Ps. 6, 9, f. 271^r, Ps. 13, 4, f. 273^r, Ps. 24, 4, f. 275^r, Ps. 36, 1, f. 353^r, Is. 59, 4, f. 386^v, Iez. 3, 18, 19, f. 447^r, 1 Mac. 14, 14; VI: “pînă va trece *fărădelegiuirea*, striga-voi cătră Dumnezeu cel de sus” (f. 171^r; ms. 588, f. 206^v: strîmbătatea).

6.5. S.m. fărădelegiuitor “cel care comite fărădelegi”. VT: “au fost *fărădelegiuitor* carele au umilit pre cei slabi” (f. 267^r, Iov 34, 20, cf. și 18), cf. și f. 269^v, Ps. 5, 6, f. 350^r, Is. 48, 8, f. 386^v, Iez. 3, 18, 19; VPN: “au priimit sfatul *fărădelegiuitoriului* Bogdan” (f. 23^v).

6.6. Vb. I fățișa “a înfățișa, a arăta”, adj. **fățișat** “arătat”. VT: “de-l vor prinde și se va afla furțișagul în mîinile lui *fățișat*” (f. 35^r, Ieș. 22, 4); VI: “iată că-ți *fățișai* nebunia ta și te spămîntai într-acesta chip, cum voi vădi curînd și voi *fățișa* și ale celora ce te-au învățat...” (f. 33^r; ms. 588, f. 39^v), “este la aieve *fățișat*” (f. 44^v; ms. 588, f. 55^v), “pînă cînd nu vream afla dăzlegare *fățișată* și cu cuvîință acei între-bări” (f. 169^r; ms. 588, f. 204^r), “au descoperit rușinea lor și *fățișată* o au pus înaintea tuturor” (f. 190^v; ms. 588, f. 223^r: goală), “aceasta este aievea *fățișată* cum că credința...” (f. 226^r; ms. 588, f. 252^r: de față).

6.7. Adj., subst. gravani “roșu aprins, stacojiu; fir sau țesătură vopsită în această culoare”. VT: “să faci 10 zăvese de vișină împletită, și den verde, și den *gravani*, și den roșu împletit” (f. 36^v, Ieș. 26, 1), “iară zăvasa acoperămîntului ușilor [...] să fie de verde, de mohorît, de *gravani* și de vișină răsucită” (f. 37^v, Ieș. 27, 16), “toate muierile cele meștere și înțelepte torcea cu mîinile și aducea tort verde, și *gravani*, și roșu, și vișină” (f. 42^r, Ieș. 35, 25), “hainele celē *gravani* care era pre împărații...” (f. 116^v, Jud. 8, 26), “cosița capului tău ca caftanul cel *gravani* al împăratului” (f. 312^r, Cînt. 7, 5), “de vor fi păcatele voastre ca roșul, le voi albi ca zăpada, iară de vor fi ca *gravani*, ca lîna le voi albi” (f. 334^v, Is. 1, 18), cf. și f. 36^r, Ieș. 25, 4, f.

37^r, Ieș. 26, 36, f. 37^v, Ieș. 28, 8, f. 38^r, Ieș. 28, 15, f. 42^r, Ieș. 36, 8, f. 43^r, Ieș. 36, 13, f. 61^v, Num. 4, 7, f. 62^r, Num. 4, 13, f. 193^r, 1 Paral. 15, 27, f. 199^v, 2 Paral. 2, 7, 14, f. 200^r, 2 Paral. 3, 14, f. 227^r, 2 Ezd. 3, 6, f. 252^r, Iudit. 10, 19, f. 254^v, Est. 1, 6, f. 307^r, Pild. 31, 22, f. 330^v, Sir. 40, 4, f. 332^r, Sir. 45, 12, și multe altele; VI: “aducînd pre un bogat îmbrăcat în haine *gravani* și roșii” (f. 54^v; ms. 588, f. 70^r: mohorîte), “de vor fi păcatele ca *gravani*, ca zăpada le voi albi” (f. 65^r; ms. 588, f. 84^v: mohorîte), “de vor fi păcatele voastre can *gravani*, ca zăpada le voi albi” (f. 74^r; ms. 588, f. 96^v: ca rușala); INB: “își lepădă [...] caftanul cel împărătesc *gravaniu* den spinare” (f. 52^v). Cuvîntul nu este înregistrat în dicționarele limbii române. V. Arvinte a stabilit că provine din tc. *harvani*, eventual prin filiera unei limbi străine încă nedeterminată⁹⁴.

6.8. Vb. IV **încăpui** “a cuprinde, a conține, a încăpea”. VT: “dară cum va putea *încăpui* acest vas al tău calea celui nalt” (f. 234^v; 3 Ezd. 4, 11), “numai ce este o cărare pusă între ele [...], pre care numai ce se poate *încăpui* urma de om” (f. 237^r, 3 Ezd. 7, 8), “să înveți cu dînsa pre cei înțelepți den nărodul tău, a căroră inimă știi că va putea *încăpui* și să șie taina această” (f. 241^r, 3 Ezd. 12, 38), “înțelepciunea este mai mutătoare decît toate mutările: ajunge în toată vremea și *încăpuieste* [marg.: încăpe] pentru curăția-ei” (f. 314^r, Înțel. 7, 24); VI: “eu toată nu sînt potrivă de mare oului de stratocamil, dară mîrgăritar ca acela cum aș putea *încăpui* în mine?” (f. 62^r; ms. 588, f. 80^r: încăpea), “iară noi și den mărturisirea lor, și și den sîngurile lucruri ale firei, de cît putem *încăpui*, pricepem și ne învățăm” (f. 111^v; ms. 588, f. 146^r: încăpea), “marea, atîtea rîuri *încăpuind* într-însa, nu-și mai trecu măsura” (f. 113^v; ms. 588, f. 149^r: încăpînd), “deci cît poci *încăpui* și eu să grăiesc de dînsul, iani să venim și la neamul omenesc” (f. 181^v; ms. 588, f. 215^v: încăpea).

6.9. S.f. **lăspăturiță** “bucată”. VT: “i-ați ucis și trupurile lor le-ați tăiat în *lăspăturițe*” (f. 233^r, 3 Ezd. 1, 32), “vițelul care l-au dăspicat în 2 *lăspăturițe*, și trecea prentre *lăspăturițele* lui...” (f. 371^r, Ier. 34, 18, cf. și 19); INB: “să să dăspice copilul cest viu în doao *lospăturițe*” (f. 28^r).

⁹⁴ Vezi Arvinte, *Șt. I. Ex.*, citat la nota 32, p. 39-40.

6.10. Adj. milostivnic “milostiv, milos”. VT: “știu, Doamne, că ești chemat *milostivnicul* cel de sus” (f. 237^v, 3 Ezd. 7, 62); VI: “să te apropii să tămădiezi *milostivnicii* dumnezei” (f. 159^f; ms. 588, f. 194^v), “vezi sfărîmarea inimii mele cu ochi miloșîrd și *milostivnic*” (f. 243^f; ms. 588, f. 264^v).

6.11. S.f. milostivnicie “milostivire, milă”. VT: “mărturisîți-vă Domnului [...], că în veci *milostivnicia* lui” (f. 193^v, 1 Paral. 16, 34, cf. și 41), “au ajuns *nemilostivnicia* voastră pînă la cer” (f. 209^v, 2 Paral. 28, 9), “cela ce păzești făgăduința și *milostivnicia* cu ceia ce te iubesc” (f. 219^f, Neem. 1, 5), “dede Dumnezeu *milostivnicie* și milcuire lui Daniil înaintea mai marelui hadîmilor” (f. 408^v, Dan. 1, 9); cf. și f. 222^v, Nêem. 9, 19, f. 223^f, Neem. 9, 31, f. 331^f, Sir. 40, 24, f. 414^f, Dan. 9, 15, f. 414^v, Dan. 9, 18, f. 425^f, Iona 2, 9, f. 427^f, Mih. 7, 18; VI: “și de unde căzusem pentru neascultarea, iară ne-au rădicat acolo pentru *milostivnicia* sa” (f. 11^f; ms. 588, f. 9^v), “alergă de-l luă în brațe și cu *milostivnicie*-l sărută” (f. 72^v; ms. 588, f. 94^v), “nu simte întru sine nici un cuget spurcat [...], ce numai *milostivnicie* și milă” (f. 211^f; ms. 588, f. 240^f), cf. și f. 157^f, 230^v, 232^v, 241^v, 246^f; ms. 588, f. 192^v, 255^f, 257^f, 263^v, 267^f: miloșîrdie.

6.12. Adj., s.m. mișel “lepros”. VT: “om *mișal* este [...] și *mișă-lul* pre carele este mișălie, hainele lui să fie rupte și capul dăscoperit” (f. 50^v, Lev. 13, 44-45), “aceasta este legea *mișălului*” (f. 51^f, Lev. 14, 2); VI: “gubav, stricat, *mișel*” (f. 25^f; ms. 588, f. 28^v). Vezi și 1.3., 3.3.3.

6.13. Vb. IV mișeli “a se îmbolnăvi de lepră”. VT: “și ranele, și semnele celor ce se vor *mișăl*” (f. 52^f, Lev. 14, 56).

6.14. S.f. mișelie “lepră”. VT: “semn de bube, începătură de *mișălie*” (f. 50^f, Lev. 13, 2, cf. și 3, 4, 6-9, 13, 20-23), “să te păzești tu însuși de semnul *mișăliet*” (f. 92^v, Deut. 24, 8), cf. și f. 50^v, Lev. 13, 25, 27, 29, 30, 44, 45, 51, 52, f. 51^f, Lev. 13, 54, 59, 14, 7, f. 51^v, Lev. 14, 34-36, f. 52^f, Lev. 14, 48, 57; INB: “căzu în boala care să cheamă *mișălie* [...], să va curăți de *mișălie*” (f. 51^f), “să te îmbăieze în baia botezului, și ți să [va] curăți *mișălia* dupre trup” (f. 51^v).

6.15. Vb. I moștena (și *moștina*) “a moșteni”. VT: “să-ți dau pămîntul acesta și să-l *moștenezi*” (f. 6^f, Fac. 15, 7), “cela ce trăiesc să *moștenez* facerile cele de bine” (f. 238^v, 3 Ezd. 9, 10). Varianta

moștina apare foarte des: “și tot pământul acela să-l *moștineze*” (f. 40^f, Ieș. 32, 13), “voi veți *moștina* pământul lor” (f. 55^f, Lev. 20, 24), “în țara lor să nu *moștinezi*, și partea ta să nu fie între dînșii” (f. 70^v, Num. 18, 20, cf. și 23, 24), cf. și f. 81^f, Deut. 1, 38, 39, f. 81^v, Deut. 2, 31, f. 82^v, Deut. 4, 5, f. 84^f, Deut. 6, 1, f. 86^f, Deut. 10, 11, f. 86^v, Deut. 11, 11, f. 87^f, Deut. 11, 31, f. 96^v, Deut. 31, 7, 13, f. 104^v, Iosua 12, 1, f. 107^f; Iosua 17, 6, 18, 3, f. 110^v, Iosua 23, 5, f. 112^f, Jüd. 2, 6, f. 118^v, Jüd. 11, 2, 23, 24, f. 122^f, Jüd. 18, 9, f. 126^f, Rut 4, 8, f. 170^v; 3 Reg. 21, 15, 16, și multe altele. Paralel cu *moștina* și *moștina*, apare des în VT și forma obișnuită atunci *moșteni*; VI: “cum ar putea face să *moșteneze* viață vecinică” (f. 93^f; ms. 588, f. 128^v: să *moștenească*), “veniți [...] de *moștinați* împărăția ce vă este gătită” (f. 54^f; ms. 588, f. 69^v: *moștneșiți*), “împărăția lui Dumnezeu nu vor *moștina*” (f. 66^v; ms. 588, f. 86^f: *moștneșiți*); INB: “nu este omului milă mai mare decît să *moșteneze* cu fața lui Dumnezeu” (f. 135^f); VPN: “să *moștinați* împărăția cea cerească” (f. 14^v). Varianta aceasta nu este înregistrată în DLR.

În VT, același paralelism l-am constatat și în cazul verbului *conteni*. Alături de forma *conteni*, folosită mai des, apare sporadic și forma *contena*: “cînd fu a treia zi deaca *contenară* de-a se ruga” (f. 256^v, Est. 5, 1), “ca lemnul cela ce [...] niciodată nu va *contena* de-a face roadă” (f. 363^f, Jer. 17, 8).

6.16. S.f. moștinare (și moștinare) “moștenire”. VT: “și va fi această țară toată a voastră întru *moștinare*” (f. 78^f, Num. 32, 22). Frecventă este însă varianta *moștinare*: “și voi da ție pământul acesta [...] întru *moștinare* vecinică” (f. 23, Fac. 48, 4), “și vă voi duce în țara [...] și o voi da vooă întru *moștinare*” (f. 27^v, Ieș. 6, 8), “să se ție casa [...] întru *moștinare* celuia ce o au cîștigat” (f. 57^v, Lev. 25, 30, cf. și 24), cf. și f. 58^f, Lev. 25, 46, f. 67^f, Num. 13, 3, f. 70^v, Num. 18, 21, 24, 26, f. 75^f, Num. 27, 12, f. 78^f, Num. 32, 29, f. 79^f, Num. 33, 53, 34, 2, f. 79^v, Num. 35, 2, 7, f. 80^f, Num. 36, 2, 7, f. 82^f, Deut. 3, 18, f. 83^f, Deut. 4, 21, f. 84^f, Deut. 5, 31, f. 87^f, Deut. 11, 31, 12, 1, 9, f. 88^v, Deut. 15, 4, f. 89^v, Deut. 17, 14, f. 90^f, Deut. 18, 2, 19, 2, f. 99^f, Iosua 1, 11, 13, f. 104^v, Iosua 11, 23, 12, 6, 7, 13, 1, f. 105^v, Iosua 13, 33, 14, 1-3, 9, 13, 14, și multe altele. Paralel cu *moștinare* apare des și forma obișnuită atunci *moștenire*.

Sporadic am întâlnit și infinitivele lungi substantivate ale verbelor **contina** "a conteni": "să rogi pre cel de sus fără de *continare*" (f. 239, 3 Ezd. 9, 25), "că ai scîrbă fără de *continare* pentru nărodul tău" (f. 239^v, 3 Ezd. 10, 39), și **concina** "a conceni": "și țara lor o voi pune în periciune și în *concinare*" (f. 388^f, Iez. 6, 14).

6.17. Forma **nimunii** a genitiv-dativului singular al pronumelui negativ *nimeni*. **VT**: "nici ai luat din mîinile *nimunii* nimic" (f. 131^v, 1 Reg. 12, 4), "nu spuși *nimunii* că..." (f. 219^v, Neem. 2, 12), cf. și f. 234^f, 3 Ezd. 3, 30, f. 238^v, 3 Ezd. 8, 62, f. 244^f, 3 Ezd. 16, 72, f. 256^f, Est. 4, 16, f. 323^v, Sir. 18, 1, f. 330^v, Sir. 40, 7; **VI**: "nu este *nimunii* cu putere a i se lungi anii" (f. 26^f; ms. 588, f. 30^f: *nimănu*), "*nimunii* [...] n-am spus" (f. 28^v; ms. 588, f. 33^v: *nimănu*), "*nimunii* altuia nu este vestită" (f. 169^f; ms. 588, f. 204^v; *nimănu*); **INB**: "*nimunii* niciodată n-au împărțit [...], nici în inima *nimunii* n-au sădit..." (f. 66^f), "nu să cade *nimunii* să să mînie" (f. 84^f).

6.18. Adj. **potrivnic** "egal, pe măsură". **VT**: "care dentru dumnezei este *potrivnic* ție, Doamne?" (f. 32^f, Ieș. 15, 11), "că este *potrivnic* voaoă [marg.: întocma cu voi]" (f. 354^f, Is. 62, 7), "mare este zioa aceea, și nu este *potrivnică* ei" (f. 368^f, Ier. 30, 7), cf. și f. 360^f, Ier. 10, 6; **VI**: "o piatră scumpă, căriia *potrivnică* niciodată nu i se-au aflat" (f. 28^v; ms. 588, f. 33^v); **INB**: "Adam nu-și conteni cugetul [...] ca să fie și el *potrivnic* Dumnezeului nostru" (f. 217^v).

6.19. S.f. **pușcărie** "închisoare, arest". **VT**: "și luînd stăpînul pre Iosif, îl băgă în *pușcărie*, unde ținea vinovații împăratului acolo în tărie" (f. 19^f, Fac. 39, 20), "și-i băgă în *pușcărie*, la paza *pușcăriei*, în legături" (f. 19^f, Fac. 40, 3), "și-l ferecară cu obede de aramă, și rîșnia în casa *pușcăriei*" (f. 121^f, Jud. 16, 21), "și-l prinse împăratul [...], și-l închise în casa *pușcăriei*" (f. 180^v, 4 Reg. 17, 4), "scoate den *pușcărie* sufletul meu, să se mărturisească numelui tău" (f. 294^v, Ps. 141, 10), cf. și f. 19^f, Fac. 39, 21, 22, 23, 40, 3, 4, f. 19^v, Fac. 41, 10, f. 121^v, Jud. 16, 25, f. 220^f, Neem. 3, 25, f. 171^f, 3 Reg. 21, 27, f. 372^f, Ier. 37, 4, 14, f. 172^v, Ier. 37, 20, f. 373^f, Ier. 39, 14, 15; **INB**: "fură toți dreptii încuiați în *pușcăriile* iadului" (f. 100^f), "prinse pre dreptu Ioan și-l băgă în *pușcărie*" (f. 179^v), cf. și f. 135^v, 186^v, 206^v, 219^f, 219^v, 230^f, 235^v; **VPN**: "fu pîrît [...], și-l băgă în *pușcărie*" (f. 5^f).

Etimologia acestui cuvânt (*pușcă* “*tun*” + suf. *-ărie*), ale cărui prime atestări datează de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, necesită o explicație suplimentară⁹⁵. Probabil că termenul a fost creat prin secolul al XVI-lea, în Transilvania, unde existau arsenale pentru fabricarea și repararea tunurilor, în care munca ieftină, auxiliară, necalificată, era îndeplinită mai ales de condamnații la muncă silită pentru grave delict penale. Bineînțeles, aceste fabrici de armament ale vremii, numite *pușcării*, erau bine păzite, iar condamnații care lucrau în ele atent supravegheați. În aceste condiții a putut lua naștere expresia *a băga în pușcărie*, adică “a condamna la muncă silită într-un arsenal pentru confecționarea tunurilor”, după expresiile mai vechi *a băga la ocnă* “a condamna la muncă silită într-o carieră de sare” și *a băga (a trimite) la galere* “a condamna la muncă silită într-un șantier naval sau pe un vas”, toate trei expresiile având la bază sensul de “condamnare la muncă silită” în locurile respective.

6.20. S.m. și f. *vîrstnic* “cel (cea) de o vîrstă; tovarăș, companion”. VT: “să-mi plîng fetia mea, eu și soțiile [marg.: *vîrstnicele*] mele” (f. 119^v, Jud. 11, 37), “Filip, *vîrstnicul* lui” (f. 454^v, 2 Mac. 9, 29); VI: “aducîndu-i aminte [...], și de prietenii, și de rudeni, și de *vîrstnicii* săi” (f. 261^v; ms. 588, f. 279^v: ceia ce era de o vîrstă), “să fiu soț și *vîrstnic* lui Hristos” (f. 268^r; ms. 588, f. 285^v: de o vîrstă).

6.21. S.f. *zulufie* “pomadă”. VT: “se unse cu unsori și cu *zulufii* cu miros frumos” (f. 251^v, Iudit. 10, 3), “*zulufiile* cele scumpe și cu miros frumos” (f. 256^r, Est. 2, 12), “afumată ca o steblișoară de cădările zmirnei [...] și de toate miroselele fierbătorului de *zulufii*” (f. 311^r, Cînt. 3, 6; cf. și 4, 10), “aromatele [marg.: unsoarele sau *zulufiile*]” (f. 311^v, Cînt. 4, 16; cf. și 6, 1), cf. și f. 255^r, Est. 2, 12; INB: “unde sînt unsoarele și *zulufiile* cele cu miros frumos?” (f. 95^r).

6.22. Forma persoanei I sg. a indicativului prezent al verbului *a crede* folosită cu valoare de adverb interogativ “au (nu), oare (nu)”. VT: “Ce ați venit la mine? Crez voi m-ați urît și m-ați gonit de la voi?” (f. 11^v, Fac. 26, 27), “Căce-ai făcut așa? Crez eu pentru Rahil am slujit ție, dară tu căci m-ai zmintit?” (f. 13^v, Fac. 29, 25), “Căce-ai făcut aceasta? [...] Crez de mi-ai fi spus, eu te-aș fi lăsat cu bucu-

⁹⁵ Vezi și Arvinte, *St. I. Gen.*, citat la nota 32, p. 101.

rie, cu tobe și cu căpuze?” (f. 14^v, Fac. 31, 27), “Iară muierea zise cătră dînsul: *Crez tu însuți știi ce au făcut Saul...?*” (f. 141^v, 1 Reg. 28, 9), cf. și f. 95^v, Deut. 29, 16); VI: “N-ai zis că vă duceți, după cum am poruncit? *Crez* deaca nu vă temut de moarte, în ce chip v-ați apucat de fugă?” (f. 21^v; ms. 588, f. 23^v), “nici un folos n-ai dobîndit. *Crez* țe-am zis de lucrul cel trecut să nu te căiești...” (f. 61^v; ms. 588, f. 79^v), “Cum va putea fi aceasta, fiind tu sărac și să dai milostenie bogaților? *Crez*, în toată vremea bogații fac bine săracilor, nu săracii bogaților?” (f. 121^v; ms. 588, f. 159^v), “să jăhuiască, să ucigă și să facă toate răutățile. *Crez* dumnezeii lor de acelea au făcut, dară ei în ce chip să nu facă ca acelea?” (f. 185^v; ms. 588, f. 219^v), “*Crez* deaca n-au avut nici o putere spre mîntuirea lor, dară oamenilor cum le-ară face vreo osfinteală?” (f. 190^v; ms. 588, f. 223^v), cf. și f. 62^f, 150^v, 188^f; ms. 588, f. 80^v, 187^v, 221^f; INB: “Nu este bun acest sfat ce au sfătuit Ahitofel. *Crez* tu bine știi că tată-tău și toți oamenii lui sînt toți viteji buni...” (f. 67^f), “nici o folosință dentr-însele n-ai cîștigat. *Crez* eu țe-am zis de lucrurile cele ce au trecut să nu te căiești...” (f. 83^v), “*Crez* eu v-am izbăvit de fața satanii, dară acum cine v-au sfătuit...” (f. 229^v), “*Crez* știut-ați voi că a mea zidire ați fost, iară nu ați fost a satanii?” (f. 230^v). În textul paralel slavon din VI (ms. 588), lui *crez* îi corespund adv., conj. *bo*, *ubo*⁹⁶.

6.23. Locuțiunea verbală a se prinde (apuca) de lăcaș (de lăcuiță, de-a lăcui) “a se așeza, a se stabili, a locui”. VT: “veniră pînă la Haran și *se prinseră de lăcaș acolo*” (f. 5^v, Fac. 11, 31), “lăcui între Cadis și între Sur și *se prinse de lăcaș* la Gherara” (f. 3^f, Fac. 20, 1), “*se prinse* Isaac *de lăcaș* la puțul Videinului” (f. 11^f, Fac. 25, 11), “cînd *se prinse* Israil *de-a lăcui* într-acei pămînt” (f. 17, Fac. 35, 22), “*se prinse* Israil *de lăcuiță* în toate cetățile amoreilor” (f. 72^f, Num. 21, 25), “au pierdut și pre Horei [...] și *se-au prins de lăcuiță* în locul lor” (f. 81^v, Deut. 2, 22), “clădiți case și *vă apucați de lăcaș*, și sădiți grădini” (f. 367^v, Ier. 29, 5); VPN: “și cum merse acolo, îndată *să prinse de lăcaș* în sfînta și marea mănăstire a Vatopedului” (f. 16^v), “mersu la mănăstirea Dionisatului și *să prinse de lăcaș acolo*” (f. 17^f).

⁹⁶ Vezi și Arvinte, *ibidem*, p. 97.

6.24. Locuțiunile adverbiale **față cătră față și față fațăș**. VT: “am văzut pre Dumnezeu *față fațăș*” (f. 15^v, Fac. 32, 30), “grăia Domnul cătră Moisei *față cătră față*” (f. 40^v, Ieș. 33, 11), “*față cătră față* grăi Domnul cătră voi” (f. 83^v, Deut. 5, 4), “Moisei, pre care-l cunoșcu Domnul *față fațăș*” (f. 98^v, Deut. 34, 10), “am văzut îngerul Domnului *față fațăș*” (f. 115^f, Jud. 6, 22), “mă voi întreba cu voi *față cătră față*” (f. 394^f, Iez. 20, 35); VI: “iară când va veni ce este deplin și voi cunoaște cu *față cătră față*, atunce...” (f. 95^v; ms. 588, f. 125^v: față la față), “ca cum ar sta *față fațăș* înaintea lui Dumnezeu” (f. 134^v; ms. 588, f. 174^f: *față cătră față*), “vorbește cu dînsul *față cătră față*” (f. 134^v; ms. 588, f. 174^f); IVI: “Moisi cu postul grăi cu Dumnezeu [...] *față fațăș*” (f. 47^f).

6.25. Locuțiunea adverbială **pre-ncet** (uneori repetată). VT: “*pre-ncet* îi voi împușina și-i voi goni de la tine” (f. 36^f, Ieș. 23, 30), “și va pierde [...] limbile acestea [...] *pre-ncet pre-ncet*” (f. 85^f, Deut. 7, 22), “văzînd pre acel bărbat viînd *pre-ncet* spre procopseală” (f. 453^f, 2 Mac. 8, 8); VI: “*pre-ncet pre-ncet* scăzîndu-i virtutea” (f. 25^v; ms. 588, f. 29^v: încet încet), “că *pre-ncet pre-ncet* nici locul vostru nu va să se afle” (f. 228^f; ms. 588, f. 253^v: puțintel puțintel), “și așa, *pre-ncet pre-ncet* [...], veniră cu închinăciune...” (f. 229^v; ms. 588, f. 254^v: încet încet).

6.26. Varianta fonetică neobișnuită **sprenjini** a vb. IV *sprîjini*, prezentă și în derivatele **sprenjineală** s.f., **sprenjinitor**, -oare, adj., s.m. și f. VT: “șculatu-m-am că m-au *sprenjinit* Domnul” (f. 269^v, Ps. 3, 6), cf. și f. 165^v, 3 Reg. 11, 34, f. 272^f, Ps. 19, 2, f. 276^f, Ps. 39, 12, f. 277^v, Ps. 47, 4, f. 319^v, Sir 3, 14, 4, 12, f. 354^v, Is. 63, 5; “fericit bărbatul căruia este *sprenjineala* lui la tine” (f. 284^v, Ps. 83, 6), cf. și f. 155^v, 2 Reg. 22, 36, f. 202^f, 2 Paral. 8, 4, f. 285^f, Ps. 88, 19, f. 336^f, Is. 5, 29; “Domnul, ajutoriiu meu și *sprenjinitoriu* meu” (f. 273^v, Ps. 27, 7), cf. și f. 155^f, 2 Reg. 22, 3, f. 271^v, Ps. 17, 3, f. 273^v; Ps. 27, 7, 8, f. 274^f, Ps. 30, 3, 5, f. 274^v, Ps. 32, 20, f. 275^v, Ps. 36, 39, f. 276^f, Ps. 39, 18, f. 276^v, Ps. 41, 10, f. 277^f, Ps. 45, 8, 12, f. 281^v, Ps. 70, 3, f. 284^v, Ps. 83, 10, f. 294^v, Ps. 143, 2; VI: “le cerea *sprenjineală* și mîntuire de la Dumnezeu” (f. 254^v; ms. 588, f. 274^f: *prijeneală*); VPN: “părintele lui și *sprenjinitor*ul său” (f. 38^v), “carele ești [...] *sprenjinitoare* caldă împărașilor...” (f. 39^f).

7. Originea locală și cea etnică a lui Daniil Panoneanul

Am menționat în capitolele precedente numeroase particularități ale graiurilor dacoromânești nordice și de sud-vest aflate în *Îndereptarea legii* și în traduceri pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul, îndeosebi în *Vechiul Testament* din ms. 4389 și în *Varlaam și Ioasaf*. Potrivit informațiilor înregistrate în dicționarele și în studiul de referință citate la 1.3., precum și celor oferite de câteva hărți din *Atlasul lingvistic român*, unele dintre aceste particularități restrâng baza dialectală a limbii lui Daniil Panoneanul la nord-vestul Munteniei, sud-vestul Transilvaniei, Oltenia și Banat. Pentru a scoate și mai pregnant în evidență acest lucru, precum și legătura pe care o stabilesc particularitățile lingvistice respective între *Îndereptarea legii* și traduceri pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul (sau numai între cele atribuite lui), enumerăm aici cuvintele și formele la care ne referim, cu trimiteri, în paranteză, la paragrafele unde sînt ele semnalate și, cînd a fost cazul, succint comentate: *acera* (3.2.5.), *agru* (3.2.5.), *apriat* (3.3.3.), *băsău* (1.3., 3.2.5., 3.3.3.), *biciului* (3.3.3.), *biglar* (3.2.5.), *bui* (1.3.), *cebălui* (3.2.5.), *ceternă* (3.2.5.), *coștei* (3.2.5., 3.4.3.), *crossie* (3.2.5.), *crov* (3.2.5.), *dotîrni* (3.2.5.), *fasule* (3.2.5.), *ferdelă* (3.2.5.), *font* (3.2.5.), *gîldău* (3.2.5.), *gîrtej* (3.2.5.), *hlăpie* (3.3.3., 3.4.3.), *hodaie* (3.2.5.), *hrabor*, *hrăborie* (3.2.5., 3.4.3.), *iani* (3.3.3., 3.4.3.), *iie* (3.2.5.), *mămuie* (3.2.5.), *mejdină* (3.2.5.), *mumînă* (1.3., 3.2.5., 3.4.3.), *nașfă* (3.2.5.), *nemoaște*, *nemoști* (3.2.5., 3.3.3.), *ni* (3.4.3., 3.7.2.), *olovină* (3.2.5.), *ortac* (3.2.5.), *op* (3.3.3.), *pasăre* "vrabie" (3.2.5.), *plehupă* (3.2.5., 3.4.3.), *polimi* (1.3., 3.2.5.), *porumboaică* (3.2.5.), *prietnic*, *prietnicesc*, *prietnicie* (3.2.5., 3.3.3., 3.4.3.), *pro-cator* (3.3.3., 3.4.3.), *socaci*, *socăcie* (3.2.5.), *spichinar* (3.2.5.), *spîrli* (3.2.5.), *stavă* (3.2.5.), *stîrmină*, *stîrminos* (3.2.5., 3.3.3.), *stobor* (3.2.5.), *strămurare* (3.2.5.), *sulimezdriță* (1.3.), *șupi*, *șupitură* (3.2.5., 3.3.3.), *teșilă* (3.2.5.), *tron* (1.3., 3.2.5., 3.4.3.), *virghină* (3.2.5.), *zgrebeni* (3.2.5.).

Cuvintele și formele citate confirmă ipoteza emisă de A. Bu-nea, în 1902, și acceptată de N. Iorga, în 1904, că Daniil Panoneanul era ardelean. Probabil că era originar din sud-vestul Transilva-

niei sau din nordul Banatului, "din Panonia", cum spunea el. Presupunem că a studiat în școli din Transilvania, poate la Sibiu, unde a putut învăța limbile latină și greacă. Va fi trecut probabil de tînăr dincoace de munți, la una din mănăstirile oltene, de unde a venit la Cîmpulung, apoi la Tîrgoviște.

După cum am văzut mai sus (2.5.-2.7. și 3.3.2.-3.2.3.3.), este exclusă posibilitatea ca Daniil Panoneanul, traducătorul *Îndereptării legii*, să fie altă persoană decît "popa Daniil" de la mănăstirea Soveja, chemat în toamna anului 1661 la scaunul mitropolitan de la Bălgrad, apoi "arhiepiscopul" Daniil al Strehaiei (1672-1679), despre care se afirmă, în pisania mănăstirii Strehaia, că "au fost striin din Țara Moldovei" (vezi 2.3.).

Primul document cunoscut în care acest Daniil este numit "striin din Țara Moldovei" îl reprezintă o însemnare din 4 ianuarie 1677, scrisă la mitropolia din București de către "ieromonahul Ghervasie, da la Putna, din Țara Moldovei" pe un liturghier slavon dăruit de marele spătar Lupu Buhuș, împreună cu jupîneasa lui Saffa, duhovnicului său, "episcopului Daniil ot Strehaie, fiind striin din Țara Moldovei". Liturghierul respectiv se află acum la BAR, cota ms. slav. 652⁹⁷. Este posibil ca Lupu Buhuș, care spre sfîrșitul vieții a trăit în Țara Românească, unde a fost, prin anii 1675-1677, mare spătar, să-l fi cunoscut pe episcopul Daniil încă de pe cînd acesta viețuia la schitul Sf. Ioan Bogoslovul de la Babele, iar boierul și l-a ales duhovnic. Din faptul că ieromonahul Ghervasie, autorul însemnării, care a reprodus probabil spusele lui Lupu Buhuș, îl numește pe Daniil "striin din Țara Moldovei", ca și pisania de mai tîrziu a mănăstirii Strehaia, rezultă că el era considerat în Moldova un străin. De neam însă era român. Pentru a risipi orice îndoială asupra originii etnice românești a acestui modest călugăr învățat, reproducem următoarele două fraze din prefața traducerii *Vechilui Testament* din ms. 4389: "nevoitu-ne-am a prepune această sfîntă și de Dumnezeu suflată carte, carea se cheamă Biblia [...], prè limba

⁹⁷ Vezi Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 183. Sublinierea noastră. Informația ne-a fost semnalată de colegul Ștefan S. Gorovei, căruia îi aducem și aici cuvenitele mulțumiri.

rumânească, carea pînă acuma într-această limbă a noastră rumânească nu foarte se-au aflat prepusă”, “că legea noaoă, adecă Evangelia, și celelalte cărți ale apostolilor toate, se află multe pre bogate locuri, și cu mîna scrise, și în tipari date pre limba noastră rumânește, iară de această carte a legii vechi noi rumânii foarte sîntem lipsiți” (f. 1^r-1^v; sublinierile noastre). Iar la dovezile aduse în capitolele 4 și 5 ale acestui studiu că învățatul român necunoscut care a tradus *Vechiul Testament* din ms. 4389 este același Daniil Panoneanul, traducătorul cunoscut al *Îndereptării legii*, adăugăm aici comparația următoarelor comentarii (motivări) similare din prefața lui Daniil la *Îndereptarea legii* și din prefața traducerii *Vechiului Testament*. În IL: “voi cu toată inema [...] a prepune această îndreptare de lege dă pre limba elinească pre limba proastă rumânească, nu doară dăn nevrednicia prostimei mele, sau dă ventr-o învățătură învățat [...], ce...”; în VT: “acuma și noi, nu doară pentru vreo știință a noastră, sau [...]”⁹⁸ cea desăvîrșit a vreunii limbi streine [...]”⁹⁹ sfîntă carte [...] am nevoit a prepune această carte a legii vechi...”. Sublinierile noastre.

8. Locul lui Daniil Panoneanul în istoria culturii românești

8.1. Identificarea bogatei activități literare și didactice necunoscute a lui Daniil Panoneanul dezvăluie contribuția sa de prim ordin la dezvoltarea limbii române literare și a culturii românești la mijlocul secolului al XVII-lea, alături de cea a lui Eustratie logofățul, a traducătorilor *Cazaniei* lui Varlaam, a traducătorilor *Noului Testament* de la Bălgrad, a lui Dosoftei, traducătorul cronografului numit “tip Danovici” și, mai ales, de cea a lui Nicolae Spătarul (Milescu), traducătorul *Istoriilor* lui Herodot, al *Vechiului Testament* tipărit în *Biblia* de la 1688, al *Apologiei contra lui Mahomed* a lui Ioan Cantacuzino și al *Mîntuirii păcătoșilor* a lui Agapie Landos. Cauzele care au făcut ca traducerile pe care i le atribuim lui Daniil Panoneanul să rămîină anonime ori să fie puse pe seama unor contemporani ai săi diferă, după cum am văzut în paragrafele unde

⁹⁸⁻⁹⁹ Text lipsă, foaia fiind stricată.

le-am prezentat (3.2.-3.8.); de la o traducere la alta. *Vechiul Testament* din ms. 4389, cea mai întinsă traducere a lui, a fost probabil semnată, dar partea de jos a foii pe care se putea afla numele traducătorului, la sfârșitul *Cuvîntului înainte cătră cetitori*, este acum distrusă; traducerea s-a făcut din inițiativa lui Daniil Panoneanul, cum afirmă el în prefața manuscrisului: *Învățături prestē toate zilele, Mystirio sau sacrament și Engheniasmos, sau obnovlenie, sau tîrnosanie* sînt lucrări elaborate din îndemnul și, poate, sub îndrumarea superiorilor săi bisericești, egumenul Melhisedec și, respectiv, mitropolitul Ștefan; care semnează prefețele acestor cărți. Romanul *Varlaam și Ioasaf*, a cărui traducere a fost atribuită logofătului Udriște Năsturel, este probabil prima traducere făcută de Daniil Panoneanul; acestui fapt i s-ar putea datora următoarele particularități ale textului, conservate mai bine în copia din ms. 588: maniera în general literală de a traduce, folosirea unui număr mare de slayonisme și frecvența explicațiilor date de traducător în text unor cuvinte sau noțiuni; fiind o scriere destinată în primul rînd educației monahale, probabil că traducerea nu a fost semnată de tînrul monah Daniil, eventual și pentru că va fi primit elaborarea ei ca ascultare. Este posibil ca *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Viața Patriarhului Nifon și pisanile bisericii lui Neagoe* de la Curtea de Argeș să fi fost traduse din inițiativa sau la dorința domnitorului Matei Basarab, transmisă lui Daniil Panoneanul fie prin logofătul Udriște Năsturel, cum s-a presupus, fie printr-un superior al său ecleziastic. Cu excepția *Vechiului Testament*, toate traducerile lui Daniil, atît cele tipărite cît și cele rămase în manuscris, au fost mult citite în vremea lui și mai tîrziu. Nu este exclus ca cercetările filologice viitoare să identifice și alte traduceri făcute de acest cărturar român aproape necunoscut.

8.2. Rodnică se pare că a fost și activitatea didactică a lui Daniil Panoneanul. În ms. 312 de la BAR avem dovada preocupării șale ca elevii școlii de limbă slavonă de la mitropolia din Tîrgoviște, unde a funcționat ca profesor, să învețe bine această limbă de cultură a vremii. Pe forța lui ms. slav. 462 de la BAR (f. 1'), încercarea de condei a lui Daniil (vezi fotocopia reprodusă mai sus, fig. 6) se află într-un șir de însemnări similare, datele 1643, 1644,

1646. Prin jurul anului 1650, între elevii lui Daniil se afla desigur și grămăticul Staicu de la mitropolia din Țirgovیște, care i-a urmat în postul de profesor și care a desfășurat, prin anii 1660-1670, o remarcabilă activitate de traducător din slavonește. Tot el a copiat, în ms. 312, fragmentul din gramatica slavonă a lui Meletie Smotrițki tradus de Daniil și un lexicon slavono-român, a cărui traducere fusese probabil începută de fostul său profesor. Rămâne de stabilit, printr-o atentă raportare a limbii lexiconului slavono-român copiat în ms. 312 la particularitățile lingvistice ale traducerilor lui Daniil și la cele ale traducerilor lui Staicu, cât de însemnată poate fi contribuția lui Daniil la elaborarea acestui lexicon.

8.3. După toate probabilitățile, versurile la stema mitropoliei Țării Românești și de laudă mitropolitului Ștefan (6 slavonești în *Mystirio*, 5 românești în *Engheniasmos* și 16, tot românești, în *Îndereptarea legii*) sînt ale lui Daniil Panoneanul. Este posibil să fie tot ale sale și cele 16 versuri slavonești de la sfîrșitul traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf*, păstrate în copiile din ms. 588 și 2740. El poate fi considerat deci un pionier al versificației culte în literatura română, alături de Udriște Năsturel, de Eustratie logofătul și de alți autori de versuri encomiastice, slavone sau românești, din jurul anului 1650.

8.4. Traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 a fost elaborată într-o manieră filologică cu totul remarcabilă, care îl situează pe traducător între pionierii filologiei românești. În prefață, după ce face cîteva observații asupra traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul (Milescu) "de pre izvodul elinesc ce se-au fost tipărit în Frangofort", Daniil Panoneanul arată că: "alăturînd izvodul slovenesc carele au fost tipărit în Rusia cea Mică, în cetatea Ostrovului, și izvodul lătinesc care au fost tipărit în cetatea Antverpiei, și acel izvod rumănesc de care se spuse mai sus, așa de pre dînsule cu multă socotință am prepus. Iară totuși mai mult ne-ăm ținut de izvodul cel slovenesc și de care au umblat mai aproape de dînsul. Și vîzînd cum că alte limbi toate, de la o vreme încoace, scriu cartea legii vechi și noaoă cu stihuri [= versete] pre margine, pentr-aceea și noi toată cartea aceasta o am scris cu stihuri la toate capetele. Și cuvintele care sînt și într-alt loc grăite, semnate iarăși

la margine, precum este la latini, pentru aflarea mai lesne a fiecărui lucru și cuvânt” (f. 1^v). În afara numerotării versetelor și a semnalării concordanței biblice, reproduse după versiunea latină citată, precum și în afara numeroaselor note și comentarii ale traducătorului de felul celor menționate mai sus (vezi 4.1.), traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 are peste trei sute de note marginale cu conținut filologic, redactate în românește sau în slavonește, în care traducătorul semnalează unele diferențe de text aflate în izvoarele folosite la elaborarea versiunii sale. De exemplu: “Aceste doaoă soroace [= versete] la sloveni nu se află, iară la greci și la latini sînt. Și în bibliile cele de la Mosc iară să află” (f. 32^r-32^v, Ieș. 15, 20-21), “Acestea la greci și la latini nu se află, iară la sloveni sînt, ce nici noi nu le-am lăsat” (f. 42^r-42^v, Ieș. 36, 8), “La sloveni este așa, iară la greci și la latini merge într-alt chip, mai pre scurt, că vezi că n-are soroacele semnate” (f. 43^v, Ieș. 37, 19), “La greci vine mai sus de picioarele lor” (f. 49^r, Lev. 11, 22)¹⁰⁰, “La sloveni zice să se spele în sîngele juncii la mîini” (f. 91^r, Deut. 21, 6), “Acestea la latini nu sînt, iară la greci și la sloveni sînt” (f. 109^v, Iosua 21, 40), “Aici merg aceste stihuri într-alt chip la latini; pentr-aceea și noi le-am pus amestecate numărurile” (f. 111^r, Iosua 24, 28-31), “La latini zice cumnați, iară la greci socru, iară la sloveni zice ginere” (f. 112^r, Jud. 1, 16), “La latini merge într-alt chip într-acest loc” (f. 127^r, 1 Reg. 2, 8-9), “La sloveni zice muște” (f. 128^v, 1 Reg. 5, 6), “La sloveni zice de aur, iară la latini de cojoc” (f. 128^v, 1 Reg. 5, 10), “La sloveni zice pînzătura care o punea preste cap” (f. 136^r, 1 Reg. 19, 13), “La sloveni zice după masa cea sfîntă” (f. 138^r, 1 Reg. 21, 3), “U latin. gedele” (f. 152^v, 2 Reg. 18, 14), “Aici la greci și la lat. este într-alt chip, iară noi am pus ca la sloveni” (f. 160^r, 3 Reg. 4, 28), “Aceasta la sloveni nu este” (f. 160^v, 3 Reg. 5, 17-18), “De aici la sloveni merge într-alt chip, iară noi am pus ca la greci și la lat.” (f. 161^r, 3 Reg. 6, 37), “U lat. ca cînd înflorește crinul” (f. 161^v, 3 Reg. 7, 26), “Acest stih la lat. merge într-alt chip, iară la greci și la sloveni așa este” (f. 208^r, 2 Paral. 24, 26), “Aici ca la slo-

¹⁰⁰ Cuvintele și sintagmele subliniate în aceste note se găsesc în copia din ms. 45 a traducerii lui Nicolae Spătarul (Milescu).

veni am pus; pentr-aceea nu sînt stihuri puse” (f. 230^v, 2 Ezd. 8, 34-42), “Acest stih la sloveni nu este” (f. 232^r, 2 Ezd. 9, 29), “Acesta este mai mult la sloveni” (f. 232^r, 2 Ezd. 9, 31), “La sloveni zice sfeștnice” (f. 234^r, 3 Ezd. 2, 46), “La latini lăcustele” (f. 234^v, 3 Ezd. 4, 24), “Aici la latini merge într-alt chip; pentr-aceea n-am pus stihuri pînă la un loc într-acest cap. Iară noi am pus ca la greci și ca la sloveni” (f. 254^r, Est. 1, 1), “U grek. i lat. rodiilor” (f. 312^r, Cînt. 8, 2), “U grek. i lat. trandafirilor” (f. 325^v, Sir. 24, 18), “U grek. i lat. marea” (f. 339^v, Is. 16, 8), “U grek. *acoperemînt*” (f. 342^v, Is. 28, 2), “U grek. *stîlpul* sau *catargul*” (f. 345^r, Is. 33, 23), “U lat. în sete, a u grek. *umedeală*” (f. 376^r, Ier. 48, 18), “Un grek. *vîna*” (f. 396^v, Iez. 24, 5), “U grek. *turnurile tale*” (f. 397^r, Iez. 26, 4), “U lat. despre răsărit” (f. 434^v, Zah. 14, 8), “U grek. *zestre*” (f. 449^r, 2 Mac. 1, 14).

Aceeași manieră filologică de a traduce se constată și în cazul romanului *Varlaam și Ioasaf*¹⁰¹, unde versiunea slavonă (sau versiunile slavone) după care s-a făcut traducerea a (au) fost raportată(e) la o versiune latină a operei. Din această versiune a tradus Daniil Panoneanul, în românește și slavonește, o rugăciune de la sfîrșitul textului, care în versiunea (versiunile) slavonă(e) nu exista, fapt menționat de el în următoarea notă similară celor citate mai sus din traducerea *Vechiului Testament*: “Această rugăciune la sloveni nu se află, ce numai la latini” (ms. 3339, f. 280^v; ms. 588, f. 296^r). În copia din ms. 588, rugăciunea respectivă, inclusiv nota citată și epilogul care îi urmează, semnat Ioan Damaschin, au numai versiunea în limba slavonă. Este posibil ca tot după versiunea latină a romanului să fi reprodus traducătorul român și numele corespunzătoare latinești ale unor zei și zeițe din mitologia greco-latină, care în versiunea slavonă copiată paralel în primele manuscrise ale traducerii românești nu se află, cum sînt “Cron sau Saturnus” (ms. 588, f. 219^r), “Afrodita (sau Venus)” (f. 219^v, 221^v), “Zevs (sau Ioviș)” (f. 219^v), “Festa (sau Vilcan)” (f. 220^r), “Ermie (sau Mercurie)” (f. 220^r), “Arei (sau Mars)” (f. 220^v), “Dionis (sau Bacus)” (f. 221^r), “Iraclia (sau Hercul)” (f. 221^r), “Apollon (sau Apollin)” (f.

¹⁰¹ Vezi și D.H. Mazilu, *Varlaam și Ioasaf...*, citat la nota 54, p. 144.

221^v), "Artemida (sau Diana)" (f. 221^v), "Persefona (sau Proserpina)" (f. 221^v), "Adon (sau Adonid)" (f. 221^v).

8.5. Toate cele arătate mai sus (8.1.-8.4.) se adaugă faptului cunoscut de multă vreme că Daniil Panoneanul este traducătorul celui mai mare și mai important cod juridic civil, penal și ecleziastic al vechii culturi românești.

Traducerea cronografului numit "tip Danovici" poate fi o lucrare de tinerețe a lui Dosoftei

1. Dosoftei necunoscut

1.1. În timp ce elaboram ediția critică a *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei, publicată de Mitropolia din Iași în anul 1974, ne-am întrebat care va fi fost activitatea literară a acestui cărturar și poet de pînă la vîrsta de circa 40 de ani, cînd a început să versifice *Psaltirea*, prin ce lucrări și-a creat el stilul artistic atît de personal. Căci știrile privitoare la prima parte a vieții sale și la începuturile activității lui literare sînt puține și nesigure. În 1673, cînd tipărea la Uniev *Psaltirea în versuri* și *Preacinstiul Acatist*, avea 49 de ani. De la 1679, cînd tipărește la Iași prima ediție a *Dumnezeieștii Liturghii*, și pînă în 1686, cînd pleacă în Polonia, a publicat încă patru cărți, la traducerea cărora lucrase și mai înainte. În foaia de titlu a *Psaltirii în versuri* mărturisește că versiunea în proză a *Psaltirii* a fost stabilită de el "cu lungă osteneală în mulți ai socotită și cercată prin svintele cărți"¹. Pe f. 119^v a *Molităvnicului de-nțăles* (Iași, 1681) se află tipărită următoarea însemnare, în slavonește: "Scris la Cetățuia, în anul 7182 [= 1674], iunie 23", care atestă că Dosoftei lucra atunci la traducerea acestei cărți. În prefața către cititor la *Viața și petrecerea svinților* (Iași, 1682-1689), menționînd pe domnitorii Moldovei care l-au îndemnat să traducă viețile sfinților, Dosoftei îl numește întîi pe Gheorghe Ghica (1658-1659), în a cărui domnie, probabil, a fost ales el episcop al Hușilor. Între anii 1686-1693, exilat în Polonia, desfășoară de asemenea o bogată activitate de traducător din grecește, atît în limba română² cît și în slavono-rusă. Așadar, în a doua parte a vieții sale, mai

¹ Vezi și Dragoș Moldovanu, *Miscellanea philologica*, 3. *O sursă a traducerilor lui Dosoftei: izvodul trilingv al lui Ieronim*, în "Limba română", XXXIII, 1984, nr. 5, p. 420-425, N. A. Ursu, *Concordanțe lingvistice între Psaltirea în versuri a lui Dosoftei și unele psaltiri românești din secolul al XVII-lea*, în "Limba română", XXXVI, 1987, nr. 5, p. 427-442.

² Vezi Al. Elian, *Dosoftei poet laic*, în "Contemporanul", XXII, 1967, nr. 21, p. 3, Dragoș Moldovanu, *Paternitatea traducerii Legendei lui Afrodițian*

bine cunoscută, Dosoftei se dovedește un cărturar deosebit de activ. Presupunând că la fel de activ a fost și în anii tinereții, am căutat în textele românești ale epocii, anonime sau cu paternitate controversată, urme necunoscute ale activității sale literare de atunci. Cercetarea limbii acelor texte, în raport cu limba scrierilor cunoscute ale lui Dosoftei, bogată în elemente caracteristice, precum și cu limba altor cărturari ai vremii, ne-a condus la concluzia că el este traducătorul necunoscut al *Istoriilor* lui Herodot și al cronografului lui Matei Kigalas (versiunea atribuită lui Pătrașco Danovici), precum și primul revizor al traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul (Milescu), text reprodus, după o nouă revizie, în *Biblia* de la 1688. Argumentele invocate pentru susținerea acestor afirmații au fost prezentate în studiul *Dosoftei necunoscut*, publicat în anul 1976³. În anul următor i-am atribuit lui Dosoftei și traducerea textelor din broșura aflată la BAR, sub cota CRV 48 A (unicul exemplar cunoscut); tipărită la Iași, probabil în 1645 sau puțin mai târziu, care cuprinde *Paraclisul Precistii* și două povestiri extrase din *Vechiul Testament*, cu titlul comun *Cuvinte și jele la robie Ierusalimului, când din Ierusalim la Vavilon i-au mutat Navuhodonosor, și pomenire și de năpaste ce-au năpusit acei doi giudecători pre Susana*. Aceste povestiri sînt precedate de un comentariu referitor la conținutul lor, în 48 de versuri cvasipopulare⁴.

Identificarea în ultimii ani a unor traduceri necunoscute ale lui Nicolae Spătarul (*Mîntuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos⁵, așa-

Persul, în *art. cit.* la nota 1, p. 417-420, și Al. Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polonez*, în "Limba română", XXXVI, 1987, nr. 5, p. 413-426 (I), nr. 6, p. 515-523 (II).

³ Vezi "Cronica", XI, 1976, nr. 6, p. 4-6.

⁴ Vezi articolul *Debutul literar al lui Dosoftei*, în "Limba română", XXI, 1977, nr. 6, p. 707-620.

⁵ Vezi N.A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în "Cronica" XXI, 1986, nr. 44, p. 5, și Nicolae Spătarul (Milescu), *traducător al Mîntuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos*, în "Studii și cercetări lingvistice", XLIV, 1993, nr. 5, p. 417-432 (I), nr. 6, p. 489-502 (II), XLV, 1994, nr. 3-4, p. 173-186 (III), studiu reprodus în prezentul volum.

zisa "interpolare" din *Cartea cu multe întrebări*⁶ și *Apologia contra lui Mahomed*⁷) și adâncirea studiului limbii traducerii *Vechiului Testament* făcută de el⁸ ne-au oferit posibilitatea să cunoaștem mai bine particularitățile sale lingvistice și să delimităm astfel pe o zonă mai întinsă, în traducerea *Istoriilor* lui Herodot, stratul lingvistic al traducătorului, care s-a dovedit a fi Nicolae Spătarul, așa cum a susținut Liviu Onu⁹, de un strat lingvistic diferit, destul de reprezentativ, pe care ne-am întemeiat noi atribuirea acestei traduceri lui Dosoftei. În consecință, într-un studiu recent am corectat teza aceasta, în sensul că Dosoftei, pe care îl considerăm în continuare traducătorul cronografului numit "tip Danovici", este doar *remaniatorul*, nu autorul traducerii *Istoriilor* lui Herodot¹⁰.

În prezentul studiu ne propunem să lămurim, în capitolul 2., unele chestiuni bibliografice privitoare la ms. 3517 de la BAR, cea mai veche copie integrală cunoscută a cronografului "tip Danovici", și împrejurările în care această traducere a fost atribuită, fără nici un temei, lui Pătrașco Danovici, iar în 3.7. să aducem noi și variate dovezi că ea poate fi o lucrare din tinerețe a lui Dosoftei, așa cum am susținut în studiul menționat din anul 1976, pe care în parte îl reluăm aici.

⁶ Vezi Al. Mares, "Interpolarea" din *Cartea cu multe întrebări a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate*, în "Studii și cercetări lingvistice", XL, 1989, nr. 2, p. 145-159.

⁷ Vezi N. A. Ursu, *Încă o traducere necunoscută a lui Nicolae Spătarul (Milescu): Apologia contra lui Mahomed a împăratului bizantin Ioan Cantacuzino*, în "Cronica", XXXIV, 1999, nr. 9, p. 11, studiu reprodus în prezentul volum.

⁸ Vezi N. A. Ursu *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, "Limba română", XXXVII, 1988, nr. 5, p. 455-468 (I), nr. 6, p. 521-534 (II), XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 31-46 (III), nr. 2, p. 107-121 (IV), nr. 5, p. 463-470 (V), studiu reprodus în prezentul volum.

⁹ În studiul filologic al ediției Herodot, *Istoriei*, îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu. Prefață, studiu filologic, note și glosar de Liviu Onu. *Indice de Lucia Șapcaliu*, București, 1984, p. 479-661.

¹⁰ Vezi studiul *Traducerea Istoriilor lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu) a fost remaniată de traducătorul cronografului numit "tip Danovici"*, în prezentul volum.

1.2. Folosim următoarele sigle ale textelor comparate: **B** = *Biblia* de la București, 1688; **Cron.** = traducerea cronografului lui Matei Kigalas atribuită lui Pătrașco Danovici, ms. 3517 de la BAR; **DC** = traducerea cronografului lui Matei Kigalas făcută de Dosofoței, ms. 3456 de la BAR; **DL** = Dosofoței, *Dumnezăiasca Liturghie*, Iași, 1679 (cităm după textul stabilit de noi în ediția de la Iași, 1980); **DM** = Dosofoței, *Molităvnic de-nțăles*, Iași, 1681; **DO** = Dosofoței, *Opere*, vol. I. *Versuri*, București, 1978; **DP** = Dosofoței, *Parimțiile preste an*, Iași, 1683; **DPV** = Dosofoței, *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673 (cităm după textul stabilit de noi în ediția de la Iași, 1974, indicînd numărul psalmului și al versului respectiv, sau pagina ediției, pentru alte texte); **DVS** = Dosofoței, *Viața și petrecerea svinșilor*, Iași, 1682-1686 (după siglă indicăm luna și pagina respectivă); **VT** = traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul, copia remaniată din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

Alte sigle folosite în prezentul studiu: BAR = Biblioteca Academiei Române, BCU Iași = Biblioteca Centrală Universitară din Iași; *DLR* = *Dicționarul limbii române* al Academiei; *TDRG* = *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I-III, București, 1903-1924.

Trimiterile la cronograful lui Matei Kigalas, *Néa synopsis diafóron istorión...*, se fac după unica lui ediție (Veneția, 1650), din care singurul exemplar cunoscut de noi, provenit din biblioteca lui Dosofoței și cu numeroase adnotări ale sale, se află la BAR, cota CR II-170.343, iar trimiterile la cronograful lui Dorotei al Monemvasiei, *Vivlíon istorikón periéhon en sínopsei diafórous kai exóhous istorías...* (Veneția, 1631, reeditat tot acolo de mai multe ori în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea), se fac după ediția de la 1752, din care un exemplar se află la BCU Iași, cota CR III-372.

2. Prima traducere în limba română a cronografului lui Matei Kigalas (versiunea atribuită lui Pătrașco Danovici)

2.1. Cronograful numit "tip Danovici" reprezintă traducerea cronografului grecesc al lui Matei Kigalas, amendată în unele părți cu informații extrase din cronograful mai vechi al lui Dorotei al Monemvasiei și din alte surse, încă neidentificate. Potrivit informațiilor

aflate pe foile de titlu ale câtorva manuscrise de mai târziu, traducerea este de multă vreme atribuită lui Pătrașco Danovici, fost "logofăt al treilea și gramatic de scrisoare grecească" în cancelaria domnească a Moldovei.

Acest cronograf a avut o largă circulație în cultura veche românească, cum atestă numeroasele copii manuscrise în care s-a păstrat, integral sau parțial. O mare răspîndire, prin diferite manuscrise miscelane, au avut și unele fragmente desprinse din el, în parte publicate. A fost editat integral abia acum câțiva ani, sub titlul *Cronograf, tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, ediție îngrijită de Gabriel Ștrempel, cu studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, părțile I-II, București, 1998-1999. Atît editorul, în *Cuvînt înainte*, cît și autorul studiului introductiv consideră absolut sigură paternitatea lui Pătrașco Danovici asupra traducerii. Cum vom vedea însă, problema aceasta continuă să fie controversată.

Conținutul traducerii și manuscrisele în care se află ea copiată au fost studiate, timp de peste un secol, de numeroși cercetători. Ultima sinteză a bibliografiei respective, cu prețioase comentarii și informații noi, este făcută de Paul Cernovodeanu în studiul introductiv al ediției menționate. Considerînd deci cunoscută problematica textului de care ne ocupăm, discutăm în continuare numai chestiuni privitoare la paternitatea traducerii și unele probleme nelămurite sau necunoscute privitoare la copiile din ms. 3517 și 86 de la BAR, care au implicații în stabilirea paternității și în datarea traducerii.

2.2. Am luat ca text de referință în studiul de față copia din ms. 3517, în care sînt păstrate mai bine particularitățile lingvistice ale traducătorului. Ca atare, am studiat mai atent acest manuscris și sub aspect bibliografic. Analizînd structura inițială a primei lui părți în raport cu paginația făcută de copistul părții a doua și cu paginația mecanică făcută de BAR, am ajuns la următoarele concluzii, în parte diferite de cele ale lui Iulian Ștefănescu, care i-a făcut prima descriere¹¹.

¹¹ În studiul *Cronografele românești: tipul Danovici*, publicat postum în "Revista istorică română", IX, 1939, p. 1-77, de unde a fost reprodus în volumul Iulian Ștefănescu, *Opere istorice*, București, 1942, p. 111-187. Trimiterea noastră

Prima parte a acestui manuscris (f. 1-271, în paginația mecanică) reprezintă o copie parțială mai veche a traducerii, întreruptă în mod accidental pe la mijlocul capitolului 143, privitor la împărăția lui Iustinian cel Mare; îi lipsesc acum 11 foi de la început, iar în interior are câteva lacune. Partea a doua a manuscrisului (f. 272-608) este copiată de o persoană care a încorporat în actualul ms. 3517 acea copie mai veche, i-a completat lacunele și i-a făcut numeroase corecturi, folosind pentru aceste operații o altă copie mai veche, a întregii traduceri, sau poate chiar autograful (ciornele) traducătorului. Acest copist a paginat apoi cu slove chirilice întregul manuscris (căci prima parte nu avea paginație) și a întocmit la început, pe foi nenumerate, sumarul cronografului. Copia mai veche încorporată în actualul ms. 3517 conținea 34 de caiete a câte opt foi, deci 272 de foi. Până la data încorporării ei în acest manuscris pierduse numai ultima foaie a caietului 34, lipsă care fusese între timp completată pe două foi scrise cu slove uncialie mai mari, ambele existente la data paginației manuscrisului de către copistul părții a doua. Mai târziu, prima dintre aceste foi s-a pierdut, iar a doua este f. 271, în paginația mecanică.

Copia aceasta mai veche care constituie prima parte a ms. 3517 avea "din naștere" patru lacune mai mari, completate de copistul părții a doua. Primele două, nesemnlate de I. Ștefănescu, se aflau pe f. 25^v, r. 12-27^v jos (paginația mecanică; în ediție, I, p. 37, r. 5 de sus - 39), unde lipsea sfârșitul capitolului 11, și pe f. 44^r, r. 1-5 de jos (în ediție, I, p. 57, r. 3-5 de jos), în ambele locuri spațiile respective fiind lăsate de copist nescrise, iar ultimele două lacune, despre care I. Ștefănescu credea că se datorau pierderii unor foi din manuscris (p. 133), se aflau în locul actualelor foi 101-102 și 178-183. Lacunele completate prin introducerea în structura inițială a primei părți a ms. 3517 a foilor 101-102 și 178-183 nu se datorau însă pierderii unor foi din manuscris, cum a crezut I. Ștefănescu, ci unor *bourdon*-uri

este la textul aflat în volum, p. 130-136. Alte observații și concluzii ale lui I. Ștefănescu privind descrierea manuscrisului 3517 au fost corectate atât de noi, în studiul din 1976 citat la notă 3, p. 4, cât și de Doru Mihăescu, în studiul *Cronografele românești. (Cu privire specială asupra tipului Danovici)* (I), în "Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte" [a Academiei Române], seria IV, tom. I, 1977-1978, p. 55-58.

comise de copistul manuscrisului respectiv. În primul caz el a sărit la copiat textul aflat între segmentul “om mare și” cu care a terminat f. 100^v, și segmentul “și-i vădzu”, cu care a început să scrie pagina următoare (adică f. 103^r; în ediție, p. 115, r. 16 de jos – p. 117, r. 12 de jos), iar în al doilea caz a sărit textul mai mare aflat între segmentul “și l-au”, cu care a terminat f. 177^v, ultima foaie a caietului 23, și cuvântul *botedzat*, cu care a început să scrie f. 184^r, prima foaie a caietului 24 (în ediție, p. 194, r. 17 de jos – p. 200, r. 1 de jos). În structura inițială a acestei părți a ms. 3517 nu sînt foi lipsă, nici în caietul 14, unde lipsea textul copiat de copistul părții a doua pe f. 101-102, pe care le-a cusut la locul lor în partea a doua a acestui caiet, nici la sfîrșitul caietului 23 și începutul caietului 24, între care lipsea textul copiat de el pe f. 178-183, care constituie un caiet de șase foi intercalat între caietele respective. Ipoteza că aici s-ar fi putut pierde un caiet întreg din vechiul manuscris nu este plauzibilă, pentru că textul copiat pe foile 178-183 este mult mai mic decît textul pe care-l putea cuprinde un caiet de opt foi, iar copistul care a completat lacuna nu avea nici un motiv să-l comprime într-un caiet de șase foi, încît avea posibilitatea să-l copie integral într-un caiet de opt foi. După completarea acestor două lacune prin introducerea în locurile menționate a foilor 101-102 și 178-183, prima parte a ms. 3517 avea 285 foi (cum atestă și analiza paginației cu slove chirilice făcută de copistul părții a doua, care a fost sărită însă cu cîte o cifră în patru locuri: f. 78, 79, 117 și 164), distribuite în 35 de caiete, dintre care 32 și-au păstrat structura inițială de cîte opt foi, al 14-lea a devenit de zece foi, cel intercalat între caietele 23 și 24 are șase foi, iar ultimul, al 34-lea (devenit al 35-lea) avea deja nouă foi, prin înlocuirea ultimei foi pierdute cu cele două foi scrise cu unciale mai mari.

Cum a constatat I. Ștefănescu, *lacunele* completate în ms. 3517 pe foile 101-102 și 178-183 se află și în prima parte a ms. Sigmaringen 5 și a celorlalte manuscrise din familia A stabilite de el, în care este copiat textul corespunzător celui din prima parte a ms. 3517. Doru Mihăescu, care a studiat amănunțit ms. Sigmaringen 5¹², prin

¹² Vezi *La plus ancienne synthèse roumaine des chronographes néogrecs vénitiens du XVII-e siècle*, în “Revue des études sud-est européennes”, XVIII,

intermediul unui microfilm pe care-l are la dispoziție, a avut amabilitatea să vadă, la rugămintea noastră, dacă în acest manuscris se găsesc și lacunele completate pe f. 25-27 și 44 din ms. 3517. Răspunsul domniei sale este afirmativ. Lacunele respective există și în ms. Sigmaringen 5, pe f. 31^v și 42^f, fapt care constituie încă o dovadă că o copie a manuscrisului lacunar încorporat ulterior în actualul ms. 3517 a ajuns la Brașov, unde a fost folosită (direct, sau prin intermediul unei copii a ei) la întocmirea, în anul 1678, a actualului ms. Sigmaringen 5. Probabil tot înainte de anul 1678 s-a produs și încorporarea în ms. 3517 a copiei care constituie prima parte a acestui manuscris.

În stadiul în care se afla ms. 3517 după ce a fost întregit, cum am văzut, de către copistul părții a doua a lui, pe când era încă tot nelegat, dar înainte de a se deteriora (pierzând, la început, foile nepaginate cu sumarul cronografului și foile 1-11 din text, prima dintre cele două foi cu care a fost completată lipsa ultimei foi din ultimul caiet al părții întâi-a manuscrisului, perechea actualei f. 271, și cinci foi de la sfârșit), după acest manuscris s-a făcut copia din ms. 86, începută de Pătrașco Danovici, probabil prin anii 1681-1682, și continuă în anul 1689 de diacul Gavril din Bălțătești. Între timp a fost făcută, în anii 1682-1683, după ms. 3517 și după partea din ms. 86 copiată de Danovici, copia din manuscrisul aflat acum la Harkov. Aceste trei manuscrise sînt cele mai vechi copii cunoscute ale textului integral al traducerii cronografului "tip Danovici".

2.3. Traducerea acestui cronograf nu a putut fi făcută de logofătul Pătrașco Danovici. Nu avem nici o dovadă că el era un cărturar, un "erudit", cum l-au considerat unii cercetători. Faptul că a fost treti logofăt și "gramatic de scrisoare grecească" în cancelaria domnească nu înseamnă în mod neapărat că era un învățat și că avea posibilități sau măcar veleități literare. Nu se cunoaște pînă acum nici un text tradus de Pătrașco Danovici, din grecește sau din slavonește, care să ofere unele indicii că el ar fi putut să elaboreze o lucrare atît de întinsă, în bună parte o compilație cu caracter personal, și dificil

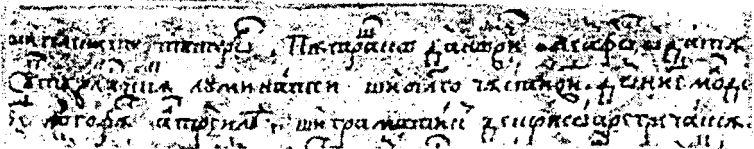
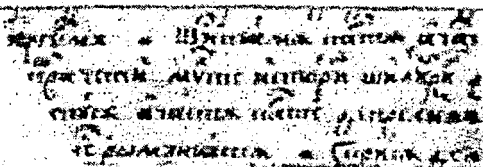
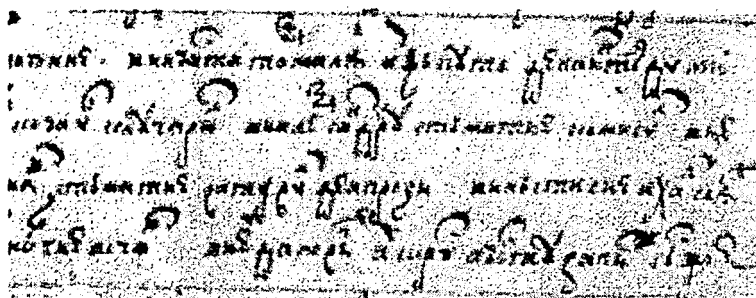
1980, nr. 3, p. 493-517 (I), XIX, 1981, nr. 1, p. 109-131 (II), nr. 2, p. 355-367 (III).

de tradus, fiind bogată în trimeri la texte biblice, în episoade de istorie bisericească și în referințe la chestiuni de teologie și de polemică religioasă, mai curînd de competența unui cleric decît a unui mirean. Pe de altă parte, în traducerea cronografului apar o serie de cuvinte specifice graiurilor ardelenesti, pe care nu le-ar fi putut folosi Pătrașco Danovici, originar din nordul Moldovei.

Informații documentare mai noi dovedesc faptul că *Pătrașco Danovici este doar copistul primei părți a ms. 86 de la BAR (foile 1-202)* și că i s-a atribuit traducerea după moartea lui, printr-o mistificare, probabil inocentă, comisă în anul 1683 de copistul manuscrisului aflat acum la Harkov. Demonstrăm acest lucru cu fotomontajul alăturat (vezi fig. 1) în care am reprodus la început un fragment dintr-un zapis din 22 ianuarie 1680, scris la Iași de Pătrașco Danovici, care-l semnează la sfîrșit astfel: "Și eu Danovici am scris acest zapis, să să știe"¹³. În continuare, am reprodus în fotomontaj un fragment din prefața copiei cronografului din ms. 86, aflat pe ultimele patru rînduri ale paginii 16^r și pe primele trei rînduri ale paginii 16^v, după care am transcris textul respectiv cu caractere latine. Foaia 16 din ms. 86 fiind cîndva deteriorată, mai ales în partea de jos, a fost reparată între timp prin lipirea pe părțile ei laterale a unor fișii de hîrtie mai groasă, care au acoperit o parte din text. În transcrierea cu caractere latine am pus în croșete textul acoperit, după copia cronografului aflată la Harkov, în care copistul a reprodus, în mod evident, prefața din ms. 86, adaptată însă, în partea ei finală, la circumstanțele în care executa el copia. Această copie de la Harkov a fost descrisă de Gh. Bogaci, în volumul său *Pagini de istoriografie literară*, Chișinău, 1970, p. 12-19, unde autorul a reprodus în întregime dedicațiile și predosloviile aflate pe primele pagini ale manuscrisului.

Iată cum este adaptat în copia de la Harkov fragmentul din prefața ms. 86 reprodus în fotomontaj: "ceă mai de pre urmă. Și să cheamă cartea aceasta letopiset, întru care cineș va ceti multe istorii și lucruri de folos va afla. Și-i scrisă și prepusă această carte de pre

¹³ Documentul se află la Arhiva Națională a României, București, Fond Mănăstirea Brazi, IX/16; vezi și *Catalogul documentelor moldovenesti...*, vol. IV, București, 1970, p. 118, fișa nr. 453.

[cea mai de] pre urmă. Și să cheamă cartea această letopiseț, întru care cinleş va ceți multe istorii și lucruri d[re] folos va afla. Și-i pr[er]epusă acoastă carte de pre limbă[grecească] pre limbă de înț[ă]les românească. Scrisă de m[in]e, . . . ? . . .] și plăcat tuturor, Pătrașco Danovici, ce am fost odată, supt v[la]stia lumnatei și baigociăstivii domniei Moldovei, logofăt al treilea și gramatic de scrisoare grecească.

Fig. 1

limba grecească pre limba de înț[ă]les românească de *dumnealui răposat* Pătrașco Danovici, ce-*au* fost odată, supt v[la]stia lumnatei și baigocestivii domniei Moldovei, logofăt al treilea și gramatic de scrisoare grecească” (sublinierile noastre), iar în continuare: “de pre care am scris și eu ticălosul Ghiorghe diac această carte dumisale giup[ă]-

nului Alecsandru Buhuș hatmanul...”¹⁴.

Comparația grafiei zăpisului scris de Danovici la 22 ianuarie 1680 cu grafia foilor 1-202 din ms. 86 arată că această porțiune din manuscris a fost copiată de el. Deși scrisul din document este mai dezinvolt, iar cel din manuscris mai îngrijit, slovele *a*, *i*, *u*, (varianta a doua, ca un *v* latin) sau *m*, de exemplu, precum și alte slove, au în cele două texte desene identice, cum se poate constata chiar și numai pe baza fragmentelor reproduse în fotomontajul alăturat. Stabilirea acestei identități grafice corectează afirmația greșită, statornicită de multă vreme în literatura privitoare la cronograful “tip Danovici”, potrivit căreia prima parte a copiei din ms. 3517 (pînă la foaia 270 inclusiv) ar reprezenta *autograful* lui Pătrașco Danovici, iar foile 1-202 din ms. 86 ar fi fost copiate de un anonim, care a reprodus întocmai prefața lui Danovici din ms. 3517. Or, după cum vedem, lucrurile stau cu totul altfel. *Numele lui Pătrașco Danovici este legat de acest cronograf abia în copia din ms. 86*, pe care el o făcea pentru marele vistier Toderășco Cantacuzino, dar care este întreruptă la sfîrșitul foii 202, pușin înainte de a fi terminat de scris capitoul 133, consacrat împărăției lui Teodosie cel Mic. Cauza acestei întreruperi a copierii textului a fost, probabil, îmbolnăvirea și moartea sa, survenită înainte de 25 ianuarie 1683, cînd copistul manuscrisului aflat la Harkov îl numește “dumnealui *răposat* Pătrașco Danovici”. Partea copiată de Danovici din ms. 86, precum și ms. 3517, după care a efectuat el copia, au rămas în casa lui Toderășco Cantacuzino, de unde au trecut în posesia fiilor săi.

2.4. Să vedem acum în ce condiții s-a produs mistificarea prin care i s-a atribuit lui Danovici traducerea cronografului. În pasajul din prefața ms. 86 reprodus în fotomontajul alăturat el nu afirmă că a *prepus*, adică a tradus textul, ci numai că l-a *scris*, adică l-a copiat. Cele două operații, traducerea textului și copierea lui, sînt menționate în fraze aparte, din care prima, privitoare la traducere, aparține probabil traducătorului, care a alcătuit foaia de titlu a lucrării sale,

¹⁴ Vezi și comentariile privitoare la copia din manuscrisul de la Harkov, în raport cu cea din ms. 86, făcute de Doru Mihăescu în studiul citat la nota 11, p. 58-67.

căci afirmația respectivă apare și la începutul prefeței în versuri a traducerii ("Letopiseț den grecie./ Ce s-au scos pre românie"), care este desigur alcătuită tot de traducător. Faptul că Danovici doar a scris textul este repetat în fraza care urmează pasajului reprodus în fotomontaj: "Dece am silit și am trudit de am scris această carte la viața mea, pentru folosul tuturor și pentru să aib și eu iertare și cuvântare bună despre toți carii vor ceti într-această carte". Din formularea "am scris această carte la viața mea" rezultă că el nu mai făcuse altă copie, nici a cronografului, nici a altei scrieri.

Nu putem ști dacă "Ghiorghe diac sîn Andronic", copistul manuscrisului de la Harkov, l-a cunoscut sau nu pe Pătrașco Danovici. Presupunem însă că el nu știa despre textul pe care îl copia și despre traducătorul lui mai mult decât aflase din prefața ms. 86 și, eventual, din cea a ms. 3517, reprodusă în bună parte de Danovici în copia sa. Văzînd deci că textul este tradus din grecește și că Pătrașco Danovici fusese "gramatic de scrisoare grecească", acest copist a putut conchide că traducerea a fost făcută de Danovici și, ca atare, a contopit informațiile aflate în cele două fraze din prefața manuscrisului 86 în formularea, cam nepotrivită în sintagma subliniată de noi: "Și-i scrisă și prepusă această carte de pre limba grecească pre limba de înțeles românească de dumnealui răposat Pătrașco Danovici...". Unii cercetători au crezut că sintagma *scrisă și prepusă* se afla și în fraza respectivă din ms. 86, în porțiunea de text acoperită, considerînd-o deci o mărturie a lui Danovici că el este traducătorul cronografului. Or, după cum se poate bine observa în fotomontajul alăturat, în spațiul acoperit din partea de jos a paginii 16^r din ms. 86 nu se puteau afla (nu aveau loc), înaintea cuvîntului *prepusă*, cuvintele *scrisă și*. De altfel, Pătrașco Danovici, ale cărui fraze sînt bine construite și clare, n-ar fi putut spune în fraza respectivă: "Și-i scrisă și prepusă..." (în loc de *prepusă și scrisă* cum era firesc să spună), pentru a afirma apoi de două ori în frazele următoare că el a scris textul. Așadar, "informația" că Danovici este traducătorul acestui cronograf a fost pusă în circulație prin mistificarea comisă de copistul manuscrisului aflat acum la Harkov.

2.5. Faptul că Pătrașco Danovici nu este traducătorul acestui cronograf rezultă și din felul în care l-a copiat el în ms. 86 (pînă la

foaia 202). În general, Danovici a transcris cu mare fidelitate textul din ms. 3517, dar, ca toți copiiștii, în numeroase locuri l-a modificat sub aspect fonetic, a înlocuit multe cuvinte și, mai rar, a schimbat topica unor sintagme. Analizând aceste modificări¹⁵, am depistat câteva cuvinte și forme care arată că Danovici era străin de procesul intim al traducerii și avea particularități lingvistice diferite de cele ale presupusului traducător. Cităm doar câteva exemple.

1. În următoarea frază: “[împăratul Dioclețian] și pre svinte măcinite fete curate le-au fost trimițând la *boinița* cea de curvărie, și-au fost trimițând slujitorii săi să-și ridze de dînsăle cum să cade mai cu rușine” (ms. 3517, f. 170^v), Danovici nu a știut ce înseamnă slavonismul *boiniță* “loc de exerciții, de instrucție, stadion; atelier; oficiu” și l-a confundat cu *bolniță* “sanatoriu, spital, azil” (ms. 86, f. 146^v: “*bolnița* cea de curvăsărie”), alterînd astfel în copia lui sensul frazei respective. Părții a doua a frazei citate, de la cuvîntul *boiniță* înainte, îi corespunde în original (p. 181) textul: εἰς τὰ πορνεῖα διὰ ὄψριν “la case de toleranță spre rușinare”. Așadar, traducerea acestui pasaj, ca și a multor pasaje din cronograf, este liberă și cu interpolări. Prin sintagma ironică *boinița cea de curvărie*, cu informația complementară din fraza următoare, traducătorul aprecia deci sarcastic faptul că acel împărat prigonitor al creștinilor trimitea pe slujitorii [= soldații] săi la casele de toleranță, spre a batjocori pe nevinovatele fete creștine, ca și cum i-ar fi trimis la *boiniță* “loc de instrucție, stadion”. După cum vom vedea (în 4.2.-4.4.), ironii similare sau epitete ofensatoare la adresa unor împărați prigonitori ai creștinilor a folosit traducătorul și în alte locuri. Cuvîntul *boiniță* apare și în DVS, unde Dosoftei glosează prin el termenul *stadiu* (< gr. στάδιον), în sintagma “ulița *stadiului* [marg.: *boiniței*]” (oct., f. 86^v). Vezi și DLR, unde *boiniță* s.f. este înregistrat doar cu trimiterea la acest text și cu men-

¹⁵ Mulțumim călduros colegilor Mircea Ciubotaru de la Institutul de Filologie Română din Iași, și Doru Mihăescu și Gheorghe Chivu de la Institutul de Lingvistică din București, care au primit cu deosebită amabilitate rugămîntea noastră de a verifica în ms. 86 de la BAR, pe care nu-l avem la Iași în fotocopie, corectitudinea lecțiunii unor cuvinte și forme depistate de noi prin intermediul textului editat al cronografului.

țiunea: "numai la Dosoftei".

2. În fraza: "Și iată că strîng ceste *surcelușe* să fac pre vro *turtișoară* de pîine" (ms. 3517, f. 81^v), Danovici a înlocuit formele diminutive subliniate de noi cu formele *surcele* și *turtă* (ms. 86, f. 81^v). Textul este din *Biblie*. În VT, f. 154^r, 3 Reg. 17, 12, ca și în B, lui *surcelușe* îi corespunde forma *lemnșoare*. În DP, f. 48^r (a treia paginație), Dosoftei folosește în traducerea aceleiași fraze forma *lemnșele*. Danovici, nefamiliarizat cu textele biblice, nu a perceput deci valoarea stilistică pe care o au formele diminutive în textul respectiv.

3. Într-un alt loc Danovici a înlocuit forma *potîrniche* cu *păturniche*, variantă aflată probabil în graiul regiunii sale natale: "pasări *potîrniche*" (ms. 3517, f. 39^v; ms. 86, f. 52^r: *păturniche*). Varianta *potîrniche* caracterizează limba lui Dosoftei; apare în DPV: "le-au dat cîrsteie / Și *potîrniche*" (ps. 104, v. 116) și în DC: "să suiră *potîrniche*, prepeliță" (f. 47^r).

4. În fraza: "săgetaș și *struncinaș* de pietri" (ms. 3517, f. 143^v), Danovici a înlocuit forma *struncinaș* cu *strînciunași* (ms. 86, f. 126^r), variantă pe care o avea el, probabil, tot din graiul regiunii sale natale. Dosoftei folosea forma *struncina*; de exemplu, în DPV: "toată dzua *struncinat* de maluri" (ps. 87, v. 44), "*struncinat*-au crai mare" (ps. 135, v. 65).

2. 6. Prezența în copia de la Harkov a unei prefețe în care copistul dedică lucrarea sa lui Dosoftei, în timp ce atribuie traducerea lui Pătrașco Danovici, nu poate constitui un indiciu că această traducere nu a fost făcută de Dosoftei. Putea și "Ghiorghe diac sîn Andronic", probabil un om mai tînăr, ce activitate literară a desfășurat Dosoftei în anii tinereții sale? Probabil că traducerea acestui cronograf nu a fost semnată, ca și traducerea *Istoriilor* lui Herodot sau alte traduceri din epoca veche a culturii românești. Copia din manuscrisul de la Harkov nu era făcută pentru Dosoftei, ci pentru hatmanul Alexandru Buhuș. Este posibil deci ca mitropolitul nici să nu fi aflat de acest omagiu adus lui de copistul respectiv.

3. Particularități lingvistice comune traducerii cronografului “tip Danovici” și scrierilor cunoscute ale lui Dosoftei

3.1. Pentru că traducerea acestui cronograf este atribuită perioadei necunoscute a începuturilor activității literare a lui Dosoftei, este firesc să se afle în ea unele cuvinte și forme vechi, regionale, neologice sau creații personale, precum și o serie de expresii care nu mai apar în scrierile sale de mai târziu. Unele dintre ele pot fi explicate prin originea lui ardeleană (pe linie paternă), prin influența mediului lingvistic în care s-a dezvoltat, prin formația sa culturală preponderent slavonă sau prin preocuparea tânărului Dosoftei de a-și îmbogăți mijloacele de expresie. Lipsa acestora din scrierile lui nu poate pune însă la îndoială posibilitatea ca traducerea de care ne ocupăm să aparțină totuși lui Dosoftei. Și în *Psaltirea în versuri* se găsesc cuvinte și forme sau expresii care nu se mai întâlnesc în scrierile sale ulterioare. După cum vom vedea, hotărâtoare pentru atribuirea paternității lui Dosoftei asupra acestei traduceri sînt numeroasele ei particularități lingvistice sau de traducere *comune și scrierilor sale cunoscute*, nu cele mai puține care apar numai în ea. Susținem aceste afirmații mai întâi prin citarea, în două liste, a unor cuvinte, forme și sintagme mai semnificative, comune traducerii cronografului “tip Danovici” și scrierilor cunoscute ale lui Dosoftei¹⁶.

3.2. Prima listă conține o serie de particularități lingvistice și de traducere cu grad mai mare de specificitate, care, potrivit informațiilor de care dispunem (prin dicționare, istorii ale limbii literare și alte lucrări de referință), se întâlnesc numai sau îndeosebi la Dosoftei.

1. Articulația curioasă și artificială cu procliza articolului hotărât al genitivului și a articolului posesiv, numită de D. Pușchilă “dublă articulare”¹⁷. **Cron.:** “să cadză în mîna puternicului a lui al mieu Dumnedzău” (f. 27^v); **DM:** “Că ș-a lui nevoiță n-au fost cu nemică /

¹⁶ Alte concordanțe lingvistice similare între aceste texte am citat în studiul menționat la nota 10, pentru a dovedi că traducerea *Istoriilor* lui Herodot făcută de Nicolae Spătarul a fost remaniată de traducătorul cronografului “tip Danovici”.

¹⁷ Vezi studiul *Molitvenicul lui Dosoftei*, în “Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare”, seria II, tom. XXXVI, 1913-1914, și extras, p. 96-97.

De-a lui al său părinte să fie mai mică” (în stihurile despre domnia Moldovei, v. 52), “vasul cel de ales a lui al tău apostol”. (f. 87^v); **DVS**: “priimește-ți minule, dintr-agiutoriu și harul a lui al meu fiu și Dumnedzău” (iun., f. 147^v). Cf. și formele similare ale genitiv-dativului pronumelor posesive, în **DM**: “a lor tale daruri”, “a lor săi grumadz” (f. 29^v), “a lui tău șerb” (f. 61^v), “a lui tău trup” (f. 89^v); **DVS**: “ale lor mele bunătaf” (ian., f. 19^v), **DP**: “a lui meu rost” (f. 14^v), “a lor mele budze” (f. 16^v), “a lor voștri bărbaț”, “a lor săi bărbaț” (f. 15^v, a treia paginație), **DC**: “a lui meu glas” (f. 50^v), și **VT**, unde au putut fi introduse de remaniatorul acestei traduceri: “a a sale ființe” (f. 390^v, Înțel. 2, 23), “a a lui Iacov rod” (f. 446^v, col. 1, 3 Mac.), “a ai lor maică” (f. 447^v, col. 2, 4 Mac I) și altele. Acestea sînt singurele texte cunoscute pînă acum în care apar asemenea forme.

2. Vb. I **ascruma** “a (se) preface în scrum”. **Cron.**: “locul unde au fost eră *ascrumat*” (f. 83^v), “sau hainele să le mirosască măcară a ceva ars sau *ascrumat*” (f. 103^v); **DVS**: “s-au opărit de-au *ascrumat* ș-au ars buruienile” (noiem., f. 110^v). În *DLR* cuvîntul *ascruma* este înregistrat numai cu atestarea din **DVS**. În **Cron.** apar și formele similare *apipăi* (f. 16^v), *atămîia* (f. 97^v) și *aumbri* (f. 11^v, 294^v, 401^v, 546^v), iar în **DVS** se întîlnește frecvent forma *astá* (oct., f. 64^v, 93^v, noiem., f. 127^v, dec., f. 220^v, ian., f. 18^v, 23^v, 24^v, 44^v, mart., f. 29^v, 38^v, 48^v, 57^v) și, mai rar, *asimfi* (noiem., f. 100^v), *aulma* (oct., f. 81^v, noiem., f. 140^v, dec., f. 210^v), și altele.

3. Vb. I **cercăta** “a cerceta”. **Cron.**: “va *cercăta* de amărunt și va sămălui aii” (f. 529^v), “nu te mai sîli a *cercăta* adîncurile lui Dumnedzău” (f. 549^v); **DVS**: “veniia adese de *cercăta* pre toț călugărașii” (sept., f. 27^v), “Dumnedzău pre toț *cercăteadză* și socotește” (ian., f. 28^v). Cf. și s.f. *cercătare*, în **DP**: “în anul *cercătării* lor” (f. 45^v, a doua paginație), **DC**: “cu *cercătare* va cerceta-vă Domnul” (f. 44^v).

4. Adj. **creștin** și locuțiunea adjectivală **creștin bun** “pios, evlavios”, prin care sunt traduse mai ales adj. εὐλαβής și εὐσεβής, apar frecvent în **Cron.**: “[Numa Pompilius] era foarte om blînd și *creștin bun*. Ș-au făcut multe beserici și preuț...” (f. 146^v), “[Traian] la toate era bun, ce numai nu era *creștin bun*, nice vrea să creadză în Domnul

Iisus Hristos" (f. 164^f), "[Teodosie cel Mare] era [...] foarte om bun și creștin, ce încă nu era botezat" (f. 227^f), "[patriarh] au ales pe unul ce l-au fost chemînd Nectarie, foarte om bun și creștin, și încă nu era botezat" (f. 228^f), cf. și f. 174^v, 257^v, 313^v, 386^v, 419^v, 454^f, 474^v. În DVS, adj. εὐσεβής este tradus atît prin creștin și creștin bun: "dănaoară adusă un creștin nește făclii mare..." (oct., f. 89^f), "s-au născut din părinți creștini și bogaț" (mart., p. 14), "era în dzilele lui Dioclitian, din tată creștin bun, ce mărturisii Domnul Hristos" (iul., f. 10^f), cît și prin adj. blagocestiv: "dintăiș era om blagocestiv" (sept., f. 3^f), "s-au născut din părinț blagocestivi" (mart., f. 44^v).

Atribuirea, în Cron., a calității de creștin (ori creștin bun) unor persoane necreștine sau încă nebotezate reflectă concepția teologică a traducătorului despre natura divină a însușirii de piôs, evlavios, care decurge din principiul că Dumnezeu este părintele iubitor al tuturor oamenilor, și prin îndeplinirea poruncilor salē morale, oricare om se poate mîntui, deci poate fi asimilat creștinilor. La fel procedează Dosoftei în Psaltirea în versuri, unde, în comentariul la ps. 28, afirmă: "Fiii lui Dumnedzău sînt creștinii, ori din legea noauă, ori din lege veche, ce-au fost mainte de botez", afirmație repetată în comentariul similar la ps. 86: "izrailitenii, adecă creștinii din legea veche" (ediția 1974, p. 191 și 605), fapt pentru care în numeroși psalmi versificați el folosește, aparent anacronic, termenii creștin, creștinătate, creștinesc: "Iară noi, creștinii, stăm fără cădere" (ps. 19, v. 29), "Mîncînd pre creștinii ca pre nește pîine" (ps. 52, v. 15), "Să-ți cînte creștinii cu prea cuvîntă" (ps. 67, v. 148), cf. și ps. 83, v. 36, 86, v. 10, 129, v. 18, 146, v. 6; "Și să izbăvești creștinătatea" (ps. 24, v. 71), cf. și ps. 52, v. 30, 35, 67, v. 151; "Tot soborul creștinesc..." (ps. 61, v. 22), cf. și ps. 56, v. 42.

5. Sintagma în divuri în chipuri "în chipuri minunate, de mirare" se întîlnește frecvent în Cron.: "începură a să izvodi armele cele de războaie în divuri în chipuri" (f. 6^v), "avea oamenii aceia erésii în divuri în chipuri" (f. 376^v), cf. și f. 76^f, 275^f, 295^v, 403^f, 513^f. În DVS apare într-o relatare autobiografică a lui Dosoftei: "să știi că puține dzile sînt preste an să nu fie svinț într-însele de a Țara Rusască, în divuri în chipuri minunaț svinț" (iun., f. 151^v). Sintagma este înregistrată în TDRG, s.v. div, cu atestarea citată din Dosoftei și cu o

trimitere la *Divanul* lui D. Cantemir.

6. Vb. II **încheia** “a închide” (și **descheia** “a deschide”). **Cron.:** “să ți să *încheie* gura și să rămâi mut [...], i s-au *încheiat* gura” (f. 199^f), cf. și “doară de va deschide Dumnedzău *încheieturile* ceriului” (f. 87^f); **DPV:** “Nice smîrcul budza să-ș *deșcheie* / Să mă soarbă și să să *încheie*” (ps. 68; v. 49-40); **DL:** “ca un miel fără răutate împotriva celuiia ce-l tunde [...], așe nu *deșcheie* rostul său” (p. 24); **DVS:** “să vedea [...] ceriul *deșcheiat*, și deasupra ceriului vedea...” (oct., f. 41^f); **DC:** “s-au *dișcheiat* pămîntul ș-au înghițit cinci sate” (f. 298^f). Acest sens al vb. *încheia* nu este înregistrat în *DLR*.

7. Vb. I **însîmbră** “a se asocia, a se uni”. **Cron.:** “nu să poate potrivi, nice a să *însî[m]brare* firile a înșeri cu a oameni” [...], “împreunare facem cu Dumnedzău și ne *însî[m]brăm*, de sîntem neîmpărțîț și neusăbiț” (f. 552^v); **DM:** “carele te-ai *însîmbrat* cu noi de aproape” (f. 114^f); **DVS:** “să te-*nsîmbredz* cu patriarhul” (oct., f. 63^f), “să fece nedespărțit de învățătorul, *însîmbrat* la svinția sa toată vremea” (noiem., f. 178^v), cf. și febr., f. 53^f, iul., f. 3^f; **DC:** “nici să te-*nsîmbredzi* cu strîmbii” (f. 194^f). În *DLR*, aria de răspîndire a acestui cuvînt, cu sensul 1: “a lua (pe cineva) de tovarăș, p. ext. de bărbat, de nevastă” este limitată la Maramureș, iar cu sensul 2: “a se întovărăși, a se asocia [...]; p. ext. a se uni”, la Moldova și Transilvania de miazănoapte”. Pentru Moldova însă, atestările citate sînt numai din scrierile lui Dosoftei, în limba căruia se întîlnesc numeroase cuvinte specific ardelenеști.

8. Adj. **învîrvomat** “plin peste măsură, cu vîrf; covîrșitor, abundent”. **Cron.:** “trupuri de oameni m[or]ți, *învîrvomaț* unii prește alalț” (f. 477^v); **DM:** “omdragoste-*nvîrvomată*” (f. 99^f); **DVS** “nevoînță *învîrvomată* [marg.: covîrșitoare]” (sept., f. 3^f), “*învîrvomate* bunățăț” (febr., f. 65^v), cf. și ian., f. 19^f, apr., f. 91^f. În *DLR*, s.v. *învîrvona* vb. I, adj. *învîrvonat* (*învîrvomat*), -ă este ilustrat numai cu două citate din Dosoftei.

9. Adv. **mai deinte** “mai înainte” este des folosit în **Cron.:** “cel *mai deinte* decît vecii” (f. 31^v), “încă *mai deinte* de împărăția turcilor” (f. 483^v), cf. și f. 35^v, 49^v, 180^f, 232^f, 246^f, 252^f, 258^v, 266^f, 505^f, 525^v, 530^f, 555^v. În **DVS** se întîlnește de două ori: “și *mai deinte* în vis Domnul Hs. i-au spus...” (sept., f. 29^v), “pre carii și *mai deinte* ți

vinasă cătră credința...” (iul., f. 11^f). În *DLR*, s.v. *înainte*, acest adverb este ilustrat cu un singur citat din *DVS*. Alte atestări, în afara celor citate din aceste două texte, nu mai cunoaștem.

10. Adj. **muierareț** “afemeiat”. **Cron.**: “împăratul [Solomon] era prea *muierareț*” (f. 73^v), “acesta împărat [...] au fost și curvari, și *muierareț*” (f. 424^r), cf. și f. 424^v; **DVS**: “i s-au scornit nume rău cum să fie *muierareț* arhimandritul” (sept., f. 22^v), “deprins: a-nșela femeile cele curate [...], ca un îndrăzneț și *muierareț*” (dec., f. 235^v); **DC**: “știind pre împăratul că-i *muierareț*” (f. 79^v), “acesta [...] era scîmav *muierareț*” (f. 87^f). În *DLR* acest cuvînt este ilustrat numai cu cele două atestări din *DVS*. În **Cron.** apare și derivatul similar *măgărăreț*: “ș-au fost *măgărăreț*, de păștea măgarii” (f. 326^v); cf. și f. 345^f.

11. S.f. **rugă** “biserică; loc de rugăciune, capelă”. **Cron.**: “în locul acelu copaci au făcut o svîntă *rugă* întru numele Preacuratei Preciste” (f. 159^v), “[Iustinian] gîndi să facă o svîntă *rugă* [biserica Sfînta Sofia] în mijlocul Țarigradului” (f. 268^r), “iară împărăteasa Teodora, făcînd această svîntă *rugă*, au săvîrșit și ea cîtă avuție au avut [...] Și cu acei galbini au săvîrșit împărăteasa *rugă* Svinților Apostoli” (f. 271^r-271^v), cf. și f. 230^v, 231^f, 231^v, 397^f, 400^v, 411^v; **DVS**: “gătindu-ș o *rugă* aproape de a svîntului Andrei” (mai., f. 121^v), cf. și: “svintele lui moștii [...] le pusă într-o *casă de rugă* ce-ș făcusă” (oct., f. 86^r), “sosî la un *loc de rugă* naintea cetășii” (dec., 202^v), “și *casă de svîntă rugă* zidînd” (ian., f. 7^v), cf. și ian., f. 12^f, iul., f. 138^v. În **Cron.**, prin *rugă* este tradus s.f. ἐκκλησία și s.n. ναός, iar în *DVS*, atît prin *rugă* cît și prin sintagmele citate este tradus s.n. εὐκτήριον “capelă, orator; loc de rugăciune”. În *DLR*, unde acest sens al lui *rugă* este înregistrat cu mențiunea “prin Transilv. și Maram.”, nu este citată nici o atestare din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

12. Adj. **schitaci** “vioi, sprinten; isteț, deștept”. **Cron.**: “și de vrea ieși la săgetat sau la luptat, cum sînt coconii, nime nu putea sta împotriva lui, că era mai *schitaci* și mai tare decît toți” (f. 116^v); **DP**: “ș-am luat din voi bărbaț înțălept, și măiestri, și *schitaci*, și i-am pusu-i să oblăduiască preste voi” (f. 25^v, a treia paginație). În *DLR*, s.v.

*schitaci*¹, unde cuvîntul este înregistrat cu mențiunea “Transilv. și Ban.”, nu este citată nici o atestare din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

13. S.n. **stan** și sintagma **stan de piatră** “turn; coloană”. **Cron.:** “[Nevrud] să sfîtui la inema sa ca să facă un *stan de piatră* [...], să să suie toț oamenii în acel *stan*” (f. 3^v), “au fost zidind *stanuri* și stîlpi de marmuri” (f. 31^r), “s-au răsîpîit un *stan mare de piatră* ce-l făcuse elenii acolo” (f. 253^r); cf. și f. 4^v, 183^v, 253^v, 344^v, 390^r, 459^r, 459^v; **DVS:** “[sfînta] era în pază într-un *stan de piatră* nalt” (dec., f. 191^r), “[sfînta] într-un *stan de piatră* nalt petrecea, care tatăl ei i-au zidit” (mai, f. 109^r; în continuare însă este folosit sinonimul *turn*: “la *turnul* ce-ș făcūsă hiicei sale”, “venind la *turnul* unde era tatăl ei”, f. 109^v). În **Cron.**, prin *stan de piatră* și *stan* sînt traduse atît s.m. πύργος “turn”, cît și, mai rar, s.f. στήλη “coloană” și κολόνα, iar în **DVS** s.m. πύργος. În **DLR**, s.v. *stană* s.f., forma *stan* s.m. și n. și sintagma *stan de piatră* sînt înregistrate numai cu sensul de “bloc masiv, dar și imobil (de piatră); p. ext. *stîncă* (1)” și fig., iar precizarea din **TRDG** că forma *stan* s.n., pl. -*nuri*, este specifică graiurilor ardelenesti nu a fost reținută, deși rezultă suficient de clar din atestările citate în articol.

14. S.f. **fîrgoviște** “piață publică; loc de tîrg”. **Cron.:** “o aducea pren mijlocul tîrgului, ca vai de ea. Și dacă sosîră unde să făcea *fîrgoviște*, o pusără gios...” (f. 425^v); **DVS:** “feceră foc mare în *tîrgoviște* și l-au mînat în foc de l-au ars [pe șarpe]” (noiem., f. 128^v), cf. și sept., f. 11^v, noiem., f. 128^r, 150^r, dec., f. 194^r, ian., f. 40^r, 42^v, iul., f. 4^r, unde în original este atît s.m. φόρος, cît și, mai rar, s.f. ἀγορά. În **DLR**, pentru limba veche sînt citate numai atestări din **DVS**.

15. Locuțiunea adverbială **cu totul** (**totul**) **tot** “cu totul, în întregime”¹⁸. **Cron.:** “cu praguri [...], și cu lăcăț, și cu zăvoară, *cu totul* *tot*” (f. 57^v), “arsă acea jirtfă cum era, cu apă, cu lemne, cu pietri, *cu totul* *tot*” (f. 82^v), “era *cu totul* *tot* vas procleatului” (f. 210^v), “au făcut toate ciniile meșterilor [...] *cu totul* *tot* de aur” (f. 216^r, cf.

¹⁸ Semnalată de Doru Mihăescu în studiul *Cronografele românești...*, (I), citat la nota 11, p. 76, cu mențiunea că este rară în limba română din secolul al XVII-lea.

și 215^v), “tot paturi de aur, și păreții *cu totul tot* de aur” (f. 269^f); **DVS**: “svîntul sănătos *cu totul tot* s-au aflat” (oct., f. 73^v), “aflîndu-l *cu totul tot* întreg și nestrîcat” (mart., f. 32^f); **DC**: “carile este *cu totul tot* vas diavolului” (f. 131^v), “și vru *cu totul tot* să să închipuiască...” (f. 249^f), cf. și f. 134^f.

16. Formele contrase **s-pare** (< *se pare*), **s-părea** (< *se părea*) și alte forme similare. **Cron.**: “s-aude *s-pare* să ciocănesc și bat în niște căldări” (f. 188^f), “cum *s-pare* că-i fură înfipte mînule în piele-i” (f. 404^f), “scripește de *s-pare* că-i îmbrăcat copaciul cu radza soarelui” (f. 530^v), “[molima] uneori *s-părea* că să mai potoale” (f. 168^f), “de făclii multe ce era [...] aprinsă, *s-părea* că este ceriul cu stelele” (f. 255^f), “cîinele țîpa și scînciia, *s-părea* c-au turbat” (f. 316^f); **DVS**: “cu mare simetjie vă sămețiț, *s-pare* că aveț uric să nu mai muriț” (mart., f. 62^v).

În **DVS** și, mai ales, în **DPV**, din necesități de versificație, precum și în alte scrieri ale lui Dosoftei se întîlnesc numeroase cazuri similare de contragere, în care forme neaccentuate ale dativului și acuzativului pronumelui personal sînt folosite proclitic și cînd se unesc cu cuvînte care încep cu o consoană. De exemplu, în **DPV**: “Ce scoț din greutate pre carii *ț-vor* bine” (ps. 7, v. 30), “Sugarii din brațe *ț-cîntă* cu credință” (ps. 8, v. 4), “Cu nevinovatul, *ț-va* fi viața-n pace” (ps. 17, v. 70), “Binele tău *l-voi* spune” (ps. 29, 34), “Denainte-ț svînții tăi, carii *ț-fac* dzîsa” (ps. 31, v. 17), “Giu-dețul *ț-va* scoate” (ps. 36, v. 14), “*L-va* ținea în brațe” (*ibid.*, v. 60), “*Ț-pare*-n mintea cea zlobivă / Că...” (ps. 49, v. 87), “*Ț-voi* mărturisi-n minune” (ps. 138, v. 45); **DVS**: “cînd grăiia, *ț-părea* că grăiesc de-afund” (oct., f. 81^f), “*ț-părea* că-i din acest ceas adormit, *ț-părea* că-i scăldat” (iun., f. 152^f); **DC**: “ca lumina cînd fulgeră *ț-păre*, pentru multele feliuri de lucruri ce avea...” (f. 185^v), “și-ndată *ț-voi* număra aurul ce-ai dat” (f. 189^v).

17. Forme arhaice ale vb. **uita**, cu vocalele *ui-* în hiat și cu accentul pe *i*. **Cron.**: “cred în vrăji și în năroc, și *uită* pre Dumnedzău” (f. 14^f), “omul de la nevoie cînd scapă, să nu *uite* pre cela ce l-au scos...” (f. 70^v), “fiiule, să nu *uți*...” (f. 595^f), cf. și f. 78^v, 96^f. Formele acestea cu accentul arhaic ale vb. *uita* apar frecvent în scrierile lui Dosoftei. În **DPV** poetul obține prin ele silaba în plus de care

avea nevoie în versurile respective: "Nice le *uiftă* rugă și strigare" (ps. 9, v. 33), "Să nu mă *uif*, Dumedzău svinte" (ps. 24, v. 24, cf. și v. 22), "Să nu să *uife* lacrămile mele" (ps. 38, v. 43), "Veșmintelor tale toț li să *uiftă*" (ps. 44, v. 30, cf. și v. 37), "Pre Domnul să nu-l *uife*" (ps. 49, v. 95), cf. și ps. 12, v. 2, ps. 58, v. 36, ps. 65, v. 44, ps. 73, v. 80, ps. 76, v. 23, ps. 83, v. 4, ps. 102, v. 7, ps. 136, v. 29; **DPP**: "să nu cîndva *uife* legea ta" (f. 71^v, cf. și 9^v, 97^v); **DVS**: "eu n-am pagubă că mă *uif* ție [...] Iară tu să cade să te *uif* în pămînt" (ian., f. 42^v).

3.3. A doua listă, mai cuprinzătoare, conține cuvinte, forme, locuțiuni, expresii și particularități de traducere care pot fi, eventual, întîlnite și la alți cărturari ai vremii, dar care, prin anumite aspecte formale, prin modul în care sînt ele folosite în contexte identice sau similare și prin frecvența lor în traducerea cronografului "tip Danovici" și în scrierile cunoscute ale lui Dosoftei, pot fi considerate particularități lingvistice și stilistice ale sale. Unele dintre ele sînt adevărate clișee stilistice, atît în **Cron.**, cît și în **DPV** sau **DVS**.

1. Vb. III **abate** "a întreprinde o acțiune". **Cron.**: "ș-*abātu* Reveca de făcu bucate" (f. 16^v), "*abătură* de feceră loitre" (f. 313^v), "acei creștini *abătură* de scoasă ră icoana den puț" (f. 340^v), cf. și f. 62^v, 230^v, 245^v, 287^v, 439^v, 441^v, 449^v, 496^v, 511^v; **DVS**: "*abātu* de-ș gătă mormîntul de-ngropăciune" (sept., f. 25^v), "*abātu* de-i fece bese-recă mare" (oct., f. 86^v), "*abātu* de botedză pre toț oglaşenicii" (dec., f. 242^v), cf. și sept., f. 29^v, dec., f. 200^v.

2. Locuțiunea adverbială **într-adevărat** (**întru adevărat**) "într-adevăr". **Cron.**: "ieși *într-adevărat* că împăratul crede ca arienii" (f. 205^v), "au arătat *într-adevărat* să vadză și să creadză toț..." (f. 248^v), cf. și f. 210^v, 494^v, "*întru adevărat* și gonii de la sine averea" (f. 419^v); **DVS**: "iară el s-au botedzat *într-adevărat*" (febr., f. 82^v).

3. Locuțiunea adverbială **într-adormit** "în timpul somnului". **Cron.**: "au venit *într-adormit* și mi-au luat cuconul meu cel viu" (f. 73^v), "l-au giunghiat muierea lui *într-adormit*" (f. 168^v), cf. și f. 145^v, 207^v, 239^v; **DVS**: "*într-adormite* [...] visam că să tîmplară..." (apr., f. 74^v), "îi băgară în temniță și, *într-adormite*, mearsă vrăjmașul..." (*ibid.*, f. 83^v).

4. Locuțiunea adverbială **de astăzi de mîine** "și astăzi și mîi-

ne”. **Cron.:** “și de astădz de mîne l-au deprins și fiul împăratului” (f. 414^v); **DPV:** “Și să nu-ț mănînce oamenii cu pîine, / Ca să-i conce-nească de astădz de mîne” (ps. 13, v. 18, cf. și ps. 52, v. 16); **DVS:** “zăbăvindu-ne în păcate de astădz de mîne” (apr., f. 67^v), cf. și: “era mîhnit și astădz și mîne” (noiem., f. 120^v). Vezi și locuțiunea simi-lară de *zi de noapte* (mai jos, la nr. 62).

5. Locuțiunea adverbială **într-azul tuturor**. **Cron.:** “strigă într-azul tuturor” (f. 199^r), “au spus ș-au mărturisit într-azul tu-turor” (f. 257^r), cf. și f. 284^r, 494^v; **DVS:** “puindu-i ocări într-azul tu-turor” (oct., f. 93^v, cf. și 92^r), “cartea ce s-au cetit într-azul tu-turor” (noiem., f. 107^r, cf. și 149^v, 153^r), “au strigat într-azul tu-turor” (*ibid.*, f. 126^v), cf. și dec., f. 217^r).

6. Forma **boacet** a s.n. *bocet*. **Cron.:** “audzî *boacete* și *vaiete*” (f. 177^r), “s-au făcut plîngere, și *boacete*, și *chiote*...” (f. 230^v); **DVS:** “le ieșia *boacetele* și *vaietele* cu *umiliciuni*” (oct., f. 47^r), “*boacete* și *vaiete*, și plînsuri cu *șpete*...” (*ibid.*, f. 79^v), “răspundzîndu-mi cu *ovilite boacete*, îmi dzîsă...” (*ibid.*, f. 83^r), cf. și: “să nu faci ceva *boaceturi* până ce ne vom duce de la ostrov” (noiem., f. 152^v); **DP:** “*boacet* și *goid*” (f. 35^r, a doua paginație).

7. Locuțiunea verbală **a ridica cap** “a se răscula”. **Cron.:** “în dzîlele acestor păgîni de împărați *au rădicat cap* tot nărodul” (172^v), “să apuce cetate [...] și să *ridice cap* pre împăratul” (f. 203^r), “nu su-feria nice cuvînt să le dzică împăratul că *rădicară cap*” (f. 206^v), cf. și f. 203^v, 209^r, 210^r, 229^v, 507^v; **DPV:** “Și toț pizmașii ș-au datu-ș coaste, / De-*au rădicatu-ș cap* preste oaste” (ps. 82, v. 8). În *DLR*, cel mai vechi citat este din *Hronicul* lui D. Cantemir.

8. Sintagma a **clăti cu capul** “a clătina capul (a mirare)”. **Cron.:** “Isaac *clăti cu capul* și dzîsă...” (f. 16^v), “împăratul *clăti cu capul* și dzîsă...” (f. 94^r), cf. și f. 386^v, 445^v; **DPV:** “Mă-mprohită ci-neș mă zărește, / Budze mișcă, *cu capul clătește*” (ps. 21, v. 26), “cînd vor să să mustre, pre noi ne pus pildă / Și *clătesc cu capul* de-a noastră osîndă” (ps. 43, v. 42), cf. și: “Vădzîndu-mă tins afară, / *Cu capul lor clătinară*” (ps. 109, v. 92).

9. Locuțiunea verbală a(i se, li se) **cumpăni cu capul** “a fi în primejdie de moarte”. **Cron.:** “l-au apucat acolo furtune mari, cît *cu capul li s-au cumpănit*” (f. 133^r), “au ședzut trei ai închis și *i s-au*

cumpănit cu capul" (f. 317^v); **DVS**: "i-au fugit doi fărmăcători dați pre samă de de la scăuni, și dintr-aceasta i să cumpănește cu capul" (sept., f. 29^v).

10. Expresia **a da chiot** "a chiui, a striga; a intimida (însăpămînta) pe adversari prin strigăte de luptă, de biruință". **Cron.**: "și le *dederă chiot* den cetate și da într-înșii cu pușci mari" (f. 493^v); **DPV**: "Noi să le *dăm chiot* cu preasvîntul nume / A Domnului nostru..." (ps. 19, v. 25), "Cu tine *da chiot* și rădică-n coarne" (ps. 43, v. 17), "Iacă *dau chiot* de să răsună" (ps. 82, v. 5), "Teșind la război cu steje, / *Vor da chiot* din gîlțeje" (ps. 149, v. 24).

11. Sintagma **clipala ochiului**. **Cron.**: și cît *clipala ochiului* l-au dus tocma la Vavilon" (f. 123^f); **DVS**: "în *clipala ochiului* vădzu pruncul naintea sa" (dec., f. 237^v); cf. și **DPV**: "cînd vor peri strîmbii în *clipală mică*" (ps. 36, v. 24).

12. Sintagmele **cuvinte dulci** (**cuvînt dulce**), **cuvinte bune**, **cuvinte rele**. **Cron.**: "începu a-i întări cu *cuvinte dulci* ș-a le dzice..." (f. 53^f), "cătră toți slujitorii era plecat și cu *cuvînt dulce*" (f. 88^v, cf. și 92^v), "și-i îmbună cu *cuvînt dulce*" (f. 120^f), "cine ne va mai adăpa cu *cuvinte dulci* ca mierea" (f. 239^f), cf. și f. 111^f, 302^f, 306^v, 395^f, 413^v, 597^v, 607^v; "l-au început a-l mîngîia cu *cuvinte bune*" (f. 140^v), "l-au certat cu *cuvinte bune*" (f. 195^f), cf. și f. 301^v, 302^f, 330^v; "cine va mai grăi *cuvinte rele* pentru..." (f. 103^v), "sudalmele și *cuvintele cele rele*" (f. 141^f), "a strîga în gura mare ș-a dzice *cuvinte rele*" (f. 237^v), cf. și f. 233^f, 360^v; **DPV**: "Inema mea scoate *cuvîntul cel dulce*" (ps. 44, v. 1), "Cu *cuvîntul tău cel dulce*" (ps. 49, v. 19), "Să-mi uredz *dulce cuvinte*" (ps. 108, v. 102), "Cîtu-s de *dulci cuvintele tale*" (ps. 118, v. 243); "pentru care lucru, Doamne svinte, / Mînie pizmașul cu *rele cuvinte*?" (ps. 9, v. 106), "Căscînd gura până la măsele / Asupra mea cu *cuvinte rele*" (ps. 34, v. 70); **DC**: "cu *dulci cuvinte*, ca un părinte" (f. 201^v). Vezi și paragraful vb. *lua*, determinat prin locuțiunile adverbiale *cu bine*, *cu cuvinte*, *cu cuvinte bune* (*dulci*)..., la nr. 25.

Sintagma **cuvinte rele** apare și în traducerea *Istoriilor* lui Herodot făcută de Nicolae Spătarul: "suduindu-l cu multe *cuvinte răli*" (I 128), "vă faci de grăiți *cuvinte răle*" (I 212), "le poronci [...] să zică așa *cuvinte răli* și varvare" (VII 35), "zisă lui [...] multe *cuvinte răli*

și altile” (IX 107). Tot aici se găsește și sintagma *cuvinte proaste*: “nefiind vrednici [grecii] a auzi *cuvinte proaste*” (VII 10), “iar eu, auzind de cătră tine *cuvinte proaste*, nu atîta mă mușcă scîrba...” (VII 16), care este de asemenea folosită des în **Cron.**: “iară David începu a-i grăi *cuvinte proaste* și-i dzîsă...” (f. 64^f), “și grăiră *cuvinte proaste* pentru Duhul Svînt” (f. 166^f), “ș-au fost dzîcînd îmbălături și *cuvinte proaste*” (f. 218^f), “dzîcînd [...] și alte *cuvinte proaste* pentru lege” (f. 233^f). Prezența acestor sintagme în traducerea *Istoriilor* lui Herodot, dar nu și în alte traduceri ale lui Nicolae Spătarul, poate fi încă o dovadă că textul ei a fost revizuit de către traducătorul **Cron.**, cum demonstrăm în studiul alăturat din prezentul volum. Vezi și nr. 23, 51, 52, 59.

13. Locuțiunea adverbială **pre cuvîntul** “după porunca, spusă, învățătura...”. **Cron.**: “iară Lot s-au sculat *pre cuvîntul* îngerilor și ș-au luat...” (f. 9^v), “și fece Moise *pre cuvîntul* lui Dumnedzău” (f. 42^f), “cum și i-au ucis, *pre cuvîntul* prorocului” (f. 123^v), cf. și f. 81^v, 118^f, 122^f, 151^v, 158^f, 225^f; **DPV**: “Că tînarul încă ș-ar derege / *Pre cuvîntul* tău calea ce-ar merge” (ps. 118, v. 22), “Și spre mine mila ta să-m vie, / *Pre cuvîntul* tău, Doamne, -n tărie” (*ibid.*, v. 90), “*Pre cuvîntul* tău să-m tocmești pașii” (*ibid.*, v. 305); **DC**: “feceră *pre cuvîntul* împăratului” (f. 189^f).

14. Locuțiunea adverbială **cu dulce** “cu multă plăcere”. **Cron.**: “și-l sărutară *cu dulce*” (f. 416^v); **DPV**: “Mă vei odihni *cu dulce*” (ps. 4, v. 42), “Că le dai spaimă prin somn cînd dorm *cu dulce*” (ps. 75, v. 9), “Rugați-vă *cu dulce* la Domnul” (ps. 106, v. 1), “...te va duce / Cătră răpaos *cu dulce*” (ps. 120, v. 26); **DVS**: “*cu dulce* sărutîndu-l” (noiem., f. 147^f), “Lui [...] Hristos duce / Al său cap [...] *cu dulce*” (ian., f. 12^f), “Să-ndesa cuconii la sabie *cu dulce*” (febr., f. 65^f).

15. Expresia **a schimba fețe (obrazе)** “a-și modifica (des) culoarea feței, a obrazului, într-o stare emoțională”. **Cron.**: “împăratul atunce să împlu și mai rău de mînie, cît *schimba fețe*” (f. 102^v), “iară el *schimbă obrază* și să mînie” (f. 71^f), cf. și: “[mozaicului] în toate chipurile dencătro-i căutai totu-ș *schimba feșile*” (f. 270^v); **DPV**: “De-i muștră pentru giudețe, / Bănuindu-ș, *schimbînd fețe*” (ps. 81, v. 4); **DC**: “și cetînd *schimba feți* și-i amurție putere” (f. 175^v).

16. Locuțiunea conjuncțională **fără ce** “în afară de; decît”.

Cron.: “și altă nevoie nu avea Daniil acolo, *fără ce* i să făcuse a mînca” (f. 123^f), “și *fără ce* tăiară și strîcară, luară și robi *fără număr*” (f. 295^v), cf. și f. 203^f, 258^v, 445^f, 475^v, 480^v, 500^f, 548^v, 549^f, 552^f, 561^f, 596^v, 599^f; **DPV:** “Vine de la dînse miros și dulceată, / *Fără ce* ești rumăn și vesel în față” (ps. 44, v. 32), “Întinzînd lațuri în drum cu nadă, / *Fără ce*-nșală și scornesc sfadă” (ps. 54, v. 26), cf. ps. 67, v. 72.

17. Formele **fietecare**, **fietece**, **fietecine** ale pronumelor și adjectivelor pronominale **fiecare**, **fiece**, **fiecine**. **Cron.:** “*fietecarele*, de nu să va nevoi pre sîne...” (f. 601^f, cf. și 545^f), “să nu creadză capetele și giudețale pre lesne *fietece*” (f. 545^f, cf. și 43^f, 605^v), “trebuie să fie curat și cînstit *fietecine*” (f. 605^f); **DPV:** “*fietecare* grăiește” (comentariu la ps. 28, ed. 1974, p. 199, cf. și p. 201), “de sfîrșitul *fietecăruia*” (ps. 72, v. 57), “*fietecăruia* creștin” (comentariu la ps. 128, ed. 1974, p. 1120); **DVS:** “să-ș aibă *fietecarele* aducere aminte” (noiem., f. 183^v), “mergea *fietecarele* vrînd să o rușinedze” (ian., f. 24^f), “pre fapte să cunoaște *fietecarele*” (apr., f. 93^v); **DP:** *fietecăruia* (f. 14^v, a treia paginație), *fietecarele* (f. 16^v, a treia pag.); **DC:** “folosul *fietecăruia* grijind” (f. 358^v).

18. Sintagma **friguri cu lîngoare**. **Cron.:** “de voie rea și de amar au cădzut în *friguri ci lîngoare*” (f. 244^v); **DVS:** “dănoară l-au apucăt nește *friguri cu lîngoare* și dzăcea nepomenit [...], și făcând rugă, să sculă sîngur den acea *lîngoare cu friguri*” (oct., f. 72^v), cf. și: “*lîngorile* sîngînd cu ruga și *frigurile* potolind” (febr., f. 68^f).

19. Sintagma pleonastică **frumos și ghizdav** (sau **ghizdav și frumos**). **Cron.:** “o fată [...] *frumoasă și ghizdavă*” (f. 142^v, 171^f); **DVS:** “locul acesta [...] *frumos și ghizdav*” (oct., f. 46^v), “[trup] ce era întai *ghizdav și frumos*” (noiem., f. 167^f, cf. și mart., p. 1), *frumos și ghizdav*, noiem., f. 162^v, mart., p. 6, apr., f. 88^v, cf. și: *frîmsețe și ghizdăvie*, noiem., f. 164^f.

20. S.f. **greime** “greutate; mulțime”. **Cron.:** “au audzit de atîtea *greime* de oști ce sînt” (f. 119^f), “hatmanul său cu *greime* mare de oști” (f. 246^f), “și ce *greime* le va mai pune în spate” (f. 263^v), cf. și f. 136^f, 299^v, 327^f, 476^v; **DVS:** “îș îngreuia trupul și cu *greimea* hehului ce-ș ferecasă” (dec., f. 216^f), “atîta *greime* de fier” (mart., f. 50^v), “nu este nici o *greime* de păcate să poată cumpăni mila lui

Dumnedzău” (apr., f. 67^v), cf. și ian., f. 46^t, apr., f. 83^f, mai, f. 123^t.

21. Vb. I a se *iertă* “a abdica, a renunța la”. **Cron.:** “*s-au iertat* sîngur de bună voie den scaunul patriarhiei” (f. 228^v), “împăratul [...] *s-au iertat* de împărăție” (f. 450^t), cf. și f. 174^t, 454^t, 463^t, 464^t, 500^t, 519^t; **DVS:** “*să iertă* de la dînsul din mănăstire și ieși de-ș află o peșteră” (oct., f. 42^t), “și *iertîndu-să* acela de egumenie, stătu feritul acesta egumen” (noiem., f. 119^v).

22. Expresia **a nu avea încotro face** “a nu avea alternativă într-o anumită situație”. **Cron.:** “și *nu avu încătro mai face* Maxentie, ce dede pre podul care făcusă” (f. 175^v); **DPV:** “Calea să le-nchidz [...] / *Să n-aibă gonaci încătro face*” (ps. 34, v. 6), “De grele păcate *n-am încătro face*” (ps. 37, v. 8), “Cu rușine să să-mbrace / *Și să n-aibă-ncătro face*” (ps. 70, v. 54), “Muște cînești le-au trimis cu ace, / *Și de mușini n-avea-ncătro face*” (ps. 104, v. 90).

23. Sintagma **nici întîi, nici apoi** și locuțiunile adverbiale și prepoziționale **mai întîi, mai dîntîi (de, de ce, decît, cu)** “mai înainte (temporal)”, respectiv “mai dinainte”. **Cron.:** “Iosif *nice întăi, nice apoi* n-au mai spus cătră nime, mai are părinți, au n-are” (f. 23^v), “*nice* un împărat n-au mai făcut ca dînsul, *nice întăi* de dînsul *nice apoi*” (f. 98^v), “cu Filip n-au făcut Olimpiada feciori *nice întăi, nice apoi*” (f. 126^t), “carii dzicea că nu mai este Dumnedzău *nice întăi, nice apoi*” (f. 262^t); “Reveca [...] au fost săvîrșitu-să *mai întăi de* Isaac” (f. 19^t), “împărați carii au fost împărățit [...] *mai întăi de tine*” (f. 101^t), “precum i să menisă încă *mai întăi de veci*” (f. 540^t), “*fu născut mai întăi de toți veci*” (f. 549^v), cf. și f. 75^v, 480^t; “*încă mai dentăi de ce* i-au blagoslovit tată-său, ș-au dat locul și mărirea Isaf lui Iacov” (f. 17^v), “de ai fi sosît *mai întăi de ce* am trimis poroncă la frate-tău...” (f. 503^t); “cuvîntul lui este *mai întăi decît* a tuturor” (f. 13^v), “Melhisedec, cel *mai dentăi decît* toți preuții pre pămînt” (f. 191^t), cf. și f. 95^v; “cînd au fost să să săvîrșască, *mai întăi cu* un an au pus pre fiu-său [...] împărat” (f. 243^v), “prorocisă [...] *cu mult ai mai întăi*” (479^t); **DVS:** “cariile *mai întăi decît* alții au mîrs de să botedză” (ian., f. 27^v). Sintagma *nice-ntăi, nice apoi* apare și într-un vers din epilogul alcătuit de Dosoftei la traducerea prologului tragediei *Erofilii*: “Că *nice-ntăi, nice apoi* n-au făcut socoteală / Spre Panaret...” (DO, p. 380); cf. și **DPV:** “Nu-ț voi lua de la casă / Vițal,

nice vacă grasă, / Nice țap hrănit din turmă, / *Nice-ntăi, nice pre urmă*" (ps. 49, v. 44), unde avem, probabil, o adaptare a sintagmei *nice-ntăi, nice apoi*, cu adv. *apoi* înlocuit, pentru rimă, prin loc. adv. corespunzătoare *pre urmă*.

Sintagma *nice întâi, nice apoi* se găsește și în traducerea *Istoriilor* lui Herodot făcută de Nicolae Spătarul și remaniată de traducătorul **Cron.**: "zic ei cum într-o aștepta mii de ani să nu fie făcut Dumnezeu în chip de om, *nice întâi, nici mai apoi*" (II 142; ediția din 1984, citată la nota 9). Vezi și nr. 12, 51, 52, 59.

24. Adj. și adv. **lin**, diminutivul **linișor**, loc. adv. **cu linul**, sintagma **lin și blînd** (sau **blînd și lin**). **Cron.**: "ce numai *lin* și cu arătarea Svintei Scrisori [să se facă dezbateră]" (f. 198^r), "cu vederea *lină* dzîsă" (f. 364^r); "să spală *linișor*" (f. 76^v), "s-au sculat *linișor*" (f. 125^r); "și-i întrebă împărăteasa *cu linul*" (f. 184^v); "să făcea a hi ca un sahastru *lin și blînd*" (f. 207^r), "vădzînd pre împăratul că este așe om *blînd și lin*" (f. 368^r); **DPV**: "Cu cîntare și cu față *lină*" (ps. 65, v. 10), "Să petrec cu viață *lină*" (ps. 91, v. 38, cf. și v. 58); **DVS**: "dzîsă [...] cu graiul *lin*" (noiem., f. 126^v); "cu glas încet și *linișor*" (*ibid.*, f. 133^v), "*linișor* dzîsă cătră dînșii" (mart., p. 23); "svîntul, *cu linul* îndemnat și cuprins acum..." (febr., f. 66^v); "cu *blînd și linicel* glas le dzîsă" (noiem., f. 177^v), "începu a răspunde cu *linicel* glas și *blîndicel*" (mai, f. 132^r).

25. Vb. **lua**, determinat prin locuțiunile adverbiale **cu bine, cu cuvinte, cu cuvinte bune (dulci)**. **Cron.**: "ș-au început a o *lua cu bine*, doară o va întoarce..." (f. 236^r), cf. și f. 245^v, 512^r, 538^r; "începură a *lua* pre împăratul *cu cuvinte* domnii și boierii, și-l plecară a să închinare bodzilor" (f. 91^r), cf. și f. 115^v; "să-i iei *cu cuvinte bune*, să-i îmblîndzășii" (f. 105^r), cf. și f. 330^v; "și-i *lua cu cuvinte dulci*, și apoi i-au scos și den robie" (f. 111^r); cf. și "iară Dalila au început a *lua cu șegi* pre Sampson" (f. 58^v; cf. și 56^v, 58^r); **DVS**: "și *luă* pre Filimon *cu bine*, să să lepede de..." (dec., f. 218^r), "și-l sfătuiră boierii *să-i ia cu bine*, doară l-a-ntoarce..." (mai, f. 117^r), cf. și dec., f. 218^v, iul., f. 6^v, 8^r; "*luîndu-i duxul cu cuvinte dulci* și cu măguliciuni" (ian., f. 21^r). Semnalăm și identitatea în frazele citate din **Cron.**, f. 236^r, și **DVS**, mai, f. 117^r, a propoziției *doară o va (l-a) întoarce*.

26. Sintagma **lumînări (făclii) de vînt** "torțe". **Cron.**: "le dede

tuturor *lumînări de vînt* pre amîna” (f. 53^f), “cu *făclii de vînt* toț pren mînule lor” (f. 428^f); **DVS**: “o spîndzurară și o arsară cu *făclii de vînt*” (oct., f. 94^v, cf. și ian. f. 26^v), “și cu *lumînări de vînt* deasupra picînd, mai vîrtos înfocară *gratia*” (febr., f. 59), cf. și: “strujit și cu *fachiuri de vînt* picat” (ian., f. 61^v).

27. Vb. III **merge** “a curge; a ieși”. **Cron.**: “ce-ș căuta amîndoi într-ochi și le *mergea* lacrămile” (f. 108^v), “sîngele *au fost mergeînd* pre toate uleșile până la glezne” (f. 516^v); **DPV**: “Și din nuori *mergea* hreamăt și săgete” (ps. 76, v. 45), “Pre denainté-i foc *merge*” (ps. 96, v. 11), “Și din munte *merge* pară” (ps. 103, v. 135), cf. și ps. 132, v. 6-7; **DVS**: “[tîgăia] o înfocă de-i *mergea* scînteiele” (sept., f. 7^v), “am descoperit smochinele, și tot le *mergea* laptele, cum le-am cules” (noiem., f. 106^v).

28. Sintagma **mică de ceas** “timp foarte scurt, clipă, moment”. **Cron.**: “să rășchirară într-acea *mică de ceas*” (f. 33^v), “și locul unde au fost eră ascrumat într-acea *mică de ceas*” (f. 83^f); **DVS**: “și-i cale de 12 dzile ce-au îmblat într-o *mică de ceas*” (dec., f. 187^f), “într-o *mică de ceas* cale de 12 dzile îmblă” (mart., f. 35^v), cf. și: “așe în pri-pă, într-o *mică de vreme* ce m-au mînat...” (noiem., f. 106^f), “cum într-o *mică de vreme* au nălțat atîta” (mart., f. 57^f).

29. Locuțiunea adverbială **cu mici cu mari** (sau **cu mari cu mici**). **Cron.**: “să închină toți *cu mici cu mari*” (f. 184^f), “s-au strîns toți *cu mici cu mari*” (f. 237^v), cf. și f. 163^f, 230^v, 233^v, 269^v, “să fie fost trei sute de mii, *cu mari cu mici*” (f. 517^f), cf. și: “au mărs *cu mare cu mic*” (f. 144^v); **DPV**: “Tot săborul creștinesc, *cu mare cu mic*” (ps. 61, v. 22); **DVS**: “să strînsese ca albinele, *cu mici cu mare*” (noiem., f. 157^v), “făcînd rugă cu litanii, *cu mari cu mici*” (ian., f. 35^v); **DC**: “feci rugă cu bdenii *cu mare cu mici*” (f. 142^f), cf. și f. 174^f.

30. Expresia **a scoate din minte** “a tulbura, a abate de la dreapta judecată”. **Cron.**: “[pe Solomon] muierile cele de altă sămînție ce au fost avînd, acelea *l-au scos den mintea sa*” (f. 78^f), “și bînd vin amîndoi, *au scos den minte* Iudita pre Olofer” (f. 125^v), cf. și f. 195^v; **DPV**: “Că nu s-au socotit în cuvinte, / Amărîndu-l, *scofîndu-l din minte*” (ps. 105, v. 108); **DVS**: “plădzuind că-l vor *scoate din minte* muierile [pe Solomon]” (noiem., f. 121^v), cf. și iul., f. 8^f.

31. Locuțiunea adverbială a **minune** "spre (de) mirare". Cron.: "mergea oamenii a minune de-l vedea" (f. 518^f); **DVS**: "ieșiră toț din beserică a minune de-l vădzură" (noiem., f. 118^f), "[stîlpul] carele stă și până astădz a minune" (apr., f. 96^f), cf. și noiem., f. 129^v, 124^f, mart., f. 33^f, 36^f, mai, f. 138^v.

32. S.n. **nărod** "mulțime", în sintagma **nărod (năroade) de oameni**. Cron.: "aț omorît atîta nărod de oameni drepti" (f. 26^v), "multe năroade de oameni au tăiat creștinești" (f. 446^v), cf. și 101^v; **DVS**: "vor crede și multe năroade de oameni" (noiem., f. 166^v), "să strîng năroade de oameni și să boteadză" (febr., f. 87^f), cf. și noiem., f. 178^v. Vezi și **DPV**: "Te vor încungiura-te năroade de gloate" (ps. 7, v. 19), cf. și ps. 39, v. 38; "Și vor face scumpărare / În năroade de limbi tare" (ps. 149, v. 30).

33. Locuțiunea adverbială **într-o nemică** "precum n-ar fi; de loc". Cron.: "acele greșele a lui nu le sāmăluiește Dumnedzău într-o nemică" (f. 27^v), "nu le bagă samă într-o nemică" (f. 284^v), cf. și f. 88^v; **DPV**: "mulț vor lua frică / Și lumea vor lăsa-ntr-o nemică" (ps. 39, v. 16), "svîntul tău nume [...] / L-iau într-o nemică" (*ibid.*, v. 16), cf. și ps. 55, v. 15; **DVS**: "socotiră că li-s într-o nemică toate muncile" (oct., f. 91^f), "defăimînd într-o nemică tot lucrul lumăsc" (ian., f. 4^f), cf. și oct., f. 62^v, dec., f. 220^v, 223^f, iul., f. 6^f.

34. S.f. **nepace** "neliniște, tulburare". Cron.: "ce încă mai mare sunet și nepace au făcut" (f. 467^v), "nu suferiia valurile și nepăcile svintei beserici" (f. 483^v), cf. și f. 468^v, 529^f; **DPV**: "Preste toată vremea vrajbă și nepace" (ps. 9, v. 80), "Cu vicleșug să facă nepace" (ps. 72, 24), cf. și ps. 93, v. 13, ps. 109, v. 107); **DC**: "în mare greu petreceam țărîle di nepăci" (f. 7^f).

35. S.f. **obicină** "obicei, în propoziții circumstanțiale de mod similare. Cron.: "să să sfătuiască cu dinșii, cum i-au fost obicina" (f. 127^v), "să facă legătura, cumu-i obicina" (f. 142^v), "ș-au luat și svînta cruce cu sîne, cumu-i era obicina" (f. 202^f), "au fost alergînd cu cai și i-au fost giucînd, cum le era obicina" (f. 267^v), cf. și f. 25^v, 226^f, 230^f, 249^v, 337^v; **DVS**: "și la masă bucatele stropind, cum le era obicina" (oct., f. 97^v), "să nu treci Iordanul la anul, cum vă este obicina" (apr., f. 66^f), "slujiia și slavosloviia în beserică, cumu-i obicina" (*ibid.*, f. 80^v), "cetind [...], cumu-i era obicina" (iun., f. 147^f), cf. și

noiem., f. 151^r, ian., f. 30^r, mart., f. 41^r; DC: *cum le era obicina* (f. 23^v), *cumu-i obicina* (f. 54^v).

36. Sintagma pleonastică a **oborî gios** "a doborî, a surpa". Cron.: "și-l giunghié acolo și-l *oborî gios*" (f. 140^r), "*au oborît gios și acel stîlp*" (f. 229^v); DPV: "Și scaunul cel cu pace / *L-ai oborît gios de dzace*" (ps. 88, v. 174); DVS: "*au oborît gios pre idoli*" (sept., f. 19^v), "*au oborît gios sprînceana și mîndria celora...*" (apr., f. 87^v), cf. și oct., f. 69^v, noiem. f. 103^v, dec., f. 218^r, 220^v, mart., f. 36^v, apr., f. 81^r, mai, f. 136^r; DC: "*oborîră gios acela chipul*" (f. 138^v), cf. și 151^r.

37. Sintagmele **oști multe, oști grele, oști mari**. Cron.: "strînsă ră *oști multe* fără samă" (64^v), "am bătut *oști multe*" (f. 72^r), "mergea asupra asiriilor să-i bată cu *oști multe*" (f. 98^v), cf. și f. 92^r, 93^r, 106^v, 118^r, 119^r, 135^v, 148^v, 165^r, 172^r, 208^v, 209^r, 210^r, 223^v, 226^v, 234^r, 246^r, 262^v, 367^v, 501^r, 502^r; "l-au fost trimis cu *oști grele* [...] asupra lui" (f. 93^v), "veni cu *oști grele* asupra Ierusalimului" (f. 103^v), "s-au sculat cu *oști grele* de la Rîm" (f. 163^v), cf. și f. 124^v, 204^v, 208^r, 221^v, 228^v, 289^v, 327^r, 397^v, 421^r, 489^v, 498^r, 584^r; "s-au rădicat Darie [...] cu *oști multe și grele*" (f. 115^r), cf. și f. 172^v, 217^r; "au purces cu *oști mari* și s-au dus asupra..." (f. 166^r), cf. și f. 160^v, 168^v, 202^v, 206^v; "s-au rădicat cu *oști mari și grele*" (f. 80^r), cf. și f. 136^v, 230^r; DPV: "Să iau sama de *oști multe*" (ps. 70, v. 66), "Dengrozăști pre toț păgânii în *oști multe*" (ps. 75, v. 8), "Mi-au datu-mi izbîndă pre *oști multe*" (ps. 117, v. 40), "Ce te pogori din ceri cu *oști multe*" (ps. 143, v. 17), cf. și ps. 128, v. 2, ps. 150, v. 4; "Pus-au în ger de-i ferește cu *oști grele* fără samă" (ps. 33, v. 14); "Și Manasii gata cu *oști mare*" (ps. 107, v. 26); DVS: "mersără cu *oști mare* fără veste..." (oct., f. 87^r); DC: "vădzînd *oști grele*, au fugit" (f. 295^r).

38. Sintagma a **plînge și a se olecăi** "a plînge văietîndu-se". Cron.: "plîngînd și olecăindu-să" (f. 149^v), "plînsără și să olecăiră" (f. 134^r), cf. și f. 134^v, 368^v; vezi și: "s-au fost olecăînd și bocînd" (f. 189^r); DVS: "plîngînd și olecăîndu-să" (apr., f. 101^v, iun., f. 146^v), cf. și: "să bocîia olecăînd" (mart., p. 11), "audzînd acel bocet olecăî" (iun., f. 145^v).

39. Prepoziția interogativă exclamativă **cine poate spune** (scrie). Cron.: "o au îngropat [...], cît *cine poate spune* cîte cîntări și

slujbe s-au făcut [...]!” (f. 194^v), “*cine i-au putut scrie cîți svinți s-au svințit în dzilele acestui păgîn [...]!*” (f. 215^v), “*dac-au stătut împărat, cine poate scrie relele și caznele ce făcea creștinilor!*” (f. 325^v), cf. și f. 305^r, 341^v, 478^v, 516^v; **DPV**: “*Lucrul tău și cuviința cine poate / Să le spuie, și de svînta-ț dereptate [...]!*” (ps. 110, v. 6-7); **Stihuri la luminatul herb...**: “*...Cine poate spune / Ce-au miluit Domnul [...]!*”, “*Cine poate scrie toate de-amănuntul [...]!*” (versiunea dezvoltată de Dosoftei în Polonia, după anul 1686, vezi **DO**, p. 3 și 391-392).

40. Locuțiunea verbală **a se pune (a sta) în price** “a se împotri-vi”. **Cron.**: “căce că *te pui în price* cu Dumnedzău” (f. 223^v), “căce nu socotești arhieriei [...], și *să nu te pui împotrivă și în price?*” (f. 241^r), “*au stătut în price*” (f. 573^v); **DVS**: “*cine să pune în price și împotrivă la aceasta...*” (noiem., f. 150^v), “*Teodoso, te pui în price cu mine*” (mai, f. 135^v). Cf. și *a se pune (a sta) cu price*, în **DPV**: “*Po-runcile tale să pune cu price*” (ps. 9, v. 108); “*Nice vor s-asculte, ce să pun cu price*” (ps. 31, v. 29), cf. și ps. 80, v. 20, “*Cu mînie le ya dzice / A ce stătură cu price*” (ps. 2, v. 26), “*Iată-ț, oame, c-ai stătut cu price*” (ps. 51, v. 20), cf. și ps. 38, v. 6, ps. 108, v. 62.

41. Locuțiunile verbale **a da raze** și **a lăsa raze** “a radia, a lumina”. **Cron.**: “și scoasă svînta evanghelie neatinsă nemică de foc [...], și *da radză* ca soarele” (f. 413^r), “*catarga fiind poleită preste tot cu aur [...], da radză* cu opacinele ca soarele” (f. 430^r); “[mozaicul] strălucia și *lăsa radză* ca și soarele” (f. 270^v); **DPV**: “*Cărbuni de la tine s-aprind de dau radză*” (ps. 17, v. 24), “*Și noaptea cu stelele dă radză*” (ps. 73, v. 66), “*Că soarele să dea radză*” (ps. 88, v. 143), cf. și ps. 44, v. 49, ps. 45, v. 11, ps. 64, v. 25, ps. 71, v. 19, ps. 77, v. 217, ps. 84, v. 27, ps. 88, v. 26, ps. 148, v. 10; “*Hvala ta, din poartă-ș lăsînd radză*” (ps. 72, v. 92), “*Scaunul tău lăsînd radză*” (ps. 88, v. 20), cf. și ps. 56, v. 32, ps. 57, v. 41, ps. 135, v. 84; **DVS**: “*dînd radzăle din cap cununa de spini*” (dec., f. 230^v). În **DPV** apare des și locuțiunea similară *a slobozi raze*; cf. ps. 25, v. 20, sp. 56, v. 26, ps. 67, v. 54., ps. 75, v. 4, ps. 79, v. 6, ps. 138, v. 40.

42. Vb. III **a se răspunde** “a se recomanda; a se identifica”. **Cron.**: “*n-au vrut să să potrivască lui să să răspundă* cu acea eresî-ie” (f. 312^v), “*cetatea cea minunată [Țarigradul], carea să răspunde*

împărâteasa a tuturor cetăților” (f. 479^v); **DPV**: “unii să șilesc să să răspundă din coruna leșască [...], iară noi ne răspundem sin svîntul Ierusalim” (comentariu la ps. 86, ed. 1974, p. 611, cf. și 609, 613); **DVS**: “eu [...] mă răspundz nevastă lui Macarie” (oct., f. 83^f), “un Filip oarecarele, de aicea răspundându-să, au venit la noi...” (noiem., f. 124^v), cf. și dec., f. 200^v, 228^f, 247^f, febr., f. 69^v, 78^v, apr., f. 77^v.

43. Locuțiunea adverbială **cu răstit** “aspru, cu severitate, nervos”. **Cron.**: “și dzîsă cu răstit așe...” (f. 442^v); **DVS**: “acestea i le dzîcea îngerii cu răstit” (sept., f. 3^f, cf. și 16, 31^f), “strigă asupra-i cu răstit” (oct., f. 49^f), “o dojeni cu răstit” (dec., f. 236^f).

44. Sintagmele **război iute, război tare (și iute), război mare**. **Cron.**: “foarte-i dede Asa război iute” (f. 80^f), “și datu-le [...] război iute” (f. 124^f), cf. și f. 274^f, 296^f; “foarte le-au dat război tare” (f. 148^f), “ș-au dat foarte război tare” (f. 286^f), cf. și f. 202^f, 225^f, 307^f, 317^f, 434^f, 509^f, 510^f, 517^f; “le dede [...] război tare și iute” (f. 137^f), “ș-au dat amîndoi război tare și iute” (f. 228^v), cf. și f. 180^v, 470^f, 474^v, 475^f, 498^f; “foarte au dat război mare rîmlenilor” (f. 244^f); **DPV**: “Așe va da iubitul războiul cel iute” (ps. 28, v. 22), “De-l văd toț păgîinii război ce dă iute” (ps. 45, v. 26), “Și dede-n pizmaș cu război iute” (ps. 77, v. 201), cf. și ps. 30, v. 42, ps. 70, v. 45, ps. 145, v. 8; “Ce-au mers după dînș cu război tare” (ps. 77, v. 160), “Război dîndu-le tare” (ps. 135, v. 66); **DVS**: “împlîndu-să război mare și luptă tare” (mart., f. 50^f); **DC**: “să fece război tare și mare” (f. 308^v).

45. Sintagma pleonastică **sărac și mișel**. **Cron.**: “au împărțit tot pre la săraci și mișei” (f. 95^f), “să aibă toț săracii și mișeii obroc și milă...” (f. 212^f), cf. și f. 229^v, 246^v, 251^f, 260^v, 448^v, 453^v; **DVS**: “grijind săracii și mișeii cu toată nevoița” (sept., f. 18^f), “nu uitareț a milui săracii și mișeii” (dec., f. 186^f), cf. și sept., f. 22^v, oct., f. 82^f, noiem., f. 101^f, 184^v, , dec., f. 204^f, ian., f. 22^f, 32^f, febr., f. 61^v, 78^f, mart., p. 2, f. 29^f, 50^v, apr., f. 82^v, mai, f. 134^f, iun., f. 147^f; **DC**: “la săraci și la mișei” (f. 150^v), cf. și 137^v, 146^v, 164^f, 244^f. În alte texte, cum sînt, de exemplu, traducerile lui Nicolae Spătarul, sintagma corespunzătoare este **sărac și meser**.

46. Expresia **a-și pierde sărita** “a-și pierde cumpătul”. **Cron.**: “întro nemică țaria lor și sprintenia nu este, că-și pierd sărita și țaria

de clicovenia și de sunetul oamenilor” (f. 206^v); **DPV**: “Ce ei ș-or pierde toată sărita, / Cercînd altora să vadză smînta” (ps. 63, v. 17).

47. Locuțiunile adverbiale **cu sine, el cu sine, însuși cu sine, singur cu sine** “personal, el însuși”. **Cron**: “să ducă Moisi *cu sine* și cu toț jidovii” (f. 40^v), “Darie s-au sculat *cu sine* și au mărs acolo” (f. 116^v), “au ieșit Ahileu *cu sine* în fruntea oștilor” (f. 137^r), cf. și f. 54^r, 140^v, 193^r, 196^v, 205^r, 229^v, 236^r, 441^v, 468^v; “cela ce sapă groapa altuia[...], *el cu sine* cade într-însa” (f. 115^v), “Cîte cărț să vrea scrie, până nu le căuta *el cu sine*, nu le mai iscălea” (f. 257^v); “s-au sculat *însuși cu sine* și s-au dus” (f. 51^r), “odănăoară cînta marele Ioan svînta liturghie *însuși cu sine*” (f. 238^r); “să să suie spătarul acela *sîngur cu sine*, ca să facă după învățatura împăratului” (f. 342^r), “s-au sculat *sîngur cu sine* și s-au dus” (f. 440^v), cf. și: “lasă că voi veni eu *sîngur cu mine* acolo” (f. 248^r); **DVS**: “și svinția sa *cu sine* au venit” (noiem., f. 168^r), “atunce craiul au venit *cu sine*” (mart., f. 35^r), cf. și ian., f. 16^r, febr., f. 61^r, 76^v; “mearsă și *el cu sine* naintea giudețului de mărturisi” (noiem., f. 134^v), cf. și: “acestea svinte surori fiind, *înșeș ele cu sine* viețuia lui Dumnedzău” (febr., f. 62^v); “să sculă den scaunu-ș de bătea *sîngur cu sine* mult ceas pre svîntul” (oct., f. 59^v), “va veni *sîngur cu sine* de-a lua-o cu sila” (iun., f. 148^r), cf. și oct., f. 74^r; **DC**: “atunce sculîndu-să împăratul *cu sine* și veni la săbor” (f. 123^v).

48. Expresia **a sta spre (pre) rugă** “a se ruga insistent”. **Cron**: “stătu Asa *spre rugă* cătră Dumnedzău” (f. 80^r), cf. și f. 60^r, 74^v150^v, 164^v, 167^r, 175^r, 185^v, 248^v; “au stătut *pre rugă* spre Dumnedzău” (f. 226^r), “stînd *pre rugă*, audzî glas de la Dumnedzău” (f. 580^v), cf. și f. 198^r, 455^v, 500^v; **DPV**: “Și vru Domnul în pripă să-i piardză [...], / De nu vrea *sta* [= ar fi stat] Moisei *pre rugă*” (ps. 105, v. 73); **DVS**: “ce stătu *pre rugă* de s-au pugořit de sus putere din ceri” (noiem., f. 125^r).

49. Expresia **a sta pre tocmeală** “a îndeplini, a respecta condițiile unei înțelegeri, ale unei hotărîri”. **Cron**: “numai tătării *stau pre* acea *tocmeală* și până astădzi” (f. 202^v), “stătu credința legii *pre toc-mala* svintelor săboară” (f. 252^r), cf. și f. f. 486^r; **DPV**: “Și ce ne-ai dat lege ne stăm *pre tocmală*” (ps. 43, v. 49).

50. Expresia **a-și da sufletul în mîna (mîinile) lui Dumnezeu**.

Cron.: “s-au săvârșit și ș-au dat sufletul în mâna lui Dumnedzäu” (f. 98^f), “și să săvârși, dându-ș sufletul în mînule lui Dumnedzäu” (f. 361^f), cf. și f. 168^f, 258^f, 399^v, 420^f, 460^v, 483^v, 490^v, 500^v; **DVS:** “dorita sfârșenie priimind fericită, ș-dede sufletul în mâna lui Dumnedzäu” (sept., f. 5^v, cf. și 10^f, 19^f, 20^f, 22^f, 35^v, dec., f. 187^f; 210^v, 215^f, 218^v, 229^f), “într-acelea munci ș-au dat sufletul în mînule lui Dumnedzäu” (oct., f. 58^f, cf. și 45^f, 54^v, 61^v, 65^f, 70^f, 91^v, noiem., f. 127^v, 128^f, 131^f, 134^v, 135^f, 143^f, 171^f, 184^v), și altele.

51. Expresia **a-și pune sufletul** “a risca să-și piardă sufletul (prin păcat) sau viața, pentru ceva sau cineva”. **Cron.:** “[Solomon] pentru muierile ș-au pus și sufletul și au fost mai gios decît alți împărați [...], că nu i-au mai fost nici un folos den cît bine au făcut, ce încă și sufletul ș-au pus” (f. 78^v), “să te duci den olatul țării mele [...], că-m voi trece peste giurămînt și-m voi pune sufletul cu tine” (f. 134^f); **DPV:** “Nu rîvni-n bișugul a om fără lege, / Că fără zăbavă din lume s-a șterge. / Și va săca lesne, ca otava verde, / Sufletul ș-a pune ș-averea ș-a pierde” (ps. 36, v. 4); **DVS:** “mulț ș-au pierdut avuștia, și viața, și sufletele ș-au pus după dragostele ei” (oct., f. 51^v), “asămăna-mă-voi ție, stăpînului mieu, pune-m-voi sufletul, lăsa-m-oi pieitori cu acești pieitori” (*ibid.*, f. 88^f). Această expresie apare și în traducerea *Istoriilor* lui Herodot: “[spartanii] cînd stau să-și pui sufletili, își grijesc și podobesc capul” (VII 209). Vezi și nr. 12, 23, 52, 59.

52. Sintagma **a se face sunet sunet (chiot, trăsnet, tunet)**. **Cron.:** “să fece sunet și trăsnet, cît să audziia glasurile până în ceri” (f. 120^f), “să fece un chiot și un trăsnet, și vaite...” (f. 145^f), “să fece sunet și holcă mare în Țariograd” (f. 278^f), “feceră sunet mare și herbea toț” (f. 318^v), “să fece sunet mare între bulgari și între greci” (f. 366^f), cf. și f. 422^f, 467^v, 477^v, 507^f; **DVS:** “îndată să fece mare sunet în mare” (sept., f. 31^f), “să feceră tunete, fulgere și cutremuri” (oct., f. 83^v, cf. și iul., f. 10^f).

Sintagma **a se face sunet** apare și în traducerea *Istoriilor* lui Herodot făcută de Nicolae Spătarul și remaniată de traducătorul **Cron.:** “și îndată, făcîndu-să sunet, ei simțiră și-și luară armile” (VI 218), “două vîrfuri de mulți să porniră și-i loviră [...], și din beserici un sunet mare să fece” (VIII 37), “sunet să fece în toată Viotia cum omul [...] acela au perit” (IX 24). Vezi și nr. 12, 23, 51, 59.

53. Sintagma a suspina de la inimă. **Cron.:** "...cu îndrăzneală mare, *suspiniind de la inemă*, și dzîsă așe..." (f. 330^v), "*și suspina de la inemă* cum nu-i sănătos să margă..." (f. 501^r), "dacă audzi acestea, *suspina de la inemă* și blăstămă" (f. 503^v); **DVS:** "svîntul prăvind aceasta, *suspina de la inemă*" (oct., f. 63^r), cf. și *plîngînd de la inemă*, *suspiniind din adîncul inemii* (oct., f. 93^r), *suspiniind dintr-adîncul inemii* (mart., f. 50^r).

54. Expresia a avea (de) știre "a avea cunoștință, a ținea seamă, a-i păsa de cineva sau ceva". **Cron.:** "Doamne, de *am știre* înaintea ta, să gășasc dar..." (f. 10^v), "Doamne, de *am știre* spre svinția ta, arată-ne și ne descopere..." (f. 55^r); **DPV:** "Și de Dumnedzău *n-avură știre*, / Ce le era Domn de mîntuire" (ps. 105, v. 65), cf. și: "...să nu fiu de perire / Cu bietul meu suflet, ce *să mi-aibi de știre*" (ps. 25, v. 22), "Și *ț-au avutu-ț de știre*" (ps. 102, v. 11), "Carii *ț-au de frică și de știre*" (ps. 118, v. 186).

55. Expresia a ține rău "a reproșa". **Cron.:** "chemă pe Isaac la sîne și-l *ținu rău* căce-și tăgăduiește muierea" (f. 15^r), "și-l *ținu rău* acel vrăjitori căce ș-au făcut cruce" (f. 207^r), cf. și f. 108^r); **DVS:** "ce încă *l-au ținut rău* și l-au gonit" (noiem., f. 98^v), "ți rîsă și-i *ținu rău* de acelea ce făcea" (ian., f. 26^r), cf. și noiem., f. 106^r, 177^v, dec., f. 236^r.

56. Locuțiunea adverbială la urmă "la locul inițial, la obîrșie". **Cron.:** "pînă ce să va înturna iarăși *la urmă* nărodul tot den robia..." (f. 105^v), "ș-au dzîs îngerul cătră Iosif să margă iarăș *la urmă* în pămîntul Ierusalimului" (f. 153^v), cf. și f. 225^r, 374^v; **DPV:** "Să-ș vie *la urmă*-n țara cea dorită" (ps. 52, v. 32), "De n-au scăpat unul de po-veste / Să-ntoarcă *la urmă* să dea veste" (ps. 105, v. 40), cf. și ps. 106, ps. 102, v. 2).

57. Locuțiunea adverbială în vedere "aievea; de față, la vedere; în aparență". **Cron.:** "[Iacov] dacă adormi numai de-abia [...], el vădzu *în vedere* adecă o scară naltă..." (f. 17^r), "de va mai fi cineva dentru voi proroc lui Dumnedzău, *în vedere* i să vor arăta lui lucruri" (f. 45^r), "n-au vrut să să întoarcă cu toată inema, ce numai *în vedere*" (f. 200^r), cf. și f. 77^v, 97^r, 369^r, 404^r, 411^r, 467^r, 524^r, 567^r; **DVS:** "ținea creștinește *în vedere*" (sept., f. 35^v), "nu omorîia *în vedere* pre nime" (oct., f. 58^r), "*în vedere* nu cutedza a să-nchina svintelor icoa-

ne” (febr., f. 65^v), cf. și oct., f. 51^v, 90^v, apr., f. 73^v, mai, f. 120^v.

58. Sintagma **tînăr de vîrstă**. **Cron.**: “om deplin și tînăr de vîrstă” (f. 402^v), “era acesta tînăr de vîrstă, iară întreg la minte” (f. 504^v); **DVS**: “tînăr de vîrstă și în credința Domnului Hs.” (sept., f. 17^r), “și fiind tînăr de vîrstă, de slujba lui era...” (noiem., f. 174^v), “fiind încă foarte tînăr de vîrstă cînd...” (mai, f. 124^v), cf. și *bătrîn de vîrstă* (sept., f. 15^r, oct., f. 64^v).

59. Sintagmele **a(-și) face voie(a) bună** (sau **rea**) “a se dispune”, respectiv “a se indispuce”. **Cron.**: “dentr-acela ceas *n-au* mai făcut Iacov *voie bună*” (f. 20^r), “mult să amări și-ș fece *voia rea*” (f. 41^r), “nu-ț *face voia rea* pentr-aceasta” (f. 114^r), cf. și f. 136^r, 140^v, 298^v, 300^r, 310^r; **DPV**: “Pentru-aceea *îm fac voia bună*” (ps. 15, v. 9), “Limba mea *să-ș facă voaie bună*” (ps. 50, v. 44), “*Să ne facem voaie bună*” (ps. 94, v. 2), cf. și ps. 18, v. 17, ps. 41, v. 19, ps. 97, v. 44; “*Voia rea nu-ț face, suflete mișele*” (ps. 41, v. 21 și 47, ps. 42, v. 21), “*Că-m feci rea voaie* pentru grea ură” (ps. 54, v. 3), “*Ca să nu-m fac voia rea, nice să tînjesc*” (ps. 59, v. 13); **DVS**: “să bucura și-ș *fă-cea voia bună*” (noiem., f. 182^v); “bucură-te, nu-ț *face voia rea*” (oct., f. 85^r), “*ș feceră voia rea* foarte de moartea lui” (noiem., f. 107^r), cf. și sept., f. 11^r, 31^r, oct., f. 87^r, noiem., f. 167^v, dec., f. 192^v, ian., f. 40^v, 42^v, mart., f. 40^v, 60^v, apr., f. 80^v, iun., f. 146^v. Sintagma *a(-și) face voia rea* apare de trei ori și în traducerea *Istoriilor* lui Herodot, unde a putut fi introdusă de remaniator: “iar el, foarte *făcînd voie ră*, au socotit cum să *facă...*” (II 129), “*să-i facă și lui voi rea*” (III 1), “neputînd *faci nimică, și Darie, și toată oaștea lui își făcură voie rea*” (III 152). Vezi și nr. 12, 23, 51, 52.

60. Locuțiunea adverbială **pe vremea secerii**. **Cron.**: “Și era *pre vremea secerii* și trimisă Dumnedzău moarte mare...” (f. 66^v), cf. și: “era *în vremea de săcerat*” (f. 56^v), “s-au prilejit *în vremea săcerii*” (f. 65^v); **DVS**: “aceștia svînt să vedea capul plin de roaună *pre vremea secerii*, cînd era soarele fierbinte” (dec., f. 213^v), “la soare *pre vremea secerii, de-l prăjiia soarele*” (iul., f. 4^v).

61. Locuțiunea adverbială **la vreme de treabă** “la nevoie”. **Cron.**: “l-au viclenit jidovii și au fugit, și l-au lăsat *la vreme de treabă*” (f. 124^v), “...iară șerpele acela, pentru mulțămîta ce i s-ari cădea să *facă omului aceluia la vreme de treabă*, l-ari mușca otrăvit” (f.

608^f); **DPV**: “Că tu l-ai măritu-l pre-mpăratul s-aibă / Milă și izbîndă *la vreme de treabă*” (ps. 17, v. 142), “Averea mea este la Dumnezeu strînsă, / *La vreme de treabă* să nu fiu în lipsă” (ps. 38, v. 26); cf. și locuțiunile similare: “*La vreme cumplită* n-or fi de rușine” (ps. 36, v. 43), “Că-i va scuti Domnul *la vreme de scîrbă*” (*ibid.*, v. 95), “*La vreme de grije* svînta lui cetate / Nu-i va strica nime...” (ps. 45, v. 13), “Și să mi-ascuț *la vreme de smîntă*” (ps. 85, v. 2), “Și *la vreme de greu și de silă*” (ps. 146, v. 40).

62. Locuțiunea adverbială **de zi de noapte** “și ziua și noaptea”. **Cron.**: “sultan Murat acesta să bate *de dzî de noapte* ca numai să ia Țarigradul” (f. 467^f); **DPV**: “De să va-nvăța *de dzî de noapte* / Să-i deprindză poruncile toate” (ps. 1, v. 7), “Asupră-mi grăia pizmașii șoapte / Să mă bage-n rău *de dzî de noapte*” (ps. 40, v. 28). Vezi și locuțiunea adverbială *de astăzi de mîine* (mai sus, la nr. 4).

3.4. Deși este o traducere din grecește, **Cron.** conține numeroase slavonisme, ca și scrierile cunoscute ale lui Dosoftei, traduse din grecește. Multe dintre ele sînt comune acestor texte. De exemplu, s.m. *bogoboreț* “luptător împotriva lui Dumnezeu” (**Cron.**, f. 355^v; **DVS**, mai, f. 108^f, 140^f; **DC**, f. 88^f); adj. *bogonoseț* “purtător de Dumnezeu” (**Cron.**, f. 295^v, 348^f, 386^f; **DVS**, dec., f. 231^v), s.f. *deală* “vină” (**Cron.**, f. 323^f, 240^v, 242^f, 262^v, 416^f, 595^f; **DVS**, noiem., f. 148^f), s.m. *duhoboreț* “luptător împotriva Duhului Sfînt” (**Cron.**, f. 547^f; **DVS**, noiem., f. 144^f, dec., f. 248^v; **DC**, f. 149^v), s.m. *iconoboreț* “luptător împotriva icoanelor, iconomah” (**Cron.**, f. 326^f, 338^v, 345^f, 356^f, 369^f, 373^f, 376^f, 380^f, 382^v, 385^v, 386^f, 387^v, 583^f, 587^f; **DVS**, sept., f. 1, oct., f. 65^f; noiem., f. 109^f, 137^f, dec., f. 193^v; febr., f. 65^f, 82^f, 82^v, mart., f. 30^f, 47^f, 47^v, apr., f. 69^v, 91^f, mai, f. 124^v, 133^f; iun., f. 141^v; **DC**, f. 215^v, 230^f, 234^v, 239^f, 239^v, 245^f, 253^f, 259^v, 261^f, 261^v), s.f. *izvărjenie* “îndepărtare din funcție, caterisire” (**Cron.**, f. 400^f, 418^v, 548^f, 586^f; **DVS**, febr., f. 77^v, iun., f. 144^f), adj. *necestiv* “necurat” (**Cron.**, f. 537^f, 582^f, 587^f; **DVS**, ian., f. 8^v), s.f. *obnovlenie* “inaugurare; tîrnosire; pomenire” (**Cron.**, f. 183^v; **DPV**, ps. 29, în titlu, cf. ed. 1974, p. 203; **DVS**, sept., f. 16^v, dec., f. 226^v, 235^f, apr., f. 98^v; mai, f. 110^f, 122^f), s.m. *samodărjeț* “autocrat” (**Cron.**, f. 273^f, 359^v, 385^v, 428^f, 512^f, 578^v, 580^v, 582^f, 592^v; **DVS**, dec., f. 233^f; **DC**, f. 77^f, și *samoderjeț*, f. 94^f, 133^f, 148^v, 240^v, 255^f,

285^v), s.f. *săzdanie* “facere, creație (a lumii)” (**Cron.**, f. 3^r, 174^r, 551^r, 553^v, 544^r; **DVS**, noiem., f. 173^r., dec., f. 192^v, apr., f. 76^v, 84^v, mai, f. 132^v, iul., f. 6^r; **DC**, f. 4^r, 232^r), s.m. *tvóret* “creator; autor” (**Cron.**, f. 417^r, 422^v, 426^r; **DM**, f. 102^r; **DVS**, dec., f. 237^r, 238^r, 241^r, febr., f. 87^r, mart., f. 36^v, 62^r, apr., f. 83^v, mai, f. 106, 114^r, 127^v, 133^v), și altele.

O nouă dovadă că traducerea **Cron.** a fost făcută de Dosoftei poate fi prezența în acest text și în principalele scrieri cunoscute ale sale a slavonismului s.f. *ciudesă* “minune”, în sintagmele pleonastice *minuni și ciudese* (sau *ciudese și minuni*) și *semne și ciudese*. **Cron.**: “făcea multe *minuni și ciudese*” (f. 214^r), “arăta *minuni și ciudesă* către oameni” (f. 331^r), “spunea către dînsă *minuni și ciudesă*” (f. 471^v), cf. și f. 548^v, 566^r; “multe *ciudesă și minuni* au făcut” (f. 537^r); “multe *semne și ciudese* să arăta” (f. 224^r); **DPV**: “*Minuni și ciudese* vor răspunde” (ps. 144, v. 15); cf. și “glosarea” s.f. *ciudesă* prin s.f. *minune* și/sau s.n. *semn*: “Ce ț-voi spune de *ciudese*, / De *minuni*, de *semne* dese” (ps. 70, v. 75-76), “Tu ești Domnul din ce-put ce faci *ciudese*, / De te-arăț în oastea ta cu *semne* dese” (ps. 76, v. 35-36), “Ce-au făcut pentru dînșii *ciudese* / Prin Eghipet, *minuni*, *semne* dese” (ps. 105, v. 67-68); **DVS**: “fac *miunini și ciudese* nepo-vestit” (dec., f. 208^r), “făcîndu-să *minuni și ciudese* dumnedzăiești” (*ibid.*, 229^r); “multe *ciudese și minuni* făcînd” (*ibid.*, f. 226^r).

3.5. Ca și în scrierile lui Dosoftei, în **Cron.** se găsesc mai multe cuvinte și forme specifice graiurilor ardelenesti, unele de proveniență maghiară. Am semnalat în 3.2. vb. *însîmbra* “a se asocia; a se uni” (nr. 7), s.f. *rugă* “biserică; loc de rugăciune, capelă” (nr. 11), adj. *schitaci* “vioi, sprinten; isteț, deștept” (nr. 12), s.n. *stan* (*de piatră*) “turn” (nr. 13). Aici mai prezentăm doar vb. *șchiopí* “a scuipa”, de asemenea aflat în **Cron.** și în scrierile lui Dosoftei, precum și un cuvînt necunoscut, s.m. *pulhăcaș*, care poate fi tot ardelenism, de proveniență maghiară.

1. Cercetînd pe baza *Atlasului lingvistic român* răspîndirea teritorială a diferitelor pronunțări ale vb. *a scuipa*, Vasile Arvinte a stabilit că variantele fonetice *șchiopí* și *școpí* caracterizează graiurile

din sud-vestul Transilvaniei propriu-zise – Banat¹⁹. Probabil că aceasta era situația și în secolul al XVII-lea. Ca atare, folosirea consecventă de către Dosoftei a formei *șchiopí*²⁰, iar mai rar și a formei *școpí*, constituie încă o dovadă, alături de multe altele, că el era originar din Transilvania. De exemplu, **DM**: “suflă-l și *șchiopeste*-l pre însul” (f. 50^v); **DVS**: “le *șchiopi* și le oborí” (oct., f. 50^v), “*șchiopi* lui Iulian în obraz” (noiem., f. 111^f), “i-au *șchiopitu*-i în obraz” (dec., f. 188^f, 234^v, ian., f. 19^v, 41^f, febr., f. 81^v, mart., p. 20, apr., f. 97^v, 100^v, mai f. 133^v, 140^v; “și-i *școpi* în obraz” (sept., f. 26^f); **DC**: “ș-au curmat limba cu dinții [...] ș-au *șchiopitu*-o...” (f. 98^v), “oamenii îi *șchiopie* și-i suduia” (f. 235^f), cf. și f. 205^v, 249^f, 281^f; **Cron.**: “ș-au mîncat limba cu dinții și o au *șchiopit*...” (f. 171^v), “de-l muștra și-l *șchiopiia* în obraz” (f. 308^v), cf. și f. 350^f, 376^v, 427^f, 548^f.

2. În **Cron.** se află următoarea informație privitoare la împăratul roman Iunor: “Acesta împărat au izvodit ceata Iunilor, *cum s-ar dzice ceata pulhăcașilor*” (f. 167^v; textul subliniat reprezintă glosarea traducătorului). În Kigalas textul corespunzător este mai larg: συνέστηκε τὸ τάγμα τῶν σχολαρίων, καὶ ἐκκάλεσεν αὐτὸ ἰουνύωρ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ (p. 178), conținând, în formă grecească, și denumirea latină a “tagmei” instituite de împăratul Iunor și numită, după numele său, a “Iunilor”: *scholares*, -ium, m. “gărzile palatului (imperial)”. Presupunem deci că s.m.pl. *pulhăcași* din glosarea traducătorului **Cron.** ar putea fi un derivat de la subst. magh. *pólya* “fașă” (în limba veche *pólha*, *pólyha*, cf. Fr. Pariz Papai, *Dictionarium hungarico-latinum, et germanicum*, Sibiu, 1767, p. 290, s.v. *pólha* – fascia, Windeln, Vinde, *pólyha* – fascia, eine Windel), cu sensul: “purători ai unei (unor) feși, eșarfe, ca semn distinctiv ornamental ori vestimentar”, cum vor fi avînd atunci unele gărzi imperiale sau regale cunoscute de el.

3.6. Alt cuvînt necunoscut aflat în **Cron.** este *ápur*, care apare

¹⁹ Vezi studiul lingvistic la ediția critică a *Bibliei* de la 1688, Pars III. *Leviticus*, Iași, 1993, p. 7.

²⁰ Scrisă atît *шкюпи*, grafie care ar putea reprezenta și pronunțarea *șchiupí*, cît și *шкюпи*, dar uneori și cu *s-*, introdus probabil de tipografi și copişti, obișnuiți cu formele cu *s-*.

de peste 20 de ori, în următoarele locuțiuni conjuncționale: *apur ce, ca apur ce, că apur ce, de apur ce* “pentru că, deoarece, fiindcă”. De exemplu: “nu putu să înfrîngă voia lui Daniil, *apur ce-i* era drag” (f. 122^v), “să o ia să-i hie lui Țiitoare, *apur ce* au fost frumoasă și ghizdăvă” (f. 171^r), cf. și f. 92^v, 116^r, 268^v; “și gîndul lui cel diavolesc începu a-l plini, *ca apur ce-i* întrasă dracul în coș de-i cuprinsesă inema” (f. 372^v), cf. și f. 307; “și nu putea să-i caute-n față, *că apur ce-i* era fața luminată” (f. 43^v), cf. și f. 228^r; “iară Sampson nu să îndura de dînsa, *c-apur ce-i* era dragă” (f. 58^v), cf. și f. 43^v, 270^v “iară de *apur ce*-și scoase nume mare, toți împărații să temea de dînsul” (f. 88^v), “iară de *apur ce* au plîns mult [...], i să făcusă ochii roșii” (f. 112^v), “și are și acela [stîlp] slove de carte grecești, ce nu să văd, *de apur ce-i* înalt” (f. 182^r), cf. și f. 120^r, 127^v, 162^r, 172^r, 234^v, 274^v, 282^r, 385^v.

Nu am găsit ori nu am reușit să identificăm acest cuvînt în diferitele dicționare ale limbilor maghiară, sîrbă, ucraineană și turcă pe care le-am consultat. Ne-am gîndit și la posibilitatea ca el să fie, ca și fr. *pour* (vezi Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique*, deuxième édition, revue et corrigée, Paris, 1964, s.v.), prepoziția latină *pro* (pronunțată în latina populară *por*), cu sensul “en raison de, en vertu de”. Forma lat. pop. *por* a putut deveni și în română ^{*}*pur*, iar prin compunerea ei cu prepoziția *a* a putut rezulta forma ^{*}*apúr*, accentuarea *apur* putîndu-se produce, mai ales în Transilvania, sub influența accentului pe prima silabă a cuvîntului, specific limbii maghiare.

3.7. Unele particularități lingvistice și stilistice comune Cron. și scrierilor lui Dosoftei sînt semnalate în studiul următor din prezentul volum, *Traducerea Istorilor lui Herodot...*, 2.1.: sintagma *cum mai de sîrg* (nr. 2), numeralul adverbial *de daori* (nr. 3), numeralul colectiv *îmbe* (nr. 4), loc. adv. *cu bine* (nr. 6), vb. *a se lăuda* “a amenința” (nr. 7), expresia *a se umple de mînie* (nr. 10), loc. vb. *a veghea voie* “a favoriza, a părtini” (nr. 12), iar în 2.3. și 2.4. diferite glosări similare sau identice, precum și în studiul *Noi informații...*, 8.3.4.: s.m. pl. *ușori* “ușori, părțile laterale ale tocului ușii” (nr. 3). Firește, s-ar putea cita încă multe cuvinte, locuțiuni sau expresii comune textelor respective, căci limba lor este cvasiidentică.

4. Mărturia unor particularități stilistice și de traducere comune cronografului numit "tip Danovici" și scrierilor cunoscute ale lui Dosoftei

4.1. O interesantă legătură stilistică între **Cron.** și unele scrieri cunoscute ale lui Dosoftei, care arată că traducătorul (respectiv autorul) acestor texte este una și aceeași persoană, am depistat-o în câteva jocuri de cuvinte similare și într-o serie de calificative defăimătoare comune cu care sînt caracterizate în aceste texte zeitățile păgîne și jertfele închinatelor, unele persoane cu grave abateri de la morală, unii conducători ai poporului evreu care nu au îndeplinit poruncile transmise lor de Dumnezeu, unii împărați romani, bizantini sau musulmani persecutori ai creștinilor, unii inițiatori sau adepți ai diverselor erezii în sînul bisericii creștine, și alții. În majoritatea cazurilor, atît în **Cron.** cît și în **DVS** sau în **DC**, calificativele respective au corespondente identice sau asemănătoare în textele grecești după care au fost traduse cele românești. De multe ori însă ele aparțin traducătorului, care se implica astfel afectiv în actul traducerii.

4.2. În relatarea faptului că un pseudocălugăr eretic i-a prevestit lui Vardan Filipic că va ajunge împărat, iar cînd acesta a ajuns împărat, falsul călugăr i-a cerut, drept răsplată pentru împlinirea prevestirii sale, să anuleze hotărîrile celui de-al șaselea sinod ecumenic, care condamnase erezia monoteliștilor, traducătorul **Cron.** înfierează astfel pe patriarhul eretic pus de împărat să pregătească un sinod ad-hoc care să anuleze hotărîrile sinodului al șaselea: "Dece împăratul și cu *javrăiarhul*, nu *patriarhul*, și cu alți spurcați ce să potrivia lor [...] afurisîră și anatematîsîră pre toți carii au fost pricina de s-au făcut svîntul săbor al șesălea" (f. 323^v). Jocul de cuvinte *javrăiarhul*, nu *patriarhul* nu are corespondent nici în cronograful lui Kigalas (p. 309), nici în cel al lui Dorotei (p. 285).

Tot în **Cron.**, un joc de cuvinte similar se găsește în capitoul privitor la împăratul Leon Înțeleptul. Acesta, vrînd să obțină aprobarea bisericii pentru a patra căsătorie a sa, și fiindu-i refuzat acest lucru de către patriarh, a fost sfătuit de "un boieri de ai împăratului, pre anume *Samoná*, au să-i fie *dzîs Mamona*, că-i *asămăna*, om sprîntări și urdzîtori de rele" (f. 423^v), să-l demită. Nici acest joc de cuvinte nu

are corespondent în cele două surse ale Cron. (Kigalas, p. 377, Dorotei, p. 362), unde numele patrichiului Samonas este menționat fără comentariul subliniat în textul citat.

Două jocuri de cuvinte asemănătoare se află și în scrierile lui Dosoftei. În cunoscutele sale stihuri despre domnii Moldovei, publicate prima dată la începutul *Molităvnicului de-nățales* (Iași, 1681), domnitorul Iancu Sasul, fiul natural al lui Petru Rareș și al unei săsoaice din Brașov, a cărui scurtă domnie (1579-1582) a reprezentat pentru țară o adevărată calamitate, este menționat astfel, numai în cea de-a treia versiune a acestor stihuri, datată 1 ianuarie 1690 și păstrată într-un manuscris autograf: "Stăpînit-au Moldova domnul ce-i dzic Iancul, / Și cu nemulțămire i să spune Veacul" (vezi DO, p. 6, v. 92-93 și p. 392-394, 396). În *Letopiseșul Țării Moldovei* întocmit de Simion Dascălul, unde domnia lui Iancu Sasul este prezentată în culori sumbre, nu se află acest joc de cuvinte.

În DC, în capitolul privitor la împăratul iconomah Teofil, este relatat faptul că acesta a demis din scaun pe patriarhul drept credincios Metodie, care l-a dojenit pentru erezia sa, "ș-au puș pre un eretic, anume Ioan, sau să-i dzicem Ianni sau Ianuș, cari ave soțiieretici ca și sine pre [...] Acie mai vîrtos învita pre împăratul în mai multă eresă, cu farmicile ș-alte dimonești lucruri. Ci lucra nu trebuié Ianni și Iamvri a Eghiptului nainte lor" (f. 255^v; în ms. *Ioani*, probabil greșeală de copist). Jocul de cuvinte și comentariul pe care le-am subliniat în textul citat nu se găsesc nici în cronograful lui Kigalas (p. 352), nici în cel a lui Dorotei (p. 333). Ele aparțin lui Dosoftei. Numele *Iani* și *Amvri* apar în DC și în următorul comentariu al lui Dosoftei aflat într-un pasaj din capitolul privitor la împăratul Constantin Copronim, de asemenea iconomah: "șpurcași ca și sine, ca cumu-i Liuter și Calvin, și Arie, și Nestorie, și ca Iani și Amvri, fărămăcătorii Eghiptului" (f. 233^v; sublinierea noastră).

Izvorul în care sînt consemnate numele celor doi vrăjitori egipteni este epistola a doua către Timotei a apostului Pavel, citată de Dosoftei în *Viața și petrecerea svinților*, într-o notă marginală la "ji-tia" lui Ioan ispovednicul, episcopul Cataronilor, care a pătimit pe vremea aceluiași împărat iconomah Teofil, text tradus din *Mineiul* grecesc: "după multe cuvinte, l-au dat pre mîna nevrednicului patri-

arh Ioan [marg.: *Ianuș, Ianni; 2 Timotei, 3, 8*] (apr., f. 100^r). Textul versetului respectiv din *2 Timotei*, în *Biblia* de la 1688, este acesta: “Și, în ce chip Ianis și Iamvrīs au stătut împotriva lui Moisi, așa și aceștia stau împotriva adevărului, oameni stricați la minte, nelămuriți în credință”.

Numele celor doi vrăjitori sînt menționate și în cronograful lui Kigalas (p. 47, unde numele *Iannis* este scris Ἰωάννης), fraza respectivă fiind însă tradusă numai în **Cron.**: “Iară pre aceea vreme era la faraon împărat doi vrăjitori și fărnicători, cît nu să mai putea spune nice într-o țară ca aceia, și-i chema anume pre unul *Ianis* și pre altul *Iamvrīs*” (f. 32^v), nu și în **DC** (f. 37^v). În locul corespunzător din cronograful lui Dorotei (p. 38) nu sînt menționate aceste nume.

Comparația patriarhului iconomah Ioan cu *Ianni*, vrăjitorul egiptean, se explică prin faptul că el făcea (sau făcuse) vrăji cu lighe-ne, cum aflăm din “jitia” sfintei Teodora împărăteasa dreptcredincioasă a împăratului iconomah Teofil, tradusă de asemenea din *Miniul* grecesc: “[Teofil] pre svîntul Metodie, patriarhul Țarigradului, au izgonit, și în locul lui au pus pe Ioan lecanomandul, adecă midelnicovlaşebnicul [marg.: cearovnicul]” (**DVS**, febr., f. 65^r; *lecanomand* < gr. λεκανομάντις, s.m. “ghicitor care se servește de un lighean”). Așadar, în jocul de cuvinte aflat în **DC** acel patriarh Ioan este comparat de Dosoftei cu vrăjitorul *Ianni*, pentru că se ocupa (sau se ocupase) cu farnece, iar pentru că era eretic iconomah îl mai numește și *Ianuș*, făcînd astfel aluzie la calvinii maghiari, care, ca toți creștinii reformați, resping cultul icoanelor. În **DC** se află și alte referințe critice la adresa calvinilor și a luteranilor, pe care le reproducem mai jos (vezi 4.4.).

O dovadă în plus că Dosoftei recurgea uneori la jocuri de cuvinte pentru a-și acidula unele comentarii critice aflăm și în **DPV**, în următoarele două referințe la “cei fără de lege”: “Ce sînt preste tot ceasul cu răul amîna / Și de mîzde *strîmbe* li-i *direapta* plină” (ps. 25, v. 26), “Carii grăiesc cu gură deșartă / Și li-i *strîmbă* mîna cea *direaptă*” (ps. 143, v. 30, cf. și v. 40).

4.3. Calificativele defăimătoare folosite frecvent în cronograful lui Kigalas și în cel a lui Dorotei sînt adj. ἄθεος, ov “ateu, necredin-

cios”, ἄθλιος, α, ον “mizerabil; ticălos, netrebnic”, ἄσεβής, ἐς “murdar; nerușinat, imoral”, ἀκόθαρτος, ον “necredincios; nelegiu-it”, μιάρός, ἄ, ὄν “murdar; nerușinat, desfrînat, imoral”, μυσάρός, ἄ, ὄν “dezgustător, oribil” și s.m. ἀλιτήριος “ticălos, netrebnic; scelerat”, dintre care unele au sensuri apropiate sau identice. Neavînd posibilitatea să traducă toate aceste calificative cu sensurile și nuanțele lor semantice din textele originale, datorită “neajungerii” limbii române literare de atunci, traducătorul **Cron.** a folosit în general adj. **spurcat**, care corespunde mai ales adj. μιάρός și ἀκόθαρτος. Dat fiind și faptul că el a folosit acest calificativ și în numeroase locuri unde în original nu se află un calificativ defăimător corespunzător, frecvența în **Cron.** a adj. *spurcat* este deosebit de mare. Cităm doar câteva exemple (în unele locuri am confruntat citatele respective cu textul original și, după caz, am indicat termenul grecesc tradus, sau faptul că în original lipsește calificativul): “*spurcata* Dalida” (f. 57^v, 58^v, 59^f, în orig.: μιάρά), “*spurcatei* dumnezăișii Afroditei” (f. 78^f), “*spurcata* Iezavel” (f. 83^v, 84^f, 87^v), “*spurcatul* Ahaav” (f. 87^v, 90^f), “*spurcata* Elena” (f. 136^v, 137^v), “*spurcata* Ileana și cu *spurcatul* Alexandru Parij” (f. 145^v; în orig. lipsește comentariul respectiv), “*spurcatul* Irod [...], *spurcata* Irodiada” (f. 153^v), “*spurcatul* Neron” (f. 157^v), “*spurcatul* trup al lui Neron” (f. 159^f, în orig.: μιάρόν), “*spurcatul* Iuda Iscariot” (f. 159^f), “*spurcatul* Dometian” (f. 163^f, în orig.: ἄθεος; f. 163^v, în orig. lipsește calificativul), “*spurcatul* Dioclitian” (f. 173^f, 173^v, 196^v; f. 172^v, în orig.: ἄσεβής), “*spurcatul* Maximian” (f. 174^f), “*spurcatul* Maxentie” (f. 174^f, 175^f, 175^v), “*spurcatul* Arie” (f. 195^v, 198^f, 198^v, 200^f, 200^v, 201^v, 227^v, 537^v, 544^v, 584^f; f. 195^f, în orig.: ἄθλιος; f. 205^f, în orig.: ἄθεος), “jirtfele lor cele *spurcate*” (f. 197^f), “*spurcatul* duhovnic” (f. 205^v, 206^v; f. 205^f, în orig. μιάρός), “*spurcatul* Iulian” (f. 207^v, 208^v, 210^f, 213^v, 214^f, 216^f, 216^v, 217^f, 218^f, 218^v, 219^f, 22^v; f. 211^v, 212^f, în orig.: ἀλιτήριος; f. 213^f, 217^v, în orig.: ἄσεβής), “*spurcatul* împărat Valie” (f. 221^f, 221^v, 222^v, 224^f; f. 220^v, în orig.: μιάρός), “*spurcații* arieni” (f. 222^f, 224^f, 226^f, 228^v), “*spurcatul* Teofil” (f. 237^f), “*spurcatul* Nestorie” (f. 251^f, 252^f), “*spurcatul* idol” (f. 303^f), “acea ereșie spurcată” (f. 312^v), “*spurcatul* Teodosiie” (f. 369^v, 370^f, 371^f,

371^v), “acela *spurcat* de împărat” (f. 372^v, 373^r, 373^v), “lui Mehmet *spurcatului*” (f. 464^r), “*spurcatul* de viziri” (f. 523^v).

Dintre celelate calificative defăimătoare folosite în **Cron.**, care, ca și în cazul adj. *spurcat*, reprezintă fie traducerea unor calificative corespunzătoare din textul original, fie sînt adăugate de traducător, cităm, spre exemplu, s.f. **blaznă**: “*blazna* de împărat” (f. 205^r); s.m. **cîine**: “*cîne* Goliante” (f. 64^r, în orig. lipsește calificativul), “ca nește *cîni* păgîni” (f. 172^v, în orig. lipsește calificativul), “*cînele* păgîn” (f. 305^r), “*cînele* și ereticul” (f. 349^v), cf. și f. 351^r, 393^v, 485^v, 520^r; adj. și s. **nebun**: “*nebunul* de împărat” (f. 371^v, în orig.: ἄγνωστος); s.f. **pachilă**: “*pachila* de împărat” (f. 352^r); adj. și s. **păgîn**: “*păgînul* de împărat” (f. 345^v, 349^r, 368^v), s.f. **scîrnă**: “atîta mulțime și *scîrnă* de oaste păgînă” (f. 305^r); s.f. **tigoare**: “aceasta *tigoare* de împărat” (f. 323^r, în orig. lipsește calificativul); adj. și s. **turuiat**: “*turuiatul* și nepriceputul de împărat” (f. 395^v). S.f. *pachilă* nu este înregistrat în *DLR*. Presupunem că înseamnă “păcat” și că are legătură cu cuvîntul *pache* aflat în *DVS*, în următorul text: “vrăjmașul dracul l-au băgat în *pache* de-au făcut preacurvie” (apr., f. 101^r), căruia îi corespunde în original s.f. ἁμαρτία “greșeală, păcat”. Nici *pache* nu este înregistrat în *DLR*.

O situație asemănătoare prezintă folosirea calificativelor defăimătoare în *DVS*. Ca și în **Cron.**, aproximativ aceleași adjective grecești sînt traduse și aici prin adj. *spurcat*, iar în unele locuri acest adjectiv și alte calificative defăimătoare sînt adăugate de Dosoitei. De exemplu, în texte din *DVS* traduse din *Mineitul* grecesc, pe care le-am confruntat cu originalele respective: “*spurcatele* idolești jărtve” (oct., f. 50^v, în orig.: μυσσάρα), “*spurcatul* Teófil împărat” (oct., f. 60^r, în orig.: δυσσεβής), “*spurcatul* Iulian” (oct., f. 74^r, 91^r, în orig. lipsește calificativul), “*spurcatul* împărat” (noiem., f. 174^r, în orig. lipsește calificativul), “*spurcatele* ei jertve” (noiem., f. 175^r, cf. și febr., f. 74^v, în orig.: μυσσάρα), “*spurcații* idoli” (dec., f. 180^r, în orig.: μαρόν), “*spurcatul* neam sărăcinesc” (dec., f. 225^r, în orig.: μαρόν), “*spurcatul* Arie” (dec., f. 235^r, în orig.: δυσσεβής), “*spurcatul* Maximian” (dec., f. 242^r, în orig. lipsește calificativul; f. 242^v, în orig.: μαρόν), “*spurcatul* acela împărat” (dec., f. 244^r, în orig.:

ἀλιτήριος), “*spurcatul* porc otstîpnicul Iulian” (ian., f. 17^r, în orig.: ὁ δυσόνομος ἀνηρέθη χοῖρος), “*spurcatele* slujbe idolești” (ian., f. 45^r, în orig.: ἀκάθαρτα), “*spurcatul* și ereticul Dioscor” (febr., f. 70^v, în orig. numai calificativul αἰρετικός), “*spurcatul* [...] Neron” (febr., f. 81^r, în orig.: δύστηνος), “*spurcata* împărăteasă” (apr., f. 71^v, în orig. lipsește calificativul), “*spurcatul* Arie” (mai, f. 131^v, în orig. lipsește calificativul), “acelui *spurcat* Constantin Copronim” (iun., f. 140^r, în orig.: δυσσεβής). Calificativul *spurcat* apare și în alte locuri din DVS, pe care nu le-am confruntat cu originalele respective; cf. sept., f. 17^v, 30^r, 31^v, noiem., f. 119^v, 157, 161, 164, dec., f. 195^r, febr., f. 54^r, 54^v.

Alte calificative defăimătoare aflate în DVS sînt, de exemplu, s.m. *cîine*: “*cîinele* Neron” (febr., f. 81^r, în orig. lipsește calificativul); s.m. *strigoii*, s.f. *strigoaie* “zeu, zeiță”: “facea praznic lui Saturnus, adecă lui Cron *strigoiiului* (noiem., f. 137^v, în orig. lipsește calificativul), “robii a *strigoilor* [marg.: bodzîlor]” (ian., f. 18^r, în orig.: θεός), “capul *strigoaiei* ceii mare dumnedzăoaiei Artemidei” (febr., f. 61^v, în orig. lipsește calificativul), “popii *strigoilor*” (mart., f. 49^r, în orig.: θεός), “Afroditei *strigoaiei*” (mai, f. 135^r, în orig. lipsește calificativul), “bodzîi elinilor, *strigoii* aceia” (mai, f. 137^v, în orig. lipsește calificativul); s.m. *șinc*: “sireapul și turbatul lui *șinc* Constantin Copronim [fiul lui Leon Isaurul]” (noiem., f. 174^r, în orig.: σκαλιότατον γέννημα).

Aceeași frecvență deosebit de mare o are calificativul *spurcat* și în DC: “cii doi *spurcați* di eresiars” (f. 93^v), “*spurcatul* [...] Dioclitian” (f. 97^v), “*spurcații* aceștea împărați Dioclitian și Maximian” (f. 99^v, cf. și 100^r, 100^v), “*spurcatul* Maxentie” (f. 101^v), “un vas *spurcat* a diavolului, anume Arie” (f. 122^r), “*spurcatul* Arie” (f. 123^r, 132^v, 171^v), “*spurcatul* Lichinie” (f. 123^v), “*spurcatele* curbanuri” (f. 124^r), “*spurcatul* duhovnic” (f. 131^v), “*spurcatul* Iulian” (f. 141^r, 142^v, 143^v), “*spurcatul* Nestorie” (f. 170^r, 170^v), “*spurcatul* [Constantin Copronim]” (f. 230^r, 230^v, 234^v, 236^v, 237^r), “*spurcatul* suflet [al lui Iulian]” (f. 230^r, în orig.: μισρά), “*spurcați* ca și sine [Constantin Copronim]” (f. 233^v, în orig.: ἀσεβής), “acest *spurcat* al său săbor” (f. 233^v, în orig.: μισρός), “*spurcații*eretici” (f. 237^r, 255^v),

“Moamet *spurcatul*” (f. 338^f); pentru alte exemple, cf. și f. 133^f, 137^f, 140^v, 142^f, 157^v.

Alte calificative defăimătoare sînt și aici s.m. **cîine**: “*cîinele* de mincinos moșneag cacogher” (f. 246^f, în orig. lipsește calificativul); adj. și s. **nebun**: “*nebulul* de împărat [Leon Armeanul]” (f. 246^f, în orig.: ἄγνωστος); adj. și s. **păgîn**: “*acestor păgîni* de împărați” (f. 101^v); “*acel păgîn* duhovnic” (f. 131^v), “*păgînul* Nestorie” (f. 170^v), “*păgînul* Iulian” (f. 140^v); adj. și s. **procllet**: “*proclletul* Arie” (f. 123^f, 131^v), “*proclletul* Nestorie” (f. 169^v), “*proclletul* Todosie” (f. 245^f, 246^f), “*proclletul* [Constantin Copronim]” (f. 233^f); adj. și s. **zălud**: “*zăludul* împărat” (f. 236^f).

4.4. Uneori calificativele defăimătoare menționate în paragraful precedent apar în **Cron.** în comentarii mai largi (privitoare îndeosebi la împărați prigonitori ai creștinilor și la diverși eretici, care nu au corespondent în textul lui Kigalas sau în cel al lui Dorotei, ci aparțin traducătorului. De exemplu (subliniem în citatele respective textul adăugat de traducător):

1. În capitolul privitor la împărății romani Car, Carin și Nume-rian, adj. παρανομιώτατος “foarte nelegiuit”, calificativul lui Dioclițian, este tradus (înlocuit) prin perifriza: “*cel rău și păgîn, și înfocat muncitoriul creștinătății*” (f. 170^f; cf. Kigalas, p. 181, Dorotei, p. 156).

2. Faptul că Teodosie cel Mare a luat atitudine împotriva unor episcopi arieni a fost primit cu bucurie de creștinii dreptcredincioși: “*Și să fece mare veselie în tot Țarigradul, și să rușinară toți spurcații arieni*” (f. 227; cf. Kigalas, p. 240, Dorotei, p. 209).

3. Cu privire la măsurile luate de împăratul Vardan Filipic pen-tru anularea hotărîrilor sinodului al șaselea ecumenic: “*Dece împăra-tul și cu javrăiarhul, nu patriarhul, și cu alți spurcați ce să potrivia lor la acea nebunie fără de cale și fără de lege, și feceră temei și scrisori acești nebuni toți, și afurisîră și anatematîsîră pre toți carii au fost pri-cina de s-au făcut svîntul săbor al șesălea*” (f. 323^f; cf. Kigalas, p. 309, Dorotei, p. 286).

4. Pe împăratul iconomah Leon Isaurul “*l-au îngropat fiu-său Constantin Copronim cel scîrnăv la besereca Svintîlor Apostoli*” (f.

345^r; cf. Kigalas, p. 236, Dorotei, p. 303).

5. Cu privire la amăgirea împăratului Leon Armeanul de către unii icomonahi, pentru a-l întărîta împotriva cultului icoanelor: “Cu atîta cumpăt să purtă nebunul de împărat, să să bage el șîngur noaptea pre întuneric să margă atîta cale cu Teodosiie, și nu socotea: dară de-l va ucide Teodosiie ca pre un lucru de nemică, și va sta el împărat? *Atîta l-au fost prilestit spurcatul Teodosiie cu drăciile lui, cît l-au fost purtînd noaptea ca pre un dobitoc zăluđ*” (f. 271^v; cf. Kigalas, p. 341, Dorotei, p. 321).

Cazuri similare se întîlnesc și în **DVS**. Am confruntat textele din care cităm cu originalele lor din *Mineiul* grecesc (Veneția, 1731-1732, exemplare aflate la BCU Iași, CR V-99). De exemplu:

1. În “viața” sfîntului Teodor Studitul: “De-acia să prileji svadă pentru împărășîie între maică cu fiul, și apucînd scaunul Irina, orbiră pre Constantin, al ei fiu, tocma în cămara unde l-au făcut maică-sa, și așe peri rodul lui Copronim spurcatul” (noiem., f. 119^v; cf. *Min. gr.*, p. 89).

2. În “viața” apostolului Timotei, ucenicul apostolului Pavel: “sărbătoarea carea să cheamă catagoghion, *plină de pozne rele și spurcate*” (ian., f. 25^f; cf. *Min. gr.*, p. 200).

3. În “viața” svintei Antusa, “fată lui Copronim împărat, *ce-dzîc Cufuritul în scaldătoarea botedzului*” (apr., f. 82^v; cf. *Min. gr.*, p. 52).

4. În “viața” sfîntului Maxim, patriarhul Constantinopolului: “Și să strînsără svîntul al treilea săbor asupra spurcatului Nestorie, *de-l anatimisiră și-l procleșiră, lepădîndu-l de la svîntul scaun*” (apr., f. 93^r; cf. *Min. gr.*, p. 87).

Modul acesta polemic, pasionat, de a se referi la adversarii creștinismului și la diverșii eretici, ilustrat mai sus cu cîteva citate din **Cron.** și **DVS**, constituie o caracteristică a stilului lui Dosoftei, care se vede că nu era chiar “blînd ca un miel”, cum credea Ion Neculce. O dovedesc cu prisosință, prin violența lor de limbaj, referințele sale la calvini și luterani aflate în **DC**. Cităm în primul rînd următorul comentariu mai larg, în care se poate descifra motivația întregii activități literare a lui Dosoftei: apărarea purității și a integrității ortodoxiei. Astfel, la începutul capitolului privitor la împăratul

Constantin Copronim, fiul împăratului de asemenea iconomah Leon Isaurul, după pasajul în care se arată că "acesta spurcat, luînd împărăție și păgînație tătîni-său vru să întreacă²¹ pre tată-său cu răutate, și nu numai ce era iconoboreț, ce și asupra svinților și asupra lui Dumedzău Născătoarei mare hulenii grăie, și să didesă tot după farmici și curvii spurcate asălglichești [= desfrîdate; obscene]", Dosoftei comentează: "*Mă mier de Calvin și de Liuter cum nu s-au învățat pre calvinii și pre liuterii lor și spurcări aselglichești, precum i-au învățat alalte păgînăciuni acestui spurcat di cufurit Copronim Constantin. Că cu acesta Constantin împărat să laudă calvinii c-au strîns săbor di la Asia și di la Greție de-au tocmit legea care o țin calvinii, cum scrie la catihizmușul lor, că nu ne-au lăsat nici una niocărită: icoănele, moștiile svinților, ruga lor și ruga Precistii, svînta cruce, svînta liturghie, postul, călugăria, ruga bisericii, și alalte svînte taine toate. Să le plătească Dumedzău cu catihizmușul lor și să le facă partea cu acela Constantin împărat, cu care or să amăgească proștii. Dară că ci nu-i dzic porecla, Copronim, Cufuritul, cela ci s-au băligat în apa botedzului său*" (f. 230^r-230^v).

La sfîrșitul următoarei fraze cu care se termină capitolul despre împărăția lui Constantin Copronim, tradusă din Kigalas: "Iară scaunul patrierșesc ținură spurcații aceștea: Anastasie, și după dînsul Constantin cel tăiat, și după acela Nichita. Aceștea tustrei eretici", Dosoftei comentează: "*strămoșii calvinilor*" (f. 237^r).

În capitolul despre împărăția lui Constantin și a mamei sale Irina, pe marginea unui pasaj în care este relatat faptul că acești împărați, înfruntînd ereziile, au proclamat dreapta credință, Dosoftei comentează: "*Crăpi calvinii*" (f. 238^r). Tot aici, după informația că împărăteasa Irina a igonit pe nepoții lui Constantin Copronim la Atena, "dară ș-acole lucra viclesuguri, și ea oblicind, au scris la atineni di i-au tăiat, și așe s-au concenit rodul Copronimului", Dosoftei comentează, în paranteză: "*Cufuritului, fie-le în obraz calvinilor*" (f. 242^r).

În capitolul despre împărăția lui Teodosie cel Mic, după relatarea minunii cu cei șapte tineri din Efes pe care i-a înviat Dumnezeu după 370 de ani, spre a dovedi ereticilor că există înviere și că toți

²¹ În ms.: *întărească*, greșală de copist.

morții vor învia la a doua venire a lui Hristos, apoi, adormind din nou, i s-au arătat în vis împăratului, spunându-i: "Să ne lași trupurile să stea pre pământ, gios, unde ne-au adormit sîngur Dumnedzău", Dosoftei comentează: "*Dară unde-s calvinii, ereticii, carii dzic că svinții nu știu nimică de noi. Dară aceștea cum știură de grăiră în vis împăratului!*" (f. 169^v). Pentru alte comentarii similare privitoare la protestanții calvini și luterani aflate în DC, cf. f. 173^v, 257^f, 272^f, 313^f, 355^f. Al. Mareș a aflat unele referințe critice similare și în alte traduceri ale lui Dosoftei efectuate după anul 1686 în Polonia²². Cf. și DVS, mart., f. 32^f: "*vedz, calvinule, vedz, liuterule necredinciosule, svintele icoane și svintele oase a svinților ce le ocărăști tu, lucrurile lui Dumnedzău cele ce-i plac [...]*".

4.5. Concordanțele lingvistice și stilistice citate și comentate mai sus constituie noi dovezi că traducerea cronografului numit "tip Danovici" este o lucrare necunoscută a lui Dosoftei. Jocurile de cuvinte similare, dintre care două sînt formulate aproape identic ("Samona, au să-i fie dzîs Mamona", în Cron.; "Ioan, sau să-i dzicem Ianni sau Ianuș", în DC), precum și modul identic în care sînt folosite în cele trei texte comparate unele calificative defăimătoare, cum sînt adj. *spurcat*, s.m. *cîine*, adj. și s. *nebun*, *păgîn*, *procket*, și altele, reprezintă particularități stilistice și de traducere cu grad înalt de specificitate, care, alături de celelalte particularități lingvistice și stilistice comune prezentate în capitolul precedent, dovedesc că traducătorul textelor respective este una și aceeași persoană.

5. Mărturia unor versuri aflate în traducerea cronografului numit "tip Danovici" și în scrierile cunoscute ale lui Dosoftei

5.1. Printre argumentele invocate în studiul din 1976²³ pentru a dovedi faptul că elaborarea cronografului numit "tip Danovici" aparține lui Dosoftei am menționat și prezența în câteva copii mai vechi ale acestui text a unei prefețe versificate, de 26 de versuri, în care

²² Vezi studiul *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon* (II), în "Limba română", XXXVI, 1987, nr. 6, p. 517-519.

²³ Citat la nota 3.

traducătorul rezumă cronograful într-un comentariu sintetic asupra istoriei omenirii, din perspectivă biblică. În mod evident, observam atunci, aceste versuri sînt opera unui cleric, iar limba și stilul lor ni-l dezvăluie pe autor în persoana lui Dosoftei. Unele rime, imagini sau fragmente de vers de aici se întîlnesc și în *Psaltirea* versificată de el. Economia studiului respectiv nu ne-a permis să demonstrăm acolo, prin comparația de rigoare a textelor, adevărul acestor afirmații. Nu am avut posibilitatea să facem o atare demonstrație nici în articolul *Ediția cronografului numit "tip Danovici" și problema paternității traducerii lui*²⁴, în care am prezentat o nouă serie de particularități lingvistice și stilistice comune acestui cronograf și scrierilor cunoscute ale lui Dosoftei. Ne propunem, așadar, să demonstrăm acest lucru în prezentul studiu.

5.2. Reproducem mai jos textul prefeței versificate la care ne referim după copia cronografului din ms. 86 de la BAR, f. 16^v, confruntată cu copia din manuscrisul Harkov (prin intermediul textului editat de Gh. Bogaci în volumul său, *Pagini de istoriografie literară*, Chișinău, 1970, p. 17-18), iar în demonstrația următoare indicăm acest text cu sigla **P**.

- Leatopiseș den grece
 Ce s-au scos pre românie,
 Cu învățături pre bune
 Și cu istorii depline,
 5 Precum ceriul și pămîntul
 Fece Domnul cu cuvîntul,
 Și cite-s pre ceastă lume
 Toate le deplini bine.
 Mai apoi fece și omul
 10 Și-l închipui ca Domnul.
 Voie i-au dat să-i să poată
 Pespre zîdirea lui toată,
 Jară pentru ne-ascultare,
 Dede-l la pedeapsă mare,
 15 Și-l scoasă den rai afară,
 Să-i fie viața amară.
 Și de-acii feceră roadă,

²⁴ Apărut în "Cronica", XXXIV, 1999, nr. 11, p. 12-13.

- Cît împlură lumea toată.
 Meșteșuguri învățară
 20 Și de oști să apucară.
 Rădicară-mpărăție,
 Cineș țara lui să-ș ție.
 Și până astădz de-atunce
 Pentru-aceasta este price.
 25 Și ce s-au făcut în lume,
 Toate-aicea și s-or spune.

1. În comentariul de la sfârșitul *Cuvîntului către cititor* al *Psaltirii în versuri* Dosoftei formulează astfel cele două principii care stau la baza versificației sale: “*stihuri cu număr tocma în slovenit*”, adică cu număr egal de silabe în structura silabică aleasă pentru fiecare psalm, și “*în coadele stihurilor pre o glasnică într-un chip tocmite*”, adică cu aceeași vocală în ultima silabă a cuvintelor respective (vezi **DPV**, p. 23). La ritm nu se referă. Versificația lui are deci la bază principiile cunoscute ale versificației populare (de fapt și ale versificației culte românești): număr egal de silabe, structură poliritmică și o mare varietate de rime și asonanțe specific folclorice.

După cum am văzut, versurile prefeței cronografului sînt de opt silabe și au aceeași factură populară ca și versurile celor 38 de psalmi în metru identic din **DPV** (ps. 2-5, 48, 49, 57, 70, 81, 88-89, 100-103, 108, 111, 112, 115, 116, 119, 120, 136, 138-141, 149, 150).

2. Sintagma **învățături bune** din **P**, v. 3: “Cu învățături prea bune”, se întîlnește de cîteva ori în **Cron.**: “Multe învățături bune i-au lăsat” (f. 194^v), “au scris multe învățături bune la oameni” (f. 224^r), “I-au întemeiat cu învățături bune să ție împărăția” (f. 233^v). În **DPV** se găsește atît sintagma **învățături bune**: “Pre-nvățături și năravuri bune” (ps. 77, v. 230), cît și sintagma similară **învățuri bune**: “Cu-nțales de-nvățuri bune” (ps. 48, v. 8), “Cunoștință tuturor spre-nvățuri bune” (ps. 110, v. 24).

3. Adj. **deplin** din **P**, v. 4: “Și cu istorii *depline*”, este des folosit în **Cron.**, și ca adv. (cf. f. 180^r, 225^v, 442^v, 435^v, 548^r, 551^r, 556^r, 603^v). Tot în rimă apare și în cîteva versuri din **DPV**: “Cătră nedejde *deplină*” (ps. 4, v. 44), “În viața mea, în dzile *depline*” (ps. 22, v. 20), “Pre greșală certare *deplină*” (p. 68, v. 92). Sintagma *toate le*

deplini din P, v. 8: "Toate le deplini bine", are corespondent în sintagma *le deplini toate* din următoarea frază din Cron.: "le săvârși și le deplini toate, ca un Dumnedzău..." (vezi textul editat, I, p. 3).

4. Rima *pămîntul / cuvîntul* din P, v. 5-6: "precum ceriul și pămîntul / Fece Domnul cu *cuvîntul*", apare în DPV (și sub forma *cuvîntul / pămîntul*) de 49 de ori, în 37 de psalmi (îi menționăm doar pe cei în care se întîlnește de două sau de trei ori: ps. 2, 18, 45, 49, 67, 95, 103, 104, 118, 135). Cităm, spre exemplu, cîteva versuri care sînt variante ale celor din P: "Ceriurile și pămîntul / Tu le-ai făcut cu *cuvîntul*" (ps. 88, v. 43-44), "Ceriurile cu *cuvîntul* / Le-ai făcut și tot pămîntul" (p. 95, v. 25-26), "Precum întăi ai dzîs cu *cuvîntul* / De s-au făcut ceriul și pămîntul" (ps. 133, v. 13-14), cf. și ps. 89, v. 5-6; ps. 101, v. 89-90; ps. 113, v. 29-30.

5. Sintagma *face și omul* din P, v. 9: "Mai apoi *face și omul*", se găsește și în Cron.: "A șesea dzî [...] *face și omul*" (vezi textul editat, I, p. 4), iar sub forma *feci pre omul* apare în DC: "luă țărna din pămînt de *feci pre omul*" (f. 8^v), cf. și *pre omul feci* (f. 1^v). Sintagma *pre omul*, cu forma articulată a s.m. *om*, precedată de prepoziția *pre*, apare des în scrierile lui Dosoftei; cf. DPV: "Nu-ntoarce, Doamne, *pre omul* / Să-l cuprindză-n jele somnul" (ps. 89, v. 9), "Milosu-i și-ndurat Domnul / Că rabdă-ndelung *pre omul*" (ps. 102, v. 28), DL: "c-ai plăzmuit *pre omul*, țărîna luînd de la pămînt" (p. 122), "I-ai făcut *pre omul* din țărna" (p. 198), și DC: "să izbăvască *pre omul*" (f. 260^v), "*pre omul* făcut-au după chipul său" (f. 345^v). Rima *omul / Domnul* din P, v. 9-10, apare în DPV (și sub forma *Domnul / omul*) de 121 de ori, în 68 de psalmi (îi menționăm doar pe cei în care această rimă se întîlnește de două pînă la cinci ori: ps. 28, 30, 32, 36, 46, 47, 67, 72, 75, 77, 80, 88, 93-96, 98, 99, 102, 104-106, 113, 117, 123, 134, 148-150). De exemplu: "Că de nu mi-ar părți *Domnul* / Pușin spori mi-ar face *omul*" (ps. 93, v. 63-64), "Și-mpărașii cu tot *omul* / Să slujască toț la *Domnul*" (ps. 101, v. 79-80), "Și să fiț blagosloviț de *Domnul*, / Ce-au fapt ceriul, pămîntul și *omul*" (ps. 113, v. 61-62).

6. Sintagmei *să-i să poată* "a-i sta în putere, a-i fi posibil de realizat" din P, v. 11: "Voie i-au dat *să-i să poată* / Pespre zidirea lui toată", îi corespund în Cron. sintagmele similare *fi s-a putea*: "nice

să faci rău pentru rău, măcară că *fi s-a putea*, fiind împărat” (f. 288^f), *fi să poate*: “ca un puternic ce *fi să poate* pespre toate vădzutele și nevădzutele” (f. 336^v), și *li să poate*: “Că [moaștele sfinților] nu sînt nice de un folos, nice *li să poate* nemică” (f. 345^v); într-un fragment versificat de Dosoftei din *Paraclisul Precistii*, Uniev, 1673, sintagma *fi să poate*: “Că svinția ta, Doamnă, / Cîte vei *fi să poate*” (vezi **DO**, p. 339 și 464-465), aflată și în traducerea rugăciunii în versuri a lui Ioan Damaschin către Fecioara Maria: “Că de toate *fi să poate*, lui Dumnedzău ce ești Maică” (vezi **DVS**, dec., f. 194^v, sau **DO**, p. 353-354 și 471); cf. și **DVS**: “care lucru este *să nu-i să poată* lui Dumnedzău” (mart., f. 51^v), “nice un lucru nu este *să nu fi să poată*” (apr., f. 89^v). Rima *poată / toată* din **P** nu se găsește în **DPV**, unde apare însă de cîteva ori rima *poate / toate* (și *toate / poate*): “Că Dumnedzău *poate / Pre limbi preste toate*” (ps. 46; p. 39-40), “Că Dumnedzău *toate / Cîte va le poate*” (ps. 47, v. 49-50), “Lăudași-l, oștile lui *toate / Cît puterea și sîla vă poate*” (ps. 148, v. 5-6), cf. și ps. 39, v. 31-32, ps. 118, v. 221-222, ps. 148, v. 1-2.

7. Versul 15 din **P**: “*Și-i scoasă den rai afară*” este o propoziție din următoarea frază aflată în **Cron.**, referitoare la același fapt: “Și atunci-i și goni Dumnedzău *și-i scoasă den rai afară* [...], ca pentru să vadză den ce bine fără moarte s-au scăpat *pentru neascălarea și să plîngă pururea și să amărăscă* den mila ce s-au streinat” (vezi textul editat, I, p. 10). Am subliniat în fraza citată și sintagma *pentru neascălarea*, care apare în v. 13 din **P**, precum și sintagma *să plîngă și să amărăscă*, corespunzătoare v. 16 din **P**: “Să-i fie *viața amară*”. Adv. *afară* apare în **DPV** de 18 ori în rimă cu diferite cuvinte (ps. 16, 18, 21, 23, 30, 40, 65, 67, 78, 85, 88, 92, 100, 103, 104, 108, 118); de exemplu: “dar-acmu-l dedeș *afară*” (ps. 88, v. 149), “Și l-au scosu-l cu ocară / Pre cleveticul *afară*” (ps. 100, v. 20), “Să nu dea din loc *afară*” (ps. 103, v. 36), iar adj. *amară* apare de trei ori în rimă cu s.f. *țară*: “Și cu inemă *amară*” (ps. 93, v. 65, ps. 136, v. 5), “vai, că voia mi-i *amară*” (ps. 119, v. 13).

8. S.f. *roadă* “copil (copii), urmaș(i)”, care apare în **P**, v. 17: “Și de-acii feceră *roadă*, / Cît împlură lumea toată”, se întîlnește, în contexte similare, și în alte locuri din **Cron.**: “am născut fii de împărăție și am arătat *roadă* den nașterea mea” (f. 294^f), “era și de *roadă*

bună, ce să dzîcea Martinăchenii” (f. 414^r), precum și, de mai multe ori, în versurile lui Dosoftei. De exemplu, în **DPV**: “Căce-i puțină svînta ta turmă, / Datu-i-ai *roadă* cuconi pre urmă” (ps. 16, v. 56), “Cu *roada* lor, toată sămînța li-i pierde, / Să nu fie-n oameni să să mai dezmierde” (ps. 20, v. 27), “Domnului aceștia-s de moșie / Feciori, *roadă* de zgău, plată vie” (ps. 126, v. 10); în stihurile despre domnii Moldovei (vezi **DO**, p. 4-9): “Ș-au lăsatu-ș pre urmă *roadă* bună-n țară, / De i să nalță slava și preste hotară” (v. 39), “Pre urma lor domnit-au a lor bună *rodă*, / Ilie și cel Tînăr Ștefăniță vodă” (v. 67), “Stătut-au în Moldova domnul Ioan vodă, / Cu doamna sa Maria, nelăsîndu-ș *rodă*” (v. 78), “După dînsul domnit-au și Simeon vodă, / Lăsat-au și pre-acesta Dumnedzău cu *rodă*, / Că i să știu cucunii...” (v. 104), cf. și v. 12, 17; în **DVS**: “Antîa cea-nflorită fece *roadă* bună, / Lui Dumnedzău cu fiul jărtvită-mpreună” (dec., f. 220).

9. Rima **împărăție** / să-ș **ție** din **P**, v. 21-22: “Rădicară-*mpărăție* / Cineș țara lui *să-ș ție*”, apare de trei ori în **DPV**: “Că Dumnedzău tu-m ești, și de-*mpărăție* / Nime nu-i ca tine cuvîntul *să-ș ție*” (ps. 83, v. 17-18), “pre David ce-am dat să-l ungă / Cu oloi de-*mpărăție* / Și i-am dat țara *să-m ție*” (ps. 88, v. 89-90), “Și cu brîu de-*mpărăție* / S-au încins, țara *să-ș ție*” (ps. 92, v. 5-6, versiunea din manuscris: cf. ed. 1974, p. 1105), unde, în ultimele două citate, avem aceeași sintagmă *țara să-ș (m) ție* din **P**. Forma reflexivă a conj. prezent, pers. III sg. a vb. *ține* este folosită în **DPV** și în alte rime similare: “Ce i-au dat cu urîc *preuștie* / Până-n veac pre rudă *să ș-o ție*” (ps. 105, v. 101-102), “Tu și racla ce ți-i de *șvinție*. / Preușfi tăi slujba-n rînd *să-ș ție*” (ps. 131, v. 23-24), “Și dede pămîntul lor *moșie* / Lui Izrail, în veci *să și-l ție*” (ps. 134, v. 31-32); cf. și: “Și de noapte *să nu mi să ție* / Strigarea mea-n loc de *nebunie*” (ps. 21, v. 9-10).

10. Locuțiunea adverbială **de-atunce** din **P**, v. 23: “Și până astădz *de-atunce*”, în rimă cu s.f. *price*, apare de cinci ori în **DPV** (și sub forma *de pre-atunce*), unde se află invariabil în rimă cu adj. și adv. *dulce*: “Că ți-i, Doamne, mila *de pre-atunce*” (ps. 24, v. 19), “Că i-i mila din veci, *de pre-atunce*” (ps. 105, v. 2), “Cătră Domnul, că-i bun *de pre-atunce*” (ps. 117, v. 81), “Că i-i mila *de-atunce*” (p. 135, v. 39), “Spre tot lucrul său ce-au fapt *de-atunce*” (ps. 144, v.

26), iar s.f. *price* este folosit în DPV în 23 de rime, mai ales cu verbele *dzîce* și *strice* (ps. 2, 9, 11, 14, 16, 21, 26, 31, 35, 36, 38, 45, 48, 49, 51, 65, 80, 108, 109, 128). Cităm, spre exemplu, câteva versuri similare cu versul respectiv din P: “A ce stătură cu *price*” (ps. 2, v. 26), “S-ascultaț fără de *price*” (ps. 48, v. 11), “De departe stînd cu *price*” (ps. 108, v. 62).

11. S.f. *lume* apare de două ori în P, prima dată în v. 7: “Și cîte-s pre ceastă *lume*”, în rimă cu adv. *bine*, a doua oară în v. 25: “Și ce s-au făcut în *lume*”, în rimă cu vb. *spune*. În DPV s.f. *lume* este folosit în 74 de rime cu s.f. *nume* (atît *lume / nume* cît și *nume / lume*), uneori de două sau de trei ori în același psalm (rima *lume / nume* apare în ps. 17, 30, 40, 46-48, 53, 67, 73, 82, 85, 90, 92, 97, 113, 121, 139, 143); de exemplu, câteva versuri similare cu cele citate din P: “Domnul stătu crai în *lume*” (ps. 92, v. 1), “Toate neamuri de pre *lume*” (ps. 95, v. 36), “Preste toț bodzîi din *lume*” (ps. 95, v. 40), “Limbile toate din *lume*” (ps. 101, v. 50). Frecvent folosite în rime sînt în DPV și cele două cuvinte care rimează în P cu *lume*. Adv. *bine* apare în 47 de rime (ps. 5, 7, 8, 19-21, 24, 26, 33-37, 40, 49, 50, 55-57, 71, 72, 80, 81, 84, 85, 88, 89, 96, 101-105, 113, 115, 121, 125, 131, 132, 144, 147), iar vb. *spune* în 10 rime (ps. 4, 39, 44, 50, 55, 70, 83, 88, 91, 138), ambele cu alte cuvinte, nu cu *lume*. Cităm câteva versuri similare cu cele în care apar *bine* și *spune* în P: “Și ne bucurăm cu *bine*” (ps. 89, v. 57), “Sufletul meu, ură *bine*” (ps. 103, v. 1), “Ceriul va grăi ș-a *spune*” (ps. 88, v. 22), “Nime nu va putea *spune*” (ps. 91, v. 18).

5.3. Alături de cele 26 de versuri originale ale prefetei, reproduse și comentate mai sus, cronograful “tip Danovici” conține încă 35 de versuri (34 traduse și unul adăugat de traducător la începutul unor versuri traduse). Le reproducem și le comentăm în ordinea în care apar ele în cronograf, dar în două grupuri, în funcție de structura lor silabică și alte particularități. În primul rînd ne referim la următoarele 25 de versuri cu caracter epigramatic, care au aceeași structură silabică.

1. Inscripția de pe a doua coloană ridicată de Constantin cel Mare în Constantinopol (ms. 3517, f. 182^v); șase versuri, reproduse de traducător după o sursă încă neidentificată):

Stîlp în patru muchi, den temei cu tărie,
 Aice l-au zidit Constantin împărat,
 Ca să vadză toț mirare de-nălțime
 Și să-l vestească oameni în toată lume,
 Precum la Rodos ș-alt stîlp au fost minune,
 Așe-i ș-aceasta, aicea-i de minune.

Πάντων πεθομένων προσέχεν πρὸς τὴν πόλιν·
 Ὅπου πάντες οἱ τῆ θεοῦ λόγου πόδες·
 Ἐΐσασ εἰς οὐρανὸν τῆς οἰκουμένης·
 Ὡφθισαν οὐταὶ τῆ βασιμίου τόπων·
 Σκόβη πονηρὰ δύσει δαίμονος πλάτης·
 Ἐκείσε πολλὰ λοιπὸν ἔξαπιστίας·
 Πραξαίτες αἰχρὰ δεινὰ δυνάστεβοφρέτας·
 Ἐκῆθιν ἠλάθισαν ὡς δόπος αἰται·
 Πρὸς δὲ τὴν πόλιν τῆ κράτους προδύγους·
 Οὐκ ἔθαθῆκε τὰς κτίσμοις μωρίας·
 Ὁθιν γεασίτης ὡς κακεῖργοι τὴν θείαν·
 Κατακρίονται, καὶ δίνονται πάλιν·

Fig. 2

2. Stihurile incizate pe fața sfinților Teodor și Teofan, persecutați de împăratul iconoclast Teofil (f. 386^v; 12 versuri traduse după textul aflat în cronograful lui Matei Kigalas, p. 352; vezi fotocopia alăturată, fig. 2), plus un vers adăugat de traducător la începutul lor:

Scriem tuturor, ca să poată cunoaște,
 Celor ce poftesc să margă la cetatea
 Ce curatele dumnezăiești picioare
 Așole-au călcat, pentr-ăședzarea lumii.
 Acelui svînt loc s-au arătat aceștia
 Vasă procleșăști, rele și rătăcite,
 Ce multe-acolô, pentr-a lor necredință,
 Făcători de rău pre dînși să arătără,
 Și fură goniți de toț fără de milă.
 De acol-au fugit aici la-mpărășfie

Și nu-ș lăsară ale lor vicleșuguri.
 Pentr-acea le-au scris slove de carte-n frunte
 Și cu giudeț drept și de-aici goniș fură.

3. Scrisoarea sfinților Teodor și Teofan, aflați în închisoare, către patriarhul Metodie, și el închis, într-o groapă separată (f. 387^r; trei versuri, traduse după textul din cronograful lui Kigalas, p. 352; vezi fotocopia alăturată, fig. 3).

Celui de viu mort, și iarăși mort cu viii,
 Fiind pre pământ și călcînd pren tot ceriul,
 Scriitori au scris cei închiși la închisul.

Τῷ ζῶντι νεκῶ, καὶ νεκρῶ ζωνοφῶρα.
 Ναιεσθ πλεὺ γῶν, καὶ πατῆρτι τον πόλον.
 Ἰραπτοὶ γραφονσι δίσμιρι, τῷ δισμῖρι.

Fig. 3

4. Scrisoarea de răspuns a patriarhului Metodie (f. 387^r; trei versuri, traduse tot după textul din cronograful lui Kigalas, (p. 353; vezi fotocopia alăturată, fig. 4):

Celóra ce cărți cerești au scris în semne
 Și pre fruntea lor rane de slove-s scrisă,
 Cătr-ai cei închiși de viu îngropat scris-am.

Τοὺς τὰς βιβλῆσιν οὐραίων κλησιγράφους.
 Καὶ πρὸς μέγα πρ σωφροῦς ἰσχυροῦς.
 Πρὸς αὐτὸν ὁ ζῶσα πρὸς ὡς σπουδαίους :-

Fig. 4

După cum vedem, aceste versuri a câte 12 silabe, cu cezură după silaba a cincea (metru obișnuit în versificația greacă), sînt poliritmice și, cu cîteva excepții, nu au rime. Comparîndu-le pe cele de la punctele 2, 3 și 4 cu textele originale, constatăm strădania și reușita traducătorului de a le transpune cît mai fidel, atît sub aspectul conținutului cît și sub cel al versificației. Această manieră de a traduce versuri este specifică lui Dosoftei, cum dovedesc numeroasele versuri traduse de el. Căci așa cum arată și versificația *Psaltirii*, el a

fost un bun meșteșugar al versului.

Stihurile incizate pe fața sfinților Teodor și Teofan au fost retraduse de Dosoftei, în același metru, atât în DVS, dec., f. 241^v, în povestirea vieții sfințului Teodor Studitul, cât și în DC, f. 255^v-256^v, împreună cu scrisoarea sfinților Teodor și Teofan către patriarhul Metodie și cu răspunsul acestuia, după același text din cronograful lui Kigalas (vezi DO, p. 358, 472-473, 492-493)²⁵.

În aceeași manieră sînt traduse frumoasele versuri de 16 silabe cu cezură la mijloc, ale rugăciunii la cuminecătură a lui Simeon Noul Teolog, după textul aflat în *Orológhion méga* (Ceaslov mare), de unde a tradus Dosoftei întreaga *Slujbă a svintei priceștenii*, tipărită în *Molităvnic de-nțăles*, Iași, 1681, f. 88^r-103^r. Reproducem, spre exemplu, primele șase versuri ale acestei rugăciuni tradusă de Dosoftei și, în fotocopia alăturată (fig. 5), versurile corespunzătoare din original (*Orológhion méga*, Veneția, 1753, p. 446, exemplar aflat la BCU Iași, CR III-97):

De la prăvuite budze, de la inemă spurcată,
De la necurată limbă, de la suflet plin de gozuri,
Priimește-mi ruga, Hristoase, nu mă urni de la tine,
De cuvinte obicei și de a mea nestidiniță.
Dă-mi cu-ndrăznire a-dzice, Hristos, celea ce mi-i sfatul
Și mai virtos tu mă-nvață ce-aș vrea face și ce-aș dzice.

Εὐχή ἑτέρα ἐκ τῶν θείων ἐρωτίσεων τῆς Ἀγίας
Μεταλήψεως, Συμεῶν τῶ Νέου Θεολόγου·
Ἄπο ῥυπαρῶν χειλέων, ἀπό βδελυρᾶς καρδίας,
Ἄπο ἀκαθάρτου γλώττης, ἐκ ψυχῆς ῥεφρυπωμένης,
Δέξαι δέησιν Χεῖρές μου· ἤ μή παρεσσαμένός μου,
Μή τῶς λόγους, μή τῶς φόνους, μήδ' ἐν τῇ ἀναισθησίᾳ μου·
Ὅς μοι παρρησία λέγειν ἄ βαβυλόμα Χεῖρές μου·
Μάλλον δέ κ' διδάξου με, τί με δεῖ ποιεῖν ἢ λέγειν.

Fig. 5

²⁵ Vezi și comentariile făcute de Doru Mihăescu privitoare la traducerea lor, în studiul *Cronografele românești. (Cu privire specială asupra tipului Danovici)* (II), în "Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte" [a Academiei Române], seria IV, tomul II, 1979-1980, p. 159-160.

Tot în versuri de 16 silabe, cu cezură la mijloc, ca și în original, a tradus Dosoftei rugăciunea sfințului Ioan Damaschin către Fecioara Maria, aflată în **DVS**, dec., f. 194^v (vezi **DO**, p. 353-354; 471). Cităm, spre exemplu, primele patru versuri ale traducerii, dintre care al doilea, cu atributele Maicii Domnului, este adăugat de Dosoftei, iar în fotocopia alăturată (fig. 6) reproducem textul corespunzător din original (Agapie Landos, *Eklóghion*, Veneția, 1783, p. 64; BCU Iași, CR III-171):

Domnitoare Preacurată, ce-ai născut fără prihană
 Pre Dumnezău, cum să cade și cu ficioara-ntreagă,
 Pentru svintele icoane mi s-au tăiatu-mi direapta;
 Svinția ta știi și pizma pentru carea-m fece Leon.

Δέσποινα Παράγχε Μήτηρ, ἢ τὸν Θεόν με τέκνασθαι
 Διὰ τὰς Θείας Εἰκόνας, ἢ δεξιὰ με ἐκόπη.
 Οὐκ ἀγνοεῖς τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐμάχη ὁ Λέων.

Fig. 6.

În același metru, numit de el “în 2 cetverodvoite”, a versificat Dosoftei psalmul 33, care începe astfel:

Blagoslovi-voi pre Domnul toată vremea și tot ceasul,
 Lauda lui este-n rostu-mi să-i cînt cît în poate glasul.
 De Domnul s-a bucura-să sufletul meu și va dzîce,
 Blîndzii toț ca să audză, bucurie și ferice.

Versul de 12 silabe cu cenzură după silaba a cincea, aflat în cele 25 de stihuri din **Cron.** reproducute mai sus, nu a fost folosit de Dosoftei în versificarea *Psaltirii*. El se întâlnește însă des în *Viața și petrecerea svinților*, în numeroasele epigrame de laudă unor sfinți de la începutul “vieților” respective, traduse din *Mineiul* grecesc. **DVS** conține 116 asemenea epigrame, cu structuri silabice diferite (sînt editate în **DO**, p. 347-371). În majoritatea cazurilor, Dosoftei le-a tradus în maniera în care sînt traduse și versurile citate din **Cron.**, reproducînd întocmai conținutul și structura lor silabică. Uneori însă el le-a modificat în oarecare măsură conținutul (îmbunătățindu-l), le-a transpus (firește, din necesități prozodice) în alte structuri silabice și le-a alcătuit rime, căci în original multe dintre ele nu sînt rimate.

Spre exemplu, prezentăm mai jos, în două grupuri, 18 epigrame din *Mineiul grecesc*, în *versuri dodecasilabice cu cezură după silaba a cincea*, pe care Dosoftei le-a tradus în două structuri silabice. Primul grup cuprinde 10 epigrame traduse în structura silabică din original (compară cu textele corespunzătoare din fotomontajul alăturat, fig. 7), iar grupul al doilea cuprinde opt epigrame traduse în *versuri de 13 silabe, cu cezură după silaba a șaptea, sau a șasea* (compară cu textele corespunzătoare din fotomontajul alăturat, fig. 8), structură silabică folosită de Dosoftei în versificarea psalmilor 6, 7, 12, 28 și 29, precum și în stihurile despre domnii Moldovei. Am reprodus în cele două fotomontaje versurile corespunzătoare celor citate din **DVS**, după următoarele volume și ediții ale *Mineiului grecesc* aflate la BCU Iași: *noiembrie* (Veneția, 1731; CR V-99), *decembrie* (Veneția, 1732; CR V-99), *ianuarie* (Veneția, 1732; CR V-99), *februarie* (Veneția, 1689; CR V-98) și *iulie* (Veneția, 1777; CR V-102).

Primul grup:

6. **DVS**, noiem., f. 100^v (*Min. gr.*, p. 23), pentru preacuviosul Ilie:

În car te-ai suit de bunăță, Ilie,
La ceri ai sosît ca celalalt Ilie.

2. Noiem., f. 103^v (*Min. gr.*, p. 32), pentru sfântul mucenic Porfirie:

De podoaba lui Porfirie să miră
Îngerii, veștit în de sînge porfiră.

3. Noiem., f. 174^v (*Min. gr.*, p. 226), pentru sfînta Ana, ucisă în bătai:

Pre Ana, -n bătai din viață scuturată,
O fîne Hristos lîngă sine-nstemată.

4. Ian., f. 6^v (*Min. gr.*, p. 100), pentru sfînta Domnica:

Lăsă pămîntul, de ceri gîndind Domnița,
În ceri s-au suit, precum ș-au pus priința.

5. Ian., f. 10^r (*Min. gr.*, p. 115), pentru sfîntul Marchian:

S-au suit de-acii cătră ceri mare veste,
Marchian, cărui cînstea și-n pămînt este.

6. Ian., f. 18^r (Min. gr., p. 167), pentru sfânta mucenică Xenii, aruncată în foc:

Hristos au venit să bage-n lume focul,
Xenii pentru dîns raddă, arsă cu totul.

- 1 Ἰ ὧν ἀρετῶν εἰς ἄρμα προβάς Ἡλία,
Π ὅλω προσήλθω ὡς περ ἄλλος Ἡλίας.
2 Ὁ Πορφύριος ἀφ' ὀλίγου ἐξ ὕψους,
Λ αμπραῖ γολιδεῖς πορφύρα τῶν αἰ-
μάτων·
3 Μιάξιμ' ἄρμα ὀτόμως τετυμμένω,
Ε' δεξε Χειρὸς ἀπρεπῶς ἐξεμμένω.
4 Λιπῶσα τὴν γλῶτταν ὀφθαλμοῦ Δομνίκα,
Εἰς Οὐρανὸς ἀνήλθεν ὡσαύτ' ἡγάπα.
5 Ἀπῆρσεν εὐθεὶς πρὸς Πόλιν μέγα κλέος,
Ὁ Μαρκεῖος, ὃ κλέος ἔγειν μέγα.
6 Ὁ Χειρὸς ἦλθε πῦρ βαλεῖν εἰς γῆν πά-
λαι.
Ἐσὴν φέχουσα, καρτερῆ τὸ πῦρ ξένως.
7 Ζωὴς Ἀμωραῖ, μῆμα πληρώσας ἄπαι,
Ζωὴν ἐφεῦρεν, ἔποτε πληρυσμένω.
8 Λύσει μαρμαρδεῖς σαρκίς θάλλει μάρμα·
Μεταμφύττω δὲ τῆς ἐδ' εἰμ τῶ χωρίω.
9 Ἀφείσα τὴν γλῶτταν μαριάμνη παρθεῖνος·
Τὸν ἐκ μαρίας παρθεῖνου Χειρὸν βλέπει·
10 Ζωὴν ἐκλιπῶν ὁ Θωμᾶς μετρυμένω,
Ζωὴν ἐφεῦρεν ὄντως ὃ μετρυμένω.

Fig. 7

7. Ian., f. 44^f (*Min. gr.*, p. 232), pentru preacuviosul Amoná:

Amoná, sfârșind a vieții sale firul,
Viețuiește-n ceri, cu îngerii în șirul.

8. Febr., f. 68^f (*Min. gr.*, p. 81), pentru preacuviosul Máron:

Máron pre pământ au trăit cu trup veșted,
Acmu cu svinții în ceri trăiește neted.

9. Febr., f. 71^f (*Min. gr.*, p. 93), pentru sfinta Mariamni:

Lăsînd pământul, Mariamni ficioară.
Pre Hristos vede, din Mária Ficioară.

10. Iul., f. 9^v (*Min. gr.*, p. 33), pentru cuviosul Toma:

Din viață lipsind Toma cea măsurată,
Viață-n de-adevăr află nemăsurată.

Al doilea grup:

1. DVS, noiem., f. 112^v (*Min. gr.*, p. 64), pentru sfîntul arhanghel Mihail:

T-aș cînta, Mihaile, cîntecul cu viersuri,
Ce n-am de-agiuns muzică să-ț cînt într-alesuri.

2. Noiem., f. 138^v (*Min. gr.*, p. 172), pentru intrarea în biserică a Maicii Domnului:

Hrană, Ficioară, ț-cară Gavriil cerească,
Până cînd îți va spune nașterea fetească.

3. Noiem., f. 174^v (*Min. gr.*, p. 226), pentru sfîntul mucenic Andrei, tîrît pe pământ pentru cultul icoanelor:

Din țárnă sînt făcut, și țárna să mă strice,
Celui ce o au fapt chipuri voi da ferice.

4. Dec., f. 204^v (*Min. gr.*, p. 76), pentru sfinta Ana, mama Fecioarei Maria. Dosoftei amplifică epigrama cu încă trei versuri, motivînd astfel, prin referința la atributele Maicii Domnului, omagiul adus sfintei Ana:

Nu ca Eva ce năștea, grije și durere,
Ce tu, Anó, ai născut cu bună părere.
Ș-ai aplecátu-ț hiică ce-au născut pre Domnul,
De-au rădicat osînda de preste tot omul.

Cu a sa zămislire fără de păcate
Ș-au tins preste tot rodul a sa bunătate.

5. Dec., f. 212^v (*Min. gr.*, p. 94), pentru sfinții mucenici Terentie, Vichentie, Emilian și mucenica Veveea:

Tăiaș, veselesc cei trei, și-ncă cu cea una,
Trei fețe lui Dumnedzău, ce li-i firea una.

6. Ian., f. 36^r (*Min. gr.*, p. 226), pentru preacuviosul Mar cîntărețul:

Iubind Mar pre Dumnedzău, i-au cîntat pre lume,
Acnu-i cu svinții în ceri, în fericit nume.

- 1 Εὐβλόμῳ σοι Μιχαήλ ἄσμα πρέπομ,
Ἄσαι πρεπόμτως, ἀλλ' ἄυλον ἐκ ἔχω.
- 2 Ἐμδομ φρέφει σε Γαβριήλ Ναῦ κόρη,
Ἦξει δὲ μικρὸν ἐ τὸ χαῖρε σοι λέγωμ.
- 3 Ἐκ γῆς ἐπλάσθῳ, γῆ με δὴ ἐ κτεμάτω.
Πλάσθ γ' αὐτῆς Ἀυδοέας τιμῶ τύπτω.
Ὁ ὑχ ὠσσορ Ἐνα σὺν ἐ σὺν λύπαις τέλεις.
- 4 Χαραμ γ' Ἀμμα ἔμδομ κοιλίας φέρεις.
Ἦ δ' ἐμάτη Μαρίω θεομήτορα σύλλα-
βου Ἀμμα.
- 5 Ἰμνησέντων ἀφραίρσαι φῆς τε Σμία,
Θεῶ φῆα πρόσωπα ἐ φύσημ μίαμ.
- 6 Καὶ ὁ Μάρης μῦμ, μακάριος ὑπάρχει,
Ὁ ἴα πληρωτῆς Χυ ἴψ σνταλμάτωμ.
- 7 Καὶ γῆμ λιπόμτας, τὲς περὶ Ἐνοφῶμτα,
Ἀβραῖ ξενίζω τῆ λόγω παρδαυσία.
- 8 Πέρος σω ἔτωτὰ ἴ Θάλασση εἰσέδου,
Ὁ ἴς Ἀμαμίας ἠδέως σιweisέδου.

Fig. 8

7. Ian., f. 36^v (*Min. gr.*, p. 231), pentru preacuviosul Xenofont:

De la lume-nstreinat Xenofont cu sofi,
În ospăț la Avraam să-ndulcesc cu tofi.

8. Ian., f. 38^r (*Min. gr.*, p. 232), pentru sfântul mucenic Petru temnicerul și alți șapte ostași:

Întrînd în mare Petră cu șapte, s-afundă,
Ieși în ceri la Hristos dintr-a mării undă.

În două dintre exemplele de versuri traduse în diferite structuri silabice citate mai sus am constatat că Dosoftei a *amplificat textul original*; cu *un vers*, în cazul celor patru versuri de la începutul rugăciunii lui Ioan Damaschin către Fecioara Maria (vezi fotocopia, fig. 6), și cu *trei versuri*, în cazul epigramei pentru sfânta Ana, mama Fecioarei Maria (vezi fotomontajul, fig. 8, textul nr. 4). Numeroase amplificări similare ale imaginilor din textul original în proză se întâlnesc și în *Psaltirea* versificată de el. Același lucru l-am constatat și în *Cron.*, unde, pentru a întregi (clarifica) înțelesul primului dintre cele 12 versuri incizate pe fața sfinților Teodor și Teofan (vezi fotocopia, fig. 2), traducătorul i-a adăugat înainte versul: *Scriem tuturor, ca să poată cunoaște*. Considerăm deci acest fapt, care reprezintă un aspect al manierei lui Dosoftei de a traduce versuri, încă o dovadă că versurile aflate în *Cron.* sînt traduse (respectiv create) de el.

5.4. Celelalte 10 versuri aflate în *Cron.* au, după cum vom vedea, structuri silabice diferite de cele ale textelor originale, dar identice cu ale multor versuri ale lui Dosoftei, din *Psaltirea* versificată de el și din epigramele traduse în *Viața și petrecerea svinților*.

1. În jurul năframei cu chipul său imprimat pe ea, trimisă de Iisus Hristos împăratului Avgar de la Edesa, pe care acesta a expus pe o veche coloană situată la intrarea în cetate, în locul unui idol elin, îndemnînd pe supușii săi să i se închine, se afla o inscripție tradusă astfel în *Cron.*: "Hristoasă Doamne, cine spre tine nădăjduiește, nice odănaoară nu greșește" (f. 332^r). În mod evident, după vocativele inițiale avem în traducerea acestei inscripții următorul distih de 10 silabe:

Cine spre tine nădăjduiește,
Nice-odănaoară nu greșește.

Prin acest distih este tradus versul corespunzător de 15 silabe, cu cezură după silaba a opta, din cronograful lui Dorotei (p. 293; vezi fotocopia alăturată, fig. 9).

ὁ πορος ἐλπίζει εἰς σὲ ποτὲ δὲν κακοπάθει

Fig. 9

În DC versul din această inscripție este tradus în proză: “Hristoase Dumnezău, cine nedejduiește spre tine, nice dănaoară nu să scapătă să cadză” (f. 219^v), însă nu după același text din Dorotei, ci după versiunea lui puțin modificată din cronograful lui Kigalas (p. 316; vezi fotocopia alăturată, fig. 10), în care versul respectiv este de 13 silabe, cu cezură după silaba a șaptea.

εἰς ἐλπίζει εἰς σὲ ποτὲ δὲν κακοπάθει

Fig. 10

Versul de 10 silabe a fost folosit de Dosoftei în 60 de psalmi (1, 15, 16, 18, 21, 22, 24, 32, 34, 39, 40, 50, 51, 54, 58, 62, 65, 68, 69, 71-74, 77, 78, 82, 85, 99, 104-107, 109, 113, 114, 117, 118, 121, 123-129, 130-134, 137, 142-148), dintre care opt (16, 54, 58, 62, 63, 77, 82, 104) au cezură după silaba a cincea, ca și primul vers al distihului din Cron., iar unul (114) are cezură după silaba a șasea, ca versul al doilea.

2. Cu privire la faptul că împărăteasa Irina, fosta soție a împăratului Leon, l-a orbit pe fiul său Constantin, moștenitorul legal al tronului, ca să rămână ea singură împărăteasă, și a mituit pe toți magnații influenți ai imperiului, ca să împiedice accesul la tron al unuia dintre frații fostului ei soț, în Cron. se află următorul comentariu: “Și să împlu acolea pilda cuvîntului ce au dzîs Omir filosoful așe: «Daruri de-argint și de aur rău strîmbadză dreptatea. Și toți de-aceasta să miră, cum pren daruri să fac valuri, și dreptatea cale n-are, și pravila-i supt călcare»” (f. 362^v). Acest text nu există nici în Kigalas (p. 336), nici în Dorotei (p. 315). Este deci o interpolare a traducătorului Cron.

După cum vedem, în citatul din Homer, tradus în proză ritmată,

avem șase versuri de opt silabe, bine construite, dar cu rimă numai la ultimele două:

Daruri de-argint și de aur
Rău strîmbază dreptatea.
Și toți de-aceasta să miră,
Cum prin daruri să fac valuri,
Și dreptatea cale n-are,
Și pravila-i supt călcare.

Nu am găsit sau nu am reușit să identificăm versurile corespunzătoare în opera lui Homer. Să fie vorba de o confuzie de nume a traducătorului (sau a altcuiva), care va fi citat textul respectiv din memorie? Rămîne de văzut. Dacă vor fi identificate în opera lui Homer, acestea ar fi primele sale versuri traduse în limba română.

Traducerea în proză ritmată constituie un procedeu de asemenea întâlnit la Dosoftei. Cercetînd versiunile din secolul al XVII-lea ale *Acatistului* și *Paraclisului Precistei*, Mariana Costinescu a observat că în *Paraclisul* publicat de Dosoftei la Unieș, în 1673, unele pasaje sînt în proză ritmată. Studiîndu-le structura prozodică, autoarea a constatat că pasajele respective conțin versuri de șapte silabe, corect construite, dar rimate doar sporadic, și le-a editat ca atare²⁶. Le-am reprodus și noi în DO, p. 338-340. Cităm, spre exemplu, primul fragment:

De trupești neputințe
Și de sufletești boale,
A lui Dumnezău Maică,
Pre carii vin cu dorul
Supt umbra ta cea svîntă,
Spodobeste-le leacul,
Care-ai născut pre Hristos,
Mîntuitorul nostru.

Între cele șase versuri de opt silabe prin care sînt traduse unele versuri ale lui Homer (sau atribuite lui), citate mai sus, se află unul (al patrulea) cu rimă internă sau interioară: *Cum prin daruri să fac valuri*. Particularitatea aceasta de versificație se întâlnește și la Do-

²⁶ Vezi *Versuri necunoscute ale lui Dosoftei*, în "Limba română", XX, 1973, nr. 2, p. 155-159.

softei, în versurile de opt silabe ale celor patru "părechi de stihuri" [= distihuri] compuse de el pe marginea psalmului 132:

*Cine face zidi de pace,
Turnuri de frăție,
Duce viață fără greață
'Ntr-a sa bogăție.
Că-i mai bună, depreună,
Viața cea frățască,
Decît armă ce destramă
Oaste vitejască.*

(DO, p. 298; sublinierile noastre), precum și în unele emistihuri de opt silabe ale versurilor de 15 silabe în care a tradus el, ca în original, prologul tragediei *Erofil*: "Cu tunete, cu fulgere, din iad de la prăpaste / Mă slobodziră..." (DO, p. 377, v. 3), "Dirjiile, mîndriile, pre gios le culc de-a rîndul" (v. 20), "Alaltaieri, și cea de ieri, și dzilele ce vine" (p. 379, v. 75), "Lăutele, cobuzele, la veselii de jocuri" (v. 85), "Părinților, cuconilor, fiț toț cu mîngîiere" (v. 95).

3. În capitolul privitor la cucerirea Constantinopolului de către turci, în anul 1453, este relatat faptul că în timpul asediului final al orașului, împăratul Constantin Paleologul și sfetnicii lui au hotărît să trimită în taină un vas ușor cu 40 de tineri aleși, bine înarmați și echipați, ca să incendieze flota turcească asediatoare. Vasul este însă interceptat de turci și scufundat, cei 40 de tineri fiind astfel sacrificați, întîmplare nefericită care a produs multă jale împăratului și populației. Relatarea se încheie cu următorul comentariu: "Și să plini cu vîntul ce dzîce filosoful: «Unde Dumnedzău dă, zavistia nu-ncape, iară unde nu dă, nici plîngerea nu poate»" (f. 477^v), aflat și în original (Kigalas, p. 425). În acest citat din **Cron.** avem următorul distih de 13 silabe, cu cezură după silaba a șasea:

*Unde Dumnedzău dă, zavistia nu-ncape,
Iară unde nu dă, nici plîngerea nu poate,*

prin care este tradus distihul de 12 silabe, cu cezură după silaba a cincea, din original (vezi fotocopia alăturată, fig. 11). Cazul este deci similar cu cel al traducerii epigramelor la sfinți din DVS prezentate în paragraful precedent, în al doilea grup, și identic cu traducerea epigramei aflată la nr. 3 din fotomontajul reprodus în fig. 8. Pentru

alte cazuri identice, vezi în DVS stihurile pentru sfânta Vasilisa, împărăteasa lui Maxențiu (noiem., f. 170^v; *Min. gr.*, p. 205), și stihurile pentru sfinții Victorin, Victor și Nechifor (ian., f. 48^v; *Min. gr.*, p. 279).

Θεὸς δίδοντας, οὐδὲν ἰχθὺς φθονός .
 Καὶ μὴ δίδοντας, οὐδὲν ἰχθὺς πόνος .

Fig. 11

În DC același distih este tradus astfel, în structura lui silabică din original:

Dumnezău când dă, n-are pizma putere,
 Iară când nu dă, truda este-n scădere²⁷.

6. Mărturia unor comentarii moral-religioase asemănătoare aflate în cronograful numit "tip Danovici" și în scrierile cunoscute ale lui Dosoftei

6.1. Reluând unele observații ale lui Demostene Russo privitoare la relația dintre cronograful lui Dorotei al Monemvasiei și cel al lui Matei Kigalas, Iulian Ștefănescu arată că "sute de pagini din cronograful lui Cigala sînt reproduse cuvînt cu cuvînt din Dorotei", că în Dorotei "firul povestirii este deseori întrerupt de explicațiuni teologice menite să arate cum trebuie înțelese din punct de vedere creștin fapte și chiar unele expresii din *Vechiul Testament*" și că "Cigala și-a permis multe schimbări, adaose și omisiuni [...] În genere Cigala omite multe din explicațiile teologice, care, cum am văzut, abundă la Dorotei [...], în schimb adaugă multe, mai ales narațiuni"²⁸. În măsură mult mai mică, la fel a procedat și traducătorul *Cron.*, care a introdus în acest text unele informații extrase din alte surse, a prelucrat o serie de comentarii cu conținut teologic și moralizator aflate în cronografele lui Kigalas și Dorotei, uneori amplificîndu-le, sau a făcut el însuși unele comentarii similare, în care dovedește cultură teologi-

²⁷ Marginal: *este truda-n.*

²⁸ Vezi *op. cit.* la nota 11, p. 123-124 și 127.

că și har de predicator. Faptul acesta poate constitui încă un indiciu că el era cleric, ca și autorii cronografelor din care traducea. Cităm, spre exemplu, câteva dintre comentariile respective, în două categorii. În prima categorie reproducem unele comentarii existente și în textul lui Kigalas sau în cel al lui Dorotei, pe care însă traducătorul Cron. le-a prelucrat sau / și le-a amplificat, iar în categoria a doua unele comentarii care sînt în întregime ale sale. În toate comentariile citate subliniem unele fraze cu conținut didactic, moralizator, care, cum vom vedea în paragraful următor, sînt asemănătoare sau chiar identice cu cele aflate în comentariile lui Dosoftei din *Psaltirea în versuri* și din alte scrieri ale sale.

Comentarii prelucrate sau / și amplificate:

1. Spre sfîrșitul cap. 8, *Pentru Avraam*, f. 12^r-12^v, după fraza: "Și în loc au prins a lega pre fiu-său Isaac și-l pusă la pămînt, și scoasă angeriul să-l giunghe ca pre un miel, fără nice o milă", se află următorul comentariu (cf. Kigalas, 28-29; în Dorotei, p. 24, nu există): "Audziți, fraților, cu cîta dragoste au fost Avraam cătră Dumnedzău, că nice de fiu-său nu i-au fost milă, ce au vrut să-l giunghe. Ce este pre pămînt ca ficior mai drag și mai cu dor? Că omul să lasă pre sîne la toată răutatea, numai să nu-și vadză feciorul petrecînd nevoie. Iară Avraam sîngur au vrut să-i facă samă, și vorovind cu dînsul, încă și întrebîndu-l carea este oiaia ceea ce va să o giunghe. O, prea fericite Avraame, credz cum să nu te fie durut inema după fiul tău Isaac, că-l făcusăș la bătrîneță cu atîta veselie! Și te bucurai să-ț fie radzăm la bătrînețele tale, și așteptai să să mulțască sămînția ta dentru dîns, cum ț-au făgăduit Dumnedzău sîngur. Dară încă îmă-sa Sara ce s-are hi făcut, dac-are fi oblicit! Că pre Agar și pre Ismail i-au gonit numai căce s-au pricit amîndoi, ca nește prunci. Dară acmu că sîngur tu să-l fii giunghiat! Vedeți, fraților, cît i-au fost drag fiu-său Isaac, iară inema cea hierbinte și libovul cel dumnedzăiesc ce avea Avraam cătră Dumnedzău foarte-l îndemna tare, cît nu-și aducea atunce aminte de mila fiu-său. *Așe trebuie să fim și noi cu libov cătră Dumnedzău, cum au fost direptul Avraam*".

2. În cap. 12, privitor la Moise, f. 42^r, la sfârșitul *Arătării ce au arătat în Eghiptet a dzecea* (cf. Kigalas, p. 62; în Dorotei, p. 42, nu există): “Socotiți de vedeți câtă dragoste au fost avînd Moisi cătră norodul jidovesc, cît s-au rugat sau să-i ierte Dumnedzău și pre dînșii, sau să-l scoată și pre dîns den cartea cea de viață ce este scris, să hie și el ca și dînșii de vinovat. *Așe trebuiește fiecine să iubască pre fratele său și pe prietenul său, să-și dea viața pentru dîns, cum au dat Moisi*”.

3. În cap. 29, privitor la împărăția lui David, f. 70^r-70^v (cf. Kigalas, p. 87, unde este pe scurt; în Dorotei, p. 75, nu există): “Vedeți, fraților, ce face mărirea omului și puterea [...] Pentru-aceasta să putem pricepe și noi, cînd este un om sau sărac, sau cu grije, sau bolnav, cum este gîndul acelu pururea spre Dumnedzău. Cum au fost măcară și împăratul David, cînd l-au fost gonind Saul să-l omoară, și nu doauă sau trei dzile, ce l-au gonit 7 ai deplin. Și până l-au fost gonind Saul, tot au fost cu inema și cugetul spre Dumnedzău, ș-au fost cu direptatea cătră Dumnedzău. Iară apoi, cît au apucat la împărăție, afîta au uitat acelea toate și ș-au dat sufletul spre păcate, și încă la muiere cu bărbat. Ce nu-i sosî cîti au făcut păcate cu trupul, ce apoi au făcut și moarte, că i-au omorît și bărbatul. *Pentr-aceasta trebuie omul, de la nevoie cînd scapă, să nu uite pre cela ce l-au scos și s-au rugat lui. Sau, cînd ești sărac și mîhnit, dac-ai agiuns la bine mare, nu uita amarul sărăciei, c-apoi vei uita și pre Dumnedzău, cum au fost uitat David, dac-au apucat la împărăție și la bine*”.

4. La sfârșitul cap. 38, privitor la împărăția lui Iosafat, fiul lui Asa, f. 89^r (cf. Kigalas, p. 103 [greșit 203], Dorotei, p. 82, în ambele locuri pe scurt): “*Așe face, fraților, rugămintea și plecăciunea, cînd cade cu toată inema omul spre Dumnedzău*. Pentru căce au fost împăratul cu toată inema și cu toată nădejdea spre Dumnedzău, împreună cu tot nărodul său, Dumnedzău, încă sîngur Svinția Sa, au bătutu-i pre acei trei împărați, și ei numai ce au prăvit cu ochii”.

5. În cap. 143, privitor la împărăția lui Iustinian cel Mare, f. 276^r (cf. Kigalas, p. 279, unde este un comentariu scurt, dar mult diferit de acesta; în Dorotei, p. 251, nu există): “[Cu privire la căderea strategului Velisarie în dizgrația împăratului, orbirea și moartea lui în sărăcie]. *Vedeți, fraților, ce face zavistia și ce agonisește oameni-*

lor destoinici și învățaț, și ce fac oamenii răi spre împăraț și meghistani cu cuvintele lor cele otrăvite, de scot slugile cele credzute de la cinste și de la pîne, și încă sîlesc de-i aduc și până la moarte, precum au făcut și Cain pentru zavistie, de au omorît pre Avel, frate-său. Pentr-aceasta trebuie împărașilor, și domnilor, și meghistanilor, avînd putere dată de la Dumnedzău să omoară și să rupă dzilele oamenilor, să aibă întâi frica lui Dumnedzău, apoi să-ș fie mînia încuiată la inema lui, mai apoi să-ș ia sama să nu asculte fiește pre cari zavisnici, să piardză pre agiutoriul său și să-ș lepede vîlhva sa de la dîns. Că zavisnicul este izvor de toate relele, și ales la oamenii mari nevoiesc să-ș urgisască și să-ș gonească priitorii săi de lingă dînși, ca să-i poată cuprinde vrăjmașii pre lesne și fără trudă”.

Comentarii în întregime ale traducătorului:

1. În cap. 8, *Pentru Avraam*, f. 10^v-11^r (nu are corespondent în Kigalas, p. 27, nici în Dorotei, p. 21): “Vedeți, frașilor, că Avraam au dzîs întâi numai un nume, iară apoi el dzîsă: «să spălăm picioarele voastre». Căce c-așe le-au fost obicina pre-aceea vreme, întâi să spele picioarele oaspelui, apoi să-i facă ospăț. Dece i-au dus la casa lui să-i ospetedză. O, prea fericite Avraame și prea lăudate, ce oaspeți grei au primit de ț-au venit la casă! Dară tu drag ai fost lui Dumnedzău, pentru dreptățile tale, de ț-au venit la casă Svînta Troiță”.

2. La sfîrșitul cap. 31, privitor la împărăția lui Rovoam, fiul lui Solomon, f. 79^v (nu are corespondent în Kigalas, p. 105, nici în Dorotei, p. 80): “*Ce de pre aceasta trebuiește tot omul, frașilor, să ia învățătură. Căce un om ce va face rău, nu petrece numai el rău, ce și feciorii lui petrec rău pentru dîns. Iară un om ce va face bine, pre urma lui și feciorii lui vor petrece bine, și încă și nepoșii lui. Așe au lăsat și Dumnedzău pre Rovoam, feciorul lui Solomon, de-au împărățit pre cele doauă săminții”.*

3. La sfîrșitul cap. 69, privitor la Priam, împăratul Troadei, f. 145^v (nu are corespondent în Kigalas, p. 151 [greșit 251], nici în Dorotei, p. 123-124): “*Vedeț, frașilor, ce au făcut spurcata Ileana și cu spurcatul Alexandru Parij. Acestea agonisesc dragostele muierești, și încă ales muiere cu bărbat și cu împărat, cum au fost aceea. Iată*

ce bine și ce cinste au adus Parij tătine-său lui Priam împărat. Că s-au osîndit Parij pentru pîinea și socotința carea l-au socotit la căsa lui, și el i-au făcut atîta zavistie. Ce cum au făcut, așe i s-au făcut, și nu numai lui, ce a mii și a-ntunerece, pentru dîns și pentru spurcata Elena. Așjidirea și carii au fost capete la îndemnarea stricatului Troadei dentru eleni, nice unul n-au murit bine, ce toț au murit cu osînda pentru cetatea Troadei”.

Pentru alte comentarii din **Cron.**, mai mult sau mai puțin prelucrate de traducător, sau chiar făcute de el, vezi cap. 28, privitor la Ili preotul și prorocul Samoil (f. 60^v), cap. 30, privitor la împărăția lui Solomon (f. 78^v), cap. 50, privitor la împărăția lui Manasi (f. 98^f), cap. 172, privitor la împărăția lui Leon Înțeleptul (f. 424^r – 424^v), cap. 200, privitor la împărăția lui Duca Murțuflu (f. 457^v), și comentariul privitor la icoane (f. 566^r-567^v).

6.2. *Îndemnuri și învățături moral-religioase similare, în unele cazuri, formulate în fraze construite la fel cu cele subliniate în comentariile din Cron. citate mai sus, se află în Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, în comentariile de la începutul sau de la sfîrșitul unor psalmi, precum și în numeroasele note marginale la textul unor versuri, mai ales în versiunea din manuscrisul acestei opere. În ediția din 1673, Dosoftei nu a reprodus toate comentariile sale aflate în textul din manuscris. Ele sînt însă reproduse în totalitate în secția *Note și variante* a ediției critice a *Psaltirii în versuri* (Iași, 1974). Cităm doar cîteva exemple, subliniind în textele respective frazele la care ne referim.*

1. În comentariul de la sfîrșitul ps. 28, cu privire la textul din versurile 25-26: “Glasul Domnului împle pustia de frică, / De să-n-grozește hiara și carea-i mai mică”; “Acea pustie Cadis, la muntele Sinaiului, foarte este vestită de gadini și gîngăanii veninate. *Omul păcătoș așe este pustii, că bunătăț n-are, numai păcate, gadini și gîngăanii veninate păgubitoare de suflet. Ce audzînd glasul svintei evanghelii, să umilește și merge de să spovedește și le scutură acelea toate*” (ed. 1974; p. 197-199).

2. Ps. 57, în nota marginală la v. 15-20: “Și cuvînt cu dereptate / Nu-l vor nice de departe / Să-l audză, s-aibă trudă, / Ca și aspida cea surdă / De descîntec ce vineadză / Vînătoriul să o piardză”; “Așe îș

*astupa jidovii urechile să nu-ș audză binele spăseniiei ce le mărturi-
siia Domnul Hristos. Pentr-aceea să scăpară de binele de veci*" (ed.
1974, p. 1097).

3. Ps. 62, în nota marginală la v. 35-40: "Iară aceia ce-m cearcă
răul / Fără de veste să-i soarbă tăul. / Stîrvuri să dzacă, cădzuț de ar-
mă, / Să nu mai hie nice-ntr-o samă. / Hulpile noaptea părț să le facă,
/ Și dzua pasări să nu le treacă"; "Poate fi, bătînd laturile David de
gurile pizmașilor ce-l îmbuca la-mpăratul, la scîrbă ruga Dumne-
dzău, că clevetnicul, și cel trupăsc, și cel sufletesc, n-are stîmpăr de
clevete, dzua și noaptea. *Pentr-aceea nu trebuie a părăsi ruga*" (ed.
1974, p. 1098).

4. Ps. 80, în nota marginală la v. 27-30: "Ce oamenii miei nu-m
bagă-n samă graiul / Iacov nu va să-i fie cu mine traiul. / Pentr-aceea
i-am lăsat în volnicie / Și să-ș îmble-n gîndul lor și buiecie"; "Vor să
fție jidovii legea acmu cînd s-au schimbat, iară cînd au trebuit, n-au
vrut să o fție. *Așe și tu, creștinule, fă bine până ești în viață*" (ed.
1974, p. 1102).

5. Ps. 101, în nota marginală la v. 53-56: "Că vei zidi, Doam-
ne svinte, / Sionului ca de mainte / Și ț-vei ivi svînta față / Cu slavă
și cu dulceață"; "Dorul svinților ce doria să vadză svînta înviere,
să să-nnoiască Sionul. *Așe să dorim și noi să ne înnoiască Dumne-
dzău casa sufletului nostru, ce-i răsîpită de păcate*" (ed. 1974, p.
1112).

6. Ps. 119, în nota marginală la v. 14-18: "Vai, că voia mi-i
amară / Ce m-am streinat de țară, / Depărtîndu-mă cu tarul, / De-am
tîns șetre cu Chidarul. / Multă duc streinătate, / Așuprit de strîmbă-
tate"; "Aicea David, fîind pustia și munții de răul lui Saul, îl supăra
valurile gîndurilor de streinătate. *Așe și tu, suflete, să jelești cînd ești
în streinătatea păcatelor*" (ed. 1974, p. 1118).

7. Ps. 125, în nota marginală la v. 15-18: "Ceia ce ș-au sămănat
cu plînsuri, / S-or bucura secerînd cu rîsuri; / Ceia ce mărg sămănînd
cu jele, / Ș-or culege veseli mănunchele"; "Așe va fi și la învierea
morșilor, de toate părțile îi va aduna Dumnedzău pre toț, cineș la ce
ș-au agonisit" (ed. 1974, p. 1119).

6.3. Două comentarii similare cu cele citate din Cron. și din
Psaltirea în versuri se află în traducerile făcute de Dosoftei în Polo-

nia, după anul 1686. Le subliniem în textele citate. Astfel, la sfârșitul traducerii prologului tragediei *Erofilii*, el compune un epilog de 14 versuri, în care prezintă pe scurt subiectul piesei. Dintre acestea, ultimele patru conțin un comentariu moral-religios:

[.....]
"Așe periră tutetrei, ginerele și hiică,
Ierofila ghizdava, tatăl, în clipă mică.
Socrul tăia prè ginere, fiică-sa pentru mire
S-au umorît, și tatăl ei, tustrei într-o perire.
*De-acii tot omul pre pămînt tot ceas să socotească
Să slujască lui Dumnedzău și bine să gîndească,
Cu priință de-aproapelui, și-n curată nedejde
Să să roage lui Dumnedzău să scape de primejde.*"
(DO, p. 380).

Al doilea comentariu se găsește în DC (f. 8^v-9^r), în pasajul prioritar la facerea omului. După frazele: "[Dumnedzău] luă țărână din pămînt de feci pre omul. Vedzi-te, omule, din ci ești și te smerești, și în ci ești, și-ț cînstești cînstea cîstînd pre Dumnedzău ce te-au cîstîtit. Di pre trup îț ești din pămînt, și-n pămînt vii mergi" (traduse din Kigalas, p. 6; în Dorotei, p. 5, fraza a doua, cu comentariul, nu există; pasajul citat se află și în Cron., cf. textul editat, I, p. 7), Dosoftei continuă cu următorul comentariu, care nu se găsește nici în Kigalas, nici în Dorotei: "Iară de pre suflet nu ești din stihie, ce ești de la Dumnedzău. Ș-au suflat Dumnedzău în fața ta suflare de viață, și te feceș, omule, în suflet viu și în chipul, și icoana, și asămănarea lui Dumnedzău. Ț-au dat minte, cuvînt și duh. Așe te-au Dumnedzău dăruit, ca să-i mulțămesti și să-l slăvești cu fapte bune. Cu slavă și cu cînste te-au încununat și te-au pus mai mare prestè toate ci sînt pre pămînt. Datu-ț-au și înțelepciuni, și voie slobodă, să-ț fie povață să te ferești di moarte. Di toati daruri ț-au dăruit. Din coasta ta ț-au făcut fâmei, să nu dzici că ți-i streină, ci să trăiești bine, cu credință, bucurîndu-te de dînsă. Te-au blagoslovit să crești, să vă mulțiți, să stăpîniți pămîntul și tot ci-i într-însul. Și-ncă ț-au făgăduit și viața vecinică, și binili vecinic, deaca vii păzi poronca Svinjii Sali. *Și deși cadz de greșești, nu te ocel, nici arunca vina di la tine, ci o mărturisești, ca să nu paț mai rău decît Adam, aruncînd vina pre fâmeie, și fâmeia*

pre șerpe, ci să-ț spui vina ta pre tine și să plîngi, ispoveduindu-te și făcînd destul, cum feci și Adam di plînsă, pocăindu-să toate dzîlili vieții ce-au trăit. Pentr-aceea Dumnedzău mai mult dar i-au dăruit, întrupîndu-să din Svînta și blagoslovita Ficioară, di l-au făcut moșnean raiului celui din cer cu toată sămînța lui carii vor împli poronca lui Dumnedzău pre pămînt”.

7. Relația dintre cronograful numit “tip Danovici” și traducerea aceluiași cronograf al lui Matei Kigalas făcută de Dosoftei după anul 1686

7.1. În anul 1967 Al. Elian a atras atenția asupra ms. 3456 de la BAR, copie din anul 1732, care conține mai multe scrieri ale lui Dosoftei, în proză și în versuri, necunoscute pînă atunci, în fruntea căro-ra se află o traducere a cronografului lui Matei Kigalas făcută de el după anul 1686, în timpul ultimului său exil polonez²⁹. Acest cronograf a fost apoi cercetat de noi³⁰ și de Doru Mihăescu³¹, iar în prezent este transcris și studiat de Mioara Săcrieru, cercetător științific la Institutul de Filologie Română “A. Philippide” din Iași, în vederea editării lui.

Traducerea cronografului lui Kigalas din ms. 3456 este în bună parte selectivă și comprimată, cu unele interpolări din alte izvoare istorice, cu cîteva referințe la istoria Moldovei și cu interesante comentarii ale lui Dosoftei privitoare la unele evenimente sau episoade din istoria bisericii creștine. Astfel, după informația sumară asupra mitologiei greco-romane și cea extrasă din *Geneză* și *Exod* privitoare la constituirea religiei mozaice (în Kigalas, p. 1-72), pe care Dosoftei o interpolează cu unele date luate direct din textul biblic, el trece peste capitolele referitoare la istoria evreilor, de la *Iosua Navi* pînă la *Regi*, inclusiv, peste istoria robiei babiloniene a evreilor și cea a im-

²⁹ Vezi *art. cit.* la nota 2.

³⁰ Vezi *art. cit.* la nota 3.

³¹ Vezi studiul *Cronografele românești...*, citat la notele 11 și 18; o prezentare mai amănunțită a lui a făcut D. Mihăescu în articolul *Mitropolitul Dosoftei al Moldovei, autor al versiunii românești a cronografului lui Matei Kigalas din Cipru*, apărut în “Limba română”, Chișinău, IX, 1999, nr. 6-8, p. 184-196.

perului persan, pînă la cucerirea lui de către Alexandru cel Mare, precum și peste istoria primilor suverani ai Egiptului elenistic și peste istoria Troadei (în Kigalas, p. 73-156), pentru a relua firul expunerii din cronograf de la istoria romanilor, cînd, în timpul împărăției lui Octavian August, se naște Iisus Hristos, eveniment după care istoria imperiului roman și a celui bizantin se împletește, mai ales în primul mileniu al erei noi, cu istoria religiei și a bisericii creștine. Substanțial comprimată în traducerea lui Dosoftei este și ultima parte a cronografului lui Kigalas (p. 415-469), elaborată după *Turcograecia* lui Martin Crusius și după alte izvoare. Dosoftei traduce de aici, pe scurt, numai relatarea evenimentelor care au precedat și care au urmat cuceririi Constantinopolului de către turci, precum și capitoul intitulat *Rodoslovia lui Moamet...*, fără să-l intereseze istoria mai amănunțită a fiecărui împărat otoman și alte informații de pînă la data publicării cronografului lui Kigalas (1650). Cu privire la nașterea și viața lui Mahomed el adaugă în cîteva pagini și informația aflată în letopiseștiul lui Nectarie, patriarhul Ierusalimului. Tot comprimată este și traducerea părții din Kigalas (p. 479-519) consacrată celor șapte sinoade ecumenice ale bisericii creștine. Traduce însă mai amănunțit și chiar adaugă unele comentarii proprii în capitolele privitoare la funcția icoanelor și închinarea la ele. Alte capitole de la sfîrșitul cronografului lui Kigalas nu au fost traduse.

Așadar, textul cronografului lui Kigalas tradus de Dosoftei se află pe foile 7-357 ale ms. 3456. Textele de după f. 357 reprezintă diferite traduceri, integrale sau parțiale, efectuate de el după anul 1686, în Polonia, și rămase în arhiva sa alături de traducerea cronografului³².

7.2. Unii cercetători au privit cu neîncredere ori au respins în mod categoric ipoteza emisă de noi în anul 1976 că și cronograful "tip Danovici" este o traducere a lui Dosoftei, elaborată la începuturile puțin cunoscute ale activității sale literare. De exemplu, Paul Cernovodeanu își exprimă astfel nedumerirea: "dacă mitropolitul [Dosoftei] ar fi tradus în tinerețe cronograful de tip Danovici – așa

³² Vezi și Al. Elian, *Mitropolitul Dosoftei și literatura patristică*, în "Biserica Ortodoxă Română", XCII, 1974, nr. 11-12, p. 1350-1375.

cum presupune în special istoricul literar N.A. Ursu – nu vedem de ce el ar fi reluat această migăloasă îndeletnicire în perioada de maturitate, spre a traduce în 1686 numai versiunea Cigala, aflată în posesia sa?”³³. Răspunsul la această nedumerire ni-l dă modul selectiv și cu sensibile comprimări în care este făcută traducerea cronografului lui Kigalas din ms. 3456. După cum am văzut, Dosoftei nu și-a propus să facă aici o traducere propriu-zisă a cronografului lui Kigalas. Netraducînd o bună parte (peste 150 de pagini) din informația de istorie universală aflată în acest text, el a realizat în versiunea sa mai mult o *istorie a religiei și a bisericii creștine*, începînd cu “legea” însoțită de Dumnezeu lui Moise, în care își are rădăcinile creștinismul, pînă la cucerirea Bizanțului de către turci. Elaborarea de către Dosoftei a acestei lucrări la bătrînețe nu exclude însă posibilitatea ca tot el să fi tradus, la începuturile activității lui literare, și cronograful atribuit lui Pătrașco Danovici, în care se găsesc un mare număr de particularități lingvistice și stilistice aflate și în scrierile sale cunoscute, cum am arătat în capitolele precedente. Ambele traduceri românești ale cronografului lui Kigalas au un pronunțat caracter original, dar modalități de elaborare și obiective diferite. Prima traducere reflectă preocupările cărturărești ale tînărului învățat Dosoftei, dorința lui de a alcătui în versiunea românească un cronograf cît mai bogat în informații, iar traducerea din ms. 3456 reflectă îndeosebi experiența literară și preocupările bătrînului prelat și teolog, mult mai combativ acum împotriva calvinilor și a luteranilor; căroră le arată originea doctrinară a Reformei lor în unele erezii condamnate de cele șapte sinoade ecumenice.

În prezentul capitol semnalăm o serie de concordanțe de text (cuvinte, sintagme sau chiar fraze întregi identice aflate în aceleași pasaje, în ambele cronografe), care demonstrează legătura dintre traducerea atribuită lui Danovici (Cron.) și cea realizată de Dosoftei (DC). Mai întîi însă vom arăta că unele concordanțe de text similare există și între Cron. și cîteva interpolări mai mari ale lui Dosoftei din *Viața și petrecerea svinților* (DVS).

³³. Vezi studiul introductiv al ediției cronografului atribuit lui Pătrașco Danovici, p. XLIV.

7.3. Cronograful lui Matei Kigalas, pe care Dosoftei îl avea în bibliotecă, a fost folosit în mai multe interpolări aflate în *Viața și petrecerea svinților*. Până nu de mult, erau mai cunoscute doar următoarele trei, în care el citează *hronograful* (sau *hronigraful*): 1. La 26 ianuarie, f. 35^{r-v}, după o scurtă relatare a unui mare cutremur care a avut loc la Constantinopol, tradusă din *Mineiul grecesc*, Dosoftei adaugă un text mai lung privitor la acel cutremur, cu informații extrase din cronograf, care începe astfel: "La hronograf scrie c-au ieșit țarigrădenii afară..." (cf. și **Cron.**, f. 255^v-256^r, **DC**, f. 174^r-174^v; în **DVS** evenimentul respectiv este relatat și la 25 septembrie, f. 27^v-28^r, într-o versiune reprodusă întocmai din *Mineiul grecesc*). 2. La 7 mai, f. 110^v-111^r, în relatarea despre arătarea pe cer a crucii, la Ierusalim, în timp ce patriarh era Chiril, text reprodus din *Mineiul grecesc*, Dosoftei adaugă la sfârșit informația: "Și-ntr-acelaș ceas s-au arătat și-mpăratului, într-același chip, spune hronigraful, în Țarigrad" (cf. și **Cron.**, f. 209^v, **DC**, f. 135^v). 3. La 8 mai, f. 112^r-112^v, în textul privitor la strângerea pulberii moaștelor sfântului Ioan evanghelistul, reprodus din *Mineiul grecesc*, se află interpolarea lui Dosoftei: "Aflăm în hronigraf. Împărăteasa lui Iustinian împărat, ce-au făcut Svînța Sofie, au făcut și ea biserica Svinților Apostoli minunată, ș-au adus de-au pus svintele moștii a svinț apostoli Andrei, Luca și Timotei" (cf. și **Cron.**, f. 270^r-272^r, **DC**, f. 186^v-187^r).

În *Viața și petrecerea svinților* sînt interpolate și alte informații extrase din cronograful lui Kigalas, fără să li se menționeze sursa, ca în cele citate mai sus. Cîteva interpolări mai mari arată însă că Dosoftei a folosit și traducerea numită "tip Danovici", nu numai textul original. Un exemplu edificator a semnalat și comentat Doru Mihăescu³⁴. La 2 iunie, f. 140^r-141^v, pe la mijlocul "jitei" sfântului Nichifor, patriarhul Țarigradului, tradusă din *Mineiul grecesc*, Dosoftei interpolează un text de aproximativ o pagină și jumătate, cu referințe la împărații iconomahi Leon Armeanul și Constantin Copronim, în care apare o sintagmă semnificativă întîlnită și în pasajele corespunzătoare din **Cron.** și **DC**. Astfel, cu prilejul încoronării lui Leon Armeanul, "puindu-i patriarhul Nichifor mîna în cap cu stema, îi păru

³⁴ Vezi studiul citat la nota 18, p. 161.

că-l înghimpă în palmă părul lui ca nește *ciuline și ghimpi* de spini” (f. 140^f). Sintagma *ciuline și ghimpi*, puțin modificată, apare în același pasaj și în **Cron.** și **DC**, într-o frază *identică*: “cînd vru să-și puie patriarhul mîna în capul lui să-l încununedză cu stema cea de împărăție, *i-au părut că ș-au pus mîna pre ghimpi și pre ciuline*” (**Cron.**, f. 368^v), “cînd luă patriarhul stema împărăției să-l stimască, cînd își tinsă mîna în capu-i, *i-au părut că ș-au pus mîna pre ghimpi și pre ciuline*” (**DC**, f. 245^f). Este clar că sintagma *ghimpi și ciuline* (sau *ciuline și ghimpi*) provine, atît în **DVS** cît și în **DC**, din **Cron.**, fapt confirmat de identitatea frazei respective în **Cron.** și **DC**.

Și în alt pasaj din aceeași interpolare a lui Dosoftei în *Viața și petrecerea svinților* apar cîteva cuvinte și sintagme semnificative care se găsesc și în pasajele corespunzătoare din **Cron.** și **DC**, confirmînd astfel faptul că în **DVS** și **DC** a fost folosit și textul din **Cron.** (sau că traducătorul **Cron.** este aceeași persoană care a făcut interpolările din **DVS** și a elaborat **DC**). În **DVS**: “Și dzîsă acea svîntă împărăteasă unii slugi: «*Ia o medelniță și o împle de sînge, și dă să-l bea îmma lui Leon*». Și ea răspunsă: «*Mulț ani sînt de cînd sînt săracă de soț și n-am mîncat carne*». Atunce *cu mînie mare* svînta împărăteasă dzîsă îmmei lui Leon împărat: «*Ficiorul tău nu să mai părăsește de-a vîrsarea sîngele creștinilor cărîi cînstesc icoanele mele ș-a fiului meu sîngur născut. Dară să știe că curund ș-a lua plata cu mare osîndă*” (f. 141^v); în **Cron.**: “Și audzî glas de la acea împărăteasă dzîcînd așe cătră poslușnicii ei: «*Luaș o medelniță de o împleț de sînge, și dași să bea maicei lui Leon împărat*». Iară ea răspunsă de dzîsă cătră acea împărăteasă: «*Nu voi putea bea eu sîngē, că mulț ai sînt de cînd eu carne nu mînc și am rămas săracă de soț*». Iară acea împărăteasa iarăș dzîsă *cu mînie mare* cătră maica lui Leon: «*Nu să mai potoale ficiorul tău a nu vîrsarea sîngele creștinilor celora ce să închină chipurilor mele și fiu-mieu celui sîngur născut. Iară bine să știe că curînd îi va sosî și lui plata de osîndă*” (f. 375^v); în **DC**: “Și dzîsă împărăteasa slugilor: «*Luași o medelniță și o împleți de sînge, și dași să-l be maica lui Leon*». Și ea răspunsă: «*Sînt mulți ani de cîndu-s săracă și carne n-am mîncat*». Atunci *cu mînie* îi dzîsă: «*Nu părăsăști fiul tău vîrsînd sîngile creștinilor carîi să închină icoanelor mele ș-a fiului meu sîngur născut. Dară să știi*

că-ș va lua *curund plata osinde grele*» (f. 248^v).

Prin sintagma *săracă de soț* “văduvă”, comună pasajului citat din **Cron.** și interpolării din **DVS**, este tradus s.f. *χήρα*, cu același sens. În **DVS** apare și în alt loc: “rămasă *săracă de soțul ei*” (noiem., f. 119^v). Atît în **Cron.** (f. 284^v, 310^r, 381^f) cît și în **DVS** (oct., f. 98^f) apare și sintagma sinonimă *săracă de bărbat*.

Altă interpolare mai mare în **DVS**, cu informații extrase în mod evident din **Cron.** (episodul luptei dintre Constantin cel Mare și Maxențiu lângă Tibru, la Roma), se află la 14 septembrie (f. 17^v-18^f), în textul privitor la înălțarea crucii, tradus din *Mineiul grecesc* (cf. și **Cron.**, f. 175^f-176^f, f. f. 101^f-102^f).

7.4. Traducerea cronografului numit “tip Danovici” are numeroase particularități lingvistice și stilistice comune cu traducerea cronografului din ms. 3456, dintre care multe se găsesc și în alte scrieri ale lui Dosoftei (vezi îndeosebi 3.2. și 3.3.). Semnificativ este însă faptul că în aceste două versiuni românești ale cronografului lui Kigalas *unele cuvinte, forme, expresii, glosări, sintagme sau chiar fraze comune se află în traducerea aceluiași pasaje*, cum am constatat și mai sus, iar în câteva cazuri comparația textelor respective lasă impresia că textul din ms. 3456 (**DC**) este un compendiu al celui corespunzător din ms. 3517 (**Cron.**). Cităm doar câteva exemple.

1. **Cron.**: “și el [Lot] bat, *neștiind* nemică, *au făcut păcate* cu amîndouă fetile sale” (f. 10^f); **DC**: “și *feciră păcate* cu tatăl fetile, el *neștiind*, de beție” (f. 21^f). Expresia eufemistică *a face păcate* “a avea relații sexuale”, pe care **DLR**, s.v. *păcat*, nu a înregistrat-o cu acest sens, apare și în alte locuri, atît în **Cron.** (f. 8^f, 20^v, 69^v, 123^v) cît și în **DC** (f. 278^f, 289^f), precum și în **DVS** (dec., f. 228^v, 235^v, 240^v, apr., f. 65^f). Este specifică vechiului limbaj bisericesc. Se găsește și în *Cazania* lui Varlaam (ed. 1943, p. 421).

2. **Cron.**: “dentr-apă mai ieșiră încă 7 boi *vitioani* [...], și mîncară cei *vitioani* pre cei grași” (f. 21^v); **DC**: “ieșiră alți 7 boi răi și *vitioani*” (f. 26^v).

3. **Cron.**: “să-ț spui o *iarbă* carea, numai cît te vei unge cu dînsa, nu te vei mai teme [...], și dzîsă: ia-ț sabia și te opintește. *cît ce poș* și mă lovește preste grumadzi, că *nice leac* nu mă va *prinde* ascuțitul sabii” (f. 171^v); **DC**: “și-i va arăta o *iarbă* să să ungi să nu-l *prindză*”

nici o armă la război [...] Și i-au dzîs să înfle sabie în toată vîrtute să o lovască, că nice leac nu o va beteji. Și varvarul acela credzînd, înflă *cît ce putu* de o lovi cu sabie” (f. 98^v). Locuțiunea adverbială *cît ce poți*, construită și cu alte forme ale verbului *a putea*, apare și în alte locuri din Cron. (f. 38^f, 52^f, 143^v, 237^v). Se găsește și în DVS, în relatarea aceleiași întâmplări la care se referă pasajele citate mai sus: “și-i dzîsă [...] să dea *cît ce poate* cu sabia în grumadzul ei” (ian., f. 20^f), precum și în alt loc: “începu a strîga *cît ce putea*” (dec., f. 212^f).

4. Cron.: “gios pre fața besericii este polileu, și este *buricul pămîntului*, adecă *mijlocul lumii*” (f. 187^v); DC: “gios la pomosteală este *buricul pămîntului*, *mijlocul lumii*” (f. 112^v).

5. Cron.: “iară împăratul *dzîsă cu mînie* cătră patriarhul: «Iată că voi strînge și eu săbor, *ca și tată-mieu*, și voi și mai cerca acesta lucru». Iară patriarhul *dzîsă*: «*De vei strînge și săbor, împărate, am nedejde pre Dumnedzău* să dzîcă și arhiereii carii *vei strînge* toți ca și mine” (f. 205^v); DC: “Atunce împăratul *cu mînie dzîsă*: «Eu voi chema săbor, *ca și tatăl mieu*, să giudece de iznov acel gidet». Iară patriarhul *dzîsă*: «*De vei și strîngi săbor, o, împărate, am nedejdi pre Dumnedzău* că vor dzîci și ei așe cum dzic eu *arhiereii ce-i vei strîngi*» (f. 132^f).

6. Cron.: “aproape de Patriarhie, [Arie] au întrat într-o *ieșitoare* pentru sine. Și numai *cum au ședzut*, așe i s-au desfăcut ședzutul și i-au cădzut toate mănuntaiele dentr-îns [...], și *i-au rămas numai coșul*” (f. 206^f); DC: “mărgînd Arie spre Patriarhie, să abātu la o *ieșitoare*. Și *cum ședzu* de treaba trupului [...], îndată i s-au desfundat ședzutul și s-au vărsat toate mașile [...], *de-au rămas numai coșul*” (f. 132^v). S.f. *ieșitoare* “latrină” și s.n. *coș* “toracele (și abdomenul)” apar și în alte locuri din Cron: “pren *ieșitori* și pren locuri spurcate” (f. 341^v), “că-i cuprinseră diavolul de-și făcusă cuib în *coșurile lor*” (f. 1^v, cf. și 341^v, 414^f). S.f. *ieșitoare* se găsește și în DVS: “să curățască *ieșitorile* cu mînule sale” (noiem., f. 196^v), iar s.n. *coș*, cu acest sens, apare și în alt loc din DC (f. 103^v).

7. Cron.: “...și pusără atîta avere pentru să facă Sionul, *cît au făcut toate ciniile meșterilor* tot de aur [...] Iară spurcatul Iulian le-au trimis *pristavi ai săi oămeni* împărătești...” (f. 215^v-216^f); DC: “Ș-ațîta lucru s-au strîns, *cît sapele* [...] și *alte cini* a meșterilor tot di ar-

gint era. Și singur păgînul Iulian *oameni ai săi* au trimis *pristavi* la lucru” (f. 140^v).

8. **Cron.:** “Iară spurcatul Iulian [...] dzîsă cătră Marele Vasilie cu scîrbă multă: «*Bine să știi, Vasilie, că numai cît mă voi întoarce de la Persia, voi să te fac să mă cunoști, că până acmu încă nu m-ai cunoscut cine sînt*»” (f. 217^f); **DC:** “Și împăratul i-au dzis: «*Să știi bine, Vasilie, cînd m-oi întoarce di la Persie, face-te-voi să mă cunoști, că precum te vădz încă nu m-ai cunoscut*»” (f. 141^v-142^f).

9. **Cron.:** “[Iulian] acolo *ș-au lepădat* pîngăritulu-ș de suflet în mînule lui Velvezul” (f. 218^v); **DC:** “și așe-ș *lepădă* spurcatul suflet de-l luă Satana” (f. 142^f).

10. **Cron.:** “ș-au iertat pre rîmleni de multe *aghirii*. Iară pre aceea vreme era o *obicină* la Rîm[...] Iară împăratul au strîcat *acea obicină, să nu mai hie*” (f. 233^f); **DC:** “ș-au tăiat din *angării*, de-au iușurat. Și era *obicina* [...] Iară împăratul au tăiat, *să nu mai fie*” (f. 154^f).

11. **Cron.:** “Iară odănoară au ieșit împărăteasa Evdoxia la *primblare* la viile împărătești. Și îmblînd *cu carîta* pen viile împărătești, au vădzut și via aceii sărace de văduve. Și era *rodită* lucru mare” (f. 235^v); **DC:** “Iară împărăteasa, *primblîndu-să cu carîta, zări* vie săracii *rodită*, cu struguri copți” (f. 156^f).

12. **Cron.:** “acele cuvinte pentru Irodiada, ce *tot în pilda ta* le-au fost dzîcînd” (f. 237^f); **DC:** “cazanie ce-au făcut patriarhul svîntului Ioan *tot în pilda ta* au făcut” (f. 157^f).

13. **Cron.:** “iară *preste puțină vreme* au dobîndit prunc muierea jidovului aceluia. Deci s-au strîns jidovi mulț și jidovce la *rodine*” (f. 337^v); **DC:** “Și *trecînd puțină vreme, născu* jidovca cucon și viniră jidovi la *rodine*” (f. 224^f), cf. și f. 130^f. Cuvîntul *rodine* (și *rodini*) apare des în scrierile lui Dosoftei. De exemplu, în *Psaltirea de-nțales*, forma *rodine* (f. 32^v, 131^v), și în *DVS*, forma *rodini* (sept., f. 12^v, 19^f, 22^f, mai, f. 139^f).

14. **Cron.:** “să strîngă *giocuri și haburi* acolo la acel chip [...], acolo în toată vremea strîngea *haburi și jocuri*, cu surle și *cu tîmpeni*” (f. 238^f); **DC:** “și strîngea acolo nărod la prăvit și la *haburi și jocuri, cu tîmpene...*” (f. 157^v). Cuvîntul *haburi*, pluralul lui *habă* s.f. “petrecere, șezătoare” (vezi *DLR*), apare și în alte locuri, atît în

Cron. (f. 41^r, 396^v, 398^r) cît și în **DC** (f. 179^r).

15. **Cron.:** “și cetiră arhieriei scrisoarea împăratului pre mor-mînt. Și cum o au cetit, cum s-au cutremurat locul și-au ieșit svintele moștii a svîntului în fața pămîntului nepipăit de mîna de om” (f. 254^v); **DC:** “cum cetiră carte, să suia trupul svîntului nepipăit de mîna de om și, până firșiră de cetit, ieși din pămînt” (f. 173^v). Este puțin probabil că vb. gr. πιάνω “a lua, a apuca, a prinde; a opri, a întrerupe, a împiedica” a fost tradus în acest pasaj prin vb. a pipăi de persoane diferite. Existau și alte posibilități de a fi tradus, între care la îndemîna era vb. a atinge, cum apare în alt loc din **Cron.**, în traducerea aceleași sintagme: “să rupsă dent-un munte o piatră sîngură, fără de mîna de om neatinsă” (f. 101^v).

16. **Cron.:** “Iară împărăteasa s-au rușinat de cătră toț oamenii împăratului și nu avea obraz să iasă nice într-o parte, ce tot ședea de plîngea și dzua și noaptea” (f. 256^v-257^r); **DC:** “Iară împărăteasa de rușine [plîngea] dzua și noaptea, și nu mai ave obraz să vadză pre împăratul” (f. 175^r). Expresia a nu avea obraz apare în **DC** și la f. 204^v.

17. **Cron.:** “și îndată trimisă de adusă cenușe și rumăgături de hiristeu de scînduri și aruncară pre gios” (f. 404^r); **DC:** “locul [...] era umed di ape, și așternură cenușe și rumăgări de hiristeu” (f. 267^v).

18. **Cron.:** “iară feciorul lui Copronim, Leon împărat, chemă pre Mitrofan, credinciosu-l tătine-său, și-l întrebă: «Ce este taina acea mare ce au fost pomenind tată-mieu c-au avut cu tine până la moartea sa?». Iară Mitrofan dzîsă: «Cinci sute de chentinari de aur am îngropat într-un loc, cu învățatura tătine-tău și cu cuvîntul a frașilor tăi a chesarilor»” (f. 353^v); **DC:** “au chemat Leon, fiul împăratului, pre Mitrofan di l-au întreat: «Ce este taina mare a tătini-miu?». Și i-au răspuns: «Cinci sute de țentinari di aur am îngropat cu cuvîntul frașilor tăi chesarilor și nobillisiilor»” (f. 236^v-237^r).

19. **Cron.:** “cu acesta cumpăt să purtă nebunul de împărat, să să bage el sîngur noapte pre-ntunerec să margă ațita cale cu Teodosfie, și nu socotiia: dară de-l va ucide Teodosfie ca pre un lucru de nemi-că, și va sta el împărat?” (f. 371^v); **DC:** “Lăcru ca acesta fecu nebunul împărat, și nu gîndi: dară di-l va ucide Tudosie, și-a hi el împă-

raf?" (f. 246^f).

20. Cron.: "*Celui de viu mort și iarăși mort cu viii...*" (f. 387^f); DC: "*Celui de viu mort și mortului cu viață...*" (f. 256^v). Vezi și comentariul din DO, p. 492-493).

21. Cron.: "[Împărăteasa Teofana, soția lui Leon Înțeleptul] de bună, și creștină, și nemăreață ce era, cînd vrea întreba pre vriun ha-dîmb den casă, sau pre vriun slugă, sau pre slujnică muiere den casă, nu dzîce nice unuia *măi*, sau *tu*, sau măcară pre nume a *prostit* să-l strige, să-i dzîcă *Ioane*, sau *Ileano*, ce cînd grăiia cătră cineva *tot dzîcea dumneata, Ioane*, sau *dumneata, Ileano*, fără *dumneata* nu-i era cuvîntul, măcară cît de prost om ari hi fost" (f. 419^v); DC: "iară pre scopiții, și robii, și roabile ce ave împărăteasa nu le dzîce *prost* numele, *ce tot dum[n]ea[ta, Ioane, dum[n]ea[ta, Eleno*" (f. 277^f). Pronumele de politețe *dumneata* și *dumneavoastă* apar des, în contexte similare, atît în Cron.: "eu, *dumneata*, avușie n-am găsit necăiuri [...], eu, *dumneata*, încă mă mir de aceasta..." (f. 249^v), "iară de nu mă credeți *dumneavoastă*, blămați cu mine [...], și să vedeți *dumneavoastă* că sînt om drept" (f. 250^f), "să nu te mîhnești *dumneata*, giupîneasă, de lucrul acesta" (f. 310^f), "răspunsără cu glas mare: «A noastră-i, *dumneata*, a noastră-i»" (f. 335^f), "să știi *dumneata* că eu pre omul acesta [...] nu l-am vădzut" (f. 401^f), cît și în DVS: "acela ce căutaț *dumneavoastă*, iată-mă-i" (sept., f. 9^f), "*dumneata*, Livelisie, întră cu dînsa..." (*ibid.*, f. 21^f), "nu bănui *dumneata* asupra șerbeii tale" (oct., f. 56^f), "Cîtä ții datoria, nevastă? [...] Patru sute de galbeni, *dumneata*" (dec., f. 189^v), "prieteșugul carele am cu *dumneata*" (*ibid.*, f. 194^f), "nu, *dumneata*, o femeie în aspră dzî sînt eu" (*ibid.*, f. 205^v), "pentr-aceea, *dumneata*, mulțămescu-ț foarte de binele acesta" (febr., f. 56^f).

22. Cron.: "Iară Teofana [...] au și scris la Țimischi cum mai de sîrg să sosască la Țarigrad [...] Și așe fece, și veni la zidurile curții împărătești. Iară Teofana împărăteasa *l-au tras cu coșnița* preste zidi, și pre dîns și pre *sofiile lui*" (f. 437^r-437^v); DC: "Și ea [...] *au scris la Zimischi* să vie la Țarigrad, ș-au venit. Și ea *l-au tras cu coșnița* sus în polată, și pre *sofiile lui*" (f. 289^f).

23. Cron.: "*o stea au făcut vărsare* despre apus spre răsărit" (f. 443^v), "să fece *vărsare unii stele*, carea au purces despre *amiadzădzî*

spre miadzănoapte” (f. 445^r), “să fece vărsare de stea în trei ceasuri a nopții” (f. 446^v); **DC**: “s-au făcut și vărsare de stea. Mergea den apus spre răsărit” (f. 294^v), “s-au vărsat o stea di la amiadzădzi spre miadzănoapte” (f. 295^v), “s-au vărsat o stea [...] la al treilea ceas din noapte” (f. 297^r). În toate locurile citate este tradusă sintagma gr. χύσις ἄστέροϋ.

24. **Cron.**: “Înseamnă de pre aici să știi de *rodoslóvia* lui Mehmet turcul cel dentăi...” (f. 471^r); **DC**: “dară să scriem și *rodoslovie* lui Moamet...” (f. 338^r). S.f. *rodoslovie* “genealogie: (< slavon. родословие) nu este înregistrat în *DLR*. În **DC** apare și vb. *rodoslovi* “a descinde din” (< slavon. родословити): “pre-acele vremi s-au ivit Melhisedec devestăvnic preut *nerodoslovit*, și slujiiia jărtvă cu pîine și cu vin” (f. 20^v), “Domnul nostru Is. Hs. de pre svînta sa maică blagoslovită purure ficioară *rodoslovindu-să* de pre trup...” (f. 82^v).

25. **Cron.**: “pentru cum au întreat Avgust chésari împărat pre duhurile necurate la *vrăjelnița*, la capiștea lui Apolon dumnedzău” (f. 580^v), “și era acolea la capiște și *vrăjelniță*, de-și vrăjiiia elenii, ca niște rătăciți” (f. 581^r), “Precum ș-au vrăjit și faraon împărat la capiște, la *vrăjelniță*” (f. 581^r); **DC**: “Spun istorii cum faraon au mers la Memfida cetate, la *vrăjelnița* cea vestită...” (f. 68^r), “și-ncă dzice Evsevie cum acest Avgust au măs la Delfinî, la *vrăjelnița* lui Apolon” (f. 80^r), cf. și f. 16^v. S.f. *vrăjelniță* “prezicătoare” este creat de la vb. *a vrăji* + suf. *-elniță*, după slavon. вражальница.

7.5. Prezența în aceleași pasaje, în ambele traduceri ale cronografului și în interpolările menționate din *Viața și petrecerea svinților*, a unor cuvinte mai puțin cunoscute (sau chiar hapaxuri) și a unor forme, expresii sau sintagme identice constituie de asemenea o dovadă că textul cronografului numit “tip Danovici” nu-i era străin lui Dosoftei. Căci este greu de crezut că, traducînd întocmai sau comprimînd în **DC** textul din cronograful lui Kigalas, el a putut prelua cuvintele, formele, expresiile sau sintagmele respective dintr-o lucrare similară pe care ar fi elaborat-o altcineva, dat fiind și faptul că unele dintre acestea, cum sînt, de exemplu, loc. adv. *cît ce poți*, s.f. *ieșitoare*, s.f. *obicină*, sintagmele *ghimpi și ciuline*, *săracă de soț*, apar și în

DVS, nu numai în DC. După toate probabilitățile, Dosoftei avea în bibliotecă o copie a cronografului numit "tip Danovici", tradus de el în tinerețe (eventual împreună cu un colaborator necunoscut, cum lucrau de obicei și mai lucrează unii episcopi), pe care a folosit-o în noua traducere a cronografului lui Kigalas, reținând din vechea lucrare, ici și colo, ca dintru ale sale, câte un cuvânt, o expresie sau o sintagmă pe care o regăsea în ea.

8. Concluzii

Faptul dovedit documentar că logofătul Pătrașco Danovici, căruia i s-a atribuit traducerea acestui cronograf, este copistul primei părți a ms. 86 de la BAR (f. 1-202) și că în prefața lui la această copie (neterminată de el probabil din cauza îmbolnăvirii și a morții sale, înainte de 25 ianuarie 1683) afirmă că doar a copiat, nu că a și tradus cronograful (vezi 2.), cele 17 particularități lingvistice prezentate în 3.2., comune Cron. și scrierile lui Dosoftei, cu grad mai înalt de specificitate, cum sînt vb. *încheia* "a închide" (nr. 6), deosebit de semnificativă, adv. *mai deinte* "mai înainte" (nr. 9), loc. adv. *cu totul* "cu totul, în întregime" (nr. 15), și ardelenismele vb. *însîmbă* (nr. 7), s.f. *rugă* (nr. 11), adj. *schitaci* (nr. 12) și s.n. *stan(de piatră)* (nr. 13), cele 62 de particularități lingvistice și stilistice de asemenea comune Cron. și scrierilor lui Dosoftei, prezentate în 3.3., dintre care loc. adv. *de astăzi de mîine* (nr. 4), sintagma *a clăti cu capul* (nr. 8), expresia *a da chiot* (nr. 10), loc. adv. *cu dulce* (nr. 14), loc. conj. *fără ce* (nr. 16), iarăși deosebit de semnificativă, sintagma *nici întăi, nici apoi* (nr. 23), s.f. *nepace* (nr. 34), propoziția interogativă exclamativă *cine poate spune (scie)* (nr. 39), expresia *a avea (de) știre* (nr. 54), loc. adv. *la urmă* (nr. 56), sintagmele *a(-și) face voie(a) bună* (sau *rea*) (nr. 59), loc. adv. *la vreme de treabă* (nr. 61), loc. adv. *de zi de noapte* (nr. 62) și altele constituie adevărate clișee stilistice în *Psaltirea în versuri* și în *Viața și petrecerea svinților*, particularitățile stilistice și de traducere semnalate în 4.: jocurile de cuvinte (4.2.) și frecvența calificativului *spurcat* în Cron. și în scrierile lui Dosoftei (4.3.), mărturia prefeței în versuri a Cron. (5.2.) și maniera specifică lui Dosoftei în care sînt traduse versurile aflate în acest

cronograf (5.3.-5.4.), comentariile moral-religioase asemănătoare aflate în **Cron.** și în scrierile lui Dosoftei, semnalate în 6., și numeroasele concordanțe de text între **Cron.** și traducerea selectivă și comprimată a aceluiași cronograf al lui Matei Kigalas făcută de Dosoftei după anul 1686 (cuvinte, sintagme sau chiar fraze întregi aflate în aceleași pasaje), semnalate în 7.3.-7.4., ne îndreptătesc să considerăm cronograful numit "tip Danovici" o traducere necunoscută a lui Dosoftei, din anii tinereții sale, așa cum am afirmat în anul 1976.

Traducerea aceasta conține câteva cuvinte și forme gramaticale care nu se găsesc în scrierile cunoscute ale lui Dosoftei. În raport cu *numeroasele* particularități lingvistice și stilistice comune **Cron.** și scrierile sale, dintre care doar cele mai semnificative au fost semnalate în prezentul studiu, ele nu constituie probe că traducerea nu a putut fi făcută de Dosoftei în perioada prea puțin cunoscută a începuturilor activității lui literare. Cercetarea lor mai atentă ar putea oferi unele informații noi privitoare la originea locală a lui Dosoftei și, eventual, la posibilitatea ca el să fi efectuat traducerea **Cron.** ajutat de un colaborator, originar din Transilvania, rămas de asemenea anonim, cu care va fi tradus în primă formă și *Viața și petrecerea svinților*.

Traducerea Istoriilor lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu) a fost remaniată de traducătorul cronografului numit "tip Danovici"

1. Prima traducere în limba română a *Istoriilor* lui Herodot și controversata problemă a paternității și datării ei

1.1. În anul 1908, N. Iorga a descoperit la mănăstirea Coșula de lângă Botoșani singura copie cunoscută a unei vechi traduceri românești a *Istoriilor* lui Herodot, pe care a editat-o la Vălenii de Munte, în 1909. După editarea textului, Iorga a predat manuscrisul Bibliotecii Academiei Române, unde se află și astăzi, sub cota ms. rom. 3499.

Însemnările de copist de pe foile 1^r și 5^r ale manuscrisului conțin informația că această copie a fost efectuată în anul 1816, de "Ion, ficiorul lui Tudurii blănariul din Botoșani", pentru medelnicerul Stavărachi Tăutul", de pi alta, a dumnealui Vasili Pogor", iar dintr-o însemnare de posesor de pe o copie mai veche a traducerii, reprodușă pe marginea de jos a ambelor fețe ale foii 2, aflăm că în anul 1746 logofătul Ianachi Buzilă a plătit de i s-a făcut o copie a acestei traduceri, "de pre izvodul cel vechi moldovinesc", care era "din cărți domnești", adică din biblioteca curții domnești. Nicăieri în cuprinsul manuscrisului nu este însă menționat numele traducătorului, nici data traducerii.

O nouă ediție a acestui text, îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, cu prefață, studiu filologic și glosar de Liviu Onu, și cu un indice întocmit de Lucia Șapcaliu, a apărut la București, în anul 1984.

1.2. Identificarea traducătorului anonim al traducerii și datarea ei au preocupat pe mulți cercetători. O prezentare amănunțită și critică a ipotezelor emise în legătură cu aceste probleme a făcut L. Onu în studiul filologic al ediției menționate mai sus (p. 481-497). Considerăm deci cunoscute ipotezele respective și nu le mai con-

semnăm aici. Menționăm doar faptul că în anul 1976 noi am atribuit această traducere, împreună cu traducerea cronografului numit "tip Danovici" și cu revizia *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul, lui Dosoftei, considerându-le lucrări efectuate de el în perioada necunoscută a începuturilor activității sale literare, de pînă prin anii 1665-1670, cînd a versificat *Psaltirea*¹. Puțin mai tîrziu, atribuirea lui Dosoftei a traducerii *Istoriilor* lui Herodot a fost susținută și de Doru Mihăescu². Alte informații sau precizări care întresează direct argumentarea pe care o facem în studiul de față vor fi citate și discutate la locurile cuvenite.

În același studiu filologic al ediției, L. Onu a invocat o serie de probe că traducerea aparține lui Nicolae Spătarul, care ar fi făcut-o la Constantinopol, în anii 1668-1670. Mulți cercetători au acceptat fără rezerve aceste concluzii ale lui L. Onu. După cum vom vedea însă, problemele respective nu sînt nici acum pe deplin clarificate.

1.3. Deși nu toate probele invocate de L. Onu au valoarea probatorie care li s-a atribuit, argumentarea sa privind paternitatea lui Nicolae Spătarul asupra traducerii *Istoriilor* lui Herodot este, în fond, justă și reprezintă o contribuție filologică importantă la soluționarea acestei probleme îndelung controversate. Ne-am convins de acest lucru în ultimul timp, prin identificarea altor traduceri necunoscute ale lui Nicolae Spătarul (*Mîntuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos³, așa-zisa "interpolare" din *Cartea cu multe între-*

¹ Vezi studiul *Dosoftei necunoscut*, în "Cronica", XI, 1976, nr. 6, p. 4-6. Cf. și *Din nou despre paternitatea traducerii Istoriilor lui Herodot și despre revizia Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în "Limba română", XXXIV, 1985, nr. 1, p. 30-45, *O nouă ediție a primei traduceri românești a Istoriilor lui Herodot*, în "Cronica", XX, 1985, nr. 8, p. 5.

² Vezi studiul *Une version roumaine d'Hérodote au XVII-e siècle*, în "Revue des études sud-est européennes", XV, 1978, nr. 3, p. 529-551 (I), nr. 4, p. 745-770 (II).

³ Vezi N. A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în "Cronica", XXI, 1986, nr. 44, p. 5, și *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al Mîntuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos*, în "Studii și cercetări lingvistice", XLIV, 1993, nr. 5, p. 417-432 (I), nr. 6, p. 489-502 (II), XLV, 1994, nr. 3-4, p. 173-186 (III), studiu reprodus în prezentul volum.

bări⁴ și *Apologia contra lui Mahomed* a lui Ioan Cantacuzino⁵), care ne-au oferit posibilitatea să cunoaștem mai bine particularitățile sale lingvistice și să delimităm astfel pe o zonă mai întinsă, în traducerea *Istoriilor* lui Herodot, stratul lingvistic al traducătorului, care s-a dovedit a fi Nicolae Spătarul, așa cum a susținut L. Onu, de un strat lingvistic diferit, destul de reprezentativ, pe care ne-am întemeiat noi și Doru Mihăescu atribuirea acestei traduceri lui Do-softei, teză pe care o corectăm în prezentul studiu.

În ultimul capitol al studiului filologic al ediției, intitulat *Observații generale*, L. Onu comunică următoarele concluzii la care a ajuns prin analiza grafiei și a limbii manuscrisului care conține traducerea *Istoriilor* lui Herodot: "La nivelul expresiei lingvistice, în versiunea de la Coșula distingem trei straturi mai mult sau mai puțin distincte: limba traducătorului, contribuția unui contemporan cu Ion Neculce și contribuția ultimului copist, acela din deceniul al doilea al sec. al XIX-lea. *Natura erorilor de grafie și de limbă pare a exclude posibilitatea ca, în procesul de transcriere, copiiștii să fi intervenit și în alte domenii decât acela al structurii fonetice (adesea cu implicații morfologice) și al grafiei*" (p. 658; sublinierea noastră). Așadar, la baza argumentării lui L. Onu privind paternitatea lui Nicolae Spătarul asupra acestei traduceri se află premisa că textul din ms. 3499 de la BAR îi aparține în întregime și reprezintă "limba traducătorului" (bineînțeles cu excepția unor erori de grafie și a modificărilor fonetice datorate copiiștilor, la care s-a referit el). Această premisă este însă falsă și se datorește unei greșeli de metodă în cercetarea textului. Cu toate că într-un loc din cuprinsul studiului filologic L. Onu formulează următoarea "învățătură": "sub raport metodologic, e absolut contraindicat ca, în cercetările de atribuire a paternității unui text, să eludăm studiul atent al textelor epocii respective. Pe drumul acesta

⁴ Vezi Al. Mareș, "Interpolarea" din *Cartea cu multe întrebări a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate*, în "Studii și cercetări lingvistice", XL, 1989, nr. 2, p. 145-159.

⁵ Vezi N. A. Ursu, *Încă a traducere necunoscută a lui Nicolae Spătarul (Milescu): Apologia contra lui Mahomed a împăratului bizantin Ioan Cantacuzino*, în "Cronica", XXXIV, 1999, nr. 9, p. 11, studiu reprodus în prezentul volum.

ajungem la fetișizarea rolului unui anumit cărturar în evoluția limbii literare și în evoluția culturii în general” (p. 604), el a ignorat faptul că, în studiul din anul 1976⁶, noi i-am atribuit lui Dosoftei atât traducerea *Istoriilor* lui Herodot cât și prima traducere în limba română a cronografului lui Matei Kigalas (versiunea numită “tip Danovici”)⁷, pentru că am identificat în aceste două traduceri anonime o serie de particularități lingvistice și de traducere comune, dintre care multe se găsesc și în traducerile cunoscute ale lui Dosoftei. Dacă nu ar fi ignorat acest lucru și, punând în aplicare “învățătura” citată mai sus, ar fi citit cu atenție traducerea contemporană a cronografului lui Kigalas, L. Onu ar fi avut astfel o perspectivă mai largă în analiza limbii acestei singure copii cunoscute a traducerii *Istoriilor* lui Herodot și, probabil, ar fi sesizat prezența în ea a particularităților lingvistice și de traducere la care ne-am referit, existente și în traducerea cronografului lui Kigalas, dar care nu se întîlnesc nici în cele două traduceri de multă vreme cunoscute ale lui Nicolae Spătarul, nici în cele atribuite lui în ultimul timp. Prezența în textul pe care îl cunoaștem al traducerii *Istoriilor* lui Herodot a unui atare strat lingvistic diferit de cel al traducătorului nu poate fi explicată decît prin faptul că această traducere a fost *remaniată* de cineva, iar remaniatorul ei se dovedește a fi traducătorul cronografului lui Matei Kigalas (versiunea numită “tip Danovici”), pe care l-am identificat în persoana lui Dosoftei.

Cunoscute fiind maniera de a traduce *literal* a lui Nicolae Spătarul și alte neajunsuri ale traducerilor sale, constatate atât de contemporanii săi români care le-au folosit cât și de cercetătorii care i-au editat multe traduceri din grecește în limba rusă⁸, este de presupus că

⁶ Vezi nota 1.

⁷ O sinteză a informației privitoare la traducerea acestui cronograf a făcut Paul Cernovodeanu în studiul introductiv al ediției *Cronograf, tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, îngrijită de Gabriel Ștrempel, voi. I-II, București, 1998-1999. Vezi N. A. Ursu, *Ediția cronografului numit “tip Danovici” și problema paternității traducerii lui*, în “Cronica”, XXXIV, 1999, nr. 11, p. 12-13.

⁸ Vezi Nicolae Milescu, *Aritmologia, Etica și originalele lor latine*, ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indici de Pandelescu Olteanu, București,

nici textul autograf al traducerii *Istoriilor* lui Herodot nu reprezenta "o tălmăcire de excepție, bogată în expresii și nuanțată", cum credea L. Onu (p. 632). Mai curînd, cum admite în alt loc însuși L. Onu (p. 572-573), putea fi asemănător textului autograf al traducerii *Vechiului Testament* făcută de el, în care, după aprecierea primului său revizor și remaniator al traducerii, "era, pentru neîntocmirea lui, foarte cu greu a să înțelege vorba tălmăcirii și abaterea cuvintelor [= frazelor]"⁹. Dar nu numai *Vechiul Testament*, ci și alte traduceri ale lui Nicolae Spătarul ni s-au transmis în copii mai mult sau mai puțin remaniate.

1.4. După cum vom vedea, identificarea particularităților lingvistice și de traducere comune *Istoriilor* lui Herodot și cronografului "tip Danovici", care dovedesc faptul că traducerea *Istoriilor* a fost remaniată de către traducătorul acestui cronograf, pune sub semnul întrebării atât datarea traducerii propusă de L. Onu cît și paternitatea lui Nicolae Spătarul asupra unora dintre numeroasele adaosuri la textul lui Herodot aflate pe tot parcursul traducerii.

1.5. Folosim următoarele sigle ale textelor comparate: **ACM** = traducerea *Apologiei contra lui Mahomed* a lui Ioan Cantacuzino, atribuită lui Nicolae Spătarul, ms. 91 de la Direcția Iași a Arhivei Naționale; **B** = *Biblia* de la București, 1688; **CIC** = *Cartea cu multe întrebări*, traducerea lui Nicolae Spătarul, editată de Virgil Cîndea în volumul domniei sale *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 89-105 (noi cităm însă după textul din ms. 494 de la BAR); **CIM** = "Interpolarea" din *Cartea cu multe întrebări*, atribuită lui Nicolae Spătarul, ms. 494 de la BAR; **Cron.** = traducerea cronografului lui Matei Kigalas atribuită lui Pătrașco Danovici, ms. 3517 de la BAR; **DC** = traducerea cronografului lui Matei Kigalas făcută de Dosoitei, ms. 3456 de la BAR; **DM** = Dosoitei, *Molităvnic de-nțăles*, Iași, 1681; **DO** = Dosoitei, *Opere*, vol. I. *Versuri*, București, 1978; **DP** =

1982, p. 9 și 128-140, precum și studiul filologic al lui L. Onu la ediția din 1984 a traducerii *Istoriilor* lui Herodot, p. 618-619.

⁹ Vezi N. A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în prezentul volum, 2.

Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683; **DPP** = Dosoftei, *Psaltirea de-năles*, Iași, 1680; **DPV** = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Unieș, 1673 (cităm după textul stabilit de noi în ediția de la Iași, 1974, indicând psalmul și numărul versului respectiv); **DVS** = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași 1682-1686 (după siglă indicăm luna și numărul foii respective); **Her.** = traducerea *Istoriilor* lui Herodot (folosim ediția îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, 1984, dar interpretăm personal grafia textului din ms. 3499 de la BAR); **MD** = traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* a lui Agapie Landos, partea a III-a, cu *Minunile Maicii Domnului*, atribuită lui Nicolae Spătarul, ms. 494 de la BAR; **MP** = traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* a lui Agapie Landos, părțile I și a II-a, atribuită lui Nicolae Spătarul, ms. 2517 de la BAR; **VT** = traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul, copia remaniată din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

Pentru a nu relua în studiul de față întreaga informație privitoare la anumite cuvinte și forme aflate în traducerile cunoscute sau în cele atribuite lui Nicolae Spătarul, pe care am citat-o și am comentat-o în studiul *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al Mîntuirii păcătoșilor...*, menționat la nota 3, trimitem și la acest studiu, reprodus în prezentul volum, folosind abrevierea *Trad. MP*, urmată de indicarea numărului paragrafului respectiv. La fel procedăm, în cazuri similare, și cu studiul *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, apărut în "Limba română", XXXVII, 1988, nr. 5, p. 455-468 (I), nr. 6, p. 521-534 (II), XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 31-46 (III), nr. 2, p. 107-121 (IV), nr. 5, p. 463-470 (V), de asemenea reprodus în prezentul volum, pe care îl cităm cu abrevierea *Noi inform.*

Alte sigle folosite în prezentul studiu: **BAR** = Biblioteca Academiei Române; **DLR** = *Dicționarul limbii române* al Academiei; **TDRG** = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I-III, București, 1903-1924.

2. Particularități lingvistice și stilistice comune

Istoriilor lui Herodot, traducerii cronografului

“tip Danovici” și unor scrieri cunoscute ale lui Dosoftei

2.1. Am depistat în traducerea *Istoriilor* lui Herodot o serie de cuvinte, forme și sintagme cărora le corespund în celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul cuvinte și forme diferite, uneori chiar și când sînt traduse prin ele aceleași cuvinte, forme și sintagme grecești. Natura lor exclude posibilitatea să fi fost introduse în acest text de către copiiști. Prezența aceluiași particularități lingvistice și în traducerea cronografului “tip Danovici” sau în scrierile cunoscute ale lui Dosoftei constituie, după cum vom vedea, dovada că traducerea *Istoriilor* lui Herodot a fost *remaniată* de către traducătorul cronografului, pe care noi l-am identificat în persoana lui Dosoftei. Cităm doar cîteva exemple.

1. În *Her.* au fost traduse, prin același s.m. pl. **arapi**, atît s.m. pl. ἀράβιοι “arabi” (I 131, 198, II 73, 75, 141, III 7, 9, 88, 91, 107, 108, 109, 112, IV 39, VII 184) cît și s.m. pl. αἰθίορες “etiopieni” (II 12, 28, 29, 86, 100, 104, 110, 127, 134, 135, 137, 139, 152, 161, III 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 30, 94, 97, 101, IV 183, 197, VII 9, 18, 69, 70, 86, 87). Cf. și *Țara Arăpească* “Arabia” (II 11, 12, 75), *Arapia* “Arabia” (II 15, 19), *ară pesc* “arabic” (II 11, IV, 39); *Arapia* “Etiopia” (II 11), *ară pesc* “etiopian” (II 106, III 17, 19, 30). Sporadic apar în text și termenii corespunzători *aravi* (II, 30, VII 69), *Aravia* (II 12, III 107, IV 43), *etiopi* (II 30, VII 69), *Etiopia* (II 22, 30, III 114). În *Indicele* ediției din 1984 a traducerii, sub cuvîntul *arapi* (s.m. pl.) “etiopieni; arabi”, trimiterile la locurile respective din text nu sînt în-să făcute separat pentru cele două sensuri ale cuvîntului, iar corespondent grecesc al termenului românesc este menționat numai ἀράβιοι, nu și αἰθίορες. De asemenea, la *Arapie* (topon.; art.) “Etiopia” este menționat drept corespondent grecesc termenul Ἀραβίη, în loc de Αἰθιοπία.

În cîteva locuri din *Her.* s.m. pl. **arapi** “etiopieni” este determinat prin adj. **negri**, cu sau fără forma corespunzătoare a articolului demonstrativ *cel*: “Țara *arapilor celor negri*” (II 12), “[Nilul] giu-mătate cură la Misir [...], iar giu-mătate la *arapii negri*” (II 28), “de la

Cetatea Elefandinii în sus lăcuiesc *arapii cei negri*” (II 29), “mitropolie a celorlalți *arapi negri*” (II 29), iar într-un loc s.m. pl. art. *etiopii* este glosat prin sintagma *arapii cei negri*: “etiopii, *arapii cei negri*” (VII 69).

S.m. *arap*, atât cu sensul “arab” cât și cu cel de “etiopian”, este folosit și în VT. De exemplu, *arap* “arab” (f. 190^f, 2 Paral. 21, 16, 22, 1, f. 271^f, Is. 15, 7, f. 421^f, 1 Mac. 5, 39, f. 427^f, 1 Mac. 11, 39, f. 428^f, 1 Mac. 12, 31), *Arăpimea* “Arabia” (f. 99^f, Iosua 12, 3, f. 185^v, 2 Paral. 9, 14, f. 269^v, Is. 10, 9, f. 270^f, Is. 11, 11), *arăpesc* “arabic” (f. 99^f, Iosua 12, 3), cf. și *Aravia* (f. 237^f, Ps. 71, 15, f. 358^f, Sof. 3, 4); *arap* “etiopian” (f. 187^v, 2 Paral. 16, 8, f. 331^v, Iez. 38, 4), *arap* [marg.: *etiop*] (f. 237^v, Ps. 73, 15, f. 240^f, Ps. 89, 4, f. 294^f, Ier. 13, 23, f. 305^f, Ier. 39, 6, f. 327^f, Iez., 29, 10, f. 352^f, Am. 9, 7, f. 357^v, Avac. 3, 6, f. 358^f, Sof. 2, 12), *Arăpimea* “Etiopia” (f. 209^f, Est. 3, 12, f. 211^v, Est. 8, 12), *Arăpimea* [marg.: *Etiopia*] (f. 219^v, Iov 28, 19, f. 327^v, Iez. 30, 4), *Arăpia* [marg.: *Etiopia*] (f. 358^v, Sof. 3, 11), *Țara Arăpască* [marg.: *Etiopia*] (f. 211^f, Est. 8, 9), cf. și *etiop* “etiopian” (f. 187^f, 2 Paral. 14, 12, f. 190^f, 2 Paral. 21, 16, f. 307^v, Ier. 46, 9, f. 344^v, Dan. 11, 43), *etiopancă* [marg.: *arapcă*] (f. 65^v, Num. 12, 1), *Etiopia* (f. 270^f, Is. 11, 11, f. 327^v, Iez. 30, 9, f. 370^f, Iudit. 1, 9). Nu putem ști cui aparțin glosările marginale menționate, dar în B ele au fost peste tot înlăturate. În nici un loc din VT s.m. *arap* “etiopian” nu este determinat prin adj. *negru*, nici s.m. *etiop* glosat prin sintagma *arap negru*.

Determinarea s.m. pl. *arapi* “etiopieni” prin adj. *negri* și glosarea s.m. pl. *etiopi* prin sintagma *arapi negri*, exact ca în Her., se întâlnește însă în Cron.: “iară Hus, feciorul lui Ham, să cheamă etiopi, adecă *arapi negri*” (f. 4^v), “den săminția lui [Ham [...]] sînt *arapii cei negri*, ce să cheamă etiopii” (f. 6^f), “etiopii, *oamenii cei negri*, adecă *arapii*” (f. 30^f, 124^f), “cu *arapii* lui *cei negri* și ciudaț” (f. 305^f), “mii de robi *arapi negri*” (f. 509). Prin aceeași sintagmă este glosat și s.m. *mor* “maur”: “un mor, adecă un *arap de cei negri*” (f. 510^v). O glosare a s.m. pl. *etiopi* identică cu cea din Cron. (f. 30^f, 124^f), citată mai sus, se află în DPV, în următoarea notă marginală la v. 25-26 din ps. 71: “etiopii sînt *oamenii cei negri*, păgîni grei...” (ed. 1974, p. 1100).

Presupunem deci că, după toate probabilitățile, determinarea în *Her.* a s.m. pl. *arapi* "eriopieni" prin adj. *negri* se datorește remaniatorului traducerii. Prima dată s-a produs în următorul context din II 12: "Și încă și pământul [Egiptului, n.n.] nu samănă nimică cu a Araviei, fiind aproape, nici cu Siriei (pentru că, despre marea Țării Arăpești, Siriei sînt), ce este la Misir pământ negru și crăpat, carile tot este mîl adus de apă din Țara Arapilor *celor negri*, iar Livia este pământ mai arinos și mai roșiu. Iar Țara Arăpască și Siria este mai albă și mai pietroasă". Dacă sintagma *Țara Arapilor* "Etiopia" nu ar fi fost determinată prin adj. *celor negri*, textul citat ar fi fost mai dificil de înțeles, datorită prezenței în el, de două ori, a sintagmei *Țara Arăpască* "Arabia". Remaniatorul a mai determinat la fel s.m. pl. *arapi* "etiopieni" în trei locuri din II 28 și 29, apoi a lăsat textul așa cum era. Doar în VII 69 a mai glosat s.m. pl. *etiopii* prin sintagma *arapii cei negri*, ca și în *Cron.*

Dacă determinarea substantivului *arapi* "etiopieni" prin adj. *negri* ar fi fost făcută de Nicolae Spătarul, ca să diferențieze cele două sensuri ale cuvîntului *arap*, este de presupus că ar fi recurs la ea mai des, poate chiar consecvent, în întreaga traducere. Or, după cum am văzut, el nu a apelat la această determinare nici în traducerea VT.

2. În *Her.* apare des sintagma *cum mai de sîrg* "cît mai repede": "răcoșiți-vă [...] *cum mai de sîrg*" (I 126), "*cum mai de sîrg* să piară" (I 210), cf. și I 209, II 162, III 105, 129, IV 127, 133, 136, 151, VII 38, 162, VIII 114, 144). Tot des apare această sintagmă și în *Cron.*: "*cum mai de sîrg* să vă trimiteți cărțile încoace" (f. 129^v), "*cum mai de sîrg* să faceți un foc mare" (f. 185^r), cf. și f. 55^r, 156^r, 176^v, 218^r, 218^v, 233^v, 296^v, 437^v, 438^r, 469^r, 512^r. În *DVS* apare de două ori: "*cum mai de sîrg* să taie capul svîntului" (noiem., f. 157^v), "*cum mai de sîrg* trebuie să fie venit împăratul" (febr., f. 61^v). Prezența ei în aceste texte a fost semnalată de Doru Mihăescu, cu mențiunea că este rar întâlnită în limba română literară din secolul al XVII-lea¹⁰. De exemplu, în *Cazania* lui Varlaam apare doar de două

¹⁰ Vezi *Cronografele românești*. (Cu privire specială asupra tipului *Danovici*) (I), în "Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte" [a Acade-

ori (vezi ed. Byck, p. 394 și 442).

Pe lângă frecvența ei relativ mare în **Her.** și în **Cron.** (acestea fiind singurele texte din secolul al XVII-lea în care se întâlnește atât de des), semnificativ este și faptul că în ambele texte, ca și în **DVS**, sintagma *cum mai de sîrg* alternează cu sintagma *mai de sîrg*, prima fiind superlativul, iar a doua comparativul locuțiunii adverbiale *de sîrg*. Cf., de exemplu, *mai de sîrg* în **Her.** (III 65, VII 194), în **Cron.** (f. 16^f, 22^f, 29^v, 63^f, 69^v, 86^v, 91^v, 117^v, 119^f, 121^v, 134^f, 140^v, 162^v, 195^v, 241^f și altele), în **DVS** (oct., f. 53^f, 76^v, noiem., f. 182^v, febr., f. 63^f, mart., f. 26 bis^v).

O situație similară, dar la scară mai redusă, prezintă în aceste texte sintagmele corespunzătoare *cum mai curînd* și *mai curînd*. De exemplu, în **Her.**: *cum mai curînd* (III 64, V 23, 106, VII 18, VI II 107, IX 7, 41), *mai curînd* (I 127, III 69, IX 41), în **Cron.**: *cum mai curund* (f. 132^f), *mai curund* (f. 9^v, 37^v, 41^f, 107^f, 124^v, 129^v, 140^v, 173^f, 185^f, 185^v, 195^v, 216^f și altele), în **DVS**: *cum mai curund* (noiem., f. 118^v, 164^v), *mai curund* (noiem., f. 160^f, febr., f. 54^v, mart., f. 32^f, mai, f. 133^v, 135^f, 139^f).

Sintagmele *cum mai de sîrg*, *mai de sîrg* și *cum mai curînd* nu apar niciodată în traduceri cunoscute ale lui Nicolae Spătarul sau în cele atribuite lui, iar sintagma *mai curînd* se întâlnește sporadic (vezi, de exemplu, **VT**, f. 418^v, 1 Mac. 2, 40, și **ACM**, f. 50^f, 118^v, 153^v). Alături de locuțiunea adverbială *de sîrg*, care este folosită frecvent, ca și în **Her.**, în celelalte traduceri ale sale se întâlnesc alte sintagme cu sensuri corespunzătoare, cum sînt *cît de sîrg*: "*cît de sîrg* va alerga cuvîntul lui" (**VT**, f. 250^v, Ps. 147, 4), *cu sîrguială*: "*sîrguia eghiptenii pre nărod cu sîrguială*" (**VT**, f. 32^v, Ieș. 12, 11, cf. și f. 33^f, Ieș. 12, 33, f. 316^f, Iez. 7, 11, f. 338^v, Dan. 2; 25, f. 339^v, Dan. 3, 25, f. 341^v, Dan. 6, 19, f. 384^f, 3 Esd. 2, 30, f. 416^f, Sus. 50, f. 422^f, 1 Mac. 6, 27; **MD**, f. 222^f; **MP**, f. 24^v, 62^v), *cu multă sîrguială*: "*alergă îndată cu multă sîrguială*" (**MP**, f. 67^f, cf. și 363^v; **ACM**, f. 25^f), *prin sîrguială*: "*pren sîrguială dînd lui judecată*" (**VT**, f. 211^v, Est. 8, 12, cf. și f. 224^v, Ps. 6, 10, f. 386^v, 3 Esd. 6, 10), *cît de curînd*: "*cît de*

miei Române], seria IV, tom I, 1977-1978, p. 76, și *Une version roumaine...* (II), citat la nota 2, p. 750.

curînd cătră ei să margă” (VT, f. 442^v, col. 1, 3 Mac.; MP, f. 202^f), foarte curînd (ACM, f. 110^v, 118^v, 147^v), dintre care *cu sîrguală, cît de curînd și foarte curînd* au o circulație mai largă în textele epocii.

3. Numeralul adverbial *de două ori* are în Her. forma *de dăori*: “să spală în toate zilele *de dăori*” (II 37), cf. și II 142, III 42, VII 23, 120; VIII 104. În 1976, noi am afirmat că aceasta este forma *de da-ori*, modificată de un copist în *de dăori*, și că forma *de daori* apare frecvent în scrierile lui Dosoftei, fapt pentru care am invocat-o drept dovadă că el a tradus *Istoriile* lui Herodot¹¹. L. Onu, în studiul filologic al ediției din 1984 a acestui text (p. 650-652), a considerat eronate afirmațiile noastre, încercînd să demonstreze că *dăori* nu reprezintă o modificare a formei *daori*, ci o formă creată independent: “Formal – afirmă L. Onu –, *dăori* se poate explica în trei feluri: 1. *doă ori*, pronunțat împreună > *doăori* > *dăori*. 2. *doo ori* > *doori* > *dăori*. 3. *doao ori* > *dooori* > *doori* > *dăori*. Cea mai probabilă este ipoteza întii”. În continuare, după ce arată că este puțin probabil ca *dăori* să aparțină lui Nicolae Spătarul, căruia el i-a atribuit traducerea *Istoriilor* lui Herodot, L. Onu presupune că “forma *dăori* aparține mai degrabă unui copist (poate același care a scris *băgără, descărcără, plecără, să împreună, scăpără*, în loc de *băgară, descărcară* etc.) decît traducătorului”, iar în încheiere ne mustră în următorul comentariu: “prin urmare, o demonstrație ca aceea a lui N. A. Ursu, după care *de dăori* constituie o modificare consecventă a lui *de daori*, din partea unui copist, și că această ultimă formă aparține scrisului lui Dosoftei, a fost și este posibilă dacă facem abstracție de istorie, de niște principii elementare ale criticii textuale și de structura generală a textelor din care extragem argumentele”. Să vedem deci ce informații ne oferă textele epocii și cum se explică de fapt forma *dăori* din Her.

Numeralul adverbial *de daori*, caracteristic limbii scrierilor lui Dosoftei (deși apare de două ori și în *Cazania* lui Varlaam), se găsește și în Cron.: “Dumnezăul său, carele i s-au arătat *de daori*” (f. 78^r, cf. și f. 75^v, 307^r, 367^v), text pe care, după cum am arătat (vezi 1.3.), L. Onu nu l-a avut în vedere în studiul filologic menționat, cu

¹¹ Vezi Dosoftei necunoscut, citat la nota 1, p. 4.

toate că asupra concordanțelor lingvistice între traducerea acestui cronograf și traducerea *Istoriilor* lui Herodot fusese informat atît prin studiul nostru din 1976 cît și, mai ales, prin studiile publicate de Doru Mihăescu în anii 1977-1980¹². Atît în **Cron.** cît și în scrierile lui Dosoftei (vezi, de exemplu, **DPV**, ps. 61, v. 34, **DVS**, sept., f. 3^v, 32^f, dec., f. 187^v, 206^v, 209^v, 243^v, ian., f. 36^v, **DP**, f. 17^v, a doua paginație, **DC**, f. 58^v, 62^f, 63^f, 63^v), accentul formei *daori* este pe *o*, *daóri*, scris (sau tipărit) de regulă cu ω (omēga). Numeralul adverbial *de daóri* nu se întîlnește în nici una dintre traduceri cunoscute sau atribuite lui Nicolae Spătarul, cu excepția traducerii *Istoriilor* lui Herodot, în care apare sub forma *de dăori*, cu accentul tot pe *o*, scris de asemenea cu omēga. Această formă nu poate fi însă asimilată formelor aberante, sporadice în text, *băgără*, *descărcără* etc., cum presupune L. Onu, pentru că în ele un *a accentuat* este pronunțat *ă*. Avînd în vedere și faptul că forma *dăori* este folosită consecvent în text, noi am presupus că în "izvodul cel vechi moldovinesc" după care a fost făcută copia din anul 1746 a traducerii *Istoriilor* lui Herodot, prima copie despre care avem știre, se afla forma *daori*, pe care un copist, poate cel care a executat copia din anul 1816, ultima și singura cunoscută, a modificat-o în *dăori*, fie sub influența lui *două ori*, fie prin analogie cu cuvinte în care un *a protonic* este pronunțat uneori *ă*, fonetism frecvent în graiurile moldovenești și des întîlnit și în **Her.** (de exemplu, *băltag*, VII 75, *cănaș*, I 171, *căpac*, I 48, *că-targă*, II 158, III 4, 41, 124, 136, V 30, 32, 38, VI 39, 41, 48, 95, VII 89, VIII 82, 120, *pălancă*, I 15, IX 15, 70, 98, 102, 106, *părăsang*, V 53, *tălant*, I 194, II 134, 135, 149, VI 136, *tăva*, I 119, și altele). Prezența în **Her.** a numeralului adverbial *de daori* (modificat de un copist sub forma *de dăori*) se poate deci datora remaniatorului acestei traduceri, care se dovedește a fi traducătorul necunoscut al cronografului numit "tip Danovici", identificat în persoana lui Dosoftei.

4. În **Her.** apare frecvent numeralul colectiv *îmbe*, alternativ cu sinonimul său *amîndouă*. După ce, la început, este folosit de trei ori numeralul *amîndouă* (I 37, 53, 60), apare de nouă ori consecutiv nu-

¹² Vezi nota 10.

meralul *îmbe* (I 74 (x 2), 75, 76, 80, 82, 85, II 19, III 11)), apoi, alternativ, *îmbe* (IV 11, 62, 201, V 119, VI 101, VII 11, VIII 18, IX 33) și *amîndouă* (IV 11, 101, 125, 134, 136, V 109, VII 166, VIII 16, IX 55, 97, 101). În cele două traduceri mai mari ale lui Nicolae Spătarul, VT și MD, MP, apare numai numeralul *amîndoa*. De exemplu, în VT, f. 39^v, Ieș. 26, 19, 21, 25, f. 40^f, Ieș. 28, 7, 12, f. 42^f, Ieș. 32, 19, f. 44^v, Ieș. 36, 21, 22, 26, f. 168^f, 4 Reg. 21, 12, și altele, în MD, f. 248^v, în MP, f. 33^v, 207^f, 250^v, 290^f, 424^v și altele. Doar în ACM am întâlnit o singură dată pe *îmbe*: "de *îmbe* părțile" (f. 74^f), alături de *amîndouă* (f. 75), dar prezența lui aici se poate datora remaniatorului acestei traduceri.

Numeralul *îmbe* apare des în Cron. (f. 139^f, 400^v, 404^f, 405^v, 502^f, 507^f, 509^f, 512^v, 514^v, 542^v, 597^v și altele) precum și în scrierile lui Dosoftei: DPV (ps. 16, v. 30, ps. 26, v. 47), DVS (sept., f. 11^v, 12^f, 25^v, oct., f. 48^v, 92^v, noiem., f. 107^f, dec., f. 209^v, 210^f, 220^f, 234^v, ian., f. 11^f, 27^f, și altele).

5. În Trad. MP, 5.8., am arătat că o particularitate a limbii lui Nicolae Spătarul este folosirea locuțiunii conjuncționale *în vreme ce*, care apare des în CIC, CIM, VT, MD, MP, alături de forma corespunzătoare *de vreme ce*, care se întâlnește mai rar. În ACM, al cărei text a fost probabil remaniat, apare numai forma *de vreme ce*.

În Her., la început apare de patru ori consecutiv forma *în vreme ce* (I, 3, 11, 24, 33), apoi, pînă la sfîrșitul textului, de cîteva zeci de ori forma *de vreme ce*, cu o singură excepție, unde apare varianta *de vreme că* (I 112). Presupunem deci că în Her. locuțiunea *în vreme ce* era folosită frecvent de Nicolae Spătarul pînă la sfîrșitul textului, dar a fost înlocuită de remaniator. În scrierile lui Dosoftei apare forma *de vreme ce* și, mai rar, varianta *de vreme că*, iar în Cron. forma *den vreme ce*.

6. Locuțiunea adverbială *cu bine* "favorabil, binevoitor". Her.: "I-au priimit foarte *cu bine* și I-au dăruit" (II 119), "grăindu-i *cu bini* străjării, el să mai potolia" (II 121), cf. și III 75; Cron.: "voi mi-ați vrut mie rău, iară Dumnedzău mi-au fost *cu bine*" (f. 25^f), "petrecea împărăția sa cu pace și *cu bine*" (f. 93^v), "vădînd că li-i împăratul *cu bine*" (f. 222^f), cf. și f. 404^v, 405^v, 483^f; DPV: "Dumnedzău, ce-m ești *cu bine*" (ps. 3, v. 8), "L-ai întîmpinatu-l cu dar și *cu bine*" (ps.

20, v. 5), “Ce să-m dai bucurie *cu bine*” (ps. 50, v. 34); “De ne-a spori Dumnedzău *cu bine*” (ps. 121, v. 8) cf. și ps. 21, v. 29, ps. 26, v. 14, ps. 35, v. 24, ps. 37, v. 34, ps. 40, v. 41, ps. 84, v. 13, ps. 85, v. 16, ps. 89, v. 57, ps. 90, v. 10, ps. 100, v. 83, ps. 101, v. 10, ps. 125, v. 8, ps. 147, v. 8; **DM**: “Și Dumnedzău *cu bine* le-au ascultat ruga” (în stihurile despre domni Moldovei, v. 32; vezi **DO**, p. 5); **DVS**: “să cădea să-i mulțamască *cu bine* (noiem., f. 10^v)”, “pre cela *cu bine* să-l biruiască” (mai, f. 133^v).

7. Vb. **I a se lăuda** “a amenința”. **Her.**: “zisă: «Nici așa nu să va bucura Chiros», și i *să lăuda*” (I 128), “foarte să scîrbi Chiros pre apă [...], și i *să lăuda* așa să o facă de slabă...” (I 189), cf. și III 77, IV 81; **Cron.**: “*s-au fost lăudînd* că va paște prilejul lui Mardoh și-i va hi moartea acolo” (f. 115^v), “*s-au lăudat* că, numai cît să va întoarce, cît nu va mai lăsa necăiuri călugăr de poveste” (f. 218^f), cf. și f. 228^v, 249^v, 313^f; **DPV**: “Că *să lăudară*-n sârbătoare / Să-i puie veșmînt de strecătoare” (ps. 73, v. 15; **DVS**: “audzînd pre-mpăratul *lăudîndu-să* că-i va împrăstia trupul mădulări” (oct., f. 73^v), “și-i dzîsă să desfacă boala împărătesei, *lăudîndu-să* cu amară muncă” (apr., f. 71^v), cf. și mai, f. 126^f.

8. Sintagma **a se mira ce (cum) va (vor) face** “a fi nedumerit în ce mod să acționeze”. **Her.**: “*mirîndu-să ce va faci* în vreme ce este așa...” (I 24), “*să mira ce va faci*; pentru că-vremea treci...” (I 190), “*să mira ce vor faci*; merge-vor [...], au...” (IX 98), cf. și II 121, III 1, 78, VI 134, VII 134, VIII 52, IX 53; **Cron.**: “să fece foamete preste tot locul, și *să mira* Isaac *ce va face*” (f. 15^f), “*să mira cum vor face* să facă samă lui Iosif” (f. 19^v), “*să mira cum va face* să-și răscumpere de cătră împăratul” (f. 118^v), cf. și f. 10^f, 30^f, 40^f, 51^v, 93^v, 95^f, 136^v, 165^f, 220^v, 231^v, 238^f, 268^v, 297^v, 432^f, 440^f, 446^f, 449^v, 450^f, 503^v, 574^f; **DVS**: “avea frică și *să mira ce va face*” (sept., f. 17^f), “*mirîndu-să ce va face* împăratul...” (noiem., f. 128^v), cf. și oct., f. 85^v, iun., f. 146^v, 149^f; **DC**: “*să mirară cum va faci*” (f. 260^v), cf. și f. 263^f.

9. În **Her.** apare o singură dată vb. **I mîna** “a trimite”: “să si-lească Cleomen să-l pui împărat, și cela *să mîi* oastea la Eghina” (VI 65). Tot o singură dată l-am întilnit și în **Cron.**: “*au și mînat* vărtaș oameni împărătești să-l păzască” (f. 451^f); în alte locuri este folosit

aici, în contexte similare, vb. *trimite* (f. 95^f, 298^f, 302^f, 320^v, 326^f, 424^v), *mîna* putînd fi astfel înlocuit de un copist. Acest verb apare în-
să frecvent în scrisorile lui Dosoftei. De exemplu, în **DVS**: “îndată
mîna împăratul de-l adusă” (sept., f. 5^v; cf. și 16^f), “audzînd de svîn-
tul, *au mînat* rugători de l-au chemat” (noiem., f. 128^v, cf. și 116^v,
125^v, 136^v), “*mîna* de-l adusară naintea sa” (dec., f. 214^f, cf. și 239^f,
240^v), cf. și ian., f. 4^v, mart., f. 40^f, 51^f, 61^v, apr., f. 73^f, mai, f. 116^v,
iun., f. 146^f, iul., f. 5^v; în **DC**: “și oblicind rîmlenii, *mînară* pre Malie
voivodul cu oști” (f. 77^f), cf. și f. 214^v, 234^v, 276^v, 286^f, 286^v.”

10. Expresia **a se umple de mînie** “a se mînia tare; a se enerva”
apare o singură dată în **Her.**: “auzînd împărații tătărăști cuvîntul
acesta [...], *să împle de mînie*” (IV 128). Ea se întîlnește des în
Cron.: “dac-audzî Pentefrei așe, *să împlu de mînie...*” (f. 21^f), “*să
împlu de mînie* ca un leu” (f. 256^v), “împăratul *să împlu de mînie*
spre fiiu-său” (f. 415^f), cf. și f. 102^v, 104^f, 117^f, 172^v, 223^v, 230^f,
265^f, 447^v, precum și în **DVS**: “deaca le vādzu, *să-mplu de mînie*”
(dec., f. 194^f), “*împlîndu-să de mînie*, au izgonit pre toți” (mărt., f. 26^f,
cf. și 51^f), vezi și oct., f. 67^v, mai, f. 134^v, iul., f. 6^v. Această expresie
apare o singură dată și în **ACM**: “*să împlură de mînie* cărturarii și
fariseii” (f. 49^v), traducere a lui Nicolae Spătarul remaniată, probabil,
de același traducător al **Cron.** (vezi în prezentul volum studiul *Altă
traducere necunoscută...*, 7.). În celelalte traduceri ale lui Nicolae
Spătarul nu mai apare. În **VT**, de exemplu, am întîlnit verbul *înmî-*
nia: “și el nu așe *să înmînia*” (f. 269^v, Is. 10, 7) și expresia *a se înfo-*
ca cu mîniile: “și înfocîndu-să cu mîniile, îndată a lui Andronic mo-
horîta haină luînd...” (f. 434^f, 2 Mac. 4, 38), “și încă viu fiind, și înfo-
cat cu mîniile...” (f. 441^v, 2 Mac., 14, 45), în **MD**: “fiind *de mînie bi-*
rui” (f. 225^f), iar în **MP**: “cu mult *mînios* și scîrbîit” (f. 345^f).

11. Expresia **a nu lăsa (rămîne, scăpa) (nici, măcară) de po-**
veste “a ucide pe toți”, care apare o singură dată în **Her.**: “socotea
nici de poveste să nu lasă vrîun grec” (VIII 6), este folosită de mai
multe ori în **Cron.**: “*n-au rămas* den cîți au fost acolo *nici unul*, în-
caj să să fie întors la Eghipet *pentru povestea*” (f. 38^v), “și au perit
toți galii, de *n-au rămas măcară unul* să margă în țara lor *de pove-*
te” (f. 148^f), “cît nu va lăsa necăiuri călugăr *de poveste*” (f. 218^f),
“de nu rămasă măcară una *de poveste*” (f. 321^f), cf. și f. 351^v, 411^v,

441^v, iar o dată în **DPV**: “De *n-au scăpat unul de poveste / Să-ntoarcă la urmă să dea veste*” (ps. 105, v. 39).

12. Locuțiunea verbală a **veghea voie** “a favoriza, a părtini” apare o singură dată în **Her.**: “Iar Solon, nimică *veghindu-i voie, zisă...*” (I 30). Această locuțiune și sintagma **voie vegheată** “favorizare, părtinire” se întâlnesc frecvent în **Cron.**: “nice mitelor nu să potrivii, nice *voie nemărui nu veghea*” (f. 163^v), “de vei vedea că fac vro strîmbătate, *să nu-m veghi voie* căce sînt împărat, ce să-mi tai capul” (f. 164^f), cf. și f. 273^v; “să făcu vonic Moisi în toată vîrsta ș-avea *voie vegheată* în toată curtea lui faraon” (f. 29^v), “I-au priimit pre-ngă sine și-i fece cinste mare și *voie vegheată*” (f. 62^f), “avea *voie vegheată* mare de la împăratul” (f. 149^v), cf. și f. 483^f, 484^f, în **DPV**: “Cînd vei veni cu pohoai, / Nimărui *n-ii veghea voaie*” (ps. 49, v. 10), “Pre-aceia ce-ț *veghe voaie, / Să nu ducă-n veci nevoaie*” (ps. 102, v. 63), “Acolo vor șede pre giudețe / Scaune, *neveghind voaie-n fețe*” (ps. 121, v. 18); “A ce faceț lege strîmbă, / În *voie* căuțînd *vegheată* / A vinovăț pentru plată?” (ps. 81, v. 7), în **DVS**: “căce nu *veghea voia* nimărui la dreptatea în giudețe” (ian., f. 36^v); “avînd *voie vegheată* la-mpărășie” (noiem., f. 185^f), în **DC**: “că *nu-ț va veghe voie, dacă vei greși*” (f. 56^v).

13. În **Her.** apare de cîteva ori vb. a (șe) **împlătoșa** și mai des adj. și s.m. **împlătoșat** “îmbrăcat cu platoșă”: “au zis slugii de l-au *împlătoșat* și l-au băgat în tabără” (VII 229), cf. și I 172, II 152; “10 mii de oameni *împlătoșat*” (VII 173), “1000 de *împlătoșat*” (IX 17) cf. și IV 160, V 111, VII 158, 202, 217; VIII 95; IX 11, 28, 29, 30. Prin aceste cuvinte sînt traduse vb. *ὀπλίζω* și s.m. *ὀπλίτης*.

În **VT** apare adj. *înzăoat* (f. 420^f, 1 Mac. 4, 7, f. 422^f, 1 Mac. 6, 35, f. 422^v, 1 Mac. 6, 43), prin care este tradus participiul vb. *θωρακίζω*, iar în alt loc s.m. *ὀπλοφόρος* este calchiat prin sintagma *purtător de platoșă*: “platoșe a *purtătorii de platoșe*” (f. 187^f, 2 Paral. 14, 8). Adj., s.m. *împlătoșat* nu apare nici în **VT**, nici în altă traducere a lui Nicolae Spătarul.

Vb. a (șe) **împlătoșa** și adj. **împlătoșat** se găsesc însă în **Cron.**: “s-au *împlătoșat* tot în her și ș-au pus coiful în cap” (f. 137^v), “că nu viteaz îndzoat, *împlătoșat*” (f. 120^f), “oameni tot *împlătoșat* și încoi-

faș” (f. 144^r), “oameni călări, și *împlătoșeș* și încoifaș” (f. 182^r), “cu sabia zmulă în mână, îndzuat și *împlătoșat*” (f. 454^r), cf. și 273, precum și în DC: “sulițe, fușturi de zvîrlit și un viteaz *împlătoșet* în cotigă” (f. 44^v).

14. În Her. apare de cîteva ori s.m. *sulițaș* “lăncier” (I 103, VII 41, 55, 103, VIII 90), prin care este tradus s.m. αἰχμοφόρος. Acest cuvînt nu apare în VT, unde sinonimul său s.m. δορυφόρος este calchiat prin sintagma *purtător de suliță* (f. 433^r, 2 Mac. 3, 23, f. 450^r, col. 1, 4 Mac. 6, f. 450^v, col. 2, 4 Mac. 8, f. 451^r, col. 2, 4 Mac. 9, f. 451^v, col. 1, 4 Mac. 9, f. 452^r, col. 1, 4 Mac. 11, f. 454^r, col. 1, 4 Mac. 17). S.m. *sulițaș* se găsește însă în Cron.: “80 de mii de *sulițaș*” (f. 80^r).

15. În Her. apare de două ori adj. *arătos* “voinic, bine făcut; chipeș”: “văzînd pre Darie om *arătos* și amintirile cu un noroc” (III 139), “i-au ales carei era *arătoși* și făcuse undeva și cîte o vitejie” (VIII 113).

În VT este folosit sinonimul *vederos*: “și acesta au lovit pre omul egipteanul, om *vederos*” (f. 142^r, 2 Reg. 23, 21), “om *vederos*” (f. 175^r, 1 Paral. 11, 23), “omul *vederos* și iute la lucrurile lui la împărați trebui a dvori” (f. 258^r, Pild. 22, 29). Adj. *vederos* “chipeș; de cinste, însemnat” se găsește și în DVS: “împăratul și cu noi sîntem *vederoș* și domnim” (oct., f. 59^v), “om *vederos*, de viață și plin de avere” (noiem., f. 111^v), “din rudă ca aceasta luminată și *vederoasă* fiind svîntul” (dec., f. 216^r), “cînsteș la stat, *vederos* și luminat în bunăță” (dec., f. 222^r), DC: “era *vederos* și viteaz, deci fu stratig” (f. 216^r), “l-au priimitu-l bucuros, vădzîndu-l *vederos* și statnic” (f. 266^r), “tînără frumoasă și *vederoasă*” (f. 268^r).

În Cron. se întîlnesc însă atît adj. *arătos*: “era Saul om mare la trup și *arătos*” (f. 62^r), “au ieșit o muiere luminată și cu podoabe împărătești, și cu dînsa mulțime de slujitori îmbrăcaș și *arătoși*” (f. 305^v), “era om cu chip și *arătos*” (f. 313^v), cît și sinonimele sale *arătător*: “că era tînăr și om foarte frumos și el [Alexandru Paris], și om *arătători*, și cu chip” (f. 133^r), “fiind om și viteaz, și *arătători*, și cu chip” (f. 327^r), și *vederos*: “frumusețele lui, și tot chipul lui cel *vederos*” (f. 117^r). Este posibil deci ca și adj. *arătos*, care nu este folosit

în alte traduceri ale lui Nicolae Spătarul, să fi fost introdus în **Her.** de remaniatorul acestei traduceri. Nu putem ști cum era tradusă de Nicolae Spătarul fraza din III 139 citată mai sus, dar Herodot spune acolo că Darie se arăta interesat să cumpere o haină de la Siloson, nu că era “om *arātos*”. Se vede că remaniatorul a “corectat” fraza fără să mai consulte textul original, cum de altfel se constată și în alte locuri.

16. Urmărind în cartea I din **Her.** frecvența adverbului **anume** “numit astfel” și a locuțiunilor adverbiale corespunzătoare **pre anume** și **pre nume**, am constatat că la început apare o singură dată *pre anume*: “fata împăratului, *pre anume* Evropa” (paragraful 2), formă care l-a determinat pe L. Onu să se întrebe, în glosarul ediției (la *pre nume*), dacă nu este o coruptelă, după care este folosit de cinci ori consecutiv *pre nume* (paragr. 2, 8, 23, 43, 60), apoi, alternativ, de patru ori *anume* (paragrafe 71, 92, 152, 209) și de șase ori *pre nume* (paragrafe 84, 96, 144, 179, 205, 209). Așadar, de 11 ori *pre nume*, de patru ori *anume* și o dată *pre anume*. Raportînd această situație la frecvența adverbului *anume* și a locuțiunii adverbiale *pre nume* (căci *pre anume* nu mai apare) în cărțile următoare din **Her.**, am constatat în ele o descreștere semnificativă a numărului de apariții ale locuțiunii *pre nume*. De exemplu, dacă în cartea a III-a *pre nume* apare de șase ori ((paragr. 30 (x 2), 68, 85, 120, 138), iar *anume* de patru ori (paragrafe 4, 50, 88, 145), în cartea a IV-a *pre nume* apare tot de șase ori (paragrafe 12, 78, 154, 159, 160, 162), în timp ce *anume* se întâlnește de 18 ori (paragrafe 5, 17, 78, 84, 108, 138, 145, 150, 151, 154, 155, 158, 159, 160, 161 (x 2), 165, 175). La fel și în cartea a VI-a, *pre nume* apare de două ori (paragrafe 71, 127), iar *anume* de nouă ori (paragrafe 14, 39, 71, 79, 85, 86, 102, 109, 119).

Și acest fapt arată că traducerea *Istoriilor* lui Herodot a fost remaniată de traducătorul cronografului “tip Danovici”, care a redus în textul remaniat frecvența locuțiunii adverbiale *pre nume*, înlocuind-o într-un loc cu *pre anume*, iar în alte locuri cu adv. *anume*. După cum atestă traducerea *Mintuirii păcătoșilor*, Nicolae Spătarul folosea locuțiunea adverbială *pre nume*. De exemplu, în **MD**: “era un croitor *pre nume* Ioan” (f. 196^f), “un boierin *pre nume* Ghiorghie” (f. 196^v), cf. și f. 194^v, 197^f, 198^r, 198^v, 207^f, 213^r, 214^f, 216^v, 223^r, 226^v, 229^f,

238^f, 239^v, 241^f, 250^v, 251^f; în MP: “un egumen [...] *pre nume* Antonie” (f. 63^v), “un sihastru *pre nume* Marco” (f. 120^v), cf. și f. 96^v, 259^v, 273^v, 347^f, 347^v, 369^v, 374^f. În VT am întâlnit atât *pre nume* (f. 259^v, Pild. 27, 15) cât și *pre anume* (f. 444^v, col. 2, 3 Mac.), datorat probabil primului revizor al traducerii. În CIC (f. 261^f), CIM (f. 254^v, 264^f) și ACM (f. 55^v, 122^v) apare adv. *anume*. Lipsa loc. adv. *pre nume* din aceste traduceri ale lui Nicolae Spătarul se poate datora remaniatorilor lor.

În Cron., unde nu se întâlnește loc. adv. *pre nume*, apare frecvent forma *pre anume*: “un om [...] *pre anume* Noe” (f. 1^f), “unui om ce-l chema *pre anume* Elcana” (f. 60^f), “un împărat *pre anume* David” (f. 276^f), cf. și f. 18^v, 51^f, 60^v, 63^f, 93^v, 97^v, 98^v, 120^v, 127^f, 131^f, 132^v, 204^v, 261^f, 334^f, 368^v, 414^f, 473^v, 520^v și altele, alternativ cu adv. *anume*: “un fecior a lui Ham, *anume* Hanaan” (f. 5^v), “o slujnică, *anume* Agar” (f. 8^v), cf. și f. 2^f, 6^v, 7^f, 15^v, 17^f, 28^v, 32^v, 47^v, 51^f, 52^f, 61^f, 63^f, 166^f, 215^f, 242^f, 258^v, 259^v, 261^v, 422^v, 519^f și altele.

Adv. *anume* apare și în scrierile lui Dosoftei. De exemplu, în DVS (sept., f. 5^v, oct., f. 65^v, noiem., f. 151^f, dec., f. 218^v, 243^v, mart., f. 40^v, iun., f. 138^v), și în DC (f. 167^f, 206^v, 255^v, 318^f).

17. În Her. este des folosită locuțiunea prepozițională *afară din* (de) “cu excepția”: “și *afară din* bir, mare venit ia și dintru acest lucru” (III 117), cf. și IV 87, 90, 198, 202, V 3 (x 2), 104, 115, VI 5, 53, 62, VII 21, 29, 51, 83, 95, 106, 107, 110, 161, 196, 212, IX 70, 71. Această locuțiune apare des și în VT: “să nu fie fie alți dumnezei *afară den* mine” (f. 36^v, Ieș. 20, 3), cf. și f. 57^v, Lev. 23, 38; f. 78^f, Deut. 1, 36, f. 87^f, Deut. 20, 14, f. 103^f, Iosua 22, 19, f. 134^f, 2 Reg. 7, 22, f. 141^v, 2 Reg. 22, 32, f. 163^f, 4 Reg. 12, 3, f. 210^f, Est. 4, 16, f. 253^f, Pild. 7, 2, f. 280^v, Is. 44, 6, f. 427^v, 1 Mac. 11, 70, și altele, precum și în MP: “să postești [...] tot anul miercurile și vinerile, *afară den* cele 12 zile a Născutului” (f. 22^v), cf. și f. 118^v, 184^v, 192^v. Este deci caracteristică limbii lui Nicolae Spătarul.

În Her. apare însă de mai multe ori și locuțiunea prepozițională sinonimă *alegînd din* (de), care nu se găsește în celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul: “împăratului celui mare este împărțit tot pământul pentru hrana lui și a oștilor, *alegînd din* biruri” (I 192), cf. și I 93, II 4, 77, 86, III 107, 122, 125, IV 13, 53, V 31, VI 33.

Analizînd frecvența în text a acestor două locuțiuni, constatăm că, pînă la cartea a IV-a, *alegînd din (de)* apare de opt ori, iar *afară din (de)* o singură dată, în cărțile IV-VI ele alternează, mai frecventă fiind locuțiunea *afară din (de)*, iar în cărțile VII-IX apare frecvent numai aceasta. Putem deci conchide că locuțiunea *alegînd din (de)* a fost introdusă în **Her.** de remaniatorul traducerii, care a înlocuit cu ea, la început în mod consecvent, locuțiunea *afară din (de)* din textul lui Nicolae Spătarul.

Locuțiunea *alegînd din* apare în **Cron.**: “și închipuința lui într-un ipostas, *alegînd den* nenăscut și de părinție” (f. 560^v, unde vb. *alege* “a excepta” este folosit și în alte locuri), “să fie exarh a tot Peloponisului, *alegîndu-să den* locurile Ierusalimului” (f. 464^r), cf. și f. 461^r, 461^v. Vb. *alege* “a excepta; a părtini, a favoriza” se întîlnește frecvent și în **DPV**: “Să giudece lumea *ne-alegînd* în fețe” (ps. 9, v. 18), “Iacă vă dzic să-nțalegeț / Și pre nime să *n-alegeț*” (ps. 81, v. 10), cf. și ps. 44^v, 14, 93^v, 2, 96^v, 16, 118^v, 18, 138.

18. În **Her.** apare de șase ori s.f. *oaste* într-o construcție neobișnuită: “aleasă 50 mii de *oaste* și trimisă...” (III 25), “lăsînd acolo cu dînsul 80 de mii de *oaste*” (IV 143), “să-mi dai 300 mii de *oaste* aleasă” (VIII 100), cf. și VIII 113, IX 66, 96. Nu am întîlnit această construcție în celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul. Ea apare însă frecvent în **Cron.**: “era 1000 de mii de *oaste* [...], iară Asa avea numai 500 de mii de *oaste*” (f. 80^r), “doi voivodz a împăratului cu dzece mii de *oaste*” (f. 444^v), cf. și f. 303^v, 304^r, 308^r, 351^v, 352^v, 398^r, 398^v, 453^r, 453^v, 458^r, 474^r, 496^v, 501^r. Această construcție apare și în **DVS**: “strînsără 120 de mii de *oaste*” (oct., f. 85^r). Tot aici se găsește și construcția similară *cinci mii de nărod*: “înmulțînd cinci pîini la *cinci mii de nărod*” (mai, f. 135^v), existentă și în **DM** (f. 79^v), despre care D. Pușchilă afirmă că este “traducere ad litteram după slavonă”¹³.

Aceiași paralelism între **Her.**, **Cron.** și **DVS** există și în cazul sintagmelor *om de oaste* și *om de război*. De exemplu, în **Her.**: “și *oamenii* cei *di oaste* a Misirului n-au fost vrînd să oștească” (II

¹³ Vezi D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, în “Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare”, seria II, tom. XXXVI, 1913-1914, p. 99.

141)", "să nu să calci de oameni de oaste" (VII 173), "240.000 egipteni oameni de război" (II 30), "vor cunoaște cum sîntem oameni bărbați de război foarte" (VII 9), cf. și IX 30; în Cron.: "ș-au luat cu sîne 32 de mii de oameni de oaste" (f. 52^r), "ș-au găsit numai oameni de oaste 1000 de mii" (f. 62^v, cf. și 440^v, 476^v, 499^v), "tot oameni vîrtoși de război" (f. 80^r), "era într-o catargă cîte 100 de oameni de război" (f. 261^r); în DVS: "[era] om de oaste de nărocul său" (dec., f. 236^r), "să dede a fi om de oaste" (ian., f. 25^v), cf. și: "un steag de vonici de oaste" (oct., f. 68^r, cf. și noiem., f. 99^v), "slujitori de oaste de cin" (noiem., f. 135^v, cf. și febr., f. 73^r, iul., f. 11^r).

2.2. Traducerea *Istoriilor* lui Herodot și scrierile lui Dosoftei au și alte particularități lingvistice comune, care nu se găsesc însă și în Cron. De exemplu:

1. În Her. apare o singură dată s.f. **fericință** "fericire": "știind *fericința* ominească cum nici într-un chip stă într-un loc" (I 5). În studiul filologic al ediției din 1984 a acestei traduceri (p. 600), L. Onu l-a considerat un derivat neobișnuit produs de Nicolae Spătarul. Este adevărat că în traduceriile lui se întîlnesc mai multe derivate neobișnuite similare, dintre care *dovedință* "dovedire" (VT, f. 449^r, col. 1, 4 Mac. 3, MD, f. 218^r, MP, f. 157^r, 388^r, ACM, f. 9^r, 18^v, 67^v, 75^v, 77^r, 157^v) și *iubință* "iubire" (CIC, f. 267^r, și MD, f. 193^v) sînt, probabil, creații ale sale. Derivatul *fericință*, care nu se întîlnește în celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul, este însă o particularitate a limbii lui Dosoftei, în scrierile căruia apar de asemenea numeroase derivate cu suf. *-ință*. Pentru *fericință*, cităm spre exemplu DPV (ed. 1974, titlul ps. 1, p. 27, și comentariul la ps. 28, p. 193), DM (f. 129^r), DVS (oct., f. 52^r, noiem. f. 166^r, 171^v, dec., f. 234^r, ian., f. 12^v, febr., f. 55^v, mart., p. 6, f. 45^r, 58^r, apr., f. 75^v), DC (f. 1^v, 121^r, 176^r, 349^v). Este surprinzător faptul că în DLR și în alte dicționare nu a fost înregistrat acest cuvînt. Prezența lui *fericință* la începutul traducerii *Istoriilor* lui Herodot poate fi deci o mărturie a intervenției lui Dosoftei în acest text.

2. În Her. apare de trei ori s.f. **lance**, alături de s.f. **suliță**, în următoarele contexte: "Zici sîngur cum visul au arătat cum de o lance de suliță voi peri; dară la gligan ce mîini sînt, sau ce lance, ca să mă omoară pre mini? [...] Iară acmu, de vreme ce zici de suliță, război

nu avem cu oamenii, să mă tem de *suliță*” (I 39), “dînd cu o gedea să lovască gliganul, el greși pre gligan și lovi pre fiul lui Crisos de muri. Acesta, lovindu-să de *lance*, împlu visul ce văzuse Crisos” (I 43). În primul citat, prin sintagma *lance de suliță* și prin s.f. *lance* este tradusă sintagma αἰχμη σιδηρῆν (αἰχμη “vîrf, bold, colț”, σιδηρῆν “de fier”), care în paragrafele precedente este tradusă prin sintagma *suliță de fier*: “arăta visul cum îl va lovi o *suliță de fier* și-l va omori” (I 34), “o vedere de vis [...] mi-au arătat cum puțin vei să trăiești, pentru că de o *suliță de fier* vei fi perit” (I 38)¹⁴. În același citat din I 39, s.f. αἰχμη, nedeterminat de σιδηρῆν, este tradus prin *suliță*, iar în I 43 prin *lance*.

Evident, sintagma *suliță de fier* din I 34 și 38, care putea fi și în I 39, în manuscrisul traducătorului, este neclară, pentru că o *suliță*, în accepția obișnuită a termenului, nu poate fi *de fier*, ci doar cu vîrful ei ascuțit *de fier* sau de alt metal. Ca atare, remaniatorul textului, probabil, înlocuiește sintagma *suliță de fier* cu sintagma *lance de suliță* și s.f. *lance*, cuvîntul *lance* avînt aici sensul “vîrf metalic ascuțit”. În continuare *lance* nu mai apare în text, iar vîrful metalic ascuțit al suliței și al săgeții este numit *fier*, cum sînt traduse s.f. αἰχμη în I 215: “la săgeți fierăle și la suliți le fac tot de aramă”, și s.f. λόγχη, cu același sens, în VII 40: “cu sulițele în gios, țiiindu-le cu fierăle spre pămînt”. Cf. și *hieră de săgeți* (IV 70), *fier de săgeată*, *fieră de săgeți* (IV 81), *hierul săgeții* (VIII 128).

În ediția din 1984 a Her., L. Onu credea că, în I 39, în sintagma “de o *lance de suliță*” avem o “traducere dublă”, adică o glosare a neologismului *lance* prin *suliță*, și transcrie textul astfel: “de o lance, de suliță”, iar în notă explică: “de suliță *trad. dublă* (vezi de o lance *preced.*)”. Noi considerăm greșită această emendare și vedem în folosirea sintagmei *lance de suliță* și a s.f. *lance* o încercare a remaniatorului traducerii de a indica sensul adevărat cu care fusese folosit de traducător cuvîntul *suliță* (eventual și sintagma *suliță de fier*) în locurile respective.

¹⁴ În traducerea modernă a *Istoriilor* lui Herodot, elaborată de Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef, București, 1961-1964, această sintagmă este tradusă *vîrf de fier*.

În secolul al XVII-lea, singurul cărturar din Moldova care folosește neologismul *lance*, mai ales cu sensul special: “vîrful metalic ascuțit al săgeții și al suliței; vîrf sau lamă ascuțite, sabie”, este Dosoftei. De exemplu, în DPV: “Are săgeț amîna scoase din tulbiță. / Arcul întins încoardă, *lancea* strălucește, / De strică și răstoarnă în ce să oprește” (ps. 7, v. 35), “Că iată păgînii încordară arce, / Pun săgeț în turbă, să grijesc de *lance*, / Și vin prin tunec cu arce pre-amîna / Întru să săgete pre cei fără vină” (ps. 10, v. 8), “Cu venin iute li-i arcul gata. / Fără de veste, cu *lancea* plină, / Vor să săgete cei fără vină” (p. 63, v. 9), “Că puternicul își face / Săgețile iuț de *lance*, / Cu jeratec înfocate” (ps. 119, v. 10), “Aceștia-s săgeț cu *lănci* călite, / De mîna puternic slobodzîte” (ps. 126, v. 11), cf. și ps. 37, v. 3), 44, v. 19, 54, v. 66, 56, v. 20, 77, v. 30, 82, v. 20; DVS: “Cu *lance* Manual în părț tăiat două” (ian., f. 36^v), “pre roată legat plină de *lănci* ascuțite și slobodzit cu roata din-deal la vale” (apr., f. 92^v), “Lui Ilarie cu *lance* cap tăiară” (iul., f. 12^v), cf. și sept., f. 33^r, noiem., f. 109^v, 115^r, dec., f. 199^v, 201^r, 218^r, ian., f. 12^r, 23^v, 41^v, 44^r, 48^v; în DC: “băgîndu-i în focuri și în roate cu scripeți, în cuțite și-n *lănci*” (f. 98^r).

Cu același sens apare cuvîntul *lance* și în VT: “și fuștele suleții lui ca sulul pîndzariului, și *lancea* lui de 600 sicli de fier” (f. 124^r, 1 Reg. 17; în B: “și lemnul suleții lui ca sulul pîndzariului, și *fuștele* lui de 600 de sicile de fier”), “cu *lancele* ochilor au sărit...” (f. 216^v, Iov 16, 10; în B: *țaglele*), “și vor tăia sabiile lor la pluguri, și *lancele* lor spre seceri” (f. 267^r, Is. 2, 4; B: *fuștiurile*). Și aici însă, ca și în Her., cuvîntul *lance* a fost introdus de remaniatorul traducerii, care se vedește a fi Dosoftei. În alte locuri din VT și în celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul nu se mai întîlnește acest neologism.

3. În Her. apare de două ori s.f. *zînă* “muză”, prima dată în titlul traducerii: “care istorie în nouă părți se împarte, carile să cheamă *mușe*, adecă *zine*, pentru dulceața cuvintelor”, iar a doua oară la sfîrșitul cărții I: “Sfîrșitul cărții dintîi a lui Irodod, ce să zice *zina* dintîi și Clio”. În celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul nu se mai întîlnește acest cuvînt. Este de presupus că a fost introdus în Her. de către Dosoftei, remaniatorul traducerii, în scrierile căruia s.f. *zînă* “zeiță, muză” se întîlnește frecvent. De exemplu, în DVS: “idolul Afro-

ditei, Venerii, *dzînei* spurcăciunelor” (sept., f. 18^r), “idolul *dzînei* Artemidei” (*ibid.*, f. 28^v, cf. și 29^r), “Că erai ca o *dzîna* de frumoasă” (mart., p. 6), “să jărtvască Afroditei strigoaiei, *dzînei* pîngăriciunilor” (mai, f. 135^r), cf. și noiem., f. 180^v. Într-un loc s.f. *muză* este glosat prin *zîna*, ca și în **Her.**: “și pre alalte *muze*, a înțălepiciunilor *dzîne*” (noiem., f. 164^v). În alte locuri apar și s.m. *zînoi* “zeu”: “popii lui Apolon *dzînoiului*” (sept., f. 30^r) sau *zîn*: “defăima naintea tuturor *dzîinii* elinilor” (oct., f. 62^r, cf. și 62^v); în **DP**: “*dzîna* dragostelor [...]”, o chema acea *dzîna* Chipra și Afrodita” (f. 123^v, a doua paginație), “Atina, *dzîna*-nțălepiciunii” (f. 124^v); în **DC**: “Afrodita, *dzîna* spurcăciunilor” (f. 5^v, cf. și 13^v).

4. În **Her.** apare expresia a se da în viață “a stabili relații apropiate; a trăi împreună”: “și văzînd ceilalți voinici, într-acest chip *să dederă în viață* cu eli împreună și cu celelalte amazoane” (IV 113). În celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul nu mai apare această expresie. În secolul al XVII-lea (după informația din fișierul *DLR*), se întâlnește numai în scrierile lui Dosoftei; în **DPV**: “Silește cu Domnul *să te dai în viață*” (ps. 36, v. 9), “Bine este a tot omul / *Să să dea-n viață* cu Domnul” (ps. 91, v. 2), “*Nu s-au dat cu minē-n viață* / Cel cu inemă sămață” (ps. 100, v. 15); în **DVS**: “și *dîndu-mă în viață* cu Petră, l-am întreat să-m dezlege nepriceperea ce avēam” (noiem., f. 150^v), “*acolo să dede în cunoștință* [marg.: *viață*] cu dumnedzăiescul Pavel” (*ibid.*, f. 179^v). Expresia *a se da în cunoștință*, cu același sens, mai apare în **DPV**, în comentariul la ps. 86: “Rahaáva blîdnița [...], căci *s-au dat în cunoștințe* cu iscoadele lui Isus, fiul lui Naviin...” (ed. 1974, p. 607).

5. Alături de locuțiunea adverbială *pre lesne*, folosită frecvent (vezi glosarul ediției din 1984), ca și în celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul, în **Her.** apare o singură dată și locuțiunea adverbială sinonimă **cu lesne**: “să poată apuca lucrurile mai *cū lesni*, ucisă pre toți...” (III 143). Această locuțiune este caracteristică limbii lui Dosoftei. De exemplu, în **DPV**: “Că tū, Doamnă svinte, *cū lesne* ni-i scoate...” (ps. 67, v. 95), “Și de boală *cū lesne* să-ntramă” (ps. 72, v. 12), “Și ca de vînt *cū lesne* s-or strînge” (ps. 77, v. 116), cf. și ps. 73, v. 63, ps. 89, v. 27); **DVS**: “apoi toate le-au fost *cū lesne*” (ian., f. 41^r), “carile nu-i *cū lesne* a le scrie” (apr., f. 94^r, cf. și 69^v); **DC**: “nu

să cu lesne pot spune" (f. 359^v, cf. și 322^v).

2.3. În **Her.** câteva toponime vechi grecești sînt înlocuite sau glosate prin corespondentele lor neogrecești sau turcești. Aceasta este însă o particularitate de traducere și a **Cron.**, unde se întîlnesc și cazuri de înlocuire ori glosare a unor toponime grecești prin corespondentele lor de origine slavă sau prin calcuri slave după termenii grecești respectivi, iar faptul că unele glosări din **Her.** sînt formulate în mod similar sau chiar identic cu cele din **Cron.** poate constitui un indiciu că ele se datoresc, ca și particularitățile lingvistice discutate mai sus, *remaniatorului* traducerii lui Nicolae Spătarul. De exemplu: "Tenidos, ce-i zic acmu Bogceada" (I 151, cf. și VI 31, 41), "și scapla, căriia îi zic elinești Crimni, ce să înfălegi «rîpi» (acum îi zic Crîm)" (IV 20), "Calhidon (acum să cheamă Cadicheoi)" (IV 85, cf. și 114), "spre Petrile Negri (unde zic Mavrosmilos acum)" (IV 85). Alături de *Peloponisos* (și var.; vezi *Indicele* ediției din 1984), în **Her.** apare de două ori, în cartea I, și *Moreea*, denumirea neogrecescă a regiunii respective: "și mai mult de țara *Moriei* o supusără laconii" (I 68), "[ionii] și cînd lăcuia la *Moreea*, încă era în 12 siminții împărțiți" (I 145), iar numele insulei grecești Χίος a fost înlocuit peste tot cu numele corespunzător turcesc *Sacîz* (în 11 locuri; vezi *Indicele* citat și p. 528 din studiul filologic al ediției; cf. și *sacîzani*).

În **Cron.**: "Samarina, carea să cheamă acmu Sevastin" (f. 85^v), "Vizantia [...], carele să cheamă acmu Țarigradul" (f. 99^r, cf. și 176^r), "Constantinagrada, iară noi îi dzicem Țarigrad" (f. 176^r, 181^v, 201^r, 222^v, 228^r, 234^r, 582^r; pentru Țarigrad, cf. și f. 284^r, 294^v, 301^v, 451^r; în orig.: Κωνσταντινούπολις), "Adrianagrada, adecă Udriul" (f. 164^r; în orig.: Ἀδριανούπολις, termen tradus peste tot prin corespondentul său slav *Udriu*, cf., f. 167^v, 356^r, 429^v, 466^v, 470^v, 471^r, 490^r, 504^r, 507^v), "este la Țarigrad un loc larg ce să cheamă grecește *Ipodrom*, iară turcește *Atmeidan*, cum am dzice românește «loc de cursul cailor»" (f. 274^r), "la *Ipodrom*, ce să dzice acmu *Atmeidan*" (f. 350^r), cf. și f. 181^v, 229^r, 272^v, "la *Zlatagrada*, adecă la *Scutari*" (f. 294^v; în orig.: Χρυσόπολις; în alte locuri apare în original și termenul Σκουταρι, cf. f. 254^v, 314^r), "la *Cetatea de Aur*, ce-i dzice acmu *Scutari*" (f. 360^r, 366^r), "la *Scutari*, ce să dzice

grecește *Cetatea de Aur*” (f. 434^v), “în ostrovul Hersonului, *adecă în Crîm*” (f. 311^r), “ostrovul Hersonii, *carele să dzîce Crîmul*” (f. 317^r), “strîmtoarea danei, *ce să dzîce acmu Baluclava*” (f. 320^r), “poarta cea de vînat *ce să dzîce acmu Balata*” (f. 321^r), “la Pelopónis, *adecă la moraiș*” (f. 400^r), “țara Pelopónisul, *careea să cheamă Morea; de unde sînt grecii moraiști*” (f. 476^r, cf. și f. 570^r), “fiind nașterea patriarhului de la *Moreea*” (f. 490^r, cf. și 325^r), “la cetate la Distră, *cei dzîc acmu Drîstor*” (f. 421^r). Ca și în *Her.*, numele insulei Χίος este înlocuit peste tot prin corespondentul său turcesc *Sacîz* (f. 442^r, 477^r, 516^r, 519^r, 522^r).

Unele glosări similare cu cele din *Her.* și *Cron.* menționate mai sus se găsesc și în *DVS* sau în *DC*. De exemplu, în *DVS*: “Pelopónisul, *adecă ostrovul moreanilor*” (noiem., f. 172^r), “luminatul ostrov Pelopónisul, *unde să cheamă Morea*” (*ibid.*, f. 176^r), “Pelopónisul [marg.: *Morea*]” (*ibid.*, f. 182^r), “Vizantia, *unde-i acmu Tarigradul*” (*ibid.*, f. 176^r), “Herson [marg.: *Corsun, Crîm*]” (mart., f. 23^r), “Herson, *ostrovul unde-i Crîmul*” (apr., f. 83^v), “Schitópolis *orașul șcheilor, adecă Udriul*” (iul., f. 10^v); în *DC*: “la Mesopotamie, *ce să cheamă sîrbești Mejdorecie*” (f. 131^r), “stratigul *Udriului*” (f. 235^r), “stratigul *Hiului [marg.: Sacîzului]*” (f. 293^v), “Aravía cea bogată, *cari să dzîci acmu Hinti*” (f. 333^v).

2.4. În *Her.* se întîlnesc sporadic unele glosări mai puțin obișnuite, prin simpla alăturare în text la termenul sau sintagma glosată a cuvîntului ori a sintagmei prin care se face glosarea, în general fără a fi despărțite prin virgulă sau alte semne de punctuație. De exemplu: “sosînd *la cel praznic, la nedeea*” (I 31), “la *Spartis, scaonul lacónilor*” (II 113, III 46), “viînd și la *Darie voroava, sfatul; zisă...*” (III 71; L. Onu, în ed. cit., p. 163 și 654-655, numește această glosare “traducere dublă”), “au de voie, au de [ne]voie, greșînd *vraja, își plini, potca, nărocul*” (IV 164; în ms.: *nărocului*, greșală de copist, iar s.f. *potcă* înseamnă “ursită”, nu “vrajă”, cum este explicat de L. Onu în glosarul ediției. În *MP*, *MD* și *CIM* apare și vb. a *potci* “a desemna; a decreta; a împlini ursita”; vezi *Trad. MP*, 4.34.), “iar *tătarîi, sachii aceștia în cap avea...*” (VII 64), “iar *etiopii, arapii cei negri cu piei de leu și de pardoși era îmbrăcați*” (VII 69), “300 de *sparteani, laconi împlătoșați*” (VII 200), “*vestiți sparteani, laconi*”

(VII 224), "viteaz *spartean, lacon*" (VII 226).

Acest mod de glosare nu se găsește însă și în celelalte traduceri cunoscute ale lui Nicolae Spătarul sau atribuite lui. Este posibil deci ca glosările menționate din *Her.* să aparțină remaniatorului traducerii, căci atât în *Cron.* cât și în *DVS* și *DC* apar numeroase glosări similare. De exemplu, în *Cron.*: "*Schitia, țara tătarască*" (f. 5^v)¹⁵, "un viteaz îndzăoat, împlătoșat" (f. 120^r), "de la acei arapi, sarachineni" (f. 449^v), "au trimis [...] *treaba, deaania* aceasta la împăratul" (f. 456^r), "*sarachinenii, arapii*" (f. 457^r), "cădzu pre mîna *agarinenilor, turcilor*" (f. 464^r), "puterea *agarinenilor, turcilor* să lăfîsă" (f. 465^r), "*ismailtenilor, agarinenilor și sarachinenilor*" (f. 473^r), "dzîseră să-i aducă o *cnigă, carte*, de beserecă să cetească" (f. 521^r); în *DVS*: "toată *Elada, țara grecească*" (oct., f. 71^r, cf. și apr., f. 85^r), "svînta *hlamidă, plașca svîntului*" (*ibid.*, f. 87^r), "avea un împărat, *crai a lor*" (*ibid.*, f. 88^v), "popind ea la aceia *bodz, idoli*" (dec., f. 242^v), "[moaștele] înfășîndu-le în *năfrămi, șirince*¹⁶ cu mirosuri, cu unsori scumpe" (ian., f. 2^v), "svinților *besrebnici, neluători de bani*" (*ibid.*, f. 48^r), "cu *mamca doica*, ce l-au aplecat" (mart., f. 33^v), "Tosif *imnograful, peasnopisețul*" (apr., f. 69^v), "era *măscărici, pelevan*, de îngîna pre alții" (*ibid.*, f. 84^r), "legea lor cea *saraținească, turcească*" (mai, f. 133^v), "să jărtvască Afroditei *strigoaiei, dzînei* pîngăriciunilor" (*ibid.*, f. 135^r), "*nepot, anepsei* svîntului" (*ibid.*, f. 139^v), "aproape de *orfanotrofie, bolniță de săraci*" (iun., f. 138^v), "acesta Chimină este *munte, măgură* în Asia" (iul., f. 2^v), "*Cetatea șcheilor, Schitopol*" (*ibid.*, f. 4^r); în *DC*: "feci *Eghipetul, Misiriul*" (f. 11^r), "fufînd *dumnedzăii, păpușile* tătîni-său" (f. 24^r), "să suiră *poîrnichi, prepeliță* de coperiră tabăra" (f. 47^r), "belciugi mare di băgat *jărdii, pârîngi* di purtat" (f. 58^v), "voi faci *voroavă, legătură* de paci" (f. 67^r), "*legile, pravilele* ce-au tocmit" (f. 75^r), "să feceră *orășenii, cetățenii* omă-

¹⁵ Cf. și: "numai *tătarii* [= scii] stau pre acea tocmală" (f. 202^v), "împăratul *schitilor*, adecă a *tătarilor*" (f. 354^r), "la *Schitia*, adecă la *țara tătarască*" (f. 576^r).

¹⁶ În *DLR*, s.v. *șirince*, menționea că în acest citat cuvîntul "atribuie calitatea ca un adjectiv" nu este deci adevărată, chiar dacă în original după *năfrămi* nu este virgulă, cum nu este virgulă nici după *mirosuri*, glosat prin *unsori*. Lecțiunea *înfășîndu-le* este eronată, în loc de *înfășîndu-le*.

noș” (f. 75^v), “îi făcea jărtvă, corban” (f. 103^f), “pentru smerenie, stidiniță” (f. 114^f), “să-i facă pomeni, comîndări” (f. 122^f), “nepot, anepsei lui Prov împărat” (f. 128^f), “monarh, samoderjeț în tot Apusul” (f. 133^f), “îl află în Ipodromion, Atmeidă” (f. 144^f), “spitale de hrănit săracii, mișei” (f. 164^f), “ș-au îmbrăcat sac, zăblău” (f. 182^v), “la limanul, vadul Sițeliei” (f. 223^f), “stratigul, hatmanul Anatolului” (f. 243^v), și multe altele.

2.5. Este posibil ca multe dintre numeroasele precizări, explicații sau comentarii aflate în **Her.**, care, cum a arătat L. Onu în aparatul critic al ediției din 1984, reprezintă *adaosuri la textul lui Herodot*, să aparțină remaniatorului traducerii, nu lui Nicolae Spătarul. Particularitățile lingvistice și de traducere citate în paragrafele anterioare îndreptățesc această propunere. Un atare exemplu îl pot constitui următoarele propoziții cauzale introduse cu conjuncția *că* aflate în construcții similare atât în **Her.** cât și în **Cron.** și **DVS.** În **Her.**: “acesta bogaz cade în marea ce să cheamă Propondis, *adică «înaintea Mării Negri», că Mării Negre Pondos îi zic grecii*” (IV 85), “Și pusă numele Dimarit, pentru că s-au fost rugat tot nărodul, pentru destoinicia lui Ariston, să-i dea Dumnedzău fecior, *că așa să înțelegi Dimaritos*” (VI 63; paragraful în care apare propoziția subliniată este abreviat în traducere); în **Cron.**: “și de pre atunce să cheamă aceea cetate Nicheea, că așa i-au dzîs atunce svinții oteți, *căce că nicheea să cheamă în limbă grecească «biruință», adecă cum au biruit pre spurcatul Arie*” (f. 200^v; comentariul subliniat nu este în Kigalas¹⁷, p. 220, nici în Dorotei¹⁸, p. 185), “și născu pre Emmanuil, carele să înțalege «cu noi Dumnedzău», *că emmanuil așa să înțalege în limbă jidovască*” (f. 527^v; comentariul subliniat nu este în Kigalas, p. 443, iar în Dorotei lipsește capitolul respectiv); în **DVS.**: “Într-aceastaș dzî svinții măcinici în Martiropól, și préacuviosul Marută, ce-au făcut cetatea în numele svinților, *că Martiropoli grecește să dzîce «cetatea*

¹⁷ Trimitem la unica ediție a cronografului lui Matei Kigalas, Veneția, 1650; exemplarul avut de Dosoftei în biblioteca se află acum la BAR, cota CR II-170343.

¹⁸ Trimitem la cronograful lui Dorotei de Monemvasia, ediția de la Veneția, 1752, din care un exemplar se găsește la BCU Iași, cota CR III-372.

de măcenici»” (febr., f. 70^r; comentariul subliniat nu se află în textul corespunzător din *Mineitul* grecesc, după care a fost tradus acest pasaj).

Probabil că nici următorul comentariu din **Her.**: “*pentru că streinii caută stăpînului, iar nu țării*” (II 163), adăugat în textul lui Herodot, nu aparține lui Nicolae Spătarul, ci remaniatorului traducerei. De asemenea, este posibil ca nici următoarele comentarii să nu fie ale traducătorului: “[în descrierea ceremonialului unei jertfe la egipteni] *postind mai nainte și rugîndu-să, belesc apoi boul*” (II 40), “*certă Feretima, fata lui Vatos, pre varchei, și certată fu și ea de la Dumnedzău*” (IV 205), “și sămn de strigători de oaste încă să arată, pre o scîndură stînd. Iar această veste așa veni, *pentru că Dumnedzău multe poate face*” (IX 100), ci mai curînd ale remaniatorului traducerii, care era cleric¹⁹.

Comentariul privitor desigur la asediile din anii 1645 și 1649 ale cetății Candia (din insula Creta) de către turci: “*care nu o pot turcii lua acum*” (III 59) poate fi atît al traducătorului cît și al remaniatorului.

2.6. Firește, s-ar putea cita din **Her.** și alte particularități lingvistice sau stilistice comune cu **Cron.** și cu scrierile lui Dosoftei, care pot constitui dovezi că traducerea *Istoriilor* lui Herodot făcută de Nicolae Spătarul a fost remaniată. Unele dintre ele sînt semnalate și în studiul precedent din prezentul volum, *Traducerea cronografului* numit “*tip Danovici*”..., 3.3., nr. 12, 23, 51, 52, 59. O delimitare mai strictă între stratul lingvistic al remaniatorului și cel al traducătorului este însă imposibilă, ca și în cazul textului remaniat al traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul. Considerăm totuși suficiente exemplele citate pentru a releva și în acest caz adevărul istorico-literar.

¹⁹ Vezi în prezentul volum studiul precedent, *Traducerea cronografului* numit “*tip Danovici*”..., 6. Mărturia unor comentarii moral-religioase...

3. În ce a constat remanierea acestei traduceri a lui Nicolae Spătarul?

3.1. Am încercat să demonstrăm în capitolele precedente că textul cunoscut al traducerii *Istoriilor* lui Herodot făcută de Nicolae Spătarul a fost remaniat de către traducătorul anonim al cronografului numit "tip Danovici", care poate fi Dosoftei, în anii tinereții sale, eventual ajutat de un colaborator apropiat, rămas necunoscut. Aceeași persoană a remaniat și traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul, cum am demonstrat în studiul *Noi informații...*, reprodus în prezentul volum. Mai mult sau mai puțin remaniate se dovedesc a fi și celelalte traduceri ale lui Nicolae Spătarul: *Cartea cu multe întrebări*, *Mintuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos și *Apologia contra lui Mahomed* a lui Ioan Cantacuzino. Pentru că Nicolae Spătarul traducea adeseori *literal* și lucra grăbit, precum și datorită faptului că, mai ales în tinerețe, întâmpina unele dificultăți în folosirea corectă a limbii române, toate traducerile sale se resimțeau, în măsură mai mare sau mai mică, de aceste neajunsuri, cum arată unui contemporani ai săi și cercetătorii de mai târziu care i-au folosit ori i-au studiat manuscrisele²⁰. Ca atare, pentru a putea fi utilizate, traducerile respective au fost remaniate, prin grija instituțiilor sau a persoanelor care l-au angajat pe Nicolae Spătarul să le efectueze. Căci, după toate probabilitățile, traducerile sale în limba română au fost făcute la cerere și au rămas la dispoziția celor care i le-au comandat: *Vechiul Testament* și celelalte scrieri cu conținut religios la Mitropolia Moldovei (de unde, cu excepția *Apologiei contra lui Mahomed*, au ajuns în anul 1686 în Țara Românească), iar *Istoriile* lui Herodot, după cum vom vedea, în biblioteca curții domnești din Iași.

Remanierea traducerii *Istoriilor* lui Herodot diferă însă de cea a traducerii *Vechiului Testament*, deși ambele au fost remaniate de aceeași persoană (sau de aceleași persoane). În timp ce traducerea *Vechiului Testament* a fost corectată și, probabil, substanțial îmbunătățită prin confruntarea ei cu textul original al *Septuagintei*, traducerea *Istoriilor* lui Herodot nu a mai fost confruntată cu textul original,

²⁰ Vezi informațiile aflate în lucrările citate la notele 8 și 9.

ci doar *rescrisă*, cu care prilej remaniatorul a îndreptat, probabil, numeroase fraze traduse literal de Nicolae Spătarul, imprimând astfel textului cursivitatea pe care o are în prezent, a înlocuit multe cuvinte, locuțiuni sau expresii eventual nepotrivit folosite de traducător cu cele folosite în mod obișnuit de el, a mai făcut unele glosări, actualizări de toponime sau diferite comentarii pe marginea textului lui Herodot, și altele. În consecință, multe defecte "din naștere" ale acestei traduceri a lui Nicolae Spătarul, cum sînt confuziile surprinzătoare în identificarea sau actualizarea unor toponime ori nume de grup și traducerea eronată a mai multor cuvinte *au rămas necorectate*. Aproximativ la fel, dar în proporție mai mică, se prezintă lucrurile și în celeralte traduceri ale lui Nicolae Spătarul, remaniate fără confruntarea lor cu textele originale.

3.2. Neobservînd faptul că între limba traducerii *Istoriilor* lui Herodot din copia unică și tîrzie pe care o cunoaștem și cea a traducerii *Cărții cu multe întrebări* și a succintelor texte românești autografe ale lui Nicolae Spătarul (rugăciunea *Tatăl nostru*, *Crezul* și fragmentul din slujba pavecerniții) există nu numai cîteva concordanțe, ci și deosebiri semnificative, și raportîndu-se la limba traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul nu prin consultarea copiei din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, care conține mai numeroase particularități ale limbii traducătorului, ci prin intermediul unui indice al *Bibliei* de la 1688, L. Onu nu și-a putut da seama că în traducerea *Istoriilor* lui Herodot se află un strat lingvistice deosebit de cel al traducătorului, identificat de el în persoana lui Nicolae Spătarul, că textul acesta a fost remaniat.

3.3. În capitolul intitulat *Unele observații privind tehnica traducerii* din studiul filologic al ediției din 1984 (p. 506 și urm.), L. Onu comentează concepția lui Nicolae Spătarul despre traducere și modul în care a tradus el *Istoriile* lui Herodot. Considerînd lucrarea efectuată din proprie inițiativă, la Constantinopol, în anii 1668-1670, cînd Nicolae Spătarul era în plină maturitate, autorul credea, împreună cu Al. Cizek, că "traducătorul a operat o selecție în lucrarea lui Herodot, traducînd cu predilecție acele pasaje care prezentau un oarecare interes politic, social sau moral pentru societatea românească a vre-

mii" (p. 507). Observația aceasta nu corespunde însă realității, deoarece lucrarea lui Nicolae Spătarul nu este o antologie de texte "selecitate" din opera lui Herodot, ci o traducere propriu-zisă, cu unele paragrafe omise, iar multe altele abreviate sau rezumate. Acest mod neobișnuit în care a realizat el traducerea și numeroasele *greșeli de traducere* pe care le conține lucrarea se explică, mai curînd, prin faptul că, după toate probabilitățile, a fost efectuată în anii tinereții sale și la cerere, nu din proprie inițiativă.

Din cele 1534 de paragrafe pe care le conțin *Istoriile* lui Herodot (cartea I, 216; II, 182; III, 160; IV, 205; V, 126; VI, 140; VII, 239; VIII, 144; IX, 122), 27 de paragrafe nu au fost traduse, iar 604 sînt abreviate sau rezumate (potrivit precizărilor făcute de L. Onu în aparatul critic al ediției). Analizînd distribuția paragrafelor netraduse, abreviate sau rezumate în cele nouă cărți, am constatat că numărul acestora sporește în mod considerabil spre sfîrșitul lucrării. Astfel, dacă în cărțile I-IV, din cele 763 de paragrafe cîte conțin ele, 16 au fost omise, iar 126 sînt abreviate sau rezumate, majoritatea lor (79) aflîndu-se în cartea II, cu descrierea Egiptului, din cele 771 de paragrafe cîte conțin cărțile V-IX, 11 au fost omise, iar 478 sînt abreviate sau rezumate. Se observă deci, spre sfîrșitul traducerii, o *grabă* a traducătorului, o plictiseală, am spune.

În cîteva locuri traducătorul motivează astfel omiterea sau abrevierea ori rezumarea paragrafelor respective (sublinierile noastre): după ce rezumă astfel paragraful II 60: "Și întru aceste praznice și nidei fac mulți lucruri ciudati, *carile le lăsăm, pentru supărari [...]*, și fac obiceiurile lor la praznicile la carile mai sus zisem, și *le lăsăm, pentru zăbavă*", omite paragrafele 61-63, în care sînt descrise obiceiurile respective; rezumatul paragrafelor II 143-146 se încheie cu fraza: "Iar pentru bojii elînilor multă osebire este și între egiptii, *care lucru părăsim, pentru lungimea povestii, să mai spunem*"; paragraful II 156, tradus fragmentar, se încheie cu fraza: "iară pentru căci este ostrovul îmblători, zic ei niști basni multe a bozilor, *cari li părăsăsc acum iară*"; după rezumarea paragrafului IV 32, privitor la ipervorei, sînt omise paragrafele 33-35, cu motivația: "Și este aice o poveste foarte încîlcită pentru acești ipervorei, cum să fie venit la dînsii vrajă de la Dil, *carile noi acum le lăsăm, pentru nefolosința*"; rezumatul

paragrafului V 54 privitor la calculul distanței dintre Sardis și Susa se încheie cu fraza: “Și în alt chip să poate afla acesta lucru cât este di departe, *care lăsăm acum*”; paragrafele V 67-68 sînt rezumate astfel: “Asămănîndu-să și el moșu-său de la Argos, lui Clisthen, carile fece sichionilor mult măcăz și le împărți neamurile în felul dobitoacelor, și *altile multe făcea, carile, pentru nefolosință, le lăsăm într-o laturi*”; după rezumatul paragrafului V 87, încheiat cu fraza: “*Această istorie lungă este și în multe feliuri, ce noi o scurtăm, pentru nefolosința, și o facem mai mică*”, este omisă povestea expusă în paragraful 88; rezumatul paragrafului VII 122, într-o serie de alte paragrafe privitoare la înaintarea lui Xerxes asupra Greciei, abreviate sau rezumate, se încheie astfel: “pentru că multe cetăți au trecut pînă a ajunge la Thermis, și altile prin pregiur, *carile acmu le lăsăm, pentru zăbavă*”; în paragraful VI 153 este omisă o lungă narațiune genealogică privitoare la Ghelon, tiranul Siciliei, iar în continuare sînt rezumate paragrafele 154-156.

Așadar, grăbit să termine cât mai repede lucrarea, Nicolae Spătarul a eliminat pe tot parcursul traducerii numeroase informații din textul lui Herodot, pe care le-a considerat neinteresante sau nefolositoare pentru cititor. Omiterea sau comprimarea unor pasaje din textele originale și motivări ale acestui fapt în formulări similare celor citate mai sus se întîlnesc și în alte două traduceri atribuite în ultimul timp lui Nicolae Spătarul. De exemplu, în traducerea părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor* (copia din ms. 2517 de la BAR): “și altile multe, *carele pentru lungimea le lăsăm*” (f. 38^v); “pre carii nu scriu, *pentru scurtarea*” (f. 143^v); la sfîrșitul capitolului 53 din traducere (f. 348^v) este omis un lung pasaj din original (p. 241 jos – 242 mijloc, cap. 12 al părții a doua); privitor la arhieriei; în cuprinsul capitolului 57 din traducere (f. 362^r-363^r) este comprimat un lung pasaj din original (p. 256 mijloc – 260 sus, sfîrșitul cap. 16 al părții a doua), privitor la arbitrii războiului; comprimat este și capitolul 58 din traducere (f. 363^v-366^v), care în original cuprinde p. 260 sus – 268 jos (sfîrșitul cap. 17 al părții a doua). În traducerea *Apologiei contra lui Mahomed* (ms. 91 de la Direcția Iași a Arhivei Naționale): “și prorocii încă nu numai pentru Domnul Hristos au prorocit, ce și pentru Fecioara Maria maică-sa, *carele pentru mulțimea le lăsăm, să nu*

fi să supere" (f. 27^v), "pentru care lucru toate cuvintele acestea au laudă mare prea desăvîrșit și arată pre Hristos fiul lui Dumnedzău adevărat și deplin, *carele pentru mulțimea le vom lăsa, nesocotind acesta lucru că va fi cu greșală*" (f. 68^v).

Este posibil însă ca multe paragrafe din textul traducerii lui Herodot să fi fost abbreviate sau rezumate de remaniator, cu prilejul *rescrierii* lucrării, în cazurile în care nu a putut clarifica sensul unor fraze traduse literal de Nicolae Spătarul sau a considerat și el că unele informații sînt mai puțin interesante pentru cititorul român și, ca atare, pot fi eliminate.

Unele indicii că Nicolae Spătarul a tradus *Istoriile* lui Herodot nu numai în grabă, ci și în *anii tinereții sale*, pot fi surprinzătoarele confuzii ale traducătorului în actualizarea unor toponime sau nume de grup și dificultățile întîmpinate de el în încercarea de a adapta numeroase unități de măsură și unități monetare din textul lui Herodot la unitățile corespunzătoare curente atunci în țările românești sau în sud-estul Europei, confuzii și greșeli care nu dovedesc "*o bună cunoaștere a geografiei sud-estului Europei, o cunoaștere ieșită din comun*", cum o aprecia L. Onu (ed. 1984, p. 529), și nu pot fi atribuite unui cărturar "*în plină maturitate, cu o bogată experiență de viață*" (*ibid.*, p. 551; sublinierile noastre). De exemplu, *Mýsia* (gr. Μυσία) "regiune în vestul Asiei Mici, între Lydia și Frigia, în fața insulei Lesbos" este confundată de traducător cu *Moesia* și numită deci, prin actualizare eronată, "*țara sîrbilor*" (VII 42), iar *mísii* (gr. μίσοι) "misienii", confundați cu *moesii*, sînt numiți fie *sîrbi* (I 28, III 90, VII 74), fie *bulgari* (I 36, 37, 171, VI 20). După cum am văzut, și în *Cron.* sau în scrierile lui Dosoftei se întîlnesc actualizări similare de toponime și de nume de grup, dar nu și asemenea confuzii.

Cu privire la dificultățile și neajunsurile adaptării unor unități de măsură sau monetare, sînt edificatoare următoarele concluzii ale lui L. Onu: "traducătorul *parcă a uitat* [sublinierea autorului, n.n.] valoarea unor unități de măsură românești curente: valoarea *funiei*, ca măsură de lungime, a *găleșii* ca măsură de capacitate, iar în două locuri (din 5) el uită valoarea *talerului*. *Mila*, folosită adesea în transformările pe care le efectuează traducătorul român, are valori foarte

variabile" (*ibid.*, p. 541), "examinarea încercărilor de a adapta numeroase unități de măsură și unități monetare ale textului herodotean [...] dovedește, adesea, un fel de afazie din partea traducătorului. Transpunerile terminologice nu concordă totdeauna cu valorile numerice, iar transformările terminologice și valorice, pe care le operează în alte cazuri, sînt adesea foarte aproximative" (*ibid.*, p. 548). Toate aceste neajunsuri constituie pentru L. Onu dovada faptului că traducerea a fost efectuată la Constantinopol: "Dacă traducerea s-ar fi făcut pe pămînt românesc, traducătorul ar fi avut posibilitatea să-și verifice cunoștințele din domeniul metrologiei și al circulației monetare românești" (*ibid.*, p. 541).

4. Datarea și localizarea traducerii

4.1. Faptul că traducerea *Istoriilor* lui Herodot făcută de Nicolae Spătarul ni s-a transmis într-o copie remaniată, după cum am văzut, de către traducătorul cronografului "tip Danovici", identificat în persoana lui Dosoftei, împune, în mod firesc, revizuirea datării ei propusă de L. Onu în studiul filologic al ediției din 1984 (p. 604-608), pentru că această problemă trebuie privită acum în lumina altor date de referință. Căci traducerea cronografului "tip Danovici" a fost elaborată, probabil, între anii 1650-1660, iar remanierea traducerii *Istoriilor* lui Herodot a putut fi făcută după cîțiva ani de la efectuarea ei, în timp ce Dosoftei era episcop la Huși, apoi la Roman, deci pînă în anul 1670.

În ultimul timp a fost emisă și ipoteza că traducerea *Istoriilor* lui Herodot s-a făcut la cererea domnitorului Vasile Lupu, nu din inițiativa traducătorului. În comunicarea intitulată "*Istoriile*" lui Herodot în limba română. *Constatări și ipoteze*, prezentată în ședința din 28 noiembrie 1996, la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" din Iași, istoricul Ștefan S. Gorovei s-a întrebat, pe drept cuvînt, de ce s-au tradus *Istoriile* lui Herodot în secolul al XVII-lea, prematur în cultura românească, și cine putea să aibă atunci un interes special în efectuarea acestei traduceri. Considerînd că "o asemenea traducere nu a putut fi decît urmarea unei înalte inițiative, a puterii laice sau a celei ecleziastice" și că cel interesat de efectuarea ei putea fi numai dom-

nitorul Vasile Lupu, Șt. S. Gorovei a conchis: "Istoriile lui Herodot s-au tradus în Moldova lui Vasile Lupu, din porunca acestuia, într-o vreme cînd programul său politic putea să confere celebrei opere a antichității eline un caracter de manifest de putere, legitimînd, ca orice istorie, pretențiile sale de stăpînire imperială (ecumenică). Nimeni altcineva, în Moldova anilor 1645-1649²¹, nu mai putea să aibă un asemenea gînd"²². Această ipoteză a fost întemeiată și pe faptul că în acea perioadă are loc o expansiune a culturii grecești, care a putut stimula și în cultura românească interesul cuvenit și inițiativa traducerii unor scrieri religioase sau laice grecești. Șt. S. Gorovei a amintit prezența în acei ani la Iași, cu diferite prilejuri, uneori timp mai îndelungat, a ilustrului cărturar grec Meletie Sirigul (1586-1664), un apropiat al domnitorului Vasile Lupu și al altor personalități din sfera puterii și a conducerii bisericii ortodoxe din Moldova. În atare împrejurări va fi fost inițiată atunci și traducerea, de către același Nicolae Spătarul, a *Apologiei contra lui Mahomed* a împăratului bizantin Ioan Cantacuzino, transpusă de Meletie Sirigul în greaca populară, versiune care circula în copii manuscrise și în Moldova și după care a putut fi efectuată traducerea românească, pînă în luna ianuarie 1661, cînd este semnalată existența ei²³.

4.2. Ipoteza plauzibilă a traducerii *Istoriilor* lui Herodot din inițiativa domnitorului Vasile Lupu a fost emisă și argumentată de Șt. S. Gorovei în *principiu*, fără a fi raportată la persoana traducătorului, pînă nu demult *anonim*. Acum însă, cînd cercetările privind paternitatea acestei traduceri au depășit faza ipotezelor și a controverselor,

²¹ Cînd au loc cele două asedii ale Căndiei de către turci, la care se referă comentariul traducătorului sau al remaniatorului citat mai sus, și cînd Vasile Lupu dorea organizarea unei cruciade împotriva turcilor.

²² Textul acestei comunicări, care, cu deosebită amabilitate, ne-a fost pus la dispoziție de domnul Șt. S. Gorovei, a apărut de curînd în "Arhiva genealogică", V (X), 1998, nr. 3-4, p. 155-170, împreună cu textul altei comunicări a domniei sale, *Circulația "Herodotului" de la Coșula: explicații genealogice pentru un fenomen cultural*, prezentată în ziua de 11 mai 1997, la cel de-al VIII-lea Congres de studii genealogice.

²³ Vezi în prezentul volum studiul *Încă o traducere necunoscută a lui Nicolae Spătarul...*, 2.

fiind dovedit pe deplin faptul că traducerea a fost făcută de Nicolae Spătarul și că lucrarea lui a fost remaniată de către traducătorul cronografului numit "tip Danovici", este necesar să vedem dacă ipoteza traducerii din inițiativa lui Vasile Lupu concordă cu datele biografice ale traducătorului. Acest lucru impune restudierea problemei controversate a anului nașterii lui Nicolae Spătarul.

În articolul *Contribuții la biografia lui Nicolae Milescu Spătarul: anul nașterii – 1625? Anul morții – 1707*, apărut în revista "Ico-nar", III, 1997, nr. 6, p. 12-15, Mihai Pînzaru a dovedit, cu facsimilele unor documente aflate în Arhiva Centrală de Stat de Acte Vechi (ȚGADA) din Moscova, că Nicolae Spătarul a murit în iunie 1707, informație introdusă în circuitul științific încă din anul 1985 de cercetătorul I. Eremia de la Chișinău. Cu privire la data nașterii sale, autorul readuce în discuție anii cunoscuți: 1625 (?), propus în 1883 de Émile Picot, primul biograf al lui Nicolae Spătarul, considerat între timp de mulți cercetători drept *adevăratul său an de naștere*, și 1636, dedus din răspunsul dat de Nicolae Spătarul împăratului Chinei, în cadrul audienței din 19 iulie 1676, că "este în vîrstă de 40 de ani", informație introdusă în circuitul științific de cercetătorul rus I. N. Mihailovski, în anul 1896. Căci, așa cum observă pe drept cuvînt M. Pînzaru, acceptarea sau respingerea uneia dintre aceste date prezintă o mare importanță pentru aprecierea corectă a activității sale literare, științifice și politice, în funcție de vîrsta pe care ar fi avut-o în diferite perioade.

Bine informat, M. Pînzaru prezintă cîteva *inadvertențe* între vîrsta pe care ar fi avut-o Nicolae Spătarul, raportată la anul 1636, și calitatea sau funcția avute de el la anumite date, atestate documentar, și conchide: "în urma acestor inadvertențe considerăm că anul 1636 nu este anul real al nașterii [lui Nicolae Spătarul, n.n.] și că, în lipsa unor date documentare, trebuie să menținem cu semnul întrebării anul 1625, anul atribuit de Émile Picot, unul din marii săi biografi, care probabil a avut la dispoziție surse grecești pentru a admite această dată" (p. 13).

Dintre inadvertențele semnalate de M. Pînzaru, următoarele două pot fi, într-adevăr, avute în vedere cu atenția cuvenită. Prima este cea între informația lui Nicolae Spătarul din *Enchiridion sive*

Stella Orientalis Occidentali splendens că, la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol, l-a avut profesor pe *Gavriil Vlasios*, "meus olim professor in urbe imperatoria"²⁴, și faptul că *acesta este atestat profesor acolo în jurul anului 1638*; mai târziu, prin 1642 a trăit câțva timp în Moldova, în 1647 este atestat mitropolit la Naupta și Arta²⁵, iar în 1650 era profesor la Țirgoviște²⁶. Este posibil deci, cum conchide și M. Pînzaru, ca Nicolae Spătarul să-l fi avut profesor pe Gavriil Vlasios prin anii 1638-1640, la vârsta de 12-14 ani.

A doua inadvertență semnificativă este cea între vârsta de numai 23 de ani, pe care ar fi avut-o Nicolae Spătarul în 1659, dacă s-ar fi născut în 1636, și faptul că domnitorul Gheorghe Ghica îl trimite atunci în Transilvania, în fruntea unui corp expediționar de o mie de ostași. De bună seamă, la acea dată el era mult mai în vîrstă, căci este greu de crezut că i se putea încredința o misiune militară atît de importantă unui tînăr de 23 de ani.

Pe de altă parte, cum sugerează și M. Pînzaru, răspunsul dat de Nicolae Spătarul împăratului Chinei, în 1676, că este în vîrstă de 40 de ani trebuie apreciat, în circumstanța respectivă, drept o informație convențională. După ce l-a informat pe împărat, în cifre rotunde, că țarul Rusiei are 50 de ani (majorîndu-i vârsta reală cu trei ani) și că domnește de 30 de ani, spre a-l încredința astfel pe interlocutor că stăpînul său este la vârsta bunelor chibzuielei, avînd și experiența politică cuvenită, ambasadorul țarului va fi considerat nepotrivit să-i răspundă împăratului Chinei că și el este în vîrstă de 50 de ani. Ca atare, și-a declarat, tot în cifră rotundă, o vîrstă mult mai mică.

Este posibil deci ca Nicolae Spătarul să fi fost cu aproximativ zece ani mai în vîrstă decît ne-am obișnuit să credem. Fiind un om

²⁴ Vezi Nicolae Spătarul Milesco, *Manual sau Steaua Orientului strălucind Occidentului*, ediție îngrijită, cu traducerea textului latin, note și comentarii de Traian S. Diaconescu, Iași, 1997, p. 40.

²⁵ Vezi É. Legrand, *Bibliographie hellénique...*, vol. III, Paris, 1895, p. 287-288.

²⁶ Vezi P.P. Panaitescu, *Nicolae Milesco Spătarul (1636-1708)*. Versiunea românească de Silvia P. Panaitescu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei, Iași, 1987, p. 7.

cultivat și știind bine limbile greacă, latină, slavonă și italiană, a fost multă vreme gramatic în cancelaria domnească, în domnia lui Vasile Lupu și în cea a lui Gheorghe Ștefan. În această calitate, el a putut fi însărcinat de Vasile Lupu sau de alte persoane din sfera puterii și cu efectuarea unor traduceri de care aveau nevoie, cum este cea a *Istoriilor* lui Herodot sau *Apologia contra lui Mahomed* a lui Ioan Cantacuzino.

4.3. În mod firesc, manuscrisul autograf al traducerii *Istoriilor* lui Herodot efectuată de Nicolae Spătarul a fost predat imediat curții domnești din Iași, care a comandat și, eventual, a finanțat executarea lucrării. El s-a păstrat în biblioteca domnească (oricât de mică va fi fost aceasta!) pînă cînd, în împrejurări necunoscute, s-a hotărît remanierea (rescrierea) traducerii, după care manuscrisul lui Nicolae Spătarul a fost anulat, fiind înlocuit în bibliotecă cu copia versiunii remaniate. Probabil acesta este textul la care se referă D. Cantemir, în următoarea frază din *Descriptio Moldaviae*, partea I, cap. 4, unde sînt descrise ținuturile și târgurile Moldovei: "Legebamus aliquando in Herodoti manuscriptis historiis ad Hierasum tribus diebus ab Istro bellicosissimam Taiphalorum gentem habitasse, civitatemque amplissimam condidisse"²⁷.

Aceeași informație despre taifali, cu invocarea mărturiei lui Herodot, se găsește și în *Hronicul* lui Cantemir, precum și într-o notă marginală a sa pe f. 19^r a copiei versiunii în șapte capitole a operei lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, aflată într-o bibliotecă din Sankt-Petersburg²⁸.

²⁷ Vezi ediția jubiliară a acestei opere, București, 1973, p. 76; pe p. 77 se află următoarea traducere a textului citat: "Citeam odată într-o copie scrisă de mîna a *Istoriilor* lui Herodot că neamul foarte războinic al taifalilor locuise pe Prut, la distanță de trei zile de Istru, și că întemeiasă o foarte mare cetate".

²⁸ Vezi studiul filologic al ediției din 1984 a traducerii *Istoriilor* lui Herodot, p. 612-614, precum și articolul nostru, *Notă la bibliografia lui Dimitrie Cantemir*, în "Cronica" XXXII, 1997, nr. 5, p. 10, reprodus în volumul *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, 2002, p. 34-36, unde am arătat, între altele, că această copie a versiunii în șapte capitole a operei *De neamul moldovenilor*, cu note marginale ale lui D. Cantemir, nu este scrisă de Axintc Uricariul și că a putut fi oferită lui Cantemir de însuși Nicolae Costin, autorul versiunii respective.

Discutînd afirmațiile citate din *Descriptio Moldaviae*, L. Onu credea că D. Cantemir face o confuzie, deoarece taifalii, populație germanică, sînt atestați în Dacia de-abia în sec. III-IV e.n.: "E posibil ca izvorul la care se referă Cantemir să fie Ammianus Marcellinus (din sec. IV e.n.), în a cărui lucrare (*Rerum gestarum libri XXXI*), într-adevăr, sînt pomeniți taifalii". În continuare, L. Onu exclude posibilitatea ca D. Cantemir să fi consultat traducerea lui Nicolae Spătarul, "nici vreo versiune grecească, manuscrisă sau tipărită, a *Istoriilor* lui Herodot, pentru că, dacă ar fi consultat o versiune oarecare a operei respective, e imposibil ca fostul domn moldovean să nu fi reținut unele informații referitoare la Dacia, cuprinse în cartea a IV-a a *Istoriilor*. Oricum, formularea *legebamus aliquando* (= citeam odată) exclude posibilitatea ca referirea lui Cantemir să privească o lectură recentă în raport cu anii 1712-1714, cînd, în exilul din Rusia, el redacta *Descriptio Moldaviae*" (p. 612).

Într-adevăr, D. Cantemir nu l-a folosit direct pe Herodot în nici una dintre operele sale. Relatarea din *Descriptio Moldaviae*, citată mai sus, care conține informația eronată că Herodot s-ar fi referit la taifali, prezintă o deosebită importanță prin informația că el a aflat-o "într-o copie scrisă de mîna a *Istoriilor* lui Herodot", pe care o "citea odată". Este posibil deci ca faptul relatat de Cantemir să fie amintirea unei lecturi făcută de el în copilărie, cînd, pe la 12-14 ani, după propria-i mărturisire, "deși în vîrstă destul de tînără", era "la-com să știe și să deprindă atît cele de obște cît și cele private"²⁹. În 1688, la vîrsta de 15 ani, D. Cantemir a fost trimis ostatic la Constantinopol, în locul fratelui său Antioh. Înainte de această dată el a putut deci să citească un manuscris al *Istoriilor* lui Herodot, aflat în biblioteca domnească din Iași, care, după cum am presupus mai sus, putea fi textul remaniat al traducerii lui Nicolae Spătarul. În acest text, după fraza din IV 48: "Deci Prutul este apă mare și cură spre răsărit și să împreună cu Dunărea", tînărul Cantemir a putut găsi un adaos al traducătorului sau al remaniatorului (eliminat în copiile de mai tîrziu) care conținea informația că pe Prut au locuit taifalii. Fi-

²⁹ Vezi D. Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, text stabilit și tradus de Radu Albală, cu introducere de Const. C. Giurescu, București, 1973, p. 157.

rește, el nu avea cum ști atunci că această informație nu putea să-i aparțină lui Herodot, reținând-o deci ca atare, iar mai târziu nu a mai verificat-o, ci a citat-o din memorie³⁰. În operele lui D. Cantemir se întîlnesc și alte erori de informație similare.

O referire la faptul că taifalii au locuit între Prut și Nistru face și Dosoftei, într-un comentariu privitor la unele evenimente din istoria românilor aflat pe o foaie de la sfîrșitul manuscrisului său cu ultima versiune a stihurilor despre domnia Moldovei, datat 1 ianuarie 1690, pe care l-a lipit pe două foi de la începutul exemplarului *Bibliei* de la 1688 trimis lui în Polonia, în numele domnitorului Constantin Brîncoveanu, exemplar păstrat acum în biblioteca mănăstirii Putna. După ce arată că a aflat citind "cum fiul lui Constantin împărat, Consta, au purces asupra vlahilor, adecă rumânilor celor de pre Dunăre, să-i bată, căce să rocoșisă pre împărăție, și i-au potolit", comentînd acest lucru, Dosoftei continuă: "Dară între Prut și-ntre Nistru lăcuia taifalii pre-atunce, de n-or hi fost ș-aceia rumâni, că pre-acele vremi și rumânii era războinici cu rusii, cu schitii, că era tot păgîni"³¹. Ce legătură poate avea informația aceasta referitoare la prezența taifalilor pre Prut din manuscrisul lui Dosoftei cu cea reținută de Cantemir din manuscrisul *Istoriilor* lui Herodot? O va fi aflat Dosoftei în textul traducerii lui Nicolae Spătarul, sau a introdus-o el în continuarea frazei citate din IV 48, cu prilejul remanierii traducerii? Acest lucru este imposibil de stabilit. Presupunem doar că informația aflată de Cantemir în manuscrisul *Istoriilor* lui Herodot reprezenta *mai curînd* un adaos al remaniatorului traducerii lui Nicolae Spătarul.

4.4. Prima traducere în limba română a *Istoriilor* lui Herodot a putut fi deci efectuată de Nicolae Spătarul la Iași, în anii tinereții sale, cînd, proaspăt absolvent al Marii Școli a Patriarhiei din Constantinopol, era gramatic în cancelaria domnească. După toate probabili-

³⁰ Prin opera lui D. Cantemir, informația că Herodot se referă la taifali a trecut, tot necontrolată, și în lucrarea lui A. Fr. Büsching, *Neue Erdbeschreibung*. De exemplu, în ediția a 4-a, Hamburg, 1760, partea I, vol. II, p. 1349: "Faltschii, eine Stat am Flusse Pruth [...] Thaifali sind, deren Herodotus gedenket" (s.n.). În ediții de mai târziu ale acestei lucrări a lui Büsching, precum și în traducerea ei în limba franceză, trimiterea la Herodot a fost eliminată.

³¹ Vezi Dosoftei, *Opere. I. Versuri*, București, 1978, p. 398.

tățile, ea a fost făcută din inițiativa și în timpul domniei lui Vasile Lupu, cum a presupus Șt. S. Gorovei. Datarea și localizarea acestei traduceri (1688-1670, la Constantinopol), propuse de L. Onu, sînt, într-adevăr, neverosimile, deoarece, după ce i se spulberaseră ambițiile politice și alte rosturi, atît în Moldova cît și în Țara Românească, și cînd se afla la Constantinopol lucrînd, eventual, pentru Patriarhie și aranjîndu-și plecarea definitivă la Moscova, este greu de crezut că Nicolae Spătarul ar mai fi putut avea motivația convenită și timpul necesar să elaboreze acolo o traducere în limba română.

Remanierea (rescrierea) lucrării s-a făcut însă puțin mai tîrziu, la o dată necunoscută, și firește, la cererea altei persoane decît cea care a inițiat traducerea, așa cum s-au petrecut lucrurile și cu celelalte traduceri efectuate de Nicolae Spătarul.

Anexă

Observații pe marginea ediției din anul 1984 a traducerii *Istoriilor* lui Herodot

1. Această ediție, îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, reprezintă o contribuție importantă la studiul și modalitatea de editare a primei traduceri în limba română a *Istoriilor* lui Herodot, păstrată într-o singură copie tîrzie. Numeroasele ei calități se împletesc însă cu unele neajunsuri surprinzătoare în stabilirea textului și în glosarea anumitor cuvinte, datorate unor cauze menționate cu diferite prilejuri pe parcursul studiului de mai sus, asupra cărora nu mai revenim. Presupunînd că, într-un viitor apropiat, va fi (va trebui să fie) elaborată o nouă ediție a acestei traduceri, în care textul să fie stabilit cu mai multă acribie filologică și restituit perioadei căreia îi aparține, am considerat necesar să semnalăm în această anexă a studiului precedent cîteva dintre neajunsurile respective, cu unele propuneri sau sugestii de remediere a lor.

2. Prezintă mai întîi, în ordinea apariției lor în text, unele emendări sau glosări eronate ori discutabile, precum și cîteva cazuri

în care greșeli evidente de copist nu au fost emendate. După cum vom vedea, între emendările eronate pe care le corectăm se află și câteva particularități lingvistice ale lui Nicolae Spătarul, care constituie noi argumente că traducerea a fost făcută de el.

1. În I 2: "nici ei au dat răscumpărare pentru jacul *ii Ios*", forma *ii* a articolului hotărît prepus al unor nume feminine, existentă în manuscris, nu trebuia înlocuită cu forma corespunzătoare *ii*, pentru că ea apare frecvent în documente, în manuscrise și chiar în unele tipărituri moldovenești din secolul al XVII-lea. Vezi, de exemplu, **DPP**: "pre Og împăratul *ii Vasan*" (f. 174¹), **DC**: "Livie, fata *ii Io*" (f. 17¹). Pentru alte exemple și comentarii, cf. *Noi inform.*, 7.3.2.

2. În I 5: "pentru *supărarea* Troadiei află vrajbă către greci", *supărarea* este, în mod evident, o grafie coruptă a s.f. *surparea* "cucerirea; dărmarea" (în orig.: ἄλωσις "cucerire, luare a unei cetăți"). Vb. *a surpa*, cu acest sens, apare și în alte locuri din **Her.** (I 4, 17, 46), precum și în alte texte vechi românești; vezi **DLR**. Coruptela trebuia deci corectată.

3. În I 55: "să fugi la muntile cel *gonțos* al Ermonului", adj. *gonțos* "pietros", din manuscris, nu trebuia înlocuit cu *grunzos*. S.m. *gonț* "piatră; pietricică" apare și în alte traduceri ale lui Nicolae Spătarul; vezi *Noi inform.*, 8.3., și *Trad. MP*, 3.1.

4. În I 65: "fiind *epicon* [...] nepotului său [...] Și cât stătu *epicon*, cât schimbă obiceiurile..." s.m. *epicon* din manuscris nu trebuia înlocuit cu *epitrop*, pentru că nu este rezultatul unei "contaminări între *epitrop* + rs. *opekun* «epitrop»?", cum a presupus L. Onu, ci un sinonim al lui *epitrop*, ngr. ἐπίκοον, care apare și în alte traduceri ale lui Nicolae Spătarul; vezi *Trad. MP*, 4.11.

5. În I 92: "pre acel om ce-i sta împotriva l-au pus la niște *vărpsitori* și l-au omorît", cuvîntul *vărpsitori* nu trebuia înlocuit cu *vărșitori* (?), pentru că ar putea fi o creație a lui Nicolae Spătarul sau o adaptare a vreunui derivat neogrecesc necunoscut de la vb. βάρω "a lovi, a bate; a omorî".

6. În I 98: "feceră ziduri mari și tari [...], și încă și locul *pristănești*, fiind înalt", forma verbală *pristănești* a fost înțeleasă greșit și, ca atare, înregistrată în glosar drept s.f. *pristănește* "port, liman", cu

întrebarea: “eroare de grafie, în loc de *pristaniște*?”. În realitate avem aici, ca și în VI 140, VIII 108, o formă a-vb. *a pristăni*, al cărui sens nu este “a opri, a împiedica”, cum a fost explicat în glosar, ci, dimpotrivă, “a favoriza, a înlesni”. Apare și în VT: “văzu Ionatan că vremea lui *pristănește*” (f. 427^v, 1 Mac., 12, 1), precum și în MP: “ți-au ajutat și ți-au *pristănit*” (f. 303^v), “locul nu i-au *pristănit*” (f. 310^v). Vezi și DLR.

7. În I 122, grafia *spica* din manuscris nu trebuia înlocuită cu *spunea că*, ci doar citită corect *Spaca* (vezi și I 110), iar fraza respectivă, în care sînt reproduse în stil indirect faptele relatate de Chiros părinților lui, trebuia transcrisă astfel: “Și zicea cum aceea Spaca, fi-mea văcarului, l-au hrănit, și pururea o pominea pre dînsa și o lăuda”. Derutantă pentru editori a fost interpretarea grafiei $\Delta\Upsilon\epsilon\Lambda$ drept pluralul masculin, în loc de singularul feminin al acestui adjectiv pronominal, grafie care trebuie transcrisă *aceea*, nu *aceia*. În felul acesta, sensul frazei citate este în concordanță cu sensul frazei următoare: “Iar părinții lui au luat numile acesta a Spacăi, ce să înțălegi <șincă>, cum să-l fie hrănit pre Chiros o șincă în pustii...”.

8. În I 151, forma *codruri* din manuscris nu trebuia înlocuită cu sg. *codru*, pentru că, deși este un plural neobișnuit, nu este o formă coruptă, ci reală în unele graiuri moldovenești și texte vechi, în care se pot întîlni multe plurale asemănătoare. De exemplu, în DVS: “*stîlpuri* să le ridicăm și icoane vădzute” (pref., p. III), “și noi înșine însuflețați *stîlpuri* lor și icoane” (*ibid.*, p. IV).

9. În I 160: “și de aice, de la biserica Athinei, luîndu-să cu sila de sacîzani, *să dede*, și-l dederă sacîzaniei pentru plată...”, forma verbală *să dede* din manuscris (scrisă corupt $\Delta\Upsilon\epsilon\Lambda\Lambda$) nu trebuia înlocuită cu *să-l dea*, pentru că vb. *a da* are în fraza citată sensul “a (se) preda”, ca și în I 174: “fără de război *să dederă* pre sini” (în ms. scris corupt $\Delta\Upsilon\epsilon\epsilon\rho\zeta$), cf. și IV 202, IX 87. Emendarea este greșită, datorită neînțelegerii corecte a textului respectiv.

10. În I 179: “Și deasupra zidului, la margini, au făcut casă cu cîte un *sclip*, căutînd una spre alta”, s.n. *sclip* nu înseamnă “magazin”, cum este explicat în glosar, ci “boltă, construcție de zidărie cu tavanul arcuit”. Cuvîntul apare des în textele vechi românești. Vezi

Noi inform., 8.3.2., și DLR.

11. În I 194: “și mulți buți plini de vin de finici”, adj. pl. *mulți*, care nu este acordat în gen cu s.f. pl. *buți*, nu este o grafie coruptă, ci reprezintă o particularitate de traducere a lui Nicolae Spătarul, și anume: dezacordul în gen al unor substantive cu articolele, pronumele, numeralele sau participiile aferente, el menținând adeseori acordul în gen din limba greacă, în cazul unor substantive traduse în românește prin cuvinte corespunzătoare de gen diferit. În cazul citat mai sus (poate și adj. pl. *plini* este în aceeași situație), dezacordul se explică prin faptul că subst. βίκοσ “amforă pentru vin”, tradus prin s.f. *bute*, este de genul masculin. Dezacorduri similare se găsesc și în alte locuri din Her. De exemplu: “sînt și alți *api* curătoari, carile nu sînt de mare ca Nilos, iară mari lucruri au făcut. *Carii* poci să-i și număsc: întîi Aheolul...” (II 10; prin s.f. *apă* este tradus gr. ποταμός, s.m.), “este o *biserică* în 4 muchi, a lui Perseu [...], și pregiur *dînsul* sînt finici” (II 91; prin s.f. *biserică* este tradus gr. ἱρόν, s.n.), “și este lung *iezărul* di cătră amiazăzi și cătră miazănoapte [...] Iară cum să fie făcut de mîna di om și este săpat, *ea* singură arată” (II 149; prin s.n. *iezer* este tradus gr. λίμνη, s.f.), “acesta începu întîi a faci *zăgași* [sg.] din Nilos la Marea Roșii, cari o săvîrși Darie persul” (II 158; prin s.n. *zăgaș* este tradus gr. διῶρυξ, s.f.), “și făcu la Sais Athinei *porți* foarte înalte, întrecînd pre *toți* cu iscusenia și cu mărima” (II 175; prin s.f. *poartă* este tradus gr. προύλαιον, s.n.), “iară *Samosul* luară perșii și o dederă lui Siloson, fiind *pustii* și fără de oameni; iară mai apoi iarăși o lăcui hatmanul...” (III 149; n. pr. gr. Σάμος este s.f.), “pentru că locul este tot cîmp și să află și *ape* [...] Și *cîți* sînt dintru *dînșii* cu nume mare și cură de dau în marea, iată că-i spunem și noi (IV 47; prin s.f. *apă* este tradus gr. ποταμός, s.m.), “*Dunărea*, fiind mai mare decît toate apele cîte noi știm [...], pentru că dau și alte ape într-*însul* și o măresc” (IV. 48; n. pr. gr. Ἴστρος este s.m.), “strînsă oaste din *toată Peloponisos*” (V 74; n. pr. gr. Πελοπόννησος este s.f.), “pentru *zălog* nici a cugeta într-alt chip să facă niștine, numai a o da” (VI 86; prin s.n. *zălog* este tradus gr. παραθήκη, s.f.). Această particularitate de traducere a lui Nicolae Spătarul se găsește și în VT, MD și MP; vezi Trad. MP, 5.1.

12. În II 6, s.f. *văpărste* “unitate de măsură pentru lungimi...” nu trebuia înlocuit cu *păpriște*, deoarece nu este sigură afirmația lui L. Onu din studiul filologic al ediției: “forma *păpriște* reprezintă emendarea noastră, în loc de *văpărste* din manuscris, formă bizară care este rezultatul unei lecțiuni neatente în tradiția manuscrisă a textului, din partea unui copist, care poate nu cunoștea termenul” (p. 533). Cuvântul apare de câteva ori și în VT; vezi *Noi inform.*, 8.3.1. A putut fi folosit deci fie de Nicolae Spătarul, traducătorul ambelor texte, fie de persoana care le-a remaniat pe amîndouă. Deși “bizară”, forma *văpărste* mai trebuie încă studiată, căci este posibil să nu fie o coruptelă a vreunui copist.

13. În II 24: “unde este mai aproape soarile, acolo scad și apile, și bălțile, și toate cîte sînt *apătoasă*”, adj. *apătos* nu înseamnă “lichid”, cum este explicat în glosar, ci “apos, îmbibat cu apă”. Atestările citate în DLR la acest cuvînt, pentru secolul al XVII-lea, sînt numai din scrierile lui Dosoftei, unde apare și vb. *a apătoșa*.

14. În II 121: “i-au făcut o casă care era cu piatră *durată* preste tot, di sus pînă gios [...], o piatră *durată* au meștersugît di au lipit...”, participiul *durată* nu înseamnă “zidită”, cum este explicat în glosar, ci “cioplită, fasonată”. Cuvîntul apare și în alte texte din secolul al XVII-lea. Vezi, de exemplu, DVS: “învăță meșter de fece lemn în patro *durat*” (mai, f. 118^r), DC: “încuș *durate* mici ca nohotul” (f. 113^r). În Cron. apare sub forma *îndurat*: “lemne *îndurate* foarte tari” (f. 1^v), “o raclă mare făcută de piatră *îndurată*” (f. 189^r), “stîlpi de marmure groș și *îndurați*” (f. 192^v).

15. În II 155: “[un templu mic] și în lung, și în lat este di 40 coți, însă di o piatră *mereie*. Și acoperemîntul iarăși o piatră singură preste tot *mereie*”, adj. sg. f. *mereie* nu înseamnă “albastră, mierie”, cum este explicat în glosar, ci “continuă, dintr-o bucată” (vezi DLR s.v. *mereu*, 2.). Cuvîntul a fost confundat cu adj. *mierîu* “albastru”, aflat în VI 108. Acesta apare și în Cron.: “pre deasupra era cu veșmînt porfir, iară pre dedesupt era cu *mierîu*” (f. 335^r), “la ochi mijlocie, nice negri, nice *mierî*” (f. 580^r).

16. În II 168: “cîte 2000 di oameni pre an dintru aceștia păzia pre împărat. Și acestora li să da pre zi un *oboroc* de pîine, și de carni, și de vin”, s.n. *oboroc* nu înseamnă “vas mare de formă cilindrică,

făcut de obicei din scoarță de tei, care servește ca unitate de măsură pentru cereale...”, cum este explicat în glosar și comentat de L. Onu în rîndul denumirilor pentru unități de măsură, la p. 540 a studiului filologic al ediției, ci “rație, măsură (pe o durată determinată de timp)”, pe care Herodot o și specifică pentru cele trei produse alimentare menționate: “5 mine pîine coaptă, 2 mine de carne de vacă și 4 aristere de vin”³². Or, toate acestea nu se puteau măsura, la un loc, cu... *oborocul*, care era o “unitate de măsură pentru cereale”. Cu sensul “rație, măsură”, s.n. *obroc* (cu varianta fonetică *oboroc*) apare frecvent în textele vechi românești. Vezi DLR. Cf. și Cron.: “avea acel bodz *obroc* mare den visteria împărăției” (f. 121^f), “să aibă toț săracii și mișeii *obroc* de la împăratul” (f. 212^f), “le împărția *obroace* de bucate” (f. 244^f).

17. În II 176: “și *biserica Isis* de la Memfi Amasis au făcut-o”, înainte de *Isis* nu trebuia introdus articolul hotărît prepus *ii*, nici măcar în croșete, deoarece construcția fără articolul respectiv, după greacă, este o particularitate de traducere a lui Nicolae Spătarul, prezentă și în VT. Cf. *Noi inform.*, 7. 3. 1.

18. În III 25: “fiind *fluturatic* și nu de tot cuminte”, și în III 145: “avea un frate mai *fluturatic*”, adj. *fluturatic* nu înseamnă “superficial”, cum este explicat în glosar, ci “slab de minte; nebun”. Cuvîntul se găsește și în VT: “*fluturatec* [marg.: dăzmetec]” (f. 161^v, 4 Reg. 9, 11), unde apare și s.f. *fluturăciune*: “*fluturăciune* [marg.: dezătăciune]” (f. 90^v, Deut. 28, 28). Vezi și DLR.

19. III 32: “șazînd la masă; să fii zis, luînd o *malură* [...], cum îi pari, mai bună este *malura* cu tufi, cu frunză...”, grafia *malură* este o coruptelă a s.f. *marulă* “lăptucă” (< ngr. μαρούλι). Cuvîntul nu reprezintă deci o traducere greșită a termenului corespunzător din Herodot, ci corespondentul neogrecesc al acestuia. Pentru s.f. *marulă*, singurele atestări din secolul al XVII-lea citate în DLR sînt din scrierile lui Dosoftei.

20. În III 57: “iar pribagii, văzînd cum laconii îi părăsăsc, și ei să dusăra la Sifnos, pentru că le trebuia *ghielsug*, și sifnii atunce

³² Vezi Herodot, *Istorie*, traduse de Adalina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef, București, 1961-1964.

avea avuție multă...”, grafia *ghișug* nu reprezintă cuvântul *bișug*, cu palatalizarea lui *b*, cum rezultă din glosar, unde această formă este considerată variantă a lui *bișug*, ci este o coruptelă a s.n. *chelișug* “bunuri (bani) de cheltuială, spese”. Cuvântul apare de câteva ori și în VT. Vezi *Noi inform.*, 8.3.2.

21. În III 71: “iară această facere [= acțiunea, lovitura de stat] nu o foarte sîrgui curînd, ci [...] să ne apucăm după ce ne vom mai *îngloti*”, vb. *îngloti*, derivat de la *gloată*, înseamnă “a se aduna, a se strînge”, nu “a se înmulți, a spori”, cum este explicat în glosar. Vezi și *DLR*.

22. În III 112: “și ladanul încă este destul ciudat [...], pentru că în barbile țapilor să adună, ca niște *smradă*”, grafia *smradă*, despre care editorii presupun că “poate fi citită și *smrad* sau poate fi coruptelă pentru *smoală*”, este într-adevăr o coruptelă, dar a s.f. *smîrdă* “murdărie”, care apare de mai multe ori în VT. Vezi *Noi inform.*, 8.3.2.

23. În IV 3, 20, 21 și altele (vezi *Indicele* ediției, s.v. [*Meit*]), toponimul *Măiac* nu trebuia înlocuit cu *Meit*, pentru că nu este o “coruptelă din tradiția manuscrisă a traducerii românești”, cum eronat l-a considerat L. Onu în studiul filologic al ediției, p. 528, nota 17, disociindu-l de celelalte cazuri de actualizare a unor noțiuni geografice și etnologice privind sud-estul Europei comentate în capitolul respectiv, ci este tot o actualizare a unei denumiri geografice antice, cum a presupus V. Bogrea în studiul *Observații semantice asupra “Irodot”ului de la Coșula*: “rus *majacz* «Leuchtturm» (Miklosich, *Et. Wb.*, p. 180) e, probabil, însuși numele *Măiacului*, întocmai precum *far* e numele celebrei insule egiptene (*Pharos*)” (“Dacoromania”, III, 1922-1923, p. 420). Nicolae Spătarul sau remaniatorul traducerii sale a înlocuit deci toponimul Μαῖητις λίμνη “lacul Meotis” din original cu denumirea de proveniență rusă *iezerul (marea) Măiacului* “lacul (marea) Farului”, cum era probabil numită atunci în partea locului Marea Azovului. Bineînțeles, s.m. *măiacean* “locuitor din zona Măiacului” (IV 123), aflat în manuscris, este un derivat de la *Măiac* cu suf. *-ean*, care nu trebuia înlocuit cu *măitean*.

24. În IV 139: “bărbai țătari [...] câte faceți voi cătră noi, bini le

faceți, și cîte noi iarăși *ponoslușim* vouă, bini-vă facim”, grafia *ponoslușim* din manuscris, pe care editorii au transcris-o greșit *ponosluim*, reprezintă o coruptelă a formei respective a vb. *posluși* “a servi, a sluji cuiva”, nu a vb. *ponoslui* “a imputa; a certa, a dojeni”, cum au crezut editorii, înregistrînd deci forma emendată la vb. *ponoslui*. Verbul corespunzător din original este ὀνηρετῶ “a servi, a fi în serviciul cuiva”, care în I 108 și 109 a fost tradus tot prin *posluși*.

25. În IV 164: “Archiselau, au de bună voie, au de [ne]voie, greșind vraja, își plini *potca nărăcului*”; s.f. *potcă* înseamnă “ursită”, nu “vrajă”, cum este explicat în glosar, iar grafia *nărocului* este o coruptelă a formei *nărocul* “ursita”, prin care este glosat în text cuvîntul *potca*, mai puțin cunoscut, deci: *potca, nărocul*. În alte traduceri ale lui Nicolae Spătarul apare vb. *potci* “a desemna; a decreta, a împlini ursita”. Vezi *Trad. MP*, 4.34.

26. În VI 86: “ț-am adus banii, și-ți na și aceste sămni”, construcția *și-ți na* din manuscris nu este coruptelă, cum presupun editorii. Există în unele graiuri moldovenești. Apare și în *Cazania* lui Varlaam (ed. Byck, p. 392).

27. În VI 110: “acestea zicînd, [Miltiad] dobîndi pre Calimah *lîngă voia* lui, și sfătuind și Calimah a să bate, să răspunsă lucrul numai de război”, sintagma *lîngă voia (cuiva)* nu înseamnă “înafara voînței (cuiva)”, cum este explicată în glosar, ci, dimpotrivă, “la voia (cuiva), la sine”. Avem aici un exemplu de folosire a prep. *lîngă* în locul prep. *la*, ca și în alte locuri din *Her.*: “și era mare lucru Dimochid *lîngă* împărat” (III 132), “mare era numile lui Milon *lîngă* împărat” (III 137), “Artavaz, carile era cinstit *lîngă* Xerxis” (IX 41), precum și în *MD*, *MP* și *VT*; vezi *Trad. MP*, 5.5. În *Her.* există însă construcția citată și cu prep. *la*: “rugîndu-să tare foarte, pînă unde îi adusă *la voia* lui” (V 97).

28. În VI 139: “cînd [...] va sosi corabia cu *vîntul lui voreas*”, articolul hotărît *lui*, prepus, așa cum este în manuscris, nu trebuia eliminat din text. Sînt în *Her.* și alte cazuri similare. Vezi, de exemplu, *apa lui Alis* (I 6, 28, 72, 75; 91, 130), *firea lui Nilos* (II 19), *apa lui Nilos* (II 22, 24, IV 45, 50), *vîntul lui notos* (II 153), și altele.

29. În VII 53: “să nu rușinați lucrurile care au făcut mai nainte perșii, fiind mari și de mari lucruri vrednici, ce fiștecarele *să ne*

vom, pentru că acest bini de opștie tuturor este”, grafia *să ne vom* este într-adevăr o coruptelă, care putea fi însă ușor și corect emendată. În mod evident, forma coruptă este *să nevoim*, conj. prez. pl. al vb. *nevoi* “a se strădui, a depune eforturile necesare”, prin care a fost tradus în întregime sensul sintagmei respective din original.

30. În VII 89: “aceștia aveau la cap coifuri vîrstate, și pavețe *găonoasă*, cu mănunchile mari”, adj. *găunos* nu înseamnă aici “gol”, ca în II 73, ci “convex, bombat”.

31. În VII 187: “[la o armată atît de mare] fără samă de multe *bulite* de grîu trebuia pre zi de treaba mîncatului”, editorii consideră grafia *bulite* o coruptelă și o înlocuiesc cu *bulce*. Emendarea este însă eronată, deoarece în text este vorba de o unitate de măsură pentru cereale, iar s.f. *bulcă* înseamnă “pînișoară; franzelă” (vezi DLR). În original este s. (m. sau f.) μέδιμνος “unitate de măsură pentru cereale, cu capacitate variabilă în timp și loc” (vezi DLR, s.v. *medimnă*), mai mică decît *artava* (gr. ἀρτάβη, termen tradus în I 192 și 193 prin s.f. *mierță*). Avînd în vedere faptul că în VI 57 același cuvînt grecesc μέδιμνος a fost tradus prin s.f. *găleată*, presupunem că grafia *bulite* este o coruptelă a pl. *gălete* “găleți”, formă înlînită în textele vechi românești; vezi DLR.

32. În IX 49: “călărimea cu arcele săgeta și *hășturi* le arunca”, s.n. pl. *hășturi* din manuscris nu trebuia înlocuit cu *fusturi*, pentru că nu este o coruptelă a acestuia, cum a crezut L. Onu. Încă din anul 1920, V. Bogrea, în articolul *Contribuție la studiul elementelor orientale din limba română*, publicat în “Dacoromania”, I, 1920-1921, a arătat că termenul este turcesc: “*hășt*, -uri; “lance” (Herodot, trad. vr., ed. Iorga, p. 485). E turc *hecht* [= hîșt], idem (Calfa, *Dict. franț-turc*, s.v. lance)” (p. 277). Acest cuvînt apare de cîteva ori și în VT; vezi *Noi inform.*, 8.3.1.

33. În IX 115 și 121, mențiunea din note că termenul *armile* (podurilor) îi corespunde în traducerea modernă cuvîntul *frînghiile* nu este suficientă pentru cititorul neavertizat. În glosar, la s.f. *armă*, trebuia înregistrat și s.f. pl. *armile* “frînghiile (podurile)”, cu trimitere la paragrafele respective și cu explicația că s.n. ὄπλων din original are atît sensul de “armă” (milit.) cît și sensul “echipament de naviga-

ție; frînghii (de corăbii, de poduri)”, iar traducătorul, grăbit, s-a oprit la primul sens menționat în dicționare.

34. În sfîrșit, semnalăm aici lecțiunile eronate ale unor cuvinte aflate în două texte autografe ale lui Nicolae Spătarul, citate și comentate de L. Onu în studiul filologic al ediției.

În textul autograf al traducerii *Crezului*, păstrat acum într-o bibliotecă din Oxford, Nicolae Spătarul scrie: “Și în Duhul Svînt, Domnul cel făcător de viață, acela ce iese de la Părintele”. L. Onu a citit cuvîntul subliniat *ine*, în loc de *iese*, și l-a considerat “un indiciu al prezenței posibile a palatalizării labialei *v* în *ine* «vine» (2^v: *cela ce ine*), dacă nu avem acum o inadvertență de notație, ceea ce e mai puțin probabil” (p. 635, cf. și 636, 638). Inadvertența este însă, în mod sigur, de lecțiune a grafiei respective. În *Cartea cu multe întrebări* Nicolae Spătarul folosește de mai multe ori vb. *ieși* “a proveni, a purcede din” în comentarii privitoare la același concept dogmatic din articolul respectiv al *Crezului*: “în ce chip sufletul scoate răsuflarea, așa într-acela chip și Duhul Svînt este ieșit de la Părintele Dumnedzău” (f. 261^r), “Întrebare: Ce este a Fiiului? Răspuns: Născutul. Întrebare: Și ce este a Prea Svîntului Duh? Răspuns: Purcesul, *ieșitul*” (f. 261^v), “și Eva din coasta lui Adam *ieșită*, pildă Svîntului Duh celui *ieșit* din Părintele”, “Și Svîntul Duh cum *iese* de la Părintele?”; “în ce chip răsuflarea omului *iese* din suflet, așa și Duhul Svînt din Părintele *iese*” (f. 276^r). În toate aceste locuri, ca și în fraza citată din *Crez*, sînt traduse diferite forme ale vb. ἐκπορεύομαι “a proveni, a purcede din”. Același verb este tradus de Nicolae Spătarul prin *ieși* în VT: “volbură mare *iese* de la marginea pămîntului” (f. 299^r, Ier. 25, 32), “să ne adunăm și să auzim *celea ce ies* de la Domnul” (f. 329^r, Iez. 33, 30). Cf. și CIM: “de acolo *iese* și se arată vrerea și voia sufletului” (f. 265^v).

A doua lecțiune greșită se află în următoarea frază din textul autograf al lui Nicolae Spătarul de pe p. 427 a ms. 306 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române: “*De este preut*, dzice [...], iar de nu, dzi și sîngur”. L. Onu a citit textul subliniat: *Aceste preutul* (p. 636), neobservînd că el conține aceeași propoziție condițională introdusă prin conj. *de* care este repetată în a doua parte a frazei și în alte locuri din pasajul respectiv.

3. Nici în nota asupra ediției, nici în studiul filologic, L. Onu nu a explicat menținerea în textul editat a unor forme evident corupte, probabil de către ultimul copist. În felul acesta, cititorul neavertizat poate crede că forme ca *didēră* “dădură”, *făcēră* “făcură”, *fiinștecare* “fieștecare”, *mai-inte* “mainte, mai înainte” și altele, cu mare frecvență în text, sînt particularități ale limbii lui Nicolae Spătarul, sau ale vechii române literare. Or, după cum vom vedea, ele sînt coruptele ale unui copist nefamiliarizat cu formele corespunzătoare corecte, specifice limbii române literare vechi. Aceste forme trebuiau deci analizate și explicate în nota asupra ediției, iar în text înlocuite cu formele corecte, nu transliterate ca atare, cum au procedat editorii.

1. Fiind tradus și remaniat în secolul al XVII-lea, textul *Istoriilor* lui Herodot conținea, firește, la persoana a III-a sg. și pl. a perfectului simplu al verbelor *a da* și *a face*, formele vechi *dēde*, *dēderă*, respectiv *fēce*, *fēcēră*, în diferite grafii specifice epocii. Aceste forme, cu grafiile respective, vor fi existat și în copia din anul 1746. Ultimul copist, care era nefamiliarizat cu limba textelor vechi și avea simțul lingvistic mai puțin dezvoltat, înlocuiește, în majoritatea cazurilor, formele menționate astfel³³:

– *dēde* cu *dedeá* (și *dideá*, *didé*), vezi ms., f. 4^v, 12^f, 15^v, 20^v, 28^v, 35^v, 37^v, 41^v, 50^v (cf. și ed., II 111, 121, 140, 154, 159, 169, III 22, 69, 75, 78, 128, 132, IV 154, 167, 202, V 21, 32, IX 109);

– *dēderă* cu *dedēră* (și *didēră*), vezi ms., f. 2^v, 10^v, 29^f, 35^v, 39^f, (cf. și ed., III 149, IV 102, 113, 118, 201, 202, 203, V 1, 79-80, 92, VI 5, VII 210);

– *fēce* cu *făcēa* (și *făcé*), vezi ms., f. 4^f, 4^v, 10^v, 15^v, 21^f, 22^f, 25^f, 26^v, 29^f, 34^f, 35^f, 41^f, 41^v, 46^v, 50^v, 51^f (cf. și ed., II 108, 121, 124, 127, 129, 133, 136, 137, 147, 159, 172, 176, III 9, 52, 69, 75, 135, 148, IV 1, 10, 91, V 37, 92, 99, VI 17, 36, 71, 72, VII 59);

– *fēcēră* cu *făcēră*, vezi ms., f. 15^v, 28^f, 29^f, 32^v, 36^f, 36^v, 37^v, 47^v, (cf. și ed., II 137, 148, III 136, IV 81, 146, 148, 156, V 34, 63, 64, 65, 81, 118, VI 11, 36, VIII 91).

În cazul verbului *a da* se întîlnesc sporadic și formele necorupte

³³ Interpretăm fonetic grafia formelor respective, nu o transliterăm, ca în ediție. Am dispus și de o reproducere fotografică a manuscrisului, pînă la f. 60.

(cum rezultă din grafia lor, transliterată în ediție): *déde* (I 153 ms., f. 34¹), *déderă* (I 104, ms., f. 23¹), iar în cazul verbului *a face* se întâlnesc frecvent și formele corespunzătoare *făcu* (I 17, 311, II 108, 127, 172, 175, III 76, V 99), *făcură* (I 2, 74, 82, 144, 164, 167, 168, II 147, 178, III 11, 13, 27, 31, 57, 59, 152, V 77).

După cum se vede, în formele corupte menționate mai sus copistul a adaptat formele vechi ale persoanei a III-a sg. a perfectului simplu la formele corespunzătoare ale imperfectului, producând astfel în frazele respective inadvertențe în corespondența timpurilor, iar prin contaminarea formelor vechi ale persoanei a III-a pl. a perfectului simplu (*déderă*, *féceră*) cu formele corespunzătoare mai noi (*dădūră*, *făcūră*) a produs formele hibride, aberante *dederă* (*dideră*) și *făceră*. De exemplu: "Atuncea tăcu ea. Iar dacă să **făcé** zioă, pre slugile ce le *socoti* ea cum că-i sînt mai de credință îi *găti* pre toți, și așa *chemă* pre Ghighi" (I 11), "...*mearsă* după muiere în cămară. Și-i **dideá** ea un hamger, și-l *pusă* după ușa aceea" (I 12), "întîi pre vrăjitorii cei ce-l învățară pentru visurile lui Chiros îi *spînzură*, și mai apoi **dedeá** arme tuturor..." (I 128), "doi prunci îi *luă* și-i **dedeá** la un cioban să-i hrănească" (II 2), "deci cum să **făcé** zioă mai curînd, și *trimisă* la tată-său și îi **dideá** știre de aceasta lucru" (III 69), "acesta cuvînt *zisă*, și cuvîntul fapt să **făceá**. Că dezdimineață *chemă* pre perși [...] și le *poronci*..." (III 135), "perșii să *rugară* pentru bucate să le dea chirineii, și le **dideră**" (IV 203), "așa, *socotiră* de **făceră** o cetate" (V 34), "locul de la Falir îl *tocmiră* și-l **făceră** bun de călăreți" (v 63), "*mearsără* cu vasă și multă pagubă le **făceră**" (V 81), "și așa, **dideră** pruncul la mumă-sa și *ieșiră* afară" (V 92), "*șasu* o cămașă [...] și o **didéa** lui Xerxis" (IX 109).

2. Aberantă este și grafia *fînște-*, în pronumele (și adjectivele pronominale) nehotărîte *fînștecare*, *fînștece*, *fînștecine*, *fînștecît* și în adverbele *fînștecînd*, *fînșteunde*³⁴. Este posibil ca în manuscrisul după care a fost efectuată ultima copie a textului forma *fiește* din compusele respective să fi fost scrisă **fiiaște**, iar copistul să fi citit slova **A in**, în loc de (*i*)e. Oricum formele citate trebuiau transcrise

³⁴ Paragrafele în care apar aceste cuvinte sînt menționate în glosarul ediției.

fiștecare, fiștece etc., pentru că ele sînt variante fonetice ale formelor *fiștecare, fiștece*, etc., frecvente în textele din secolul al XVII-lea.

3. În întregul text, prepoziția compusă *despre* (cu varianta fonetică *dispre*) a fost analizată de editori și transcrisă *de spre* (respectiv *di spre*) și, firește, înregistrată în glosar drept locuțiune prepozițională (cf. I 2, 10, 36, 37, 109, 110, 173, II 8, 26, 31, 32, 33, 34, 139 și altele). În manuscris cele două părți componente ale acestei prepoziții sînt însă scrise la un loc, fuziunea lor fiind atestată de numeroase texte din secolul al XVII-lea, sau mai vechi. Ca atare, considerăm greșit felul în care a fost ea transcrisă în ediție și ne explicăm acest fapt prin *lecțiunea eronată* a grafiei respective din manuscris, unde slova *s* din *despre* (*dispre*) este suprascrisă, iar slova următoare *p* are în partea superioară o linie ușor prelungită spre stînga, creîndu-se astfel impresia că *de* (*di*) și (*s*)*pre* sînt scrise separat. Dovada faptului că cele două părți componente ale prepoziției *despre* (*dispre*) nu sînt scrise separat o constituie însă suprascrierea slovei *s* (din *spre*), care nu este posibilă la început de cuvînt. Editorii au scăpat din vedere că, pe aceleași pagini, ca și în întregul manuscris, grafia prepoziției *despre* (*dispre*), cu *s* suprascris, este similară cu grafia altor cuvinte în care se află un *s* suprascris. De exemplu, pe f. 2^v: *această, acesta, aceste, iaste, răscumpărare* (x 6), *răspuns, vîrstă*, pe f. 38^v: *acestea, iaste, ostrov, răspuns*, pe f. 52^v: *această, acesta, iaste, preste*, pe f. 57^v: *această, crescuți, dispică, pustie, pustiul* și altele.

4. Adverbul *mainte* este scris astfel în textele secolului al XVII-lea, inclusiv în traducerea *Crezului* aflată într-un manuscris *autograf* al lui Nicolae Spătarul, de unde cuvîntul a fost citat de L. Onu în studiul filologic al ediției (p. 635). În *Her.*, forma acestui cuvînt este însă analizată de copist, care l-a transcris, evident corupt, dar consecvent, *mai inte*. Editorii, în loc să înlătore corruptela, mențin în text grafia analizată de copist, unind doar cele două părți ale ei cu o cratimă³⁵.

4. Ediția din 1984 a traducerii *Istoriilor* lui Herodot prezintă o serie de neajunsuri și sub aspectul punctuației. În general, textul este

³⁵ Pentru locurile în care apare acest cuvînt în text, vezi glosarul ediției.

sufocat de abuzul de virgule, căci editorii au pus între virgule, în mod nejustificat, adverbele *acum*, *apoi*, *așa*, *atunci*, *iarăși*, *încă*, locuțiunile adverbiale *după aceea*, *mai apoi*, *și așa*, conjuncțiile *dar*, *deci*, și multe altele. Cităm doar câteva exemple: “*Acum, dar*, au tu mă lasă...” (I 37), “*Și, cercînd, află, găsind, dintru toți, laconii și athineii*, unii din neamul...” (I 59), “*Și căzînd, după multă vreme, mulți, de îmbe părțile, biruiră perșii...*” (I 80), “*Și, mai apoi, cînd i-au vrăjit...*” (I 91), “*Acesta, împărățînd 53 ani Diochi, tată-său, și, murind, luă Fraort, feciorul lui Diochi, împărăția, și, sînd împărat, nu i fu destul...*” (I 102), “*Acum, dar, ce vom face?*” (I 111, cf. și III 85, VII 234), “*Și, atuncea, înțelegînd de tot lucrul, să ne facă știre, și, mai apoi, știind...*” (III 134), “*Și, atuncea, acei 10 hatmani...*” (VI 109, cf. și 116), “*Și, încă, cum voi să lăsați...*” (VIII 142). Prin frecvența ei deosebit de mare în text, cea mai stînjenoasă la lectură este punctuația locuțiunii adverbiale *și, așa* “(și) astfel”. De exemplu: “*Și, așa, scăpară tunezliii...*” (III 19), “*și, așa, să-i fie îngropat pre toți anina...*” (III 26), cf. și III 29, 31, 32, 37, 38, 41, 42, 45, 47, 51, 53, 56, 58, 61, 62, 63, 65, 66, 71, 78, 110, 120, 136, 137, 140.

Uneori punctuația este greșită datorită faptului că editorii nu au înțeles bine sensul frazelor respective. De exemplu: “*Iar pînă aici, să știi, har lui dumn[nă]zău, pentru că nu intră în gîndul arapilor să mai dobîndească altă țară*” (III 21), în loc de: “*...să știi har lui dumn[nă]zău pentru că...*”, deoarece în text avem expresia *a ști har* “a mulțumi”, cf. și: “*Iar tu, cu acestea cuvinte avînd, să nu te mai apropii de mine, nici mă sfătui, și știi: har, scăpînd nepătimit*” (IX 79), în loc de: “*și știi har scăpînd nepătimit*”, căci și aici avem expresia *a ști har* (vezi DLR, s.v. *ști*); “*știind monomahia, adică a să bate singur cu alt, pe trii oameni chemă la limpede, și pe tustrei îi birui; însă cîte pe unul, tot îi omorî*” (VI 92), în loc de: “*...și pe tustrei îi birui, însă cîte pe unul tot îi omorî*”, pentru că i-au omorît pe rînd, în duel, *tot îi însemnînd* aici “îi tot”, cf. și: “*și, pe unde-i agiungea pre varvari, tot îi omorea*” (IX 68); “*Măcar și acum să faci. Măcar de-ți este voia într-alt chip* să te întorci tu înapoi cu oastea, am și alt sfat...” (VIII 100), în loc de: “*Măcar și acum să faci, măcar de-ți este voia într-alt chip...*”, conjuncția *măcar* “fie” indicînd, în aceeași frază, alternativa.

Alteori punctuația este neadecvată datorită faptului că unele fra-

ze sau fragmente de frază redactate de traducător în stil indirect au fost transcrise de editori ca și cum ar fi în stil direct. De exemplu: "Iar el s-ar fi căzut să trimiță să întrebi: care domnie să va supune: a altuie au a lui?" (I 92), în loc de: "...să întrebi care domnie să va supune, a altuie, au a lui?"; "Iar Cleomen, ieșind din Eghina, întrebă pre Crios: ce i-i numele? Iar el zisă: «Crios»" (VI 50), în loc de: "...întrebă pre Crios ce i-i numele, iar el zisă: Crios"; cf. și VI 52.

Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al Mîntuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos

În articolul intitulat *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, publicat în anul 1986¹, am atribuit acestui învățat moldovean traducerea *integrală* în limba română a cunoscutei cărți de educație morală creștină a călugărului cretan Agapie Landos, Ἀμαρτωλῶν σωτηρία (*Mîntuirea păcătoșilor*), apărută la Veneția, în 1641, și reeditată de numeroase ori în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În unele dintre cele mai vechi manuscrise cunoscute pînă acum, această traducere este divizată astfel: părțile I și a II-a ale cărții se află, împreună, în ms. 2174 (copie din anul 1696, făcută la Hurez) și în ms. 2517 (copie din anul 1699, făcută la Rîmnic), ambele de la Biblioteca Academiei Române (BAR)², iar partea a III-a, cu *Minunile Maicii Domnului*, se află în ms. miscelaneu 494 de la BAR (alcătuit în Țara Românească, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, probabil în anul 1699)³, alături de *Cartea cu multe întrebări foarte de folos*, tradusă de Nicolae Spătarul (Milescu) în anul 1661⁴, și de alte texte. Nici unul dintre aceste manuscrise nu conține vreo însemnare din care să rezulte că traducerea este sau ar putea fi făcută de Nicolae Spătarul. O indicație indirectă în acest sens am descoperit însă în textul aflat în ms. 1284 de la BAR (copie din anul 1691), care conține o versiune românească selectivă și rezumativă (în părțile I și a II-a, mai puțin în partea a III-a) a *Mîntuirii păcătoșilor* a lui Agapie Landos. La sfîrșitul relatării unei "minuni" a icoanei Maicii Domnului de la mănăsti-

¹ În "Cronica", XXI, 1986, nr. 44, p. 5.

² Vezi descrierea lor la Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R. 1601-3100*, vol. 2, București, 1983, p. 200-201, 301.

³ Vezi descrierea lui la Ioan Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, tomul II, București, 1913, p. 235-237.

⁴ Vezi Virgil Cîndea, *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 83-105, și Al. Mareș, "Interpolarea" din *Cartea cu multe întrebări a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate*, în "Studii și cercetări lingvistice", XL, 1989, nr. 2, p. 145-159.

rea Ivirilor de la Athos (povestirea a 21-a din partea a III-a a traducerii⁵), autorul versiunii din ms. 1284 face un interesant comentariu privitor la toponimicul *Caria*: “tîrgul Sfetăgorei, pre care tîrg îl cheamă *Caria*, adecă *Căpăținele*”, justificînd această denumire prin acreditarea datelor unei legende despre masacrarea de către un papă a unor călugări de la Athos, după conciliul de la Florența, care papă le-ar fi adunat apoi capetele în mijlocul locului de tîrg din fața mănăstirii Protas (de unde numele locului *Caria*!). El își încheie comentariul astfel: “Tară am găsit un izvod românesc carele era scris de Niculae Cîrnul, carele au fost la Grigorie vodă, în carele-i dzicea tîrgul Nucilor. Dară nu este așa, că «nucile» să cheamă *caridia*, iară *caria* să cheamă «căpăține», *cara* «cap»” (ms. 1284, f. 92^v; sublinierile ne aparțin).

1.1. În anul 1978 atribuisem lui Dosoftei această versiune a *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 1284⁶, iar referința citată la “un izvod românesc carele era scris de Niculae Cîrnul” (cum i se mai spunea lui Nicolae Spătarul, după ce suferise pedeapsa infamantă a rhinotmezei) o interpretasem drept o trimitere la istoria icoanei Maicii Domnului de la mănăstirea Neamț, pe care ar fi scris-o (tradus-o?) Nicolae Spătarul (Milescu) în anul 1655, potrivit unei surse documentare descoperită în secolul al XVIII-lea⁷, unde putea să fie citat numele localității respective de la Athos. *Comiteam însă o eroare*, datorită unei *lacune de informație*. Nu aflasem pînă atunci de existența în ms. miscelaneu 494 de la BAR a altei versiuni românești a părții a III-a a cărții lui Agapie Landos, în care sînt adunate, din surse grecești și occidentale, 69 de relatări ale unor “minuni” ale Maicii Domnului. Afît D. Stănescu, în studiul *Cultul Maicii Domnului la*

⁵ În care traducătorul (sau un copist) a contopit povestirile a 21-a (*Pentru sfînta Lavră a Athosului*) și a 22-a (*Pentru sfînta mănăstire a Ivirilor*) din original.

⁶ Vezi articolul *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei*, în “Limba română”, XXVII, 1978, nr. 5, p. 495-507.

⁷ Vezi acum studiul judicios consacrat acestei chestiuni de Ștefan S. Gorovei, *Un episod din «recuperarea» Bizanțului: prima «operă» a spătarului Nicolae «Milescu»*, în “Anuarul Institutului de istorie și Arheologie «A.D. Xenopol””, XXII, 1985, partea a 2-a, p. 441-460.

români, București, 1925, cât și N. Cartoian, în volumul al doilea din *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1938 (reeditat în 1974), pe a căror informație ne-am bazat, nu menționează în lucrările lor și acest manuscris. Între timp, cercetînd traducerea aflată în ms. 494, am constatat că numele tîrgului respectiv de la Athos (în original: τὸ πᾶζόρι τῶν καρπεῶν) este tradus aici *tîrgul Nucilor* (f. 222^v), iar într-o altă referință la același loc, textul εἰς ταῖς καρπαῖς este tradus *la Nuci* (f. 217^r). Am întrevăzut astfel posibilitatea ca traducerea anonimă a părții a III-a a cărții lui Agapie Landos aflată în ms. 494 să fie o copie a celui "izvod românesc carele era scris de Niculae Cîrnul", la care se referă autorul comentariului din versiunea aceluiași text aflată în ms. 1284. Raportînd această traducere din ms. 494 la *Cartea cu multe întrebări foarte de folos*, tradusă de Nicolae Spătarul în anul 1661 și copiată în același ms. miscelaneu 494, la cunoscutele texte autografe ale lui Nicolae Spătarul, care conțin traducerea rugăciunii *Tatăl nostru*, a *Crezului* și a unui fragment din tipicul la vecernia mare⁸, și la traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul și păstrată într-o versiune revizuită, în ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, am determinat o serie de particularități lingvistice și de traducere comune textului respectiv din ms. 494 și traducerile menționate ale lui Nicolae Spătarul, care constituie suficiente dovezi că versiunea românească a părții a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor* a lui Agapie Landos aflată în ms. 494 îi aparține lui Nicolae Spătarul (Milescu), așa cum ne informează, în mod indirect, autorul comentariului din ms. 1284, citat mai sus. "Un izvod românesc carele era scris de Niculae Cîrnul" nu putea fi decît o alcătuire sau o traducere a lui, pentru că, foarte probabil, Nicolae Spătarul nu copia personal scrierile altora.

1.2. După ce am stabilit că traducerea părții a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor* aflată în ms. 494 este opera lui Nicolae Spătarul, am comparat acest text, în mod firesc, cu versiunea românească, tot anonimă, a părților I și a II-a ale cărții lui Agapie Landos, aflată în ms. 2174 și 2517 de la BAR. pe care în studiul citat din anul 1978 o con-

⁸ Vezi Al. Mareș, *În legătură cu o traducere românească a lui Nicolae Milescu*, în "Limba română", XXVIII, 1979, nr. 3, p. 253-265.

sideram, în mod eronat, opera unui traducător muntean, care ar fi folosit traducerea anterioară a cărții respective, atribuită de noi lui Dosoftei și păstrată (în copia cea mai veche, din anul 1691) în ms. 1284 de la BAR. Ca text de referință am ales copia din ms. 2517. În foile de titlu ale ambelor copii se află mențiunea că traducerea este făcută de "mulți și mari dascăli". Comparînd atent textul părții a III-a a traducerii, din ms. 494, cu textul traducerii părților I și a II-a, din ms. 2517, am constatat că ele au numeroase particularități lingvistice și de traducere comune, care demonstrează că *traducerea ambelor texte a fost făcută de aceeași persoană*. Textul din ms. 2517 fiind mult mai întins decît cel din ms. 494, am găsit în el un număr mai mare de particularități lingvistice semnificative care stabilesc legături cu limba traducerilor sigure ale lui Nicolae Spătarul, menționate mai sus. Am putut deci conchide că învățatul moldovean a tradus în întregime voluminoasa carte a lui Agapie Landos, *Mîntuirea păcătoșilor*, fapt care ne-a obligat să corectăm, în articolul menționat din anul 1986, unele afirmații din studiul publicat în anul 1978, în sensul că *traducerea lui Nicolae Spătarul (Milescu)* stă la baza versiunii selective și rezumative a acestei opere atribuită de noi lui Dosoftei, care se află în copia din ms. 1284 și în alte copii de mai tîrziu. Totodată, am văzut că cele șapte⁹ relatări ale unor "minuni" ale Maicii Domnului incluse de Dosoftei în *Viața și petrecerea svinților*, pe care le-am semnalat în studiul din 1978, reprezintă de fapt textul, mai mult sau mai puțin remaniat, tradus de Nicolae Spătarul și păstrat în copia din ms. 494. Am constatat deci și în acest caz, ca și în cazul traducerii *Vechiului Testament*, că Dosoftei a avut la dispoziție textele autografe sau copii ale traducerilor lui Nicolae Spătarul, pe care le-a utilizat în lucrările sale. Am arătat cu diferite prilejuri că textul *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul transpare în *Psaltirea de-nțales*

⁹ Între timp am constatat că numai șase "minuni" ale Maicii Domnului au fost traduse de el din partea a III-a a cărții lui Agapie Landos, și anume: minunea 34 (24 mai, f. 140^v-141^v), minunea 2 (1 iunie, f. 138^v-139^v), minunea 6 (3 iunie, f. 142^v-142^v), minunea 7 (4 iunie, f. 143^v-143^v), minunea 11 (5 iunie, f. 144^v-147^v) și minunea 12 (6 iunie, f. 148^v-150^v). *Povestea unui Ioan, foarte de poldză* (23 noiembrie, f. 148-149^v) este tradusă după textul din *Mineiul* grecesc, nu după versiunea din *Mîntuirea păcătoșilor*, minunea 3.

(Iași, 1680); într-un pasaj din *Viața și petrecerea svinților* (Iași, 1682-1686), în *Parimiile preste an* (Iași, 1683), precum și în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei¹⁰.

1.3. Fiindu-ne transmise în copii târzii, efectuate de copişti munteni (traducerea *Vechiului Testament* aflată în ms. 45 trecuse în prealabil și prin pana unui revizor moldovean, care afirmă că a îmbunătățit-o), traducerile românești cunoscute ale lui Nicolae Spătarul nu mai păstrează în întregime, mai ales sub aspect fonetic, particularitățile limbii sale. Ca atare, identificarea lui ca autor al traducerii pe care i-o atribuim s-a făcut în deosebi pe baza comunității în textele comparate a unor particularități lingvistice mai rezistente la tendința modificatoare (de obicei involuntară) a copiștilor, cum sînt cele lexicale, morfologice, locuțiunile, expresiile și altele.

Spațiul limitat de care am dispus în anul 1986 pentru publicarea articolului menționat din revista "Cronica" nu ne-a permis să cităm decît doar cîteva dintre particularitățile lingvistice care demonstrează, pe de o parte, că traducerea părților I și a II-a ale cărții lui Agapie Landos, din ms. 2517, a fost făcută de *aceeași persoană* care a tradus și partea a III-a a cărții, din ms. 494, iar pe de altă parte că *acest traducător necunoscut este într-adevăr Nicolae Spătarul (Milescu)*, cum rezultă din comentariul aflat în ms. 1284. Am invocat în argumentarea făcută atunci patru particularități lingvistice comune traducerii *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 și 494, precum și traducerii *Vechiului Testament* din ms. 45 (1. Dezacordul în gen al unor substantive cu articolele, pronumele și participiile aferente; 2 Traducerea sporadică a s.m. ἐπίτροπος prin substantivul neobișnuit *epicon*, tot de proveniență greacă; 3. Folosirea, surprinzătoare la acea dată, a neologismului *sofietate*, împrumutat din latină sau derivat de la s.f. *sofie* "tovarăș", cu suf. -ătate; 4. Folosirea s.n. *aleș* "pîndă; ambuscadă, cursă", care se întîlnește în textele moldovenești și ardelenesti ale

¹⁰ Vezi studiile *Dosoftei necunoscut*, în "Cronica", XI, 1976, nr. 6, p. 4-6; *Din nou despre paternitatea primei traduceri românești a Istoriilor lui Herodot și despre revizia Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în "Limba română", XXXIV, 1985, nr. 1, p. 41-43; *Concordanțe lingvistice între Psaltirea în versuri a lui Dosoftei și unele psaltiri românești din secolul al XVII-lea*, în "Limba română", XXXVI, 1987, nr. 5, p. 427-442.

epocii), și două particularități comune textului din ms. 2517 al *Mîntuirii păcătoșilor* și *Vechiului Testament* din ms. 45 (1. Traducerea s.m. ἐκκλησιαστής “membru al adunării poporului”, din titlul și cuprinsul cunoscutei cărți biblice, prin calcul neobișnuit *Adunătoriu!*; 2. Folosirea derivatului neobișnuit *adevericiune, adevărăciune* “adevăr”), anunțînd că “alte particularități lingvistice semnificative comune *Mîntuirii păcătoșilor* și *Vechiul Testament* din ms. 45, precum și altor traduceri ale lui Milescu, care dovedesc paternitatea sa asupra traducerii pe care i-o atribuim, vom prezenta în curînd, într-un studiu mai amplu consacrat neconcordanțelor lingvistice între traducerile lui Nicolae Milescu și traducerea *Istoriilor* lui Herodot’”.

În concluziile articolului publicat în 1986 am atras atenția asupra faptului că “particularitățile lingvistice semnificative ale acestei traducerii, raportate în mod judicios la cele ale *Cărții cu multe întrebări* și ale traducerii *Vechiului Testament*, așa cum ni s-a transmis ea în textul revizuit din ms. 45, copiat de un muntean, aruncă multă lumină în problema controversată a paternității traducerii *Istoriilor* lui Herodot [...] Putem acum, prin intermediul traducerii *Mîntuirii păcătoșilor* (care ne oferă un eșention lingvistic de peste o mie de pagini de manuscris) să delimităm pe o zonă mai întinsă, în *Vechiul Testament* din ms. 45, stratul lingvistic al traducătorului (Milescu) de cel al primului revizor (un moldovean), iar în lumina datelor obținute să apreciem în mai bună cunoștință de cauză eventualitatea traducerii de către Nicolae Milescu a *Istoriilor* lui Herodot’”.

2. În ultima vreme, Liviu Onu a întreprins o cercetare filologică mai vastă privitoare la primele traduceri românești ale *Mîntuirii păcătoșilor* și la circulația lor prin manuscrise. Firește, el a avut în vedere și observațiile noastre din studiul publicat în anul 1978, pe care le-am corectat, în sensul arătat mai sus, prin argumentarea făcută în articolul menționat din anul 1986. Din fragmentele studiului său publicate pînă acum¹¹ aflăm însă, cu surprindere, că L. Onu admite pa-

¹¹ Vezi Liviu Onu, *Considerații pe marginea paternității unei versiuni românești a 'Mîntuirii păcătoșilor' a lui Agapios Landos. Cîteva probleme de metodă*, în “Memoriile Secției de filologie și literatură”, seria IV, tomul XI, 1989, p.

ternitatea traducerii lui Nicolae Spătarul (Milescu) numai asupra părții a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor*, din ms. 494. Traducerea părților I și a II-a ale cărții lui Agapie Landos, din ms. 2517, a fost făcută – crede el – “de către un monah, probabil oltean”. Modul în care ar fi fost realizate primele traduceri românești ale acestei cărți este prezentat de L. Onu în următoarea sinteză: “lucrarea a fost tradusă în limba română în două etape: întâi, cartea a III-a, prin 1661-1670, la Constantinopol, de către Nicolae Spătarul (versiunea A); apoi, prin 1678-1688, în Țara Românească, cărțile I-II, de către un monah, probabil oltean (versiunea B). Fiecare dintre aceste două traduceri, în text integral sau în copii fragmentare sau selective, a avut o bogată tradiție manuscrisă. Cele mai vechi manuscrise păstrate ale traducerii lui Nicolae Spătarul sînt ms. rom. 494 (din c. 1680-1690, Țara Românească) și 3231 (din c. 1700, Oltenia), ambele de la Biblioteca Academiei Române (București); iar ale traducerii pe care o numim cantacuzinească: ms. rom. 2174 (din 1696, realizat la mănăstirea Horezu, Oltenia), 2517 (din 1699, Rîmnicu-Vîlcea) și 472 (sfîrșitul secolului al XVII-lea, Țara Românească), de asemenea de la B.A.R. Încă spre sfîrșitul secolului al XVII-lea (aprox. 1680-1690), din inițiativa unui cărturar moldovean, cele două traduceri menționate, după ce au fost supuse unor abrevieri și unei revizii, au fost cuplate într-un volum unitar, care, prin copii manuscrise, s-a bucurat de o largă primire din partea cititorilor. Cele mai vechi manuscrise ale acestei versiuni compozite abreviate (versiunea C) au fost realizate în Moldova; ele sînt: ms. rom. 1284 (din 1691), 1261 (din 1726) și 2463 (din 1730-1740) de la B.A.R.”¹².

Apreciind drept insuficient caracterul probatoriu al concordanțelor lingvistice pe baza cărora am atribuit noi paternitatea lui Nicolae Spătarul și asupra părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor*, L. Onu afirmă: “dacă paternitatea lui Nicolae Milescu asupra traducerii «cărții» a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor* din versiunea ms. 494 este suficient demonstrată de informațiile obținute prin raportarea finalului

29-38, și *Din tradiția manuscrisă a traducerii românești a Mîntuirii păcătoșilor*, în “*Revista de istorie și teorie literară*”, XXXIX, 1991, nr. 3-4, p. 335-340.

¹² L. Onu, *Din tradiția manuscrisă...*, p. 335.

cap. 21 din acest manuscris la finalul aceluiași cap. din versiunea C (ms. 1284 și ms. înrudite), iar concordanțele lingvistice și cele de traducere doar confirmă această paternitate, pentru a demonstra paternitatea lui Nicolae Spătarul asupra «cărților» I și II ale *Mîntuirii păcătoșilor* din versiunea numită B (ms. 2517) este nevoie de argumente peremptorii, deci de o examinare mai aprofundată atît a textelor în ansamblul general al versiunilor românești cunoscute ale *Mîntuirii păcătoșilor*, cît și a unor eventuale informații colaterale¹³. Presupunem deci că numai o asemenea “examinare mai aprofundată” a textelor i-a oferit lui L. Onu “argumentele peremptorii” care l-au obligat să respingă atribuirea făcută de noi și să conchidă că traducerea părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor* aflată în ms. 2517 (considerat de el “reprezentativ pentru versiunea B”¹⁴), pe care o numește “canta-zinească”, este opera unui “monah, probabil oltean”.

Nu cunoaștem probele care l-au condus pe L. Onu la această concluzie. După cum vom vedea însă, limba traducerii părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 se dovedește a fi, în fond, *identică* cu limba traducerii părții a III-a a cărții, aflată în ms. 494. Un mare număr de particularități lingvistice și de traducere comune ambelor texte, precum și traducerile românești cunoscute ale lui Nicolae Spătarul, arată că el este traducătorul *întregii* cărți a lui Agapie Landos, așa cum am încercat să dovedim în articolul citat din anul 1986. Se vede însă că demonstrația făcută acolo nu este suficient de convingătoare pentru toți cercetătorii acestei probleme. Ne propunem deci să o reluăm și să o îmbogățim în studiul de față cu numeroase și variate argumente noi.

3. Deși la prima vedere pare un text muntenesc, traducerea părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor* copiată în ms. 2517 conține o serie de cuvinte și unele forme și fonetisme specifice graiului moldovenesc și unor graiuri ardelenesti, care nu pot fi atribuite presupusului traducător oltean, nici copistului oltean al acestui manuscris (Vladul logofăt de la episcopia Rîmnîcului). Particularitățile ei lingvistice dacoromânești nordice constituie dovada de netăgăduit a faptului că

¹³ L. Onu, *Considerații...*, p. 35-36.

¹⁴ *Ibidem*, p. 35

traducerea primelor două părți ale *Mîntuirii păcătoșilor*, din ms. 2517, a fost făcută de un moldovean, ca și traducerea părții a III-a, aflată în ms. 494. Primii copişti (sau revizori!) munteni sau olteni ai textului (eventual chiar Vladul logofăt, copistul ms. 2517) au introdus în el numeroase particularități ale graiurilor dacoromânești sudice, mai ales de ordin fonetic, dar au menținut, sporadic, unele cuvinte, forme și fonetisme aflate în originalul moldovenesc pe care îl copiau. La fel s-au petrecut lucrurile și cu traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul și revizuită de un moldovean anonim, a cărei copie din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, efectuată de grămăticul Dumitru din Cîmpulung Muscel, conține un mare număr de particularități lingvistice moldovenești sau dacoromânești nordice¹⁵.

3.1. Cităm în acest paragraf o serie de cuvinte moldovenești sau dacoromânești nordice care se găsesc în ms. 2517. Caracterul lor regional moldovenesc sau dacoromânesc nordic, în acea perioadă, a fost determinat pe baza informațiilor oferite de *Dicționarul românger-man* al lui H. Tiktin (*TDRG*) și *Dicționarul limbii române* al Academiei (*DLR*), de lucrarea lui Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, și de *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, 1987, elaborat de Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon.

Multe dintre aceste cuvinte se află și în textul revizuit al traducerii *Vechiului Testament* a lui Nicolae Spătarul (ms. 45), fiind înregistrate și comentate de noi în studiul citat mai sus. Unele apar și în traducerea părții a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor*, din ms. 494, precum și în traducerea *Cărții cu multe întrebări foarte de folos* a lui Nicolae Spătarul. Vom cita și atestările lor din aceste texte, cu excepția celor din ms. 45, înregistrate în studiul menționat la nota 15, la care trimitem prin abrevierea *Noi inform.*, urmată de indicarea numărului para-

¹⁵ Vezi N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în "Limba română", XXXVII, 1988, nr. 5, p. 455-468 (I), nr. 6, p. 521-534 (II), și XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 31-46 (III), nr. 2, p. 107-121 (IV), nr. 5, p. 463-470 (V), studiu produs în prezentul volum.

grafului respectiv.

Folosim următoarele sigle ale textelor din care cităm cuvintele, formele și fonetismele înregistrate și comentate în studiul de față: **CIC** = *Cartea cu multe întrebări foarte de folos*, partea editată de Virgil Cândea în volumul *Răzuna dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 89-105; **CIM** = *Cartea cu multe întrebări foarte de folos*, partea identificată de Al. Mareș¹⁶, ms. 494 de la BAR; **MD** = *Mintuirea păcătoșilor*, partea a III-a, ms. 494 de la BAR; **MP** = *Mintuirea păcătoșilor*, părțile I și a II-a, ms. 2517 de la BAR; **VT** = *Vechiul Testament*, ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Am consultat textul original al cărții lui Agapie Landos, Ἀμαρτωλῶν σωτηρία, în ediția apărută la Veneția, în anul 1681, din care un exemplar se află la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, cota CR III-14.

aleș s.n. “pîndă; ambuscadă, cursă”. **MP**: “*aleșurile lumii*” (f. 201^f), “*atîtea peiri și aleșuri*” (f. 231^f), “*aleșurile diavolului*” (f. 291^f, 342^f); **MD**: “*aleșurile diavolului*” (f. 229^f), “*s-au mîntuit dentru aleșuri*” (f. 230^v); cuvîntul este des folosit în **VT**, cf. *Noi. inform.*, 7.4.

apleca vb. I “a alăpta”. **MP**: “*toate vitele [...] dentru sineși se apleacă*” (f. 231^f); **MD**: “*te-am crescut [...] și te-am aplecat*” (f. 233^f); **VT**: “*și-ți va apleca copilul ție [...], păzește-mi copilul acesta și mi-l apleacă [...], și luă muierea copilul și-l aplecă*” (f. 27^v, Ieș. 2, 8,9), cf. și: “*cîte de 10 luni și fără roade aplecături*” (f. 453^v, col. 2,4 Mac. 16).

arșită s.f. “zăduf”. **MP**: “*cea arșită a soarelui*” (f. 234^v), “*arșita cea din na miazi*” (f. 399^v); cf. *Noi. inform.*, 8.3.1.

asuda vb. I “a transpira”. **MP**: “*ai ostenit, ai asudat*” (f. 117^f), “*să asude toți copacii*” (f. 377^f); **MD**: “*era asudați de osteneală*” (f. 227^f); **VT**: “*asudat fiind și foarte ostenit*” (f. 448^f, col. 2,4 Mac. 3).

așăși adv. “chiar, tocmai; astfel”. **MP**: “*să răbdăm cîtăva vreme și așăși a iadului munci, ca să...*” (f. 146^v), “*acestea au ființă și sînt, și tu nu aveai, ci erai așăși nimica*” (f. 162^f), “*să defaimi cinstea și lucrul, și așăși viața-ți*” (f. 164^f); **MD**: “*răspundea zicînd așăși acelea cu voroavă prea dulce*” (f. 243^v); **VT**: “*nu numai acestea, ce și*

¹⁶ Vezi Al. Mareș, *art. cit.* la nota 4.

alte, și așași legea și prorociile” (f. 397^f, col. 2, Sir., a doua pref.), “și așași acoloa [...] spre cămară amu fiind” (f. 433^f, 2 Mac. 3, 23), “nici părintești sărbători a păzirea, nici așași jidovi a să mărturisi a fi” (f. 435^f, 2 Mac. 6, 6).

atocma adv. “întocmai, la fel”. **MP**: “sînteți *atocma* amîndoi” (f. 93^v), “cînd ne va secera strașnica moarte, rămînem *atocma* toți” (f. 189^f), “este *atocma* cu păgîinii” (f. 385^f); **MD**: “și durerea pocăinței *atocma* cu păcatul” (f. 193^f); **VT**: “m-ai închegat pre mine *atocma* cu brînza” (f. 215^f, Iov 10, 10), “asemenea cu toți *atocma* plîngînd” (f. 391^v, Întel. 7,4), “pentru că *atocma* urîte-s la Dumnedzău” (f. 394^v, Întel. 14, 9), “*atocma*-i cu viața vinul la om” (f. 407^v, Sir. 31, 31), cf. și f. 216^f, Iov 13, 28; f. 218^v, Iov 24, 20; f. 259^f, Pild. 25, 10; f. 263^f, Eccl. 7, 16; f. 436^v, 2 Mac. 8,3; f. 437^f, 2 Mac. 8, 30.

bănu (*a-și*) vb. IV “a lua în nume de rău, a se indigna, a reproșa”. **MP**: “priimește cu milă pre ceia ce au făcut păcate [...], nici pre nimeni nu ș-au *bănu*it” (f. 114^v).

bocet s.n. “plîngere, tînguire”. **MP**: “să dosădești pre tine cu lacrimi și cu *bocite*” (f. 287^v); **MD**: “să ruga acestea cu multe lacrimi și *bocite*” (f. 208^v); cf. *Noi inform.* 8.3.1.

boci vb. IV “a plînge, a se tîngui”. **MP**: “cu multă mînie *boces*-cu-se și jeluiesc” (f. 21^f), “și să te *boc*ești, ca cum ai fi de altă credință” (f. 179^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

bocire s.f. “plîngere, tînguire”. **MP**: “au făcut leul chipuri de plîngere și de *bocire*, ca un om” (f. 120^f), “au făcut plîngere și *bociri* la moartea tătine-său” (f. 179^v).

bortă s.f. “gaură”. **MP**: “lăcuia în măguri, în peșteri, în colibă și în *boartele* pămîntului” (f. 236^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

brudiu adj. “crud, fraged”. **MP**: “nu fii ca pruncul cel *brudiu* fără de minte” (f. 224^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

caie s.f. “uliu”. **MP**: “apucătoare *caie* [marg.: *uliu*]” (f. 372^v), “întoarce-se *caia* și alta [găină]” (f. 373^f); **VT**: “și vultúrul de mare, și brehnacea, și *caia*” (f. 50^v, Lev. 11, 14), “și acmu ce-i ție și *căii* Eghiptului ca să bei apa Ghion” (f. 289^f, Ier. 2, 18).

cămătareț adj. “luător de camete”. **MP**: “2 boieri, feciori acestui de mai sus *cămătariț*” (f. 64^v).

cămin s.n. “cuptor”. **MP**: “ce face pliveala la grîu [...] și *că*-

minul aurului, aceasta face și necazul la om” (f. 136^v), “ca hierul în cămin [marg.: *cuptor*]” (f. 340^v).

chelsug s.n. “arvonă”. MP: “a ceii vecinice ai tale împărății arvonă și *chelciug*” (f. 337^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

cinie s.f. “unealtă, mijloc, organ”. MP: “ți-au dat sărăcia ca un mijloc și *cinii* mîntuirii tale” (f. 60^v), “le rumpea cu tot trupul lor, cu unghi de hier și cu alte *cinii*” (f. 276^r), “ai făcut arme și *cinii* asupra lor” (f. 284^r); MD: “cu *cinii* de cîntare” (f. 244^r), “cînd zice neștine acolo în vro *cinie* de cîntare” (f. 280^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

ciobotă s.f. “cizmă”. MP: “să scoată *ciobotele*, căci locul unde sta era sfînt” (f. 144^r), “o haină, sau un ișlic, sau *ciobote*” (f. 212^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

coroi s.m. “uliu”. MP: “să juca cu *corii* și ulii” (f. 37^v); VT: “și struțul, și boaghea, și batca [...], și *coruiul*” (f. 50^v, Lev. 11, 16).

crezut adj. “credincios”. MP: “prieteni prea *crezuți*” (f. 245^r); MD: “prieteni *crezut*” (f. 204^r, 232^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

cuvîntareț adj. “rațional, cuvîntător”. MP: “de va fi om *cuvîntareț*, nu crez să aibă inimă ațita de vîrtoasă” (f. 28^v), “pare-ți-să a fi aceasta istov de om *cuvîntareț*” (f. 19^r), “această minie, cînd este *cuvîntariță* și direaptă, nu numai nu este păcat...” (f. 84^v), “nu ești *cuvîntareț*, ci fără de minte și prea nebun” (f. 102^r); cf. *Noi inform.*, 11.

despuietate s.f. “stăpînire”. MP: “pre cîți înșală viața și norocul lumii, *despuietatea*, sănătatea...” (f. 132^r).

despuitor, despuitoare s.m. și f. “stăpîn, stăpînă”. MP: “*despuitoriul* Hristos” (f. 108^v, 115^r, 171^r, 179^v, 307^v), “cum poate să fie robul decît *despuitoriul* mai mare” (f. 130^r), “te arăți *despuitor* și domn” (f. 141^r), “împăratul și *despuitoriul* a toată lumea” (f. 151^r, cf. și 271^v), “cea întru tot *despuitoare*” (f. 348^r); MD: “*despuitoriul* Hristos” (f. 244^v, 245^r, 246^r, 247^r, 252^r), “cel ceresc *despuitori*” (f. 244^r), “ceea ce e *despuitoare* a tot ceriul” (f. 198^v), “*despuitoarea* îngerilor” (f. 208^v, 210^v), “cea prea curată *despuitoare*” (f. 222^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

dimica vb. I “a fărîmița”. MP: “au *dimicat* pruncul...” (f. 355^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

divî adj. “minunat”. MP: “ai împreunat [...] cu minunată și *divî* împreunare” (f. 339^r); în MD, **divă** s.f. “lucru de mirare, minu-

ne”: “nu este cu *divă* să facă minune ca aceasta” (f. 192^f).

dodăi vb. IV “a supăra, a zidări”. **MP**: “trupul ne *dodăiește* și ne aruncă la curvie” (f. 19^v), “sihastu care să *dodăia* de gând rău” (f. 77^v), “să știi că este cel viclean și te *dodăiește*” (f. 104^f), cf. și f. 65^v, 80^f; 91^f, 93^v, 111^v; **MD**: “nu mă voi pleca, ci mă *dodăiești* în zadar” (f. 212^f), “n-au mai putut să-l *dodăiască* vicleanul” (f. 212^v), “să nu *dodăiești* pre vreunul den olatul meu” (f. 245^v), cf. și f. 197^v, 221^f, 233^v, 253^f; **CIC**: “îl iartă Dumnezeu a *dodei* firea omenească” (p. 105); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

dodăială s.f. “supărare, zidărire”. **MP**: “să potolești *dodăielile* trupului” (f. 77^v), “să încetezi a trupului *dodăială*” (f. 79^f), “i-au cunoscut dupre față cum avea *dodeială*” (f. 109^f), cf. și f. 78^v, 110^v; **MD**: “cînd să va face păcatul fără vro *dodeială*” (f. 193^f), “de acum înainte *dodeială* să nu să mai atingă de tine” (f. 206^f), “*dodăielele* diavolului” (f. 212^v), cf. și f. 192^v, 212^f, 213^f, 237^v, 249^v; cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

dugheană s.f. “prăvălie”. **MP**: “ne-au lăsat [...] întru tot ceasul ușa dășchisă și *dugheana*” (f. 329^v), “și tot mădulariul meu [...] l-am netrebnicit, *dugheană* diavolului făcîndu-mă” (f. 336^f); **MD**: “s-au stricat case și *dughe[ne]* nenumărate” (f. 272^f), “și-i închidea ca să păzească *dugheana*” (f. 272^v), cf. și: “era în tîrgul denafară un *dughean*” (f. 272^f).

duroare s.f. “durere”. **MP**: “iară trupului pagube sînt *durorile* capului, a rînzei...” (f. 96^f), “*durorile*, gonirile și necazurile” (f. 156^f), “să nu mai crească cu *duroarea* mea” (f. 306^f); **MD**: “din *durori* de boale” (f. 192^f), “nevrednicească *duroare* avînd” (f. 274^v); **VT**: “să-mi stea urgia mea, și *durorile* mele să le rădices” (f. 214^f, Iov 6; 2).

dvorbi vb. IV “a sluji”. **MP**: “atîtea ajutori și sprijinitori, și-i *dvorbesc* să nască el...” (f. 231^f); în **MD**, **dvorbă** s.f. “slujbă”: “îngerul cel de *dvorbă* din ceri” (f. 192^v); **VT**: “și șederea slugelor lui, și *dvorba* slugelor lui” (f. 148^v, 3 Reg. 10, 5), “și șederea slugilor lui, și *dvorba* poslușnicilor lui” (f. 185^f, 2 Paral. 9, 4).

feredeu s.n. “baie”. **MP**: “să te speli la un *feredeu*” (f. 76^v); **MD**: “au zidit un mititel *feredeu* [...], iară dedesupt la *feredeu* să făcea minuni” (f. 197^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

găta vb. I, “a găti”. **MP**: “dohtorie și băuturi *gătate* de la un prieten” (f. 21^r), “patimilor *gătează* să dai război” (f. 45^v); **VT**: “dzi-se nărodului: *gătați*-vă 3 dzile” (f. 36^r, Ieș. 19, 15), “careia au *gătat* mîinele tale Domnul” (f. 34^v, Ieș. 15, 18), “*gătează*-să celor nestîmpărați juguri” (f. 257^r, Pild. 19, 29), “carele *gătează* de cătră fața a prietenului său mreje” (f. 260^r, Pild. 29, 5).

găvozdi vb. IV “a bate în cuie, a țintui” **MP**: “avînd gînd *găvozdît* pururea de cele nevinuite și dumnezeiești taini” (f. 23^v), “să vezi pre Dumnezeu *găvozdît* pre cruce” (f. 122^v), “cu ciulini și cu di-chise înfocate îi *găvozdiia*” (f. 275^v), cf. și f. 40^r, 65^r, 122^r, 149^r; cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

genune s.f. “apă întinsă și adîncă; vîltoare; abis”. **MP**: “de mul-țimea milei tale și *genunea* îndurării tale” (f. 336^v), “și încă e și *ge-nune*, clocotește, duduiește” (f. 390^v), “ca să închiz eu într-această gropilă *genunile* mării toate” (f. 402^v), cf. și f. 322^r, 332^r, 392^v, 412^v, 421^v; **MD**: “pren *genunea* apei să umbli” (f. 220^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

ghizdăvie s.f. “frumusețe”. **MP**: “nenumărată *ghizdăvie* și avu-ție” (f. 155^r); în **MD**, **ghizdav** adj.: “o fată frumoasă la chip și *ghiz-dăvă*” (f. 213^v); **CIM**: “orașe foarte *ghizdăve*” (f. 254^r); **VT**: “Rahil era frumoasă la chip și *ghizdavă* la față” (f. 15^v, Fac. 29, 17), “cu frîmsețea ta și cu *ghizdăvia* ta” (f. 232^r, Ps. 44,5), cf. și: “frica Dom-nului *ghizdăvi*-va inemă” (f. 397^v, Sir. 1, 10).

giurui vb. IV “a promite”. **MP**: “în petreceri ale trupului, cer-cînd muște și lucruri de *giuruit* ale veacului acestuia” (f. 373^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

gîcitură s.f. “precizare, cimilitură”. **MP**: “de ai făcut vrajă sau *gîcitură*” (f. 297^r); **MD**: “nu întru *ciumilituri* [marg.: *gîcitură*], ci în-tru învătățuri” (f. 203^r).

glod s.n. “noroi”. **MP**: “s-au făcut tină a porcilor și *glod*” (f. 285^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

gonț s.m. “piatră, pietricică”. **MP**: “pietritele și *gonții* întru ele să se frîngă” (f. 377^v; scris *glonții*, greșeală de copist; în orig.: πέτρας); cf. *Noi inform.*, 8.3.1. considerăm necesar să corectăm aici cele două sensuri eronate ale acestui cuvînt menționate în *Dicționa-rul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, p.

139. În ambele locuri citate cuvântul *gonț* are tot sensul de “piatră, pietricică”. Deducerea sensului de “alergător, urmăritor”, pe care l-ar avea cuvântul în fraza citată din *Istoria ieroglifică* a lui D. Cantemir, se datorește neînțelegerii faptului că substantivul *față* are acolo sensul de “culoare”. Un citat mai larg din textul respectiv este lămuritor: “hameleonul prin prundișul apei aceia împlînd [...], din apă un crocodil mare și groznic ieșind, pre becisnicul hameleon, pentru ca să-l înghiță, în fălci îl luă. Hameleonul, macar că în fața a tuturor *gonților* să schimbă, ce în cevași macară a-și folosi nu putu” (D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, text stabilit și glosar de Stela Toma, prefață de Virgil Cîndea, București, 1973, p. 171; în glosarul ediției: “*gonț* s.m. = urmăritor”). Deducerea sensului de “joc de-a prinselea”, pe care l-ar avea cuvântul în citatul reprodus din *Ceasornicul domnilor* tradus de N. Costin, se datorește, probabil, glosării lui prin “dans”, în ediția acestui text întocmită de G. Ștrempel. În versiunea latină a operei lui Guevara, după care a fost tradusă de N. Costin (cartea I, capitolul XL, diviziunea intitulată *De Chilone*), textul corespunzător este acesta: “omnes ludo offendit deditos, cum juniores haltere per campos, seniores taxillis per plateas, foeminae *calculo* in hortis [glosă marginală: *latruncolorum ludo*]”. Lat. *calculus* “pietricică” (*ludus calculorum* “joc cu zaruri”), *latrunculus* “piatră de joc; pion”. Femeile se îndeletniceau deci, în grădini, cu un joc de societate cu *pietricele* (zaruri, table, un gen de șah?!).

gușter s.n. “gîtlej”. **MP**: “îngălbinește fața lui, limba și *gușterul* să usucă” (f. 375^v), “*gușterul* mieu au amorțit și nu poci să grăiesc” (f. 383^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

hatman s.m. “comandant al unei armate; general, strateg”. **MP**: “Ahileus, Ector și alți *hâtmani* nebiruiți” (f. 237^v), “dumnezeieștii apostoli, avînd *hatman* și căpitan pre marele Botezătoriu!” (f. 399^v), cf. și f. 95^v, 99^v, 130^v, 180^v, 191^v, 369^v; **MD**: “fiii a unui *hatman*, boieri bogat” (f. 204^v), “era *hatman* împărăției iverilor” (f. 219^v), “Donat, *hatmanul* Critului” (f. 272^v), cf. și f. 205^r, 205^v, 206^r, 206^v, 216^v, 219^v, 221^v; cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

hămnesi vb. IV “a flămîzni”. **MP**: “carele miluiește pre sărac, nu va mai vedea niciodinioară sărăcia, iară carele va defăima, va *hămnisi*” (f. 365^v).

hreasc s.n. “vreasc”. **MP**: “ca niște ghimpi și ciulini, și alte *hreascuri*” (f. 14^r), “gunoaiele și *hreascurile*” (f. 403^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

huieta vb. I “a vui”. **MP**: “vai, vai, cum va *huieta* pământul” (f. 390^r).

înturna vb. I “a întoarce”. **MP**, f. 53^v, 60^r, 175^r, 241^r, 289^r, 313^v; **MD**: f. 201^r, 213^r, 222^v, 233^v, 238^v, 247^r; cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

judetș s.n. “judecată; tribunal”. **MP**: “vor da seama pentru ei în zioa *judetșului*” (f. 25^r), “înaintea înfricoșatului *judetș* al lui Hristos” (f. 447^r), cf. și f. 47^r, 98^v, 105^r, 254^v, 288^r, 391^v, 420^v, 422^r, 446^r; **MD**: “să-l ducă la cel drept judecători, să rumpă *judetșul*” (f. 248^r), “acel strașnic și fără de îndurare *judetș*” (f. 248^v); **CIM**: “pentru mare *judetș* dumnezeiesc” (f. 259^r), “*judetșul* al doilea cel strașnic” (f. 259^v), cf. și f. 262^r; cf. *Noi inform.*, 7.2.

lingări vb. IV “a linguși”. **MP**: “nu *lingări* dară trupul” (f. 73^r, cf. și 94^r), “care *lingărește* pre robul lui” (f. 73^v), cf. și f. 95^v, 362^v; cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

lingăriciune s.f. “lingușire”. **MP**: “sațiul bucatelor și *lingăriciunii* trupului” (f. 89^r), “cu *lingăriciune* și cu petrecere cu dulceață” (f. 261^r), cf. și f. 27^v, 263^r, 283^v; cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

lînged adj. “slab, neputincios”. **MP**: “un *lînged* și slab carele visează cum face mari lucruri” (f. 240^r); **MD**: “un bolnav și *lînged* de mulți ani” (f. 191^v; scris *lîgend*, greșeală de copist); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

lîngezi vb. IV “a slăbi”. **MP**: “neputințează trupul, *lîngezește* fața” (f. 100^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

meidan s.n. “loc de adunare; piață”. **MP**: “au adus pre pîngăritul preot [...] la mijlocul *meidanului*” (f. 346^r).

meser s.m. “sărac, lipsit”. **MP**: “toți *meserii* să să roage pentru cei ce-i miluiesc” (f. 22^r), “sărac și *meser*” (f. 30^v, 216^r, 254^r), cf. și f. 125^r, 189^r, 222^v, 231^r, 253^v; **MD**: “*meserii* și sirimanii” (f. 206^v), “striini și *meseri*” (f. 252^v, 253^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

meserătate s.f. “sărăcie, lipsă”. **MP**: “*meserătate* și dosadă” (f. 152^v), “*meserătate* și lipsa acelor de treabă” (f. 158^v); **MD**: *meserătate* (f. 249^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

meserniță s.f. “măcelărie”. **MP**: “boii carii vor să-i junghe la

meserniță” (f. 134^f).

nacealnic s.m. “conducător, șef”. MP: “*nacealnicii* au mii de datorii multe decât ceialalți” (f. 186^v, cf. și 300^v); MD: “iară *nacealnicul* l-au afurisit” (f. 217^f); cf. și VT, f. 107^f, Jud. 5, 15.

nedeie s.f. “serbare, prăznuire”. MP: “să nu mergi acolo unde sînt gloate multe, măcar de să și face praznic și *nedaie*” (f. 29^v), “fac în tîrg vreun zbor sau *nedeie*” (f. 223^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

obeștuit adj. “de obște, comun”. MP: “*frigurile cele obeștuite*” (f. 424^v).

odor s.n. “obiect prețios”. MP: “mărgăritariul acesta și *odorul* pentru carele te ostenești” (f. 16^f), “*vrednicia odorului* acestuia” (f. 17^f); CIM: “nu putea fi ascunse acesta *odor*, nici svînta peșteră” (f. 259^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

omăt s.n. “zăpadă”. MP: “*ometuri* prea reci ale iernii” (f. 106^f), “ghiață și *omet* prea rece” (f. 154^f), “le albiia trupurile ca *ometurile*” (f. 276^v), cf. și f. 340^v; cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

oteși vb. IV “a mîngîia”. MP: “cu milă și, în dar *uteșindu-i*” (f. 8^v), “plîngînd eu, mă *uteșaste*” (f. 337^f), cf. și f. 34^v, 362^v, *oteși*, f. 431^v; MD: “au adăpat pre orb și se-au *uteșit*” (f. 198^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

oteșire s.f. “mîngîiere”. MP: “mîngîiere și *uteșire*” (f. 150^f, 171^v, 196^v, 436^f), *oteșire* (f. 16^v); MD: “feredeu cătră *uteșirea* trupurilor” (f. 197^f).

oțări vb. IV “a se scîrbi”. MP: “nu să *oțaraște* de el, nici oțaraște nebunia lui” (f. 326^v), “nici te-ai *oțărît* de fărădelegile lor” (f. 337^f), cf. și f. 20^v, 46^v, 78^v, 333^f, 337^f; MD: “nu s-au *oțărît* de curve și de tîlhari” (f. 208^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

pară s.f. “văpaie”. MP: “acea prea iute *pară* a nesăvîrșitei munci” (f. 80^f), “căzînd întru *para* dulceșilor și păcatelor” (f. 216^f), cf. și f. 30^f, 73^v, 78^v, 150^f, 411^f, 412^f; MD: “această stricătoare de suflet *pară*” (f. 212^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

pelîță s.f. “trup; carne”. MP: “să netezim pre aceasta împutiță *pelîță*, să o hrănim” (f. 199^v), “au slăbit și au îmbătrînit *pelîțele* mele” (f. 245^v), cf. și f. 78^f; MD: “trup adevărat, cu *pelîță* și cu sînge” (f. 240^f); CIM: “carnea și *pelîța* omului” (f. 265^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

péveț s.m. “cîntăreț (bisericesc)”. **MP**: “zicînd cele ale *pévețului*” (f. 122^r); **MD**: “Roman *pévețul*” (f. 199^v); **VT**: “*péveții* besericii” (f. 382^v, 2 Ezd. 1, 13; f. 385^v, 2 Ezd. 5, 51), “cîntători și *péveți*” (f. 386^r, 2 Ezd. 5, 65).

peveți vb. IV “a cînta”. **MP**: “cîntînd și *pevețind* Domnului” (f. 397^r); **MD**: “cu cetiri și cu cîntări, *pevețind...*” (f. 218^v; scris *povețind*, greșeală de copist); **VT**: “cînta-voi și voi *peveți*” (f. 228^r, Ps. 26, 11; f. 234^r, Ps. 56, 10; f. 244^v, Ps. 107, 1), cf. și *pevețui* (f. 106^v, Jud. 5, 3; f. 235^v, Ps. 67, 4; f. 242^r, Ps. 97, 7).

ponoslui vb. IV “a cleveți; a imputa; a ocări”. **MP**: “*ponosluiesc* și *hulesc* cei fără de minte” (f. 126), “am început să mă mîhnesc foarte, să *ponosluiesc...*” (f. 182^v); **MD**: “nu i-au *ponosluit*, ca să nu-i paie rău” (f. 226^v), “1-au *ponosluit* mult și 1-au *suduit*” (f. 237^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

prisleț s.m. “pribeag”. **MP**: “cel striin și *prisleț* are multe necazuri” (f. 234^r), “nemernici și *prisleți*” (f. 237^r); **VT**: “*prisleț* și nemernic” (f. 11^v, Fac. 23, 4), cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

răsărită s.f. “răsărit”. **MP**: “de la *răsărita* soarelui” (f. 377^v); **VT**: “despre *răsărita* soarelui” (f. 70^r, Num. 21, 11; f. 80^v, Deut. 4, 47; f. 115^v, Jud. 21, 19; f. 212^v, Iov 1, 3).

rășchira vb. I “a răsfira; a risipi”. **MP**: “avuția le *rășchiră*, cinstile și măririle ca un fum se *rășchiră*” (f. 203^r), “le răsipește ceriul și le *rășchiră*” (f. 239^r, cf. și 53^r), și *răshira* (f. 44^v, 200^v); **MD**: *răshira* (f. 193^v); **CIM**: *rășchira* (f. 258^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.)

rulătură s.f. “bîrfeală”. **MP**: “călugări și duhovnici de la care ies aceste *rulături*” (f. 72^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

scafă s.f. “blid, strachină”. **MP**: “o *scafă* de linte” (f. 19^r); **VT**: “dumică pîine în *scafă*” (f. 417^r, Ist. Băl. 40).

scîrșcare s.f. “scîrșnire”. **MP**: “*scîrșcare* de dinți” (f. 410^v); în **VT**: “*scîrșcă* asupra mea dinții” (f. 216^v, Iov 16, 9).

sfadă s.f. “ceartă”. **MP**: “în price și în *sfăzi*” (f. 49^v, cf. și 375^r, 398^r), “sfîrșitul *sfăzii* și începătura păcii” (f. 179^r, cf. și 85^r, 216^v, 253^v); **MD**: “războaie și *sfăzi*” (f. 228^v); **VT**: “nu cădea la *sfadă* de sirg” (f. 259^r, Pild. 25, 8, cf. și 25, 10; f. 259^v, Pild. 26, 20, cf. și 26, 21).

sfădi vb. IV “a se certa”. **MP**: “numai cu tine să *sfădesc*” (f.

137^v, cf. și 38^r, 362^v); **MD**: “s-au *sfădit* doi frați” (f. 232^v); **VT**: “fiii maicii mele s-au *sfădit* întru mine” (f. 264^v, Cînt. 1,5)

sîlță s.f. “cursă, laț”. **MP**: “să nu cazi întru *lațurile* [marg.: *sîlțile*] diavolului” (f. 188^v); **MD**: “multe-s *sîlțile* diavolului” (f. 218^r); **CIC**: “să nu cădem în vreo greșală de moarte sau *sîlța* ereticilor” (p. 92; grafia *sulița* din ms. este greșeală de copist); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

stejală s.f. “grabă”. **MP**: “la carele *stejală* simte sufletul meu atîta mîngîiere” (f. 109^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

stidi vb. IV “a se rușina”. **MP**: “te vei rușina *stidintu-te*” (f. 150^v), “să nu se *stidească* și să nu-și rușineze lenevia lor” (f. 175^r); **CIM**: “atuncea așași de tot ne *stidim*” (f. 266^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

stideală s.f. “rușine”. **MP**: “cu toată sfiala și *stideală*” (f. 8^v), “să facă rușine și *stideală*” (f. 17^v, cf. și 58^v); **CIM**: “va merge cu rușine și cu *stideală*” (f. 275^v); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

stropși vb. IV “a strivi, a nimici”. **MP**: “*stropșesc* pre fiul lui Dumnezeu cu mîinile lor” (f. 421^v), “trupul tău cum este dentru cel *stropșit* pămînt făcut” (f. 226^v, cf. și 48^r); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

sudalmă s.f. “injurie”. **MP**: “*sudăلمي* și ocări” (f. 50^v), “ocară și *sudalmă*” (f. 76^v, cf. și 194^v, 303^r); **MD**: “*sudăلمي* și ocări” (f. 227^v); **VT**: *sudalmă* (f. 221^v, Iov 35,12; f. 257^v, Pild. 21,4; f. 270^v, Is. 13, 11; f. 390^v, Întel. 2, 19; f. 391^r, Întel. 4, 18; f. 404^v, Sir., 22, 27; f. 406^v, Sir. 29, 9).

sudoare s.f. “transpirație”. **MP**: “osteneala și *sudorile* a zillii toate” (f. 106^v, cf. și 57^r, 122^r, 224^v, 289^v, 393^v); **MD**: “ștergea *sudorile* bolnavei” (f. 249^v, cf. și 227^r); **VT**: “cu vitejească *sudoare*” (f. 450^v, col. 1,4 Mac. 7).

sudui vb. “a înjura”. **MP**: “să *suduiască* pre boierin” (f. 32^v), “defăimă-l pre el și-l *sudui*” (f. 82^v), cf. și f. 34^r, 61^v, 85^v, 86^v, 151^r, 283^r, 283^v, 301^r, 301^v; **MD**: “m-ați *suduit* toți și m-ați gonit” (f. 228^r), cf. și f. 237^r, 246^v; **VT**: *sudui* (f. 93^r, Deut. 33, 8; f. 270^v, Is. 13, 3; f. 310^r, Ier. 51, 2), cf. și *suduitor* (f. 259^v, Pild. 26, 21; f. 310^r, Ier. 51, 2).

șagă s.f. “glumă”. **MP**: “glume, rîsuri, *șegi*, cuvinte deșarte” (f. 27^v), “să îndemni la rău sau la *șagă*” (f. 294^r), “în *șegi* și în jocuri” (f. 375^r, cf. și 419^v).

șegui (și **șugui**) vb. IV “a glumi”. MP: “grăiesc multe șuguint și zic necuviitoare cuvinte” (f. 90^f), “bîrfaia șeguint” (f. 375^f, cf. și 431^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

șerb s.m. “rob, slugă”. MP: “nu este șerb al postului” (f. 95^f), “osebire între împărași și în șerbi” (f. 125^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.1.

șirag s.n. “mulțime, ceată”. MP: “șireag de munci și de cazne” (f. 417^v), “în șireaguri și în oști sălbatece umbînd” (f. 419^v); MD: “sosind la o biserică [...], întrară toate șireagurile și cînta” (f. 234^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

ticăi vb. IV “a slăbi, a se ticăloși”. MP: “și cel nebun, ticăindu-se, se socotește înțelept” (f. 263^v).

ticăiciune s.f. “slăbiciune, neputință”. MP: “ticăiciunea lor și slăbiciunea” (f. 228^v, cf. și 231^v).

ticăit adj. “slab, neputincios, nevrednic”. MP: “să ne osîndim ca niște ticăiți în cea vecinică muncă” (f. 28^f, cf. și 147^f).

ticăițește adv. “în mod ticăit”. MP: “mai apoi ticăițește s-au biruit” (f. 68^v).

ticăiție s.f. “slăbiciune, neputință, ticăloșie”. MP: “au rămas într-atîta slăbiciune și ticăiție” (f. 29^f).

țenchi s.n. “țintă, scop; soroc, termen”. MP: “să aibă oștenii împăratului pămîntesc mai multă pohtă la acel puțin dar carele pun la ținchi” (f. 406^f; în orig.: στάδιον).

urșinic s.n. “catifea; purpură”. MP: “să îmbraci păreții cu urșinice și cu poliite” (f. 322^f), “urșinicile, coftiriile și alte haine de mă-tase” (f. 364^v).

vîrtucios adj. “puternic, tare”. MP: “celui vîrtucios judecători” (f. 220^f; scris *vîrtăcios*, greșeală de copist); MP: “ca un vîrtucios bărbat ce era” (f. 245^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

vorovă s.f. “vorbă; sfat”. MP, f. 38^v, 39^f, 73^f, 86^v, 183^f, 254^f, 254^v, 321^f, 347^f, 393^f; MD, f. 206^f, 243^v.

vorovi vb. IV “a vorbi”. MP, f. 42^v, 43^f, 72^f, 180^v, 270^f; MD, f. 216^v, 220^v.

zbori vb. IV “a se semeți, a se înălța”. MP: “zbořește-te, mare, și vă clătinați, toate stîhiile lumii” (f. 383^f); cf. *Noi inform.*, 8.3.2.

3.2. Dintre particularitățile fonetice care trădează apartenența traducerii primelor două părți ale *Mîntuirii păcătoșilor* copiate în ms.

2517 la graiurile dacoromânești de nord cităm doar următoarele exemple.

3.2.1. Prezența lui *v* etimologic în cuvîntul *bivșug* “belșug” (< magh. *bővség*): “să cîștigăm avuție, mare săturare și *bivșug*” (f. 174^r; scris *birșug*, desigur greșeală de copist, slova *v* suprascrisă fiind confundată cu *r*). Forma *bivșug* apare și în VT (f. 247^v, Ps. 121, 6,7, Ps. 122, 5, Ps. 123,2), precum și în alte texte moldovenești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea) (vezi DLR, s.v. *belșug*).

3.2.2. Accentuarea pe prima silabă a cuvîntului *bolnav* (f. 228^r, 228^v, 330^r, 331^r, 332^v, 343^v). În alte locuri (f. 252^r, 268^r, 268^v, 282^r, 304^r, 323^r, 329^v) cuvîntul este accentuat pe silaba ultimă, *bolnáv*, ca în graiurile dacoromânești sudice.

3.2.3. Prezența africateri *dz* în cuvîntul *bodz* s.m. “zeu”: “închinători de *bodzi*” (f. 89^r). În alte locuri (f. 56^v, 139^r, 251^v, 259^v, 260^r, 260^v, 342^r, 430^r, 432^r) cuvîntul este scris numai cu fricativa *z*. Grafia cu *dz* a acestui cuvînt apare o singură dată și în CIC (p. 103), însă de numeroase ori în VT.

3.2.4. Cuvîntul *vezeteu* s.m. “vizitiu”, cu *e* etimologic (< magh. *vezető*): “să stai ca un *vezeteu* și cîrmuitori asupra patimelor” (f. 265^v), “Elie, înfocat *vezeteu*” (f. 315^r).

3.2.5. Forma *vîrgoli*, variantă a cuvîntului *vîrcoli* vb. IV “a se zbate”: “după ce s-au *vîrgolit* mult, întră sfîntul prunc întru nevrednica gură a preotului” (f. 345^r).

3.3. Am depistat în ms. 2517 și următoarele particularități morfologice, care caracterizează de asemenea unele texte moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

3.3.1. Procliza articolului nehotărît al genitiv-dativului unor substantive feminine: “ca Sampson la pieptul lui *i Dalida*” (f. 239^v; în orig.: τῆς Δαλιδᾶς; articolul masculin *lui* a fost adăugat, probabil, de copist), “ochii sînt un vad pre carele întră toate deșărtăciunile în sufletul nostru, aceștea sînt ușile prin care întră otrava cea umorîtoare a lor dragoste” (f. 70^r; în orig.: τῶν ἡδονῶν; ἡδονή “plăcere, voluptate”). Numeroase cazuri similare se întîlnesc în documentele moldovenești din acea perioadă și, mai ales, în traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul și aflată în versiunea revizuită

din ms. 45; cf. *Noi inform.*, 7.3.2.¹⁷

3.3.2. Pronumele posesiv însoțit de aceleași forme antepuse ale articolului hotărât al genitiv-dativului: “a ceii vecinice *ai tale împărății*” (f. 337^v; în orig.: τῆς αἰώνιου σου βασιλείας). Numeroase cazuri similare aflăm, de asemenea, în VT: “voi izbîcni voao *ai mele suflare grai*” (f. 251^f, Pild. 1, 23), “priimînd graiul *ai mele porînci*” (f. 251^f, Pild., 2, 1), “fiule, *alor mele legiuituri* nu uita” (f. 251^v, Pild. 3, 1), “mîndzul *alor tale haruri*” (f. 252^v, Pild. 5, 19), “pragurile *alor mele întrări*” (f. 253^v, Pild. 8, 34), “ascultă *alor mele cuvinte*” (f. 258^v, Pild. 22, 17), “ce-i, fiule *alui mieu pîntece?* [...] ce-i, fiule *alor mele rugi?*” (f. 261, Pild. 31, 2).

3.3.3. Verbul *îmbla*, în formele de imperativ precedate de interj. *ia* (*ia-mblă*, *ia-mblați* “vino, veniți”): “veniți toți credincioșii, *ia umblați* cei credincioși de Hristos și să laudăm...” (f. 148^f; modificarea lui *ia-mblați* în *ia umblați* a fost desigur făcută de un copist muntean). Formele *ia-mblă* și *ia-mblați* apar frecvent în scrierile lui Dosoftei, precum și în VT; cf. *Noi inform.*, 8.3.1.¹⁸

4. După cum am văzut, traducerea părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 reprezintă un text moldovenesc, că și traducerea părții a III-a a cărții, din ms. 494, ambele texte fiind însă trecute prin pana unor copişti munteni sau olteni. În continuare ne propunem să demonstrăm că *traducătorul acestor două texte*, adică al întregii cărți a lui Agapie Landos, *este una și aceeași persoană*, pe care comentariul din ms. 1284, citat mai sus, și anumite particularități lingvistice ale traducerii în discuție o indică a fi Nicolae Spătarul (Milescu).

Atît în textul *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 494 cît și în cel din ms. 2517, iar în unele cazuri și în cele două traduceri *sigure* ale lui Nicolae Spătarul (*Cartea cu multe întrebări foarte de folos* din ms.

¹⁷ Pentru istoricul chestiunii și pentru diversele interpretări ale acestei particularități lingvistice, vezi V. Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facearea) din Biblia de la București* (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389; în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars I. Genesis*, Iași, 1988, p. 71-72.

¹⁸ Vezi și comentariul lui V. Arvinte, în studiul citat, p. 80.

494 și *Vechiul Testament* din ms. 45), *aceleași cuvinte sau sintagme grecești sînt traduse prin aceleași cuvinte sau sintagme românești*, dintre care unele au caracter cu totul particular. În numeroase cazuri este vorba de calcuri ale cuvintelor sau sintagmelor respective grecești. Prezența lor în toate cele trei părți ale *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 și 494 constituie dovada peremptorie că Nicolae Spătarul a tradus în întregime această voluminoasă lucrare a lui Agapie Landos.

Cităm o serie mai bogată de cuvinte și sintagme grecești traduse la fel în textul *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 și 494, sau numai în ms. 2517 și în traducерile cunoscute ale lui Nicolae Spătarul, considerînd că faptele respective prezintă un deosebit interes și pentru istoria limbii române literare în secolul al XVII-lea.

4.1. S.f. ἀλήθεια “adevăr”, tradus prin s.f. **adevericiune** (și **adevărăciune**). MP: “să nu iubim numai cu cuvintele, ce și cu faptele, și cu *adevericiunea*” (f. 256^r), cf. și: “mîndrii sînt mînioși, din *adevericiune*” (f. 85^v; în orig.: καθολικά); VT: “pomenindu-să nu cu *adevărăciune*, nici cu dreptate” (f. 282^r, Is. 48, 1), “vesti-voi ție cei rînduiți cu scrisoare de *adevericiune*” (f. 344^r, Dan. 10,21, cf. și 11, 2), “cu *adevericiune* și cu dreptate” (f. 361^v, Zah. 8, 8). Autorii DLR, care au cunoscut prezența acestui cuvînt numai în *Biblia* de la 1688, îl consideră “cuvînt format de traducătorii Bibliei lui Șerban-Vodă”.

4.2. S.m. ἐκκλησιαστικός “membru al adunării poporului” (și titlul cunoscutei cărți biblice), tradus prin calcul neobișnuit **Adunătoriu**. MP: “acestea ne zice înțeleptul Solomon la *Adunătoriu*” (f. 15^v), “asemenea cu acela carele va, cum zice *Adunătoriu*, să prinză umbra” (f. 239^r). VT: “graiurile a *Adunătoriu*”, “dășertare a dășertelilor, dzise *Adunătoriu*”, “eu, *Adunătoriu*, am fost împărat preste Israil” (f. 261^r, Eccl. 1, 1,2,12; cf. și f. 263^r, Eccl. 7, 28, f. 264^v, Eccl. 12, 8,9).

4.3. Verbele sinonime προτιμῶ și προκρίνω “a prefera”, traduse prin sintagma a **mai alege**. De exemplu, προτιμῶ, în MP: “ai îndrăgît trecătoare și deșarte lucruri și ai *mai ales* zidirea decît ziditura” (f. 163^r), “și *mai alege* cea stricată parte” (f. 194^r), “au *mai ales* să lase haina lui în mîinile ei, decît să-l iubească ea” (f. 196^r); în

MD: “nici să cuvine să se arate mincinoasă [...], și să mai aleagă pre un stricat” (f. 209^r); προκρίνω, în **MP**: “să te asemeni spre cel rău și să mai alegi a păcătoșilor parte” (f. 133^v); “mai aleg mai bine să mă muncesc aici puțină vreme, decît în iad în veci” (f. 154^r), “uraște mîncarea cea bună și de folos și mai alege cele ce trec” (f. 198^v); în **VT**: “mai ales-am pre ea decît buzduganele și scaunile” (f. 391^v, În-țel. 7, 8).

4.4. Forma φαίνεται, persoana a III-a sg. a indicativului prezent al verbului φαίνομαι “a se arăta, a apărea”, tradusă prin forma verbală corespunzătoare **arată-se**. De exemplu, în **MP**: “**Arată-se**, drept aceea, și la Lavsaic...” (f. 79^v), “**Arată-se** la Oglinda pildelor...” (f. 112^v), “**Arată-se** în cartea rîmlenilor arhieriei că...” (f. 349^r), cf. și f. 119^v, 153^r, 182^r, 296^r, 343^v, 380^v, 394^v, 420^v, 427; în **MD**: “**Arată-se** la cea de apoi a lui av...” (f. 196^v), “**Arată-se** la Pentecostari...” (f. 197^v), “**Arată-se** la Livada florilor...” (f. 281^r), cf. și f. 201^v, 248^r, și **CIM**: “**arată-se** ca să fie sfîrșitul...” (f. 257^v), “**Arată-se** cum dintr-alt pămînt să-l fie făcut” (f. 258^v). Într-un loc din **MP** (f. 102^r), lui φαίνεται îi corespunde cuvîntul *Dragoste* (nume propriu!), în fraza: “*Dragoste*, la istoriile elinilor, spune că...” (în orig. φαίνεται εις τῶν ἑλλήνων ταῖς ιστορίας). Este o evidentă greșeală de copist, forma verbală **Arată-se** fiind citită *Dragoste*. Această confuzie trimite însă la prezența cuvîntului *dragoste* în titlul prefetei autorului din traducerea părții a III-a a cărții: “Cătră *dragostea* celor ci vor citi” (ms. 494, f. 191^v), unde prin el este tradus numele autorului prefetei respective: Ἀγάπιος τοῖς ἐντευξομένοις. V. Cîndea a considerat faptul drept o “traducere servilă”, traducătorul confundînd numele propriu Ἀγάπιος cu s.f. ἀγάπη “dragoste”¹⁹. Acum însă, cînd știm că această traducere a fost făcută de Nicolae Spătarul, putem atribui lui o asemenea confuzie? Nu poate fi și aici o greșeală de copist similară cu cea din **MP**, cuvîntul *Agapie* fiind citit *dragoste*, fapt care a determinat și reformularea titlului prefetei: “Cătră *dragostea* celor ci vor citi”? În **MP**, același titlu al prefetei lui Agapie Landos este tradus și copiat corect: “*Agapie*, celor ce vor ceta cartea” (f. 1^r, 9^v).

¹⁹ Virgil Cîndea, *Rajiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 84, nota 5.

4.5. Adjectivele sinonime φανερός, ἄ, ὄν și σαφής, ἐς “clar, evident, manifest”, tradus prin adj. **arătat**. De exemplu φανερός, în MP: “*arătat* este că cine joacă banii...” (f. 42^v), “*arătat* este că cea strimță cale este mai de folos” (f. 131^r), “*arătat* este că, după gătitrea de mai înainte...” (f. 323^r), cf. și f. 45^v, 133^r, 252^v; în VT: “*arătat* este că, nepuțînd a mă slobozi de moarte...” (f. 435^v, 2 Mac. 6,30), “*arătată* a lui Dumnezeu cătră toți puterea făcînd-o” (f. 437^r, 2 Mac. 9, 8); σαφής, în MP: “la săvîrșitul cărții mai *arătat* se ivește” (f. 287^r); în MD: “aicea mai jos *arătat* să vede...” (f. 218^r); VT: “este întru ea duh gîndit, sfînt, bine pornit [...], *arătat*, nevătămăt” (f. 392^r, Întel. 7, 22).

4.6. S.m. ἀκροατής “auditor”, tradus prin s.m. **auzitor**. MP: “acestea toate sînt aici scrise [...], carele dau multă umilință *auzitorilor*” (f. 11^v), “așa fă și tu, *auzitoriule*” (f. 241^r), “ascultă, *auzitoriule*, și o cugetare...” (f. 396^r), cf. și f. 401^v, 416^r, 428^r; MD: “cîta bucurie socotiți, *auzitorilor*, să fie luat fecioarele” (f. 211^r), “acesta s-au învrednicit, *auzitorilor*, pren rugile Preacuratei” (f. 245^v).

4.7. Vb. ὀδύρομαι “a se lamenta”, care însoțește în mod obișnuit vb. κλαίω “a plînge”, este tradus prin vb. a **bucina**. MP: “ca să plîngi *bucinîndu-te*” (f. 288^v), “plîng *bucinînd* neîncetat” (f. 381^r); MD: “așteptînd mărtea plîngînd, drept aceea, și *bucinînd*, văzu o cărare...” (f. 205^v), “iară cea săracă, plîngînd și *bucinînd*, s-au dus la un loc...” (f. 227^v), cf. și f. 194^r.

4.8. Adj. ἐνόρετος, ov “virtuos”, tradus prin locuțiunile adjectivale **plin de bunătăți** și, mai rar, **cu bunătăți**. MP: “sihastri în pustii *plin de bunătăți*” (f. 45^r), “*plin de bunătăți* om” (f. 75^r, 349^v), “*plini de bunătăți* oameni” (f. 103^v, 139^r, 151^v, 317^v, 432^r), “fată cu bună sfială și *plină de bunătăți*” (f. 308^r, 353^v, cf. și 156^v), “cei cu bună sfială și *plini de bunătăți*” (f. 133^v, 190^v), “o muiere de cinste și *cu bunătăți*” (f. 17^r); MD: “cu bună sfială și *plini de bunătăți* oameni” (f. 206^r), “oarecarea fecioară *plină de bunătăți* (f. 209^r), “*plin de bunătăți* om” (f. 224^v), “om *plin de bunătăți*” (f. 232^r), “o muiere oarecare cu bună sfială și *plină de bunătăți*” (f. 210^v), “*plini de bunătăți* călugări” (f. 226^v, cf. și 234^r, 252^r), “călugăr cu bună sfială și *cu bunătăți*” (f. 199^v), “au săvîrșitu-și viața *cu bunătăți*” (f. 209^r).

4.9. Verbele sinonime ἀποκτῶ și κτῶμαι “a achiziționa, a procura, a obține”, traduse prin vb. a *cîștiga*. De exemplu, ἀποκτῶ, în MP: “carii știa cît plătește, și pentru aceea l-au *cîștigat* cu atîta trudă” (f. 16^v), “vă rog, cîți veți *cîștiga* această carte, de să va înțimpla ...” (f. 124^v); κτῶμαι, în MP: “cunoscui boul pre cel ce l-au *cîștigat* și măgariul ieslea domnului lui” (f. 113^v); în VT: “pasă și *cîștigă* ție cingătoare de in” (f. 293^v, Ier. 13, 1), “pasă și *cîștigă* ție cană zidită de lut” (f. 296^v, Ier. 19, 1), “și dzise: *cîștigă* ție țarina mea [...], și am *cîștigat* țarina lui” (f. 302^f, Ier. 32, 8,9), “cela ce *cîștigă* nu să bucure, și cela ce vinde nu plîngă” (f. 316^f, Iez. 7, 12), “a *cîștiga* cu argint să-raci și pre meseri pentru ciobote” (f. 352^f, Am. 8, 6).

4.10. Adjectivele sinonime πρεπής, ἐς, πρέπων, ουσσ, ον, πρεπούμενος, η, ον, προσήκων, ουσσ, ον și δέων, ουσσ, ον “care convine, care trebuie, necesar, oportun” sînt traduse în general prin adj. *cuvios*, dar uneori și prin adj. neobișnuit *cuviitor*, iar corespondentele lor negative ἀπρεπής, ἐς și ἀπρεπος, η, ον “care nu convine, care nu trebuie, inoportun, indecent” sînt traduse de obicei prin adj. *necuvios*, iar uneori prin *necuviitor*. De exemplu, πρεπής și πρέπων, în MP: “de este *cuviitor* lucru și drept” (f. 19^f), “avînd cea *cuviitoare* nevoie, te mîntuiești” (f. 42^f), “cinstea cea *cuviitoare* nevoie, te mîntuiești” (f. 42^f), “cinstea cea *cuviitoare* la bunătățile cele *cuviitoare*” (f. 263^v), “cea *cuviitoare* pocaianie” (f. 323^v), “grăiesc *necuviitoare* în beserica Domnului” (f. 23^v), “zic *necuviitoare* cuvinte” (f. 90^f, cf. și 110^f, 333^f), “să opresc de cele *necuviitoare* lucrure” (f. 243^v), “să te lepezi de tot de cele *necuviitoare*” (f. 266^v, cf. și 281^v, 380^f); în VT: “sosind cu pace cu cele *cuviitoare* mărturisiri” (f. 447^v, col. 1,3, Mac.); πρεπούμενος, în MP: “mînia bună cînd face *cuviitoare* izbînda” (f. 84^v); προσήκων, în MD: “trimetea lui Dumnezeu [...] cea *cuviitoare* mulțemită” (f. 220^f); ἀπρεπής, în MD: “și alte multe *necuviitoare* ocîrî” (f. 246^v); δέων, în VT: “*cuviitor* am socotit să vă arătăm” (f. 431^v, 2 Mac. 1, 18).

4.11. S.m. ἐπίτροπος “locșiiitor, mandatar, girant”, tradus uneori prin s.m. *epicon* (< gr. ἐπίκοον), cu totul neobișnuit în limba română. MP: “de ai fi fost *epicon* sau logofăt al vreunui boieri la toate sa-tele” (f. 292^v), “de ar veni împăratul aici în țara voastră, sau să trimi-

țã pre alt *epicon* ca sã-l cercetezi...” (f. 398^r); MD: “decì lãsã *epicon* în locul lui pre Maria” (f. 195^r); VT: “biruind fu țãrii, omorînd pre Antioh și pre al acestuia *epicon*” (f. 440^v, 2 Mac. 14,2).

4.12. S.f. εὐνομοσύνη “recunoștință”, tradus prin sintagmele **bună gândire** sau **gînd bun**. MP: “bunãtãțile și *bună gândirea* care sîntem datori cãtrã cel de bine fãcãtori Dumnezeu” (f. 15^r), “ca acestea se-au fãcut din bunãtatea acelor sfinți bãrbați, și nu dintru *bună gândirea* a hierãlor” (f. 120^v), “vezi *gînd bun* a tîlhariului” (f. 127^r).

4.13. Adj. εὐνόμων, ov “recunoșcãtor”, tradus prin locuțiunile adjectivale **cu bun gînd**, **cu bun cuget** sau **cu bunã minte**. MP: “ca pre cel *cu bun gînd* tîlhari sã te puie în rai” (f. 152^r), “creștini oameni sau *cu bun gînd*” (f. 428^v), “cei adevãrați și *cu bun cuget* slugile lui” (f. 159^r); MD: “acesta credincios și *cu bun gînd* robul ei” (f. 200^v), “cea *cu bunã minte* împãrãteasã” (f. 206^v), “sã fãcea rugãtori *cu bunã minte*” (f. 222^r).

4.14. Vb. τρέφω (și θρέφω) “a întreține, a face sã subziste, a crește”, tradus prin vb. **a hrãni**. MP: “seamãnã pãcate, *hrãnește* lenea și îndeamnã la rãu” (f. 84^v); MD: “un copil foarte frumos, carele cît sã *hrãniia* se arãta mai mult plin de haruri” (f. 237^v), “și se *hrãniia* hrãnindu-se de la o ciutã” (f. 238^v); VT: “fãcîndu-sã hatman locurilor, striini *hrãniia*, și pren fieștecãre cãtrã jidovi rãzboi *hrãniia*” (f. 438^r, 2 Mac. 10, 14), “*hrãnesc* rãzboi și sã împerecheazã” (f. 440^v, 2 Mac. 14, 6).

4.15. Prefixul grecesc συν-, prezent în numeroase substantive, adjective, verbe și adverbe derivate, în care exprimã ideea de comunitate a unei stãri, calitãți sau acțiunii, este tradus, în calcurile respective, prin adv. **împreunã**. De exemplu, în MP: “te *împreunã* numeri cu aceia...” (f. 21^r), *împreunã* moștenitori (f. 21^r, 131^r, 385^r), *împreunã* lãcuiitori (f. 71^v), *împreunã* oroșani (f. 241^v), *pãtimești împreunã* (f. 277^v, cf. și 402^r), *împreunã* pãrtaș (f. 278^v), *împreunã* lucrãtoare (f. 312^r), *împreunã* umblãrile (f. 326^r), “sã *cheme împreunã* toate stihiile” (f. 389^r); MD: “puține oarecarele *împreunã* scrise dentru multe feliuri de dascãlii” (f. 191^r), “și multe *scrisori împreunã* lãsînd asupra iconoborãților” (f. 203^v), “cu acesta *împreunã* vorovind boierii” (f. 216^v); VT: *împreunã* domnie (f. 209^v, Est. 3, 13), *a vorbi împreunã*

nă (f. 296^f, Ier. 18, 20), a chema împreună (f. 372^f, Iudit. 6, 18), împreună pristavi (f. 386^f, 3 Ezd. 5,80), împreună răcoșe (f.386^v, 3 Ezd. 6,7), împreună trăire (f. 392^f, Întel. 8, 10), împreună petrecere (f. 392^v, Întel. 8, 18), împreună știință (f. 395^v, Întel. 17,11), a lăcui împreună (f. 402^f, Sir. 16,5), a împreună crește (f. 433^f, 2 Mac. 4, 4), împreună voroavă (f. 441^f, 2 Mac. 14, 22), împreună pătimire (f. 453^f, col. 2,4 Mac. 15).

4.16. Adjectivele ἀκρογωνιαίος, α, ov (și γωνιαίος, α, ov) “unghiular”, dar și “colțuros” și ἀκρότομος, ov “tăiat la extremități”, traduse prin același adj. **încolțurat**. De exemplu, ἀκρογωνιαίος, în **MP**: “arătînd cu cea adevărată *încolțurată* piatră întru multe feliiuri de locuri despre jidovi” (f. 142^f; scris *încorțurată*, greșeală de copist, slova *I* suprascrisă fiind confundată cu *r*); **VT**: “pre ce stîlpîii lui sînt întăriți și cine este cela ce au pus piatră *încolțurată* preste îns” (f. 222^f, Iov 38, 6), “voi pune la temelîile Sionului piatră de mult preț, aleasă, *încolțurată*, cinstită” (f. 274^v, Is. 28, 16); ἀκρότομος, în **VT**: “și venind la munte *încolțurat*, au făcut veselie...” (f. 223^f, Iov 40, 15), “și să dede lor den piatră *încolțurată* apă” (f. 393^f, Întel. 11, 4), “nu vor înmulți stîlpări, și rădăcine necurate pre piatră *încolțurată*” (f. 411^f, Sir. 40, 17).

4.17. Vb. θαρρεύω “a inspira încredere, a încuraja”, tradus prin vb. a **îndrăzni**. **MP**: “genunea îndurării tale mă *îndrăznește*, cea nepovestită bunătate a ta îmi dă nădejde” (f. 337^f); **VT**: “adu-ți aminte, Doamne, cunoaște-te întru vremea primejdiei noastre și pre mine mă *îndrăznește*” (f. 210^f, Est. 4, 19).

4.18. S.f. στενοχωρία “neliniște, perplexitate, jenă”, tradus prin s.f. **îngustare**²⁰, **strîmtoare**, **strîmtură** și **strînsoare**. **MP**: “carele are pre Dumnezeu ajutori la necazurile lui, la *îngustare* mîngîiere” (f. 171^f), “foametea, setea, golăciunea și toată alta *îngustare*” (f. 411^v), “robie cea de mulți ani și toată alta *îngustarea*” (f. 411^v), “pî-

²⁰ Cu privire la caracterul particular al calcului *îngustare*, vezi Eugen Munteanu, *Tipuri de calcule lexicale în Biblia de la București (1688) și în versiunile preliminare contemporane (cu exemplificări din Cartea înțelepciunii lui Solomon)*, în “Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, (serie nouă), Lingvistică, tomul XXXVI, 1990, p. 94.

nă ne vom afla într-această lume, avem necazure și *strimțuri*" (f. 179^f), "cum călătorul rabdă o *strimțoare* a unii nopți la cârciumă [...], așa și tu rabdă ostenelele și *strimțurile* aceștii vieți" (f. 235^v), "și alte *strînsori* și necazuri da trupului" (f. 60^v), "au multe boale, sărăcie, *strînsori*" (f. 124^f), "și ei, nebunii, se află întru *strînsoare* nemîngîiată" (f. 235^v), "răbdați toată *strînsoarea* carea va veni" (f. 403^v); **MD**: "a petrece fără de bani și în golăciune, și toată altă *îngustare*" (f. 214^f); **VT**: "va mânca de tot pre acestea [...], întru *dodeială* [marg.: *îngustare*]" (f. 90^v, Deut. 28, 57), "și lăsînd hainele mării ei, să îmbracă cu haine de *îngustare* și jale" (f. 210^f, Est. 4, 19), "zice-vor între ei căindu-să, și pen *îngustarea* duhului vor suspina" (f. 391^f, Înțel. 5,3), "Iosif, întru vremea *strînsorii* lui, păzi poronica" (f. 418^v, 1 Mac. 2, 53), "să va face noao urîre și ne va apuca pre noi *strînsoare*" (f. 443^f, col. 2,3 Mac.). În **VT**, tot prin *îngustare* și *strînsoare* este tradus și s.f. θλίψη (și θλίψεις) "necaz, întristare": "dentru toate *îngustările* lui mîntui-l pre el" (f. 229^v, Ps. 33, 6), "întru *îngustarea* lor mîneca-vor cătră mine" (f. 346^v, Os. 6,1), "cum noi auzînd *strînsoarea* tinerilor..." (f. 453^f, col. 1,4 Mac. 14), "multe sînt *strînsorile* dreptilor" (f. 454^v, col. 2, 4 Mac. 18). Prin *strînsoare* este tradus s.f. θλίψη și în **MP**: "cu toate *strînsorile* și muncile carele au pătimit toți oamenii" (f. 418^v).

4.19. Adj. στενός, ή, όν "strîmt, restrîns; apăsător" este tradus prin adj. **strîmt** și, mai rar, prin adj. **îngust**. **MP**: "întru cea *strîmtă* și necăjită viață" (f. 360^v), "cea *strîmtă* și necăjită cale a mîntuirii" (f. 361^f), "*strîmtă* e poarta, necăjită e calea care duce la viață" (f. 436^v), "acea *îngustă* și necăjită cale" (f. 278^v), "o viață mai *îngustă* și întru tot necăjită" (f. 388^v); **VT**: "și vreme *strîmptă* este lui Iăcov" (f. 301^f, Ier. 30, 7). În **VT**, prin *strîmt* este tradus și adverbul στενά: "*strîmpt* mi-i de toate părțile foarte" (f. 142^v, 2 Reg. 24,14), "*strîmpt* mi-i de pretutinderile" (f. 415^v, Sus. 21).

4.20. S.f. σωφοσύνη "sobrietate, temperanță; castitate", tradus prin sintagmele **întregăciunea minții** și **întregăciunea firii**²¹. **MP**: "trupești daruri, sau și sufletești, adecă *întregăciune la minte*, oprire

²¹ În legătură cu calcul *întregăciunea minții*, vezi și comentariul lui E. Munteanu, în studiul citat, p. 98.

trupului și alte bunătăți” (f. 47^v), “Iosif, întregăciune a firii” (f. 51^v), “mai lesne este să păzească *întregăciunea minții* un fecior decât un văduv” (f. 68^r), “la cea petrecută a ta *întregăciune a firii* și oprire” (f. 68^v); **MD**: “ceea ci ș-au scos ochii ca să păzească *întregăciunea minții* și a feciuriei” (f. 206^v); **VT**: “cela ce cu *întregăciunea firei* lîngă noi au strălucit” (f. 209^v, Est. 3, 13), “*întregăciunea minții* și înțelepția învață dreptatea și vitejia” (f. 392^r, Înțel. 8, 8), “a celui ce s-au pristăvit *întregăciune la minte* și multă bună rînduială” (f. 234^r, 2 Mac. 4, 37), “celor a dreptății, și a vitejiei, și a *întregăciunii firei* împotrivoare” (f. 447^v, col. 1,4 Mac. 1), “a înțelepciunii chipuri sînt mîntea, dreptatea, vitejia și *întregăciunea minții* [...], iară *întregăciunea minții* este biruința poftelor” (f. 448^r, col. 1,4 Mac. 1).

4.21. Adj. σωφρων, ov “sobru, temperat; cast”, tradus prin sintagma **întreg la minte**. **MP**: “de vei fi *întreg la minte*, postitori, milostiv” (f. 45^v); **VT**: “cel *întreg la minte* Iosif” (f. 448^r, col. 2, 4 Mac. 2), “cel *întreg la minte* gînd”. (f. 448^v, col. 2, 4 Mac. 3).

4.22. S.m. καταρράκτης “cădere de apă, cascadă”, tradus prin s.n. **jghiab**. **MP**: “și încă *jghiaburile* din ceri cum ai deșchis, înecînd, Doamne, pămîntul...” (f. 392^r); **VT**: “și *zghiaburile* ceriului s-au deșchis” (f. 5^r, Fac. 7,11, cf. și 8;2), “iată va face Domnul *zghiaburi* în ceri” (f. 160^v, 4 Reg. 7,2, cf. și 7,19), “cela fără dă fund pre cea fără dă fund cheamă, la glasul *jghiaburilor* tale” (f. 231^v, Ps. 41,9), “dă nu voi dășchide voao *zghiaburile* ceriului și voi vărșă blagoslovenia mea voao” (f. 364^v, Mal. 3,10). În **MD**, prin **jghiab** este tradus s.m. κρουνός “izvor, torent”: “*jghiaburile* lacrămiilor și cursurile” (f. 193^r).

4.23. Adj. ἄμετρος, ov “nemăsurat”, tradus prin sintagma **fără de măsură**. **MP**: “dragoste ce avea cătră el *fără de măsură*” (f. 39^v), “și vine primejdia cu amărăciune și mare *fără de măsură*” (f. 218^r), “ieșiia dintru gura lui sînge *fără de măsură*” (f. 352^r); **MD**: “făcea ospețe și băuturi *fără de măsură*” (f. 241^v), “avea cătră Dumnezeu bună sfială *fără de măsură*” (f. 250^v).

4.24. Prepozițiile sinonime ἀνάμεσον și ἀνάμεταξύ “între” sînt calchiate prin sintagma **între mijlocul** (scrisă uneori, de copisti, și *între mijlocul*). De exemplu, ἀνάμεσον, în **MP**: “citește împreu-

narea care pune Pavel *întru mijlocul credincioșilor*” (f. 258^r), “*umblînd întru mijlocul atîtea vrăjmași*” (f. 271^r), “*și între mijlocul acestor 2 trece toată lupta vieții noastre*” (f. 361^v), “*cel norocit al lor sort este întru mijlocul sfinților*” (f. 386^v), cf. și f. 165^r; în VT: “*usăbi Dumnedzău întru mijlocul luminei și întru mijlocul întunerecului*” (f. 2^r, Fac. 1,4, cf. și f. 2^v, Fac. 1, 14,18), “*și vrajbă voi pune întru mijlocul tău și întru mijlocul muierii, și întru mijlocul seminții tale și întru mijlocul seminții ei*” (f. 3^v, Fac. 3, 15), “*voi da usăbire întru mijlocul nărodului meu și întru mijlocul nărodului tău*” (f. 30^v, Ieș. 8, 23, cf. și f. 31^r, Ieș. 9,4, f. 32^r, Ieș. 11,7, f. 34^r, Ieș. 14,20, f. 41^v, Ieș. 30, 18), “*și-l va prețui pre însul preutul întru mijlocul de rău și întru mijlocul de bun*” (f. 59^v, Lev. 27, 12, cf. și 14), “*vei împărți prăzile întru mijlocul celor războinici și întru mijlocul-a toată adunarea*” (f. 75^r, Num. 31,27); în VT calcul *întru mijlocul* are o frecvență deosebit de mare; ἀνάμεταξύ, în MP: “*între mijlocul acelor multe și de multe feliuri de vini...*” (f. 279^r); în MD: “*întru mijlocul a altora era și una prea frumoasă...*” (f. 244^r).

4.25. S.f. ἀπόγνωσις “desperare”, tradus prin sintagma **fără de nădejde**. MP: “*o hulă și fără de nădejde*” (f. 145^r), “*să ia păcătoșii mare fără de nădejde*” (f. 287^v), “*au murit întru fără de nădejde*” (f. 432^v); MD: “*să nu cază la fără de nădejde*” (f. 192^v), “*leapădă fără de nădejdea sufletului meu*” (f. 225^v), “*n-au căzut la fără de nădejde*” (f. 236^r).

4.26. Adjectivele sinonime ἀπεγνωσμένος, η, ον și ἀελπισμένος, η, ον “desperat”, traduse prin aceeași sintagmă **fără de nădejde**. De exemplu, ἀπεγνωσμένος, în MP: “*carele, ca un fără de nădejde ce este, poate ca să zică...*” (f. 310^r), “*atuncea, ca fără de nădejde dă ce zice fieștecarele acesta cuvînt, pier...*” (f. 416^v); în MD: “*cît zăcea ca un fără de nădejde în cuvinte de hulă*” (f. 223^r), “*au priimit ca un fără de nădejde și au scris împotriva botezului?*” (*ibid.*); ἀελπισμένος, în MP: “*te lasă în groapă gol, fără de nădejde și împuțit*” (f. 58^v); în MD: “*nădejdea celor fără nădejde*” (f. 191^v), “*mai-ca sirimanilor și a celor fără de nădejde ajutori*” (f. 195^r).

4.27. S.f. ὀθανασία “nemurire”, tradus prin calcurile **nemoarte și fără de moarte**. MP: “*o, ce hulă, carele leapădă nemoartea su-*

fletului” (f. 385^f), “au priceput dintru mintea lui cea multă a sufletului *nemoarte*” (f. 386^v), “ca să iei tu *fără de moarte* [...], Dumnezeu se-au răstignit” (f. 434^f); VT: “a ști tăria ta, rădăcină-i a *nemorții*” (f. 394^v, Întel. 15, 3), “spre a *nemorții* cale alergînd” (f. 453^f, col. 1, 4 Mac. 14), “nădejdea lor de *fără de moarte* plină-i” (f. 390^v, Întel. 3, 4, cf. și f. 392^f, Întel. 8, 14), “și spre *fără de moarte* de iznoavă zidind cel al fiilor număr” (f. 453^v, col. 2, 4 Mac. 16). Interesantă este, în MD, traducerea prin *nemoarte* a s.f. ἀμβροσία: “cele mai dulci decît *nemoarta* și nectarul” (f. 214^f).

4.28. Adjectivele sinonime ἀμέτρητος, ον, ἄμετρος, ον, ἀναρίθμητος, ον și ἄπειρος, ον “fără număr, incalculabil”, traduse prin calcurile **nenumărat**, frecvent, și **fără de număr**, mai rar. De exemplu, ἀμέτρητος, în MP: “rușine *nenumărată*” (f. 219^f), “*nenumărat* bine” (f. 286^v), “*nenumărată* [...] dulceață” (f. 331^f), “pagubă *nenumărată*” (f. 406^f), “durerea cea *nenumărată*” (f. 414^f), “milostenie *nenumărată*” (f. 421^f), “numărul cel *fără de număr* al îngerilor” (f. 155^f); MD: “mila [...] *nenumărată*” (f. 231^v); VT: “țară mare și *nenumărată*” (f. 273^f, Is. 22, 18), “avere *nenumărată*” (f. 407^f, Sir. 30,14), “*nenumărată* mulțime” (f. 445^f, col. 1, 3, Mac.); ἄμετρος, în MP: “odihnă *nenumărată*” (f. 400^f), “*nenumărată* sete” (f. 407^v), “val *fără de număr*” (f. 64^f); MD: “pagubă *nenumărată*” (f. 200^v), “avuție *nenumărată*” (f. 211^f), “*nenumărați* bani” (f. 222^v), “milă *nenumărată*” (f. 229^f), “întristare *nenumărată*” (f. 242^v); ἀναρίθμητος, în MP: “plată *nenumărată*” (f. 138^f), “sațiul *nenumărat*” (f. 265^f), “darurile cele *nenumărate*” (f. 284^f), “*nenumărată* facere de bine” (f. 341^f), “plașca [...] *nenumărată*” (f. 363^f), “năröd *nenumărat*” (f. 427^v); MD: “*nenumărată* biruință” (f. 219^f), “mulțime *nenumărată*” (f. 221^v), “*nenumărate* suflete” (f. 231^f), “*nenumărați* oameni” (f. 246^f), “mulți *fără de număr*” (f. 272^v); VT: “*nenumărată* avuție” (f. 391^v, Întel. 7, 12), “mulțime [...] *nenumărată*” (f. 432^v, 2 Mac. 3, 6, cf. și f. 446^f, col. 1, 3 Mac.), “*nenumărate* spurcăciuni” (f. 443^v, col. 1, 3 Mac.); ἄπειρος, în MP: “*nenumărată* bucurie” (f. 219^v, 401^v), “*nenumărată* milă” (f. 245^f, 328^f), “*nenumărată* mulțime” (f. 288^f, cf. și 346^f), “*nenumărată* genune” (f. 332^f, cf. și 422^f), “*nenumărată* lumină” (f. 321^v); MD: “*nenumărată* milă” (f. 192^v, 210^v, 247^f),

“mulțime *nenumărată*” (f. 253^r, cf. și 225^r), “avuție *nenumărată*” (f. 271^r), “bucurie *fără de număr*” (f. 216^r, 221^r), “minuni *fără de număr*” (f. 221^v).

4.29. Vb. ἀδυναμίζω (și ἀδυνατίζω) “a slăbi, a debilita”, tradus prin calcul neobișnuit a **neputința**. **MP**: “această patimă strică la suflet [...] și *neputințează* trupul” (f. 100^v); **VT**: “am cunoscut duh [...] întru tine, și taina nu te *neputințează*” (f. 339^v, Dan. 4,6), “dă va *neputința* înaintea acelor rămași a nărodului [...], au înaintea mea va *neputința*?” (f. 361^v, Zah. 8, 6), “la oarecarele cuvinte a *neputința* [la tălmăcire]” (f. 397^r, Sir., pref. a doua).

4.30. Adv. ἀοράτως “în mod invizibil”, tradus prin sintagma **prin nevedere**. **MP**: “în toate zilele oarecine *prin nevedere* îmi aducea pîine” (f. 184^v), “au luat *prin nevedere* purtătorii de agneț și l-au dus pre sfântul prestol” (f. 357^v); **MD**: “au certat [...] obrăznicia, tăindu-i mîinile *pren nevedere*” (f. 194^r), “acelui viclean carele mă trage *pren nevedere* cu lanț de fier” (f. 208^v), “au certat *pren nevedere* într-același ceas pre acel hulitori” (f. 246^r), cf. și: “cela ce s-au răpit *pren nevăzut* pentru puțină hulă” (f. 250^r).

4.31. Adj. ἀχραντος, ov “imaculat”, tradus prin calcul **nevinuit**. **MP**: “cele *nevinuite* și dumnezeiești taini” (f. 23^v), “ai luat dar și frumusețe din cele *nevinuite* mădulare a despuitoriului” (f. 148^r), “nesfîrșită comoară care ne-au lăsat la cele *nevinuite* taini despuitoriul nostru” (f. 165^r), “acestea *nevinuite* ale trupului tău și ale sîngelui tău taine” (f. 334^v); **MD**: “s-au născut dentru stația [= substanția, greșeală de copist; în orig.: οὐσία] ta cea *nevinuită* [sic!], greșeală de copist] fiul și cuvîntul lui Dumnezeu” (f.251^v). Tot prin *nevinuit* este tradus, în **MP**, adj. ἀμωμος, ov “ireproșabil”: “fie cel dintîi al tău lucru cea *nevinuită* rugăciune” (f. 30^r), iar în **VT** adj. sinonim ἀμεμπτος, ov: “apucînd bărbat *nevinuit*, au dat război...” (f. 396^r, Întel. 18, 21).

4.32. S.n. σχῆμα “formă, chip, figură” este tradus în **MP** prin s.f. **ocăzuire**: “care dar este ca un chip și *ocăzuire* preste fire” (f. 17^v). În **VT** apare de două ori verbul a **ocăzui**, prima dată traducînd o formă a verbului σχεδιάζω “a schița, a închipui, a proiecta”: “eram neascultînd cătră Domnul Dumedzăul nostru și *ocăzuiam* ca

să nu audzim glasului lui” (f. 377^v, Băr. 1, 13), iar a doua oară o formă a verbului τυπῶ “a forma; a imprima”: “pentru că toată zidirea întru al său fel iarăși de sus să *ocazuia*, slujind la ale sale porfinci” (f. 396^v, Înțel. 19, 6). Cf: și *Noi inform.*, IV, p. 110.

4.33. Vb. διορθῶ “a corija, a îndrepta”, tradus prin vb. **a oprăvui**. **MP**: “nu răbda măcar un ceas *neoprăvuii*” (f. 40^v), “au *oprăvuii* a lui lene” (f. 112; scris *oprăvit*, probabil greșeală de copist), “să *oprăvuiesti* pre ceia ce greșesc” (f. 304^r); **MD**: “deci rămase acesta *neoprăvuii* uitînd frica” (f. 196^r), “să nu cetim numai cărțile [...], și mai apoi să rămînem *neoprăvuii*” (f. 274^r); **VT**: “de te vei *otprăvuii*, Ierusalime” (f. 286^v, Is. 62, 7; grafia cu *ot-* aparține, probabil, copistului ms. 45). În **VT**, prin *oprăvuii* este tradus și vb. κατορθῶ “a reuși, a executa, a putea”: “de la cea den Ierusalim robire să *otprăvuiască*” (f. 437^r, 2 Mac. 8, 36). În **MP**, s.f. διορθῶσις “corecție, îndreptare” este tradus prin s.f. **oprăvuire și oprăvuiță**: “ne-au trimis bunătațea lui cătră *oprăvuirea* noastră” (f. 129^r; scris *oprăvirea*, greșeală de copist), “pre cîți fac [...] mai nainte gătire și *oprăvuiță*” (f. 323^v).

4.34. Vb. ψηφίζω “a alege prin vot, a desemna, a decreta”, tradus prin vb. **a potci**. **MP**: “nu vrea nicicum cei iubitori de Hristos aceia părinți ca să ia vreo cinste de bună voie, ce-i *potciia* cu sila” (f. 187^r), “preste puțină vreme au murit mitropolitul, și l-au *potcit* pre el arhieru cetății” (f. 347^v); **MD**: “să ruga să dăruiască bărbatului ei puțină viață, pînă *va potci* împărat pre Costandin, fiul lor” (f. 198^v), “s-au hirotonisit arhieru cu mijloc minunat, căci nu s-au făcut ca ceilalți arhieru să-l *potcească* fiind față, ci...” (f. 200^r), “și după moartea egumenității, cu gîndul tuturor au *potcitu-o* pre ea” (f. 209^r); **CIM**: “se arată cum Dumnezeu să fie socotit mai bine, pentru că să nu ia ei întîi plata și apoi noi. Pentru aceea o vreme au *potcit* tuturor să fie de plată” (f. 275^r).

4.35. Vb. ἀναθεματίζω “a afurisi”, tradus prin vb. **a procleți**. **MP**: “nu mulțimesc, ce *proclețesc* zioa care s-au născut” (f. 21^r), “de ai *proclețit* pre vreun creștin sau l-ai dat dracului” (f. 297^v), “să *proclețesti* a trupului petrecerea și gustarea” (f. 369^r), cf. și f. 301^r, 349^v; **MD**: “carei muncindu-să, *proclețiia* pre nestorienii” (f. 214^v), “pre

vrăjmașul *proclețesc*, defaimu-l și mă leapăd de el” (f. 226^r); VT: “și au *proclețit* pre ea, și au surpat pre ea” (f. 105^r, Jud. 1, 17), “și-i *proclețiră* pre ei pînă întru dzua aceasta” (f. 172^r, 1 Paral. 4, 41), “să va *procleți* toată averea lui, și el să va despărți...” (f. 201^r, 1 Ezd. 10,8), cf. și f. 115^v, Jud. 21, 11, f. 167^r, 4 Reg. 19,11.

4.36. Adj. ἄτακτος, ov “dereglat, dezordonat; indisciplinat”, tradus prin sintagma **fără (de) rînd**. MP: “cînd se satură, iubit trupul este un obraznic și *fără rînd* al tău vrăjmaș” (f. 95^v); MD: “văzînd mulțimea varvarilor și pornirea aceea *fără de rînd*” (f. 221^v). În MP, prin aceeași sintagmă este tradus și adj. ἄκαρπος, ov “neproductiv”: “de vei lăsa și tu să treacă *fără de rînd* vremea ta, te vei tîngui” (f. 105^v).

4.37. Adj. εὐγενής, ἐς “nobil”, tradus prin sintagma **de (din) bun rod (bună rudă) născut**. MP: “cei *de bună rudă născuți* boieri” (f. 8^v), “un boierin prea *de bună rudă născut*” (f. 88^r), “muiere prea *de bun rod născută*” (f. 306^v), cf. și 371^r, 384^v; MD: “o fecioară *de bun rod născută*” (f. 242^v), “prea *din bună rudă născut*” (f. 201^v, 216^v); VT: “sfîntă și *de bun rod născută* oștire” (f. 451^v, col. 1,4 Mac. 9), “cel *de bun rod născut* tînăr” (f. 451^r, col. 2,4 Mac. 9), “cea *de bun rod născută* frăție” (f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 10).

4.38. S.f. εὐλόβεια “pietate, respect”; tradus prin s.f. **sfială** și prin sintagma **bună sfială**. MP: “îngerii să te aibă în *sfială*” (f. 12^v), “*sfială* petrecerii duhovnicești” (f. 27^v), “cu curăția inimii, cu multă *sfială bună*” (f. 103^v), “să te cinstească cu atîta *bună sfială*” (f. 117^v, cf. și 95^v), “să i se închine împărații cu *bună sfială*” (f. 141^r), cf. și f. 23^v, 30^r, 52^r, 104^r, 138^r, 242^v, 243^r, 247^r, 249^r, 257^v, 268^v, 271^v, 283^v; MD: “avînd poftă și *bună sfială* la aceasta” (f. 192^r), “avea pre despuitoriul întru *bună sfială*” (f. 193^r), “pentru cea multă *sfială bună* ce avea la Precista” (f. 201^r), “*sfiala* cea multă care avea cătră Preacurata” (f. 210^v), “stînd cu frică și *sfială*” (f. 232^v), “avea multă *sfială* cătră Precista” (f. 241^v), cf. și f. 192^v, 195^r, 208^r, 211^v, 230^r, 248^r, 248^v, 250^v, 271^r; VT: “plini de rîs *sfială* bolii” (f. 395^v, Înțel. 17, 8).

4.39. Adj. εὐλαβής, ἐς “pios, respectuos”, tradus prin sintagmele **cu bună sfială** și **bine (bun) sfiitor**. MP: “o muiere *cu bună*

sfială” (f. 156^f, cf. și 308^f, 353^v), “cei *cu bună sfială* și plini de bunătați” (f. 190^v, 133^v, 323^f), “oarecare împărat *cu bună sfială*” (f. 355^f), “era la arătare *cu bună sfială*” (f. 350^f), “era *bine sfiitor* și plecat la chip” (f. 96^v), “un călugăr foarte *bun sfiitor* la cele dumnezeiești” (f. 394^f); **MD**: “călugăr *cu bună sfială*” (f. 199^f), “mulți *cu bună sfială* și plini de bunătați oameni” (f. 206^f), “o muiere oarecare *cu bună sfială*” (f. 210^v), “cel *cu bună sfială* ucenic” (f. 232^v); “o muiere foarte *cu bună sfială*” (f. 241^v, 251^f), “o fată [...] plină de bunătați și *cu sfială bună*” (f. 243^v), “iară muierea lui, ca o *bună sfiitoare*, i se au rugat...” (f. 195^f), “acel *bun sfiitor* patrichie” (f. 197^f), “oarecare preot *bine sfiitor*” (f. 197^f), “era plin de bunătați și *bine sfiitor*” (f. 199^f), “cei *sfiitor bine* robi ai Precistii” (f. 201^f), cf. și f. 215^f.

4.40. Adv. εὐλαβῶς “cu pioșenie, cu respect”, tradus prin locuțiunea adverbială **cu sfială**. **MP**: “să ne închinăm ei *cu sfială*” (f. 149^f); **VT**: “*cu sfială* era” (f. 453^f, 2 Mac. 6, 11).

4.41. S.m. αὐτοκράτωρ “stăpîn, împărat, autocrat”, tradus prin calcul **singur țiiitor**. **MP**: “a cerescului împărat și **singur țiiitori**” (f. 140^f), “atîtea împărați **singuri țiiitori**” (f. 387^f); **VT**: “căci **sîngur țiiitor** este patemilor gîndul” (f. 447^v, col. 2, 4 Mac. 1), “mărturisit **sîngur țiiitor** este a patimilor cel binecredincios gînd” (f. 453^v, col. 2, 4 Mac. 16), cf. și f. 448^f, col. 1, 4 Mac. 1, f. 451^f, col. 1, 4 Mac. 8).

4.42. S.f. συνοδία “companie, anturaj”, tradus prin s.f. **soșietate**, împrunutat din latină sau derivat de la *soșie* “tovarăș”, cu suf. -ătate. **MP**: “pururea să ai pre cineva la **soșietatea** ta” (f. 71^f), “au obicei unii să ia cotei și cîini la **soșietatea** lor” (f. 121^v), “și pentru **soșietatea** lumească care a avut aici, petrec acum cu cei întunecoși și prea grozavi diavoli” (f. 372^v), “sau în rai să fie, sau în **soșietatea** îngerilor” (f. 409^v), “căci-l desparte în veac dintru **soșietatea** oamenilor” (f. 420^v); **MD**: “unul [...] Maxim pre nume, carele era în **soșietatea** Martei și a Mariei” (f. 194^f), “așa au mers întru **soșietatea** altor boieri pentru preumblare” (f. 229^f). Neologismul **soșietate** apare de cîteva ori și în **VT**, unde sînt traduși prin el alți termeni, mai mult sau mai puțin sinonimi: “sufletul carele va greși [...], și va minți cătră aproapele-și, au întru zălojire, au pentru **soșietate**, au pentru jiac” (f. 48^f, Lev. 6, 2; în orig.: κοινοῦνία), “să nu întri la **soșietatea** lor, și să

nu mergi să te bocești și să plîngi pre ei” (f. 295^r, Ier. 16, 4; în orig.: θόσος), “și cresc mai tare, pentru *sofietatea* hrăinii și pren cea de toate zilele cunoștință” (f. 452^v, col. 2, 4 Mac. 13; în orig.: συντροφία).

4.43. S.n. ὄστρακον “pămînt ars; vas de pămînt ars”, tradus prin s.f. *strachină*. MP: “era ca o piatră au *strachină* de la cap pînă la picioare” (f. 182^v); VT: “și luă șie *strachină*, pentru ca să rază pu-roile” (f. 213^r, Iov 2, 8), “uscă-să ca o *strachină* vîrtutea mea” (f. 227^r, Ps. 21, 16), “atuncea s-au mărunțit deodată *strachina*, fierul, arama, argintul, aurul și s-au făcut ca pravul de la arie de vară” (f. 338^v, Dan. 2, 35, cf. 2, 41,42,43,45).

4.44. Adjectivele sinonime φοβερός, ἄ, ὄν, φοικτός, ἦ, ὄν și φοικώδης, ἔς “înfricoșător; oribil, hidos; formidabil, teribil”, traduse prin adj. *strașnic*. De exemplu, φοβερός, în MP: “un rîu mare și *strașnic*” (f. 27^r), “cele *strașnice* munci” (f. 36^r, 146), “*strașnica* a nemilosteniei arătare” (f. 61^v), “doi drăci *strașnici*” (f. 65^v), “la cel *strașnic* divan” (f. 113^r), “un șarpe mare și *strașnic*” (f. 121^r), “cel *strașnic* ceas al morții” (f. 368^v), “întru aceeași *strașnică* zi” (f. 376^v), cf. și f. 110^v,187^r,254^v,347^r,348^v,372^v,374^r,391^v; MD: “vide-nie *strașnică*” (f. 196^r), “munca *strașnică*” (f. 196^v), “prea *strașnic* leu” (f. 211^v), “propastie foarte *strașnică*” (f. 231^r), “văzu *strașnică* vedere” (f. 239^r), “*strașnic* județ” (f. 248^v), cf. și f. 246^r, 246^v, 249^v, 253^r; VT: “pre înalt *strașnic*” (f. 236^r, Ps. 46, 2), “*strașnic* numele lui” (f. 245^r, Ps. 110,9), “venind den pămînt *strașnic*” (f. 272^v, Is. 21, 1), “și vederea lui *strașnică*” (f. 338^v, Dan. 2, 31); φοικτός, în MP: “această *strașnică* și dumnezeiască taină” (f. 328^r), “cea viitoare *strașnică* judecată” (f. 346^r), “să dea seamă *strașnică*” (f. 376^r); MD: “*strașnică* răscumpărare” (f. 246^v); VT: “tiranii cei *strașnici*” (f. 392^r, Întel. 8, 16); φοικώδης, în MP: “această *strașnică* taină” (f. 117^v), “*strașnicele* arătînd locuri” (f. 390^r); MD: “vedere prea *strașnică*” (f. 194^r).

4.45. S.f. λέπρα, tradus prin s.f. *stricăciune*. MP: “Gheezi, sluga lui Elisei proroc, moșteni *stricăciunea* întru toată viața lui” (f. 61^r), cf. și: “vindecară pre cei zece *stricați*” (f. 114^v); MD: “cînd eram copil în școală, aveam în cap *stricăciune* și ieșia puoi” (f. 250^v), “friguri, *stricăciunea*, orbire, albețe și altele de multe feliiuri

de boale” (f. 198^f); **VT**: “de să va face nescui în pielea trupului său [...] semn de *stricăciune*” (f. 51^r, Lev. 31, 2), “de va fi înflorind în flori *stricăciuni* întru piele, și va acoperi *stricăciunea* toată pielea pipăirei...” (f. 51^v, Lev. 13, 12), “și la bărbat, și la fâmeie, la carii să va face întru ei pipăire de *stricăciune* în cap au în barbă...” (f. 51^v, Lev. 13, 29, cf. și 13, 3, 8, 9; 13, 15, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 30, f. 52^r, 13, 42, 51, 52, 57, 59), cf. și: “și iată vederea pipăirei albă au roșietică întru pleșe au întru chelbășia lui ca un chip de *stricăciune* întru pielea trupului, om *stricat* este” (f. 52^r, Lev. 13, 43).

4.46. S.m. κήρυξ “herold; predicator”, tradus prin s.m. **strigător**. **MP**: “atuncea Dumnezeu trimite *strigători* și le mărturisește în toată lumea mărirea lor” (f. 190^v), “prorocii toți, evangheliștii, *strigătorii*, dascalii” (f. 430^v, cf. și 408^f, 434^v); **MD**: “iară el, cu luminat glas și mare, *strigători* minunei să făcea, zicînd...” (f. 202^v); **VT**: “și striga înaintea lui *strigători*” (f. 22^f, Fac. 41; 43), “și *strigătorul* striga cu vîrtute” (f. 339^f, Dan. 3,4), cf. și f. 157^f, 3 Reg. 22, 36.

4.47. S.f. σουείδησις (și σουείδηση) “conștiință”, tradus prin s.f. **știință** și prin calcul **împreună știință**. **MP**: “mustrarea *științii* să te necăjească neîncetat” (f. 77^f, cf. și 27^f, 76^f), “să-și pocăiască greșala lor, muștrîndu-se de a lor *știință*” (f. 140^v), “amărăciunea *științii* care urmează păcatului” (f. 197^f, cf. și 76^f, 87^v, 193^f, 199^f, 216^f, 220^f, 292^f, 294^v, 331^v, 332^v, 350^f, 380^v, 414^v, 426^v, 427^v), “îl muștră sfînta *împreună știința* lui” (f. 302^f), “să cerceteze întîi *împreună știința* lui fieștecările” (f. 328^v), “cearcă-ți *împreună știința* ta” (f. 433^f), cf. și f. 323^v, 430^v; **MD**: “pentru fieștecare vină huliiia nebunul greu, fără de luare aminte întru *știința* lui” (f. 246^f); **VT**: “pururea au luat cele năsilnice, țiindu-să de *împreună știința*” (f. 395^v, Întel. 17,11); cf. și **CIC**: “neavînd *știința* răotății” (p. 96).

4.48. Formele adjectivului πᾶς, πᾶσα, πᾶν “tot, complet, deplin, întreg”, cu care sînt compuse numeroase cuvinte grecești, pentru a exprima ideea de integralitate sau de generalitate a unei calități, sînt traduse prin sintagma **întru tot**. De exemplu, s.m. παντοκράτωρ este tradus în **MP** (f. 75^f, 407^f) prin **întru tot țiitor**, așa cum îl traduce Nicolae Spătarul în *Simbolul credinței*²² și în **VT**: (f. 133^f, 2 Reg. 5,

²² Vezi fotocopia textului autograf reprodusă de Al. Mares, în *art. cit.* la nota

10, f. 134^r, 2 Reg. 7, 26, 27, f. 155^r, 3 Reg. 19, 10, 14, f. 175^r, 1 Paral. 11, 9, f. 177^r, 1 Paral. 17, 7, f. 218^r, Iov 22, 17, f. 220^v, Iov 33, 4, f. 392^r, Întel. 7, 25, f. 431^v, 2 Mac. 1, 17, 25, f. 435^v, 2 Mac. 6, 26, f. 437^r, 2 Mac. 9, 5). Adj. παντοδύναμος, ος, ov este tradus atît prin *întru tot fiitor* (MP, f. 39^r, 244^v, 328^r, 335^r; VT, f. 393^r, Întel. 11, 18) cît mai ales prin *întru tot puternic* (MP, f. 11^v, 69^v, 126^r, 127^v, 335^r, 343^r, 349^v, 396^r, 397^r, 407^r; MD, f. 195^r, 195^v, 197^v, 198^r, 199^r, 200^v, 202^v, 208^r, 208^v, 221^v, 224^r, 232^v, 243^r, 246^r, 248^v, 259^r, 272^v, 273^r, 274^v; VT, f. 392^r, Întel. 7, 23, f. 396^r, Întel. 18, 15). Adj. πανάγαθος, ov, tradus prin *întru tot bun* (MP, f. 319^r, 324^v, 331^v, 382^r, 433^v; MD, f. 207^r). Adj. παντέλειος, ία, ov, tradus prin *întru tot deplin* (MP, f. 319^v, 409^v; MD, f. 216^r). Adj. παμποθητός, ή, όν, tradus prin *întru tot poftit* (MP, f. 381^r, 396^v; MD, f. 251^v). Adj. πανευφρόσυνος, ov, tradus prin *întru tot vesel* (MP, f. 197^v, 209^r, 232^r, 396^v, 397^v; MD, f. 224^v, 231^r). Adj. παμπόνηρος, ος, ov, tradus prin *întru tot viclean* (MP, f. 52^v; MD, f. 212^v), și multe altele.

4.49. Adj. άχρηστος, ov "inutil", tradus prin sintagma *fără (de) treabă*. MP: "vierme pucios și *fără de treabă*" (f. 157^r), "mai putred și *fără de treabă*" (f. 216^v), cf. și f. 241^r, 350^r, 364^v, 379^r; VT: "slabul *fără de treabă* să dovădește" (f. 390^r, Întel. 2,11), "închipuiri de vite, sau piatră *fără treabă*, a mîna faptă veche" (f. 394^r, Întel. 13, 10).

4.50. Vb. παραβλέπω "a nu remarca, a nu vedea" este tradus, în MP, prin sintagma *a trece cu vederea*: "face milostenie [...], *tre-cînd cu vederea* fărădelegile lor" (f. 421^r). Prin aceeași sintagmă este tradus, în MD, verbul sinonim παραποω: "să nu *trece cu vederea* ace-la ce cu credință să roagă" (f. 274^v). Sintagma *trece cu vederea* este des folosită în VT, unde traduce verbele sinonime ύπερείδω (f. 233^v, Ps. 54, 1, f. 238^v, Ps. 77, 65, f. 359^v, Zah. 1, 12, f. 383^v, 3 Ezd. 2, 20, f. 396^v, Întel. 19, 21, f. 397^v, Sir. 2, 11, f. 404^v, Sir. 23, 11, f. 409^r, Sir. 35, 14, f. 410^r, Sir. 38, 17, f. 451^r, col. 1, 4 Mac. 9, f. 453^r, col. 2, 4 Mac. 15), ύπεροω (f. 285^r, Is. 58, 7, f. 316^r, Iez. 7, 19, f. 336^v, Iez.

8, p. 260, și Violeta Barbu, *Preliminării la studiul naționalizării serviciului divin: unificarea versiunilor Simbolului credinței (1660-1713)*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXXIX, 1991, nr. 3-4, p. 354-355.

47, 12, f. 373^r, Iudit. 8, 18, f. 435^r, 2 Mac. 7, 11), παρορῶ (f. 264^v, Eccl. 12,14), παρείδω (f. 249^v, Ps. 137, 9, f. 452^r, col. 1, 4 Mac. 13).

4.51. Adj. σαρκικός, ἡ, ὄν “carnal”, tradus prin adj. **trupesc**. MP: “cine *trupesc* și iubitori de lume să înțeleagă ațtea înșălăciuni...” (f. 12^r), “ca niște *trupești* și fără de minte” (f. 174^r), “iubitori de dragoste și *trupesc* om” (f. 185^v), “aceasta simțitoare și *trupescă* gustare” (f. 197^v), “arată celui *trupesc* dulcele, dară nu-i arată tina” (f. 213^r), cf. și f. 138^v, 232^r, 238^r, 240^v, 250^r, 266^r; MD: “cheltuia avuția lui la hlăpii și la multe petrecanii *trupești*” (f. 223^r), “era un om *trupesc*, petrecea rău și hlap” (f. 246^r); CIC: “ca aceia ce-l iubesc să să arate, și ceia ci iubesc *trupeștile* să se dovedească” (p. 105).

4.52. Adj. βραστός, ἡ, ὄν “clocotit”, tradus prin adj. **undezat**. MP: “o căldare cu apă *undezată*” (f. 153^v); MD: “i-au turnat o căldare de apă *undezată* pre cap” (f. 250^r). Cuvintele *undeza*, *undezare* și *undezat* sînt citate în TDRG și în manuscrisul DLR numai din surse moldovenești și din Biblia de la 1688, unde provin tot de la moldoveni.

4.53. S.m. λιμένος “port”, tradus prin s.n. **vad**. MP: “ochii sînt un *vad* pre carele întră toate deșătăciunile în sufletul nostru” (f. 70^r, cf. și 261^v), “m-au povățuit la acel *vad* al mîntuirii” (f. 110^v, cf. și 201^v), “căznindu-se corăbierii, vor sosi la cel *vad* ce pohtesc” (f. 178^r), cf. și f. 8^v, 432^v; MD: “cel întru întuneric *vadul* celor învăluiti” (f. 191^v), “au stătut multă vreme la un *vad*, pînă suflă vîntul în calea lor” (f. 195^r), “mă va lua cu sila de la *vadul* acesta al mîntuirii” (f. 215^v), cf. și f. 252^r; VT: “a aduce plute la *vadul* Ioppii” (f. 386^r, 3 Ezd. 5, 78), “aprinse-au *vadul* cu armata” (f. 439^r, 2 Mac. 12,9), “au înotat la a cei fără de moarte biruință *vad*” (f. 450^r, col. 2, 4 Mac. 7), “înainte puși a *vadurilor* turnuri [...] celor ce împlă *vadul*” (f. 452^v, col. 1, 4 Mac. 13).

4.54. S.f. αἰτία “cauză, motiv”, tradus prin s.f. **vină**. MP: “a doua *vină* a hulii este jocul, și mai virtos cărțile” (f. 41^v), “jocul este *vină* mai tuturor păcatelor” (f. 42^r), “sănătatea trupului este *vină* a boalei sufletului” (f. 206^v), “era începătură și *vină* a tuturor răutăților” (f. 330^v), cf. și f. 157^v, 199^r, 228^r, 285^r, 314^r, 323^r, 324^v, 349^r, 352^v, 360^v; MD: “frumusețile trupului meu sînt *vină* ca să bîrfesc

acelui ceresc mire” (f. 209^v), “petrecea rău și hlap [...], și pentru fieștecare *vină* huliia, nebunul” (f. 246^r), cf. și f. 249^r.

4.55. Adj. ἐπιτήδειος, α., ον “propice”, atribut al s.m. καιρός “vreme”, este tradus prin sintagma cu (bun) *prilej*. **MP:** “de făceai păcate, de câte ori aflai vreme *cu prilej*” (f. 293^r), “să faci păcatul, de ar fi aflat vreme *cu bun prilej*” (f. 310^r), “de aș fi aflat loc și vreme *cu prilej*, aș fi făcut și lucrul” (f. 311^r), “cînd vor afla vreme *cu prilej* și loc pristanitori la gîndul lor” (f. 431^v); **MD:** “cerca vreme *cu bun prilej* să se depărteze dintru lume” (f. 215^r), “să-l omoare, cînd vor afla vreme *cu prilej*” (f. 240^v), “cerca vreme *cu prilej* ca să-l omoare” (f. 241^r).

4.56. Adj. ἄκαιρος, ον “intempestiv, inoportun”, tradus prin calcul *fără (de) vreme*. **MP:** “cele de zăbavă și *fără de vreme* cuvinte” (f. 105^r), “puterea lui este întru deșert și *fără de vreme*” (f. 137^r), “nădejde dășartă și *fără de vreme*” (f. 215^r), “mîndria este *fără vreme* la toate” (f. 284^v), “să nu zici cuvinte *fără de vreme* și povești” (f. 294^v), cf. și f. 10^r, 152^v, 212^r, 220^r, 234^r, 368^v, 375^v, 380^r; **VT:** “Omul *fără har*, basnă *fără vreme*” (f. 403^v, Sir. 20, 19), “Cîntare întru jale, *fără vreme* poveste” (f. 404^r, Sir. 22, 6).

4.57. Pentru a preveni eventuala observație a unor cercetători că, deși numeroase, concordanțele de traducere menționate mai sus nu ar constitui dovada peremptorie că traducătorul părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor*, din ms. 2517, este aceeași persoană cu traducătorul părții a III-a a cărții lui Agapie Landos, din ms. 494; deoarece multe dintre cuvintele sau sintagmele respective apar (ori ar putea fi întîlnite) și în alte texte contemporane sau mai vechi, atragem atenția asupra faptului că valoarea probatorie a acestor concordanțe constă nu numai în numărul lor mare (care nu se poate datora întîmplării!), ci mai ales în caracterul cu totul particular al unora dintre ele. Prezența în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 și 494 a substantivelor *epicon* și *soșietate*, care apar și în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45 (vezi 4.11. și 4.42.), sau a verbului *a potci*, cu un sens neobișnuit, care apare și în traducerea *Cărții cu multe întrebări* din ms. 494 (vezi 4.34.), nu poate fi întîmplătoare. De asemenea, nu poate fi întîmplător faptul că în traducerea primelor două

părți ale *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 și în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45 apare calcul neobișnuit a *neputința* (vezi 4.29.), precum și împrumutul slavon a *ocăzii* (vezi 4.32.), care nu se mai întâlnește în alte texte vechi românești. Asemenea cuvinte nu au putut fi introduse în textele respective de către copiiști sau de eventualii revizori. Ca și alte împrumuturi sau calcuri menționate, cum sînt, de exemplu, *Adunătorul* (vezi 4.2.), *a mai alege* (vezi 4.3.), *plin de bunătați* (vezi 4.8.), *îngustare* (vezi 4.18.), *întregăciunea minții și întregăciunea firii* (vezi 4.20.), *întru mijlocul* (vezi 4.24.), *nevinuit* (vezi 4.31.), *a oprăvui* (vezi 4.33.), *sfială și bună sfială* (vezi 4.38.), *bine sfiitor* (vezi 4.39.), *întru tot* (vezi 4.48.), *trupesc* (vezi 4.51.), *undezat* (vezi 4.51.), ele aparțin traducătorului acestor texte, reflectă maniera de a traduce, adeseori *literal*, a lui Nicolae Spătarul.

5. Comune traducerii părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor*, din ms. 2517, traducerii părții a III-a a acestei cărți, din ms. 494, și traducerilor cunoscute ale lui Nicolae Spătarul (*Vechiul Testament* din ms. 45 și *Cartea cu multe întrebări* din ms. 494) sînt și alte particularități lingvistice semnificative, îndeosebi de ordin gramatical. Unele dintre ele demonstrează aceeași manieră de a traduce *literal*, specifică lui.

5.1. Un fapt caracteristic limbii lui Nicolae Spătarul din traducerea *Vechiul Testament*, care probabil îl singularizează între traducătorii români din toate timpurile, este dezacordul în gen al unor substantive cu articolele, pronumele și participiile aferente. Elaborînd traducerea în grabă și cu oarecare neglijențe lingvistice, cum au constatat doi contemporani care i-au folosit manuscrisul autograf al lucrării, el menține adeseori acorđul în gen din limba greacă, în cazul unor substantive traduse în românește prin cuvinte corespunzătoare de gen diferit. De exemplu: "fă *medelniță* de aramă, și fundul *lui* de aramă, ca să să spele, și-*l* vei pune întru..." (VT, f. 41^v, Ieș. 30, 18, cf. și f. 42^r, Ieș. 31, 8, f. 46^r, Ieș. 40, 7, 10, 27; prin s.f. *medelniță* este tradus gr. λουτήρ, s.m.), "și făcu Veseleil *săcriiul* den lemne neputrede [...] Și o ferecă pre *însă* cu aur curat [...] și-i făcu *ei* zimți supții" (f. 44^v, Ieș. 37, 1-2, cf. și f. 43^v, Ieș. 35, 11; prin s.n. *săcriiu* este

tradus gr. κιβωτός, s.f.), “cortul mărturiei [...] și toate vasele ei” (f. 41^v, Ieș. 30, 26; prin s.n. *cort* este tradus gr. σκηνή, s.f.), “și făcură amîndoaună pietrile smaragdului, găvozdiți și fîntuiți cu aur, săpați și cioplîți cioplitură de pecete” (f. 45^v, Ieș. 39, 5; prin s.f. *piatră* este tradus gr. λίθος, s.m.), “cînd veți intra la pămîntul carele eu dau voao și veți secera secerea ei” (f. 57^r, Lev. 23, 10, cf. și f. 230^r, Ps. 36, 3, f. 429^v, 1 Mac. 14, 8; prin s.n. *pămînt* este tradus gr. γῆ, s.f.), “și ca un pămînt crescînd floarea ei, și ca o grădină sămințele lui răsar” (f. 286^v, Is. 61, 11; prin s.f. *grădină* este tradus gr. κήπος, s.m.), “Sion cu județ să vă mîntui robimea ei” (f. 266^v, Is. 1, 27; n. pr. Σιών este s.f. în gr.), “veselește-te, Ierusalime, și faceți nedeie întru ea toți...” (f. 288^r, Is. 66, 10; n. pr. Ἱερουσαλήμ este s.f. în gr.), “caldare dedesupt arzînd eu văz, și fața lui de cătră fața crivățului” (f. 288^v, Ier. 1, 13; prin s.f. *căldare* este tradus gr. λέβης, s.m.), “prestă Eghipt și prestă dumnezăii ei” (f. 307^v, Ier. 46, 25; n. pr. Αἴγυπτος este s.f. în gr.), “și preste cea ce lăcuiesc Vavilonul, și preste măriții ei, și preste pricepuții ei” (f. 309^v, Ier. 50, 35, cf. și f. 310^r, Ier. 51, 8, 9, f. 310^v, Ier. 51, 50, 51, 52; n. pr. Βαβυλών este s.f. în gr.), “și 4 capete la fiară, și volnicie să dede lui” (f. 342^r, Dan. 7, 6; prin s.f. *fiară* este tradus gr. θηρίον, s.n.), “tot pămîntul adevărul cheamă, și tot ceriul pre ea binecuvîntează [...], și nu este întru ea strîmb nimică” (f. 383^r, 3 Ezd. 4, 36; prin s.n. *adevăr* este tradus gr. ἀλήθεια, s.f.), “cela ce întinde laț, la ea să va prinde” (f. 406^r, Sir. 27, 27; prin s.n. *laț* este tradus gr. παγίς, s.f.). Firește, la ultima revizie a textului, în ediția *Biliei* de la 1688, aceste dezacorduri au fost corectate.

Particularitatea aceasta gramaticală se înfîlnește relativ des și în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor*. De exemplu, în MP: “și ce felii de dobîndă îți dă păcatul, și cu cîte învrednicește pre robii ei, și așa să fugi de aceasta ca de la șarpe” (f. 17^v, cf. și 40^v, 198^r; prin s.n. *păcat* este tradus gr. ἁμαρτία, s.f.), “cum zice dumnezeiescul Zlatoust la cea ot Matei cuvînt a unsprăzece” (f. 84^v; prin s.n. *cuvînt* este tradus gr. ὁμιλία, s.f.), “așa fă și tu să te mîntuiești de mînie, ca să nu te stăpînești despre el [...], căci cea dulce voroavă stinge mînia, și cuvîntul cumplit îl aștîă” (f. 86^v; prin s.f. *mînie* este tradus gr. θυμός, s.m.), “să nu dai dară urechile la făgăduințele cele mincinoase ale lu-

mii, de-ți este voia să nu cazi în lațurile *lui*, căci toate răutățile *lui* sînt deșarte” (f. 216^r; prin s.f. *lume* este tradus gr. κόσμος, s.m.), “am arătat pînă aicea cum *peirile* cele arătate se cunoșc dentru *toți*, pentru căci sînt ca ostroavele mării...” (f. 252^v; prin s.f. *peire* este tradus gr. κίνδυκος, s.m.), “poți ca să cunoști *adevărul* acesta, carele o am izvodit din cartea carea...” (f. 304^v; prin s.n. *adevăr* este tradus gr. ἀλήθεια, s.f.), “și rîurile să storc, *cei*-ce izvorîia întins” (f. 391^r; prin s.n. *rîu* este tradus gr. ποταμός, s.m.); în MD: “cînd va face neștine un *păcat* și nu cunoaște într-același ceas greutatea *ei*” (f. 192^v; prin s.n. *păcat* este tradus gr. ἁμαρτία, s.f.); “arată-se la *viața* lui sveati Ioan Damaschin, carele *l*-au scris prea învățatul...” (f. 201^v; prin s.f. *viața* este tradus gr. βίος, s.m.).

Am citat, din ambele traduceri comparate, mai multe fraze în care apare această particularitate de traducere, pentru a se putea vedea mai bine că ea nu este accidentală, datorată eventual neglijenței copiştilor. Căci copişti, chiar și unii mai puțin cultivați, puteau cel mult să corecteze asemenea acorduri greșite în românește, dar nu puteau să le introducă în textele respective, prin relație sistematică cu genul substantivelor corespunzătoare din originalele grecești²³. Neglijențe asemănătoare se întîlnesc și în traduceri ale lui Nicolae Spătarul în slavonește, după originale grecești sau latinești, ca și în scrierile sale originale în slavonește, cum au constatat aproape toți cercetătorii care le-au studiat²⁴.

5.2. În traduceri ale lui Nicolae Spătarul se găsesc și forme neobișnuite de plural sau de singular ale unor substantive, care se explică tot prin traducerea *literală* a formelor corespunzătoare grecești.

În *Vechiul Testament* din ms. 45, substantivul *chutos*: “balenă, chit” (< gr. κητος, s.n.; cf. f. 219^r, Iov 26, 12, f. 235^r, Ps. 64, 7, f. 353^r, Iona 2, 1,2,11) are forma de plural *chitoáse*, prin care traducătorul a transpus astfel în românește pluralul neutru al cuvîntului gre-

²³ L. Onu, *Considerații...*, p. 35, crede că asemenea concordanțe de traducere “nu sînt concludente”.

²⁴ Vezi Nicolae Milescu, *Aritmologia, etica și originalele lor-latine*, ediție critică, studiu monografic, traducere, note, indici de Pandele Olteanu, București, 1982, p. 128-140.

cesc: “Și fece Dumnedzău *chitoásele* cele mari” (f. 2^v; Fac. 1, 21; în *Biblia* 1688; “*chítóșii*-cei mari”), “Blagosloviți, *chitoáse* și toate câte vă clățiți întru ape, pre Domnul” (f. 381^v, Cînt. 3 tin., 48; în *Biblia* 1688: “*chitoáse* și toate câte să mișcă în ape”), “întru împistirea a tot dobitocul, zidirea *chitoáselor*” (f. 421^r, Sir. 43, 30; în *Biblia* 1688; “zidirea *chítóșilor*”). Aceeași formă de plural mai apare în *Cartea cu multe întrebări*: “*chitoásele*, adecă peștii cei mari ce să află în mare” (CIM, f. 257^v), precum și în traducerea primelor două părți ale *Mîntuirii păcătoșilor*: “să să arate deasupra mării *chitoásele* cele mari” (MP, f. 377^r).

La fel se explică și prezența în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45 a formei neobișnuite de plural *clópoși*, prin care traducătorul a reprodus pluralul substantivului masculin grecesc κώδων “clopot” (vezi f. 40^v, Ieș. 28, 30, f. 45^v, Ieș. 39, 24, 25).

În partea a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor* se întâlnește, alături de *dugheană*, și forma de singular *dughean*: “era în fîrgul denafară un *dughean*” (MD, f. 271^r; cf. și *dugheană*, f. 272^v), care se explică prin genul neutru al substantivului corespunzător ἑργαστήρι(ον) din original.

Atît în partea a III-a cît și în părțile I și a II-a ale traducerii *Mîntuirii păcătoșilor* apare, alături de forma obișnuită de singular *arvună*, și forma *arvun*: “nu suferă nicicum obrăznicia lor, ci le dă de acum *arvunul* lor, a ceii nesăvîrșite munci” (MD, f. 246^r; cf. și *arvună*, f. 210^r), “îi dă *arvunul* a fericirii vecinice” (MP, f. 331^v; cf. și *arvună*, f. 89^r, 128^v, 290^v, 337^v, 348^v, 354^r), care se explică prin genul masculin al cuvîntului corespunzător grecesc ἄρραβών (și ἄρραβώνος). În VT apare de asemenea forma de singular masculin, *aravon* (f. 20^v; Fac. 38, 17, 18, 20).

5.3. O altă particularitate a limbii traducerilor lui Nicolae Spătarul este folosirea redundantă a articolului genitival. De exemplu, în *Cartea cu multe întrebări*: “neavînd știința răotății a diavolului” (CIC, p. 96), “cu odată îndemnarea a Sfintului Duh” (CIC, p. 97), “pentru împelițarea a Cuvîntului” (CIC, p. 68), “lumina a fulgerului” (CIC, p. 98), “lemnul al cunoștinții” (CIC, p. 100), “prin mijlocul a unui înger” (CIC, p. 105), “tropariul al învierii” (CIM, f.

259^v), “groapa a lui Ioasaf” (CIM, f. 259^v), “papa al Rîmului” (CIM, f. 261^v), “laudele a mitropoliei” (CIM, f. 264^v); în *Vechiul Testament* din ms. 45; “bătrînii a fiilor lui Israil” (f. 28^f, Ieș. 3, 16), “poala a ușii cortului” (f. 43^f, Ieș. 35; 16), “împăraților a arăpimei” (f. 185^v, 2 Paral. 9, 14), “poarta a cailor” (f. 202^v, Neem. 3; 28), “șiragurile a păcatelor” (f. 252^v, Pild. 5, 22), “cîmpul al pămîntului” (f. 328^f, Iez. 31, 12), “zăvoarele ale Damascului” (f. 350^f, Am. 1, 5), “îngerul al Domnului” (f. 364^f, Mac. 2, 7), cf. și f. 44^f, Ieș. 36, 29, f. 45^v, Ieș. 39, 16, f. 55^v, Lev. 19, 27, f. 199^v, 1 Ezd. 6, 8, f. 228^f, Ps. 25, 4, 27, 5, f. 253^v, Pild. 8, 28, 9, 14, f. 258^f, Pild. 22, 15, 23, 19, f. 261^f, Eccl. 1, 1, f. 265^v, Cînt. 4, 8, 5, 14, f. 275^f, Is. 29, 8, f. 304^f, Ier. 36, 31, f. 314^f, Iez. 1, 28, f. 340^v, Dan. 5, 5, 14, f. 383^f, 2 Ezd. 1, 33.

Această particularitate morfologică apare frecvent și în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor*. De exemplu, în MD: “limbile ale oamenilor” (f. 192^f), “nădejdea a mîntuirii” (f. 192^v), “mîhnirea a îndrăgitei mele” (f. 198^v), “milele ale săracilor” (f. 206^v), “egumenul al lavrii” (f. 215^v), “icoana a Precistii” (f. 232^f), “ajunările a sărbătorilor” (f. 233^v), cf. și f. 212^f, 214^f, 224^v, 234^f, 239^f, 244^v; în MP: “zidirile ale lumii aceștia” (f. 81^f), “puterea a dragostii” (f. 118^v), “gîndirea a hiarălor” (f. 120^v), “episcopul al mediolanilor” (f. 121^v), “vestirile ale înțelepciunii” (f. 165^f), “roada a răbdării” (f. 167^v), “durerea a boalei” (f. 176^v), “întru focul al muncii” (f. 220^f), “toate laudele ale bunătașii” (f. 258^f), “biserica a sfîntului” (f. 285^v), “spurcăciunea a păcatului” (f. 286^v), “canonul al Trulii” (f. 297^v), “dulceața a zicăturilor” (f. 383^v), cf. și f. 101^f, 104^f, 106^f, 122^f, 123^f, 175^v, 181^v, 194^f, 195^v, 221^v, 226^v, 227^f, 243^f, 247^f, 262^f, 265^f, 267^f, 275^f, 281^v, 287^f, 323^f, 325^v, 326^f, 328^f, 328^v, 349^f, 352^v.

5.4. În traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45, verbul *a fugi* este folosit și cu sensul neobișnuit, tranzitiv, de “a îndepărta, a alunga”: “pildele înțelegerii să nu te fugă pre tine” (f. 399^f, Sir. 6; 37). Cu același sens apare verbul *a fugi* și în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517: “să scriem păcatele ce să cade să le fugim” (f. 15^v), “toate păcatele vatămă sufletele, pentru care lucrū trebuie să le fugă fieștecarele” (f. 34^v), cf. și f. 68^f. În toate locurile citate sînt traduse forme ale vb. φεύγω.

5.5. În *Vechiul Testament* din ms. 45, prepoziția *παρά* este frecvent tradusă prin prepoziția *lîngă*, nu numai cînd este construită cu acuzativul, ci și cînd este construită cu dativul sau cu genitivul, unde în limba română veche și popular se folosește în mod obișnuit prepoziția *la*. De exemplu: “înaintea fraților noștri cunoaște ce este *lîngă* mine de ale tale” (f. 16^v, Fac. 31,32), “cunoscut va fi adevărat cum am aflat har *lîngă* tine” (f. 43^r, Ieș. 33, 16), “Doamne, nu este cu neputință *lîngă* tine a mîntui” (f. 187^r, 2 Paral. 14, 11), “*Lîngă* el învățătură și putere, lui sfat și pricepere [...] *Lîngă* el tărie și vîrtute, lui știință și pricepere” (f. 215^v, Iov 12, 13,17), “fericit omul căruia este ajutorul lui *lîngă* tine” (f. 239^v, Ps. 83, 6), “cela ce face credință, crezut îi *lîngă* el” (f. 254^v, Pild. 12,23), “toate lucrurile smeritului ivite-s *lîngă* Dumnedzău” (f. 255^v, Pild. 16, 5), “în casa împăratului [...] vei șede, și vei fi numită *lîngă* tot pămîntul” (f. 375^r, Iudit. 11, 23), “fără moarte este în pomenirea ei, că și *lîngă* Dumnedzău să cunoaște; și *lîngă* oameni” (f. 390^v, Înțel. 4, 1), cf. și f. 65^v, Num. 11, 15, f. 240^v, Ps: 88, 27, f. 255^r, Pild. 14, 12, f. 255^v, Pild. 15, 9,12,16, 6, f. 256^r, Pild. 16, 7,14, 17, 3,15, f. 257^v, Pild. 21, 3, f. 392^v, Înțel. 9, 10. Prepoziția *lîngă* apare, într-o construcție similară, și în *Cartea cu multe întrebări*: “și altele multe osibiri să poată afla *lîngă* Dumnezeu” (CIM, f. 275^r).

Tot prin prepoziția *lîngă* este tradusă prepoziția *παρά*, în construcții similare, și în *Mîntuirea păcătoșilor*. De exemplu, în MD: “să cunoașteți cît dar află *lîngă* Dumnezeu” (f. 200^v), “cele neputute *lîngă* noi, *lîngă* Dumnezeu putute-s” (f. 208^r); în MP: “cît este de urît *lîngă* Domnul acest păcat” (f. 82^v), “și ne smerim, nu numai *lîngă* Dumnezeu, ce și *lîngă* oameni” (f. 141^r), “prin rugă au nemerit *lîngă* Dumnezeu iertare” (f. 160^v), “va să afle milă *lîngă* Dumnezeu” (f. 316^r).

5.6. Locuțiunea adverbială *pentru care lucru* “de aceea; de ce?, pentru ce?” apare frecvent în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45: “*pentru care lucru* m-au părăsit pre mine și tămîia la dumnedzăi alții” (f. 168^v, 4 Reg. 22, 17), “și acum dzi mie *pentru care lucru* ai fugit de la ei” (f. 374^v, Iudit. 11, 3), “*pentru care lucru* răul acesta întru noi?” (f. 353^r, Iona 1, 8), cf. și f. 20^v, Fac. 38, 26, f. 133^r, 2 Reg.

6,8, f. 156^v, 3 Reg. 21, 29, f. 286^f, Is. 61, 1, f. 291^v, Ier. 7, 12, f. 292^v, Ier. 9, 11, f. 296^v, Ier. 19, 4, f. 301^v, Ier. 31, 20, f. 338^f, Dan. 2, 15. Această locuțiune se găsește și în *Cartea cu multe întrebări*: “*pentru care lucru* zicem noi, cum credem noi, un Dumnezeu în trei fețe” (CIC, p. 89), “*pentru care lucru* Dumnezeu nu spăsi pre om fără de împelițare” (CIC, p. 99), “aiurea am arătat *pentru care lucru* Melchisedec este fără maică și fără tată” (CIM, f. 263^f).

Locuțiunea *pentru care lucru* apare des și în traducerea *Mintuirii păcătoșilor* din ms. 2517: “pentru căci au căutat lemnul cel oprit în rai, *pentru care lucru* la moarte să osîndiră” (p. 70^f), “au întrebat pre părintele Isaia *pentru care lucru* să temea de el atîtea draci” (f. 86^v), “cheltuiești mult spre hrana casei tale, *pentru care lucru* sărăcește casa ta” (f. 90^v), “*pentru care lucru* direpții au necazuri într-această lume” (f. 133^v), cf. și f. 33^f, 34^v, 255^v.

5.7. Frecventă în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45 este și locuțiunea adverbială *pre lesne* “cu ușurință”: “birui-va *pre lesne*” (f. 254^v, Pild. 12, 25), “*pre lesne* își primește limba” (f. 256^v, Pild. 17, 21), “*pre lesne* fiind a să prinde” (f. 260^v, Pild. 30, 28), “*pre lesne* huli” (f. 308^v, Ier. 49, 14), cf. și f. 371^f, Iudit. 4, 5, f. 396^v, Înțel. 19, 20.

Această locuțiune apare des și în traducerea *Mintuirii păcătoșilor*. De exemplu, în MD: “*pre lesne* vei lua biruință” (f. 201^v); în MP: “defaimi *pre lesne*” (f. 30^f), “să biruiești mai *pre lesne*” (f. 68^f), “zdrobi-l-vom *pre lesne*” (f. 74^v), “*pre lesne* te vei mîntui” (f. 76^f), cf. și f. 44^v, 74^f, 80^v, 88^v, 89^v, 170^v, 198^v, 203^v, 205^v, 218^f, 219^v, 222^f, 231^f, 252^v, 280^f, 281^f, 285^v, 320^v, 324^v, 369^v, 381^f, 390^f, 402^v, 424^f.

5.8. În *Vechiul Testament* din ms. 45 este frecvent folosită locuțiunea conjuncțională *în vreme ce*, prin care sînt traduse atît conjuncțiile cauzale ἐπειδὴ și ἐπεὶ “pentru că, deoarece” cît și conjuncția condițională ei “dacă”. De exemplu, ἐπειδὴ: “*în vreme ce* mie nu mi-ai dat sămînță, poslușnicul meu mă va moșteni” (f. 8^f, Fac. 15, 3), “rogu-mă, Doamne, *în vreme ce* au aflat sluga ta milă înaintea ta” (f. 10^f, Fac. 19, 19), “să înmulți nărodul, și să întări foarte, *în vreme ce* să temea moașele de Dumnedzău” (f. 27^v, Ieș. 1, 21), “*în vreme ce* n-ați crezut cuvintelor mele, iată eu voi trimite...” (f. 299^f, Ier. 25, 8),

cf. și f. 11^v; Fac. 23, 13, f. 22^t, Fac. 41, 40, f. 430^t, 1 Mac. 15, 3, f. 450^v, col. 1, 4 Mac. 8; ἐπει: “în vreme ce nu mai putea să-l ascundă, luă maica lui...” (f. 27^v, Ieș. 2,3), “în vreme ce au săvârșit tot nărodul trecînd Iordanul, dzise Dōmnul...” (f. 95^t, Iosua 4, 1), “mă pîrîia, în vreme ce gōniiam bunătatea” (f. 230^v, Ps. 37, 21), “cursori de apă afundară ochii miei, în vreme ce n-am păzit legea ta” (f. 247^t, Ps. 118, 135), “în vreme dară ce porîncele lui să batjocoria de nărod, el sîngur pren munci...” (f. 449^t, col. 2,4, Mac. 4), cf. și f. 98^t, Iosua 10, 9, f. 238^t, Ps. 77, 23, f. 396^t, Înțel. 18, 12, f. 427^v, 1 Mac. 12, 7, f. 440^t, 2 Mac. 13, 8, f. 441^t, 2 Mac. 14, 29; ei: “în vreme ce stăpînul meu nu cunoaște pre mine, nice una den cîte sînt în casa lui” (f. 23^v, Fac. 44, 8), “în vreme ce dreptul abia se spășește, cel necurat și păcătōs unde să va ivi?” (f. 254^v, Pild. 11, 31), cf. și f. 213^v, Iov 4, 3, f. 451^t, col. 1, 4 Mac. 9.

Fiind o particularitate a limbii lui Nicolae Spătarul, locuțiunea conjuncțională *în vreme ce* apare des și în *Cartea cu multe întrebări*, unde alternează, ca și în traducerea *Vechiului Testament*, cu varianta *de vreme ce*. De exemplu, în CIC: “în vreme ce Dumnezeu este nevăzut și necunoscut, nice acesta lucru vom putea să-l alegem” (p. 95); “deci în vreme ci nu birui dumnezeirea, ci omenia, cuvine-să iarăș...” (p. 99), cf. și p. 92, 96, 101, 102; în CIM: “să zidească de iznoavă Ierusalimul, în vreme ce în multe feliuri s-au făgăduit aceasta” (f. 257^v), “în vreme ci la mijlocul lumii fu făcută mîntuirea, iată că pentru toți într-un chip fu răstignit” (f. 263^v), cf. și f. 254^t, 254^v, 258^v, 264^t, 264^v, 265^t, 275^t.

O mare frecvență are locuțiunea conjuncțională *în vreme ce* și în traducerea *Mîntuirii păcătōșilor*, unde sînt traduse prin ea atît conjuncțiile cauzale ἐπειδὴ și ἐπει cît și conjuncția condițională ἐάν “dacă”. De exemplu, ἐπειδὴ, în MP: “în vreme ce mă știi dintru scrisori, pentru căci ai mai dat înfricoșarea...” (f. 196^t), “să se cheme dătătorul de viață izvor, în vreme ce apa aceea era dar de la cel adevărat izvor de viață” (f. 198^t), “iară în vreme ce ziceți cūm i-ați făgăduit mîinile mele, tăiați-le” (f. 204^v), cf. și f. 197^v, 206^t, 206^v, 208^t, 209^v, 211^v, 215^v, 217^t, 218^v, 219^v, 223^v, 224^t, 226^t, 226^v, 227^v, 228^t, 231^t, 234^v, 236^t, 241^v, 245^v; în MP: “în vreme ce nu e destul atîta cît am

zis [...], scriem aici...” (f. 28^f), “aleargă ca să-ți dea vreun ajutor [...], în vreme ce la aceasta este toată peirea” (f. 75^f), “nici să pohtești paguba lor, în vreme ce toți sîntem frați...” (f. 86^f), cf. și f. 24^f; 103^f, 122^f, 124^f, 125^v, 127^f, 129^f, 137^v, 140^f, 142^v, 146^v, 155^v, 156^v, 162^v, 170^v, 173^f, 192^v, 205^v, 229^v, 233^v, 237^v, 247^v, 257^v, 258^f, 265^f, 267^v, 271^v, 322^f, 324^v, 400^v, 407^f, 422^f, 426^f; *ê*pei, în MD: “în vreme ci cu credință să ruga [...], pentru dragostea cea frățească s-au ascultat” (f. 208^v), “să-l dea lor, în vreme ci au murit la păcat de moarte” (f. 248^f), cf. și f. 236^v; în MP: “să se smerască cu tot sufletul, în vreme dară ce pentru vindecarea mîndriei...” (f. 45^v), “deci în vreme ce au făcut mîndria pre îngerii draci [...], păzește-te să nu te semețești” (f. 46^v), “deci în vreme ce rugăciunea este de atîta folos; să nu te îngreujezi...” (f. 161^v), “în vreme dară ce ești nemernec, pentru căci zidești turnure, nemernice?” (f. 234^v), cf. și f. 212^v, 229^v, 242^f, 272^v, 341^v, 372^v, 382^f, 388^v, 404^v, 425^v; *ê*cv, în MD: “că în vreme ce fiul ei au priimit și se-au îngropat, cum și sfînta lui maică să nu pațe așijdirea” (f. 194^f); în MP: “deci în vreme ce aceia făcea așa [...], cu cît trebuie să facem noi...” (f. 73^v), “deci în vreme ce dobitoacelē cele necuvîntătoare [...] au atîta dragoste cātră stăpîinii lor, cu tu te arăți...” (f. 122^f), cf. și f. 115^f, 118^f, 119^f, 129^v, 130^f, 150^v, 159^v, 163^f, 174^f, 179^f, 182^f, 185^f, 186^v, 226^v, 230^f, 244^v, 245^f, 258^v, 278^v, 287^v, 316^v, 335^v, 364^v, 380^f, 400^f, 408^f, 424^f, 428^f, 429^v, 431^f, 433^v.

5.9. În traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45 și în *Cărtea cu multe întrebări* apare frecvent locuțiunea conjuncțională *pentru căci* “pentru că; de ce?”. De exemplu, în VT: “și să duseră, *pentru căci* lăcuia la Sodom” (f. 7^v, Fac. 14, 12), “au nu pentru Rahil ț-am slujit, *pentru căci* m-ai smintit?” (f. 15^v, Fac. 29, 25), “pentru căci n-ați mîncat cele pentru păcat în loc sfînt” (f. 50^v, Lev. 10, 17), “pentru căci v-ați suit preste noi?” (f. 112^f, Jud. 15, 10); cf. și f. 13^f, Fac. 25, 28, f. 13^v, Fac. 26, 5, 22, f. 15^v, Fac. 29, 20, 25, f. 16^f, Fac. 30, 16, 18, f. 27^v, Ieș. 2, 13, 20, f. 33^v, Ieș. 14, 11, f. 216^v, Iov 16, 3, f. 307^v, Ier. 46, 14; în CIC: “această întrebare s-au pus *pentru căci* și la Psaltire zice cum...” (p. 89), “pentru căci, să te vor întreba [...], vei zice...” (p. 90), cf. și p. 92, 93, 96, 97, 105; în CIM: “pentru căci, văzînd țărîna în groapă, să cunoaștem cum...” (f. 258^v), “carii fusese

tot învățați, ci nu învățați bine, *pentru căci* huliia zicînd...” (f. 262^v), cf. și f. 254^r, 254^v, 257^r, 257^v, 258^r, 259^r, 259^v, 263^v, 264^v, 265^r, 266^r, 266^v, 275^r.

Această locuțiune are de asemenea o mare frecvență în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor*. De exemplu, în MD: “*pentru căci* nu este fărădelege care să biruiască...” (f. 192^v), “*pentru căci*, fiule, nu te nevoiești să te vindecî...?” (f. 250^v), cf. și f. 193^r, 203^r, 250^v; în MP: “să fugim [...], *pentru căci* omoară sufletul nostru” (f. 26^r), “*pentru căci* l-au repezit vîntul, au hulit” (f. 38^r), “*pentru căci* dară, nebune, aduni avuție putredă?” (f. 59^v), cf. f. 13^v, 17^r, 20^r, 44^v, 46^r, 47^r, 59^r, 60^v, 78^v, 89^r, 95^v.

5.10. O deosebit de mare frecvență are în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45 locuțiunea conjuncțională *pînă unde*, care alternează cu locuțiunea corespunzătoare *pînă cînd*. De exemplu: “te voi adăpa, *pînă unde* vor părăsi bînd [...], și-l adăpa pre însul, *pînă unde* au părăsit de băut [...], și vor scoate apă *pînă unde* toate vor bea” (f. 12^r, Fac. 24, 14, 18, 19), “te vor goni pre tine, și te vor prinde, *pînă unde* te vor surpa” (f. 90^v, Deut. 28, 45), “șezi, *pînă unde* vei înțărca pre el” (f. 117^v, 1 Reg. 1, 23), “goni-voi pre neprietenii miei [...], *pînă unde* vor lipsi” (f. 226^v, Ps. 17, 41), cf. și f. 141^v, 2 Reg. 22, 38, f. 160^r, 4 Reg. 6, 25, f. 185^r, 2 Paral. 8, 16, f. 220^v, Iov 32, 12, f. 265^r, Cînt. 2, 17, f. 273^r, Is. 22, 14, f. 298^r, Ier. 23, 20, f. 371^v, Iudit. 6, 9, 10.

Și această locuțiune este frecventă în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor*, unde alternează de asemenea cu *pînă cînd*. De exemplu, în MD: “au auzit trei zile cîntările îngerilor, *pînă unde* au luat...” (f. 194^r), “n-au putut ca să-l priceapă, *pînă unde* au auzit pre Precista” (f. 200^r), “au trecut trei zile *pînă unde* au sosit bărbatul ei în țara lui” (f. 205^v), cf. și f. 206^r, 230^v, 233^v, 235^r, 241^v, 243^v, 253^r; în MP: “nu l-au lăsat diavolul, *pînă unde* [...] l-au omorît” (f. 83^v), “fă altă slujbă, *pînă unde* să va stinge mînia văpăii” (f. 86^r), “n-au cunoscut greutatea păcatului, *pînă unde* le-au trimis năcazul cel mare” (f. 136^r), cf. și f. 181^r, 183^v, 188^r, 210^v, 211^r, 223^r, 286^r, 373^v, 375^v, 413^v.

6. Numeroasele concordante lingvistice și de traducere între partea a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor*, din ms. 494, și părțile I și a II-a

din ms. 2517, citate mai sus, demonstrează faptul că prima traducere în limba română a acestei cărți a lui Agapie Landos a fost făcută în întregime de o singură persoană, care s-a dovedit a fi Nicolae Spătarul (Milescu), traducătorul cunoscut al *Vechiului Testament* din ms. 45 și al *Cărții cu multe întrebări* din 494. Firește, ar putea fi citate și alte concordanțe similare între textele respective, deoarece, cum se poate cu ușurință constata prin lectură paralelă a acestor texte, limba lor este, în fond, identică. Se impune deci următoarea întrebare: oare L. Onu, care nu a acceptat paternitatea lui Nicolae Spătarul asupra traducerii părților I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor*, din ms. 2517, considerînd nedemonstrată atribuirea făcută de noi, a citit cum se cuvine aceste texte? Faptele prezentate arată că nu le-a citit, după cum nu a citit pe o întindere mai mare nici traducerea *Vechiului Testament* aflată în ms. 45. Căci, dacă le-ar fi citit cu atenția cuvenită, nu este posibil să nu fi observat particularitățile lingvistice și de traducere comune acestor texte, care demonstrează faptul de netăgăduit că ele sînt traduse de una și aceeași persoană. Se vede însă că, respingînd cu prea mare ușurință proba concordanțelor lingvistice făcută de noi, deoarece pentru el "aceste concordanțe au valoare probatorie complementară", și considerînd, tot în principiu, neconcludente concordanțele de traducere (dintre care noi am citat în articolul din 1986 numai un anumit tip de acord sintactic)²⁵, L. Onu a acordat, și în acest caz, importanță primordială unor presupuneri sau vreunei "informații colaterale" vagi și greșit interpretate, care l-au condus spre concluzia că traducerea textului din ms. 2517, pe care o numește "cantacuzinească", a fost făcută "de către un monah, probabil oltean". Prin urmare, răspunzînd cu întreaga demonstrație de mai sus pasionatelor reproșuri pe care ni le face L. Onu pentru metodele "eronate" aplicate de noi în încercările de stabilire a paternității unor texte vechi românești, ale căror concluzii "subiective, pripite, derutante" ar fi provocat, în ultimele decenii, "numeroase încercături și confuzii" în istoria literaturii și a culturii noastre²⁶, sîntem nevoiți să atragem atenția, cu toată jena, asupra unei obligații elementare, tot de

²⁵ Vezi L. Onu, *Considerații...*, p. 35.

²⁶ *Ibidem.* p. 35-37.

ordin "metodologic": pentru ca cineva să poată emite o opinie cu privire la paternitatea unui text, este absolut necesar ca el să citească cum se cuvine măcar textul respectiv.

7. Curioasă este și mirarea disprețuitoare a lui L. Onu pentru faptul că noi ne-am revizuit, după câțiva ani (în circumstanțele arătate mai sus, vezi 1 și 1.1.-1.3.), părerea cu privire la paternitatea primei traduceri românești a *Mîntuirii păcătoșilor*: "Nu vrem să dăm lecții – declară indignat L. Onu – unui cercetător care, cu mult zel, atribuie o traducere astăzi unui cărturar, iar mâine altui cărturar. Erorile de metodă sînt mult prea evidente și grave, și într-un caz, și-n celălalt, ca să mai insistăm asupra lor"²⁷. După cum se știe, de aproape un secol și jumătate zeci de cercetători au emis diferite opinii cu privire la paternitatea unor texte vechi românești. De la o etapă la alta a cercetătorilor, mulți dintre ei și-au schimbat părerile, fie în urma unor noi investigații proprii, fie acceptînd opiniile altora, iar generație după generație de cercetători au revizuit mereu părerile mai vechi, în cadrul unor controverse științifice care, în unele cazuri, au rămas deschise și se vor reaprinde pînă la stabilirea adevărului. În cazul primei traduceri românești a *Mîntuirii păcătoșilor*, noi ne-am revizuit, în anul 1986, o opinie eronată avansată în 1978, iar în studiul de față corectăm erorile unor cercetări recente ale lui L. Onu privitoare la această traducere. Alți cercetători vor revizui, la rîndul lor, concluziile noastre și vor acredita opinia care se va dovedi mai bine argumentată. Ce gravitate poate avea deci "vina" pentru care ne mustără cu atîta patimă L. Onu? Nu aceasta este calea firească pentru aflarea adevărului în asemenea probleme?! Este locul să amintim aici următoarea observație înțeleaptă a lui I. Bogdan referitoare la cercetările istorice, care se potrivește însă și celor filologice: "În istoriografie, mai mult decît în orice altă știință, erorile sînt greu de evitat; ca să ajungi, însă, la adevăr, trebuie să ai curajul de a le săvîrși și dorința statornică de a le îndrepta"²⁸.

²⁷ *Ibidem*, p. 36.

²⁸ I. Bogdan, *prefață la Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. V.

8. Cu privire la relațiile a unor "minuni" ale Maicii-Domnului incluse de Dosoftei în *Viața și petrecerea svinților*, am afirmat în articolul din 1986 că ele "reprezintă de fapt textul, mai mult sau mai puțin remaniat, tradus de Milescu și păstrat în copia din ms. 494".²⁹ Nu am avut atunci posibilitatea să aducem și probele necesare în sprijinul acestei afirmații. Dosoftei a realizat o traducere personală a textelor respective din *Mintuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos, dar prezența în traducerea sa a unor fraze, fragmente de frază sau cuvinte care se află, în aceleași locuri, și în traducerea lui Nicolae Spătarul arată că el a avut în față (a remaniat, de fapt) traducerea acestuia, folosind fie manuscrisul autograf al lui Milescu, fie o copie mai fidelă. Căci este puțin probabil ca două persoane, traducând același text, să folosească aceleași cuvinte sau să construiască frazele respective la fel. Cităm doar câteva exemple. Reproducem, pentru comparație, și textul corespunzător din versiunea aflată în ms. 1284.

8.1. Ms. 494, f. 199^r: "Juru-te pre numele despuitoarei Născătoarei lui Dumnezeu să nu mă lepezi în mare, ci să [mă] pui într-un sicriu să mă duci la acea sfântă biserică să mă îngropi acolo, și așa vei avea ajutoriu pre Precista. Și-ți las și eu dintru banii miei 100 de galbeni, și ceialți să-i dai pentru pamența sufletului meu. Acestea zicînd bolnăvul, juratu-s-au corăbierul cumu-i va face pre voia lui". Dosoftei, V.S., 4 iunie, f. 143^r-143^v: "Te giur cu numele stăpînei Dumnedzănăscătoarei să nu mă arunci în mare, ce să mă bați într-un secru să mă duci la acea svîntă beserică să mă îngropi acolo, și așa vei avea agiutoriu pre Precista. Și-ț las și eu din banii miei 100 de galbeni de aur, iară ceialalți să-i dai la acea svîntă beserică pentru pomană sufletului meu. Acestea dzicînd bolnăvul, i s-au giurat corăbierul că-i va face pre voie". Ms. 1284, f. 72^r: "Te giur cu numele stăpînei Născătoarei lui Dumnedzău să nu mă lepedzi în mare, ce să mă pui într-un săcrei să mă duci la acea sfîntă beserică să mă îngropi acolo, și vei avea agiutori de la Precista. Și-ți las și eu dentru banii miei 100 de galbeni, iară ceialalți să-i dai pentru pomenirea

²⁹ Vezi și precizarea făcută în studiul de față, la nota 9. Stupefiat, L. Onu, *Considerații...*, p. 36, se mulțumește doar să afirme: "Ne abținem să mai comentăm o asemenea afirmație nedemonstrată".

sufletului meu. *Acestea dzicînd bolnavul, să giură corăbierul cum că va face pre voia lui*".

8.2. Ms. 494, f. 204^v: "*iară în vreme ce ziceți cum i-ați făgăduit mîinile mele, tăiați-le să le vază, să să bucure, și pre mine lăsați aicea ca să mori de durere. Și ei au priimit ca să o lase vie*". Dosoftei, V.S., 5 iunie, f. 145^v: "*iară deaca dzîceț că i-aț giuruit mînule mele, tăiați-le de i le duceț să le vadză, să să bucure, și mă lăsați aicea să mori de durori. Și priimiră să o lase vie*". Ms. 1284, f. 76^v: "*iară de vreme ce dziceți că i-ați făgăduit mînule mele, tăiați-le să le vadză, să să bucure, și pre mine mă lăsați aici să mori de durere. Deci aceia priimiră să o lasă vie.*"

8.3. Ms. 494, f. 204^v: "*întrebară povestea, iară ea nimica nu răspundea, ci plîngea cerșînd ajutori. Iară boierinul zise slugilor: vreme nu este să o întrebăm, ci în vreme ci Domnul ne-au îndereptat aici pentru dînsa, luați-o binișor să o ducem în oraș*". Dosoftei, V.S., 5 iunie, f. 145^v: "*o întrebară, și ea nemică nu le răspunsă, numai ce plîngea cerșînd agiutori. Iară boierinul dzîsă slugilor: nu este vreme să o-ntrebăm, dară deaca ne-au Dumnedzău îndireptat aicea pentru dînsa, luați-o binișor să o ducem la oraș*". Ms. 1284, f. 76^v: "*o întreba de povestea ei, și nemică nu le răspundea, ce plîngea cercînd agiutor. Iară boierul dzise slugilor: lăsați-o, că nu este de întrebat acum, ce de vreme ce Domnul ne-au îndreptat aici pentru dînsa, luați-o binișor să o ducem în cetate*".

8.4. Ms. 494, f. 205^r: "*și vrînd hatmanul să încalece, nu l-au lăsat fiul lui, zicînd: părintele meu, nu se cade să te ostenești, fiind bătrîn, atîta cale, numai te odihnește, și eu voi merge pentru tine*". Dosoftei, V.S., 5 iunie, f. 146^r: "*și vrînd voievodul să încalece, nu-l lăsă fiu-său, dzîcînd: părintele meu, nu să cade să te ostenești, bătrîn fiind, la atîta cale, ce te odihnește, și oi merge eu pentru tine*". Ms. 1284, f. 77^r: "*și vrînd bătrînul să meargă, iară fiul lui nu l-au lăsat, dzîcînd: părintele meu, nu se cade să ostenești, fiind bătrîn, atîta cale, ce te odihnește, și eu voi merge pentru tine*".

8.5. Ms. 494, f. 194^v: "*i-au pus într-o șaică fără de vetrile și fără de opacine [...] Și era în lăuntru în șaică Mária...*". Dosoftei, V.S., 1 iunie, f. 138^v: "*le băgară într-o șaică fără cîrmă și fără vînsle [...] Și era în șaică Maria...*". Ms. 1284, f. 68^v: "*i-au pus într-un caic, adecă*

corabie mică, fără de pîndză și fără de opacine [...] Iară în vas era Maria...”

8.6. Ms. 494, f. 203^v: “și văzînd prè *fiastra* ei cum avea frumuseți minunate...” Dosoftei, V.S., 5 iunie, f. 144^v: “și vădzînd pre *hiastără*-sa minunat de frumoasă...” Ms. 1284, f. 75^v: “dèci vădzînd pre acea cucoană a [-m]păratului cum avea frîmseță preă minunată...”

8.7. Ms. 494, f. 205^v: “aceasta carte au dat *năpîrca* ducătorului de carte”. Dosoftei, V.S., 5 iunie, f. 146^v: “această carte vicleană o dede *năpîrca*, viperea aceea, la slugă”. Ms. 1284, f. 77^v: “aceasta carte au dat *năpîrca* ducătorului de cărți”.

8.8. Ms. 494, f. 206^v: “Iară *prócleta* de muiere a lui *s-au ascuns*, ca să nu o afle împăratul”. Dosoftei, V.S., 5 iunie, f. 147^v: “Iară *prócleta* maștihă *s-au ascuns*, să nu o afle împăratul”. Ms. 1284, f. 78^v: “Iară *proclata* de muiere a împăratului *s-au ascuns*”.

8.9. Ms. 494, f. 233^f: *și era rănit, și den rane cura sînge proaspăt*, ca cînd s-ar fi făcut într-aceia ceas”. Dosoftei, V.S., 24 mai, f. 141^f: “și era tot rănit, și de prin rane cura sînge proaspăt, cum vrea fi rănit într-acei ceas”. Ms. 1284, f. 103^f: “și era preste tot rănit, și din rane mergea sînge proaspăt, cum s-ar fi rănit într-aceia ceas”.

8.10. Ms. 494, f. 233^v: “Iară el au răspuns: *nu mă dodăi pentru acesta, maică, căci nu este vrednic de iertare*. Iară ea zise: [...] căci te-am crescut cu atîta pohtă și te-am aplecat...” Dosoftei, V.S., 24 mai, f. 141^f: “Iară Domnul răspunsă: *nu mă dodei, maică, pentru aceasta, că nu este vrednic de iertare*. Iară svinția ei dzîsă: [...] că te-am hrănit de te-am crescut cu atîta dor, aplecîndu-te la sîn...” Ms. 1284, f. 103^v: Iară el au răspuns: *nu mă nevoi, o, maică, că nu este vrednic de iertare*. Iară ea dzise: [...] că te-am crescut cu atîta dor de maică și te-am aplecat...”

9. Raportînd versiunea părții a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 1284 (numită de el versiunea C) la textul corespunzător aflat în ms. 494 (versiunea A), L. Onu a ajuns la următoarele concluzii: “Compararea celor două versiuni ale cărții a III-a ne arată însă că alcătuitorul versiunii C nu a preluat totdeauna *mecanic* textul lui Nicolae Spătarul (versiunea A) și că acest inițiator al versiunii C a avut în

față și un original neogrecesc. Nu ne vom opri asupra criticii de text pe care o face revizorul versiunii C în partea finală a cap. 21 al cărții a III-a, în legătură cu traducerea eronată a lui Nicolae Spătarul pentru secvența τὸ πῶζάρι τῶν καρῶν prin *tîrgul Nucilor*, în locul denumirii *tîrgul Cariei* (propriu: «tîrgul căpăținelor») [...] Critica respectivă de text este o mărturie precisă a faptului că realizatorul versiunii C a confruntat traducerea lui Nicolae Spătarul cu originalul neogrecesc. Dintre celălalte indicii tipice ale faptului că versiunea lui Nicolae Spătarul a fost confruntată cu textul neogrecesc vom alege, în continuare, încă un element³⁰. Acest element este s.pl. *monóxile*, “piroge, vase dintr-un lemn”, aflat în ms. 1284: “s-au adunat la mănăstirea Iverului *cu monóxile*, adecă luntre dentr-un lemn” (f. 90^v; în orig.: με μονόξυλα), dar nu și în textul corespunzător din ms. 494, unde cuvîntul grecesc respectiv este tradus prin s. pl. *vase*: “s-au adunat la mănăstirea Iverilor *cu vase*” (f. 220^v).

Și aceste concluzii ale lui L. Onu trebuie corectate. O comparație mai atentă a celor două versiuni ale părții a III-a a *Mintuirii păcătoșilor* arată că textul aflat în ms. 1284 nu a fost confruntat cu originalul grecesc. Același lucru rezultă și din compararea traducerii părților I și a II-a ale cărții lui Agapie Landos, din ms. 2517, cu textul corespunzător aflat în ms. 1284.

9.1. Așa-zisa “critică de text” de la sfîrșitul cap. 21 nu este o “mărturie precisă” că versiunea din ms. 1284 a fost confruntată cu originalul grecesc, cum crede L. Onu. Autorul acestei versiuni a putut face comentariul respectiv și fără a vedea originalul grecesc. După fraza: “căci este în mijlocul măgurii și *tîrgul nucilor* aproape” (ms. 494, f. 222^v), care în versiunea din ms. 1284 este modificată astfel: “pentru că este în mijlocul locului și *tîrgul Sfetăgorei* aproape, pre care tîrg îl cheamă *Caria*, adecă căpăținele” (f. 92^v; sublinierile noastre), comentatorul face un scurt istoric al mănăstirii Protas din acest tîrg și discută etimologia toponimicului *Caria*, motivînd, cu datele unei legende acreditate în mediul călugăresc ortodox, părerea că numele localității respective înseamnă “căpățini”, nu “nuci, nucet”,

³⁰ L. Onu, *Din tradiția manuscrisă...*, p. 338-339. Sublinierile sînt ale autorului.

cum a găsit el că-i “zicea” în manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul. Autorul versiunii din ms. 1284 nu se referă deci la textul citat din originalul grecesc, pe care l-ar fi tradus greșit Nicolae Spătarul, ci doar la sensul toponimicului *Caria*. Într-un alt loc din același cap. 21, Nicolae Spătarul traduce toponimicul respectiv tot prin *nuci*: “să duse drept aceea la cea sfântă măgură a Athonului și află la *nuci* un bătrîn prea prost sihastru” (ms. 494, f. 217^r; în orig.: εἰς τοῖς κάραις), denumire pe care autorul versiunii din ms. 1284 nu o înlocuiește cu *Caria* sau *Căpățini*, cum i-ar fi sugerat confruntarea cu originalul, ci o omite: “să duse la cel sfînt munte al Athonului și află pre un bătrîn prost săhastru” (f. 87^r).

9.2. În ceea ce privește prezența s.pl. *monóxile*, cu glosarea respectivă, numai în versiunea reprezentată de ms. 1284, noi credem că acest cuvînt se găsea în manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul și în primele copii ale traducerii sale, fiind apoi înlocuit în versiunea reprezentată de ms. 494. Dat fiind faptul că Nicolae Spătarul traducea în mod obișnuit aproape *literal*, este greu de crezut că el ar fi putut echivala cuvîntul μονόξυλα cu termenul generic *vase*.

9.3. Faptul că autorul versiunii din ms. 1284 a părții a III-a a *Mîntuirii păcătoșilor* nu a confruntat textul tradus de Nicolae Spătarul cu originalul grecesc este dovedit de prezența în acest manuscris a unei presupuse greșeli de traducere și a numeroase greșeli de copist aflate și în versiunea din ms. 494, care nu au fost corectate. Cităm doar cîteva exemple.

9.3.1. Presupusa traducere eronată (confuzie între numele propriu Ἀγάπιος și s.f. ἀγάπη “dragoste”) din titlul prefeței lui Agapie Landos către cititori: *Cătră dragostea celor ci vor citi* (ms. 494, f. 191^v) / *Cătră dragostea celor ce vor ceti* (ms. 1284, f. 67^r), în loc de *Agápîe celor ce vor ceti cartea*, cum este tradus același titlu al prefeței lui Agapie Landos la părțile I și a II-a ale *Mîntuirii păcătoșilor* (ms. 2517, f. 9^v, cf. și f. 1^r)³¹, putea fi corectată, dacă titlul respectiv ar fi fost confruntat cu originalul. Or, deși formulat în mod neobișnuit, acest titlu a fost *mecanic* reprodus de autorul versiunii din ms. 1284.

³¹ Vezi și observația noastră de mai sus (4.4.).

9.3.2. Într-o frază din cap. 12, încercînd să înlătore confuzia creată de o greșeală de copist (cuvîntul *maică* transcris *taică*), autorul versiunii din ms. 1284 nu a corectat eroarea prin confruntare cu originalul grecesc, ci a introdus în text o explicație personală: “un domn carele era mai mare preste țară [...], carele avea o fată *săracă despre taică-și*, carea au pus-o și el la mănăstire” (ms. 494, f. 207^r) / “un domn carele stăpîniia țara aceea [...], carele avea o fată *săracă de tată, pentru că muiere lui fusese văduvă*, pre carea o pusese și el la acea mănăstire” (ms. 1284, f. 78^v). În *Viața și petrecerea svinților*, Dosoftei traduce astfel: “un voievod ce stăpîniia acel oraș [...], carele și el avînd o fiică *rămasă de maică*, o dede la acea mănăstire” (6 iunie, f. 148^v; în orig.: ὀρφανὴν ὑπὸ τῆν μητέρα).

9.3.3. În următoarea frază din cap. 60: “că adevărat s-au născut dentru *stația* ta cea nevinuită fiul și cuvîntul lui Dumnezeu” (ms. 494, f. 251^v), grafia *stația* este în mod evident o coruptelă a cuvîntului *substanția*, prin care Nicolae Spătarul a tradus termenul corespunzător οὐσία “substanță, esență” din original: ἐκ τῆς ἀχράντου οὐσίας. Autorul versiunii din ms. 1284, care nu a văzut textul original, a înlăturat coruptela *stația*, modificînd fraza astfel: “că adevărat s-au născut dintru *tine* cea nevinuită fiul și cuvîntul lui Dumnedzău” (f. 122^r).

9.3.4. Într-o frază din capitolul 11 lipsește, în ambele versiuni, un segment important: “care nu este atîta cît este fără de mîini [...], și va fi rușine noao” (ms. 494, f. 250^r) / “care nu este atîta cît este fără mîn [...], și ne va fi rușine” (ms. 1248, f. 76^v), pe care îl reproducem după traducerea lui Dosoftei din *Viața și petrecerea svinților*: “cît nu știm de este fată de mojit” (5 iunie, f. 146^r).

9.3.5. Atît în ms. 494 (f. 250^v) cît și în ms. 1248 (f. 120^v) nu este tradus titlul capitolului 58.

9.3.6. În mai multe locuri, autorul versiunii din ms. 1284 a produs *mecanic*, ca și copistul ms. 494, numele proprii transcrise greșit de primul copist al textului autograf al lui Nicolae Spătarul. De exemplu: *Chilidónie* (ms. 494, f. 194^v; ms. 1284, f. 68^v; în orig.: Καλλιδώνιος), *Eftrópie* (ms. 494, f. 197^r; ms. 1284, f. 70^v; în orig.: Αἰντώνιος), *Maclin* (ms. 494, f. 198^r; ms. 1284, f. 71^r; în orig.: Μα-

κελης), *Arcádie* (ms. 494, f. 207^r; ms. 1284, f. 78^v; în orig.: Ρικάρδιος), *Carus* (ms. 494, f. 223^r; ms. 1284, f. 93; în orig.: Κάρολος), “la eparhia *căschianilor*” (ms. 494, f. 224^v; ms. 1284, f. 94^v; *caschianilor*; în orig.: τῶν Κιλίκων).

9.4. Inadvertențe similare, care arată că autorul versiunii din ms. 1284 a *Mintuirii păcătoșilor* nu a confruntat traducerea lui Nicolae Spătarul cu originalul grecesc, ci a reprodus mecanic greșelile de lectură ale unui copist sau, eventual, a citit el însuși greșit autograful traducătorului, aflăm și în textul rezumativ al părților I și a II-a ale cărții, din ms. 1284, comparat cu textul corespunzător din ms. 2517. De exemplu: “făcu grai înalt, *aducînd din filosofii*” (ms. 1284, f. 11^r) / “au făcut odată voroave înalte și *adînci pentru filosofie*” (ms. 2517, f. 38^v; în orig.: διάλεξιν ὑψηλὴν καὶ βαθέαν περὶ φιλοσοφίας), “mai lesne este să păzească curăția fătul decît *cela ce au curvit*” (ms. 1284, f. 19^v) / “mai lesne este să păzească întregăciunea minții un fecior, decît *cel văduv*” (ms. 2517, f. 68^r; în orig.: τὸν χηρευόμενον “cel văduv”), “unde petrecea preacuviosul *Martian*” (ms. 1284, f. 21^r) / “unde sihăstria marele *Martinian*” (ms. 2517, f. 79^r; în orig.: Μαρτινιάνος), “Aristótel grăiește, a 2 carte a *filosofii*, că...” (ms. 1284, f. 24^r) / “Aristótel zice, la a doaoa carte a *rtōrii*, că...” (ms. 2517, f. 97^v; în orig.: τῆς Ρήτορικῆς), “săpa o *rudă de argint* a unui *boierin*” (ms. 1284, f. 38^v) / “scotea *țărîna de argint* al *domnier*” (ms. 2517, f. 183^v; în orig.: εὐγανὰν ἀσιμόχωμα τῆς Ἀθθεντίας), “aproape de *mănăstirea Costandei Kiprului* este un sat ce-l cheamă *Traíada*” (ms. 1284, f. 52^r) / “aproape de *mitropolia Constantiei Kiprului* este un sat ce să cheamă *Tahíadis*” (ms. 2517, f. 345^v; în orig.: πλησίον μητροπόλεως [...] Τραχιιάδῆ), “un tînăr cu numele *Udon*” (ms. 1284, f. 53^r) / “un tînăr *pre nume Untos*” (ms. 2517, f. 347^r; în orig.: Οὐντος).

9.5. În ms. 2517 se află numeroase greșeli de copist care nu se găsesc și în textul corespunzător al versiunii din ms. 1284 a părților I și a II-a ale *Mintuirii păcătoșilor*, așa cum am văzut că asemenea greșeli sînt comune părții a III-a a versiunii din ms. 1284 și textului corespunzător din ms. 494. De exemplu: “fugi [...], adecă jocurile, relele *împreună soții toți*” (ms. 2517, f. 28^v; coruptela a s.f. *soție-*

tate³²) / “fugi [...], adecă de jocuri, de *sofilité* rele” (ms. 1284, f. 8^r; în orig.: ταῖς κακαῖς συνοδίαις), “la *păseri* era un cărauş” (ms. 2517, f. 38^r) / “în *Paris*” (ms. 1284, f. 10^v; în orig.: εἰς τὸ Παρίσιον), “la sveti *Teodosie*” (ms. 2517, f. 38^r) / “cătră sfîntul *Dionisie*” (ms. 1284, f. 10^v; în orig.: Διονύσιον), “*iară* 2 *săraci* prea hulitori, *văzînd* carne într-o zi” (ms. 2517, f. 38^r) / “*era* doi *mesărcii* foarte hulitori, într-o dzi *vinde* carnea” (ms. 1284, f. 11^r; în orig.: ἦταν δύο μακελλάροι [...] ἐπουλοῦσαν τὸ κρέας), “*mîndria împarte-să* în tot *păcatul*” (ms. 2517, f. 43^r) / “*mîndria împărăteasa* tuturor *păcatelor*” (ms. 1284, f. 12^r; în orig.: ἡ βασιλίσα), “*oarecarea* pohtă și *rîvnă* să le *vindecăm*” (ms. 2517, f. 56^r) / “*o* vrere și *oarecarea* pohtă să *vedem*” (ms. 1284, f. 16^r; în orig.: εἰδοῦμεν), “în *martie* s-au spart o *corabie*” (ms. 2517, f. 183^r) / “*pre mare*” (ms. 1284, f. 38^r; în orig.: εἰς τὴν θάλασσαν), “*chiótul* Domnului este la cort” (ms. 2517, f. 278^r), *chivotul* (ms. 1284, f. 48^r; în orig.: ἡ κιβωτός).

9.6. Numeroase greșeli de copist aflate în toate cele trei părți ale traducerii *Mîntuirii păcătoșilor* din ms. 2517 și 494, precum și în versiunea rezumativă a părților I și a II-a din ms. 1284, se datoresc desigur dificultății pe care au întîmpinat-o primii copişti ai acestei traduceri în descifrarea scrisului probabil mai neglijent al manuscrisului autograf al lui Nicolae Spătarul. După cît se pare, autorul versiunii din ms. 1284 a rezumat textul părților I și a II-a ale traducerii după autograful lui Nicolae Spătarul, sau după o copie mai fidelă, diferită de cea care s-a transmis în ms. 2517, iar pentru partea a III-a el a folosit o copie identică cu cea transmisă în ms. 494.

10. Prima traducere în limba română a *Mîntuirii păcătoșilor* a lui Agapie Landos a fost deci făcută în *întregime* de Nicolae Spătarul (Milescu), fie în Constantinopol, între anii 1661-1664 sau mai tîrziu, pînă în 1678, fie *mai curînd în Moldova, înainte de 1659*, pe cînd era grămătic în cancelaria domnească. Probabil că manuscrisul autograf al acestei traduceri a rămas în Moldova, ca și manuscrisul autograf al

³² Pentru prezența în ms. 2517 a neologismului *sofietate*, vezi în studiul de față 4.42.

traduceri *Vechiului Testament* a lui Nicolae Spătarul, ambele texte fiind folosite de Dosoftei, iar în Țara Românească va fi ajuns abia în anul 1686, prin episcopul Mitrofan și alți colaboratori ai lui Dosoftei refugiați atunci din Moldova. Acolo întreaga traducere a *Mintuirii păcătoșilor* a fost revăzută de unii "dascăli" locali sau refugiați din Moldova, cum rezultă din următoarea mențiune aflată în foile de titlu ale primelor copii ale părților I și a II-a ale cărții: "ce este de mulți și mari dascali tălmăcită după limba elinească pre limba noastră rumânească" (ms. 2517, f. 8^r). Acest stadiu al traducerii lui Nicolae Spătarul îl reflectă copiile din ms. 2517 și 494, făcute de munteni (olteni).

*

Cu mici modificări de ordin redacțional, am reprodus acest studiu așa cum a apărut el în "Studii și cercetări lingvistice", XLIV, 1993, nr. 5, p. 417-432 (paragrafele 1.-3.3.3.), nr. 6, p. 489-502 (paragrafele 4.-4.57.), și XLV, 1994, nr. 3-4, p. 173-186 (paragrafele 5.-10.). L-am elaborat cu intenția de a dovedi pe deplin faptul afirmat și parțial demonstrat de noi în articolul *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, apărut în "Cronica", XXI, 1986, nr. 44, p. 5, că Nicolae Spătarul a tradus în *întregime* voluminoasa lucrare a lui Agapie Landos, nu numai partea a III-a a ei, cum admisesese L. Onu, și a-l convinge astfel pe partenerul nostru de polemică privitoare la această problemă să accepte, în beneficiul studiului monografic pe care îl elabora, adevărul istorico-literar dovedit prin demonstrația filologică efectuată de noi. L. Onu și-a încheiat însă studiul la 1 august 1993, depunând lucrarea spre publicare la Editura Academiei Române. După apariția primelor două părți ale studiului nostru el a mai încercat, în articolul *Ce a tradus Nicolae Spătarul (Milescu) din Mintuirea păcătoșilor a lui Agapie Landos?*, publicat în "Studii și cercetări lingvistice", XLVI, 1995, nr. 2-6, p. 141-155, să-și apere opinia, dar, fiind în vîrstă înaintată și suferind de mai multe afecțiuni, a dovedit de fapt că nu mai avea capacitatea să aprecieze corect valoarea probatorie a argumentelor invocate de noi, mai ales în paragrafele 4.-4.57.

Monografia lui L. Onu a apărut postum, la Editura Academiei Române, în anul 2002, cu titlul *Tradiția manuscrisă a unei sinteze*

europene la români în secolele al XVII-lea al XIX-lea. **Mîntuirea păcătoșilor** (*Amartolon sotiria*). Studiu de critică textuală, sub îngrijirea editorială a profesorului Gheorghe Chivu și a redactorului Alexandra Ardeleă. Deși cam stufos concepută și redactată, așa cum sînt toate studiile filologice ale lui L. Onu, lucrarea are meritul incontestabil de a conține o informație foarte bogată, internă și externă, privitoare la traducerile și răspîndirea prin manuscrise a acestei importante cărți în cultura românească. La baza primelor patru secțiuni ale ei, în care sînt studiate cele dintîi traduceri românești ale *Mîntuirii păcătoșilor*, făcute din limba greacă, și manuscrisele prin care ni s-au transmis ele, se află însă o mare greșeală, pe care L. Onu ar fi putut să o evite, dacă ar fi acordat un minimum de atenție și credit celor arătate de noi în articolul din 1986, citat mai sus, unde, corectîndu-ne atribuirea greșită a traducerii *Mîntuirii păcătoșilor* lui Dosoftei, aduceam o serie de dovezi importante că ea aparține lui Nicolae Spătarul și că el a tradus *toate cele trei părți* ale cărții lui Agapie Landos. În loc să verifice afirmațiile și argumentarea noastră, printr-o lectură *integrală* personală a traducerii, paralel cu lectura traducerilor sigure ale lui Nicolae Spătarul, așa cum am făcut-o noi (lucru care ar fi necesitat timp mai îndelungat și multă muncă), L. Onu a respins cu prea mare ușurință posibilitatea ca Nicolae Spătarul să fi tradus și părțile I și a II-a ale cărții lui Agapie Landos, limitîndu-se la diferite speculații pe marginea prefetei uneia dintre copiile acestor prime părți ale traducerii, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (1696), și lăsînd astfel traducerea tot în anonim. În consecință, această lucrare de referință a lui L. Onu, care putea să nu conțină o eroare atît de mare, datorată superbiei nemăsurate a autorului și disprețului său declarat față de metodele folosite și rezultatele cercetărilor noastre filologice (căci pentru fostul dascăl de metodologie a cercetării științifice faptul de a-ți corecta o afirmație sau o demonstrație era descalificant!), va produce multă vreme confuzie și va induce în eroare pe mulți cercetători mai puțin inițiați în problema respectivă, pînă cînd se vor lămuri cum stau lucrurile în realitate.

*Încă o traducere necunoscută
a lui Nicolae Spătarul (Milescu):
Apologia contra lui Mahomed
a împăratului bizantin Ioan Cantacuzino*

1. Pînă nu demult erau cunoscute doar două traduceri românești mai ample făcute de Nicolae Spătarul (Milescu), ambele din grecește: *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre*, care conține două scrieri atribuite lui Atanasie al Alexandriei (*Alte întrebări și Către prințul Antioh despre diferite probleme necesare...*), traduse în anul 1661, text păstrat într-o copie din anul 1699, în manuscrisul miscelaneu 494 de la Biblioteca Academiei Române (BAR), și *Vechiul Testament*, tradus probabil între anii 1662-1664, text revizuit întîi de un moldovean (probabil Doșoftei) și păstrat într-o copie munteană din anii 1686-1687, în ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, care, din nou revizuit, a fost editat în *Biblia* de la 1688¹.

După ce a lămurit unele probleme importante privitoare la o traducere de mai mică întindere a lui Nicolae Spătarul², în anul 1989 Al. Mareș i-a atribuit învățatului moldovean traducerea anonimă a unui grup de nouă texte cu conținut teologic și de istorie bisericească, însumînd circa 18 pagini, aflate în ms. 494 de la BAR, cărora nu li s-a acordat pînă atunci atenția cuvenită, fiind considerate o interpolare în *Cartea cu multe întrebări* tradusă de Nicolae

¹ Alte informații privitoare la aceste traduceri se găsesc în următoarele studii mai noi consacrate lor: Virgil Cîndea, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în volumul domniei sale *Răfînea dominantă. Contribuții la istoria umanistului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 79-223, și N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în "Limba română", XXXVII, 1988, nr. 5, p. 455-468 (I), nr. 6, p. 521-534 (II), XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 31-46 (III), nr. 2, p. 107-121 (IV), nr. 5, p. 463-470 (V), studiu reproduș în prezentul volum.

² Vezi articolul *În legătură cu o traducere românească a lui Nicolae Milescu*, în "Limba română", XXVIII, 1979, nr. 3, p. 253-265.

Spătarul, printr-o eroare de copist. Traducerea acestor texte datează tot din anul 1661³.

În anul 1986 noi i-am atribuit lui Nicolae Spătarul traducerea românească anonimă a voluminoasei cărți de educație morală creștină a lui Agapie Landos, *Mîntuirea păcătoșilor* (Ἀμαρτωλῶν σωτηρία, Veneția, 1641, reeditată de mai multe ori, pînă în secolul al XIX-lea), text păstrat în numeroase copii din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, aflate mai ales la BAR⁴. Între timp am constatat că tot lui Nicolae Spătarul îi datorăm și traducerea anonimă a *Apologia contra lui Mahomed* a lui Ioan Cantacuzino aflată în ms. 91 de la Direcția Iași a Arhivei Naționale a României (ANR), după cum vom dovedi prin argumentarea filologică de mai jos.

Cele trei texte identificate în ultima vreme a fi traduceri necunoscute ale lui Nicolae Spătarul, deși au fost eventual remaniate ori au suferit sub aspect lingvistic unele modificări datorate copiștilor, ca și cele două traduceri cunoscute ale sale, conțin numeroase particularități lingvistice, stilistice și de traducere ale acestui cărturar. Cercetarea lor ne-a oferit dovezi suficiente că și traducerea *Istoriilor* lui Herodot, atribuită de noi lui Dosoftei⁵, este făcută tot de Nicolae Spătarul, așa cum a susținut Liviu Onu⁶, dar textul acestei traduceri, păstrat în copia unică pe care o cunoaștem, din ms. 3499 de la BAR, efectuată în anul 1816, a fost *remaniat* de către traducătorul cronografului lui Matei Kigalas (versiunea atribuită logofătului Pătrașco Danovici), identificat de noi în persoana lui Dosoftei⁷.

³ Vezi studiul "Interpolarea" din *Cartea cu multe întrebări a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate*, în "Studii și cercetări lingvistice", XL, 1989, nr. 2, p. 145-159.

⁴ Vezi articolul *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în "Cronica", XXI, 1986, nr. 44, p. 5, și studiul *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al Mîntuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos*, în "Studii și cercetări lingvistice", XLIV, 1993, nr. 5, p. 417-432 (I), nr. 6, p. 489-502 (II); XLV, 1994, nr. 3-4, p. 173-186 (III), reprodus în prezentul volum.

⁵ Vezi studiul *Dosoftei necunoscut*, în "Cronica", XI, 1976, nr. 6, p. 4-6.

⁶ În studiul filologic al noi ediții a acestui text, elaborată de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, 1984.

⁷ Demonstrăm acest lucru în studiul *Traducerea cronografului numit "tip Danovici"*..., inclus în prezentul volum.

2. În articolul *Une version roumaine du XVIIe siècle de l'Apologie contre Mahomet de Jean Cantacuzène*, publicat în "Revue des études sud-est européennes", IV, 1966, nr. 1-2, p. 233-237, Virgil Cândea a semnalat faptul că în ms. 494 de la BAR (f. 259^r), în textul considerat o interpolare în traducerea de către Nicolae Spătarul a *Cărții cu multe întrebări*, în care este reprodus un pasaj din această scriere a lui Ioan Cantacuzino, se află următoarea informație privitoare la o traducere a ei, integrală sau parțială, în limba română: "cuvine-se dară ce au grăit dumnezeiescul împărat Ioan Cantacuzino a asculta, unde zice, la al treilea răspuns ce să face cătră Samsatin persul, care este tălmăcit pre limba rumânească și să cheamă Mehmet..." (p. 235; sublinierea noastră).

După ce amintește faptul că Ioan Cantacuzino (1292-1383) a fost regent, apoi împărat al Bizanțului (1341-1355), iar spre sfârșitul vieții s-a retras în monahism, sub numele de Ioasaf, și arată că scrierea este redactată de el în numele unui prieten al său, musulman convertit la creștinism, retras de asemenea în monahism, sub numele de Meletie, constituind răspunsul dat de acesta încercării unui oarecare Sampsatin, persan din Ispahan, de a-l readuce la islamism (scrierea conține patru apologii de apărare a religiei creștine împotriva criticii musulmanilor, sub forma unor răspunsuri date de Meletie lui Sampsatin, și patru orații contra lui Mahomed și de combatere a Coranului), V. Cândea face următoarele observații pe marginea informației din ms. 494 citată mai sus: "Le texte reproduit par nous ci-dessus atteste donc l'existence d'une version roumaine d'après l'*Apologie contre Mahomet* de Jean Cantacuzène, en reproduisant un fragment du chapitre III, 7. La référence n'indique pas s'il s'agit d'une traduction intégrale de l'*Apologie* qui «s'appelle Mehmet» ou seulement de «la troisième réponse faite à Samsatin le Persan» (*Mehmet* étant l'abréviation du titre de l'oeuvre intégrale). Quelle est la date de cette traduction et qui en est l'auteur? Le simple fait que ce texte se trouve interpolé dans une traduction de Milescu ne saurait suffire à prouver la paternité de l'humaniste moldave, car son interpolation n'est que l'erreur du copiste. Du reste, les informations interpolées dans le ms. 494 n'ont aucun rapport avec la traduction de Pseudo-Athanase, ce qui écarte

la suppoziție qu'elles y auraient été insérées par Milescu lui-même. L'unique date qui pourrait servir pour l'instant comme un *terminus ante quem* est celle indiquée par le manuscrit 494, c'est-à-dire 1699. La traduction de cet ouvrage de Cantacuzène semble donc avoir été faite durant la seconde moitié du XVIIe siècle, ce qui coïnciderait avec l'époque où une version en grec vulgaire de l'oeuvre rédigée par l'empereur byzantin avait beaucoup circulé dans les pays roumains également" (p. 236).

Considerând posibilă cunoașterea de către învățații români ai vremii atât a ediției princeps a acestei scrieri a lui Ioan Cantacuzino (Basilea, 1543), după care a fost reprodus textul în *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, tomul 154, col. 371-671, cât mai ales a traducerii ei în greaca populară, de către Meletios Syrigos (1586-1664), versiune care s-a răspândit prin numeroase copii manuscrise, între care una făcută la mănăstirea Golia din Iași, în anul 1670, iar alta la mănăstirea Hlincea de lângă Iași, în 1673, V. Cândea conchide: "Bien qu'on ne puisse pas encore faire état d'un manuscrit de la version roumaine antérieur à l'an 1699, on doit cependant tenir compte du témoignage péremptoire produit par le ms. 494, qui permet d'insérer l'*Apologie contre Mahomet* dans la bibliographie des anciennes traductions roumaines de la littérature byzantine" (p. 237).

3. Stabilirea de către Al. Mareș a faptului că textul din ms. 494 în care a fost inserată informația privitoare la existența în secolul al XVII-lea a unei traduceri românești, integrale sau parțiale, a *Apologiei contra lui Mahomed* a fost tradus de Nicolae Spătarul, în anul 1661, când a fost tradusă de el *Cartea cu multe întrebări*, lăsa loc presupunerii că informația respectivă îi aparține acestuia, cum a insinuat și domnia sa în comentariul pe marginea ei⁸. Mai mult, se putea presupune că și traducerea la care se referea fusese făcută de el.

4. Ms. 91 de la Direcția Iași a ANR, intitulat *Cartea blagocetivului și bun credinciosului împărat Ioan Cantacuzino, scrisă cu*

⁸ Vezi studiul "Interpolarea" din *Cartea cu multe întrebări...*, citat la nota 3, p. 152-153.

adeverite și drepte dovădz împotriva legii lui Mahmet... (f. 3^r), conține 161 de foi scrise, format 17/14 cm, numerotate recent cu creion negru de o funcționară a instituției, dintre care numai foile 2-160 aparțin structurii lui inițiale. Nu are paginație originală sau o paginație mai veche. Provine de la un profesor Fotescu. Legătura mai veche i-a fost restaurată în atelierul Arhivelor din Iași, în anul 1961, cu care prilej i-au fost legate greșit unele foi de la început, care trebuie citite acum în ordinea 3, 4, 7, 8, 5, 6, 9 și urm. Pe f. 2^v are un desen reprezentându-l pe Meletie, inspirat de Dumnezeu, discutînd cu Sampsatin. Textul traducerii se află pe foile 3-160, fiecare pagină avînd de regulă cîte 18 rînduri. Pe f. 57^r jos – 58^r sus nu a fost copiat un pasaj din text, locul rămînînd gol (este posibil ca acest gol să fi fost în manuscrisul autograf al traducătorului), iar între foile 155-156 lipsește textul corespunzător celui de pe două coloane și jumătate din original (după ediția din *Patrologie*), foile respective fiind probabil pierdute, căci manuscrisul a fost deteriorat și în partea de la sfîrșit. Nu se poate ști dacă a avut sau nu foaie de titlu. Textul aflat în acest manuscris este în mod evident o copie, nedată și nesemnată de copist pe foile existente. Grafia manuscrisului este o chirilică semiuncială îngrijită, care ar putea data din a doua jumătate a secolului al XVII-lea sau din primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Particularitățile lui lingvistice arată că atât traducătorul cît și copistul erau moldoveni.

Pe f. 57^v, rămasă albă (vezi mai sus), se află o interesantă însemnare privitoare la unele evenimente militare și politice petrecute în Moldova în anul 1769, probabil a posesorului de atunci al manuscrisului. De aceeași mînă sînt scrise și notele marginale de pe foile 50^r, 53^r, 89^r, 95^r, 96^v, 99^r, 108^r și 153^r. Pe marginea de jos a foilor (în ordinea actuală) 3, 4, 7, 8, 5, 6, 9-13 se află însemnarea de posesor a medelnicerului Constantin Veisa, diac la Vîstierie, datată 13 ianuarie 1812, în care spune că manuscrisul i-a fost dăruit de "pah[arnicul] Iani". Pe f. 161^r se află o altă însemnare, privitoare la cuprinsul și însemnătatea textului, datată 18 ianuarie 1824 și semnată Șarban Buhăescu. Acesta scrie și notele marginale de pe f. 154^v-155^r. Pe marginea din dreapta a f. 53^r se află o ștampilă mare, slab imprimată, în care abia se distinge cuvîntul *Socola*. Este pro-

tabil ștampila seminarului de la Socola din Iași, unde a ajuns manuscrisul la o dată necunoscută.

5. Confruntând textul traducerii cu textul original aflat în volumul menționat din *Patrologie*, am constatat că au fost traduse toate părțile componente ale scrierii: prefața (f. 3-4 și 7^r), scrisoarea lui Sampsatin către Meletie (f. 7^v-8 și 5), cele patru apologii cu răspunsurile date de Meletie lui Sampsatin (f. 6 și 9-107^r) și cele patru orații împotriva lui Mahomed și a Coranului (f. 107^v-160^r), dar nu toate sînt traduse integral. În numeroase locuri traducătorul a redus textul, eliminînd sau comprimînd unele comentarii prea lungi ale autorului făcute pe marginea anumitor texte biblice. Această reducere sensibilă a textului original rezultă și din simpla raportare a versiunii românești din cele 160 de foi de format mic ale manuscrisului la cele 160 de coloane in-cvarto și tipărite cu caractere relativ mici ale originalului editat în *Patrologie*. Nu este locul să discutăm aici felul în care a fost făcută traducerea, nici dacă ea reprezintă textul ediției princeps, din anul 1543, ori pe cel al versiunii lui în greaca populară, dată de Meletios Syrigos. Problemele acestea, foarte importante sub aspect filologic, pot constitui obiectul unui studiu special sau pot fi discutate în aparatul critic al unei eventuale ediții a traducerii, care merită să fie publică.

6. Traducerea de care ne ocupăm conține numeroase particularități ale limbii lui Nicolae Spătarul, care constituie suficiente dovezi că este făcută de el. Le menționăm mai jos pe cele mai semnificative, folosind următoarele sigle ale textelor din care cităm cuvintele și formele care dovedesc în mod indubitabil paternitatea lui asupra acestei traduceri: **ACM**: = *Apologia contra lui Mahomed*, ms. 91, de la Direcția Iași a ANR; **CIC** = *Cartea cu multe întrebări...*, editată de Virgil Cîndea în volumul *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 89-105 (noi cităm însă după textul din ms. 494 de la BAR); **CIM** = "Interpolarea" din *Cartea cu multe întrebări*, a cărei traducere a fost atribuită lui Nicolae Spătarul de Al. Mareș, ms. 494 de la BAR; **MD** = *Mîntuirea păcătoșilor*, partea a III-a, cu *Minunile Maicii Domnului*, ms. 494 de la BAR; **MP** =

Mîntuirea păcătoșilor, părțile I și a II-a, ms. 2517 de la BAR; VT = *Vechiul Testament*, ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

Pentru a nu repeta aici informația și comentariile privitoare la anumite cuvinte și forme aflate și în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor*, după citarea lor din *Apologie* trimitem la locul unde sînt comentate ele în studiul prin care i-am atribuit lui Nicolae Spătarul această traducere⁹, folosind abrevierea *Trad. MP*, urmată de indicarea numărului paragrafului respectiv.

1. Terminologia folosită în *Apologie* pentru denumirea lui Dumnezeu Tatăl și a unor atribute ale Sale este s.m. *Părinte*, loc. adj. *între tot țiitor*, s.f. *pricină* și loc. adj. *fără pricină*, ca și în *Cartea cu multe întrebări*. De exemplu, în **ACM**: “este de o potrivă și de o asemănare Fiul cu *Părintele* ceresc” (f. 20^r), “ne închinăm Lui în trei fețe, *între Părintele*, și Fiul, și Duhul Svînt, un Dumnezeu în trei obaze [...], *între tot țiitor Părintele*, fără începătură, nu numai fără ani, ce încă și *fără pricină*, ce este *pricină*, și izvor, și rădăcină dumnezăriei” (f. 160^r), “Dumnezău cei *între tot țiitor*” (f. 137^v); în **CIC**: “un Dumnezeu în trei fețe [...], adică *Părintele*, Fiul și Duhul Svînt” (f. 296^r, cf. și 296^v, 261^r, 261^v, 275^v, 276^r, 276^v, 278^v), “Cîte *pricini* pui la Dumnezeu? [...] O *pricină* zic că este la dumnezeire: singur *Părintele* nenăscut naște Fiul, pornește Svîntul Duh, deci trebuie să știm cum numai singur *Părintele* este *pricina*, iară Fiul este *pricinuit*, și Duhul iară *pricinuit*, deci o *pricină* este numai *Părintele*, iară cele *pricini[te]* doaoă, Fiul și Duhul Svînt” (f. 275^v, cf. și 296^r); în **CIM**: “asupra Ariei ereticul, carele huliiia cum Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu cel mai nainte de veci născut nu este născut, ci este zidire de Dumnezeu, *Părintele*, și nu este într-o fire cu *Părintele*, ce e mai mic” (f. 262^v), “asupra Machidonie, care huliiia zicînd cum Duhul Sfînt este zidit de *Părintele*, iară nu iese de la *Părintele*, nici este într-o cinste cu *Părintele* și cu Fiul” (f. 262^r). Pentru prezența loc. adj. *între tot țiitor* în alte traduceri ale lui Nicolae Spătarul, vezi *Trad. MP*, 4.48.

2. Termenii care denumesc în *Apologie* natura omenească și

⁹ Vezi nota 4.

întruparea lui Iisus Hristos sînt s.f. *omenie* și vb. *împelița*, s.f. *împelițare*, ca și în *Cartea cu multe întrebări*. De exemplu, în ACM: “căci dumnedzăirea, împreunîndu-să cu *omenia*, nu păți nemică [...], ce dumnedzăirea neclătită rămasă, și *omenia* o svinți, și o curăți, și o lumină cu lumina dumnedzării Lui” (f. 20^r, cf. și 15^v, 20^v, 22^r, 23^v, 26^v, 27^v, 31^v, 38^r, 40^v, 41^r, 62^v, 131^v, 149^v), “să fece om și să *împeliță* pentru mîntuirea omenească” (f. 38^r, cf. și 40^v, 62^r), “foarte mare este taina *împelițării* Fiiului dumnedzăiesc” (f. 10^r, cf. și 11^r, 13^r, 22^r, 22^v, 104^v, 107^v, 113^r, 124^v, 148^r, 150^v); în CIC: “cînd rătăci omul, nu birui diavolul dumnezeirea, ci *omenia* [...] Deci în vreme ce nu birui dumnezeirea, ci *omenia*, cuvine-să iarăși cu *omenia* cea biruită ca să biruiască pre neprietenul diavolul” (f. 277^v, cf. și 278^r), “trebuie să știi cum acesta Fiiul s-au *împelițat* cu trupul nostru [...], și după ce să *împeliță* să chemă Hristos” (f. 276^r, cf. și 276^v), “că *împelițarea* trupului pășia și durea, iară dumnezeirea fără chin au rămas” (f. 277^v, cf. și 276^r); în CIM: “asupra lui Nestorie ereticul, carele huliiia cum *împelițarea* Domnului Hristos fu numai *omenie* singură, iară nu și dumnezeire [...], sfinții părinți arătară *împelițarea* deplin a *omeniei* și a dumnezeirei” (f. 262^r), “huliiia zicînd cum Domnul nostru Is. Hs. au avut numai o fire la la *împelițarea* Sa” (f. 262^v). Vb. *împelița* este folosit de Nicolae Spătarul și în traducerea *Crezului*: “s-au *împelițat* den Duhul Svînt și Marie Fecioară”¹⁰, iar s.f. *împelițare* apare și în MP: “*împelițarea* lui Hs.” (f. 36^v). Alți cărturari români contemporani, între care și Dosoftei, foloseau termenii corespunzători s.f. *omenire*, vb. *întrupa*, s.f. *întrupare*, ultimii doi fiind mai tîrziu consacrați în terminologia teologică românească.

3. Fiecare dintre cele trei “ipostaze” ale dumnezeirii este denumită în *Apologie* prin termenii s.f. *față*, s.n. *obraz* sau s.n. *stat*, ca și în *Cartea cu multe întrebări*. De exemplu, în ACM: “Dumnedzău [...] este unul și mainte de toate, și ne închinăm Lui în trei fețe, întru Părintele, și Fiiul, și întru Duhul Svînt, un Dumnedzău în trei *obraz*e” (f. 160^r, cf. și 8^v, 71^v), “amîndouă legile acestea [mo-

¹⁰ Fotocopia manuscrisului autograf al acestei traduceri este reproducă de Al. Mareș, în articolul *În legătură cu o traducere....*, citat la nota 2, p. 260-261.

zaică și musulmană, n.n.] cred un Dumnedzău într-un *stat*, nu în trei *stături*” (f. 7^r), “îchină-să anghelii, adecă îngerii, în ceri *statului* Fiului depreună cu omenia” (f: 40^v, cf. și 20^v, 131^v, 148^v, 149^v); în **CIC**: “cum credem noi, un Dumnezeu în trei *fețe*, au în trei *obraz*e, au în trei *staturi*, adecă Părintele, Fiul și Duhul Svînt” (f. 269^r), “Cîte *staturi* mărturisești la dumnezeire? Trei *staturi*, trei *obraz*e” (f. 275^v, cf. și 269^v, 261^r, 261^v).

4. S.f. *dovedință* “dovedire”, derivat neobișnuit întîlnit numai în traduceri ale lui Nicolae Spătarul: “cheamă spre *dovedință* vedeniei aceluî întreg gînd” (VT, f. 449^r, 4 Mac. 3, col. 1), “iată cu cîte *dovedințe* poți să te încrezi” (MP, f. 157^r, cf. și 388^r, precum și MD, f. 218^r), apare de șase ori în **ACM**: “[Hristos a fost] și om deplin, și Dumnedzău nelipsit, după *dovedința* de sus” (f. 18^v), “iată că și pentru cruce multă *dovedință* aveam a-ți arăta” (f. 75^v, cf. și 9^r, 67^v, 77^r, 157^v).

5. În *Trad. MP*, 4.10., am semnalat faptul că o particularitate lingvistică a lui Nicolae Spătarul este folosirea adjectivului neobișnuit *cuviitor* “care convine, care trebuie, necesar, oportun, decent” (și a formei corespunzătoare negative *necuviitor*). Forma *necuviitor* apare de două ori și în traducerea *Apologiei*: “bine ar fi fost să socotească și de aceasta cum este *necuviitori*...” (f. 85^v), “decî socotește ce cuvinte *necuviitoare* sînt acestea toate” (f. 144^r).

6. Tot în *Trad. MP*, 4.48., am observat că formele adjectivului πᾶς, πᾶσα, πᾶν “de tot, complet, deplin, întreg”, cu care sînt compuse numeroase cuvinte grecești, pentru a exprima ideea de integralitate sau de generalitate a unei calități, sînt traduse de Nicolae Spătarul îndeosebi prin sintagma *întru tot*. Aceeași particularitate lingvistică se întîlnește frecvent și în traducerea *Apologiei*: “ocărită fu legea lui de însul și *întru tot supusă*” (f. 4^r), “și spatele lor *întru tot gîrbovite*” (f. 16^r), “*întru tot deșert* și de nemică să arată” (f. 27^v), “fiind om *deplin întru tot*” (f. 40^r), “rămasără păgîinii *ruinați întru tot*” (f. 69^r), “ce-l fece *volnic întru tot*” (f. 88^v), “căci este *întru tot cuvîntăref*” (f. 143^r).

7. Altă particularitate lingvistică a lui Nicolae Spătarul semnalată în *Trad. MP*, 5.6., este folosirea locuțiunii adverbiale *pentru care lucru* “de aceea; de ce?, pentru ce?”. Această locuțiune apare

des și în traducerea *Apologiei*: “te-ai căit mult, pentru care lucru mi-ai trimis cărțile îndărăpt” (f. 6^r), “și pentru care lucru fu povestea aceasta?” (f. 33^v, cf. și 35^v, 40^r, 53^r, 63^r, 67^r, 68^r, 71^r, 80^v, 81^v, 93^r, 108^v, 127^r, 130^v, 137^v, 142^v, 146^v, 150^v).

8. În VT apare de câteva ori adj. *pripoit* “afîrnat”¹¹, care este folosit și în traducerea *Apologiei*: “în ce chip ar fi un lanț din ceri *pripoit* și să să ție de pămînt” (f. 30^r).

9. În traducerea *Apologiei* se întîlnește de mai multe ori o formă neobișnuită a pronumelui nehotărît *oricare* și a adjectivului pronominal nehotărît *orice*: “și *ori fie ce* suflet nu va ascultă de prorocul acela, va fi perit” (f. 17^v), “deci *ori fiește* carele dintru dînșii arăta cîndai să nu fiu eu” (f. 50^r), “cîndu-și va aduce aminte *ori fiește ce* om pentru Dumnedzău...” (f. 64^r), “*ori fie ce* om ce face o colibă...” (f. 101^v), “căci *ori fie carele* nu va avea un stat dintru tustrele...” (f. 148^v, cf. și 7^r, 43^r, 49^r, 88^r, 92^r, 156^r). Aceeași formă neobișnuită o are și adverbul pronominal nehotărît *oricînd*: “și omul, *ori fie cînd* să tîmplă a muri, ori de sabie, ori de năpaste...” (f. 62^r). Forme similare am întîlnit și în traducerile cunoscute ale lui Nicolae Spătarul: a pronumelui nehotărît *oricine* în CIM: “sau va mîncă cu sînge *ori fie cine*, ori vlădică, veri preot...” (f. 257^r), iar a adjectivului pronominal nehotărît *orice* în VT: “i-au slobozit de toată *ori fie* de ce vină chip” (f. 447^r, 3 Mac., col. D).

10. În sfîrșit, semnălăm prezența în traducerea *Apologiei* a adverbului de negație *netocma* “nicidecum”, în relație cu conjuncția adversativă *ce*: “*netocma* să le dzică [...], *ce* încă mai vîrtos le dzicea...” (f. 16^v), “cît *netocma* să fie proroc, *ce* încă nici că prorocii cei minci-noși nu era” (f. 110^r), “*netocma* să-i oprească, *ce* încă mai vîrtos îi îndemna” (f. 136^v). Acest adverb, rar întîlnit în textele vechi românești¹², este folosit, în aceeași relație cu conjuncția *ce*, și în CIC, unde însă copistul l-a scris greșit *nu tocma*: “firea lui Dumnezeu nimea nu poate să o ajungă, *netocma* cu cuvîntul, *ci* nici cu cugetul” (f. 269^r).

¹¹ Vezi în prezentul volum studiul *Noi informații...*, 8.3.2.

¹² Vezi de exemplu, în *Cazania* lui Varlaam (ediția J. Byck, București, 1943): “pentru Dumnedzău *netocma* să lăsăm ceva, *ce* de nu ne-am giura încai pre numele lui” (p. 263).

7. În studiile respective din prezentul volum am demonstrat că traducerea *Istoriilor* lui Herodot și cea a *Vechiului Testament*, făcute de Nicolae Spătarul, au fost remaniate de traducătorul cronografului numit "tip Danovici", care poate fi Dosoftei, în anii tinereții sale, eventual cu un colaborator apropiat, rămas în anonim. De același traducător al cronografului "tip Danovici" a fost remaniată și traducerea *Apologiei contra lui Mahomed*, făcută tot de Nicolae Spătarul, cum dovedesc, de exemplu, următoarele particularități lingvistice ale traducerii cronografului (**Cron.**) și ale unor scrieri ale lui Dosoftei, care se află și în **ACM**. Pentru informația privitoare la cuvintele și sintagmele din **Cron.** citate și comentate în studiul *Traducerea cronografului numit "tip Danovici"...*, din prezentul volum, trimitem la acest studiu, folosind abrevierea *Trad. cron.*; urmată de indicarea numărului paragrafului respectiv.

1. Sintagma pleonastică *minuni și ciudese* (sau *ciudese și minuni*), folosită des în **Cron.** și în unele scrieri ale lui Dosoftei (cf. *Trad. cron.*, 3.4.), apare de câteva ori și în **ACM**: "multe minune și ciudese fece acolo" (f. 45^r, cf. și 46^v), "făcu multe minuni și ciudese" (f. 81^r).

2. În **Cron.** apare sintagma neobișnuită *a urma urma* "a face la fel, a urma, a lua urma": "căce nu urmedz urma împărașilor cari au fost mai întâi de tine" (f. 334^r). Această sintagmă se întâlnește de trei ori și în **ACM**: "și el încă urmă urma împăratului și fu și el călugăr" (f. 4^r), "urma urma stelii aceia, până când sosiră de la Persida la Palestina" (f. 30^v), "și urmă urma unui eretic" (f. 141^v).

3. În **Cron.** și în *Viața și petrecerea svinților* a lui Dosoftei apare loc. adv. *cu linul* (cf. *Trad. cron.*, 3.3., nr. 24), care se întâlnește și în **ACM**: "pre încetul și cu linul" (f. 95^v).

4. În **Cron.** și în scrierile lui Dosoftei este folosită în mod consecvent forma *a schiopi* "a scuipa", care este o particularitate a graiurilor din sud-vestul Transilvaniei și Banat (cf. *Trad. cron.*, 3.5., nr. 1). Aceași formă apare de două ori și în **ACM**: "și-l vor batgiocuri întru tot și-l vor schiopi" (f. 48^v), "și-l măscări și-l schiopi" (f. 51^r), alături de forma *ștopi*, specifică unor graiuri din Maramureș și din Bucovina: "dederă-i palmă, ștopiră-i în obraz" (f. 54^r; cf. și *ștopit* "scuipat", *ibid.*), care poate fi cea folosită de Nicolae Spătarul.

5. În **Cron.** apare de două ori sintagma *a petrece nevoie* “a suferi”: “omul lasă pre sine la toată răutatea, numai să nu-ș vadză feciorul *petrecînd nevoie*” (f. 12^v), “și *petrecea nevoie* de sete și de nădușală oamenii și caii” (f. 508^f), care se găsește și în **ACM**: “cîta vreme *petrece nevoie* aceea...” (f. 15^v).

*Noi informații privitoare la
manuscrisul autograf și la textul revizuit
al Vechiului Testament tradus de
Nicolae Spătarul (Milescu)*

1. Faptul că Nicolae Spătarul a tradus din grecește, prin anii 1661-1664, *Vechiul Testament* care a intrat în ediția *Bibliei* de la București (1688) este de multă vreme cunoscut. Nu se descoperise însă un manuscris în care să fie păstrată această traducere a sa. Într-un studiu publicat în anul 1963 și reprodus în volumul d-sale *Rațiunea dominantă* (Cluj-Napoca, 1979)¹, Virgil Cândea a identificat, în ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române (provenit de la Blaj), textul revizuit al traducerii lui Nicolae Spătarul, într-o copie efectuată de un caligraf Dumitru din Cîmpulung (Muscel), prin anii 1683-1686 (după opinia lui V. Cândea), pentru mitropolitul Teodosie al Țării Românești. Existența acestui manuscris fusese semnalată de N. Comșa², în anul 1944, dar textul respectiv a rămas neobservat pînă la cercetarea lui V. Cândea.

1.1. În *Cuvîntul înainte către cititori*, care se păstrează la sfîrșitul ms. 45 (f. 456^r-457^v), revizorul (necunoscut) al acestei traduceri a *Vechiului Testament* face o serie de observații prețioase cu privire la manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul, la calitatea traducerii acestuia și la modul în care a îmbunătățit el textul respectiv. Alte informații privitoare la manuscrisul autograf și la calitatea traducerii lui Nicolae Spătarul se află în *Cuvîntul înainte către cititori* și în notele marginale ale unei noi traduceri românești integrale a *Vechiului Testament* efectuată în secolul al XVII-lea, care se păstrează în ms. 4389 de la Biblioteca Academiei Române, descoperit în anul 1915. Autorul necunoscut al acestei traduceri (identificat de noi în persoa-

¹ Vezi capitolul *Traducerea integrală a "Vechiului Testament"*, p. 106-171, în cadrul secțiunii intitulată *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*.

² Vezi *Catalogul manuscriselor Bibliotecii Centrale de la Blaj*, p. 43-49.

na lui Daniil Panoneanul, traducătorul *Îndereptării legii*, Tîrgoviște, 1652³), care a tradus *Vechiul Testament* după versiunea slavonă, declară că a folosit manuscrisul autograf al lui "Nicolae spătariul moldovean" drept text de referință pentru versiunea greacă, deoarece el nu a avut la îndemînă o ediție grecească a *Bibliei*.

1.2. În lumina celor afirmate în prefața revizorului traducerii lui Nicolae Spătarul și în cea a traducătorului *Vechiului Testament* din ms. 4389, precum și a datelor oferite de analiza lingvistică a textului aflat în copia din ms. 45, este necesar să fie lămurite două chestiuni foarte importante privitoare la revizia traducerii lui Nicolae Spătarul: 1. *Caracterul reviziei pe care o reflectă copia din ms. 45* (a fost ea o revizie superficială, limitată doar la copierea textului lui Nicolae Spătarul și la îndreptarea cu acest prilej a greșelilor de grafie și de punctuație ale unei "ciorne", ale unui manuscris întocmit în grabă, sau, dimpotrivă, a fost o revizie substanțială, care a luminat, în transcriere, textul în general greu de înțeles al traducerii lui Nicolae Spătarul?) și 2. *Unde, cînd și de cine a fost făcută această revizie* (reprezintă ea opera "oamenilor locului" munteni, la care se referă, fără să-i menționeze, prefața *Bibliei* de la 1688, sau în copia din ms. 45 avem de fapt textul rezultat dintr-o *primă revizie* a traducerii lui Nicolae Spătarul, făcută în Moldova, de către Dosoftei și colaboratorii lui, iar "oamenii locului" munteni au efectuat numai a *doua revizie* a textului respectiv, cu prilejul editării lui?). Aceste probleme constituie, de peste două decenii, obiectul unei pasionate dezbateri filologice, la care au participat V. Cîndea, inițiatorul discuțiilor, care consideră revizia traducerii lui Nicolae Spătarul pe care o reflectă textul copiat în ms. 45 drept operă a "dascălilor locului" munteni⁴, subsemnatul, care am susținut că textul copiat în ms. 45 este cel rezultat din *prima revizie* (substanțială) a traducerii lui Nicolae Spătarul și am atribuit această *primă revizie* lui Dosoftei și colaboratorilor lui⁵, și

³ Vezi *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în "Cronica", XVI, 1981, nr. 43, p. 5, 8.

⁴ Vezi *op. cit.*, îndeosebi p. 121-141 și 164-171.

⁵ Vezi N.A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în "Cronica", XI, 1976, nr. 6, p. 4-6; Dosoftei, *Opere. I. Versuri*, ediție critică de N.A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, București, 1978, p. 504-513; *Din nou despre paternitatea primei tra-*

Liviu Onu, care, combătînd părerile noastre, se raliază, cu unele mici nuanțări, opiniei exprimate de V. Cîndea⁶.

1.3. În studiul de față ne propunem să atragem atenția asupra interpretării eronate dată de V. Cîndea și L. Onu unor afirmații din *Cuvîntul înainte cătră cititori* al revizorului traducerii lui Nicolae Spătarul, să scoatem și mai pregnant în evidență caracterul substanțial al primei revizii a traducerii sale, pe care o reflectă copia din ms. 45, și să demonstrăm specificul moldovenesc (și ardelenesc) al limbii textului rezultat din prima revizie a traducerii lui Nicolae Spătarul, pe care copistul muntean al ms. 45 l-a conservat în măsură apreciabilă, atît sub raport fonetic și morfologic, cît mai ales sub raport lexical. Căci, după cum vom vedea, particularitățile lingvistice moldovenești (și ardelenesti) trecute prin pana primului revizor al traducerii lui Nicolae Spătarul și păstrate în copia din ms. 45 au fost înlăturate abia la a doua revizie a textului, de data aceasta făcută de munteni, cu prilejul editării lui în *Biblia* de la 1688.

2. După ce arată, în *Cuvîntul înainte cătră cititori*, cum a confruntat traducerea românească cu o ediție britanică a *Septuagintei*, pînă la *1 Paralipomenon*, iar de aici înainte cu aceeași ediție de la

duceri românești a *Istoriilor* lui Herodot și despre revizia *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Milescu, în "Limba română", XXXIV, 1985, nr. 1, p. 30-45; *O nouă ediție a primei traduceri românești a Istoriilor* lui Herodot, în "Cronica", XX, 1985, nr. 8, p. 5; *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în "Cronica", XXI, 1986, nr. 44, p. 5; *Concordanțe lingvistice între Psaltirea în versuri a lui Dosoftei și unele psaltiri românești din secolul al XVII-lea*, în "Limba română", XXXVI, 1987, nr. 5, p. 427-442.

⁶ Vezi Herodot, *Istorie*, ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, prefață, studiu filologic, note și glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Șapcaliu, București, 1984, p. 572-573; *Și totuși Spătarul Nicolae Milescu... O problemă controversată de paternitate literară*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXXIII, 1985, nr. 4, p. 108-114 (I), XXXIV, 1986, nr. 1, p. 77-79 (II), nr. 2-3, p. 291-295 (III), nr. 4, p. 105-109 (IV), XXX, 1987, nr. 1-2, p. 166-170 (V), nr. 3-4, p. 230-242 (VI); *Spătarul Milescu sau Dosoftei? O problemă controversată de paternitate literară*, în "Limba română", XXXV, 1986, nr. 3, p. 185-197 (I), și nr. 5, p. 439-448 (II); *Concordanțe lingvistice în traducerile Spătarului N. Milescu*, în "Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 3, p. 240-244.

Frankfurt după care a tradus Nicolae Spătarul, revizorul textului aflat în copia din ms. 45 face, între altele, următoarele precizări: "am urmat aceluia [izvodului grecesc după care a tradus Nicolae Spătarul] pentru tocmala greșalelor, și pentru tocmirea soroacelor, și deplinirea cuvintelor, și întăritura oxiiilor, den cît am putut, și izbrănirea stihurilor, precum le vei vedea scrise tot pre de margine. Și încă am pus și mărturiile cuvintelor prorociilor, den cea slovenească, tot pre de margine, neavîndu-le cele grecești. Pentru căci izvodul lui Necolae, pentru degraba scriindu-l, n-au pus nici unile de acestea, ci era, pentru neîntocmirea lui, foarte cu greu a să înțelege vorba tălmăcirea și abaterea cuvintelor" (ms. 45, f. 457^r)⁷. Observații similare privitoare la scăderile traducerii lui Nicolae Spătarul face și traducătorul *Vechiului Testament* din ms. 4389, care a folosit tot autograful lui "Nicolae spătariul moldovean": "Ce însă și izvodul acesta, pentru multa pripă a acelui pre[puitor]iu, care se-au grăbit curînd a și tîlmăci și a și scrie, aflatu[-se-au greș]ale și prea mare învăluială, care era lucru foarte cu greu a în[țelege]" (ms. 4389, f. 1^r)⁸. Așadar, în ambele referințe asupra calității traducerii lui Nicolae Spătarul este menționată, ca principal neajuns, *dificultatea înțelegerii textului*. Cum însă textul revizuit aflat în copia din ms. 45 este, cu puține excepții, în întregime inteligibil, se poate presupune că revizorul a contribuit în mare măsură la îmbunătățirea traducerii lui Nicolae Spătarul. În aceeași prefață, revizorul afirmă că "măcar că multă nevointă am pus și noi, ci, după datoria omeniei, n-am putut ca să nu greșim", cerîndu-și iertare și pentru eventualele greșeli de *traducere*, nu numai de copist, pe care cititorul le va întîlni în text. Raportînd deci textul revizuit aflat în copia din ms. 45, care, cu unele modificări, a fost editat în *Biblia* de la 1688, la referințele citate mai sus asupra calității traducerii lui Ni-

⁷ Vezi și V. Cîndea, *op.cit.*, p. 158-164, unde este reprodusă integral această prefață. Ea este reprodusă și în prima parte a ediției *Biblia. 1688, Genesis*, Iași, 1988, p. 154-161.

⁸ Foaia manuscrisului fiind deteriorată la margini, am întregit în croșete cuvintele respective. Prefața acestui manuscris a fost reprodusă integral de Dan Simonescu, în studiul *Scriitorul Nicolae Milescu (1636-1708). La 250 de ani de la moartea lui*, în "Glasul Bisericii", XVIII, 1959, nr. 1-2, p. 115-126, precum și în prima parte a ediției *Biblia. 1688, Genesis*, p. 162-165.

colae Spătarul și la operațiile efectuate de revizor pentru îmbunătățirea acelei traduceri, noi am presupus, fără intenția de a subestima meritul incontestabil și considerabil al lui Nicolae Spătarul ca traducător al *Vechiului Testament*, că revizia a fost *substanțială* și că anonimul care a făcut-o (după toate probabilitățile, Dosoftei cu colaboratorii lui) poate fi socotit drept *coautor* al traducerii⁹, așa cum tot *coautori* pot fi socotiți “oamenii locului” munteni care au făcut ultima revizie a textului, în ediția *Bibliei* de la 1688. Vom aduce în continuare unele probe documentare în sprijinul acestor afirmații.

3. Apreciind contribuția “dascălilor locului” la revizia traducerii, V. Căndea crede că aceștia au păstrat cu grijă textul lui Nicolae Spătarul, completându-l doar cu cele specificate de ei în prefață, fără să-l modifice. Ca atare, operația de “deplinire a cuvintelor”, menționată de revizor, a fost interpretată de d-sa drept “completarea cuvintelor prescurtate”¹⁰, considerând că dificultatea înțelegerii textului lui Nicolae Spătarul, invocată de revizor, s-ar fi datorat mai ales faptului că manuscrisul său era o “ciornă”, cu numeroase cuvinte scrise incomplet. Este însă greu de crezut că textul lui Nicolae Spătarul, fie și în grabă tradus și scris, avea aspectul unei stenograme. Dificultatea de a fi înțeleasă “vorba tălmăcirii” în manuscrisul lui Nicolae Spătarul, la care se referă atât revizorul acestuia, cât și traducătorul ms. 4389, se datora, probabil, numeroaselor greșeli de traducere, nu de grafie. Corelînd mențiunea revizorului că a operat “deplinirea cuvintelor” cu observația sa că în manuscrisul lui Nicolae Spătarul era “foarte cu greu a să înțelege vorba tălmăcirii și abaterea cuvintelor”, noi am conchis că el folosește aici termenul *cuvînt* cu sensul de “propoziție, frază”. Revizorul afirmă, după părerea noastră, că a “deplinit cuvintele” (adică a făcut inteligibile propozițiile, frazele), pentru că multe dintre ele nu aveau sens deplin, clar. Traducerea lui Nicolae Spătarul fiind *literală*, cum a rămas textul, în multe locuri, și în *Biblia* de la 1688, era firesc, mai ales în stadiul puțin evoluat al limbii române literare de atunci, ca multe cuvinte și expresii să fi fost cal-

⁹ Vezi *Dosoftei necunoscut*, p. 5, și *Dosoftei, Opere*, I, p. 507.

¹⁰ Vezi *op. cit.*, p. 123.

chiate sau traduse prin termeni nepotrivii ori prin perifraze mai greu de înțeles. Pentru a *deplini* “a clarifica, a desăvârși” frazele respective, ca să se înțeleagă “vorba tălmăcirei”, revizorul a trebuit să “tocmască greșalele” (reale sau considerate de el ca atare), înlocuind o serie de cuvinte, expresii sau perifraze folosite de Nicolae Spătarul. Căci, după cum afirmă în *Cuvîntul înainte cătră cititori* și cum vom vedea mai jos, el făcea și *revizia* traducerii, nu numai o copie a ei. Pe L. Onu, care crede că revizorul a făcut doar o “tehnoredactare” a traducerii nefinisate a lui Nicolae Spătarul, îl miră atât de mult interpretarea noastră, încît exclamă: “iar «*deplinirea cuvintelor*», adică completarea cuvintelor (evident: prescurtate), devine la filologul ieșean, nici mai mult nici mai puțin: «[anonimul] a îmbunătățit, a desăvârșit frazele»”¹¹, fără să observe că în partea a doua a aceleiași prefețe este folosit termenul *cuvînt* “propoziție, frază” în următoarea indicație privitoare la corectarea “înlăuntru” a unor *cuvinte* (fie de către revizor, care revenea astfel asupra unor fraze deja copiate de el, fie chiar de către copistul ms. 45, care îndrepta unele greșeli ale sale): “Iară unde vei vedea acesta v, a, g asupra cuvintelor, fiind greșala direasă înlăuntru, vei citi până vei veni la *vede*, și vei sta acolo, și vei începe cuvîntul de la *az*, până vei veni la *glagoli*, și te vei întoarce la *vede*, și vei citi până vei veni la *az*, și apoi vei îndrepta cuvîntul de la *glagoli*, după numărul slovelor” (ms. 45, f. 457^f-457^v). Asemenea *cuvinte* “propoziții, fraze” corectate “înlăuntru” sînt numeroase în ms. 45. De exemplu, f. 150^r, 3 Reg. 12, 10: “Și grăiră cătră el copilașii, ceia ce s-au crescut cu el, v și dzisără lui [^a ceia ce dvorria înaintea feții lui]: ^s acestea vei grăi nărodului...” (în *B*, unde textul a fost restabilit după originalul grecesc, ediția Frankfurt: “Și grăiră cătră el copiii ceia ce s-au crescut cu el și ziseră lui: acestea vei grăi norodului...”; textul în croșete, aflat în paranteze unghiulare roșii în ms. 45, semn că este tradus de revizor după ediția R. Daniel, a fost înlăturat în *B*); f. 305^f, Ier. 40,5: “și te întoarnă cătră Godolía, v ficiorul lui Safan, ^a ficiorul lui Ahicam, ^s pre carele l-au pus împăratul Vavilonului...” (în *B*: “și te întoarce cătră Godolía, ficiorul lui Ahicam, feciorul lui Safan, pre carele l-au pus împăratul Vavilonului...”); f. 320^v,

¹¹ Vezi și *totuși Spătarul Nicolae Milescu...* (II), p. 78.

Iez. 17, 21: “Și toate fugile lui, ^v cu sabie vor cădea, ^a întru toată rînduiala lui, ^s și pre cei rămași [ai lui] la tot vîntul voi sămăna...” (în *B*: “Și toate fugile lui întru toată rînduiala lui cu sabie vor cădea, și pre cei rămași ai lui la tot vîntul fi voi răsipi...”); textul din croșete, aflat în paranteze unghiulare negre în ms. 45, a fost menținut în *B*, pentru că este tradus din ediția Frankfurt, unde se află în paranteze rotunde). Pentru cazuri similare, vezi și f. 89r, Deut. 24, 20-28, f. 137^v, 2 Reg. 15, 18, 20, f. 143^f, 3 Reg. 1, 8-9, f. 146^f, 3 Reg. 6, 16-23, f. 160^f, 4 Reg. 6, 25-26, f. 299^f, Ier. 25, 30, f. 317^f, Iez. 10, 22, f. 321^f, Iez. 18, 3, 12-13, f. 334^v, Iez. 43, 11, f. 436^v, 2 Mac., 8, 2, f. 437^f, 2 Mac. 8, 30.

3.1. Termenul *cuvînt* cu sensul de “propoziție, frază” se întâlnește relativ des în textele noastre vechi. Cu acest sens, *cuvînt* a fost folosit mai ales în terminologia gramaticală, începînd chiar cu cea a primelor gramatici românești. De exemplu, în gramatica lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, din 1757: “Din silave sau sloveniri ce purcede? Zicerea [...] Din zicere ce să naște? *Cuvîntul*, adecă voroava. Ce este *cuvîntul*? Este încheierea zicerilor înțelegere întreagă săvîrșită arătînd, precum: *Daniil este proroc întru adevăr dumnezeiesc*”, “Etimológia, fiind partea a doao a gramaticiei, învață a cunoaște și a arăta osebirile fieștecăruia *cuvînt*, făcînd despărțire prin părțile voroavei [marg. *cuvîntului*, τοῦ λόγου] și prin acelorași întîmplări”¹². La fel și în gramatica lui Macarie, din 1772: “tăiere a celor opt părți ale *cuvîntului*”, “grăirea este o despărțicioasă mai mică parte a *cuvîntului* celui alcătuit”, “*Cuvîntul* este împreună punere a grăirilor înțelegere sîngură deșăvîrșicioasă arătînd”¹³. În gramatica lui Ienăchiță Văcărescu, din 1787: “Gramatica este meșteșugul *cuvîntului*, care arată construcțiul sau sindaxis, adică alcătuirea părților *cuvîntului*”, “Zicerea sau termenul, care să numește dă greci *lexis*, este o parte mică din care să alcătuieste un *cuvînt* [...], iar *cuvîntul* este o adunare dă ziceri înțelegere dășăvîrșit arătînd, adică: *Eu merg în cutare loc*.”

¹² Vezi *Gramatica rumînească. 1757. Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv și glosar de N.A. Ursu, București, 1969, p. 27, 30.

¹³ Vezi ms. 102 de la BAR, f. 3^f, 3^v.

Și toate aceste ziceri un *cuvînt* să numesc”¹⁴. Este surprinzător faptul că DLR nu menționează și acest sens al lui *cuvînt* (o accepție mai restrînsă a sensului “discurs”), dar mai ales ne miră necunoașterea lui de către unii filologi care au cercetat texte vechi românești.

3.2. Greșelile de traducere și numeroasele calcuri, perifraze sau construcții mai puțin clare aflate în textul copiat în ms. 45 se datoresc fie lui Nicolae Spătarul, fie revizorului traducerii sale, care, folosind aceeași metodă a traducerii literale, a putut considera drept bune unele traduceri greșite din manuscrisul lui Nicolae Spătarul ori a putut introduce el însuși în text greșeli similare. Căci revizia, chiar și substanțială, a traducerii nefinisate a lui Nicolae Spătarul nu presupune în mod neapărat realizarea unei traduceri perfecte. Traducerea necorespunzătoare în românește a unor cuvinte, expresii sau metafore, atât de către Nicolae Spătarul, cât și de revizorul traducerii sale, era înlesnită și de textul grecesc, în care abundă calcurile sau traduceri ad litteram ale unor expresii și metafore din originalul ebraic. În unele cazuri, traduceri evident greșite aflate în textul copiat în ms. 45, care au rămas ca atare și în *Biblia* de la 1688. Prezența unora dintre ele și în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389 poate constitui un indiciu că acestea existau în manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul. Vom cita aici doar cîteva exemple de greșeli de traducere, de diverse tipuri, aflate în ms. 45, care au fost corectate ori au rămas necorectate în *Biblia* de la 1688: f. 15^v, Fac. 29, 31: “iară Rahil era văduă [marg. *stearpă*]” (în orig.: στεῖρα “sterilă”; ms. 4389: *stearpă*; în *B*: *stearpă*; cf. și *Palia* (1582): *fără plod*, *Biblia* (1795): *stearpă*); f. 18^v, Fac. 35, 8: “Și muri Devorra, mamca [marg.: doica] Revecăi, și să îngropă mai gios de Vetil, supt *ghindă*, și-i numi Iacov numele ei *ghindă jeli*” (în orig.: βάλανος “ghindă”, dar și, p.ext., “stejar”; ms. 4389: *stăjar*; în *B*: *stejar*; cf. și *Palia* (1582): *lemn de cer*, *Biblia* (1795): *stejar*); f. 39^f, Ieș. 26, 1, 2, 3: “Și cortului vei face 10 *garduri* de vișină împletit, și de verde, și de mohorît, și roșiu împletit [...], de lung un *gard* de 28 coți, și de lat 4 coți un *gard* va fi, o măsură va fi la toate *gardurile*. Și 5 *garduri* vor fi deuna țin-

¹⁴ Vezi *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduieilor gramaticii românești*, Rîmnic, 1787, p. 13, 16-17.

du-să unul de altul, și 5 *garduri* vor fi fiindu-să unul de la altul”, cf. și f. 44^t, Ieș. 36, 7 – 9, f. 45^t, Ieș. 38, 9, 15, 16, f. 46^t, Ieș. 40, 17 (în orig.: ἀλλοαία “perdea, cortină, covor”; ms. 4389: *zăvasă, zăvese*; în *B*: *gard, garduri*; cf. și *Palia* (1582): *pocrov, pocroave, Biblia* (1795): *păretar, păretare*); f. 40^t-40^v, Ieș. 28, 15, 22, 24: “Și vei face *cuvîntul* județelor, lucru a împistritoriului [...] Și vei face pre *cuvînt* lanțuri împletite, lucru de lanțuh [...] Și vei pune pre *cuvîntul* giudețului lanțurile celea ce-s lanțuje”, cf. și f. 40^v, Ieș. 29, 5, f. 45^v, Ieș. 39, 7, 13, 18, f. 49^t, Lev. 8, 8 (în orig.: λόγιον, dim. al lui λόγος, “cuvînt mic, maximă; răspuns de oracol”, dar și “engolpionul arhierelui iudeilor”; ms. 4389: *cuvînt*; în *B*: *engolpion, engolpiu, engolpiu*; cf. și *Palia* (1582): *hózen, hójen, Biblia* (1795): *engolpion*); f. 106^v, Jud. 4, 18: “Și ieși Iail întru tîmpinarea Sisarei și-i dzise lui: *răsuflă* [marg.: *abate-te*], domnul meu, *răsuflă* [marg.: *abate-te*] cătră mine, nu te teme. Și să abātu cătră ea la cort” (în orig.: ἔκνευσον, imperat. lui ἔκνεύω “a devia, a se deturna, a se abate”; ms. 4389: *abate-te* (x 2); în *B*: *abate-te..., răsuflă*; cf. și *Biblia* (1795): *abate-te* (x 2); f. 107^v, Jud. 6, 11: “și Ghideon, ficiorul lui, bătea grîu într-un *teasc* [marg.: *cramă*], ca să fugă de cătră fața lui Madiam” (în orig.: ληνός “lin, teasc, tocitoare”; ms. 4389: “mătia grîu la *aria* lui”; în *B*: “bătea grîu în *teasc*”; *Biblia* (1795): “îmblătea grîu în *arie*”); f. 448^v, col. 2,4 Mac. 3: “Iovind pre cei striini de fel David, pre mulți dentru ei au omorît *cu limba oștenilor*” (în orig.: μετὰ τοῦ ἔθνους στρατιωτῶν; în *B*: *cu oștenii cei de o limbă*).

În mod obișnuit, gr. νεφρός “rinichi” este tradus în ms. 45 prin *rărunchi* sau *rănichi*. Uneori însă apare tradus prin *mușchi*: De exemplu, f. 92^v, Deut. 32, 14: “cu săul a *mușchiilor* grîului” (în *B*: *mușchilor*; ms. 4389: “cu grăsimea grîului”; cf. și *Biblia* (1795): *măduha*); f. 216^v, Iov 16, 13: “încungiurără-mă cu fușturi, lovind întru *mușchii* miei” (în *B*: *mușchii*; ms. 4389: “pren *mușchi*”; cf. și *Biblia* (1795): *rărunchii*); f. 224^v, Ps. 7, 10: “cercetînd inimile și *mușchii*” (în *B*: *mușchii*; ms. 4389: *droburile*; cf. și *Biblia* (1795): *rărunchii*); f. 226^t, Ps. 15, 7: “m-au certat *mușchii* miei” (în *B*: *mușchii*; ms. 4389: *droburile*; cf. și *Biblia* (1795): *rărunchii*). Cu excepția *Psaltirii* de la Bălgrad (1651), unde în locurile citate din psalmii 7 și 15

apare cuvîntul *rărunchii*, în toate celelalte psaltiri românești în proză din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, pînă la *Psaltirea de-nțăles* (1680) a lui Dosoftei, inclusiv, apare în locurile respective numai *zgăul* (*zgăurile*). În *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, în ps. 7, v. 27, apare *zgăul*, iar în ps. 15, v. 26, *rărunchii*.

4. Determinată de aceeași convingere că revizorul nu a modificat deloc textul lui Nicolae Spătarul este și interpretarea dată de V. Cîndea și L. Onu următoarei afirmații cu care se încheie un alineat din *Cuvîntul înainte către cititori* al revizorului: "ci, precum s-au ținut el tot de temei, așa și noi am urmat lui" (ms. 45, f. 456^v). V. Cîndea crede că aici revizorii lui Nicolae Spătarul declară că ei "nu vor să adauge sau să scadă operei lui. Îi respectă textul"¹⁵, iar L. Onu, citînd aceeași afirmație a revizorului, se raliază acestei opinii: "subliniem însă în special faptul că în prefața respectivă se precizează că textul lui Mîlescu a fost respectat"¹⁶. În realitate, revizorul afirmă în locul citat cu totul altceva, după cum rezultă din lectura integrală a alineatului respectiv: "Ci măcar că deși zice el [Nicolae Spătarul] că, pre lîngă izvodul acesta [ediția Frankfurt, 1597], au avut și izvodul slovenesc, și letenești, și au avut și alt izvod letenesc, ce au fost scos de curînd den limba jidovască, adecă den izvod jidovască, așa scrie el la predoslovia lui, și au scris și cele precum se află la letenie, și cele precum să află la slovenie, și însemnările și tălmăcirile cele ci să află mai jos la izvodul acel grecesc zice că le-au pus tot cu însemnări pre de margine, dară n-au pus nice unele de acestea la izvodul lui. Că au început să facă și acestea la capul dentăi la *Bitie*, dară mai d-apoi, pentru neașezămîntul vremilor, s-au lăsat și n-au făcut nice unele de acestea. Ci, neaflîndu-le noi întru izvodul lui aceste însemnări ce mai sus zisem, nice noi nu le-am pus, ci, precum s-au ținut el tot de temei, așa și noi am urmat lui" (ms. 45, f. 456^v). După cum se vede, revizorul afirmă aici numai faptul că nu a continuat comparația de texte începută de Nicolae Spătarul, nu și faptul că nu a modificat, în procesul reviziei, textul traducerii sale. Mențiunea "așa și noi am

¹⁵ Vezi *op. cit.*, p. 122.

¹⁶ Vezi și *totuși Spătarul Nicolae Mîlescu...* (II), p. 78.

urmat lui” se referă nu la textul lui Nicolae Spătarul, ci la “*temeiul*” traducerii sale, adică la textul grecesc. Revizorul afirmă deci că, așa cum Nicolae Spătarul s-a limitat la traducerea textului grecesc al ediției Frankfurt, 1597, a *Septuagintei*, fără să-l mai compare cu textul *Vulgatei* sau cu traducerea slavonă, așa și el, revizuire traducerii lui, s-a condus tot numai după textul grecesc (pînă la *1 Paralipomenon* după ediția R. Daniel, iar mai departe după ediția Frankfurt, 1597, pe care a folosit-o Nicolae Spătarul).

4.1. În această ordine de idei, trebuic corectată și afirmația lui V. Căndea că revizorii traducerii lui Nicolae Spătarul, care au pregătit textul aflat în copia din ms. 45, ar fi reținut de la el ideea “*necesității unui aparat critic*” și că ar fi completat textul lui cu “*variante după Codex Vaticanus și alte manuscrise, luate din ediția sixtină într-una din retipăririle sale*”, realizînd astfel “*cel dintîi text critic întocmit vreodată la noi*”¹⁷. În realitate, revizorul traducerii lui Nicolae Spătarul nu a intenționat să facă (cum afirmă în pasajul citat mai sus) și, cum vom vedea, nu a realizat o comparație cu “*alte izvoade grecești*”. Confruntarea cu izvodul “*carele au fost tipărit la Englitera*” (ediția R. Daniel, Londra, 1653, sau Cambridge, 1665), efectuată numai pînă la *1 Paralipomenon*, i-a fost impusă de faptul că nu găsise încă ediția Frankfurt, 1597, după care tradusesese Nicolae Spătarul. Imediat însă ce a găsit această ediție, el a continuat revizia pe baza ei. Firește, dacă avea de la început ediția după care tradusesese Nicolae Spătarul, revizorul nu ar fi apelat nici la ediția R. Daniel. În partea a doua a *Cuvîntului înainte cătră cititori*, revizorul dă următoarea explicație: “*Iară unde vei vedea acest semn [] [= paranteze unghiulare negre] și slove în mijloc, să cheamă grecește *diameson*, adecă «pren mijloc», adecă pentru înțelegerea vorbii, și bogate cuvinte dentru îngrăditurile acestea la unele biblii nu să află, ci și cu acelea poate fi, și fără de acelea poate fi, tot să înțālege vorba*” (ms. 45, f. 457!). Asemenea paranteze unghiulare negre sînt foarte numeroase, în majoritatea cărților *Vechiului Testament* din ms. 45, iar textele aflate între ele variază ca mărime, de la un cuvînt pînă la mai multe propoziții sau fraze. Pentru a trimite doar la cîteva exemple, cf. f. 109^f, Jud. 8,

¹⁷ Vezi *op. cit.*, p. 122-125; sublinierile sînt ale autorului.

26, f. 113^r, Jud. 16, 27, f. 114^v, Jud. 19, 30, f. 117^r, 1 Reg. 1, 6, 8, f. 119^r, 1 Reg. 5, 6, 6, 1, f. 136^v, 2 Reg. 13, 34, f. 144^r, 3 Reg. 2, 29, 30, f. 146^r, 3 Reg. 6, 31-33, f. 152^v, 3 Reg. 14, 26, f. 159^v, 4 Reg. 4, 24, f. 162^v, 4 Reg. 11, 11, f. 181^v, 1 Paral. 28, 20, f. 184^r, 2 Paral. 6, 16, f. 195^r-195^v, 2 Paral. 35, 20, f. 196^v, 2 Paral. 36, 2, 4, 5, f. 212^v, Iov 1, 1, 17, f. 213^r, Iov 1, 20, f. 216^v, Iov 15, 27, f. 222^r, Iov 37, 5, f. 223^v, Iov 42, 16, f. 269^r, Is. 8, 22, f. 270^v, Is. 14, 4, f. 273^r, Is. 23, 15, f. 275^v, Is. 30, 6, f. 278^v, Is. 38, 11, f. 296^v, Ier. 18, 20, f. 296^v, Ier. 19, 3, f. 297^v, Ier. 22, 18, f. 298^v, Ier. 23, 36, f. 302^v, Ier. 33, 6. Textele puse în aceste paranteze unghiulare negre sînt traduse din ediția Frankfurt, 1597, unde se află tot în paranteze (rotunde). Așadar, comparația cu "alte izvoade grecești", pe care V. Cîndea o atribuie revizorilor traducerii lui Nicolae Spătarul, fusese făcută de îngrijitorii ediției Frankfurt, iar faptul că în ms. 45 asemenea texte în paranteze unghiulare negre apar și pînă la *1 Paralipomenon* (deci și în partea confruntată de revizor cu ediția R. Daniel) arată în mod limpede că traducerea lor (cu menținerea parantezelor din original) aparține lui Nicolae Spătarul, nu revizorilor traducerii sale. Acest fapt constituie și o dovadă că manuscrisul său nu era chiar o "ciornă". De altfel, în pasajul din *Cuvînt înainte către cititori* reprodus mai sus revizorul numai *explicită* prezența în manuscris a parantezelor unghiulare negre, nu afirmă că el ar fi determinat diferențele de text respective, cum precizează acest lucru în cazul textelor aflate în paranteze unghiulare roșii ("să știi că l-am aflat mai mult întru izvodul Engliterii"). Afirmatia revizorului că "pre lîngă izvodul lui Nicolae am mai alăturat și alte izvoade grecești, pren care izvoade fost-au unul carele au fost tipărit la Englitera" (ms. 45, f. 457^r) se referă deci numai la modul în care a ales el pentru revizie; în lipsa ediției Frankfurt, 1597, ediția R. Daniel. În majoritatea cazurilor, textele aflate în ediția Frankfurt în paranteze rotunde se găsesc și în ediția R. Daniel¹⁸, dar aici nu sînt puse în paranteze. Existînd deci în ediția Frankfurt, textele aflate în ms. 45 în paranteze unghiulare negre, traduse inițial de

¹⁸ La secția de carte rară a Bibliotecii Centrale Universitare din Iași există două exemplare din *Vechiul Testament*, ediția Rogerus Daniel, Londra, 1653 (cotele CR III-21 și 514).

Nicolae Spătarul, au rămas în ediția *Bibliei* de la 1688, de regulă fără paranteze. Doar sporadic au rămas aici și parantezele rotunde din original, probabil pentru a nu fi îngreuiată, prin lipsa lor, înțelegerea frazelor respective (cf., de exemplu, 1 Reg. 10, 21, 13, 5, 14, 41, 43, Neem. 8, 9, Cînt. 2, 9, 13, Is. 44, 11).

5. Neîntemeiată este și afirmația lui V. Cîndea că revizorii traducerii lui Nicolae Spătarul "au avut în față nu numai izvodul lui Milescu, ci și ms. 4389"¹⁹. D-sa a dedus acest lucru din următorul comentariu aflat în *Cuvîntul înainte cătră cititori* al revizorului traducerii lui Nicolae Spătarul: "Și iară mărturisește el [Nicolae Spătarul, în prevoslovia lui] de zice că de cel slovenesc nu s-au ținut, că numai acest izvod este slovenesc, care acum să află tipărit la Ostrov, și zice că pre[n] bogate locuri adaoge, și la multe și scade, după cum merge ceastă elinească. Și pentru a *patra carte a Ezdrii*, ce se află în cea slovenească scrisă, ci nu știm de unde să să fie aflat cartea aceasta să să fie tălmăcit, ci, pentru aceea, nefiind elinește scoasă, nice rumânește nu s-au scos, pentru că multe cărți sînt oprite de Biserică să nu să citească" (ms. 45, f. 456^v – 457^r). Raportînd partea a doua a acestui comentariu la *Vechiul Testament* din ms. 4389 (tradus din slavonă, după *Biblia* de la Ostrov, 1581), în care se găsește și textul cărții *4 Ezdra* (numerotată aici *3 Ezdra*), V. Cîndea a crezut că observația "ci nu știm de unde să să fie aflat cartea aceasta să să fie tălmăcit" se referă la prezența cărții respective în ms. 4389, fapt care ar constitui deci o dovadă că revizorii lui Nicolae Spătarul au avut în față și acest manuscris. Or, asemenea interpretare a pasajului citat nu este posibilă. Dacă revizorul traducerii lui Nicolae Spătarul ar fi avut în față ms. 4389, care, fiind tradus după *Biblia* de la Ostrov, conține textul cărții *4 Ezdra*, el nu putea să afirme că nu știe de unde a luat *traducătorul român* cartea aceasta, deoarece avea pe masa de lucru *Biblia* de la Ostrov, pe care a folosit-o la revizia traducerii lui Nicolae Spătarul (din ea a reprodus marginal referințele la locuri paralele). Este deci limpede că în comentariul citat, preluat parțial de revizor din

¹⁹ Vezi *op. cit.*, p. 133. Fără să o verificăm, am preluat și noi această afirmație, într-un studiu mai vechi.

prefața traducerii lui Nicolae Spătarul, observația “ci nu știm de unde să să fie aflat cartea aceasta să să fie tălmăcit” se referă la prezența cărții *4 Ezdra* în *Biblia* de la Ostrov, nu în ms. 4389. Atît Nicolae Spătarul, cît și revizorul traducerii lui se puteau întreba de unde au luat traducătorii *Bibliei* de la Ostrov cartea *4 Ezdra*, care nu se găsea în edițiile *Septuagintei*, nici în cele ale *Vulgatei* cunoscute de ei. Unele ediții latinești ale *Bibliei*, cum sînt, de exemplu, cele apărute la Antverpia, în anii 1565 și 1645 (aflate la BAR, secția carte rară, cotele I 376217, respectiv I 73136), conțin însă cartea *4 Ezdra*.

5.1. Traducătorul *Vechiului Testament* din ms. 4389, care a avut la dispoziție și manuscrisul autograf al traducerii lui Nicolae Spătarul, face, în notele marginale, dese referințe la textul său, iar studiul limbii manuscrisului 4389, în raport cu limba manuscrisului 45, dovedește că traducătorul textului aflat în ms. 4389 a folosit în măsură apreciabilă traducerea lui Nicolae Spătarul. Din comparația lingvistică a manuscriselor 45 și 4389 nu rezultă însă că revizorul traducerii lui ar fi folosit traducerea din slavonește aflată în ms. 4389.

6. Atragem atenția și asupra faptului că, în ms. 45, vinieta desenată în peniță de la începutul *Facerii* (f. 2^v) nu reprezintă “Facerea lumii”, cum afirmă V. Cîndea²⁰. După cum se vede și în fotocopia reprodușă de V. Cîndea în cartea d-sale (ilustrația nr. 15), această frumoasă vinieta reprezintă o tulpină ramificată de floare, în vârful căreia se află Iisus Hristos binecuvîntînd. Puțin mai jos, în stînga, se află chipul aureolat al Maicii Domnului, cu inscripția M.Θ. [= Μῆτέρα Θεοῦ], iar în dreapta un chip aureolat de bărbat, cu inscripția I.S [= Iosif, logodnicul Mariei]. În partea de jos a vinietei se află două chipuri de bărbat încoronate, cel din stînga avînd inscripția S [= Solomon], iar cel din dreapta D.V [= David]. Ambele personaje des-fășoară cîte un sul de hîrtie. Ele reprezintă deci pe cei doi regi cărturari ai *Vechiului Testament*. Inspirată din Matei, I, 1-16, ilustrația simbolizează astfel ideea (clasică în literatura creștină) că *Noul Testament* se întemeiază pe *Vechiul Testament*, potrivit afirmației de la începutul *Cuvîntului înainte cătră cititori* al revizorului: “aceasta

²⁰ *Ibidem*, p. 109.

carte este mai presus decît toate alte cărți cîte sînt, că dentru aceasta să izvorăsc toate, și toată legea noastră cu aceasta să întemeliază”.

7. Am menționat mai sus faptul că, în lipsa ediției Frankfurt, după care tradusese Nicolae Spătarul, revizorul a confruntat traducerea acestuia, pînă la *1 Paralipomenon* (f: 170 din ms. 45), deci mai mult de o treime din *Vechiul Testament*), cu izvodul “carele au fost tipărit la Englitera”, adică cu textul ediției R. Daniel. Constatînd însă că “[izvodul] acesta nu să potrivii cu cel de la Frangofort, pentru căci pren bogate locuri adăogea și pren bogate locuri lipsiia, nu veniia cu cestalalt”, revizorul a decis să procedeze astfel: “lipselē nu s-au socotit, iară adaosele s-au pus, precum vom face doslușirea mai jos, cu însemnări” (ms. 45, f. 457^r). În partea a doua a *Cuvîntului înainte cătră cititori* se află următoarea “doslușire”: “Tară unde vei vedea acest semn cu roșiu [] [= paranteze unghiulare roșii], și la mijloc iarăși cuvinte, să știi că l-am aflat mai mult întru izvodul Engliterii, ci și fără de acele cuvinte de vei citi, nu vei greși”. Aceste paranteze unghiulare roșii sînt numeroase în porțiunea menționată a ms. 45 și conțin, ca și parantezele unghiulare negre, texte de diferite mărimi, de la un cuvînt pînă la mai multe propoziții sau fraze. Trimitem doar la cîteva locuri, unde apar în paranteze unghiulare roșii texte mai mari: f. 99^v, Iosua 13, 28, f. 102^r, Iosua 19, 47, 48-49, f. 105^r, Jud. 1, 27, f. 115^r, Jud. 20, 39, f. 119^r, 1 Reg. 5, 4, f. 137^v, 2 Reg. 15, 18, 20, f. 141^r, 2 Reg. 21, 11, f. 146^r, 3 Reg. 6, 17-18, f. 146^v, 3 Reg. 7, 22, f. 148^v, 3 Reg. 9, 9, f. 149^v, 3 Reg. 11, 14. Neexistînd în ediția Frankfurt, textele adăugate de primul revizor în paranteze unghiulare roșii, după ediția R. Daniel, au fost eliminate de către ultimii revizori ai traducerii, cu prilejul editării ei în *Biblia* de la 1688.

O mențiune specială, pentru mărimea lor, se cuvine făcută textelor aflate în paranteze unghiulare roșii la f. 150^v-151^r, 3 Reg. 12, 24, și f. 153^v, 3 Reg. 16, 28, care cuprind împreună peste trei coloane din manuscris, adică circa patru pagini dactilografiate standard. Absența din manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul a acestor fragmente mai mari, inexistente în ediția Frankfurt, este confirmată și de traducătorul ms. 4389, care, la f. 165^v, 3 Reg. 12, 24, după textul scurt corespunzător celui din ediția Frankfurt, tradus de Nicolae Spă-

tarul, pune puncte de suspensie în croșete, iar marginal face următoarea precizare: ОУ ЛАТ. И ГРЕК., А ОУ СЛАВ. ЗДЕ МНОГО ПРИЛОЖЕНИЕ ЕСТ (adică: "în versiunea latină și în cea greacă, iar în cea slavonă un mare adaos este aici"). La fel procedează și la f. 167^v, 3 Reg. 16, 29, unde precizarea marginală este redactată astfel: ОУ ГРЕК. И ЛАТ., А ОУ СЛАВ. ПРИЛОЖЕНИЕ ЕСТ ЗДЕ (adică: "în versiunea greacă și în cea latină, iar în cea slavonă un adaos este aici"). În ambele locuri, traducătorul ms. 4389 nu a mai tradus deci textul în plus aflat în versiunea slavonă.

Prezența în ms. 45 a acestor pasaje mai mari traduse de revizor după ediția R. Daniel prezintă o deosebită importanță pentru aprecierea caracterului reviziei (evident, o apreciere aproximativă, în lipsa autografului lui Nicolae Spătarul). Aceste pasaje conțin și prețioase mărturii lingvistice că primul revizor al manuscrisului lui Nicolae Spătarul vorbea un grai românesc de tip nordic, moldovenesc (sau ardelenesc). Vom semna mai jos particularitățile lingvistice la care ne referim.

După cum se poate cu ușurință constata, limba fragmentelor traduse de revizor (și a *Cuvîntului înainte cătră cititori* al revizorului) este aproape identică cu limba textului tradus de Nicolae Spătarul, fapt care poate avea numai două explicații: ori revizorul și-a însușit, pînă la amănunte, particularitățile lingvistice ale manuscrisului lui Nicolae Spătarul, pe care, revizuindu-l, îl transcria (ceea ce, după părerea noastră, este puțin probabil), ori, mult mai probabil, revizorul a introdus în textul lui Nicolae Spătarul numeroase particularități ale limbii sale, în procesul unei revizii *substanțiale* a traducerii.

7.1. În cele două pasaje mai mari traduse de revizor, ca și în restul manuscrisului 45, apare africata *dz* în locul fricativei *z*. De exemplu, f. 150^v-151^r, 3 Reg., 12, 24: *audzí* (× 3), *Dummedzău* (× 3), *dzice* (× 7), *dzua*, *iuşureadză*; f. 153^v, 3 Reg. 16, 28: *dzi* (× 2), *dzice*, *unsprădzece*. Revizorul traducerii lui Nicolae Spătarul scria deci cu africata *dz*, pe care copistul muntean al textului aflat în ms. 45 o menține, cu excepții sporadice, pînă spre mijlocul manuscrisului, cînd începe să o înlocuiască treptat cu fricativa *z*. De exemplu, pe f.

31^f, Ieș. 9, 1-26, apar numai forme cu *dz*: *Dumnedzău* (x 5), *dzi*, *dzi-ce* (x 8), *dzua*, *spudză* (x 2), *vădzînd*, ca și pe f. 114^f, Jud. 19, 1-29: *astădzi*, *cădzut*, *desfătedze*, *dzi* (x 2), *dzice* (x 12), *dzuă* (x 4), *ședzu*, *ședzut* (x 2), *vădzu*, *vădzut*, în timp ce pe f. 216^v, Iov 15, 6-25, și 16, 1-20, apar atît forme cu *dz*: *audzît* (x 2), *budze* (x 2), *Dumnedzău* (x 2), *dzile*, *dzua*, cît și forme cu *z*: *cază* (x 2), *căzînd*, *căzu*, *căzură*, *crează*, *răspunzînd*, *văzu*, *văzut*, *zise*, ca și pe f. 426^f, 1 Mac. 10, 47-79: *audzî* (x 3), *dzi*, *dzice* (x 5), *dzuă*, dar și *căzu*, *șezut* (x 2), *văzură*, *zic*, iar pe f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 10 apar numai forme cu *z*: *auzînd*, *bozi*, *căzînd*, *Dumnezău* (x 4), *dumnezăiesc*, *zice* (x 5). Este semnificativ faptul că o formă cu *dz* (*dzic*) apare și în *Cuvîntul înainte cătră cititori* al revizorului (ms. 45, f. 456^f, col. 2, r. 14 de jos), unde, probabil, nu a fost introdusă de copistul muntean, care, așa cum am văzut, spre sfîrșitul manuscrisului avea tendința să înlătore grafiile cu *dz* aflate în textul pe care îl copia.

Încercînd să dea alte explicații decît cea dată de noi prezenței formelor cu *dz* în ms. 45, L. Onu face următoarele observații: "Nu avem certitudinea că Dumitru din Cîmpulung, care a executat ms. 45, era originar dintr-o arie dialectală cu fonetismul *z* (corespunzător lui *dz* în cazurile citate mai sus). Dacă el avea totuși în pronunție pe *z* (nu pe *dz*), el a putut transcrie un model scris de un copist dintr-o zonă cu pronunția *dz*, iar izofona cu *dz* nu înseamnă numai decît Moldova. Excluzînd regiunile de vest sau sud-vest și cele de nord, care nu intră, aici, în competiție, ne putem gîndi la nordul Moldovei [sic! = Olteniei, n.n.], sau nord-estul Munteniei, așadar la arii dialectale de tranziție. Revizia a putut fi făcută deci chiar de către unii «*dascăli ai locului*», munteni sau olteni, iar transcrierea pe curat a textului să fi aparținut unui călugăr din zona submontană (de ex. de la mănăstiri cum sînt Cheia sau Ciolanul) cu pronunția *dz*. Grafia cu *dz* din ms. 45 poate să reprezinte o tendință de arhaizare din partea unui copist care avea în graiul său o asemenea particularitate. La un moment dat, din motive necunoscute, copistul a renunțat la imprimarea acestei note arhaizante"²¹. Nu considerăm necesar să mai demonstrăm aici fragilitatea acestor ipoteze.

²¹ Vezi și totuși Spătarul Nicolae Milescu... (III), p. 295.

7.2. Manuscrisul 45 conține și numeroase forme cu africata ǧ, în locul fricativei *j*. De exemplu, *agiunge* (f. 25^r, Fac. 47, 9), *agiuta* (f. 134^r, 2 Reg. 8, 5), *agiutor* (f. 3^r, Fac. 2, 18, 20, f. 27^v, Ieș. 2, 23, f. 93^r, Deut. 33, 7), *agiutori* (f. 8^r, Fac. 15, 1, f. 15^v, Fac. 30, 7; f. 36^r, Ieș. 18, 22), *batgiocuri* (f. 20^v, Fac. 38, 23, f. 31^v, Ieș. 10, 2, f. 113^r, Jud. 16, 27), *gios* (f. 18^v, Fac. 35, 8, f. 40^v, Ieș. 29, 5, f. 45^v, Ieș. 39, 21, 23, f. 49^r, Lev. 8, 7, f. 90^v, Deut. 28, 43), *giuca* (f. 113^r, Jud. 21, 5, f. 115^r, Jud. 21, 21), *giudeca* (f. 8^r, Fac. 15, 14, f. 9^v, Fac. 19, 9, f. 15^v, Fac. 30, 5, f. 36^r, Ieș. 18, 22), *giudecător* (f. 104^v, Jud., chiar titlul cărții), *giug* (f. 80^v, Deut. 5, 21), *giumătate* (f. 38^v, Ieș. 24, 6, f. 44^v, Ieș. 27, 6, f. 48^v, Lev. 6, 20, f. 67^r, Num. 15, 9, 10, f. 73^v, Num. 28, 14, f. 76^v, Num. 34, 15, f. 153^v, 3 Reg. 16, 21), *giumătățare* (f. 75^r, Num. 31, 42, 43), *giunc(ă)* (f. 8^r), Fac. 15, 9, f. 69^r, Num. 19, 2, f. 107^r, Jud. 6, 4), *giungheá* (f. 32^v, Ieș. 12, 21, f. 37^v, Ieș. 22, 1, f. 40^v, Ieș. 29, 11, f. 47^r, Lev. 3, 8, 4, 4, f. 52^v, Lev. 14, 25), *giura* (f. 12^r, Fac. 24, 7, f. 14^r, Fac. 26, 31, f. 33^v, Ieș. 13, 19, f. 48^v, Lev. 6, 3, f. 55^r, Lev. 19, 12, f. 80^r, Deut. 4, 31), *giurămînt* (f. 10^v, Fac. 21, 14, f. 11^r, Fac. 21, 33, f. 14^r, Fac. 26, 33; f. 33^v, Ieș. 13, 19, f. 74^v, Num. 30, 10, 13, f. 206^r, Neem. 10, 29), *împregiur* (f. 40^v, Ieș. 28, 28, f. 44^v, Ieș. 37, 12, f. 129^r, 1 Reg. 26, 5, f. 133^r, 2 Reg. 5, 9, f. 141^v, 2 Reg. 22, 12, f. 145^r, 3 Reg. 4, 25, f. 145^r, 3 Reg. 6, 5, f. 146^v, 3 Reg. 7, 15, 35, f. 404^v, Sir. 23, 13, f. 451^r, col. 2, 4 Mac. 9, f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 10), *împregiura* (f. 146^v, 3 Reg. 7, 15, f. 212^v, Iov 1, 7), *încungiura* (f. 96^r, Iosua 6, 15, f. 145^v, 3 Reg. 5, 3, f. 153^r, 3 Reg. 16, 17, f. 212^v, Iov 1, 17, f. 216^v, Iov 16, 13), *încungiurare* (f. 169^v, 4 Reg. 24, 22), *pregiur* (f. 10^r, Fac. 19, 28, f. 14^r, Fac. 27, 16, f. 19^v, Fac. 37, 6, f. 20^r, Fac. 37, 22, f. 35^r, Ieș. 18, 15, f. 38^v, Ieș. 25, 11, f. 39^r, Ieș. 25, 24, 25, f. 47^v, Lev. 4, 30, f. 115^r, Jud. 20, 29, f. 142^v, 2 Reg. 24, 16, f. 153^r, 3 Reg. 15, 27, f. 160^r, 4 Reg. 6, 25, f. 237^v, Ps. 75, 11, f. 449^v, col. 1, 4 Mac. 5, f. 450^v, col. 1, 4 Mac. 8, f. 450^v, col. 1, 4 Mac. 8, f. 451^r, col. 2, 4 Mac. 9, f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 10, f. 452^r, col. 1, 4 Mac. 11, f. 452^v, col. 1, 4 Mac. 13, f. 453^r, col. 1, 4 Mac. 14, f. 453^v, col. 2, 4 Mac. 16, și altele; forma aceasta este frecventă în tot textul). În *Biblia* de la 1688, africategi ǧ din cuvintele citate îi corespunde fricativa *j*. Sporadic însă, în *Biblie* apar și forme cu

ğ: *agiutor* (Jud. 5, 23), *batgiocuri* (Jud. 16, 27), *încungiura* (Fac. 2, 13, Ps. 25, 6, 4 Mac. 14, 17, 18), care, cu excepția lui *agiutor*, se găsește în aceleași locuri și în ms. 45. Prezența în *Biblie* a formelor cu ǵ se datorește deci fie existenței lor în manuscrisul după care s-a cules textul, fie meșterilor moldoveni care au lucrat la tipărirea ei.

Chiar de la primele foi ale ms. 45, dar mai frecvent în partea a doua a lui, copistul muntean înlocuiește formele cu ǵ, aflate desigur în textul pe care îl copia, cu corespondențele lor cu *j*. De exemplu, *ajunge* (f. 52^v, Lev. 14, 21), *ajuta* (f. 90^v, Deut. 28, 31, f. 93^v, Deut. 33, 29, f. 141^r, 2 Reg. 21, 17, f. 228^r, Ps. 27, 9, f. 426^r, 1 Mac. 10, 72, f. 448^v, col. 2, 4 Mac. 3), *ajutor* (f. 93^v, Deut. 33, 29, f. 214^r, Iov 6, 13, f. 228^r, Ps. 27, 9, f. 229^r; Ps. 32, 20, f. 426^r, 1 Mac. 10, 74), *ajutorii* (f. 148^v, 3 Reg. 9, 11, f. 250^r, Ps. 145, 8, f. 401^r, Sir. 12, 8, f. 426^r, 1 Mac. 10, 70, f. 448^v, col. 2, 4 Mac. 3), *ajutorie* (f. 444^r, col. 1, 3 Mac.), *ajutorință* (f. 439^r, 2 Mac. 11, 26), *batjocuri* (f. 158^r, 4 Reg. 2, 23), *batjocurie* (f. 229^v, Ps. 34, 19, f. 426^r, 1 Mac. 10, 70), *joc* (f. 21^r, Fac. 39, 14, f. 114^r, Jud. 19, 25), *juca* (f. 113^r, Jud. 16, 25, f. 133^r, 2 Reg. 6, 16, 20, 21, f. 143^v, 3 Reg. 1, 40, f. 453^r, col. 1, 4 Mac. 14), *judeca* (f. 111^r, Jud. 11, 27, f. 146^r, 3 Reg. 7, 7, f. 225^r, Ps. 9, 42, f. 231^v, Ps. 42, 1, f. 280^v, Is. 43, 26, f. 283^r, Is. 50, 8), *judecător* (f. 105^r-115^r, colontitlu, f. 137^v, 2 Reg. 15, 4), *jug* (f. 38^r, Ieș. 22, 30, f. 80^v, Deut. 5, 14, f. 119^r, 1 Reg. 6, 7, f. 212^v, Iov 1, 14, f. 214^r, Iov 6, 2), *jugător* (f. 36^v, Ieș. 20, 10, f. 37^v, Ieș. 22, 10, f. 38^r, Ieș. 23, 5, f. 96^r, Iosua 6, 21), *juguitor* (f. 37^v, Ieș. 22, 9, f. 38^r, Ieș. 23, 12, f. 96^v, Iosua 7, 24), *jumătate* (f. 41^v, Ieș. 30, 13, 15, f. 146^v, 3 Reg. 7, 30, 35, f. 153^r, 3 Reg. 16, 9), *jumătățare* (f. 242^v, Ps. 101, 25), *junc(ă)* (f. 130^r, 1 Reg. 28, 24, f. 151^r, 3 Reg. 12, 28, f. 165^v, 4 Reg. 17, 16, f. 236^r, Ps. 67, 33, f. 365^r, Tob. 1, 5, f. 453^v, col. 1, 4 Mac. 15), *jungea* (f. 20^r, Fac. 37, 30, f. 23^r, Fac. 43, 16, f. 47^r, Lev. 3, 2, f. 48^v, Lev. 6, 25, f. 53^r, Lev. 14, 51, f. 90^v, Deut. 28, 31, f. 230^r, Ps. 36, 15, f. 287^v, Is. 65, 11, f. 449^v, col. 1, 4 Mac. 5), *jura* (f. 122^v, 1 Reg. 14, 27, f. 128^r, 1 Reg. 24, 22, 23, f. 141^r, 2 Reg. 21, 17, f. 143^v, 3 Reg. 2, 8), *jurământ* (f. 115^r, Jud. 21, 5, f. 141^r, 2 Reg. 21, 7, f. 144^v, 3 Reg. 2, 43), *împrejur* (f. 417^v, 1 Mac. 1, 39, f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 10), *înjuga* (f. 34^r, Ieș. 14, 15, f. 119^r, 1 Reg. 6, 7, 10, f. 146^r, 3 Reg. 7, 6, f. 155^r, 3 Reg. 18, 44), *prejur* (f. 453^r, col. 2, 4 Mac. 15).

Cuvîntul *judet* "judecatã", des folosit în ms. 45, apare aici atît sub forma *giudeţ* (f. 9^v, Fac. 19, 9, f. 35^v, Ieş. 18, 15, f. 36^r, Ieş. 18, 22, f. 37^r, Ieş. 21, 6, f. 37^v, Ieş. 22, 9, f. 38^r, Ieş. 23, 3, 6, f. 40^v, Ieş. 28, 24, f. 77^r, Num. 35, 12, f. 83^r, Deut. 10, 18, f. 225^r, Ps. 9, 4), cît mai ales sub forma *judet* (f. 40^v, Ieş. 28, 23, 26, f. 96^r, Iosua 6, 15, f. 134^r, 2 Reg. 8, 15, f. 137^v, 2 Reg. 15, 4, f. 143^v, 3 Reg. 2, 42, f. 149^r, 3 Reg. 10, 9, f. 166^r, 4 Reg. 17, 33, f. 230^r, Ps. 36, 6, f. 249^r, Ps. 139, 13, f. 249^v, Ps. 142, 2, f. 283^r, Is. 50, 8, f. 285^r, Is. 58, 2, f. 451^v, col. 1, 4 Mac. 9). Înlocuirea lui *giudeţ* (*judet*) cu termenul corespunzător *judecatã*, probabil de cãtre copist, este sporadicã în ms. 45 (cf. f. 251^r, Pild. 1, 3, f. 285^r, Is. 58, 2, f. 364^v, Mal. 3, 5, f. 451^r, col. 1, 4 Mac. 8, f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 11). Abia în ediþia *Bibliei* de la 1688, cuvîntul *giudeţ* (*judet*), specific atunci graiurilor româneşti nordice, a fost înlocuit peste tot cu *judecatã*, specific graiului muntean. Înlocuirea lui *giudeţ* "judecatã" prin *judecatã* avusese loc şi în *Îndereptarea legii* (Tîrgovişte, 1652), în porþiunea reprodusã din *Cartea româneascã de învăþaturã de la pravilele împãrãteşti* (Iaşi, 1646).

O preþioasã mãrturie cã primul revizor al traducerii lui Nicolae Spãtarul scria cu africata *ğ* ne oferã una dintre indicaþiile sale marginale privitoare la locurile paralele. În partea a doua a *Cuvîntului înainte cãtrã cititori*, revizorul face şi urmãtoarea "dosluşire": "Iarã unde însemneazã *sus* sau *jos*, sã ştii cã sã mai mãrturiseşte acel cuvînt tot întru acea carte, ci cînd zice *sus*, mai sus decît acel cap, într-alte capete, în cîte sã va însemna, iarã de va zice *jos*, aşijderile, mai jos decît acel cap, într-alte capete, la cîte sã va rãspunde" (ms. 45, f. 457^v). În prima parte a manuscrisului, unde formele cu africata *ğ* ale cuvintelor menþionate sînt mai frecvente, indicaþia marginalã *jos*, care aparþine în mod indiscutabil revizorului, apare scrisã aproape numai sub forma *gios*. De exemplu, pe f. 2 - 42, în cãrþile *Facerea* şi *Ieşirea*, indicaþia cu forma *jos* apare numai de douã ori (f. 14^r, Fac. 26, 35, şi f. 15^r, Fac. 28, 18), în timp ce *gios* apare de 47 de ori (cf. Fac. 1, 28, 29, 6, 5, 8, 17, 12, 13, 16, 14, 23, 16, 24, 2, 25, 34, 26, 3, 4, 28, 13, 31, 29, 32, 28, 34, 25, 35, 11, 19, 23, 37, 21, 30, 38, 4, 41, 50, 42, 3, 20, 43, 8, 32, 45, 5, 47, 29; Ieş. 1, 2, 2, 22, 3, 18, 21, 7, 19, 20, 13, 3, 12, 20, 8, 11, 23, 16, 19, 22, 32, 24, 18, 25, 9, 17, 1, 8, 32,

9). În partea a doua a manuscrisului, unde formele cu *j* ale cuvintelor menționate sînt preponderente, indicația marginală de care vorbim apare aproape numai sub forma *jos*. De exemplu, pe f. 266-287, în cartea *Isaia*, și pe f. 398-401, în cartea *Înțelepciunea lui Sirah*, forma *gios* apare o singură dată (f. 398^r, Sir. 3, 7), în timp ce *jos* apare de 23 de ori (cf. Is. 1, 16, 10, 12, 11, 6, 22, 13, 14, 34, 8, 41, 4, 42, 6, 8, 44, 6, 48, 21, 49, 3, 18, 50, 2, 57, 14, 58, 12, 65, 11; Sir. 4, 1, 6, 36, 7, 21, 8, 3, 15, 14, 1). Constatăm deci, ca și în cazul prezenței africateri *dz* în ms. 45, că munteanul Dumitru copia un text ieșit din pana unui revizor care scria cu africata *ğ*, pe care copistul o menține, mai ales în prima parte a manuscrisului.

7.3. Fragmentelor traduse de revizor aflate în copia din ms. 45 a traducerii *Vechiului Testament* și textului revizuit al părții traduse de Nicolae Spătarul din acest manuscris le sînt comune și trei particularități morfologice mai semnificative (lipsa articolului hotărît al genitiv-dativului unor nume proprii, procliza articolului hotărît al genitiv-dativului unor nume proprii feminine și folosirea improprie a pronumelui reflexiv *șie* pentru persoana a doua), dintre care una (procliza articolului hotărît al genitiv-dativului unor nume proprii feminine) constituie, în același timp, o nouă dovadă că primul revizor al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul nu era muntean.

7.3.1. Lipsa articolului hotărît al genitiv-dativului unor nume proprii, atît masculine cît și feminine. De exemplu, în fragmentele traduse de revizor, 3 Reg. 12, 24, f. 150^v: “în cetatea *David*”, “*Naamá*, fata *Ana* fiul *Naas* împăratul fiilor *Amon*”, “den munții *Efraim*”, “preste rădicările casei *Iosif*”, “în muntele *Efraim*”, “întru rădicările casei *Efraim*”, “au închis cetatea *David*”, “grăi la urechile *Susachim*”, “tot buzduganul *Efraim*”, “fămeii *Ierovoam*”; f. 151^r: “adună acolo feliurile *Israel*”, “*Rovoam*, fiul *Solomon*”, “plăcu cuvîntul înaintea *Rovoam*” “nice moștenire cu fiul *Iesé*”, “tot buzduganul *Iuda* și tot buzduganul *Veniamin*”, “tot bărbatul *Iuda* și *Veniamin*”, “*Rovoam*, împăratul *Iuda*”, “toată casa *Iuda*”; f. 153^v, 3 Reg. 16, 28: “*Ahav*, ficiorul *Gamvri*”, “*Asá*, împăratul *Iuda*”, “*Iosafat*, fiul *Asá*”, “*Gazuvá*, fată *Sel*”, “împăratul *Iuda*”, “dzilele împăraților *Iuda*”, “împăratul *Israel*”, “în cetatea *David*”, “*Iosafat*, împăratul *Iuda*”. Pa-

ralel, apar în pasajele respective aceleași nume și cu articol: “calea lui David” (f. 150^v), “preste 10 feliuri a lui Israil”, “Rovoam, fiul lui Solomon”, “fiii lui Israil” (f. 151^r), “calea lui Asá”, “dzilele lui Asá” (f. 153^v).

Această surprinzătoare particularitate morfologică a fragmentelor traduse de revizorul versiunii lui Nicolae Spătarul a *Vechiului Testament*, neobișnuită în textele românești ale secolului al XVII-lea, se explică prin traducerea literală a textului *Septuagintei*, în care formele nearticulate ale genitiv-dativului numelor proprii abundă. Iată, de exemplu, textele corespunzătoare din original ale primelor citate de mai sus: ἐν πόλει Δαβίδ; Νααμά, θυγάτηρ Ἀνα υἱοῦ Ναάξ βασιλέως υἱῶν Ἀμμών; ἐξ ὄροις Ἐφραΐμ; ἐπὶ ἄρσεις οἴκου Ἰωσηφ; ἐν ὄρει Ἐφραΐμ; ἐν ταῖς ἄρσεσιν οἴκου Ἐφραΐμ etc.

Modalitatea aceasta de preluare ad litteram a unor atare forme din original, motivată de grija de a nu greși, de a nu trăda textul biblic, se constată însă și în restul manuscrisului 45, în textul revizuit al traducerii lui Nicolae Spătarul, unde frecvența unor asemenea cazuri de lipsă a articolului hotărât al genitiv-dativului numelor proprii este la fel de mare ca și în fragmentele traduse de revizor. În ediția *Bibliei* de la 1688, aceste forme improprii limbii române au fost, cu puține excepții, înlocuite cu formele corespunzătoare articulate. Cităm doar câteva exemple: “tăiară pre toți boierii *Amalic*” (f. 7^v, Fac. 14, 7, în *B: lui Amalic*), “întră în casa *Rahil*” (f. 16^v, Fac. 31, 33, în *B: Rahilei*), “Dumnezăul *Israil*” (f. 18^r, Fac. 33, 20, în *B: lui Israil*), “stîlpul mormîntului *Rahil*” (f. 19^r, Fac. 35, 20, în *B: Rahilei*), “slujnicii *Rahil*” (f. 19^r, Fac. 35, 25, în *B: Rahilei*), “numerile a fiilor *Isav*” (f. 19^r, Fac. 36, 10, în *B: lui Isaf*), “fiorul *Vasemat*” (f. 19^r, Fac. 36, 10, în *B: Vasematii*), “numerile hatmanilor *Isav*” (f. 19^r, Fac. 36, 40, în *B: lui Isaf*), “pre sănătatea *Faraon*” (f. 22^v, Fac. 42, 16, în *B: lui Faraon*), “fiorii *Valá*” (f. 25^r, Fac. 46, 22, în *B: lui Vala*), “fiorii *Valá*” (f. 25^r, Fac. 46, 26, în *B: Valii*), “în preajma *Mamvri*” (f. 26^v, Fac. 49, 30, în *B: Mamvriei*), “den mîinile *Faraon*” (f. 27^v, Ieș. 2, 23, în *B: lui Faraon*), “strigarea fiilor *Israil*” (f. 28^r, Ieș. 3, 9, în *B: lui Israil*), “împăratul *Hevron*” (f. 99^r, Iosua 12, 15, în *B: Hevronului*), “sabia *Saul*” (f. 131^r, 2 Reg. 1, 22, în *B: lui Saul*), “înaintea slugelor *David*” (f. 131^v, 2 Reg. 2, 17, în *B: lui David*), “întru

dumbrava *Efracim*" (f. 139^f, 2 Reg. 18, 6, în *B: lui Efracim*), "Ierovoam, împăratul *Iuda*" (f. 151^r, 3 Reg. 12, 27, în *B: Iudei*), "Fiii *Adem*" (f. 167^f, 4 Reg. 19, 12, în *B: lui Adem*), "fiul *Amos*" (f. 167^f, 4 Reg. 19, 20, în *B: lui Amos*), "în cetatea *David*" (f. 191^r, 2 Paral. 24, 25, în *B: lui David*), "vasele *Tarsis*" (f. 232^v, Ps. 47, 6, în *B: Tarsisului*), "den cîntările *Sion*" (f. 248^v, Ps. 136, 4, în *B: Sionului*), "toate feliurile *Israil*" (f. 365^r, Tob. 1, 4, în *B: lui Israil*); "întru zilele *Arfaxad*" (f. 369^v, Iudit. 1, 1, în *B: lui Arfaxad*), "întru moștenirea *Iacov*" (f. 404^v, Sir. 23, 13, în *B: lui Iacov*), "întru zilele *David*" (f. 413^v, Sir. 47, 1, în *B: lui David*), "la casa *Ioachim*" (f. 415^v, Susana 7, în *B: lui Ioachim*), "pre fata *Israil*" (f. 416^f, Susana 48, în *B: lui Israil*), "la pămîntul *Iuda*" (f. 425^r, 1 Mac. 7, 10, în *B: Iudii*).

Ca și în fragmentele traduse de revizor, în restul manuscrisului 45 se întîlnesc frecvent și formele corespunzătoare articulate ale numelor proprii, care apar ca atare și în ediția *Bibliei* de la 1688. De exemplu: "fiorul *lui Vatuil*" (f. 15^f, Fac. 29, 1), "slujnica *Liei*" (f. 15^v, Fac. 30, 11), "fămeii *lui Isav*" (f. 19^f, Fac. 36, 12), "sacul *lui Veniamin*" (f. 23^v, Fac. 44, 12), "fiii *lui Israil*" (f. 24^v, Fac. 46, 5), "fiorii *lui Iosif*" (f. 25^f, Fac. 46, 20), "țarina a *lui Efron*" (f. 26^v, Fac. 50, 4), "prișleșenia *lui Iosif*" (f. 26^v, Fac. 50, 8), "căsei *lui Israil*" (f. 131^r, 2 Reg. 1, 12), "casei *lui David*" (f. 132^f, 2 Reg. 3, 6), "cetatea *lui David*" (f. 133^v, 2 Reg. 6, 12, f. 185^f, 2 Paral. 8, 11), "fiorul *lui Amos*" (f. 167^f, 4 Reg. 20, 1), "fiii *lui David*" (f. 171^v, 1 Paral. 3, 8).

În unele cazuri, în textul din ms. 45 sînt reproduse întocmai formele articulate ale genitivului unor nume proprii feminine din original, care în ediția *Bibliei* de la 1688 au fost uneori înlocuite cu formele corespunzătoare românești, alteori păstrate și articulate din nou, și cu articolul hotărît românesc. De exemplu: "fiorii *Valas*" (f. 19^f, Fac. 35, 25, în *B: Valei*), "fiorii *Zelfas*" (f. 19^f, Fac. 35, 26, f. 25^f, Fac. 46, 18, în *B: Zelfii*), "fiorii *Zelfas*" (f. 19^v, Fac. 37, 1, în *B: Zelfiei*); "fiorul *Adas*" (f. 19^f, Fac. 36, 10, în *B: Adasei*), "fiorii *Adas*" (f. 19^f, Fac. 36, 12, în *B: Adásii*), "fiorii *lui Olevemas*" (f. 19^f, Fac. 36, 14, în *B: Olivemasii*), "fiorii *Valas*" (f. 19^v, Fac. 37, 1, în *B: Valásii*), "boierii *Táneos*" (f. 272^f, Is. 19, 11, 13, în *B: lui Taneós*), "boierii *Memfeos*" (f. 272^f, Is. 19, 13, în *B: lui Memfios*).

7.3.2. Procliza articolului hotărît al genitiv-dativului unor nume

proprii feminine. De exemplu, într-un fragment tradus de revizor: “și Susachim au dat lui Ierovoam prē Ano, sora-i *Techemina* cea mai bătrână a fâmeii lui, întru fâmeie”, “ieși dară întru împinarea ii *Ano*, fâmeii Ierovoam” (f. 150^r, 3 Reg. 12, 24). Această particularitate morfologică este atestată de mai multe texte românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, scrise în Transilvania de nord-est, în Banat – Hunedoara și, mai ales, în Moldova²². În ms. 45 frecvența unor asemenea forme este deosebit de mare; în ediția *Bibliei* de la 1688 ele au fost înlocuite cu formele corespunzătoare cu articolul postpus sau cu alte forme echivalente. De exemplu: “dzise Lámeh muierilor lui, ii *Adá* și *Selá*” (f. 4^r, Fac. 4, 22, în B: “muierilor lui *Ada* și *Sela*”), “Valá, slujnica-i *Rahil*” (f. 15^v, Fac. 30, 4, 6, în B: *Rahilei*), “și-și aduse aminte Dumnedzäu ii *Rahil*” (f. 16^r, Fac. 30, 22, în B: *de Rahil*), “ficiorii ii *Rahil*” (f. 19^r, Fac. 35, 24, în B: *Rahilii*), “dzise Iuda ii *Tamar*” (f. 20^r, Fac. 38, 11, în B: *Tamarii*), “câte au făcut [...] ii *Mariam*” (f. 88^v, Deut. 24, 9, în B: *Mariamei*), “în ce chip ai făcut ii *Eriho*” (f. 96^v, Iosua 8, 2, în B: *Ierehonului*), “de la marea ai *Ghe*” (f. 96^v, Iosua 8, 9, în B: *Gheii*), “asupra-i *Ghe*” (f. 96^v, Iosua 8, 10, în B: *Gheii*), “în ce chip au făcut ii *Hevron*” (f. 98^v, Iosua 10, 39, în B: *Hevronului*), “au slujit ii *Vaal*” (f. 105^v, Jud. 2, 13, în B: *Vaalii*), “întru mijlocul ii *Ramá* și întru mijlocul ii *Vetil*” (f. 106^v, Jud. 4, 5, în B: “întru mijlocul *Rama* și întru mijlocul *Vetil*), “bărbatul ii *Noemin*” (f. 115^v, Rut. 1, 3, în B: *Noeminii*), “lîngă gropnițele-i *Rahil*” (f. 120^v, 1 Reg. 10, 2, în B: *Rahilei*), “ficiorul ii *Anghit*” (f. 132^r, 2 Reg. 3, 4, în B: *Anghitei*), “Safatia ai *Avitaal*” (f. 132^r, 2 Reg. 3, 4, în B: *al Avitalii*), “îngrădirea-i *Sion*” (f. 133^r, 2 Reg. 5, 7, în B: *Sionului*), “și-i *Melhol*, fetei *Saul*” (f. 133^v, 2 Reg. 6, 23, în B: *Melholii*), “împăratul ii *Vasan*” (f. 145^r, 3 Reg. 4, 18, în B: *Vasanului*), “Tesvon ai *Galaad*” (f. 153^v, 3 Reg. 17, 1, în B: “Tësvanul *Galaadului*), “mîncînd masa-i *lezavel*” (f. 154^v, 3 Reg. 18, 19, în B: *lezavelii*), “povești ii

²² Vezi I. Tanoviceanu, *Articolul antepus ei, ai, ii, i la numele proprii feminine*, în “Arhiva”, VII, 1897, nr. 5-6, p. 329-344, și comentariile făcute de I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, 1969, p. 114-123, și de Ion Gheție și Al. Mareș, *Graurile daco-române în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 230-231.

Ezavel' (f. 155^f, 3 Reg. 19, 1, în *B: cătră Iezavel*), "în Rama ai Galaad" (f. 161^f, 4 Reg. 8, 28, în *B: Galaadului*), "până la marea ai Arava" (f. 164^f, 4 Reg. 14, 25, în *B: Aravei*), "aupra-i Lovna" (f. 167^f, 4 Reg. 19, 8, în *B: Lovnii*), "au moștenit pământu-i Sion" (f. 205^f, Neem. 9, 22, în *B: lui Sion*), "împăratul ii Esevon" (f. 205^f, Neem. 9, 22, în *B: Esevomului*), "ce i să va tîmpla ii Estir" (f. 209^f, Est. 2, 11, în *B: Estirii*), "cuvintele-i Estir" (f. 209^v, Est. 4, 11, în *B: Estirii*), "dzise împăratul ii Estir" (f. 210^v, Est. 5, 6, în *B: cătră Estir*), "împăratul pământului ii Vasan" (f. 248^v, Ps. 134, 11, în *B: Vasanelui*), "jirtvuiaii ii Vaal" (f. 289^f, Ier. 2, 28, în *B: lui Vaal*), "tămîiații ii Vaal" (f. 291^f, Ier. 7, 8, în *B: la Vaal*), "a tămîia ii Vaal" (f. 293^f, Ier. 11, 13, în *B: pre Vaal*), "a să jura ii Vaal" (f. 293^v, Ier. 12, 16, în *B: pre Vaal*), "au zidit înalte ii Vaal" (f. 296^v, Ier. 19, 5, în *B: Vaalii*), "clădiră cuptoare ii Vaal" (f. 302^f, Ier. 32, 35, în *B: Vaalii*), "cetățile ii Naghev" (f. 302^v, Ier. 32, 44, în *B: Nagheevii*), "vei zice ii Sor" (f. 325^v, Iez. 27, 3, în *B: cătră Sor*), "ostroavele alor Hotiim" (f. 326^f, Iez. 27, 6, în *B: Hetiimilor*) "hotarăle alor Isáhar" (f. 337^v, Iez. 48, 26, în *B: celor ai lui Isahár*), "den dreapta Chidios ai Neftalim" (f. 365^f, Tob. 1, 2, în *B: cea den Neftalim*), "dederă ii Iudit cortul" (f. 376^v, Iudit. 15, 13, în *B: Iuditii*), "s-au tăbărit asupra-i Dora" (f. 430^v, 1 Mac. 15, 25, în *B: Dorii*).

Procliza articolului hotărît al genitiv-dativului se întîlnește în ms. 45 și la unele substantive feminine comune, cărora traducătorul și primul revizor al textului le-au menținut astfel forma din original. De exemplu: "și acesta lucru alor mehonot încheiat între ei" (f. 146^v, 3 Reg. 7, 28, în *B: al mehonotilor*), "cele 4 unghiuri ai mehonot unii" (f. 146^v, 3 Reg. 7, 34, în *B: ale unui mehonot*), "pre capul ii mehonot" (f. 146^v, 3 Reg. 7, 35, în *B: mehonotului*), "închiderile alor mehonot" (f. 165^f, 4 Reg. 16, 17, în *B: fîndurilor*), "capetile alor hotaret" (f. 183^f, 2 Paral. 4, 12, în *B: hotaretilor*), "cele doao golot alor hotaret" (f. 183^f, 2 Paral. 4, 13, în *B: ale hotaretilor*), "deasupra turnului alor tanurim" (f. 207^f, Neem. 12, 37, în *B: tanurimilor*) "iară dzilele acestea [alor frurea]²³ să vor petrece întru toată vremea" (f. 212^f, Est. 9, 26, în *B: ce să zic frure*), "cea mai denainte pusă carte

²³ Parantezele unghiulare negre sînt în text.

alor frurea" (f. 212^v, Est. 10, 11, în *B*: *a celor ce să zic frure*), "vasele *alor aganot*" (f. 273^r, Is. 22, 24, în *B*: *aganotilor*).

Este posibil ca forma *ii* a articolului prepus să reprezinte în ms. 45 numai o grafie, în loc de *îi*, formă care apare frecvent în documente și în unele manuscrise moldovenești ale epocii. Un argument în sprijinul unei atare interpretări îl constituie faptul că aceeași grafie *ii* apare în ms. 45, în mod consecvent, și pentru forma *ii* a pronumei personale (pers. 3, dat. sg. și acuz. pl.) și a verbului *a fi* (pers. 3 sg. a ind.prez.). În aceste cazuri, grafiei *ii* din ms. 45 îi corespunde în ediția *Bibliei* de la 1688 pentru pronume forma *ii* (sau *-i*, în construcții modificate), iar pentru verb *ii* corespund formele *e* sau *este*. De exemplu: "*ii* apropia pre ei de însul" (f. 26^r, Fac. 48, 13, în *B*: "apropié-*i*"), "*ii* păru lui greu" (f. 26^r, Fac. 48, 17, în *B*: *îi*), "*ii* smeria pre însii" (f. 27^r, Ieș. 1, 12, în *B*: *îi*), "*ii* răspundea lui" (f. 36^v, Ieș. 19, 19, în *B*: *îi*), "*ii* voi lovi pre însii" (f. 66^v, Num. 14, 12, în *B*: *lovi-i voi*), "*ii* va întoarce pre ei" (f. 82^r, Deut. 9, 3, în *B*: *îi*), "oricît *ii* va trebui" (f. 85^r, Deut. 15, 8, în *B*: *îi*), "*ii* gonia pre ei" (f. 98^v, Iosua 11, 8, în *B*: *îi*), "*ii* va plăti lui" (f. 128^r, 1 Reg. 24, 20, în *B*: *îi*), "*viu ii* prindeți pre însii" (f. 155^v, 3 Reg. 20, 18, în *B*: "prindeți-*i*"), "*ii* vei zbate" (f. 161^r, 4 Reg. 8, 12, în *B*: *îi*), "*ii* junghe" (f. 170^r, 4 Reg. 24, 27, în *B*: *îi*), "*ii* dede lui" (f. 393^r, Înțel. 10, 12, în *B*: *îi*); "pământul *ii* larg" (f. 113^v, Jud. 18, 10, în *B*: *este*), "*viu ii* sufletul tău" (f. 125^r, 1 Reg. 17, 56, f. 126^r, 1 Reg. 20, 3, f. 128^v, 1 Reg. 25, 26, în *B*: *e*), "*viu ii* Domnul" (f. 128^v, 1 Reg. 25, 26, f. 130^r, 1 Reg. 29, 6, în *B*: *e*), "*viu ii* fiul tău" (f. 154^r, 3 Reg. 17, 23, în *B*: *e*); "*ii* bun" (f. 245^v, Ps. 117, 1, în *B*: *e*), "crezut *ii* lângă el" (f. 254^v, Pild. 12, 23, în *B*: *e*), "prisosit *ii* dentru ele" (f. 264^v, Eccl. 12, 12, în *B*: *este*). Probabil tot numai grafie este *i*, în loc de *î*; în forma de pers. 3 sg. și pl. a conj.prez.: *să mă-nince* (cf. f. 151^v, 3 Reg. 13, 9, f. 158^v, 4 Reg. 4, 8, f. 159^r, 4 Reg. 4, 40, 41, f. 198^r, 1 Ezd. 2, 63, f. 228^r, Ps. 26, 3, f. 260^v, Pild. 30, 17, f. 262^v, Eccl. 6, 2, în *B*: *să mă-nince*) și în forma de pers. 3 pl. a ind.prez.: *fiicăvesc* (f. 275^r, Is. 29, 24, f. 276^r, Is. 32, 4, în *B*: *fiicăvesc*).

Prezența articolului hotărît proclitic al formelor de genitiv-dativ ale unor nume proprii feminine într-un fragment adăugat de revizor în textul *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul este încă o dovadă că revizorul era tot moldovean. Dacă ar fi fost muntean sau

oltean, revizorul textului aflat în copia din ms. 45 nu putea folosi în traducerea lui asemenea forme, care nu apar în textele muntești din secolul al XVII-lea, și, probabil, le-ar fi eliminat și din textul pe care, revizuindu-l, îl transcria, în eventualitatea că ele se găseau (și probabil se găseau) în manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul. Or, eliminarea acestor forme se produce, după cum am văzut, abia la a doua revizie a traducerii, cu prilejul editării ei în *Biblia* de la 1688. Este mai greu de presupus că un revizor muntean și-ar fi însușit acest mod de articulare a numelor proprii feminine din textul moldovenesc al lui Nicolae Spătarul.

7.3.3. Folosirea improprie a pronumelui reflexiv *șie* pentru persoana a doua. De exemplu, într-un fragment tradus de revizor: “ia-ți *șie* vășmînt nou”, “ia-ți *șie* 10 rumpturi” (f. 151^r, 3 Reg. 12, 24; în orig.: σεαυτῶ). Tot prin *șie* este tradus σεαυτῶ și în alte locuri din ms. 45: “vei prăda *șie*, și pune ție aleși cetății” (f. 96^v, Iosua 8, 2, în B: *ție*), “ai cerut *șie* pricepere” (f. 144^v, 3 Reg. 3, 11, în B: *ție*), “ai usăbit pre ei *șie* întru moștenire” (f. 148^r, 3 Reg. 8, 53, în B: *ție*), “ai mers și ai făcut *șie* dumnedzăi alții” (f. 152^r, 3 Reg. 14, 9, în B: *ție*), “înălță-te *șie*” (f. 160^r, 4 Reg. 6, 7, în B: *pre tine*). În numeroase cazuri, în ms. 45 pronumele reflexiv *șie* este folosit în mod propriu, cu sensul “luiși”, traducînd pe εαυτῶ (cf. f. 15^r, Fac. 28, 6, f. 18^r, Fac. 33, 17, f. 144^v, 3 Reg. 3, 15, f. 394^r, Înțel. 13, 16, f. 401^v, Sir. 14, 5, f. 422^v, 1 Mac. 6, 44, în B: *lui*; f. 37^v, Ieș. 22, 16, f. 409^v, Sir. 37, 8, în B: *luiș*), sau cu sensul “loruși”, traducînd pe εαυτοῖς (cf. f. 29^r, Ieș. 5, 7, f. 227^r, Ps. 21, 19, f. 396^r, Înțel. 17, 21, f. 430^r, 1 Mac. 14, 36, în B: *lor*).

7.4. În *Cuvîntul înainte cătră cititori* al revizorului traducerii *Vechiului Testament* din ms. 45 apare adjectivul pronominal nehotărît *altul* postpus: “și apoi, aflînd și noi izvod grecesc *altul*, de cele den Frangofort” (ms. 45, f. 457^r). Topica aceasta se întîlnește frecvent în textul *Vechiului Testament* din ms. 45, unde reproduce, în traducere literală, topica din original. În ediția *Bibliei* de la 1688 ea a fost aproape peste tot înlocuită cu topica adjectivului pronominal *altul* obișnuită în limba română. Doar sporadic, mai ales în cărțile de la începutul *Vechiului Testament*, au fost menținute în *Biblie* sintag-

mele respective așa cum apar ele în copia din ms. 45. De exemplu: “rădicatu-mi-au Dumnedzău *sămînța alta*, pentru Avel carele au omorît Cain” (f. 4^r, Fac. 4, 24, în *B: sămînță alta*), “și adăogînd încă, născu *fior altul*, al treilea” (f. 20^r, Fac. 38, 5, în *B: ferior altul*), “și vor lua *pietri* cioplite *altele*, și vor pune pentru *pietri*” (f. 53^r, Lev. 14, 42, în *B: pietri cioplite altele*), “s-au făcut *duh altul* în el” (f. 66^v, Num. 14, 24, în *B: alt duh*), “vădzu străjariul *om altul* alergînd” (f. 139^v, Reg. 18, 26, în *B: alt om*), “ai mers și ai făcut și *e dumnedzăi alții*” (f. 152^r, 3 Reg. 14, 9, în *B: alți dumnezăi*), “și află *om altul* și-i dzise lui” (f. 156^r, 3 Reg. 20, 37, în *B: alt om*), “la muierea *a om altuia*” (f. 220^r, Iov 31, 9, în *B: altui om*), “să povestiți la *rudă alta*” (f. 232^v, Ps. 47, 12, în *B: altă rudă*), “voi da lor *cale alta* și *inemă alta*” (f. 302^r, Ier. 32, 39, în *B: “altă cale și altă inimă”*), “și luă Varuh *hîrtie alta* și scrise” (f. 304^r, Ier. 36, 32, în *B: altă hîrtie*), “nu mergeți denapoia *a dumnedzăi alții*” (f. 303^v, Ier. 35, 15, în *B: altor dumnezei*), “să vor îmbrăca *haine altele*” (f. 334^r, Iez. 42, 15, în *B: cu alte haine*), “iată *fiară alta*, ca pardosul” (f. 341^v, Dan. 7, 6, în *B: altă hiară*), “și *înger altul* ieșia” (f. 360^r, Zah. 2, 3, în *B: alt înger*). Textul corespunzător din original al sintagmelor respective din primele citate de mai sus este: σπέρμα ἕτερον; υἱὸν ἕτερον; λίθους ἀπεξουσμένους ἑτέρους; πνεῦμα ἕτερον; ἄνδρα ἕτερον; θεοὺς ἑτέρους.

Tot prin traducerea literală a textului original se explică și postpunerea numeralelor cardinale cu valoare adjectivală *unul, una*, care apare de asemenea frecvent în copia din ms. 45 a traducerii *Vechiului Testament*. Și topica aceasta a fost înlocuită în ediția *Bibliei* de la 1688. De exemplu: “la marginea *gardului unuia*” (f. 39^r, Ieș. 26, 4, f. 44^r, Ieș. 36, 10, în *B: unui gard*), “și *pîine una* den unt de lemn” (f. 41^r, Ieș. 29, 23, în *B: o pîine*), “*proroc unul* bătrîn” (f. 151^v, 3 Reg. 13, 11, în *B: un proroc*), “și *muiere una* dentru fiii prorocilor” (f. 158^v, 4 Reg. 4, 1, în *B: o muiere*), “iată *gaură una* întru părete” (f. 316^v, Iez. 8, 7, în *B: o gaură*), “și *boierin unul* va fi lor” (f. 331^r, Iez. 37, 22, în *B: o căpetenie*), “iată *berbece unul* stînd” (f. 348^v, Dan. 8, 3 în *B: un berbec*), “vor pune întru ei *domnie una*” (f. 345^r, Os. 1, 11, în *B: o domnie*). Iată și textul original al sintagmelor respective din primele citate de mai sus: τῆς ἀυλαίας τῆς μιᾶς; ἄρτον ἓνα;

προφήτης εἷς; γυνή μία; ὅπῃ μία.

7.5. Cvasiidentitatea limbii fragmentelor traduse de revizor și a textului revizuit de el al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul, aflate în copia din ms. 45, este evidentă și pe plan lexical. Aceiași termeni grecești, uneori aflați în contexte similare, sînt traduși prin aceleași cuvinte, atît în fragmentele traduse de revizor, cît și în restul textului. Bineînțeles, ne referim la situații mai speciale, în care revizorul avea posibilitatea să traducă aceleași cuvinte sau perifraze grecești, chiar și în limitele unei traduceri literale, prin alți termeni decît cei folosiți de Nicolae Spătarul. Unele cuvinte cu circulație regională în limba română literară a secolului al XVII-lea (atestată de texte moldovenești sau ardelenesti), care se află atît în fragmentele traduse de revizor, cît și în restul textului copiat în ms. 45, sînt totodată noi dovezi că primul revizor al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul nu era muntean. De exemplu:

ales s.n. "pîndă; cursă, ambuscadă". În frag. trad. de revizor: "și vădzură fiii lui Israil că întăi au luat **alesul** pre Gavaa" (f. 115^r, Jud. 20, 39, în orig.: ἔβεδρον). Cuvintele *ales* s.n., *alesui* (și *lesui*) vb. IV și derivatele *alesuire* s.f., *alesuitor* s.m. sînt atestate numai de texte ardelenesti și moldovenești ale epocii (vezi TDRG și DLR). Aceste cuvinte, care apar frecvent în ms. 45, au fost înlocuite peste tot în ediția *Bibliei* de la 1688 cu diferiți termeni corespunzători, dintre care unii sînt mai puțin potriviți în contextele respective. De exemplu: **ales** s.n. (f. 96^v, Iosua 8, 2, f. 115^r, Jud. 20, 29, 33, 37, 38, în B: *strajă*; f. 96^v, Iosua 8, 9, în B: *ascunsoare*, 8, 12: **alesuri**, în B: *pînditori*; f. 96^v, Iosua 8, 13: "i-au pus pre ei **ales**", în B: *de pază*; f. 97^r, Iosua 8, 14, 18, 19, în B: *ascunși*; f. 97^v, Iosua 8, 21: **alejuri**, în B: *pînditori*; f. 109^v, Jud. 9, 25: **ales** [marg.: *aveghi*], în B: *paznici într-ascuns*; f. 109^v, Jud. 9, 32: "te pune **ales**", în B: *păzește*, 9, 35: **alesiuri**, în B: *cei străjuie*; f. 112^v, Jud. 16, 12: **alesiul**, în B: *ascunșii*; f. 156^r, 3 Reg. 20, 40, în B: *judecată*; f. 218^v, Iov 25, 3, în B: *poruncă*; f. 225^r, Ps. 9, 30, în B: *vicleșug*; f. 399^v, Sir. 8, 14: **alesi** sg., în B: *ca un hicleșug*; f. 401^r, Sir. 11, 30, în B: *mesteșug*; f. 426^v, 1 Mac. 10, 80, în B: *ficleșug*; f. 427^v, 1 Mac. 11, 68, 69, în B: *oaste ascunsă*); **alesui** vb. IV (f. 110^r, Jud. 9, 43, în B: *strejuie*; f. 115^v, Jud. 21, 20, în B: *ascunde*; f. 222^v, Iov 38, 40, în B: *păzi într-ascuns*; f. 225^r, Ps. 9,

31, f. 312^v, Plîng. 3, 10, f. 313^v, Plîng. 4, 19, f. 401^v, Sir. 14, 23, f. 406^f, Sir. 27, 10, în *B: pîndi*; f. 390^f, Întel. 2, 12, în *B: vîna cu vicleșug*; f. 394^v, Întel. 14, 24, în *B: ficleni*; f. 398^v, Sir. 5, 16, f. 401^f, Sir. 11, 32, în *B: hicleni*; f. 406^f, Sir. 27, 29, în *B: vîna*; f. 406^v, Sir. 28, 29, în *B: pîndi cu vicleșug*; f. 420^v, 1 Mac. 5, 4, în *B: păzi cu vicleșug*), **aleșuire** s.f. (f. 394^v, Întel. 14, 21, f. 417^v, Sir. 1, 38, în *B: vicleșug*), **aleșuitor** s.m. (f. 393^f, Întel. 10, 12: **aleșuitori**, în *B: cei ce pîndiia*). Cf. și **leșui** vb. IV (f. 109^v, Jud. 9, 14, în *B: străjui*; f. 132^f, 2 Reg. 3, 27, în *B: vicleni*; f. 218^v, Iov 24, 11, f. 252^v, Pild. 7, 12, în *B: pîndi*). Prin **aleș**, **aleșui** (și **leșui**), **aleșuire**, **aleșuitor** sînt traduse s.n. ἐβδρω, respectiv vb. ἐβδρωέω. Cuvîntul **aleș** apare și în altă traducere a lui Nicolae Spătarul²⁴. Probabil din manuscrisul autograf al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul **aleș** a trecut, ca și multe alte cuvinte, în traducerea *Vechiului Testament* din ms. 4389, dar numai în două locuri dintre cele menționate mai sus (Iosua 8, 2 și Jud. 9, 25). În rest, cuvintelor **aleș**, **aleșui** (și **leșui**), **aleșuire**, **aleșuitor** le corespund în ms. 4389 alți termeni: *a (se) ascunde*, *(cei) ascunși*, *a lătra*, *lătrare*, *lătrător*, *viclenie*, *vicleșug*, *a vîna*.

buzdugan s.n. "seminție, trib". În frag.trad. de revizor: "Și să adună acolo tot **buzduganul** Efraim" (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24), "și veni și să sui la carul lui, și întră la Ierusalim. Și merg denapoia lui tot **buzduganul** Iuda și tot **buzduganul** Veniamin" (f. 151^f, 3 Reg. 12, 24). În restul textului: "și acum stați înaintea Domnului, după **buzduganele** voastre și după feliurile voastre. Și aduse Samuil toate feliurile lui Israil, și să însorți **buzduganul** lui Veniamin" (f. 121^f, 1 Reg. 10, 19 – 20, în *B: toiégele* [...], *toiagul*), "Însă toată împărăția nu o voi lua. Un **buzdugan** voi da fiului tău" (f. 149^v, 3 Reg. 11, 13, în *B: buzdugan*), "și voi lua împărăția den mîna fiului său, și voi da ție cele 10 **buzdugane**. Iară fiului lui voi da cele doao **buzdugane**" (f. 150^f, 3 Reg. 11, 35 – 36, în *B: buzdugane* [...], **buzdugane**), "și

²⁴ Vezi N.A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în "Cronica", XXI, 1986, nr. 44, p. 5; articol reluat în studiul *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al Mîntuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos*, în "Studii și cercetări lingvistice", XLIV, 1993, nr. 5, p. 417-432 (I), nr. 6, p. 489-502 (II), și XLV, 1994, nr. 3-4, p. 173-186 (III), reproduc în prezentul volum.

nu era denapoi a casei lui David, afară den **buzduganul** Iudei și a lui Veniamin sînguri. Și Rovoam întră în Ierusalim și adună toată adunarea Iudei și **buzduganul** Veniamin” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 20 – 21, în *B: neamul* [...], *neamul*). Cf. și: “Iată eu rump împărăția den mîna lui Solomon, și-ți voi da ție 10 *schiptre* [marg.: **buzdugane**]. Și doao *schiptre* [marg.: **buzdugane**] vor fi lui” (f. 149^v, 3 Reg. 11, 31 – 32, în *B: buzdugane*). Glosarea aceasta poate fi a primului revizor al traducerii lui Nicolae Spătarul. În toate locurile citate, în original: σκήπτρον.

cerere s.f. “rugăminte, solicitare; dorință”. În frag.trad. de revizor: “Și dzise Susachim: *cere* ceva **cerere**, și voi da ție” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24). În restul textului: “o **cerere** *cer* eu de la tine” (f. 144^f, 3 Reg. 2, 16), “*cere* ceva **cerere** ție” (f. 144^v, 3 Reg. 3, 5), “ce-i **cererea** ta?” (f. 211^f, Est. 7, 2), “carele va *cere* **cerere** de la tot dumnedzău” (f. 341^f, Dan. 6, 7). În toate locurile citate, în original: αἴτημα, iar în ediția *Bibliei* de la 1688 a fost menținut cuvîntul *cerere*.

copilaș s.m. “copil mic; tînăr”, dar și “copil de casă; slugă”. În frag. trad. de revizor, **copilaș** “copil mic; tînăr”: “și bolnăvi **copilașul** lui”, “întrebă pre Dumnedzău pentru **copilaș** dă va trăi” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24) “și vor dzice ție: **copilașul** au murit”, “întră la Sariră, și **copilașul** muri” (f. 151^f, 3 Reg. 12, 24); **copilaș** “slugă”: “și dzise Ahia **copilașului** lui: ieși dară întru tîmpinarea...” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24). În restul textului: **copilaș** “copil mic; tînăr” (f. 11^f, Fac. 22, 5, f. 118^f, 1 Reg. 3, 1, f. 149^v, 3 Reg. 11, 18, f. 361^v, Zah. 8, 5, f. 427^v, 1 Mac. 11, 54, f. 428^v, 1 Mac. 13, 17, în *B: copilaș*); **copilaș** “copil de casă; slugă” (f. 134^v, 2 Reg. 9, 9: [marg.: *slugă*], f. 136^f, 2 Reg. 13, 17, în *B: copilaș*; f. 139^f, 2 Reg. 18, 15, f. 431^f, 1 Mac. 16, 16, în *B: slugă*). În toate locurile citate, în original: παιδάριον.

farmác s.n., variantă moldovenească a lui *parmac*. În DLR, la *parmac* și *parmaclíc* nu sînt înregistrate și variantele moldovenești *farmac* și *farmaclíc*. Al. Graur a stabilit legătura etimologică dintre *farmac* “unitate de măsură pentru lungimi” și *palmac*²⁵, dar nu a conchis că și *palmac* este, în fond, tot variantă a lui *parmac*. Varianta *farmac* nu este înregistrată în DLR nici la *palmac*, deși (cum re-

²⁵ Alte etimologii românești, București, 1975, p. 50.

zultă din comentariul lui Al. Graur) este atestată de unele surse din bibliografia de referință a dicționarului. În frag. trad. de revizor: “și **farmac** preste amîndoi stîlpîi, și pre de asupra coastelor bold, ca **farmacul** la grosime” (f. 146^v, 3 Reg. 7, 22; în orig.: μέλαθρον). Cuvîntul apare și într-o glosare marginală, probabil tot a revizorului traducerii lui Nicolae Spătarul, la perifraza *cel făcut ca mreaja*, prin care fusese tradus termenul δικτυωτόν “grilaj, parmaclîc”: “Și cădzu Ohozia pren *cel făcut ca mreaja* [marg.: **farmacuri**, *fereastră*], ce era în cerdacul lui” (f. 157^v, 4 Reg. 1, 2, în *B*: *cele făcute cu mreje*; în ms. 4389: “dentru fereastră”). În restul textului, **farmac** s.n.: “Pren fereastră să pleca maica Sisarei, pren **farmacuri**” (f. 107^f, Jud. 5, 28; în orig.: δικτυωτόν; în *B*: *mrejure*; în ms. 4389: “pren *parmaci* [marg.: *zăbrele*]”), “Și **farmac** preste amîndoi stîlpîi, și de asupra coastelor bold” (f. 146^v, 3 Reg. 7, 20; în orig.: μέλαθρον; în *B*: *polimar*); **fărmăcui** vb. IV: “Și toate ușile, și dăspărțiturile, în patru cornuri **fărmăcuite**” (f. 146^f, 3 Reg. 7, 5; în orig.: μεμελαθρωμένα; în *B*: *părmăcuite*). Prezența în ms. 4389 a cuvîntului *parmac* (Jud. 5, 28), căruia îi corespunde în ms. 45 varianta *farmac*, poate fi un indiciu că el exista în manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul, eventual chiar în varianta *farmac*. În această eventualitate, traducătorul ms. 4389 a înlocuit pe *farmac* cu forma *parmac*, obișnuită în Muntenia, așa cum ultimii revizori (munteni) ai *Vechiului Testament* copiat în ms. 45 au înlocuit, în ediția *Bibliei* de la 1688, pe *fărmăcuite* cu *părmăcuite*. Dacă ar fi fost muntean, primul revizor al traducerii lui Nicolae Spătarul nu ar fi folosit în textul tradus de el forma specific moldovenească *farmac* și, în eventualitatea că această formă se găsea în manuscrisul pe care îl revizua, probabil ar fi înlocuit-o și el cu *parmac*. Prezența în ms. 45 a variantelor *farmac* și *fărmăcui*, alături de multe alte cuvinte, forme și fonetisme moldovenești, pe care le vom prezenta mai departe, constituie, așadar, un prețios indiciu că primul revizor al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul a fost un moldovean.

fiu s.m. În frag. trad. de revizor: “Și om era la Silom, și numele lui Ahiá. Și acesta era **fiu** de 60 de ani, și cuvîntul Domnului cu în-

sul” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24), “[Fiiu]²⁶ de 35 de ani cînd împărăți el” (f. 157^r, 3 Reg. 22, 42; în *B* cuvîntul a fost eliminat). În restul textului: “fiiu de 80 ani eu astăzi sînt” (f. 140^r, 2 Reg. 19, 35, în *B*: om), “Fiiu de 25 ani era cînd împărăți el” (f. 165^r, 4 Reg. 15, 33, în *B*: fi-
iu), “Fiiu de 21 de ani era Sedechia cînd împărăți el” (f. 310^v, Ier. 52, 1, în *B*: fiiu). În toate locurile citate, în original: υἱός.

îngreuia vb. I “a deveni apăsător, greu”. În frag. trad. de revizor: “și s-au îngreuiat mîna lui Efraim preste ei” (f. 102^r, Iosua 19, 47), “și să îngreuié mîna Domnului preste azoteni” (f. 119^r, 1 Reg. 5, 4), “tatăl tău au îngreuiat lanțul lui preste noi, și au îngreuiat bucatele mesei lui” (f. 151^r, 3 Reg. 12, 24), în toate aceste cazuri fiind tradus prin **îngreuia** verbul βαρέω. În restul textului: “iară să să vor îngreuia preste el răscumpărări, da-va răscumpărări” (f. 37^r, Ieș. 21, 30; în orig.: ἐπιβαρύνω; în *B*: **îngreuia**), “îngreuiat-ați preste mine cuvintele voastre” (f. 364^v, Mal. 3, 13; în orig.: βαρέω; în *B*: **îngreuia**), “nu numai ca asupra celor neascultători să îngreuia tiranul” (f. 451^r, col. 2, 4 Mac. 9; în orig.: χολέπτω; în *B*: **îngreuia**).

Metafora din original οὐρῶντα πρὸς τοῖχον, cu sensul de “cei de parte bărbătească, bărbați”, este tradusă de revizor ad litteram: “Iată eu voi surpa a lui Ierovoam pișind către părete” (f. 151^r, 3 Reg. 12, 24). La fel este tradusă această metaforă și în restul textului, de unde a trecut ca atare în ediția *Bibliei* de la 1688: “de voi lăsa dentru toate alc lui Naval până diminează pișind la părete”, “de va rămînea lui Naval până la lumina dimineții pișind la părete” (f. 128^v, 1 Reg. 25, 22, 34; în ms. 4389: *care se pișă la părete*, respectiv *den cîte se pișă la părete*), “și voi surpa pre Ierovoam pișind la părete” (f. 152^r, 3 Reg. 14, 10; în ms. 4389: *ce udă la părete*), “și lovi toată casa lui Vasá, și nu-i lăsă lui pișind la părete” (f. 153^r, 3 Reg. 16, 12; în ms. 4389: *ce pișă la părete*). Traduceri similare prin gerunziu ale unor participii grecești se întîlnesc frecvent în textul copiat în ms. 45. În majoritatea cazurilor, ele au fost menținute în ediția *Bibliei* de la 1688. De exemplu: “Rogu-mă, Doamne, alege altul, pu-tînd, carele vei trimite” (f. 28^v, Ieș. 4, 13, în *B*: *să poată*), “și dvoriia

²⁶ Cuvîntul se află în paranteze unghiulare roșii, fiind deci tradus de revizor, după ediția R. Daniel.

înaintea lui, și-l iubi pre el foarte, și-i fu lui rădicînd uneltele lui [marg.: *spătar*]" (f. 124^r, 1 Reg. 16, 21), "căce tu știi că nu este întru noi *știind lemne a tăia* în ce chip sidonenii" (f. 145^v, 3 Reg. 5, 6), "și aceștea *cîntînd și cîntătoare*" (f. 198^r, 1 Ezd. 2, 65, în *B: cîntăreși*), "pentru că *dășchizînd tulba* lui m-au chinuit" (f. 219^v, Iov 30, 11), "toți s-au abătut, împreună să ticăițiră, nu este *făcînd binele*" (f. 233^r, Ps. 52, 4), "Nu lăcuia în mijlocul casei mele *făcînd mîndrie, grăind strîmb* nu să îndrepta înaintea ochilor miei" (f. 242^v, Ps. 100, 9), "și premeniră mărirea lui întru asămănare de vițal *mîncînd iarbă*" (f. 243^v, Ps. 105, 21, în *B: ce mănîncă*), "*Întărînd ochii* lui gîndește îndărăpniciuni, și *mușcînd budzele* lui alege toate relele" (f. 256^r, Pild. 16, 30), "prindeți noao vulpi mici *stingînd viile*" (f. 265^r, Cînt. 2, 15, în *B: stricînd*), "izvor a grădinei, și fintîna apei vie, și *duduind* de la Livan" (f. 265^v, Cînt. 4, 15), "Și Domnul cu mine, ca un războinic *putînd*" (f. 317^r, Ier. 20, 11), "Nu este *rădicînd județul* tău spre duiios" (f. 301^r, Ier. 30, 11, în *B: cine să judece*), "rînduiți-vă asupra Vavilonului împregiur toți *încordînd arcul*, săgetați asupra ei" (f. 309^r, Ier. 50, 14), "și nu este altul *sprăjinind* împreună cu mine pentru acestea" (f. 344^r, Dan. 10, 21), "și Dumnedzău afară den mine nu este, și *mîntuind* nu este afară den mine" (f. 348^r, Os. 13, 5).

rădicări s.f. pl. (sens. neclar; în *Biblia*, București, 1968: "lucrători de corvoadă"). În frag. trad. de revizor: "Și l-au dat pre el Solomon întru boierii schitalelor [marg.: tătarilor], *preste rădicările* casei Iosif" (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24; în orig.: ἐπὶ ἄρσεις), "Acesta au clădit marginea întru *rădicările* [marg.: hotarăle] casei Efraim" (*ibidem*, în orig.: ἐν τοῖς ἄρσειν). În restul textului: "și vădzu Solomon copilașul că om a lucrurilor este, și-l puse pre el *preste rădicările* casei Iosif" (f. 149^v, 3 Reg. 11, 28; în orig.: ἐπὶ τὰς ἄρσεις; în *B: "preste greutățile"*; în ms. 4389: *ispravnic preste tot venitul*; în *Vulgata: praefectum super tributa universae*).

rocoșire s.f. "răscoală". În frag. trad. de revizor: "și era căpetenie *strînsorii* [marg.: *rocoșirei*]" (f. 149^v, 3 Reg. 11, 14; în orig.: σαρτρῆμματος). Glosarea aceasta, care aparține, după toate probabilitățile, primului revizor al traducerii, dovedește că el nu era munțean. După cum vom vedea imediat, cuvintele *rocoș*, *rocoși*, *rocoși-*

re, frecvente în copia din ms. 45, dar care nu se întâlnesc în textele muntenești din secolul al XVII-lea (vezi DLR)²⁷; au fost peste tot înlocuite de ultimii revizori ai traducerii lui Nicolae Spătarul, în ediția *Bibliei* de la 1688. Într-o altă glosare, care aparține probabil tot primului revizor, apare și verbul **rocoși**: “Și *vieleni* [marg. **rocoși**] Moav întru Israil, după ce muri Ahaav” (f. 157^v, 4 Reg. 1, 1; în orig.: ἠθέτησε; în *B*: *vieleni*). În restul textului: **rocoș** s.n. “răscoală; complot” (f. 72^r, Num. 26, 9; **rocoși** sg., în *B*: *împotrivire*; f. 137^v, 2 Reg. 15, 12, în *B*: *unire*; f. 164^r, 4 Reg. 14, 19, f. 164^v, 4 Reg. 15, 15, 30, în *B*: *rădicare*; f. 191^v, 2 Paral. 25, 27; **rocoși** sg., în *B*: *rădicare*), **rocoși** vb. IV “a (se) răzvrăți” (f. 7^v, Fac. 14, 4: “s-au **rocoșit**” [marg.: “s-au *lepădat*”], în *B*: s-au *semeșit*”; f. 72^r, Num. 26, 9, în *B*: *sta împotrivă*; f. 162^r, 4 Reg. 10, 9, f. 164^v, 4 Reg. 15, 30, f. 190^v, 2 Paral. 23, 13, în *B*: *rîdica*; f. 164^r, 4 Reg. 14, 19, în *B*: *scula*; f. 276^r, Is. 30, 33, în *B*: *vieleni*; f. 427^r, 1 Mac. 11, 43: [marg.: *depărta*], în *B*: *fieleni*; f. 433^v, 2 Mac. 4, 30, în *B*: *rîdica gîlceavă*; f. 67^r, Num. 14, 35; **răcoși**, în *B*: *fieleni*; f. 67^v, Num. 16, 3; **răcoși**, în *B*: *pune împotrivă*; f. 68^r, Num. 16, 19, f. 168^r, 4 Reg. 21, 24; **răcoși**, în *B*: *rîdica*; f. 109^v, Jud. 9 24; **răcoși**, în *B*: *vieleni*, 9, 31; **răcoși**, în *B*: *ocoli*), **rocoșire** s.f. (f. 132^v, 2 Reg. 4, 2, în *B*: *rădicare asupra*; f. 149^v, 3 Reg. 11, 23: “căpitenie de **răcoșiri**”, în *B*: “căpetenie celor *împotrivnici*”), **răcoșit** s.m. (f. 138^r, 2 Reg. 15, 31, în *B*: *jurat*). În toate locurile citate sînt traduse substantivele συστροφή, σούστρεμμα, ἐπισύστασις și ἐπίθεσις, și verbele ἀθετέω, ἐπισυστρέφω, στρέφω și συστρέφω. În ms. 4389, cuvintelor *rocoș*, *rocoși* (*răcoși*), *rocoșire*, *rocoșit* le corespund în toate locurile menționate, ca și în *Biblia* de la 1688, alți termeni: *a (se) lepăda*, *a (se) rădica asupra*, *rădicare*, *a (se) scorni*, *a (se) scula asupra*, *turburare*.

ruptură s.f. “bucată de țesătură; cîrپă”. În frag. trad. de revizor:

²⁷ Excepție face *Foletul novel*, calendarul alcătuit pentru Constantin Brîncoveanu), necitat în DLR, deși textul este inclus în bibliografia de referință a dicționarului), în care apar cuvintele *răcoși*, *rocoșire*, *rocoșitură* (și *răcoșitură*), *rocoșitor*. Noi am atribuit alcătuirea *Foletului novel* mitropolitului Teodosie Veștemeanul. Vezi N.A. Ursu, *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Românești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino* (II), în “Cronica”, XVII, 1982, nr. 33, p. 5, 8.

“Ia-ți șie vășmînt nou, ce nu era înțrat la apă, și rumpe pre el 12 **rupturi**, și vei da lui Ierovoam, și vei dzice lui: acestea dzice Domnul: “Ia-ți șie 10 **rumpturi**, a te îmbrăca pre tine” (f. 151^r, 3 Reg. 12, 24). În restul textului: “și să apucă Ahia de haina lui cea noauă ce era preste el și o rupse pre ea 12 **rupturi**. Și dzise Ierovoam: Ia ție 10 **rupturi**, căce acestea dzice Domnul” (f. 149^v, 3 Reg. 11, 30-31, în *B: rupturi*; în ms. 4389: *părți*). În ambele citate, în orig.: *ρήματα*. Cuvîntul apare și în următoarea glosare, probabil a revizorului: “urăsc pre el, ca o *cîrpă* [marg.: **ruptură**] a unii ce are pre sine” (f. 210^r, Est. 4, 16; în orig.: *ράκος*; în *B: cîrpă*; în ms. 4389: “mă scîrbesc de dînsul ca de niște *obielle spurcate*”).

șanț s.n. “palisadă”. În frag. trad. de revizor: “Și să adună acolo tot buzduganul Efraim, și clădi acolo Ierovoam **șanț**” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24). În restul textului: “Cetate mică [...], și o va încungiura pre ea, și va clădi preste ea **șanțuri mari**” (f. 264^r, Eccl. 9, 14), “și voi încungiura ca David preste tine, și voi pune pregiur tine **șanț**” (f. 275^r, Is. 29, 3), “cu piatra să vor prinde împregiur ca cu **șanț**” (f. 276^r, Is. 31, 9), “nice va pune preste ea scut, nice va împregiura pregiur însă **șanț**” (f. 278^r, Is. 37, 33), “și de acolo trăgîndu-să văpărste 750, au sosit la **șanț**” (f. 439^v, 2 Mac. 12, 17), “trecură ale neprietenilor **șanțuri**” (f. 448^v, col. 2, 4 Mac. 3). În toate locurile citate, în original: *χόραξ*, iar în *Biblie* a fost menținut cuvîntul *șanț*.

șezuturi s.n. pl. (sens neclar; în *Biblia*, București, 1968: “buboaie”). În frag. trad. de revizor: “și-i chinui pre ei, și-i lovi pre ei *la șezuturile lor*, pre Azot și hotarăle ei” (f. 119^r, 1 Reg. 5, 4; în orig.: *εις τὰς ἔδρας αὐτῶν*). La fel este tradus s.f. *ἔδρα* și în alte locuri din restul textului: “și au lovit pre ei oamenii cetății dentru mic până la mare, și i-au lovit pre ei *la șezuturile lor*, și au făcut ghetenii *șie șezuturi*” (f. 119^r, 1 Reg. 5, 9; în orig.: *εις τὰς ἔδρας αὐτῶν [...] ἑαυτοῖς ἔδρας*), “căce s-au făcut gilceavă de moarte întru toată cetatea grea foarte, dacă au înțrat săcriiul lui Dumnedzău Israil acolo. Și cei vii ce n-au murit s-au rănit *la șezuturi*, și s-au suit strigarea cetății în cer” (f. 119^r, 1 Reg. 5, 12; în orig.: *εις τὰς ἔδρας*), “Și dziseră: ce este a muncii să-i dăm ei? Și dziseră: după numărul domniilor celor striini de fel, 5 **șezuturi** de aur, căce greșală întru voi [...],

și 5 muște [marg.: șoareci] de aur, asămănare **șezuturilor voastre** și asămănare șoarecilor voștri celorla ce strică pământul” (f. 119^r, 1 Reg. 6, 4-5; în orig.: πέντε ἑδραὶς [...] τῶν ἑδρῶν ὑμῶν), “Și au pus săcriiul Domnului pre car [...], și șoarecii de aur, și asămănările **șezuturile lor**” (f. 119^r, 1 Reg. 6, 11; în orig.: τῶν ἑδρῶν αὐτῶν), “Și acestea-s **șezuturile** cele de aur care le au dat cei striini de fel a muncii Domnului” (f. 119^r, 1 Reg. 6, 17; în orig.: αἱ ἑδραὶ). În ediția *Bibliei* de la 1688, cuvîntul a fost menținut peste tot, sub forma *șazuturi*. În ms. 4389: “Și-i răni întru toate *șinuturile* lor, și-și făcură gheții *șazători* de piele” (1 Reg. 5, 9), iar în rest *șazuturi*.

tîmpî v. IV “a (se) toci; a slăbi, a (se) istovi”. În frag. trad. de revizor: “Și omul bătrîn, și ochii lui **tîmpîți** a vedea” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24). În restul textului: “și fu după ce au îmbătrînit Isaac, și să **tîmpiră** ochii lui a vedea” (f. 14^r, Fac. 27, 1, în *B*: “să **tîmpiră**”; în ms. 4389: “și *orbiră* ochii lui de vedere”), “și omul bătrîn a vedea, și **tîmpîia** ochii lui de bătrînețele lui” (f. 152^r, 3 Reg. 14, 4, în *B*: “și *sîmpîia* ochii lui”; în ms. 4389: “și ochii *i se întunecase*, de nu vedea”). În toate aceste trei locuri, în original: ἀμβλύνω. Cf și: “ochii tăi vor vedea **tîmpindu-să** [marg.: *orbindu-să*] la ele” (f. 90^v, Deut. 28, 32; în orig.: σφακελίζοντες; în *B*: *orbindu-se*; în ms. 4389: “ochii tăi îi vor vedea *scofîndu-i afară*”). Sursele citate în DLR par să indice faptul că, în secolul al XVII-lea, acest cuvînt era folosit mai ales în graiurile românești nordice.

7.6. Unele fapte relatate în fragmentele din 3 *Regi* 12, 24 și 16, 28, traduse de revizorul manuscrisului lui Nicolae Spătarul după ediția R. Daniel, sînt povestite și în alte locuri din 3 *Regi* (cf. 11, 11-43, 12, 1-24, 14, 1-31, 22, 41-50), precum și din 2 *Paralipomenon* (cf. 9, 31 – 11, 4). În aceste locuri, ca și în alte pasaje din textul revizuit al traducerii lui Nicolae Spătarul, apar unele sintagme sau chiar fraze întregi identice (ori aproape identice) cu cele corespunzătoare din fragmentele traduse de revizor. De exemplu:

În fragmentul tradus de revizor: “Și *au făcut* răul înaintea Domnului, și n-au mers întru calea lui David” (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24). În restul textului: “Și *au făcut* Rovoam răul înaintea Domnului, și-l rîvni pre el...” (f. 152^v, 3 Reg. 14, 22), “Și *făcu* răul înaintea Domnului,

și merge întru calea tătîne-său” (f. 153^r, 3 Reg. 15, 26), “Și au făcut Amvrî răul înaintea Domnului, și au făcut rău mai mult...” (f. 153^v, 3 Reg. 16, 25), “Și au făcut răul înaintea Domnului, și au mers întru calea lui Ahaav” (f. 157^r, 3 Reg. 22, 52), “Și făcu răul înaintea Domnului, însă nu ca tată-său” (f. 158^r, 4 Reg. 3, 2), “Și au făcut răul întru ochii Domnului, nu s-au ferit...” (f. 164^v, 4 Reg. 15, 28), “și făcu răul înaintea Domnului” (f. 189^v, 2 Paral. 21, 6), “căce au făcut fiii Iuda răul înaintea mea” (f. 291^v, Ier. 7, 28).

În fragmentul tradus de revizor: “și merge întru calea lui Asá, a tatălui lui, și nu s-au abătut de la ea, ca să facă cel drept înaintea Domnului” (f. 153^v, 3 Reg. 16, 28). În restul textului: “Și făcu Asá dreptul înaintea Domnului” (f. 152^v, 3 Reg. 15, 11), “Și au mers întru toată calea lui Asá, tătîne-său, nu s-au abătut de la ea, ca să facă cel drept întru ochii Domnului” (f. 157^r, 3 Reg. 22, 43), “Și făcu Ioas cel drept înaintea Domnului” (f. 163^r, 4 Reg. 12, 2), “Și făcu ce-i drept întru ochii Domnului” (f. 164^r, 4 Reg. 14, 3), “Și au făcut ce-i drept întru ochii Domnului” (f. 165^r, 4 Reg. 15, 34, 16, 2), “Și făcu Așá bunul și dreptul înaintea Domnului” (f. 187^r, 2 Paral. 14, 2), “Și au făcut Ioas ce-i drept înaintea Domnului” (f. 190^v, 2 Paral. 24, 2).

În fragmentul tradus de revizor: “Nu-s iată acestea scrise pre cartea cuvintelor dzilelor împărașilor Iuda?” (f. 153^r, 3 Reg. 16, 28). În restul textului: “și toate cîte au făcut, nu-s iată acestea scrise întru cartea cuvintelor dzilelor împărașilor Iudei?” (f. 152^v, 3 Reg. 14, 29), “și toate cîte au făcut, nu-s iată acestea scrise pre cártea cuvintelor dzilelor împărașilor Iuda?” (ibidem, 15, 7, cf. și f. 153^r, 3 Reg. 15, 31, 16, 5, 14), “nu-s iată acestea scrise pre cartea cuvintelor dzilelor împărașilor Israil?” (f. 162^v, 4 Reg. 10, 34, cf. și f. 163^v, 4 Reg. 12, 19, 13, 8, 12, f. 164^r, 4 Reg. 14, 15, 18, 28, f. 164^v, 4 Reg. 15, 6, 15, 21, 26, f. 165^r, 4 Reg. 15, 36, 16, 19, f. 167^v, 4 Reg. 20, 20, f. 168^r, 4 Reg. 21, 25, f. 169^r, 4 Reg. 23, 28, f. 191^v, 2 Paral. 25, 26).

În fragmentul tradus de revizor: “Și adormi Iosafat cu părinții lui, și să astrucă cu părinții lui în cetatea David. Și împărăși Ioram, fiul lui, pentru însul” (f. 153^v, 3 Reg. 16, 28). În restul textului: “Și adormi Rovoam cu părinții lui, și să astrucă cu părinții lui în cetatea David” (f. 164^r, 3 Reg. 14, 31), “Și adormi Avú împreună cu părinții lui [...], și să astrucă cu părinții lui în cetatea David. Și împărăștește

Asá, fiul lui, pentru însul” (ibidem, 15, 8), “Și adormi loatam cu părinții lui, și să îngropă cu părinții lui întru cetatea lui David, tăfinesău. Și împărăți Aház, ficiorul lui, pentru însul” (f. 165^r, 4 Reg. 15, 38), “Și adormi Ahaz cu părinții lui, și să astrucă cu părinții lui în cetatea lui David. Și împărăți Ezechía, ficiorul lui, pentru însul” (f. 165^r, 4 Reg. 16, 20), “Și adormi Ezechía cu părinții lui, și să îngropă în cetatea lui David. Și împărăți Manasf, fiul lui, pentru însul” (f. 167^r, 4 Reg. 20, 21), “Și muri Rovoam cu părinții lui, și să îngropă în cetatea David. Și împărăți Avia, fiul lui, pentru însul” (f. 186^v, 2 Paral. 12, 16).

7.7. Din datele prezentate în paragrafele de mai sus (7.-7.6.) se desprind, cu suficientă claritate, două concluzii. Prima se referă la caracterul reviziei traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul pe care o reflectă copia aflată în ms. 45. Deși nu avem manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul, pentru a-l compara cu textul copiat în ms. 45, cvasiidentitatea limbii fragmentelor traduse de revizor cu limba textului revizuit de el poate constitui un indiciu că, revizuind și transcriind manuscrisul lui Nicolae Spătarul, revizorul a operat modificări în textul acestuia. Firește, nu putem determina amploarea intervenției revizorului în manuscrisul lui Nicolae Spătarul, dar faptul că, în procesul reviziei, traducerea lui Nicolae Spătarul a suferit modificări *se simte* la lectura paralelă a fragmentelor traduse de revizor și a textului revizuit de el, a căror limbă este cvasiidentică. Este posibil ca revizorul să-și fi însușit din textul lui Nicolae Spătarul modalitatea traducerii literale și o serie de particularități lingvistice. Această influență exercitată asupra lui de textul pe care îl revizua nu putea merge însă pînă la identificarea limbii sale cu cea a lui Nicolae Spătarul. Cvasiidentitatea limbii fragmentelor traduse de revizor cu limba textului revizuit de el se poate datora mai curînd faptului că, revizuind și transcriind manuscrisul lui Nicolae Spătarul, revizorul a trecut traducerea acestuia și sub aspect stilistic prin condeiul său.

A doua concluzie privește originea locală a revizorului. Am văzut mai sus că în fragmentele traduse de revizor și în indicațiile marginale adăugate de el traducerii lui Nicolae Spătarul apar o serie de particularități ale graiurilor românești nordice (folosirea africatelor ȝ,

dz, în locul fricativelor j, z, procliza articolului hotărît *ii* sau *îi* al genitiv-dativului unor nume proprii feminine, folosirea termenilor regionali *aleș*, *farmac*, *rocoșire* și, eventual, *tîmpi*). Posibilitatea ca asemenea particularități ale graiurilor românești nordice să fi fost însușite de către un revizor muntean din textul moldovenesc al lui Nicolae Spătarul ni se pare exclusă. Dacă ar fi fost muntean sau oltean, primul revizor al manuscrisului autograf al lui Nicolae Spătarul nu numai că nu ar fi folosit în fragmentele traduse de el elemente specifice graiurilor românești nordice, ci, în mod firesc, ar fi eliminat elementele respective și din textul pe care, revizuiindu-l, îl transcria. În măsură mai mare sau mai mică, astfel de modificări operau în textele vremii, conștient ori inconștient, chiar și copiiștii obișnuiți. Or, după cum vom demonstra și în continuare, textul rezultat din prima revizie a traducerii lui Nicolae Spătarul, pe care îl avem în copia munteană din ms. 45, abundă în particularități ale graiurilor românești nordice, îndeosebi moldovenești, care au fost eliminate abia la a doua revizie a traducerii, de data aceasta făcută de munteni, cu prilejul editării ei în *Biblia* de la 1688.

8. Deși la prima vedere traducerea *Vechiului Testament* aflată în copia din ms. 45 pare a fi un text muntelesc, datorită frecvenței în el a unor particularități fonetice specifice graiurilor dacoromânești sudice, introduse – credem noi – de copistul muntean, acest text păstrează în fond, destul de pronunțat, caracterul lingvistic moldovenesc al traducerii și, potrivit opiniei noastre exprimate mai sus, al primei sale revizii. La concluzii similare a ajuns și Felicia Șerban, pe baza analizei limbii unui fragment din ms. 45, comparat cu textul corespunzător din *Biblia* de la 1688²⁸: “Traducerea inițială – conchide Felicia Șerban –, conservată ca fond de ms. 45, are un lexic de proveniență nordică, probabil moldovenească, asupra căruia s-au făcut modificări în cursul reviziei, în sensul substituirii acestor regionalisme prin cuvinte de circulație mai largă sau prin elemente lexicale sudice, în special muntenești. Întrucît revizia nu a operat consecvent aceste

²⁸ Vezi *Cuvinte regionale în primele traduceri românești ale Cîntării cîntărilor*, în “Cercetări de lingvistică”, XXX, 1985, nr. 1, p. 43-49.

modificări, rezultatul este un amestec de graiuri. Aspectul fonetic a fost supus transformărilor mai mult decît cel lexical: varianta din ms. 45 are o puternică amprentă muntenească sub raport fonetic, dar conservă lexiconul moldovenesc. Forma tipărită în 1688 încearcă să elimine moldovenismele din vocabular, în schimb, în ceea ce privește particularitățile fonetice, introduce, la fel de inconsecvent, forme moldovenești²⁹. Spre a lămuri și mai bine problema aceasta, a caracterului dacoromânesc nordic al limbii textului rezultat din prima revizie a traducerii lui Nicolae Spătarul, prezentăm în continuare o serie de particularități fonetice, morfologice și lexicale ale graiurilor dacoromânești nordice (îndeosebi moldovenești) aflate în ms. 45. Pentru informații de ansamblu privitoare la caracterul regional nordic al particularităților lingvistice respective trimitem la TDRG și DLR, precum și la comentariile lui Ion Gheție din lucrarea *Bază dialectală a limbii române literare*, București, 1975.

8.1. Particularitățile fonetice care atestă faptul că textul *Vechiului Testament* după care s-a executat de către un muntean copia aflată în ms. 45 era moldovenesc sînt numeroase. Economia studiului de față nu ne permite să le prezentăm pe toate. Ne rezumăm la cîteva exemple, care ni se par mai semnificative.

8.1.1. Persoana a 3-a sg. și pl. a conjunctivului prezent al verbului *adăpa* are în ms. 45 forma *să adepē*, specifică graiului moldovenesc de nord (cf. f. 3^f, Fac. 2, 10, f. 27^v, Ieș. 2, 16, f. 320^v, Iez. 17, 7, f. 445^f, col. 1,3 Mac., în *B*: *să adape*).

8.1.2. Cuvintele *praf*, *vișor*, *vîrîf*, *zăduf* au în ms. 45 atît forme cu *h*, etimologic (cf. *prah*, f. 31^f, Ieș. 9, 9, f. 90^f, Deut. 28, 24, f. 161^v, 4 Reg. 9, 17, f. 218^f, Iov 21, 18, f. 379^v, Epist. Ier. 14, f. 442^v, col. 2,3 Mac., f. 444^v, col. 1, 3 Mac., în *B*: *prah*; f. 82^v, Deut. 9, 21, f. 224^f, Ps. 1, 4, f. 446^f, col. 1, 3 Mac., în *B*: *praf*; *prăhos*, f. 354^v, Mîh. 4, 8, în *B*: *prăhos*; *vihor*, f. 236^f, Ps. 68, 3, f. 402^f, Sir. 16, 22, în *B*: *vihor*; f. 232^v, Ps. 49, 4, f. 239^f, Ps. 80, 6, f. 239^v, Ps. 82, 14, f. 244^f, Ps. 106, 25, f. 391^f. Înțel. 5, 15, în *B*: *vișor*; *zăduh*, f. 5^v, Fac. 8, 22, f. 408^v, Sir. 34, 18, în *B*: *zăduh*; f. 381^f, Cînt. 3 tin. 36, în *B*: *zăduf*), cît

²⁹ *Ibidem*, p. 47.

și forme cu *v*, specifice graiurilor dacoromânești nordice³⁰ (cf. *prav*, f. 82^v, Deut. 9, 21, f. 161^v, 9, 17, f. 265^r, Cînt. 3, 6, f. 325^v, Iez. 26, 10, f. 338^v, Dan. 2, 35, f. 355^v, Naum 1, 3, în *B*: *praf*; f. 268^r, Is. 5, 24, f. 271^v, Is. 17, 13, în *B*: *prah*; f. 275^r, Is. 29, 5, în *B*: *pulbere*; *vi-vor*, f. 233^v, Ps. 54, 8, f. 236^r, Ps. 68, 19, f. 254^r, Pild. 10, 26, f. 391^r, Întel. 5, 23, f. 412^r, Sir. 43, 20, f. 414^r, Sir. 48, 12, în *B*: *vifor*; f. 244^r, Ps. 106, 29, în *B*: *vihor*; *vîrv*, f. 67^r, Num. 14, 40, f. 71^v, Num. 23, 9, f. 131^v, 2 Reg. 2, 25, f. 371^r, Iudit. 5, 1, în *B*: *vîrf*; *zăduv*, f. 132^v, 2 Reg. 4, 5, în *B*: *zăduf*). Formele cu *f*, datorate probabil copistului muntean, sînt mai rare în ms. 45 (cf. *praf*; f. 379^v, Epist. Ier. 10, în *B*: *praf*; *vifor*, f. 408^r, Sir. 33, 2, în *B*: *furtună*; f. 414^r, Sir. 48, 9, în *B*: *vi-for*; *zăduf*, f. 17^r, Fac. 31, 40, f. 415^v, Susana 15, în *B*: *zăduh*; *zădu-fos*, f. 353^v, Iona 4, 9, în *B*: *zăduhos*).

8.1.3. Alături de forma *nor*, frecventă (cf., de exemplu, f. 38^v, Ieș. 24, 16, 18, f. 42^v, Ieș. 33, 10, f. 46, Ieș. 40, 31, f. 205^r, Neem. 9, 19, f. 222^r, Iov 37, 11, 38, 1, f. 256^r, Pild. 16, 16, f. 259^r, Pild. 25, 24, f. 281^r, Is. 45, 8, f. 286^r, Is. 60, 8, f. 290^r, Ier. 4, 13, f. 317^r, Iez. 10, 3, 4, f. 327^v, Iez. 30, 18, f. 355^v, Naum 1, 3, f. 358^r, Sof. 1, 16, f. 360^r, Zah. 2, 13, f. 401^v, Sir. 13, 26, f. 432^r, 2 Mac. 2, 8), în ms. 45 apare sporadic și forma *nuăr*, care se întîlnește la Varlaam, Dosoftei și D. Cantemir, precum și în alte scrieri moldovenești din secolul al XVII-lea (cf. f. 5^v, Fac. 9, 14, f. 33^v, Ieș. 13, 21, 22, f. 34^r, Ieș. 14, 19, în *B*: *noor*; f. 5^v, Fac. 9, 14, f. 34^r, Ieș. 14, 24, f. 36^r, Ieș. 9, 13, f. 36^v, Ieș. 19, 16, f. 42^v, Ieș. 33, 9, f. 46^r, Ieș. 40, 3, f. 46^v, Ieș. 40, 33, 35, f. 147^r, 3 Reg. 8, 10, 11, f. 205^r, Neem. 9, 12, f. 222^r, Iov 37, 22, f. 218^r, Iov 22, 14, f. 312^v, Plîng. 3, 43, în *B*: *nor*; *nuăra*, f. 5^v, Fac. 9, 14, în *B*: *noora*).

8.1.4. Frecventă în ms. 45 este forma *miera*, specifică graiurilor dacoromânești nordice³¹ (cf. f. 23^v, Fac. 43, 33, f. 59^r, Lev. 26, 32, f. 290^r, Ier. 4, 9, f. 339^v, Dan. 3, 25, în *B*: *mira*). Forma *mira*, datorată desigur copistului, este rară (cf. f. 442^v, col. 1, 3 Mac., în *B*: *mira*).

8.1.5. Formele cu propagarea lui *n*, *genunchi*, *mănunchi*, speci-

³⁰ Vezi și I. Gheție, *op. cit.*, p. 156-157.

³¹ *Ibidem*, p. 105.

fițe graiurilor dacoromânești nordice³², apar relativ des în ms. 45 (cf. *genunchi*, f. 26^f, Fac. 48, 12, f. 108^f, Jud. 7, 6, în *B*: *genunchi*; f. 90^v, Deut. 28, 35, f. 154^v, 3 Reg. 18, 42, f. 159^f, 4 Reg. 4, 20, f. 443^f, col. 1, 3 Mac., în *B*: *genuchi*; *mănunchi*, f. 32^v, Ieș. 12, 22, în *B*: *munuchi*; cf. și *munuchi*, f. 106^f, Jud. 3, 22, în *B*: *munuchi*). Frecvență este însă și forma *genuchi*, datorată desigur copistului muntean al textului (cf. f. 108^f, Jud. 7, 5, f. 148^f, 3 Reg. 8, 54, f. 155^f, 3 Reg. 19, 18, în *B*: *genuchi*; f. 157^v, 4, Reg. 1, 13, f. 244^v, Ps. 108, 23, f. 405^v, Sir. 25, 26, f. 445^v, col. 2, 3 Mac., f. 452^f, col. 1, 4 Mac. 11, în *B*: *genuchi*).

8.1.6. Adverbul *înăuntru* și adverbul (și adjectivul) *dinăuntru* au în ms. 45 aproape numai forme cu *ă* – *u* (în hiat) > *o*: *în lontru(l)*, *den lontru(l)*, specifice atunci graiurilor dacoromânești nordice³³ (cf., de exemplu, *în lontru(l)*, f. 4^v, Fac. 6, 4, 21, f. 5^f, Fac. 7, 16, f. 10^f, Fac. 19, 33, f. 15^v, Fac. 29, 23, f. 21^f, Fac. 39, 14, f. 24^f, Fac. 44, 14, f. 25^v, Fac. 47, 14, f. 27^v, Ieș. 2, 3, f. 28^f, Ieș. 3, 18, f. 29^f, Ieș. 5, 15, 23, f. 31^v, Ieș. 10, 1, 13, f. 33^f, Ieș. 13, 5, f. 35^f, Ieș. 16, 33, f. 37^v, Ieș. 21, 34, f. 38^f, Ieș. 23, 19, f. 39^f, Ieș. 25, 16, f. 40^v, Ieș. 28, 26, f. 46^f, Ieș. 40, 5; *den lontro(l)*, f. 4^v, Fac. 6, 14, f. 146^f, 3 Reg. 6, 14, f. 316^v, Iez. 8, 3, f. 333^f, Iez. 40, 45, f. 335^v, Iez. 45, 19, f. 420^v, 1 Mac. 4, 48, f. 425^f, 1 Mac. 9, 54, f. 441^v, 2 Mac. 14, 43, f. 454^v, col. 1, 4 Mac. 18; în *B*, peste tot: *în lăuntru*, respectiv *den lăuntru*, forme care în ms. 45 apar cu totul sporadic: cf. *den lăuntru*, f. 190^v, 2 Paral. 23, 20).

8.1.7. Cuvîntul *preot* are în ms. 45 aproape numai forma *preut*, specifică atunci graiurilor dacoromânești nordice³⁴ (cf., de exemplu, f. 36^v, Ieș. 19, 22, f. 51^f, Lev. 12, 7, f. 53^f, Lev. 14, 36, 37, f. 56^f, Lev. 21, 9, f. 56^v, Lev. 22, 12, f. 59^v, Lev. 27, 12, f. 113^v, Jud. 18, 4, f. 186^f, 2 Paral. 11, 14, f. 245^f, Ps. 109, 5, f. 296^v, Ier. 20, 1, în *B*: *preot*). Forma cu *o*, datorată desigur copistului muntean, este rară (cf., de exemplu, *preoțască*, f. 46^v, Lev. titlu, f. 385^f, 2 Ezd. 4, 54; *preoțf*, f. 386^f, 2 Ezd. 5, 61).

³² *Ibidem*, p. 136.

³³ *Ibidem*, p. 119.

³⁴ *Ibidem*, p. 116-117.

8.1.8. Alături de forma *făină*, datorată probabil copistului muntean al textului (cf., de exemplu, f. 46^v, Lev. 2, 4, f. 52^v, Lev. 14, 21, f. 64^r, Num. 8, 9, f. 67^r, Num. 15, 4, f. 319^r, Iez. 16, 19, f. 336^r, Iez. 46, 15, f. 347^r, Os. 8, 7, f. 408^v, Sir. 35, 2, f. 410^r, Sir. 38, 11), în ms. 45 apare des și forma *făinină*, care în secolul al XVII-lea era frecventă în textele moldovenești (cf., de exemplu, f. 9^r, Fac. 18, 6, f. 40^v, Ieș. 29, 2, f. 46^v, Lev. 2, 1, f. 48^r, Lev. 5, 11, f. 48^v, Lev. 6, 15, 20, f. 49^v, Lev. 9, 4, f. 52^v, Lev. 14, 10, f. 63^v, Num. 7, 25, f. 67^r, Num. 15, 6, 9, f. 73^v, Num. 28, 5, f. 107^v, Jud. 6, 19, f. 145^r, 3 Reg. 4, 23, f. 160^v, 4 Reg. 7, 18, f. 175^v, 1 Paral. 12, 40, f. 179^v, 1 Paral. 23, 29, f. 266^v, Is. 1, 13, în *B*: *făină*).

8.1.9. Dintre numeroasele cuvinte care prezintă, în ms. 45, fenomenul trecerii lui *e* medial aton la *i*, menționăm doar pe *fīcior*, deoarece aproape numai cu această formă apare cuvântul aici, ca și în textele moldovenești din secolul al XVII-lea³⁵ (cf., de exemplu, f. 3^v, Fac. 3, 16, f. 4^r, Fac. 5, 4, f. 4^v, Fac. 6, 10, 18, f. 5^v, Fac. 9, 1, f. 15^r, Fac. 29, 5, f. 16^r, Fac. 30, 35, f. 19^r, Fac. 35, 24, 25, 26, 36, 12, f. 25^r, Fac. 46, 18, 19, 20, 26, f. 27^v, Ieș. 2, 23, f. 31^v, Ieș. 10, 9, f. 141^r, 2 Reg. 21, 8, f. 168^r, 4 Reg. 22, 3, în *B*: *fēcior*). Forma *fēcior*, datorată desigur copistului muntean, apare sporadic în ms. 45 (cf. f. 38^r, Ieș. 23, 12, f. 61^v, Num. 4, 16).

8.1.10. O particularitate fonetică (sau numai grafică!) frecvent întâlnită în ms. 45 este lungimea vocalelor *a* și *i* accentuate, marcată grafic prin dublarea literelor respective. De exemplu, “milă și dreptaate” (f. 12^v, Fac. 24, 49), “de cătră fața lor” (f. 78^v, Deut. 2, 21), “ție voi da pământul Hanaan, funiire moștenirii voastre” (f. 176^v, 1 Paral. 16, 18, cf. și f. 243^r, Ps. 104, 11, f. 336^v, Iez. 47, f. 358^r, Sof. 2, 5, 7, f. 362^v, Zah. 11, 7, 14), *maare* s.f. (f. 65^v, Num. 11, 31, f. 77^v, Deut. 1, 7, f. 101^r, Iosua 18, 12, f. 134^r, 2 Reg. 8, 8, f. 177^r, 1 Paral. 16, 32, f. 177^v, 1 Paral. 18, 8, f. 205^r, Neem. 9, 11, f. 260^v, Pild. 30, 19, f. 271^v, Is. 16, 8, f. 273^r, Is. 23, 2, f. 280^r, Is. 42, 10, 43, 16, f. 283^r, Is. 51, 10, f. 359^v, Ag. 2, 22, f. 402^v, Sir. 18, 9, f. 405^r, Sir. 24, 29, 33, f. 411^r, Sir. 40, 13, f. 412^v, Sir. 44, 24, f. 246^v, 1 Mac. 11, 8, f. 430^r, 1 Mac. 15, 11), “arină măriilor” (f. 397^v, Sir.

³⁵ *Ibidem*, p. 105-107.

1, 2) “prăpastie *maare* foarte” (f. 363^v, Zah. 14, 4), “carele era cu *miine*” (f. 18^v, Fac. 35, 3), “și să *moșteniiră* pre el” (f. 25^v, Fac. 47, 27), *moșteniire* s.f. (f. 16^v, Fac. 31, 14, f. 34^v, Ieș. 15, 17, f. 58^r, Lev. 25, 24, f. 69^r, Num. 18, 20, f. 77^r, Num. 35, 8, f. 77^v, Num. 36, 3, 4, 8, f. 101^v, Iosua 19, 10, f. 243^r, Ps. 104, 11), *pomeniire* (f. 47^r, Lev. 2, 16), “piei de berbece *rușiite*” (f. 43^v, Ieș. 35, 22), “slugii *saale*” (f. 12^v, Fac. 24, 44), *saare* s.f. (f. 198^r; 1 Ezd. 4, 14, f. 199^v, 1 Ezd. 6, 9), “*sorșiite* cetăți” (f. 102^r, Iosua 21, 4, 5, 6, 7), “apă de *stropiire*” (f. 69^r, Num. 19, 9), “abur *supșiire*” (f. 155^r, 3 Reg. 19, 12), “decinde de *vaale*” (f. 131^r, 1 Reg. 31, 7). În *Biblia* de la 1688, acestor fonetisme (sau grafii) le corespund fonetismele (grafiile) obișnuite. Bineînțeles, în numeroase alte locuri din ms. 45 cuvintele menționate sînt scrise fără dublarea literelor respective, așa cum apar și în *Biblie*. Am întîlnit totuși un caz în care formei obișnuite din ms. 45 îi corespunde în *Biblie* grafia cu dublarea literei respective: “și iată un berbece prins într-un *sad* savec de coarne” (f. 11^r, Fac. 22, 13, în *B: saad*), care a putut fi preluată de tipograf din manuscrisul după care culegea (adică manuscrisul după care se efectuase în prealabil copia din ms. 45):

Lungimea vocalelor *a* și *i* accentuate (marcată grafic prin dublarea literelor respective) era o particularitate a scrisului lui Nicolae Spătarul. Scurtele fragmente autografe în limba română păstrate de la el, care abia întrunesc o pagină dactilografiată standard, conțin patru asemenea fonetisme (sau grafii): două în *Tatăl nostru* și în *Crezul* din manuscrisul Oxford (*faacă-să, lumiină*)³⁶ și două în pagina din manuscrisul de la Cluj-Napoca (*măriire, miine*)³⁷. Această particularitate se întîlnește și în alte texte moldovenești ale epocii. De exemplu, în copia cronicii lui Gr. Ureche – Simion Dascălul din ms. 169 de la BAR apar în mod curent grafiile *bunătaate* (f. 55^v), *cetaate* (f.

³⁶ Vezi fotocopia aflată la BAR, cota F ms. 129, p. 1 și 2, parțial publicată de Al. Mareș, *În legătură cu o traducere românească a lui Nicolae Milescu*, în “Limba română”, XXVIII, 1979, nr. 3, p. 262, precum și comentariile lui L. Onu, în Herodot, *Istoriile...*, București, 1984, p. 634, care crede că “fenomenul își are originea, probabil, în stilul cîntat al textului”. Dar, cum se știe, *Crezul* nu se cîntă, ci se rostește.

³⁷ Vezi fotocopia textului la Al. Mareș, *art. cit.*, p. 262.

11^v, 17^f, 24^f, 26^f, 27^v, 30^f, 31^v, 32^f, 37^f, 37^v, 41^v, 42^v, 46^f, 46^v, 48^f, 50^f, 50^v, 55^f, 85^f), *creștinătaate* (f. 56^v, 70^v), *desfătaate* (f. 9^v, 10^v), *direptaate* (f. 6^v, 12^v, 31^f), *giumătaate* (f. 10^v, 75^f), *strîmbătaate* (f. 20^v, 34^f, 52^f, 55^v, 61^v) și altele. B.P. Hasdeu, în *Cuvente den bătrîni*, tom I, București, 1878, p. 417, semnaleză prezența acestei particularități fonetice (sau grafice) în cîteva documente muntenești din secolul al XVI-lea. Se pare că și primul revizor al traducerii lui Nicolae Spătarul avea în scrisul său această particularitate, de vreme ce a folosit (ori a preluat din autograful acestuia) în textul revizuit și transcris de el grafii ca cele menționate mai sus.

8.1.11. O altă particularitate fonetică a ms. 45, care, probabil, își are originea în textul autograf al lui Nicolae Spătarul, o constituie apariția sporadică a formelor de gen.-dat. *caruia*, *căriia* (*carie*) ale pronumelui relativ *care*: “și lemn roditor făcînd roadă, *caruia* sămînța lui întru înslul” (f. 2^v, Fac. 1, 11, în B: *căruia*), “iară limba *cariia* vor sluji voi giudeca-o eu” (f. 8^f, Fac. 15, 14, în B: *căriia*), “și iată scară întărită în pămînt, *carie* capul ajungea în ceriu” (f. 15^f, Fac. 28, 12, în B: *căria*), “zidindu-să ca o cetate, *cariia* partea ei depreună” (f. 247^v, Ps. 121, 2, în B: *căriia*), “și cela ce-i dator” (f. 273^v, Is. 24, 2, în B: *datornicul*), “a unii cetăți tari ce s-au luat, *carie* îndată de față îi căderea” (f. 275^v, Is. 30, 13, în B: *căriia*). În textul *Crezului* din manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul apare aceeași formă: “și iară va veni cu mărire ca să giudece pre cei vii și pre cei morți, *caruia* împărăție nu are săvîrșit”³⁸.

8.2. Dintre particularitățile morfologice specifice graiurilor dacoromânești nordice aflate în copia din ms. 45 cităm doar două exemple.

8.2.1. Forma de plural *mînule* (cf. f. 5^v, Fac. 9, 2, f. 8^v, Fac. 16, 12, f. 12^v, Fac. 24, 47, f. 14^f, Fac. 27, 22, f. 20^f, Fac. 37, 20, f. 40^v, Ieș. 29, 10, f. 49^v, Lev. 8, 26, f. 74^v, Num. 31, 6, în B: *mînile*; f. 12^f, Fac. 24, 30, f. 14^f, Fac. 27, 17, 23, f. 23^v, Fac. 43, 22, f. 63^f, Num. 6, 19, f. 73^f, Num. 27, 33, f. 47^f, Lev. 3; 2, în B: *mînile*; f. 18^v, Fac. 35, 4, f. 41^f, Ieș. 29, 24, în B: *mîinile*)³⁹. Cf. și *mînele* (f. 17^f, Fac. 31, 42,

³⁸ Vezi fotocopia textului la Al. Mareș, *art. cit.*, p. 261

³⁹ Vezi și I. Gheție, *op. cit.*, p. 158-159.

în *B: mîinele*; f. 31^f, Ieș. 9, 8, în *B: mînile*, *mîinele* (f. 8⁶, Fac. 16, 6, 9, f. 9^v, Fac. 19, 10, f. 141^f, Fac. 27, 22, f. 91^v, Deut. 31, 14, f. 93^f, Deut. 33, 7, în *B: mînile*; f. 41^f, Ieș. 29, 24, în *B: mîinele*; f. 26^f, Fac. 48, 14, f. 40^v, Ieș. 29, 10, f. 73^f, Num. 27, 18, f. 81^v, Deut. 7, 24, în *B: mînile*), *mîinile* (f. 31^v, Ieș. 9, 29, f. 49^v, Lev. 8, 26, f. 81^v, Deut. 7, 2, f. 158^v, 4 Reg. 3, 13, în *B: mînile*; f. 81^v, Deut. 7, 23, f. 85^v, Deut. 16, 15, în *B: mîinile*).

8.2.2. Formele *tus* și *tute* adj.pl. "toți, toate", în numerale colective: "și *tustrei* fămeile" (f. 5^f, Fac. 7, 13, în *B: cîte trele*), "*tustrei* împărații" (f. 158^v, 4 Reg. 3, 13, în *B: cîte 3*), cf. și *cîte trele*: "și pre dedesupt lumină împrejur la *cîte trele*" (f. 333^v, Iez. 41, 16, în *B: cîte trei*; "și cădzură acolo *tute 7* [marg.: *cîte*] într-un loc" (f. 141^f, 2 Reg. 21, 9, în *B: cîte șapte*).

În limba veche, forma *tute* (în numerale colective) apare frecvent în scrierile lui Dosoftei (vezi, de exemplu, ediția *Opere I: Versuri*, București, 1978, p. 345, 347, 348, 368, 380, *Parimiile preste an*, Iași, 1683, f. 29^f, prima paginație, f. 30^f, 108^v, a doua paginație, f. 19^v, a treia paginație, și cronograful tradus de el în exilul polon de după anul 1686, aflat în ms. 3456 de la BAR, f. 58^v, 60^f, 111^f, 173^f, 355^v), precum și în alte texte moldovenesti și ardelenesti (vezi, de exemplu, traducerea cronografului lui Kigalas atribuită lui Pătrașco Danovici, în ms. 3517 de la BAR, f. 66^v, 87^f; 89^v, 142^v, 169^v, și traducerea lui Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, ediție de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, 1964, p. 104; pentru alte atestări, vezi și DLR).

8.3. Prezentăm în două liste lexicul regional (dacoromânesc nordic, în special moldovenesc) aflat în ms. 45. Prima listă cuprinde cuvinte care au fost înlocuite peste tot de ultimii revizori ai textului, în ediția *Bibliei* de la 1688, iar lista a doua cuvinte care, de obicei înlocuite în ediția *Bibliei*, se mai întâlnesc sporadic în acest text. În prima listă am inclus și unele neologisme de proveniență greacă, latină ori slavonă, iar în lista a doua și cuvintele care au fost înlocuite în *Biblie* cu variantele lor fonetice specific muntenești (de exemplu, *hadîm* pentru *hadîmb*, *jaf* pentru *jac*, *suruman* pentru *sărăiman* și altele).

Caracterul regional moldovenesc sau dacoromânesc nordic al cuvintelor respective, în acea perioadă, a fost determinat pe baza informațiilor oferite de TDRG și DLR, de lucrarea citată a lui I. Gheție și de *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, 1987, elaborat de Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon.

8.3.1. Cuvinte aflate în copia din ms. 45, care au fost peste tot înlocuite în ediția *Bibliei* de la 1688:

ai s.m. (f. 65^r, Num. 11, 5: [marg.: *usturoi*], în *B*: *usturoi*);

apreg adj., adv. (f. 402^r, Sir. 16, 12: **apreg** [marg.: *năsîlnic la grumazî*], în *B*: *tare în cerbice*; f. 407^r, Sir. 30, 8: “[copilul] alege-să *ticălos* [marg.: **apreg**]”, în *B*: *obraznec*);

argea s.f. (f. 120^v, 1 Reg. 9, 25: *cerdac* [marg.: **argea**], în *B*: *foisor*; f. 138^v, 2 Reg. 16, 22, în *B*: *foisor*; f. 167^r, 4 Reg. 19, 26: “*pajeste a argele*”, în *B*: “*pajiște de case*”; f. 389^r, 2 Ezd. 9, 5: “*argeaoa bisericii* [marg.: *lărgimea*]”, în *B*: *curtea*; f. 389^v, 2 Ezd. 9, 38, 41, în *B*: *lărgime*);

arină s.f. (f. 15^r, Fac. 28, 14, f. 108^r, Jud. 7, 12, f. 122^r, 1 Reg. 13, 5, f. 138^v, 2 Reg. 17, 11, f. 145^r, 3 Reg. 4, 20, f. 259^v, Pild. 23, 3, f. 269^v, Is. 10, 22, f. 282^r, Is. 48, 19, f. 290^v, Ier. 5, 22, f. 307^v, Ier. 46, 22, f. 370^v, Iudit. 2, 14, f. 391^v, Înțel. 7, 10, f. 397^v, Sir. 1, 2, f. 402^v, Sir. 18, 9, f. 404^r, Sir. 22, 16, în *B*: *năsîp*; f. 27^v, Ieș. 2, 12: **arină** [marg.: *năsîp*], în *B*: *năsîp*; f. 380^v, Cînt. 3 tin. 9: **arină** [marg.: *năsîp*], în *B*: *năsîp*), **arinos** adj. (f. 404^r, Sir. 22, 18, f. 405^v, Sir. 25, 22, în *B*: *năsîpos*). Cf. și **năsîp** s.n. (f. 7^v, Fac. 13, 16, f. 11^v, Fac. 22, 17, f. 17^v, Fac. 32, 12, f. 22^r, Fac. 41, 49, f. 214^r, Iov 6, 3, f. 294^v, Ier. 15, 8, f. 345^r, Os. 1, 10, f. 356^v, Avac. 1, 9, f. 378^v, Bar. 5, 6, în *B*: *năsîp*);

arșită s.f. (f. 220^r, Iov 30, 30: **arșită** [marg.: *arsură*], în *B*: *arsură*; f. 259^r, Pild. 25, 13, f. 372^v, Iudit. 8, 3, f. 403^r, Sir. 18, 16, în *B*: *zăduf*; f. 412^r, Sir. 43, 3, în *B*: *prîpec*; f. 271^v, Is. 18, 4, f. 304^r, Ier. 36, 30, f. 309^v, Ier. 51, 1: **arșită**, în *B*: *arsură*; f. 378^r, Bar. 2, 19: **arșită** [marg.: *arsură*], în *B*: *arsură*);

asin s.m. “*catîr*” (f. 154^r, 3 Reg. 18, 5, f. 175^v, 1 Paral. 12, 40, f. 185^v, 2 Paral. 9, 24, în *B*: *mușcoi*). În orig.: ἄμιονος. Același cuvînt grecesc este tradus și prin **mușcoi** (f. 7^r, Fac. 12, 16, f. 24^v, Fac. 45,

23, în *B: mușcoi*; f. 288^f, Is. 66, 20, în *B: mușcoi* și *catîr* (f. 229^f, Ps. 31, 11, în *B: mușcoi*);

bacă s.f. (f. 50^v, Lev. 11, 15, f. 84^v, Deut. 14, 15, în *B: bábîță*);

băhuros adj. (f. 219^v, Iov 29, 5, în *B: avut*). Acest cuvînt poate fi raportat la *baharoasă*, *bahadarcă* și *baharaucă* (vezi DLR, s.v.), atestate în nordul Moldovei;

bîrdan s.n. (f. 364^f, Mal. 2, 3, în *B: bándor*);

boaghe s.f. (f. 50^v, Lev. 11, 15, în *B: bögză*; f. 84^v, Deut. 14, 15, în *B: ciuh*);

bobiță s.f. (f. 55^f, Lev. 19, 10: [marg.: *broboană*], în *B: broboană*; f. 271^v, Is. 17, 6, în *B: borboană*; f. 287^v, Is. 65, 7: [marg.: *broboană*], în *B: borboană*);

bocet s.n. (f. 209^v, Est. 4, 3: [marg.: *plîngere*], în *B: tînguire*; f. 301^v, Ier. 31, 15, f. 326^f, Iez. 27, 31, f. 351^f, Am. 5, 17, f. 363^f, Zah. 12, 10, f. 420^f, 1 Mac. 4, 39, f. 442^v, col. 2, 3 Mac., f. 444^v, col. 1, 3 Mac., în *B: tînguire*; f. 410^f, Sir. 38, 18, în *B: tînguală*; f. 419^f, 1 Mac. 2, 70, f. 428^v, 1 Mac. 13, 26, în *B: plîngere*), **boci** vb. IV (f. 131^f, 2 Reg. 1, 11, f. 139^v, 2 Reg. 19, 1, f. 290^f, Ier. 4, 8, f. 305^v, Ier. 41, 5, f. 363^f, Zah. 12, 10, f. 420^f, 1 Mac. 4, 39, în *B: tîngui*; f. 132^v, 2 Reg. 3, 31, f. 152^f, 3 Reg. 13, 30, f. 419, 1 Mac. 2, 70, f. 428^v, 1 Mac. 13, 26, în *B: plînge*; f. 152^f, 3 Reg. 13, 29: [marg.: *plînge*], în *B: plînge*);

bortă s.f. (f. 224^v, Ps. 7, 16, f. 308^f, Ier. 48, 28, f. 308^v, Ier. 48, 43, 44, în *B: groapă*; f. 267^f, Is. 2, 19, f. 268^v, Is. 7, 19, f. 270^f, Is. 11, 8, f. 295^v, Ier. 16, 15, f. 308^v, Ier. 49, 15, f. 358^f, Sof. 2, 14, în *B: gaură*; f. 289^f, Ier. 2, 34, în *B: scorbură*). Cf. și *gaură* (f. 43^f, Ieș. 33, 22, f. 163^f, 4 Reg. 12, 9, f. 264^v, Eccl. 12, 3, f. 265^v, Cînt. 5, 5, f. 294^f, Ier. 13, 4, f. 316^v, Iez. 8, 7, f. 352^v, Av. 1, 3, f. 363^v, Zah. 14, 12, în *B: găură*), **găuri** vb. IV (f. 85^v, Deut. 15, 17, f. 163^f, 4 Reg. 12, 9, f. 166^v, 4 Reg. 18, 21, f. 223^f, Iov 40, 21, în *B: găuri*);

brîncă s.f. (f. 318^v, Iez. 13, 19, în *B: mînă*);

brudiu adj., s.m. (f. 312^f, Plîng. 2, 11, f. 335^v, Iez. 45, 20, f. 347, Os. 11, 2, în *B: prunc*; f. 444^f, col. 2, 3 Mac., în *B: copil mic*; f. 446, col. 1, 3 Mac., în *B: de curînd născut*), **brudiere** s.f. (f. 345^v, Os. 2, 15, în *B: pruncie*);

budăi s.n. (f. 166^v, 4 Reg. 18, 17: [marg.: *izvor*], în *B: știubei*; f.

167^v; 4 Reg. 20, 20, în *B*: *știubei*; f. 405^f, Sir. 24, 31, în *B*: *urloi de apă*);

buhai s.m. (f. 26^f, Fac. 49, 6, f. 37^f, Ieș. 21, 32, f. 37^v, Ieș. 21, 35, 36, f. 92^v, Deut. 32, 14, în *B*: *taur*; f. 37^f, Ieș. 21, 28: [marg.: *taur*], în *B*: *taur*; f. 84^v, Deut. 14, 4: [marg.: *bivol*], în *B*: *bivol*; f. 381^f, Cînt. 3 tin. 12, în *B*: *junc*; f. 348^v, Ioil 1, 17: **buhaii**, în *B*: *comorile*, în orig.: τάρποι). Cf și **taur** (f. 227^f, Ps. 21, 12, f. 232^v, Ps. 49, 14, f. 309^f, Ier. 50, 11, f. 387^f, 3 Ezd. 7, 7, în *B*: *taur*; f. 387^v, 3 Ezd. 8, 16, f. 388^v, 3 Ezd. 8, 67, f. 399^f, Sir. 6, 3, f. 410^f, Sir. 38, 28, în *B*: *junc*);

bulz s.n. și m. (scris: *pulz*, f. 108^f, Jud. 7, 13: [marg.: *turtă*], în *B*: *turte*);

chelbaș adj. (f. 52^f, Lev. 13, 41, în *B*: *tîrcav*), **chelbășie** s.f. (f. 52^f, Lev. 13, 41, 42, în *B*: *tîrcăvire*);

chilină s.f. (f. 127^v, 1 Reg. 24, 4: **chiline** [marg.: *cirezi*], în *B*: *cîrduri*), **chilini** vb. IV (f. 121^v, 1 Reg. 11, 7: [marg.: *zdrumică*], în *B*: *făcu bucăți*). S.f. *chilină* mai apare atunci, de două ori, în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei: "Că i-au pus ca turmele, *chiline*, / Pre moșii în rînd, cum li să vine" (Ps. 106, v. 105 – 106), "Că-n cartea ta toț *chiline* / Să vor scie, cum să vine" (Ps. 138, v. 55 – 56)⁴⁰;

cinie s.f. (f. 14^f, Fac. 27, 3, f. 17^f, Fac. 31, 36, f. 40^f, Ieș. 27, 19, f. 122^f; 1 Reg. 13, 20, f. 122^v, 1 Reg. 14, 1, f. 131^v, 2 Reg. 1, 27, f. 142^v, 2 Reg. 24, 22, f. 145^v; 3 Reg. 6, 7, f. 155^f, 3 Reg. 19, 21, f. 184^v, 2 Paral. 7, 6, f. 264^f, Eccl. 9, 17, f. 376^f, Iudit. 14, 2, f. 439^f, 2 Mac. 12, 15, f. 450^v, col. 2, 4 Mac. 8, f. 451^f, col. 1, 4 Mac. 8, f. 451^v, col. 1, 4 Mac. 10, în *B*: *unealtă*; f. 78^f, Deut. 1, 41: *vas* [marg.: *cinie*], în *B*: *unealtă*; f. 176^v, 1 Paral. 16, 5: [marg.: *organ*], în *B*: *organ*; f. 190^v, 2 Paral. 23, 13, f. 195^v, 2 Paral. 34, 12, f. 451^v; col. 2, 4 Mac. 10, în *B*: *organ*; f. 248^v, Ps. 136, 2: [marg.: *organ*], în *B*: *unealtă*; f. 45^v, Ieș. 39, 37, în *B*: *vas*; f. 46^f, Ieș. 39, 42, f. 362^v, Zah. 11, 15, în *B*: *dichis*; f. 163^f, 4 Reg. 11, 11, f. 372^f, Iudit. 7, 5, f. 419^f, 1 Mac. 3, 3, în *B*: *armă*; f. 237^f, Ps. 70, 24, în *B*: *mășteșug*; f. 450^f, col. 2, 4 Mac. 6, în *B*: *lucru*);

⁴⁰ Vezi și comentariul nostru din "Limba română", XXXIV, 1985, nr. 1, p. 40.

ciucă⁴¹ s.f. (f. 55^v, Lev. 19, 27, în *B: creț*; f. 112^v, Jud. 16, 13: **ciuci** [marg.: *vițe de păr*], în *B: șuvițe ale capului*);

coșciug s.n. (f. 21^v, Fac. 40, 18, f. 162^f, 4 Reg. 10, 7, în *B: coș*; f. 40^v, Ieș. 29, 3, f. 239^f, Ps. 80, 5, f. 298^v, Ier. 24, 1, 2, în *B: coșniță*). Cf. și **coșniță** s.f. (f. 21^v, Fac. 40, 16, 17, f. 63^f, Num. 6, 19; în *B: coș*; f. 40^v, Ieș. 29, 2, f. 41^f, Ieș. 29, 23, f. 49^f, Lev. 8, 2, f. 49^v, Lev. 8, 25, f. 107^v, Jud. 6, 19, f. 401^f, Sir. 11, 31, în *B: coșniță*), **coș** s.n. (f. 63^f, Num. 6, 15, în *B: coș*);

crezut adj. (f. 399^f, Sir. 6, 17: “prietenu**l** crezut”, în *B: credincios*);

crușiță s.f. (f. 154^f, 3 Reg. 17, 11: “o crușiță de pâine [marg.: *bucată*], în *B: bucățea*). Cuvîntul nu este înregistrat în DLR. Cf. rus. крошечка (dim. lui крошка) “fărîmiță”;

custa vb. I (f. 23^v, Fac. 43, 27, f. 143^f, 3 Reg. 1, 25, f. 190^v, 2 Paral. 23, 11, f. 217^v, Iov 21, 7, f. 232^v, Ps. 48, 8, în *B: trăi*);

denemici vb. IV (f. 293^v, Ier. 11, 16: “denemici**ră**-să ramurile lui”, în *B: “să făcură de nimică*”. Cf. și “denimica a denimicilor [...], toate-s de nimică” (f. 264^v, Eccl. 12, 8, în *B: “deșărtarea deșărtărilor [...], toate-s deșarte*”). După cîte știm, verbul *denemici* mai apare la Dosoftei, în *Dumnezeiasca Liturghie*, Iași, 1679: “sau au defăimat, sau au *denemicit*, sau au osîndit” (vezi ediția de la Iași, 1980, p. 192; în ediția a doua a liturghierului lui Dosoftei, Iași, 1683, și în *Molităvnic de-nțăles*, Iași, 1681: *micșurat*). Cf. și *Psaltirea de-nțăles a lui Dosoftei*, Iași, 1680: “denemica-să-vor ca apa trecătoare” (Ps. 57, 7), “va denemica pre carii supără pre voi” (Ps. 59, 13), “denemiciunile lor ani fi-vor” (Ps. 89, 5);

despui vb. IV (f. 181^v, 1 Paral. 29, 11, f. 243^f, Ps. 102, 19, f. 393^v, Înțel. 12, 18, f. 445^v, col. 1, 3 Mac., f. 447^f, col. 2, 3 Mac., f. 448^v, col. 1, 4 Mac. 2, în *B: stăpîni*; f. 227^v, Ps. 21, 31, în *B: oblădui*; f. 447^v, col. 1, 4 Mac. 1, în *B: birui*), **despuire** s.f. (f. 210^f, Est. 4, 16, f. 243^f, Ps. 102, 22, f. 250^f, Ps. 144, 13, în *B: stăpînire*), **despuitor** s.m. (f. 8^f, Fac. 15, 2, f. 24^f, Fac. 15, 8, f. 267^f, Is. 3, 1, f. 288^f, Ier. 1,

⁴¹ Corectăm aici lecțiunea greșită *ciucă* a acestui cuvînt (datorată unei fotocopii defectuoase a paginii respective a ms. 45), pe care am comunicat-o în “Limba română”, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 40.

6, f. 290^r, Ier. 4, 10, f. 353^v, Iona 4, 4, f. 374^v, Iudit. 11, 10, f. 391^v, Întel. 6, 7, f. 393^v, Întel. 11, 27, f. 443^r, col. 1, 3 Mac., f. 447^r, col. 1, 3 Mac., în *B: stăpîn*; f. 8^r, Fac. 15, 8, f. 213^v, Iov 5, 8, f. 260^v, Pild. 29, 26, f. 392^r, Întel. 8, 3, f. 398^r, Sir. 3, 6, f. 409^r, Sir. 36, 1, f. 434^v, 2 Mac. 5, 17, 20, f. 446^r, col. 2, 3 Mac., f. 448^v, col. 1, 4 Mac. 2, f. 454^r, col. 2, 4 Mac. 17, în *B: stăpînitor*; f. 371^v, Iudit. 6, 3, în *B: domn*; f. 450^r, col. 2, 4 Mac. 6, în *B: biruitor*);

deuna adv. (f. 39^r, Ieș. 26, 3: “deuna țindu-să”, în *B: unul de alalt*);

diac s.m. (f. 168^v, 4 Reg. 22, 8: [marg.: *log.*], în *B: logofăt*. Cf. și **logofăt** (f. 29^r, Ieș. 5, 6, 10, 15, f. 163^r, 4 Reg. 12, 10, f. 166^v, 4 Reg. 18, 18, 37, f. 168^r, 4 Reg. 22, 3, în *B: logofăt*);

făta vb. I “a naște (o femeie)” (f. 144^v, 3 Reg. 3, 18, în *B: naște*; f. 380^r, Epist. Ier. 26: **fătate**, în *B: lehusé*). Frecvent în ms. 45 este însă verbul *a naște*;

feredeu s.n. (f. 162^v, 4 Reg. 10, 27: [marg.: *baie*]. Cf. și **baie** (f. 265^r, Cînt. 4, 2, 6, 5, în *B: baie*);

festelit adj. (f. 404^r, Sir. 22, 1, în *B: întinat*);

flerț adj. (f. 403^v, Sir. 20, 6, în *B: bălmăjitor*);

fulăi vb. IV (f. 16^v, Fac. 31, 26, în *B: jăhui*);

găvozdi vb. IV (f. 45^v, Ieș. 39, 5, f. 247^r, Ps. 118, 119, în *B: ținuturi*; f. 444^v, col. 2, 3 Mac. **găvozdiți**, în *B: prinși cu cuie*);

ghigă s.f. “ghioagă, buzdugan” (f. 141^r, 2 Reg. 21, 16, în *B: sabie*);

ghigortan s.m. (f. 50^v, Lev. 11, 30, în *B: chițoran*);

giurui vb. IV (f. 385^r, 3 Ezd. 4, 43, 46, f. 386^r, 3 Ezd. 5, 76, în *B: făgădui*), **giuruință** s.f. (f. 286^r, 3 Ezd. 5, 76, în *B: făgăduință*),

giuruită s.f. (f. 385^r, 3 Ezd. 4, 46, în *B: făgăduială*);

gîltan s.n. (f. 215^v, Iov 12, 11, f. 217^v, Iov 20, 13, f. 219^v, Iov 29, 10, f. 236^r, Ps. 68, 4, f. 245^v, Ps. 113, 15, f. 246^v, Ps. 118, 102, f. 248^v, Ps. 136, 7, f. 252^r, Pild. 5, 3, f. 258^v, Pild. 24, 13, f. 265^v, Cînt. 5, 16, f. 266^r, Cînt. 7, 9, f. 289^r, Ier. 2, 25, f. 313^r, Plîng. 4, 4, f. 407^v, Sir. 31, 13, f. 409^r, Sir. 36, 19, în *B: gîtlej*)⁴²;

glăsi vb. IV (f. 295^v, Ier. 17, 11, f. 386^r, 3 Ezd. 5, 82, f. 389^v, 3

⁴² Vezi și comentariul Felicii Șerban, *art. cit.* la nota 28, p. 45.

Ezd. 9, 47, f. 447^f, col. 2, 3 Mac., în *B*: *glăsui*; f. 385^f, 3 Ezd. 4, 41, în *B*: *răspunde*; f. 453^v, col. 1, 4 Mac. 15, în *B*: *striga*);

glod s.n. (f. 236^f, Ps. 68, 2: [marg.: *noroi*], în *B*: *noroi*). Cf. și *noroi* (f. 304^v, Ier. 38, 6, în *B*: *împuciciune*);

gonț s.m. (f. 28^v, Ieș. 4, 25, în *B*: *pietricea ascuțită*; f. 218^f, Iov 21, 33, f. 426^f, 1 Mac. 10, 73, în *B*: *pietricică*; f. 257^f, Pild. 20, 20: **gonți**, în *B*: *halțce*; f. 312^v, Plîng. 3, 16: “scoase cu **gonț** dinții miei”, în *B*: “scoase cu dinții miei număr”, probabil greșeală de lectură a manuscrisului);

grumb adj. (f. 339^f, Sir. 6, 22: “cît este de **grumbă** foarte”, în *B*: *grea*). În textele moldovenești din secolul al XVII-lea, cuvîntul mai apare la Dosoftei (vezi DLR);

gușter s.n. (f. 214^f, Iov 6, 30, f. 220^v; Iov 33, 2, f. 221^f, Iov 34, 3, f. 227^f, Ps. 21, 16, f. 250^v, Ps. 149, 6, f. 253^f, Pild. 8, 7, f. 265^f, Cînt. 2, 3, f. 399^f, Sir. 6, 6, în *B*: *gîtlej*; f. 224^v, Ps. 5, 11, în *B*: *grumaz*)⁴³;

gûziu s.m. (f. 50^v, Lev. 11, 30, în *B*: *șomîc*);

hatman s.m. (f. 11^f, Fac. 21, 22, f. 14^f, Fac. 26, 26, f. 19^f, Fac. 36, 15-18, 21, f. 19^v, Fac. 36, 40, f. 34^v, Ieș. 15, 15, f. 123^f, 1 Reg. 14, 51, f. 129^f, 1 Reg. 26, 5, f. 130^f, 1 Reg. 29, f. 181^f, 1 Paral. 27, 34, f. 200^v, 1 Ezd. 9, 2, f. 310^f, 51, 28, f. 324^f, Iez. 23, 23, f. 339^v, Dan. 3, 28, f. 370^f, Iudit. 6, 4, f. 375^v, Iudit. 13, 17, f. 384^f, 2 Ezd. 3, 2, f. 384^f, 2 Ezd. 3, 2, f. 384^f, 2 Ezd. 3, 14, f. 384^v, 2 Ezd. 4, 47, f. 423^v, 1 Mac. 8, 10, f. 426^f, 1 Mac. 10, 65, f. 430^f, 1 Mac. 14, 17, f. 433^f, 2 Mac. 10, 11, 14, f. 449^f, col. 1, 4 Mac. 4, în *B*: *vôi(e)vod*; f. 95^v, Iosua 5, 14: [marg.: *mai mare preste oști*], în *B*: *mai marele voievod*; f. 370^f, Iudit. 2, 11: [marg.: *voivod*], în *B*: *voivod*; f. 33^v, Ieș. 14, 7, în *B*: *căpetenie*; f. 34^f, Ieș. 15, 4, în *B*: *căpitan*; f. 34^f, Ieș. 15, 4, în *B*: *căpitan*; f. 153^f, 3 Reg. 16, 16, în *B*: *povătuitor*), **hătmanie** s.f. (f. 60^v, Num. 1, 52, f. 371^f, Iudit. 5, 3, în *B*: *voivozie*). Cf. și **vôi(e)vod** (f. 95^v, Iosua 5, 15, f. 106^v, Jud. 5, 3, f. 144^f, 3 Reg. 2, 22, 32, f. 149^v, 3 Reg. 11, 15, f. 194^v, 2 Paral. 32, 21, f. 203^f, Neem. 4, 14, f. 207^f, Neem. 12, 39, f. 209^f, Est. 3, 12, f. 216^v, Iov 15, 25, f. 339^f, Dan. 3, 3, f. 342^v, Dan. 8, 11, în *B*: *vôi(e)vod*); **voivodzie** (f.

⁴³ *Ibidem*.

144^f, 3 Reg. 2, 35, în *B*: *voivozie*);

hăşt (sau *hîşt*) s.n. (f. 72^f, Num. 25, 7, în *B*: *fuşte*; f. 126^f, 1 Reg. 20, 20: *hăşturi* [marg.: *dăspicături, geréturi*]; în *B*: *săgeţi*; f. 126^f, 1 Reg. 20, 21, 22, f. 126^v, 1 Reg. 20, 36, 37, 38, în *B*: *săgeată*)⁴⁴;

hrubă s.f. (f. 296^v, Ier. 20, 2, în *B*: *locul de muncă*, 20, 3, în *B*: *locul închisorii*; f. 300^v, Ier. 29, 21, în *B*: *locul muncii*);

hudită s.f. (f. 289^f, Ier. 2, 28, f. 291^v, Ier. 7, 32, în *B*: *răspîntie*; f. 294^v, Ier. 14, 16: [marg.: *răspîntie*], în *B*: *răspîntie*; f. 369^f, Tob. 13, 17, f. 400^f, Sir. 9, 7, f. 444^v, col. 1, 3 Mac., în *B*: *ulişă*);

huiet s.n. (f. 222^v, Iov 38, 25, în *B*: *urlet*);

ilău s.n. (f. 223^f, Iov 41, 16: [marg.: *năcovalnă*], în *B*: *năcovalnă*; f. 410^f, Sir. 38, 33, în *B*: *năcovalnă*);

ima vb. I (f. 20^f, Fac. 37, 20: [marg.: *întina*], în *B*: *unge*; f. 451^f, col. 2, 4 Mac. 9, în *B*: *mînji*);

îmbla vb. I, în formele de imperativ precedate de interj. *ia*: *ia-mblă*, *ia-mblaţi* (*ia-mblă*, f. 10^f, Fac. 19, 32, f. 17^f, Fac. 31, 44, f. 28^f, Ieş. 3, 10, f. 109^v, Jud. 9, 15, f. 114^f, Jud. 19, 11, f. 139^v, 2 Reg. 18, 22, f. 428, 1 Mac. 12, 45, în *B*: *vino*; f. 65^f, Num. 10, 29, f. 109^f, Jud. 9, 10, f. 110^v, Jud. 11, 6: [marg.: *vino*], în *B*: *vino*; f. 19^v, Fac. 37, 12: [marg.: *vino*], în *B*: *ia vino*; f. 106^v; Jud. 4, 22, în *B*: *ia vino*; f. 70^v, Num. 22, 6: [marg.: *vino de*], în *B*: *vino*; *ia-mblaţi*, f. 6^v, Fac. 11, 3, 4, 7, f. 27^f, Ieş. 1, 10, în *B*: *veniţi*; f. 20^f, Fac. 37, 18, f. 390^f, Înţel. 2, 6: [marg.: *veniţi*], în *B*: *veniţ*; f. 160^f, 4 Reg. 6, 13, în *B*: *umblaţi de*). Cf. şi *ia blăm* (f. 71^v, Num. 23, 13, 27, 24, 14, în *B*: *vino*), *ia vino* (f. 152^v, 3 Reg. 15, 19, f. 159^v, 4 Reg. 5, 5, f. 164^f, 4 Reg. 14, 8, în *B*: *vino*), *vino* (f. 120^f, 1 Reg. 9, 5, f. 120^v, 1 Reg. 9, 10, f. 122^v, 1 Reg. 14, 1, 6, f. 125^f, 1 Reg. 17, 44, f. 263^v, Eccl. 9, 7, în *B*: *vino*);

întărnechia vb. I (f. 444^f, col. 1, 3 Mac., în *B*: *semeţi*), **înternechiere** s.f. (f. 441^v, 2 Mac. 15, 6, în *B*: *semeţie*). În DLR este înregistrat acest cuvînt sub forma *înternăchia*, dar cu alt sens, care poate fi greşit determinat în izvorul respectiv;

janc s.n. "butaş, coardă de viţă de vie" (f. 21^f, Fac. 40, 10, 12, f.

⁴⁴ Vezi şi comentariul nostru, în "Limba română" XXXIV, 1985, nr. 1, p. 36, nota 26. Corectăm aici eroarea strecurată în această notă cu privire la provenienţa turcească a lui *amangari*. Cuvîntul este în textul *Septuagintei*.

239^r, Ps. 79, 11, f. 320^v, Iez. 17, 6, în *B*: *viță*). Cf. și *viță* (f. 308^r, Ier. 48, 32, f. 319^r, Iez. 15, 2, f. 320^v; Iez. 17, 6, f. 348^v, Ioil' 1, 7, în *B*: *viță*). Cuvîntul *janc* mai este cunoscut numai din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoitei (v. DLR)⁴⁵;

lance s.f. "suliță; fierul ascuțit al suliței și al săgeții" (f. 124^r, 1 Reg. 17, 7, f. 267^r, Is. 2, 4, în *B*: *fuște*; f. 216^r, Iov 16, 10, în *B*: *țaglă*). Frecvente în ms. 45 sînt însă cuvintele *fuște* și *suliță*. În textele moldovenești din secolul al XVII-lea, cuvîntul *lance*, cu ambele sensuri menționate, mai apare în scrierile lui Dosoitei (unde este frecvent) și în traducerea anonimă a *Istoriilor* lui Herodot⁴⁶;

lastoviță s.f. (f. 45^v, Ieș. 39, 3: "și să tăiară *lastovițele* de aur ca părul", în *B*: *potcoavele*). În DLR cuvîntul este înregistrat sub forma *lăstăviță*;

lăptucă s.f. (f. 64^v, Num. 9, 11: **lăptuci** [marg.: *papadii*], în *B*: *papadie*). Vezi și *susai*;

lingări vb. IV (f. 217^v, Iov 19, 17, în *B*: *linguși*; f. 384^v, 3 Ezd. 4, 31, în *B*: *a se cuceri*), **lingăriciune** s.f. (f. 440^r, 2 Mac. 13, 3, în *B*: *lingușire*; f. 451^r, col. 1, 4 Mac. 9, în *B*: *munci*);

lînged adj. (f. 395^v, Întel. 17, 5, în *B*: *zăbavnîc*); **lîngezi** vb. IV (f. 346^r, Os. 4, 5, f. 356^r, Naum 3, 3: [marg.: *slăbi*], în *B*: *slăbi*);

mai s.n. (f. 47^r, Lev. 3, 11, 15, f. 49^r, Lev. 7, 20, 8, 16, f. 50^r, Lev. 9, 10, în *B*: *ficat*). În orig.: ἦπαρ. Vezi și *plămîină*. În două locuri (f. 40^v, Ieș. 29, 13: "**maiul** de la plemîni", și f. 41^r, Ieș. 29, 22: "**maiul** plămîinii"), prin *mai* este tradus gr. λοβός "pieiță, pojghiță, prapor"; în ambele locuri, în *B*: "*praporul* ficatului". Cf. și *ficat* (f. 47^r, Lev. 3, 4, f. 48^r, Lev. 6, 34, f. 49^v, 8, 24, f. 50^r, Lev. 9, 19, f. 259^v, Pild. 26, 22, f. 367^r, Tob. 6, 4, 7, f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 10, în *B*: *ficat*), *hicat* (f. 223^r, Iov 41, 7, f. 367^r, Tob. 6, 6, f. 367^v, Tob. 8, 2, în *B*: *ficat*);

mancă s.f. (f. 18^r, Fac. 35, 8: **mamcă** [marg.: *doică*], în *B*: *doi-*

⁴⁵ Vezi și comentariile noastre, în "Limba română" XXXIV, 1985, nr. 1, p. 39-40, și XXXVI, 1987, nr. 5, p. 432, precum și cel din *Studiul lingvistic* la prima parte a ediției *Biblia*. 1688, *Genesis*, Iași, 1988, elaborat de Vasile Arvinte, p. 90-92.

⁴⁶ Vezi și comentariul nostru, în "Limba română" XXXIV, 1985, nr. 1, p. 44.

că; f. 27^v, Ieș. 2, 7, f. 117^r, Rut 4, 16, f. 442^v, col. 2, 3 Mac.: **mancă**, în B: *doică*; f. 282^v, Is. 49, 23: **mancă** [marg.: *hrănitoare*], în B: *doică*);

mătalnic s.m. (f. 259^v, Pild. 27, 13, în B: *semeș*), **mătălnici** vb. IV (f. 435^r, 2 Mac. 6, 4, în B: *desfăta*). În limba veche, **mătalnic** mai apare la Dosoftei. Vezi în DLR *mătalnic*, *mătălnici*, *mătălnicire*;

medelniță s.f. (f. 41^v, Ieș. 30, 18: [marg.: *leghin*], în B: *spălătoare*; f. 45^r, Ieș. 38, 8: [marg.: *spălătoare*], în B: *spălătoare*; f. 42^r, Ieș. 31, 8, f. 46^r, Ieș. 39, 40, în B: *spălătoare*);

meni vb. IV (f. 287^v, Is. 65, 17, în B: *aduce aminte*);

mintean s.n. (f. 134^v, 2 Reg. 10, 4, în B: *haină*; f. 179^r, 1 Paral. 19, 4, în B: *veșmînt*);

mire s.m. (f. 226^v, Ps. 18, 5, f. 286^v, Is. 61, 10, f. 299^r, Ier. 25, 10, f. 349^r, Ioil 2, 16, f. 378^r, Bar. 2, 17, în B: *ginere*);

mîță s.f. (f. 50^v, Lev. 11, 29, în B: *pisică*);

moimîță s.f. (f. 185^v, 2 Paral. 9, 21, în B: *maimuță*). Cf. și **mai-muță** (f. 149^r, 3 Reg. 10, 22, în B: *maimuță*);

mișel s.m. (f. 89^r, Deut. 24, 21: **mișăl**, în B: *suruman*; f. 450^v, col. 2, 4 Mac. 8: **mișel**, în B: *ticălos*), **mișea** s.f. (f. 453^v, col. 2, 4 Mac. 16: **mișa**, în B: *ticăloasă*), **mișeli** vb. IV (f. 448^v, col. 2, 4 Mac. 3: **mișelindu-să**, în B: *cu mare dosadă le era*; f. 449^r, col. 1, 4 Mac. 4: **mișelindu-să**, în B: *dosădindu-să*);

naft s.n. (f. 380^r, Cînt. 3 tin. 17, în B: *iarbă pucioasă*);

nazireu s.m. (f. 313^r, Plîng. 4, 7: **nazireii**, în B: *cei sfinți*). În original: *ναζιραϊοι*; cf. și **obricit**. Cuvîntul **nazireu** mai apare, o singură dată, la Dosoftei, în *Parimiile preste an*, Iași, 1683, f. 45^v (a treia paginație), într-un text din Jud. 13: "că **nazireu** lui Dumnedzău va fi" (în ms. 45: "**făgăduit** [marg.: *obricit*]", în ms. 4389: "**nazirei** [marg.: *făgăduit*]", în B: *sfinți*);

nechitit adj. (f. 362^v, Zah. 11, 15, în B: *nechibzuit*);

nedeie s.f. (f. 288^r, Is. 66, 10: [marg.: *panairuri*, *iarmaroace*, *tîrguri slobode*], în B: *zbor*; f. 336^r, lez. 46, 12: [marg.: *iarmarocuri*, *tîrguri slobode*], în B: *bulciuri*; f. 345^v, Os. 2, 11, f. 347^r, Os. 9, 5, f. 351^r, Am. 5, 21, f. 395^r, Întel. 15, 12, în B: *zbor*);

nemetet s.n. (f. 265^v, Cînt. 5, 8, f. 267^v, Is. 3, 22, în B: *brobodelnic*). Cf. și **brobodelnic** (f. 13^r, Fac. 24, 65, f. 20^v, Fac. 38, 14:

[scris greșit: *brobodenic*], în *B: brobodelnic*; f. 20^v, Fac. 38, 19, în *B: brobodelnic*);

numere s.n. pl. (f. 3^r, Fac. 2, 20, f. 13^r, Fac. 25, 13, f. 40^r, Ieș. 28, 10, f. 60^r, Num. 34, 19, f. 133^r, 2 Reg. 5, 14, f. 145^r, 3 Rêg. 4, 8, în *B: nume*);

obricit adj. (f. 111^v; Jud. 13, 5: *făgăduit* [marg.: **obricit**], în *B: sfințit*; f. 111^v, Jud. 13, 7, f. 112^v, Jud. 16, 17, în *B: sfințit*). În orig.: *ὠλῆροϊος*. Cf. și **nazireu**. Cuvîntul mai este atestat, sub această formă, numai de evangheliarul lui Coresi și de prefața liturghierului lui Dosoftei, ediția din 1679 (vezi DLR, s.v. *obrăci, obrăciți*);

ocoli vb. IV (f. 114^r, Jud. 19, 22, f. 188^v, 2 Paral. 18, 31, în *B: încunjura*; f. 234^v, Ps. 58, 16, în *B: încungiura*). Cf. și **încungiura, încungiurare, împregiura** (vezi 7.2.);

olat s.n. (f. 102^v, Iosua 21, 38, 39, 41, 42, în *B: pren prejurile*);

oteși vb. IV (f. 142^v, 2 Reg. 24, 16, f. 315^v, Iez. 5, 13: [marg.: *mîngîia*], în *B: mîngîia*; f. 169^v, 4 Reg. 24, 4: “*să să oștească* [marg.: *să să ierte, să să uite*], în *B: “să să îmblînzască”*; f. 409^r, Sir. 35, 16: [marg.: *sluji*], în *B: odihni*; f. 409^v, Sir. 38, 7, în *B: odihni*), **oteșitor** s.m. (f. 259^v, Pild. 26, 22: [marg.: *mîngîitor*], în *B: mîngîitor*);

oțări vb. IV (f. 14^r, Fac. 26, 29, f. 434^v, 2 Mac. 5, 8, f. 444^r, col. 2, 3 Mac., f. 449^v, col. 1, 4 Mac. 5, în *B: scîrbi*), **oțări** adj. (f. 23^v, Fac. 43, 32: “**oțărit** este la egipteni tot păstoriul de oi”, în *B: scîrbă*), **oțăritură** s.f. (f. 82^r, Deut. 7, 27, în *B: scîrbuire*);

păcurar s.m. (f. 350^v, Am. 3, 12, în *B: păstor*). Cf. și **păstor** (f. 23^v, Fac. 43, 32, f. 331^r, Iez. 37, 24, f. 402^v, Sir. 18, 13, în *B: păstor*), **păstoresc** (f. 362^v, Zah. 11, 15, în *B: păstoresc*);

plămîină s.f. “ficat” (f. 40^v, Ieș. 29, 13; “maiul [marg.: ficatul] de la **plămîni**”, în *B: “praporul ficatului”*; f. 41^r, Ieș. 29, 22: “maiul **plămîinii**”, în *B: “praporul ficatului”*; f. 125^v, 1 Reg. 19, 13: “**plămîne** a caprelor”, în *B: flocul părului*, 19, 16: “**plămînea** caprelor [și flocul cel de păr]”, în *B: flocul părului*; f. 253^r, Pild. 7, 23: “ca un cerb cu săgeata rănindu-se la **plămîină**”, în *B: ficat*). În orig.: *ἦπαρ*. Vezi și **mai**;

pocinoc s.n. (f. 218^v, Iov 25, 2: “Ce-i dară? **Pocinoc**, au frică de la el [...]?”), în *B: cuvînt înainte* [scris: *cu vînt*], în orig.: *πρῶσιμον*);

poциumb s.m. (f. 40^f, Ieș. 27, 19, f. 45^f, Ieș. 38, 32, f. 46^f, Ieș. 39, 42, în *B*: țaruș; f. 45^f, Ieș. 38, 20: [marg.: țaruș], în *B*: țaruș; f. 43^v, Ieș. 35, 10, în *B*: zăvor). Cf. și țaruș (f. 106^v, Jud. 4, 21, f. 405^v, Sir. 26, 14, în *B*: țaruș; f. 401^v, Sir. 14, 25, în *B*: păruș);

podiri s. invar. (f. 316^v, Iez. 9, 2: [marg.: haină până în pământ], în *B*: haină pînă în pământ; f. 360^f, Zah. 3, 4: haină pînă în pământ [marg.: podiri], în *B*: haină pînă în pământ). Cf. și haină până în pământ (f. 316^v, Iez. 9, 3; f. 317^f, Iez. 9, 11, f. 412^v, Sir. 45, 11, în *B*: haina cea pînă în pământ). În toate aceste locuri, în original apare numai cuvîntul ποδήρη. Cf. și haină cea până gios (f. 49^f, Lev. 8, 7, în *B*: haină cea pînă jos, în orig.: ὑποδύτων). Cuvîntul mai apare o singură dată la Dosoftei, în *Viața și petrecerea svinților*, sept., f. 12^f: “și iarăș, altă ceată de popi luminaș, și întra îmbrăcat în podiri [marg.: veșminte lungi], veșminte mohorîte” (vezi și DLR);

polegniță s.f. (f. 90^v, Deut. 28, 42: [marg.: lăcustă], în *B*: pălitură; 147^v, 3 Reg. 8, 37, în *B*: pălitură);

ponor s.n. (f. 355^f, Mih. 6, 2, în *B*: vale);

póret s.n. (f. 241^f, Ps. 89, 5: “póretul [marg.: batjocurile] lor ani vor fi”, în *B*: ponoslurile, în orig.: ἐξουδενώματα; f. 372^f, Iudit. 7, 2; “și puterea lor bărbați de război mii de pedestri 170, și călăreți mii 12, afară den póret și den bărbații carii era pedestri întru ei”, în *B*: zbirștină, în orig.: ἀποσκευή). Cuvîntul nu este înregistrat în DLR;

poslaneț s.m. (f. 107^v, Jud. 6, 35, în *B*: poslușnic; f. 121^v, 1 Reg. 11, 7, 9, f. 124^f, 1 Reg. 16, 19, f. 125^v, 1 Reg. 19, 11, f. 126^f, 1 Reg. 19, 20, 21, în *B*: poslanic). Cuvîntul mai apare numai în traducerea anonimă a *Istoriilor* lui Herodot (vezi DLR)⁴⁷;

postîmpi vb. IV (f. 199^f, 1 Ezd. 4, 24: [marg.: zăbăvi], în *B*: conteni; f. 384^f, 3 Ezd. 2, 31, în *B*: conteni), **nepostîmpire** s.f. (f. 441^f, 2 Mac. 14, 38, în *B*: nevoînță), **nepostîmpit** adv. (f. 441^v, 2 Mac. 15, 7, în *B*: neîncetat);

prepune vb. III (f. 125^f, 1 Reg. 18, 9, f. 400^f, Sir. 9, 15, în *B*: bănuî), **prepus** s.n. (f. 433^f, 2 Mac. 3, 32, în *B*: îndoială; f. 434^f, 2 Mac. 4, 34, f. 439^f, 2 Mac. 12, 4, în *B*: bănuială);

⁴⁷ Cf. și comentariul nostru, în “Limba română”, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 39.

prihodiște s.f. (f. 398^v, Sir. 5, 11: [marg.: *cale*], în *B*: *cale*; f. 427^r, 1 Mac. 11, 46, în *B*: *răspîntie*);

pristav s.m. (f. 25^r, Fac. 47, 6, în *B*: *mai mare*; f. 27^r, Ieș. 1, 11, f. 29^r, Ieș. 5, 6, 10, 13, f. 116^r, Rut 2, 5, f. 136^r, 2 Reg. 13, 17, f. 145^v, 3 Reg. 5, 16, f. 170^r, 4 Reg. 24, 39, f. 181^v, 1 Paral. 29, 6, f. 182^v, 2 Paral. 2, 2, f. 185^r, 2 Paral. 8, 10, f. 375^r, Iudit. 12, 10, f. 383^v, 3 Ezd. 2, 12, f. 386^r, 3 Ezd. 5, 80, în *B*: *ispravnic*; f. 182^v, 2 Paral. 2, 18: [marg.: *gonitor de lucru*], în *B*: *ispravnic*; f. 370^r, Iudit. 2, 11: [marg.: *ispravnic*], în *B*: *ispravnic*), **pristăvi** vb. IV (f. 126^r, 1 Reg. 19, 20, f. 185^r, 2 Paral. 8, 10, în *B*: *isprăvnici*; f. 145^v, 3 Reg. 5, 16, în *B*: *a fi ispravnic*), **pristăvie** s.f. (f. 435^r, 2 Mac. 6, 3, în *B*: *isprăvnicie*). Cf. și **ispravnic** (f. 145^r, 3 Reg. 4, 7, f. 433^v, 2 Mac. 4, 29, în *B*: *ispravnic*; f. 436^v, 2 Mac. 8, 9: *ispravnic de oaste*, în *B*: *sărdariul*);

prohrab s.m. (f. 67^v, Num. 15, 36: “să-și facă șie **prohrab** pre aripile hainelor lor [...], **prohrabi**”, în *B*: *sîngif*, *sîngifuri*; f. 248^v, Ps. 132, 3: “**prohrabul** îmbrăcăminteii”, în *B*: *marginia*; f. 362^r, Zah. 8, 23: **pohrab** [marg.: *poala*], în *B*: *poala*);

prostire s.f. (f. 261^r, Pild. 31, 24, în *B*: *cearșaf*; f. 345^v, Os. 2, 5, 9, în *B*: *zăvastă*);

răgălie s.f. (f. 26^v, Fac. 49, 21: [marg.: *rădăcină*], în *B*: *rădăcină*);

rărunchi s.m. și n. (f. 40^v, Ieș. 29, 13, f. 41^r, Ieș. 29, 22, f. 47^r, Lev. 3, 4, f. 49^r, Lev. 8, 16, f. 50^r, Lev. 9, 10, f. 228^r, Ps. 25, 2, f. 249^v, Ps. 138, 12, f. 295^v, Ier. 17, 10, f. 297^r, Ier. 20, 12, f. 312^v, Plîng. 3, 13, f. 390^r, Întel. 1, 6, f. 418^r, 1 Mac. 2, 24: **rărunchii**, în *B*: *rănichii*; f. 47^r, Lev. 3, 10, 15, 4, 9: *rărunchele*, în *B*: *rănichii*). Cf. și **rănichi** (f. 49^v, Lev. 8, 24, f. 50^r, Lev. 9, 19, în *B*: *rănichi*);

rula vb. I (f. 236^r, Ps. 68, 15: **rula** [marg.: *să glumiă*], în *B*: *limbușia*; f. 237^v, Ps. 76, 3: **rulai**, în *B*: *mă uimii întru mine*; f. 238^r, Ps. 76, 6: **rulam** [marg.: *glumeam*], în *B*: *chitiiam*; f. 399; f. 399^v, Sir. 7, 15: “nu **rula**”, în *B*: *nu fi vorbitoriu*; f. 407^v, Sir. 32, 10: “nu multe **rula**”, în *B*: *nu prea lungi vorba*), **rulare** s.f. (f. 233^v, Ps. 54, 2: [marg.: *dezmeticire*], în *B*: *vorovă*), **rulă** s.f. (f. 258^v, Pild. 23, 29: “voi rele și **rule**”, în *B*: *bîrfele*), **rulător** adj. (f. 440^r, 2 Mac. 12, 44, în *B*: *bîrfelnic*), **rulitor** adj. (f. 449^v, col. 1, 4 Mac. 5, în *B*: *bîrfitor*);

scop s.m. "castrat" (f. 278^v, Is. 39, 7, f. 337^v, Dan. 1, 7, 11, în *B: scopit*). Cf. și **scopit** (f. 120^f, 1 Reg. 8, 14, f. 161^f, 4 Reg. 8, 6, f. 162^f, 4 Reg. 9, 32, f. 163^f, 4 Reg. 11, 16, f. 169^f, 4 Reg. 23, 11, f. 169^v, 4 Reg. 24, 15, f. 181^f, 1 Paral. 28, 1, f. 188^f, 2 Paral. 18, 8, f. 208^v, Est. 1, 10, 15, f. 209^f, Est. 2, 14, f. 337^v, Dan. 1, 3, f. 375^f, Iudit. 12, 10, f. 407^f, Sir. 30, 19, în *B: scopit*; f. 209^v, Est. 4, 5, în *B: hadîm*). Vezi și **hadîmb**, în lista următoare. Cuvîntul *scop* mai apare numai în scrierile lui Dosoftei: *Viața și petrecerea svinților* (sept., f. 27^f, oct., f. 93^f, 93^v, noiem., f. 149^v), cronograful tradus în ultimul său exil polonez, aflat în ms. 3456 de la BAR (f. 297^f, 301^v) și o traducere necunoscută, studiată de Al Mareaș⁴⁸, aflată în ms. 34 de la BAR (f. 57^v, 61^f, 61^v). Vezi și DLR;

smérin adj., adv. (f. 273^v, Is. 25, 4, f. 297^v, Is. 66, 2, f. 405^v, Sir. 25, 25, în *B: smerit*; f. 125^v, 1 Reg. 18, 24, f. 226^v, Ps. 17, 30, f. 252^f, Pild. 3, 34; **smeren**, în *B: smerit*; f. 260^v, Pild. 29, 23: "cei ce gîndesc smeren", în *B: cu smerenie*);

sîlță s.f. (f. 217^f, Iov 18, 10, în *B: cursă*);

sponcă s.f. (f. 39^f, Ieș. 26, 6: *belciugé* [marg.: **sponce**], în *B: copce*; f. 44^f, Ieș. 36, 11, 15, f. 45^f, Ieș. 38, 10, 12; în *B: copcă*; f. 45^f, Ieș. 38, 11: **sponci** [marg.: *copci*], în *B: copci*);

stávăr s.n., în loc. adj. *de stavăr* (f. 333^v, Iez. 41, 25: "de stavăr lemne", în *B: de treabă*);

stăji vb. IV (f. 401^f, Sir. 12, 3, în *B: îndesi*; f. 417^f, Ist. Băl. 37: **steji**, în *B: întiști*), **stăjire** s.f. (f. 358^f, Sof. 1, 19: [marg.: *sîrguială*], în *B: sîrguire*);

stidi vb. IV (f. 3^f, Fac. 2, 25, f. 168^v, 4 Reg. 22, 19, f. 220^v, Iov 32, 21, f. 221^f, Iov 34, 19, f. 229^v, Ps. 34, 5, f. 394^f, Întel. 13, 17, f. 449^f, col. 2, 4 Mac. 5, în *B: rușina*; f. 214^f, Iov 6, 16, în *B: smeri*),

stideală s.f. (f. 236^v, Ps. 70, 14, f. 405^v, Sir. 25, 24, în *B: rușine*), **stidintă** s.f. (f. 231^v, Ps. 43, 17, în *B: rușine*);

susai s.m. (f. 32^v, Ieș. 12, 8, în *B: papădie*). Vezi și **lăptucă**;

sveștenii vb. IV (f. 40^v, Ieș. 28, 38, f. 42^f, Ieș. 31, 9, în *B: preoți*; f. 40^v, Ieș. 29, 1, în *B: sluji*; f. 41^f, Ieș. 30, 30: **sfeșteni**, în *B: pre-*

⁴⁸ Vezi *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (II)*, în "Limba română", XXXVI, 1987, nr. 6, p. 521.

oți). Cf. și **preoți** (f. 386^f, 3 Ezd. 5, 61, în *B*: *preoți*; f. 118^f, 1 Reg. 2, 28: *prioți*, în *B*: *prioți*);

șerb s.m. (f. 223^v, Iov 42, 8, f. 331^v, Iez. 38, 17, f. 341^v, Dan. 6, 20, f. 374^v, Iudit. 11, 4, f. 385^v, 3 Ezd. 5, 53, f. 387^v, 3 Ezd. 8, 5, f. 393^f, Întel. 10, 16, f. 396^f, Întel. 18, 11, f. 396^v, Întel. 18, 21, în *B*: *rob*), f. 371^f, Iudit. 5, 5: [marg.: *rob*], în *B*: *slugă*; f. 371^v, Iudit. 6, 13, în *B*: *slugă*). Frecvent în ms. 45 este cuvântul **rob**;

șugui vb. IV (f. 399^v, Sir. 8, 5, în *B*: *glumi*);

țarcălam s.m. (f. 222^f, Iov 37, 12, f. 394^f; Întel. 13, 2, în *B*: *crug*; f. 261^f, Eccl. 1, 6, f. 279^f, Is. 40, 22, în *B*: *încungiurare*; f. 405^f, Sir. 24, 5, în *B*: *încungiurare*);

ține s.m. (f. 26^f, Fac. 49, 9, f. 213^v; Iov 4, 11, f. 260^v, Pild. 30, 30, f. 321^v, Iez. 19, 1, în *B*: *pui*);

umșori s.m. pl. (f. 32^v, Ieș. 12, 7, 22, 23, f. 81^f, Deut. 6, 9, f. 85^v, Deut. 15, 17, f. 112^v, Jud. 16, 3, f. 146^f, 3.Reg. 30, 32, f. 285^f, Is. 57, 8, f. 335^v, Iez. 45, 19, în *B*: *stîlpii ușii*, *stîlpii* [ușii sau-ai porții]; f. 117^f, 1 Reg. 1, 9: [marg.: *pragurile*], în *B*: *pragurile*). Formele neobișnuite **umșori** și **umșori** ale cuvântului **ușor** "toc la ușă" mai apar în scrierile lui Dosoftei⁴⁹;

vajnic adj. (f. 409^v, Sir. 37, 13: [marg.: *rînjitor*], în *B*: *pizmaș*);

văpărste s.f. pl. (f. 438^v, 2 Mac. 11, 5, f. 439^f, 2 Mac. 12, 9: [marg.: *stadii*], în *B*: *stadii*; f. 439^f, 2 Mac. 12, 10, 16, 17, f. 439^v, 2 Mac. 12, 29, în *B*: *stadii*). Cuvântul mai apare numai în traducerea anonimă a *Istoriilor* lui Herodot;

vinars s.n. (f. 50^f, Lev. 10, 9: [marg.: *rachiu*], în *B*: *rachiu*; f. 62^v, Num. 6, 3: [marg.: *amestecături*, *sichera*], în *B*: *rachiu*). Cuvântul apare la Dosoftei⁵⁰;

vîrstec adj. (f. 452^f, col. 1, 4 Mac. 11, în *B*: *de o vîrstă*);

voiera vb. I "văiera" (f. 117^f, 1 Reg. 1, 6, f. 139^v, 2 Reg. 19, 2, f. 220^v, Iov 31, 39, în *B*: *întrista*; f. 221^f, Est. 6, 12, f. 259^f, Pild. 25, 20, în *B*: *mîlni*), **voierat** adj. (f. 291^f, Ier. 6, 26: "bocet **voierat**", în *B*: "tînguire *de milă*"), **voieros** adj. (f. 256^v, Pild. 17, 23, în *B*: *mîhnitor*);

⁴⁹ Vezi textele respective și comentariul nostru, în "Limba română" XXXIV, 1985, nr. 1, p. 42-43, precum și în prezentul studiu, 8.3.4., punctul 3.

⁵⁰ Vezi locul respectiv și comentariul nostru, *ibidem*, p. 40.

zăgaș s.f. (f. 30^f, Ieș. 8, 5, 272^f, Is. 19, 6, f. 274^v, Is. 27, 12, f. 276^v, Is. 33, 21, f. 301^f, Ier. 31, 9, f. 405^f, Sir. 24, 33, în *B*: *iaz*);

zăminti vb. IV (f. 395, Întel. 15, 8: "olariul moale pământ **zămintind**"; în *B*: *călcînd*);

zănăi vb. IV (f. 168^f, 4 Reg. 21, 12: **dzănăi** [marg.: *răsuna*], în *B*: *răsuna*; f. 296^v, Ier. 19, 3: **dzănui** [marg.: *suna*], în *B*: *suna*).

8.3.2. Cuvinte specifice graiurilor dacoromânești nordice aflate în ms. 45, de regulă înlocuite în ediția *Bibliei* de la 1688, dar care se mai întâlnesc sporadic în acest text⁵¹:

amistui vb. IV (f. 275^f, Is. 29, 6: "și pară de foc **amistuind**", în *B*: *mistuind*). Cf. și **mistui** (f. 431^v, 2 Mac. 1, 23, f. 432^f, 2 Mac. 2, 10, în *B*: *mistui*);

astară adv. "astă-seară" (f. 34^v, Ieș. 16, 6, în *B*: *astară*);

băhniș s.n. (f. 272^f, Is. 19, 7, f. 424^v, 1 Mac. 9, 42, 45, în *B*: *băhniș*; f. 277^f, Is. 35, 7, în *B*: *mocioriță*; f. 280^f, Is. 42, 15, în *B*: *baltă*). Cf. și **bahnă** (f. 279^v, Is. 41, 18, în *B*: *baltă*), **baltă** (f. 30^f, Ieș. 8, 5, în *B*: *mocerită*);

bóinic s.m. (f. 181^f, 1 Paral. 28, 1, f. 307^v, Ier. 46, 9, 12, f. 309^f, Ier. 50, 9, f. 310^f, Ier. 51, 30, f. 349^v, Ioil 3, 9, în *B*: *războinic*; f. 349^f, Ioil 2, 7: **boinicii**, în *B*: *oameni războinici*; f. 309^v, Ier. 50, 30: **boinicii** [marg.: *războinicii*], în *B*: *bărbații cei războinici*; f. 350^v, Am. 2, 14: *războinic*, în *B*: **boinic**). Cf. și **războinic** (f. 310^v, Ier. 51, 51, f. 326^f, Iez. 27, 10, f. 362^f, Zah. 9, 13, f. 372^f, Iudit. 7, 6, f. 376^v, Iudit. 15, 3, f. 406^f, Sir. 26, 22, în *B*: *războinic*);

brehnace s.f. (f. 50^v, Lev. 11, 14, în *B*: *șorliță*; f. 216^v, Iov 15, 22: **brăhnace**, în *B*: *brehnace*);

chelșug s.n. (f. 85^f, Deut. 15, 14, în *B*: **chelșug**; f. 199^f, 1 Ezd. 5, 3, 9, în *B*: *cheltuială*; f. 419^f, 1 Mac. 3, 28, f. 429^v, 1 Mac. 14, 32, în *B*: *leafă*), **chelșugui** vb. IV (f. 85^f, Deut. 15, 14, în *B*: **chelșugui**);

ciobotă s.f. (f. 32^v, Ieș. 12, 11, f. 89^f, Deut. 25, 9, f. 97^v, Iosua 9, 5, f. 270^f, Is. 11, 15, în *B*: *ciznă*; f. 93^v, Deut. 33, 25, f. 121^v, 1 Reg. 12, 3, f. 325^f, Iez. 24, 17, în *B*: **ciobotă**; f. 352^f, Am. 8, 6, în *B*:

⁵¹ Așa cum am arătat mai sus (vezi 8.3.), includem în această listă și cuvinte cărora le corespund în *Biblie* variantele lor fonetice muntenești.

încălțăminte). Cf. și *cizmă* (f. 143^v, 3 Reg. 2, 5, f. 413^v, Sir. 46, 22, în *B*: *ciznă*; f. 205^t, Neem. 9, 21, în *B*: *încălțăminte*; f. 325^t, Iez. 24, 23, f. 350^t, Am. 2, 6, în *B*: *ciobotă*);

dăzbina vb. I (f. 451^v, col. 1, 4 Mac. 10, f. 452^t, col. 1, 4 Mac. 11, în *B*: *dejghina*);

demica vb. I (f. 71^v, Num. 24, 8: “grăsimile lor le va demica”, în *B*: *suge ca măduha*; f. 297^v, Ier. 21, 7: **dămica**, în *B*: *tăta de tot*; f. 356^t, Naum 1, 6: **dămica**, în *B*: *zdrumica*; f. 417^t, Ist. Băl. 40: **dămica**, în *B*: **dumica**; f. 216^t, Iov 14, 19, f. 285^t, Is. 58, 7: **demica**, în *B*: **dumica**; f. 226^t, Ps. 17, 46: **dimica**, în *B*: *mărunți*);

dodăi vb. IV (f. 250^v, Fac. 48, 1: [marg.: *bîntui*], în *B*: **dodăi**; f. 66^v, Num. 14, 11: [marg.: *bîntui*], în *B*: *zîdări*; f. 88^v, Deut. 23, 16: [marg.: *supăra*], în *B*: *bîntui*; f. 425^v, 1 Mac. 10, 35, f. 428^t, 1 Mac. 12, 13, în *B*: **dodei**; f. 445^v, col. 2, 3 Mac., în *B*: *tînji*; f. 82^v, Deut. 9, 22: **dodei** [marg.: *mînia*], în *B*: *mînia*; f. 112^v, Jud. 16, 16, f. 426^t, 1 Mac. 10, 63; f. 430^v, 1 Mac. 15, 40: **dodei**, în *B*: **dodei**), **dodăială** s.f. (f. 81^v, Deut. 7, 19: [marg.: *învăluială*], în *B*: *bîntuială*; f. 215^t, Iov 10, 17: **dodăiele**, în *B*: **dodiele**; f. 397^v, Sir. 2, 1: [marg. *bîntuială*], în *B*: *ispită*; f. 399^t, Sir. 6, 8, în *B*: *ispită*; f. 412^v, Sir. 44, 21: [marg.: *ispită*], în *B*: *ispită*; f. 90^v, Deut. 28, 57: **dodeială** [marg.: *îngustare*], în *B*: **dodieială**; f. 109^t, Jud. 8, 27, în *B*: **dodieială**);

făgadă s.f. (f. 184^t, 2 Paral. 6, 19, în *B*: *făgăduială*; f. 272^t, Is. 19, 21, în *B*: **făgadă**);

genune s.f. (f. 450^t, col. 2, 4 Mac. 7: “întru a patimilor **genune**”, în *B*: *genune*);

grîșcă s.f. (f. 274^v, Is. 28, 25: “mei și **grîșcă**”, în *B*: *hricică*);

hadîmb s.m. (f. 20^t, Fac. 37, 35, f. 21^t, Fac. 40, 2, 7, f. 167^v, 4 Reg. 20, 18, f. 208^v, Est. 1, 12, f. 209^t, Est. 2, 15, f. 211^t, Est. 7, 9, f. 284^v, Is. 56, 4, în *B*: **hadîm**; f. 169^v, 4 Reg. 24, 12, f. 284^v, Is. 56, 3, f. 337^v, Dăn. 1, 9, 10, în *B*: *scopit*). Vezi și **scop**, **scopit**, în lista precedentă;

hîtru adj., s.m. (f. 399^t, Sir. 6, 34, în *B*: *iscusit*; f. 401^t, Sir. 11, 33, în *B*: *ficlean*; f. 404^t, Sir. 21, 13, în *B*: **hîtru**, 21, 22, în *B*: *hiclean*; f. 404^v, Sir. 22, 30, f. 409^v, Sir. 37, 22, în *B*: *istef*; f. 408^t, Sir. 33, 31, în *B*: *făcător de rău*), **hîtrie** s.f. (f. 374^v, Iudit. 11, 8, în *B*: *meșteșug*; f. 397^v, Sir. 1, 6, în *B*: *meșteșug*; f. 403^t, Sir. 19, în *B*:

măiestrie; f. 404^f, Sir. 21, 13, în *B*: **hîtrie**; f. 408^v, Sir. 34, 10, în *B*: **istefie**; f. 411^v, Sir. 42, 24, în *B*: **vicleşug**);

hreasc s.m. (f. 279^f, Is. 40, 24, f. 282^f, Is. 47, 14: **hreascuri**, în *B*: **uscăciuni**; f. 279^f, Is. 41, 2: **hreascuri**, în *B*: **hreascuri**; f. 294^f, Ier. 13, 24: **hreascuri** în *B*: **ojogituri**; f. 347^v, Os. 10, 7: "ca **hreascurile** preste faţa apei", în *B*: **o gătejie**; f. 380^v, Epist. Ier. 60: **spin** [marg.: **hreasc**], în *B*: **mărăcini**);

iezunie s.f. (f. 219^f, Iov 28, 10, în *B*: **vizunie**);

înturna vb. I (f. 225^f, Ps. 9, 3, f. 238^v, Ps. 79, 4, f. 245^v, Ps. 117, 13, f. 254^f, Pild. 10, 33, f. 257^f, Pild. 21, 14, f. 260^v, Pild. 30, 4, f. 265^v, Cînt. 6, 4, f. 298^v, Ier. 23, 36, f. 301^v, Ier. 31, 13, f. 303^v, 36, 3, f. 305^f, Ier. 40, 5, f. 318^v, Iez. 14, 6, f. 344^f, Dan. 11, 18, f. 348^v, Os. 14, 5, f. 390^f, Întel. 2, 1, f. 398^v, Sir. 4, 20, f. 403^v, Sir. 20, 29, f. 417^v, 1 Mac. 1, 22, 41, 42, f. 450^f, col. 2, 4 Mac. 7, f. 450^v, col. 1, 4 Mac. 7, în *B*: **întoarce**; f. 251^v, Pild. 3, 28, f. 264^v, Eccl. 12, 6, f. 301^v, Ier. 31, 22, f. 347^f, Os. 8, 13, f. 365^v, Tob. 2, 5, f. 371^f, Iudit. 5, 10, f. 406^v, Sir. 29, 12, f. 410^v, Sir. 39, 33, f. 426^f, 1 Mac. 10, 52, f. 437^f, 2 Mac. 9, 2, f. 453^v, col. 2, 4 Mac. 16, în *B*: **înturna**), **înturna-re** s.f. (f. 403^f, Sir. 18, 21, f. 410^f, Sir. 39, 2, în *B*: **întoarcere**). Cf. şi **întoarce** (f. 89^f, Deut. 24, 20, f. 137^f, 2 Reg. 14, 24, f. 137^v, 2 Reg. 15, 8, f. 139^v, 2 Reg. 18, 30, f. 140^f, 2 Reg. 19, 14, 15, f. 192^v, 2 Paral. 29, 6, f. 261^f, Eccl. 1, 6, f. 348^v, Os. 14, 2, f. 355^v, Mih. 7, 19, f. 365^v, Tob. 2, 6, f. 410^f, Sir. 38, 37, în *B*: **întoarce**);

jac s.n. (f. 211^f, Est. 7, 4, f. 267^v, Is. 5, 5, f. 329^f, Iez. 33, 15, f. 428^f, 1 Mac. 13, 34, în *B*: **jah**; f. 268^v, Is. 8, 1, f. 321^f, Iez. 18, 7, 12, f. 325^f, Iez. 25, 7, f. 364^f, Mal. 1, 13, în *B*: **jaf**; f. 48^f, Lev. 6, 2, 4: **jiac**, în *B*: **jah**, **jaf**; f. 74^v, Num. 31, 11, 12: **jiacuri**, în *B*: **jafuri**), **je-cui** vb. IV (f. 18^v, Fac. 34, 27, 28, f. 90^v, Deut. 28, 31, f. 105^v, Jud. 2, 16, f. 217^v, Iov 20, 19, f. 218^v, Iov 24, 2, f. 321^f, Iez. 18, 7, 12, în *B*: **jăfui**; f. 33^f, Ieş. 12, 36, f. 48^f, Lev. 6, 4, în *B*: **jefui**; f. 115^v, Jud. 21, 21, în *B*: **răpi**; f. 123^f, 1 Reg. 14, 36, în *B*: **jăhui**; f. 160^v, 4 Reg. 7, 16: **jefui**; în *B*: **jăcui**; f. 269^v, Is. 10, 2: **jehui**, în *B*: **jecui**), **jecaş** adj. (f. 26^v, Fac. 49, 27, în *B*: **hrăpitor**). Cf. şi **jaf** (f. 168^f, 4 Reg. 21, 14, f. 247^f, Ps. 118, 161, f. 280^f, Is. 42, 22, f. 321^f, Iez. 18, 16, 18, f. 356^f, Naum 2, 12, f. 371^f, Iudit. 4, 10, f. 372^v, Iudit. 7, 23, în *B*: **jaf**; f. 269^v, Is. 10, 2, f. 280^f, Is. 42, 22, f. 344^v, Dan. 11, 33, f. 358^f, Sof.

1, 14, f. 366^f, Tob. 3, 3, f. 370^f, Iudit. 2, 6, în *B*: **jah**; f. 331^v, Iez. 38, 13, în *B*: **plean**), **jefui** (f. 268^v, Is. 8, 3, f. 321^f, Iez. 18, 16, f. 354^f, Mih. 2, 2, f. 356^f, Naum 2, 9, f. 454^f, col. 2, 4 Mac. 17, în *B*: **jăfui**; f. 231^v, Ps. 43, 12, f. 437^f, 2 Mac. 9, 2, în *B*: **jefui**; f. 338^f, Dan. 2, 5; în *B*: **jăhui**; f. 268^f, Is. 5, 17, în *B*: **hrăpi**; f. 332^f, Iez. 39, 10, în *B*: **ple-nui**), **jah** (f. 286^v, Is. 61, 8, f. 370^f, Iudit. 2, 9, în *B*: **jah**; f. 269^v, Is. 10, 6, f. 357^f, Avac. 2, 7, f. 364^v, Mal. 3, 10, f. 373^f, Iudit. 8, 17, în *B*: **jaf**), **jehui** (f. 240^v, Ps. 88, 40, în *B*: **jefui**; f. 280^f, Is. 42, 22, f. 321^f, Iez. 18, 18, f. 354^f, Mih. 2, 2, f. 356^f, Naum 2, 9, f. 358^f, Sof. 2, 4, în *B*: **jăfui**; f. 309^f, Ier. 50, 10, f. 325^v, Iez. 26, 12, în *B*: **jehui**; f. 271^v, Is. 17, 14, în *B*: **jăhui**; f. 331^v, Iez. 38, 13, în *B*: **plenui**);

jemnă s.f. (f. 129^v, 1 Reg. 28, 22: “**jemnă de pîine**”, în *B*: **jămnă**);

lac s.n. “groapă” (f. 205^f, Neem. 9, 11, în *B*: **adîncime**; f. 258^f, Pild. 22, 14, f. 313^f, Plîng. 3, 52, f. 325^v, Iez. 26, 20, f. 328^f, Iez. 31, 16, f. 328^v, Iez. 32, 28, 29, f. 341^v, Dan. 6, 16, 19, 23, 24, f. 362^f, Zah. 9, 11, f. 373^v, Iudit. 8, 27, în *B*: **groapă**; f. 393^f, Întel. 10, 14: [marg.: **groapă**], în *B*: **groapă**; f. 277^v, Is. 36, 16, în *B*: **lac**). Prin **lac** sînt traduse cuvintele λάκκος, βόθρος și βόθυνοσ. Cu același asens, **lac** apare și la Dosoftei, în *Psaltirea în versuri*: “Până cînd s-a săpa **lacul** / Păcătoșului cu dracul” (Ps. 93, v. 47 – 48) și în *Viața și petrecerea svinților*: “Scurmat-au **lacul** și l-au săpatu-l, și va cădea-ș în groapa ce ș-au făcut” (sept., f. 17^v), precum și în traducerea anonimă a *Istoriilor* lui Herodot: “Și acolo, la pustii, să fie făcut **lacuri** mari di s-au strîns apa” (III, 9), unde prin **lac** este tradus cuvîntul δεξαμενή;

mălai s.n. (f. 315^f, Iez. 4, 9, în *B*: **mălai**; f. 274^v, Is. 28, 25: **mei**, în *B*: **mălai**);

meser s.m. (f. 38^f, Ieș. 23, 3, 6, f. 58^f, Lev. 25, 25, 35, f. 85^f, Deut. 15, 11, f. 135^v, 2 Reg. 12, 1, 3, f. 221^f, Iov 34, 28, f. 225^f, Ps. 9, 9, 12, 19, 30, 33, 35, 41, f. 225^v, Ps. 10, 4, f. 229^v, Ps. 34, 12, f. 232^f, Ps. 48, 2, f. 236^f, Ps. 71, 4, f. 244^v, Ps. 106, 41, f. 245^f, Ps. 111, 8, f. 255^f, Pild. 14, 21, 33, f. 256^f, Pild. 17, 5, f. 260^f, Pild. 28, 15, f. 260^v, Pild. 30, 14, f. 261^f, Pild. 31, 9, f. 262^v, Eccl. 4, 13, f. 264^f, Eccl. 9, 15, f. 400^v, Sir. 11, 21, f. 406^v, Sir. 29, 12, f. 408^v, Sir. 34, 22, în *B*: **sărac**; f. 230^f, Ps. 36, 15, f. 231^f, Ps. 39, 21, f. 236^v, Ps. 69,

6, f. 237^r, Ps. 71, 13, f. 237^v, Ps. 73, 20, 22, f. 239^v, Ps. 81, 4, f. 240^r, Ps. 85, 1, f. 244^v, Ps. 108, 15, 21, f. 245^r, Ps. 112, 6, f. 249^v, Ps. 139, 13, f. 258^r, Pild. 22, 22, 23, 4, în *B*: meser), meseretate s.f. (f. 221^v, Iov 36, 8, f. 253^v, Pild. 10, 4, f. 254, 4, f. 254^r, Pild. 10, 16, f. 259^r, Pild. 24, 34, f. 260^r, Pild. 28, 19, f. 260^v, Pild. 30, 8, f. 261^r, Pild. 31, 7, în *B*: sărăcie);

mireasă s.f. (f. 265^v, Cînt. 4, 8, 9, în *B*: mireasă; f. 265^v, Cînt. 4, 10, 11, 12, 5, 2, f. 286^v, Is. 61, 10, f. 299^r, Ier. 25, 10, f. 349^r, Ioil 2, 16, f. 378^r, Bar. 2, 17, f. 392^r, Întel. 8, 2, în *B*: nevastă);

mîlcomiș adv. (f. 128^r, 1 Reg. 24, 5, în *B*: pre ascuns), **mîlcomiși** vb. IV (f. 222^r, Iov 37, 8, în *B*: odihni; f. 268^v, Is. 7, 4: [scris greșit: mîncomiși], în *B*: potoli; f. 347^v, Os. 10, 11, în *B*: mîlcomiși, 10, 14, în *B*: tăcea; f. 254^v, Pild. 12, 2: “și omul fără dă lege dă va tăcea”, în *B*: “și omul fără de lege se va mîlcomiși”), **mîlcomișire** s.f. (f. 441^r, 2 Mac. 14, 17, în *B*: tăcere). Cf. și **mîlcomi** vb. IV (f. 3^v, Fac. 4, 7): “mîlcomește [scris greșit: mîncomește] cătră tine întoarce-rea lui”, în *B*: [unde a fost înțeles greșit textul din ms.]: “greșit-ai mîlcomește cătră tine e întoarcerea lui”; f. 201^r, 1-Ezd. 9, 3, 4: “șe-dea mîlcomind” în *B*: “șădea mîlcomind”). Confuzia din *Biblie* s-a transmis și în DLR, unde, s.v. *molcomi*, 4, citatul respectiv este decupat și interpretat greșit;

neascultoi s.m. (f. 266^v, Is. 1, 25, în *B*: neascultător);

ocăzui vb. IV (f. 377^v, Bar. 1, 13: “eram-neascultînd [...] și ocăzuiam ca să nu audzim glasului lui”, în *B*: ocăzuiam; f. 396^v. Întel. 19, 6: “pentru că toată zidirea întru al său fel iarăși de sus să ocăzui-ia, slujind la ale tale porînci”, în *B*: închipuia). Acest cuvînt (< slavon. *оказывать*, *оказать* “a manifesta, a arăta, a înfățișa”) nu este înregistrat în DLR;

odoară s.n. pl. (f. 276^v, Is. 33, 6, f. 281^r, Is. 45, 3 [marg.: vistiere], în *B*: visterii; f. 326^r, Iez. 27, 24, în *B*: odoară; f. 355^r, Mih. 6, 10, în *B*: avuții);

omăt s.n. și m. (f. 28^v, Ieș. 4, 6, f. 66^r, Num. 12, 10, f. 159^v, 4 Reg. 5, 27, f. 222^r, Iov 37, 6, f. 233^r, Ps. 50, 8, f. 259^r, Pild. 25, 13, f. 296^r, Ier. 18, 14, f. 412^r, Sir. 43, 15, 21, f. 428^v, 1 Mac. 13, 22, în *B*: zăpadă; f. 175^r, 1 Paral. 11, 22, f. 395^v, Întel. 16, 22: [marg.: zăpa-

dă], în *B*: *zăpadă*; f. 142^f, 2 Reg. 23, 20, f. 313^f, Plîng. 4, 7: [marg.: *zăpadă*], în *B*: **omăt**; f. 214^f, Iov 6, 16, f. 222^v, Iov 38, 22, f. 250^v, Ps. 147, 5, f. 381^f, Cînt. 3 tin. 41: *zăpadă*, în *B*: **omeți** vb. IV (f. 235^v, Ps. 67, 15: *zăpăzi*, în *B*: **omeți**). Cf. și *zăpadă* (f. 250^v, Ps. 148, 8, f. 266^v, Is. 1, 18, f. 284^v, Is. 55, 10, f. 342^f, Dan. 7; 9, în *B*: *zăpadă*);

oprăvui vb. IV (f. 144^f, 3 Reg. 2, 35: *îndrepta*), în *B*: **oprăvui**; f. 286^v, Is. 62, 7: **otprăvui**, în *B*: *îndirepta*; f. 437^f, 2 Mac. 8, 36: **oprăvui**, în *B*: *mărturisî*). În DLR, textul din *B* a fost înțeles greșit. Corect este: “a (se) ocîrmui, a (se) conduce”;

pară s.f. (f. 3^v, Fac. 3, 24: [marg.: *văpaie*], în *B*: **pară**; f. 266^f, Cînt. 8, 6: [marg.: *văpaie*], în *B*: *văpaie*; f. 217^f, Iov 18, 5, f. 339^v, Dan. 3, 24, f. 380^v, Cînt. 3 tin., titlu, f. 395^v, Înțel. 17, 5, f. 454^v, col. 2, 4 Mac. 18, în *B*: *văpaie*; f. 243^v, Ps. 105, 19, f. 275^f, Is. 29, 6, în *B*: **pară**);

pelîță s.f. (f. 21^v, Fac. 40, 19, f. 162^f, 4 Reg. 9, 36, f. 228^f, Ps. 26, 3, f. 238^v, Ps. 78, 2, f. 247^f, Ps. 118, 119, f. 354^f, Mih. 3, 2, f. 437^f, 2 Mac. 9, 9, f. 450, col. 1, 4 Mac. 6, f. 450^v, col. 1, 4 Mac. 7, f. 451^f, col. 2, 4 Mac. 9, f. 451^v, col. 2, 4 Mac. 10: **pelîțe**, în *B*: *cărnuri*; f. 139^v, 2 Reg. 19, 13: **pelîța** [marg.: *trupul*], în *B*: *carnea*; f. 331^f, Iez. 37, 8: **pelîțele**, în *B*: *carne*; f. 90^v, Deut. 28, 55, f. 269^v, Is. 10, 18, f. 143^f, col. 2, 4 Mac. 15: **pelîțe**, în *B*: *trupuri*; f. 125^f, 1 Reg. 17, 44, f. 213, Iov 2, 4, f. 216^v; Iov 14, 22: **pelîțe**, în *B*: *trup*; f. 132^v, 2 Reg. 5, 1, f. 139^v, 2 Reg. 19, 12, f. 213^v; Iov 4, 15, f. 214^f, Iov 6, 12, f. 217^v, Iov 21, 6: **pelîțe**, în *B*: **pelîțe**);

pesteală s.f. (f. 237^f, Ps. 72, 4, în *B*: *apesteală*);

poamă s.f. (f. 21^f, Fac. 40, 10: “și coptîi strugurii **poamei**”, în *B*: “și broboanele *strugurilor* coapte”, 40, 11: **poama** [marg. *strugurul*], în *B*: *strugurul*; f. 26^v, Fac. 49, 11: “sîngele **poamei** [marg.: *strugurului*]”, în *B*: *strugurului*; f. 63^f, Num. 6, 4: “vin de **poamă**” [marg.: *struguri*], în *B*: *strugur*; f. 66^f, Num. 13, 24: “și strugur de **poamă** unul”, în *B*: “un strugur de **poamă**”, f. 93^f, Deut. 32, 32: “strugur de fiere, **poamă** de amărăciune”, în *B*: **poamă**; f. 267^v, Is. 5, 2: “așteptai [via] să facă **poamă** [marg.: *struguri*]”, în *B*: *struguri*). Cf. și **strugur** (f. 410^v, Sir. 39, 32, f. 414^v, Sir. 50, 17, în *B*: *strugur*), **struguraș** (f. 272^v, Is. 18, 5, în *B*: *struguraș*);

ponoslu s.n. (f. 16^f, Fac. 30, 23, în *B*: **ponos**; f. 56^f, Lev. 20, 17: [marg.: *ocară*], în *B*: *ocară*; f. 406^f, Sir. 27, 29, în *B*: *batjocuire*; f. 407^f, Sir. 29, 31, f. 411^v, Sir. 41, 29, f. 449^v, col. 1, 4 Mac. 5, în *B*: **ponoslu**), **ponoslui** vb. IV (f. 107^f, Jud. 5, 18, f. 403^v, Sir. 20, 14, f. 436^f, 2 Mac. 7, 24, în *B*: **ponoslui**; f. 238^f, Ps. 77, 22, în *B*: *cleveti*; f. 403^f, Sir. 18, 18, în *B*: *împuta*);

poticală s.f. (f. 375^f, Iudit. 12, 2, în *B*: **poticală**);

priceav adj. (f. 249^v, Ps. 138, 19: **priceáv**, în *B*: **pricitor**; f. 314^v, Iez. 3, 7: **priceav**, în *B*: **pricelnic**);

pripoit adj., s.n. (f. 146^v, 3 Reg. 7, 18: "lucru *spîndzurat* [marg.: **pripoit**]", în *B*: *spîndzurat*; f. 183^f, 2 Paral. 3, 5: "finicuri și **pripoi-te**", în *B*: **pripoi-te**, 3, 15: "le puse preste **prepoite**", în *B*: *lănțușă*);

prișleț s.m. (f. 9^v, Fac. 19, 9: "a fi **prișleț**", în *B*: *a nemernici*; f. 11^f, Fac. 21, 34, f. 13^v, Fac. 26, 3, f. 25^f, Fac. 47, 4: [a fi] **prișleț**, în *B*: *a sălășlui*; f. 12^v, Fac. 24, 37: "sînt **prișleț** [marg.: *înstriinat*], în *B*: *sălășluiesc*; f. 29^v, Ieș. 6, 4: "s-au făcut **prișleț**", în *B*: *au sălășluit*; f. 11^v, Fac. 23, 4, în *B*: *strein*; f. 27^v, Ieș. 2, 22, f. 56^v, Lev. 22, 10, f. 78^f, Deut. 1, 16, în *B*: *nemernic*; f. 32^v, Ieș. 12, 19, în *B*: *venetic*), **prișleși** vb. IV (f. 8^v, Fac. 17, 8, în *B*: *nemernici*; f. 10^f, Fac. 20, 1, f. 33^f, Ieș. 12, 40, în *B*: **lăcui**; f. 11^f, Fac. 21, 23, f. 17^f, Fac. 32, 4, f. 29^v, Ieș. 6, 4, în *B*: *sălășlui*; f. 19^v, Fac. 36, 44: "pămîntul unde au **prișleșit**", în *B*: *cîștigării lor*; f. 25^f, Fac. 47, 9: [marg.: *lăcui*], în *B*: *nemernici*; [marg.: *lăcui*], în *B*: *lăcui*; f. 107^f, Jud. 5, 17: *nemernici*, în *B*: **prișleși**; f. 172^f, 1 Paral. 5, 26: *înmuta* [marg.: *înstreina*], în *B*: **prișleși**; f. 174^f, 1 Paral. 9, 1: *înstreina*, în *B*: **prișleși**), **prișleșenie** s.f. (f. 15^f, Fac. 28, 4, în *B*: *nemernicie*; f. 19^f, Fac. 36, 7, f. 33^f, Ieș. 12, 40, în *B*: *sălășluire*; f. 26^v, Fac. 50, 8, f. 27^f, Fac. 50, 22, Ieș. 1, 1, în *B*: *casa*);

proască s.f. (f. 10^v, Fac. 21, 16: "departe ca o **proască** de arc", în *B*: **proască**);

puhoi s.n. (f. 17^v, Fac. 32, 23: [marg.: *pîrîu*], în *B*: *pîrău*; f. 376^f, Întel. 17, 19, în *B*: *repeziș*), **puhoios** adj. (f. 222^v, Iov 38, 25: "ploaie **buhoioasă**", în *B*: **buhoioasă**; f. 260^f, Pild. 28, 3: "ploaie **puhoioasă**", în *B*: *mare*). Probabil că grafia cu *b-* (*buhoioasă*) este o greșeală de copist aflată în manuscrisul după care a fost copiat ms. 45, iar de acolo s-a transmis în textul *Bibliei*;

punoi s.n. (f. 214^f, Iov 7, 5, în *B*: **puroi**). Cf. și **puroi** (f. 213^f, Iov 2, 8, f. 451^f, col. 2, 4 Mac. 9, în *B*: **puroi**);

rășchira vb. I (f. 6^f, Fac. 10, 18, f. 91^v, Deut. 30, 3, în *B*: **rășchira**; f. 6^v, Fac. 11, 9, f. 42^v, Ieș. 32, 24, f. 138^f, 2 Reg. 15, 31, în *B*: **rășipi**), **rășchirare** s.f. (f. 90^f, Deut. 28, 25, f. 91^v, Deut. 30, 4, în *B*: **rășchirare**). Cf. și **rășfira** (f. 404^f, Sir. 22, 17, în *B*: **rășipi**);

sărăiman s.m. "orfan" (f. 83^f, Deut. 10, 18, f. 85^f, Deut. 14, 29, f. 85^v, 16, 11, f. 241^v, Ps. 93, 6, f. 244^v, Ps. 108, 8, f. 250^f, Ps. 145, 8, f. 266^v, Is. 1, 23, f. 348^v, Os. 14, 4, f. 354^f, Mih. 2, 2, f. 398^v, Sir. 4, 10, f. 432^v; 2 Mac. 3, 10, f. 437^f, 2 Mac. 8, 28, 30, în *B*: **sărac**; f. 88^v, Deut. 24, 19, f. 89^v, Deut. 26, 13, 27, 19, f. 239^v, Ps. 81, 3, f. 244^v, Ps. 108, 11, în *B*: **suruman**; f. 269^v, Is. 9, 17, f. 313^v, Plîng. 5, 3, în *B*: **sărăiman**; f. 269^v, Is. 10, 2, în *B*: **sărăiman**; f. 361^f, Zah. 7, 10, în *B*: **săriman**; f. 364^f, Mal. 3, 5, în *B*: **surimăn**; f. 409^f, Sir. 35, 14, în *B*: **siriman**; **sărăimănie** s.f. "lipsă, pierdere a copiilor" (f. 281^v, Is. 47, 8, în *B*: **sărăcie**). Cf. și **sărac** s.m. "orfan" (f. 37^v, Ieș. 22, 24, în *B*: **sărac**);

sclip s.n. (f. 146^f, 3 Reg. 6, 33 [scris greșit: *slipuri*], în *B*: **sclip**; f. 332^v, Iez. 40, 19, f. 333^v, Iez. 41, 10, 11, 42, 2, 3, f. 334^f, Iez. 42, 2, 3, f. 334^f, Iez. 42, 7, 9, 11, 12, 13, f. 336^f, Iez. 46, 20, 24, în *B*: **boltă**; f. 333^f, Iez. 40, 46, 47, 48, f. 335^f, Iez. 44, 19, în *B*: **cămară**; f. 387^f, 3 Ezd. 6, 23, în *B*: **turn**);

sîmcea s.f. (f. 146^f, 3 Reg. 6, 24, în *B*: **sîmcea**);

smidă s.f. (f. 238^v, Ps. 77, 52, 53, f. 250^v, Ps. 148, 8, f. 274^v, Is. 28, 2, f. 331^v, Iez. 38, 22, f. 391^f, Înțel. 5, 22, f. 395^v, Înțel. 16, 16, f. 412^f, Sir. 42, 17, f. 413^f, Sir. 46, 7, în *B*: **grindină**; f. 222^v, Iov 38, 22; f. 226^f, Ps. 17, 14, f. 410^v, Sir. 39, 36, în *B*: **smidă**; f. 98^f, Iosua 10, 11: [marg.: *grindină*], în *B*: **smidă**);

smîrdă s.f. (f. 215^f, Iov 9, 31, f. 215^v, Iov 11, 15, f. 216^f, Iov 14, 4, în *B*: **smîrdă**; f. 267^v, Is. 4, 4, în *B*: **tină**; f. 360^f, Zah. 3, 3: "haine **zmîrde**", în *B*: **smolite**, 3, 4: "hainele cele de **smîrdă**", în *B*: **smolite**"; f. 392^f, Înțel. 7, 26: "ogîndă fără **smîrdă**", în *B*: **hulă**);

stărnutare s.f. (f. 223^f, Iov 41, 9, în *B*: **stărnutare**);

stoci vb. IV (f. 241^f, Iov 6, 4, în *B*: **stoci**; f. 257^f, Pild. 20, 5, în *B*: **zlei**);

stropși vb. IV (f. 215^f, Iov 9, 34, în *B*: **stropși**; f. 216^f, Iov 13,

11, în *B: struncina*; f. 216^v, Iov 15, 23, în *B: stîrvi*; f. 271^r, Is. 14, 19, f. 319^r, Iez. 16, 6, în *B: crunta*; f. 271^v, Is. 16, 9, 18, 2, f. 286^v, Is. 63, 6, f. 342^r, Dan. 7, 7, 23, f. 351^r, Am. 5, 12, f. 371^v, Iudit. 6, 7, f. 446^v, col. 1, 3 Mac., în *B: călca*; f. 443^r, col. 2, 3 Mac.: [marg.: *călca de tor*], în *B: călca*; f. 319^v, Iez. 16, 22, în *B: frămînta*; f. 328^r, Iez. 31, 12, în *B: trînti la pămînt*; f. 444^v, col. 1, 3 Mac., în *B: întina*), **înstropși** vb. IV (f. 140^v, 2 Reg. 20, 12: “**înstropșit** în sînge”, în *B: tăvălit*);

șatră s.f. (f. 7^r, Fac. 12, 8: **șiatră**, în *B: cort*; f. 172^r, 1 Paral. 5, 10, în *B: șatră*; f. 374^v, Iudit. 10, 24, în *B: cort*). Cf. și **cort** (f. 7^r, Fac. 13, 3, 18, f. 9^r, Fac. 18, 1, 2, 6, 9, f. 14^r, Fac. 26, 25, f. 18^r, Fac. 33, 19, f. 18^v, Fac. 35, 16, f. 19^r, Fac. 35, 20, f. 402^r, Sir. 14, 25, f. 405^r, Sir. 24, 8, în *B: cort*; f. 18^r, Fac. 33, 17: *corturi* [marg.: *colibi*], în *B: corturi*);

șipot s.n. (f. 131^v, 2 Reg. 2, 13: *izvor* [marg.: **șipot**], în *B: izvor*; f. 143^r, 3 Reg. 1, 9, f. 167^v, 4 Reg. 20, 20, în *B: fîntînă*; f. 154^r, 3 Reg. 18, 5, f. 202^r, Neem. 2, 13, f. 212^v, Est. 10, 6, f. 353^v, Pild. 8, 28, în *B: izvor*; f. 441^v, 2 Mac. 14, 45, în *B: șipot*);

șirag s.n. (f. 45^v, Ieș. 39, 8, 9, 10, 11, f. 146^r, 3 Reg. 7, 3, în *B: rînd*; f. 60^v, Num. 1, 52, f. 222^r, Iov 38, 12, f. 249, Ps. 143, 1, f. 383^r, 3 Ezd. 1, 29, în *B: rînduială*; f. 369^v, Iudit. 1, 4: **șireaguri**, în *B: rînduiele*; f. 272^v, Is. 22, 6, f. 393^v, Întel. 12, 9, în *B: rînduiala războiului*; f. 419^r, 1 Mac. 3, 26: **șireagurile**, în *B: rînduielele războiului*; f. 61^r, Num. 2, 34, f. 124^v, 1 Reg. 17, 20, f. 436^v, 2 Mac. 8, 23, f. 439^v, 2 Mac. 12, 20, în *B: șireag*; f. 124^v, 1 Reg. 17, 19, f. 125^r, 1 Reg. 17, 48: **șireag**, în *B: șireag*; f. 60^v, Num. 2, 10: **șiraguri** [marg.: *pîlcuri*], în *B: polcuri*; f. 252^v, Pild. 5, 22, f. 259^r, Pild. 25, 11, f. 266^r, Cînt. 7, 1, în *B: șir, șîr*; f. 264^v, Cînt. 1, 9: **șireaguri**, în *B: șiruri*; f. 434^r, 2 Mac. 5, 2: “după **șiraguri**”, în *B: în chip de stol*; f. 44^r, 2 Mac. 13, 21, în *B: tabără*);

știopi vb. IV. “scuipa” (f. 66^r, Num. 12, 14 [scris: *шїопи*], în *B: scuipa*, **știuiupi** [scris: *шїоупи*], în *B: scuipi*; f. 53^v, Lev. 15, 8, f. 449^r, col. 1, 4 Mac. 3: **știupi**, în *B: scuipa*; f. 89^r, Deut. 25, 9: **știuiupi** [scris: *шїоупи*], în *B: scuipi*); **știopit** s.m. (f. 271^r, Is. 40, 15 [scris:

цїлїпит], în *B: scuipit*). Cf. și *scuipa* (f. 406^v, *Sir. 28, 13*, în *B: scui-
pa*), *scuipi* (f. 435^f, 2 *Mac. 6, 20*, în *B: scuipi*), *scuipit* (f. 219^v, *Iov
30, 10*, în *B: scuipit*);

tălaniță s.f. (f. 110^v, *Jud. 11, 2*, f. 400^f, *Sir. 9, 3*, în *B: tălaniță*);

trupină s.f. (f. 216^v, *Iov 15, 22*, f. 340^f, *Dan. 4, 18*, în *B: tulpi-
nă*). Cf. și **tulpină** (f. 216^f, *Iov 14, 7*, f. 340^f, *Dan. 4, 8*, f. 414^v, *Sir.
50, 14*, în *B: tulpină*);

vîrtucios adj., s.m. și f. (f. 141^v, 2 *Reg. 22, 32, 47*, f. 184^f, 2 *Pa-
ral. 6, 32*, f. 227^v, *Ps. 23, 8*, f. 258^v, *Pild. 24, 5*, f. 269^f, *Is. 9, 6*, f.
358^f, *Sof. 1, 16*, f. 431^v, 2 *Mac. 1, 24*, în *B: tare*; f. 141^v, 2 *Reg. 22,
23*, f. 149^v, 3 *Reg. 11, 27*, f. 159^v, 4 *Reg. 5, 1*, f. 175^v, 1 *Paral. 12, 8,
f. 256^f, Pild. 16, 32*, f. 292^v, *Ier. 9, 22*, f. 307^v, *Ier. 46, 6*, în *B: vîrtos*;
f. 172^f, 1 *Paral. 5, 24*, f. 173^f, 1 *Paral. 7, 2*, f. 267^f, *Is. 3, 2*, f. 267^v, *Is.
3, 24*, f. 376^v, *Iudit. 16, 5*, în *B: vîrtucios*; f. 222^f, *Iov 35, 31*, în *B: ce
poate*; f. 232^f, *Ps. 44, 7*, f. 302^f, *Ier. 32*, în *B: puternic*; f. 266^v, *Is. 1,
24*, f. 267^f, *Is. 3, 1*, în *B: putincios*; f. 376^f, *Iudit. 14, 2*, în *B: care e
cu vîrtute*);

zborî vb. IV (f. 441^v, 2 *Mac. 15, 6*, în *B: înălța*; f. 443^f, col. 1, 3
Mac., în *B: semeți*), **zborîre** s.f. (f. 446^v, col. 1, 3 *Mac.*, în *B: zborî-
re*);

zgîrci vb. IV (f. 355^v, *Naum 1, 5*, în *B: îngrozi*; f. 419^f, 1 *Mac.
3, 6*, în *B: zgîrci*; f. 420^v, 1 *Mac. 5, 3*, în *B: înfricoșa*).

8.3.3. Prezența în ms. 45 a unui număr atât de mare de particula-
rități fonetice, morfologice și, mai ales, lexicale dacoromânești nör-
dice, îndeosebi moldovenești, dovedește faptul că prima revizie a
Vechiului Testament tradus de Nicolae Spătarul a fost făcută de un
moldovean. Căci este greu de crezut că, revizuiind și transcriind tra-
ducerea lui Nicolae Spătarul în vederea tipăririi ei la București, un
revizor muntean a putut să mențină în text atât de multe particularități
lingvistice moldovenești. Numeroasele exemple citate mai sus arată
în mod limpede că muntenizarea limbii traducerii lui, mai ales sub
aspect lexical, s-a produs nu la prima revizie a textului, pe care o re-
flectă copia munteană din ms. 45, ci la a doua revizie a lui, făcută de
munteni, în ediția *Bibliei* de la 1688. Cum rezultă din cele două liste
de cuvinte citate mai sus (vezi 8.3.1. și 8.3.2.), abia în textul tipărit

batcă a fost înlocuit cu *băbiță*, *băhniș* cu *mocioriță* și *baltă*, *bîrdan* cu *bândor*, *boaghe* cu *bogză*, *bobîță* cu *broboană*, *bortă* cu *gaură*, *chelbaș* cu *tîrcav*, *glod* cu *noroi*, *gîltan* și *gușter* cu *gîtlej*, *ilău* cu *nă-covală*, *mai* cu *ficat*, *mire* cu *ginere*, *mireasă* cu *nevastă*, *pociumb* cu *țaruș*, *prostire* cu *zăvastă*, *răgălie* cu *rădăcină*, *sponcă* cu *copcă*, *susai* cu *păpădie*, *țarcălam* cu *crug*, *vinars* cu *rachiu*, și altele. În același timp, din lista de sub 8.3.2. rezultă și faptul că cuvintele specifice moldovenești care apar sporadic în *Biblia* de la București nu au fost introduse în text de unii tipografi moldoveni ai cărții (episcopul Mitrofan și, eventual, alți tipografi moldoveni plecați cu el în Țara Românească), așa cum s-a crezut pînă acum. Probabil în majoritate ele provin din textul inițial al traducerii lui Nicolae Spătarul, trecut, în prima lui revizie, prin pana unui moldovean. Elementele lingvistice muntenești aflate în copia din ms. 45, la care ne vom referi mai jos, se datoresc de bună seamă copistului muntean al acestui text.

8.3.4. Firește, majoritatea particularităților lingvistice dacoromânești nordice, îndeosebi moldovenești, aflate în textul copiat în ms. 45, pe care le-am menționat în listele citate mai sus (vezi 8.1. – 8.3.2.), sînt comune și limbii cărților publicate de Dosoftei. Cîteva dintre ele, asupra cărora am atras în mod special atenția, se întîlnesc însă (după informațiile de care dispunem pînă în prezent) numai în scrierile lui Dosoftei (vezi, în 8.3.1., cuvintele *chilină*, *denemicî*, *grumb*, *janc*, *lance*, *mătalnic*, *nazireu*, *podîri*, *scop*, *umșori*). Ca și pînă acum⁵², noi considerăm aceste elemente lingvistice comune textului din ms. 45 și scrierilor lui Dosoftei drept mărturii ale faptului că prima revizie a *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul a fost făcută în Moldova, de către Dosoftei și colaboratorii lui, care au avut la dispoziție manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul încă din anii 1665-1671, cînd Dosoftei versifica *Psaltirea*. Prezența unor asemenea particularități lingvistice în ms. 45 și numai în scrierile lui Dosoftei nu poate fi întîmplătoare.

În ultimul timp, adîncind cercetarea limbii cronografului numit "tip Danovici", a cărui traducere din grecește am atribuit-o lui Do-

⁵² Vezi articolele apărute în "Limba română", XXXIV, 1985, nr. 1, p. 39-44, și XXXVI, 1987, nr. 5, p. 431-432, menționate în nota 5.

softei, împreună cu prima revizie a traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul și cu remanierea traducerii *Istoriilor* lui Herodot, atribuită de Liviu Onu lui Nicolae Spătarul⁵³, am constatat că unele particularități lingvistice mai semnificative ale traducerii acestui cronograf se întâlnesc și în textul revizuit al traducerii *Vechiului Testament* aflat în copia din ms. 45. Faptul acesta constituie încă o dovadă că primul revizor al traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul este un moldovean, care, după cum am văzut, se dovedește a fi Dosoftei. Cităm doar câteva exemple, folosind în trimiterile la textele comparate abrevierile: **Cron.** = Cronograful numit "tip Danovici", copia din ms. 3517 de la BAR; **DP** = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683; **DVS** = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682-1686; **VT** = traducerea revizuită a *Vechiului Testament* din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

1. În **Cron.** apare relativ des s.n. *gîltan*, atît cu sensul "laringe": "bucatele îndulcesc numai gura și *gîltanul*" (f. 604^v) cît și cu sensul "gît, grumaz" (și fig.): "au ascuțit un par și l-au pus în *gîltanul* Sisarei, și l-au lovit deasupra cu un mai" (f. 52^f), "trecu bogazul, adecă *gîltanul* mării ce trece pentre Țarigrad și pentre Scutari" (f. 30^v), cf. și f. 320^f, 366^f, 435^f, 469^f, 505^f. În **VT** sînt folosiți frecvent, cu sensul "laringe", atît s.n. *gîltan* cît și s.n. *gușter* (vezi 8.3:1.); *gușter* nu apare însă și în **Cron.** Studiind aria de circulație a acestor cuvinte, Felicia Șerban a constatat că *gîltan* se folosește în Maramureș, în nordul Transilvaniei și în Bucovina, iar *gușter* are o arie de răspîndire mai largă în Moldova, nefiind cunoscut în graiurile dacoromânești sudice⁵⁴. Presupunem deci că în textul autograf al *Vechiului Testa-*

⁵³ Vezi studiile citate la nota 5, ediția Herodot, *Istoriile*, p. 549-609, și studiile citate la nota 6, precum și concluziile ultimelor noastre cercetări comunicate în articolele *Ediția cronografului numit "tip Danovici" și problema paternității traducerii lui*, în "Cronica", XXXIV, 1999, nr. 11, p. 12-13, și *Paternitatea cronografului numit "tip Danovici"*. *Mărturia unor versuri aflate în această traducere și în scrierile cunoscute ale lui Dosoftei*, în "Cronica", XXXVII, 2002, nr. 2, p. 10-11, reluate în studiul *Traducerea cronografului numit "tip Danovici"*..., din prezentul volum.

⁵⁴ Vezi *art. cit.* la nota 28.

ment tradus de Nicolae Spătarul era folosit peste tot termenul *gușter*, care apare și în traducerea *Mintuirii păcătoșilor* făcută de el⁵⁵: “limbă și *gușterul* se usucă” (ms. 2517 de la BAR, f. 375^v), “*gușterul* meu au amorțit” (f.383^r), iar revizorul traducerii, care se dovedește astfel a fi traducătorul **Cron.**, l-a înlocuit uneori pe *gușter* cu *giltan*.

2. În **Cron.** apare o singură dată s.f. *prihodiște* “trecătoare îngustă (prin locuri stîncoase)”: “dacă vădzu că-l gonesc ai săi prentoate strîmtorile și *prihodeștile*, vădzură că nu va mai scăpa” (f. 510^v), pentru care DLR citează numai atestarea lui în traducerea *Istoriilor* lui Herodot, atribuită în 1984 lui Nicolae Spătarul: “este o *prihodiște* din munți strîmți întru cîmp mare” (II 75; în orig.: χῶρος, s.n. “spațiu între diverse obiecte; trecătoare”). Cuvîntul apare de două ori și în VT: “Nu vîntura cu tot vîntul, și nu merge întru toată *prihodiștea* [marg.: calea]” (f. 398^v, Sir. 5, 11; în orig.: ἀτραπός, s.f. “cărare, potecă”), “și au apucat cei den cetate *prihodiștile* cetății, și au început a da război” (f. 427^r, 1 Mac. 11, 46; în orig. δίοδος, s.f. “pasaj, trecătoare”). În alt loc din VT același s.f. δίοδος și în același context este tradus prin s.f. *ieșire*: “Și toate prăzile ei vei aduna la *ieșirile* ei [ale cetății]” (f. 84^v, Deut. 13, 16). Dat fiind faptul că *prihodiște* este un cuvînt rar, puțin probabil creat de Nicolae Spătarul, presupunem că el a fost introdus în cele două traduceri ale sale de revizorul (respectiv, remaniatorul) lor, traducătorul **Cron.** Cu privire la etimologia lui *prihodiște*, credem că poate fi mai curînd un derivat cu suf. *-iște* de la s.n. *prihod*, cu aceleași sensuri, nu o adaptare a slavon. прохождение, cum consideră DLR.

3. În **Cron.** apare de trei ori forma neobișnuită *ușori* a s.m. pl. *ușori* “părțile laterale ale tocului ușii”: “să ia de sîngele acela și să puie prespre amîndoi *ușorii* ușei, și la prag” (f. 538^v), “sîngele care învătă să ungă pragul de sus și *ușorii* ușii [...], iară amîndoi *ușorii* sînt în chipul a două năroade...” (f. 542^v), Această formă apare de cîteva ori și în VT (vezi 8.3.1.), unde a fost introdusă, probabil, de același traducător al **Cron.**, identificat în persoana lui Dosoftei, care a revizuit traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul.

⁵⁵ Vezi studiul citat la nota 24.

În traducerea *Istoriilor* lui Herodot, atribuită lui Nicolae Spătarul, text remaniat de același traducător al **Cron.**, apar formele *ușori* (I 179, VI 91) și *ușciori* (VI 91), datorate fie traducătorului, fie unui copist al textului. Forma *ușori* și varianta ei *ușori* se mai întâlnesc numai în scrierile lui Dosoftei⁵⁶. Prima dată apare forma *ușori*, în *Psaltirea în versuri*, atât în copia ei mai veche cât și în textul tipărit: “[Bisericii] Cu săcuri *ușorii* să-i oboară” (Ps. 73, v.19). În *Viața și petrecerea svinților* apare forma *ușori*, într-un pasaj reprodus, probabil, după textul revizuit al traducerii *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Spătarul, în care se găsește aceeași formă, în aceeași frază: “Și Ili preotul ședea în jilt la *ușorii* ușilor casii lui Dumnedzău” (DVS, dec., f.205^v) / “Și Ili preotul ședea pre jeț la *ușorii* [marg.: pragurile] porților bisericii Domnului” (VT, f. 117^f, I Reg. 1, 9). În *Parimile preste an* apare de două ori forma *ușori*, în pasaje care par de asemenea reproduse din textul revizuit a traducerii *Vechiului Testament* aflat în copia din ms. 45: “Ceia ce se limpedzăsc și să curățăsc prin grădini și-n denaintea *ușorilor*” (DP, f. 25^f, a doua paginație; în VT, f. 288^f, Is. 66, 17: “în *tinzi* [marg.: naintea ușilor]”), “Și vor lua din sânge și vor pune pre *ușori* și pre pragul de sus” (DP, f. 50^v, a doua paginație) / “Și vor lua den sânge și vor pune la cei 2 *ușori* și la prag...” (VT, f. 32^v, Ieș. 12, 7).

4. În **Cron.** apare de mai multe ori locuțiunea adverbială *den mic până în mare* (sau *den mare până în mic*): “începură a-i tăia ș-a-i snopi *den mic până în mare*, și bărbat, și muieri...” (f.145^f, cf. și f. 389^v, 511^v), “au strîns tot nărodul, *den mare până în mic*” (f.389^v, cf. și f. 444^v, 452^v). În **VT** locuțiunea corespunzătoare este formulată de *la mic până la mare*: “căci *de la mic până la mare* toți iubirea argintului gonesc” (f. 292^f, Ier. 8, 10, cf. și f.273^f, Is, 22, 24, f.306^f, Ier. 42, 8, f. 375^f, Iudit. 13,5, f.375^v, Iudit. 13,14), sau *de la mic până la marele lor*: “și să vor sfîrși *de la mic până la marele lor*” (f.306^f, Ier. 44, 12, cf. și f.301^v, Ier. 31, 34). Presupunem deci că prezența izolată în **VT** a locuțiunii *den mic până în mare*: “i-au lovit cu orbire *den mic până în mare*” (f. 9^v, Fac. 19, 11) se datorește revizorului acestei

⁵⁶ Vezi și comentariul privitor la aceste forme făcut de Vasile Arvinte în *Studiul lingvistic la partea a II-a a ediției Biblia. 1688, Exodus*, Iași, 1991, p. 5.

traduceri, care se dovedește și prin exemplul acesta că este traducătorul **Cron**. Cf. și: "și tot nărodul, *den mic până la mare*" (f. 196^r, 2 Paral. 34, 30).

9. Așa cum am afirmat mai sus, în repetate rînduri, în ms. 45 se află și unele elemente lingvistice, îndeosebi fonetice, muntenesti, care se datoresc – după părerea noastră – copistului muntean al textului. Ele constituie un strat superficial și nu pot fi atribuite, cum s-ar putea crede, primului revizor al traducerii lui Nicolae Spătarul, care s-ar dovedi astfel a fi fost tot un muntean, pentru că, revizuiind și transcriind textul lui Nicolae Spătarul, munteanul respectiv ar fi eliminat din el bogatul fond de particularități lingvistice moldovenești menționate mai sus. Numai copistul manuscrisului 45, acel Dumitru din Cîmpulung (Muscel), care va fi primit indicația să copieze întocmai textul rezultat din prima revizie a traducerii lui Nicolae Spătarul, a putut păstra în copia lui un număr atît de mare de particularități lingvistice moldovenești și, totodată, să introducă în text, mai mult sau mai puțin inconștient, o serie de particularități ale graiului său dacoromânesc sudic. Dacă primul revizor și copist al traducerii lui Nicolae Spătarul ar fi fost tot un muntean, în textul aflat în copia din ms. 45, trecut în această eventualitate prin pașii a doi munteni, nu s-ar mai fi putut păstra atît de numeroase particularități ale graiurilor dacoromânești nordice. Or, după cum am văzut (în 7.-7.7.), primul revizor al traducerii lui Nicolae Spătarul avea în graiul său africatele *dz*, *ğ* și alte particularități ale graiurilor dacoromânești nordice, fiind, după toate probabilitățile, un moldovean.

Menționăm în continuare cîteva particularități lingvistice muntenesti aflate în copia din ms. 45, pe care noi le considerăm elemente ale stratului lingvistic introdus în text de copist.

9.1. Accentuarea oxitonă (sau paroxitonă) a unor cuvinte care în graiurile dacoromânești nordice au accentuare paroxitonă (respectiv, proparoxitonă)⁵⁷. De exemplu, *arșîă* (vezi 8.3.1.), *gingăș* (f. 162^r, 4 Reg. 10, 11, f. 281^v; Is. 47, 1,8, f. 309^r, Ier. 50, 2, f. 379^r, Bar. 4, 19, în B: *gîngas*; f. 162^r, 4 Reg. 10, 6, în B: *bogat*; f.219^v, Iov 29, 9, în B:

⁵⁷ Vezi și I. Gheție, *op. cit.*, p.94-95.

boier, cf. și *gingaș*, f. 276^v, Is. 34, 7, f. 307^v, Ier. 46, 27, f. 354^r, Mih. 1, 16, f. 416^r, Susana, 30, în *B: gîngaș*), *gîngáv* (f. 227^r, Is. 35, 6, în *B: gîngav*), *mușîță* (f. 30^v, Ieș., 8, 16, 17, 18, în *B: múșîță*, f. 396^v, Întel. 19, 10, în *B: múșîță*), *priceáv* (vezi 8.3.2.), *pristáv* (f. 370^r, Iudit. 2, 11, în *B: ispravnic*; vezi și 8.3.1.), *vultúr* (f. 50^v, Lev. 11, 13, f. 242^v, Ps. 102, 5, f. 279^r, Is. 40, 31, f. 313^v, Plîng. 4 19, f. 341^v, Dan., 7, 4, în *B: vúltur*; f. 309^r, Ier. 49, 21, în *B: vultur*; cf. și *vultur*, f. 84^v, Deut. 14, 12, în *B: vultur*; f.90^v, Deut. 28, 49, f. 92^v, Deut. 32, 11, f. 320^v, Iez. 17, 7, în *B: vúltur*).

9.2. Alături de formele obișnuite cu *d* moale, în ms. 45 apar frecvent și forme corespunzătoare cu rostirea dură a lui *d*, după care *e>ă*⁵⁸. În ediția *Bibliei* de la 1688 cuvintele respective apar numai cu *d* moale. Cităm doar câteva exemple cu *d* dur: *dă* conj. (f. 123^v, 1 Reg. 15,32, f. 146^r, 3 Reg. 6, 12, f. 175^v, 1 Paral. 12, 17, f. 285^r, Is. 58, 5, f. 304^v, Ier. 38, 17, f. 305^r, Ier. 38, 21, f. 309^v, Ier. 50, 45), *dăfăima* (f. 123^v, 1 Reg. 15, 26, f. 124^r, 1 Reg. 16, 17, f. 124^v, 1 Reg. 17, 42, f. 234^v, Ps. 59, 13), *dăfăimare* (f.431^r, 1 Mac. 16, 17) *dălun-ga* (f. 23^v, Fac. 44, 4); *dălungare* (f. 218^v, Iov 25, 3), *dăparte* (f. 405^r, Sir. 24 34), *dăpărta*(f. 107^v, Jud. 6; 18, f. 192^v, 2 Paral. 28, 22), *dăprinde* (f.124^v, 1 Reg. 17, 39, f. 146^r, 3 Reg. 6, 12), *dăscînta* (f. 300^r, Ier. 27, 7, f. 31^v, Iez. 16, 21), *dăscoperi* (f. 116^v, Rut 3, 4, f. 320^r, Iez. 16, 36,56, f. 423^r, 1 Mac. 7. 31), *dăscuț* (f. 138^r, 2 Reg. 15, 30), *dăsfăta* (f. 113^v, Jud. 18, 20, f. 277^r, Is. 35, 6, f. 301^v, Ier. 31, 20, f. 356^v, Avac. 1, 10, f. 385^v, 3 Ezd. 4, 63), *dăsfătare* (f. 445^r, col. 2,3 Mac.), *dăsfătăciune* (f. 230^r, Ps. 35, 10, f. 257^r, Pild. 19, 10, f. 261^v, Eccl. 2, 8, f. 266^r, Cînt. 7, 6, f. 310^v, Iez. 51, 34, f. 326^v, Iez. 28, 12, f. 328^r, Iez. 31, 9, f. 409^v, Sir. 37, 32, f. 444^r, col. 1,3 Mac.), *dăsfîrna* (f. 260^v, Pild. 29, 21), *dăspica* (f. 422^v, 1 Mac. 6, 45), *dăspicătură* (f. 154^v, 3 Reg. 18, 33, 38, f. 324^v, Iez. 24, 4), *dăspuiat* (f. 3^r, Fac. 3, 10,11), *dăstul* (f. 77^v, Deut. 1, 6, f. 79^v, Deut. 3, 26, f. 219^v, Iov 29, 3, f. 308^r, Ier. 48, 30), *dășchide* (f. 269^v, Is. 10, 14), *dășert* (f. 129^r, 1 Reg. 26, 21, f. 224^r, Ps. 3, 7, f. 225^v, Ps. 11, 2, f. 229^v, Ps. 34, 8, f. 235^r, Ps. 62, 9, f. 261^v, Eccl. 2, 11, 17, f. 275^v, Is. 30, 15, f. 279^v, Is. 41, 29, f. 288^v, Ier. 2, 5, f. 290^r, Ier. 4, 30, f. 292^r, Ier. 8; 8, f. 406^v,

⁵⁸ *Ibidem*, p. 132-133.

Sir. 29, 12, f. 422^f, 1 Mac. 6, 12, f. 436^f, 2 Mac. 7, 18, 34), *dășerta* (f. 327^v, Iez. 30, 11), *dășertare* (f. 261^f, Eccl. 1, 1), *dășertăciune* (f. 262^f, Eccl. 4, 7, f. 262^v, Eccl. 5, 6, f. 263^f, Eccl. 6, 9, f. 264^f, Eccl. 11, 8), *dăzbrăca* (f. 125^f, 1 Reg. 18, 3, f. 265^v, Cînt. 5, 4, f. 374^f, Iudit. 10, 2), *dăzlega* (f. 89^f, Deut. 25, 9, f. 116^v, Rut 4,7, f. 305^f, Ier. 40, 4, f. 442^v, col. 1,3 Mac.), *dăzmăjat* (f. 258^f, Pild. 23, 21), *dăzmetec* (f. 127^f, 1 Reg. 21, 14, f. 161^v, 4 Reg. 9, 11), *dăzmeteci* (f. 127^f, 1 Reg. 21, 15), *dăzmetecire* (f. 233^v, Ps. 54, 2), *dăznoda* (f. 307^v, Ier. 46, 15, f. 325^f, Iez. 25, 9, f. 396^f, Întel. 17, 19, f. 448^v, col. 2,4 Mac. 3, f. 450^v, col. 2,4 Mac. 8, f. 451^f, col. 2,4 Mac. 9, f. 451^v, col. 1,4 Mac. 10, f. 452^f, col. 1,4 Mac. 11), *dăzvinovăți* (f. 256^f, Pild. 17, 5, f. 296^v, Ier. 18, 23, f. 355^v, Naum 1, 2).

9.3. Cu rare excepții, verbul *cuprinde* are în ms. 45 forma *co-prinde*⁵⁹ (vezi, de exemplu, f. 22^v, Fac. 41, 58, f. 146^f, 3 Reg. 6, 15, f. 265^f, Cînt. 2, 6, f. 374^v, Iudit. 11, 12, f. 396^v, Întel. 19, f. 402^f, Sir. 15, 7, f. 404^v, Sir. 23, 5, f. 430^f, 1 Mac. 15, 2, f. 233^v, 2 Mac. 4, 16, f. 438^v, 2 Mac. 11, 16, f. 439^f, 2 Mac. 11, 22, în B: *cuprinde*). Cf. și *cu-prinde* (f. 19^f, Fac. 36, 6, f. 25^v, Fac. 47, în B: *cuprinde*).

9.4. Substantivul *poruncă* și verbul *porunci* au în ms. 45 numai formele *porîncă*, *porînci*⁶⁰. De exemplu: *porîncă* (f. 13^v, Fac. 26, 5, f. 25^v, Fac. 47, 26, f. 152^f, 3 Reg. 14, 8, f. 179^f, 1 Paral. 22, 13, f. 181^f, 1 Paral. 28, 8, f. 251^f, Pild. 2, 1, f. 260^v, Pild. 30, 27, f. 322^v, Iez. 20, 19, 24, 25, f. 334^v, Iez. 43, 11, 44, 5, f. 335^f, Iez. 44, 24, f. 364^f, Mal. 2, 1, f. 396^v, Întel. 19, 6, în B: *poruncă*), *porînci* (f. 3^f, Fac. 2, 16, f. 3^v, Fac. 3, 11, 17, f. 4^v, Fac. 6, 22, 7, 5, f. 5^f, Fac. 7, 9, 16, f. 17^v, Fac. 32, 17, 19, f. 49^v, Lev. 9, 7, f. 50^f, Lev. 9, 21, f. 50^v, Lev. 10, 18, f. 95^f, Iosua 4, 12, f. 196^f, 4 Reg. 23, 21, f. 303^v, Ier. 35, 14, f. 307^v, Ier. 46, 14, în B: *porunci*; f. 11^v, Fac. 22, 20, în B: *po-ronci*; f. 22^v, Fac. 42, 25, f. 24^v, Fac. 45, 19, în B: *porînci*).

9.5. Articulația palatală a lui *ș*, *j* și *ț*⁶¹ în cuvinte ca *aleși* s.n. sg (vezi 7.5.), *crivăți* s.n. sg. (f. 412^f, Sir. 43, 24, în B: *crivăț*), *jiac* (vezi 8.3.2., s.v. *jac*), *rocoși* s.n. sg. (vezi 7.5.), *șiatră* (vezi 8.3.2., s.v. *ș*a-

⁵⁹ *Ibidem*, p. 118.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 116.

⁶¹ *Ibidem*, p. 145.

tră), (eu) *trimiți* (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24) și altele. În câteva locuri, unde copistul a scris din greșeală de două ori același fragment de text, el a pus fragmentul repetat în paranteze unghiulare roșii, iar pe margine a scris, tot cu roșu: *greși* s.n. sg. (vezi f. 82^v, Deut. 9, 12, f. 151^v, 3 Reg. 13, 6, f. 153^v, 3 Reg. 16, 28, f. 203^v, Neem. 5, 7).

9.6. Alături de forma frecventă *ibovnic* (cf. f. 290^r, Ier. 4, 30, f. 291^r, Ier. 6, 26, f. 297^v, Iez. 22, 20, f. 319^v, Iez. 16, 32, f. 320^r, Iez. 16, 36, f. 323^v, Iez. 23, 5, f. 324^r, Iez. 23, 22, f. 345^v, Os. 2, 5, 13, în *B*: *ibovnic*), în ms. 45 apare sporadic și forma *ibominic* (f. 311^v, Plîng. 1, 20, f. 319^v, Iez. 16, 35, f. 324^r, Iez. 23, 9, f. 345^v; Os. 2, 7, 10, f. 392^r, Întel. 8, 2, în *B*: *ibovnic*).

9.7. Afereza lui *h* în forma *otărăsc* (f. 319^v, Iez. 16, 25, în *B*: *hotărăsc*).

9.8. Într-un singur loc am întâlnit forma *pîrlej* (f. 454^r, col. 1, 4 Mac. 17, în *B*: *prilej*).

9.9. De câteva ori am întâlnit formele (*ne*)*înțelegut* (f. 404^r, Sir. 21, 20: “ca casa stinsă, așa-i la cel nebun înțelepciunea, și mîntea celui *ne-nțelegut* necercetate cuvinte”, în *B*: *neînțelegătoriu*); f. 404^r, Sir. 22, 12: “cu cel fără mîntea nu înmulți cuvîntul și cătră cel *ne-nțelegut* nu merge”, în *B*: *neînțelegătoriu*; f. 404^r, Sir. 22, 16: “arîină și sare, și boț [marg.: glonț, bulgăr] de fier mai lesne-i a suferi, decât om *neînțelegut*”, în *B*: *neînțelegătoriu*; f. 408^v, Sir. 34, 1: “deșartele nădejdi și minciunoase la cel *neînțelegut* bărbat, și visurile zboară pre cei fără mîntea”, în *B*: *neînțelegătoriu*; f. 409^r, Sir. 36, 19: “gîltanul va mînce gustările [marg.: gîsta bucatele] vînatului, așa inima *înțelegută* cuvintele minciunoase”, în *B*: *înțelegătoare*).

9.10. Cuvintele (ή) *συκάμινο*s și (τὸ) *συκάμινον* sînt traduse prin *dud*, respectiv *dudă*, care apar și în *Biblie* (cf. f. 181^r, 1 Paral. 27, 28, f. 182^v, 2 Paral. 1, 15, f. 185^v, 2 Paral. 9, 27, f. 238^v, Ps. 77, 52, f. 269^r, Is. 9, 10, f. 352^r, Am. 7, 14).

9.11. Cuvîntul *δακτυλήθρας* este tradus prin *năpîrstoace* (f. 450^v, col. 2, 4 Mac. 8, în *B*: *degetare*).

10. În manuscrisul 45 se află mult text scris “pre de margine”, cum spune revizorul în *Cuvînt înainte cătră cititori*. Pe lîngă trimite-

rile la locuri paralele, luate de revizor din ediția slavonă de la Ostrov, "neavîndu-le cele grecești", pe marginea foilor se află glosările unui mare număr de cuvinte din text, precum și îndreptările numeroaselor greșeli de copist, de la corectarea unor litere pînă la întregirea unor fraze cu fragmente mai mari de text sărite la copiere. Aceste îndreptări ale greșelilor de copist sînt făcute atît de către însuși copistul manuscrisului, probabil cînd el își revedea imediat fiecare pagină terminată de scris, cît și de o altă persoană (eventual chiar de către alte două persoane) care a (au) colaționat textul. În majoritatea îndreptărilor datorate altei (altor) persoane decît copistul Dumitru am identificat scrisul cunoscutului grămătic *Nicola*, aflat prin anii 1685-1686 tot la mănăstirea din Cîmpulung (Muscel), unde a copiat *Tetraevanghelul* din ms. 1327 de la BAR⁶². Mai tîrziu, acest Nicola, preoțit după anul 1697, a fost logofăt al mitropoliei Țării Românești. Sînt cunoscute mai multe manuscrise copiate de el⁶³.

Textul cel mai mare (de cca 80 de cuvinte) scris de mîna lui Nicola în ms. 45 este un comentariu privitor la "lemnul vieții" (Fac. 3, 22), copiat de-a lungul primei coloane de pe f. 3^v. Acest comentariu se afla, probabil, în manuscrisul original, dar fusese trecut cu vederea de copistul Dumitru. Dintre celelalte texte marginale (corecturi sau glosări) scrise în mod sigur de Nicola menționăm, spre exemplu, doar cîteva: *acum nu vor părăsi*, glosare a textului "acum să nu lipsască" (f. 6^v, Fac. 11, 6, în B: "acum nu va lipsi"), *s-au lepădat*, glosare a lui "s-au rocoșit" (f. 7^v, Fac. 14, 4, în B: "s-au semeșit"), *și dintru fiii lu Israil*, text sărit de copist (f. 40^r, Ieș. 28, 1), *apa vădirii*, comentariu (f. 62^v, Num. 5, 27), *ca să-i topască pre ei*, text sărit de copist (f. 78^v, Deut. 2, 15), *și văduva cea den cetățile tale, și vor mînca*, text sărit de copist (f. 85^r, Deut. 14, 29), *tabăra lui Madiam*, text sărit de copist (f. 108^r, Jud. 7, 1), *feciorul lui Nir*, text sărit de copist (f. 132^v, 2 Reg. 4, 12), *pre carii au născut lui Saul*, text sărit

⁶² Vezi G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 162-165.

⁶³ Vezi și N.A. Ursu, *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Românești, atribuită stîlnicului Constantin Cantacuzino (II)*, în "Cronica", XVII, 1982, nr. 33, p. 5, 8.

de copist (f. 141^r, 2 Reg. 21, 8), și au ascultat cuvîntul Domnului, text sărit de copist (f. 150^v, 3 Reg. 12, 24), și să îngroapă cu părinții lui, text sărit de copist (f. 153^r, 3 Reg. 15, 24), ca să întărească împărăția întru mîna lui, text sărit de copist (f. 164^v, 4 Reg. 15, 19), nu să îndură, glosare a lui "să scumpi" (f. 349^r, Ioil 2, 18, în B: "nu să îndură"), nu să va îndura, glosare a lui "să va scumpi" (f. 349^v, Ioil 3, 16, în B: "nu se va îndura"), fețe, glosare a lui "vederi" (f. 404^v, Sir. 23, 19, în B: "chipuri", în orig. εἶδη), sufletul, glosare a lui "pîntecele" (f. 415^r, Sir. 51, 29, în B: "pîntecele", în orig.: ἡ κοιλία), să va dodei, corectare a greșelii de copist "va dovedi" (f. 439^r, 2 Mac. 11, 31, în B: "să va dodei", în orig.: ὀχληθήσεται), Carnului, corectare a greșelii de copist "carchínului" (f. 439^v, 2 Mac. 12, 26, în B: "Carnului"), rădică-i, corectare greșită a lui "Rodoc" (f. 440^v, 2 Mac. 13, 21, în B: "Ródocos"); cf. și f. 169^v, 4 Reg. 23, 35, f. 170^v, 1 Paral. 1, 46, f. 178^v, 1 Paral. 21, 6, 12, f. 205^r, Neem. 9, 19, f. 205^v, Neem. 9, 27, f. 217^r, Iov 17, 11, f. 218^r, Iov 22, 9, f. 225^r, Ps. 9, 5, f. 231^v, Ps. 43, 14, f. 243^r, Ps. 104, 2, f. 275^r, Is. 30, 1, f. 284^r, Is. 53, 9, f. 298^v, Ier. 24, 8, f. 302^v, Ier. 32, 39, 44, f. 309^r, Ier. 50, 6, f. 314^r, Iez. 2, 3, f. 315^v, Iez. 6, 13, f. 316^r, Iez. 7, 27, f. 321^v, 19, 6, 11, f. 323^r, Iez. 22, 8, f. 362^r, Zah. 9, 6, f. 371^r, Iudit. 4, 10, f. 377^v, Bar. 2, 6, f. 390^v, Înțel. 4, 10, f. 410^r, Sir. 38, 28, f. 420^r, 1 Mac. 4, 33, 38, f. 436^r, 2 Mac. 7, 37.

Dintre textele marginale (însemnate de regulă cu vrahă neagră) care par a fi scrise de altă mînă decît cea a lui Nicola sau decît cea a copistului Dumitru cităm următoarele exemple: și fămăia lui Noe, text sărit de copist (f. 5^r, Fac. 7, 13), lăcuesc, au lăcuit, glosări ale cuvintelor "prișleşesc", respectiv "au prișleşit" (f. 25^r-25^v, Fac. 47, 9, în B: "nemernicesc", respectiv "au lăcuit"), noaă, cuvînt sărit de copist (f. 81^v, Deut. 6, 24), tuturor, cuvînt sărit de copist (f. 372^r, Iudit. 7, 14), zilele lor, text sărit de copist (f. 377^v, Bar. 1, 7), pre amăruntul, text sărit de copist (f. 432^r, 2 Mac. 2, 29). Noi înclinăm să credem că și în asemenea cazuri scrisul este tot al lui Nicola; dar cu o pană mai puțin ascuțită.

10.1. Stabilirea faptului că grămăticul Nicola a colaționat textul copiat de Dumitru din Cîmpulung scoate în evidență un amănunt ca-

re poate contribui la determinarea cu o mai mică aproximație a timpului în care a fost executată copia din ms. 45. La sfârșitul *Tetravangelului* din ms. 1327 de la BAR, copiat de Nicola pentru ieromonahul Iosif de la mănăstirea din Cîmpulung, el scrie următoarele șase *Versuri politice*: “Eu Nicola scriitoriu / Luai de la Domnul ajutoriu, / Ucenicul sfinției tale smerit, / Cu tot lucrul acesta m-am întărit. / Lui Dumnezeu ca să-mi ajute m-am rugat neîncetat, / Și pururea cu toată scriptura mi-au ajutat”⁶⁴. Aceste versuri, în care cuvintele *Nicola* și *Ucenicul* sînt înlocuite cu *Dumitrul* și *Robul*, apar și la sfârșitul *Cuvîntului înainte a cărții aceștia cătră preasfințitul mitropolit* din ms. 45⁶⁵. Ele nu reprezintă adaptarea vreunor versuri care circulau prin manuscrisele sau tipăriturile vremii, cum s-ar putea crede, ci aparțin fie lui Nicola, fie lui Dumitru. Deci cine de la cine le-a luat? Datarea copiei lui Nicola din ms. 1327 este făcută astfel: “Acest izvod de sfînta evanghelie nevoitu-m-am de l-am scris eu [...], cînd au fost cursul anilor de la zidirea lumii 7194, iar de la întruparea lui Hristos au fost 1686, meseța dechem[vrie], 30 de zile”. Este aici o nepotrivire de calcul între anul 7194: “de la zidirea lumii” și anul 1686 “de la întruparea lui Hristos”, căci la 30 decembrie trebuia scăzut din 7194 numărul 5509, nu 5508, cum se scade în perioada următoare, între 1 ianuarie și 31 august. Care cifră a putut fi greșită mai ușor în acest calcul? Dat fiind faptul că uzuală era atunci la români numărătoarea anilor de la “zidirea lumii”, noi credem, ca și alți cercetători⁶⁶, că Nicola a putut greși mai curînd calculul anilor “de la întruparea lui Hristos”, scăzînd din 7194 cifra 5508, în loc de 5509. Așadar, probabil, manuscrisul 1327 a fost terminat de scris la 30 decembrie 1685, practic la începutul anului 1686. Poate că așa se explică inadvertența din calculul lui Nicola, căci pentru el anul 1686 “de la întruparea lui Hristos” începuse de fapt cu cîteva zile în urmă, la 25 decembrie.

Avînd în vedere faptul că în ms. 45 lui Dumitru i-au scăpat numeroase greșeli de copist, dovedindu-se deci mai puțin experimentat

⁶⁴ Vezi G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 163.

⁶⁵ Vezi V. Cîndea, *op. cit.*, p. 110 și 158.

⁶⁶ Vezi G. Ștrempel, *ibidem*.

În asemenea lucrări, și că nu se mai află (nu mai cunoaștem) alte manuscrise copiate de el, precum și faptul că Nicola, un copist cu mai multă experiență, a colaționat textul copiat de Dumitru, se poate presupune că Nicola avea un anumit ascendent asupra lui Dumitru. Nu este exclus ca în anul 1686 Nicola să fi fost deja numit în funcția de logofăt al mitropoliei Țării Românești, iar colaționarea de către el a textului copiat de Dumitru să reprezinte astfel îndeplinirea unei însărcinări încredințate lui de către mitropolie. Toate aceste ipoteze, întemeiate și pe unele date oferite de *Cuvîntul înaintea cărții aceștia către preasfințitul mitropolit* din ms. 45, la care ne vom referi mai jos, ne determină să credem că, în ms. 45, sub numele lui Dumitru, au fost adaptate (reproduse) versurile lui Nicola din ms. 1327, citate mai sus. Prin urmare, ms. 45 a putut fi copiat numai în cursul anului 1686 sau, eventual, la începutul anului 1687.

10.2. După cum se știe, în vara anului 1686, o dată cu retragerea precipitată a regelui polon Jan Sobieski din campania sa în Moldova, mitropolitul Dosoftei a plecat cu el în Polonia. Tot atunci, colaboratorul său Mitrofan, episcopul de Huși, însoțit, probabil, de învățatul ieromonah Atanasie de la Agapia, pleacă în Țara Românească. Acceptînd vechea noastră părere că prima revizie a *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul s-a făcut în Moldova, de către Dosoftei și colaboratorii lui, Doru Mihăescu, într-un studiu consacrat lui Mitrofan, emite următoarea ipoteză: "Ținînd seama de planurile mari și de activitatea laborioasă a lui Dosoftei și Mitrofan, n-ar fi exclus ca acest text să fi fost destinat chiar tipografiei ieșene. Atunci cînd cei doi ierarhi au trebuit să pribegescă, episcopul de Huși a luat drumul Bucureștilor. Aici, într-o ambianță care nu avea de ce să-i fie străină, puteau fi găsite condițiile prielnice pentru tipărirea textului definitivat de superiorul și mentorul său"⁶⁷. Veridicitatea ipotezei că Mitrofan a dus cu el în Țara Românească textul revizuit al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul a fost subliniată de noi într-un

⁶⁷ Vezi *Considerații asupra vieții și activității tipăritorului primei Biblii românești, Mitrofan, episcopul de Huși*, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", LV, 1979, nr. 3-6, p. 334.

studiu publicat în anul 1985⁶⁸.

Activitatea lui Mitrofan la mitropolia din București (ca tipograf și diortositor al *Bibliei* de la 1688), apoi la episcopia din Buzău, este astăzi bine cunoscută. Mai puțin cunoscută este însă activitatea desfășurată în Țara Românească de către "Atanasie moldoveanul", cum își spunea el însuși, care a putut colabora cu Mitrofan la operațiile de revizie, tipărire și diortosire a *Bibliei*, fiind și el, eventual, unul dintre "ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limba elinească avînd știință ca să o tîlmăcească", la care se referă, fără să-i numească, autorul prefeței scrise în numele domnitorului Șerban Cantacuzino⁶⁹. Împreună cu Mitrofan și cu un "Ilarion rusul", Atanasie traduce, la dorința și cu cheltuiiala mitropolitului Teodosie, cunoscuta culegere de sentințe morale intitulată *Albina*. Prima copie, "dupre izvoadele dascalilor", a acestei traduceri este cea aflată în ms. 1357 de la BAR, efectuată de grămăticul Nicola, care o termină de scris la 5 iulie 1689⁷⁰. Porțiunea tradusă "de pre elinie" de "Atanasie dascal mold[oveanul]" se află pe f. 246^v-288^f⁷¹. Apreciindu-i-se cultura și calitatea de bun cunoscător al limbii grecești, lui Atanasie i se încredințează sarcina de traducător al panegiricului la sărbătoarea sfinților Constantin și Elena alcătuit de patriarhul Gherasim al Alexandriei și al scrisorii dedicatorii a acestuia către domnitorul Constantin Brîncoveanu, ambele texte aflate în ms. 766 de la BAR, copiat în anul 1692⁷², precum și sarcina diortosirii *Evangheliei greco-române*, București, 1693⁷³. Traducerile lui Atanasie, ca și epilogurile lui la traducerea panegiricului menționat (ms. 766, f. 134^v-136^v) și la *Evanghelia greco-română* sînt elocvente dovezi ale talentului său literar. În anul 1698 Atanasie se afla din nou în Moldova, unde tipărește și diortosește la Iași, împreună cu "Dionisie și uce-

⁶⁸ Vezi "Limba română", XXXIV, 1985, nr. 1, p. 44.

⁶⁹ Vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. I, București, 1903, p. 286.

⁷⁰ Vezi G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 163-164.

⁷¹ Vezi și Doru Mihăescu, *art. cit.*, p. 330-331.

⁷² Vezi și Ioan Bianu și G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscrisurilor românești*, tomul III, Craiova, 1931, p. 39.

⁷³ Vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 334.

nicii”, *Divanul* lui Dimitrie Cantemir⁷⁴. O serie de elemente stilistice aflate în succintul epilog la această carte dovedesc că Atanasie, care îl semnează, este aceeași persoană cu Atanasie care lucrase mai înainte la București. Este posibil ca tot lui să-i aparțină și cele șapte distihuri la herbul țării, în evident stil dosofteian, de la începutul cărții.

11. Pentru determinarea locului unde s-a efectuat și a “stăpînului” care a poruncit să se facă prima revizie a *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul, pe care o reflectă copia din ms. 45, semnificativ este mai întâi faptul că, atât în *Cuvîntul înainte către cititori* al revizorului anonim, cât și în *Cuvînt înaintea cărții aceștia către preasfințitul mitropolit* al copistului, nu este menționat nicăieri numele domnitorului Șerban Cantacuzino, așa cum sînt menționate numele și porunca lui pe foaia de titlu și în prima prefață a *Bibliei* de la 1688. Or, dacă inițiativa (porunca) revizurii traducerii lui Nicolae Spătarul, pentru a o aduce în faza în care se găsește ea în copia din ms. 45, ar fi fost a domnitorului (unii cercetători i-au atribuit lui Șerban Cantacuzino chiar și inițiativa traducerii de către Nicolae Spătarul a *Vechiului Testament*), numele lui și menționarea cu laude a unei asemenea inițiative (porunci) nu puteau lipsi din aceste texte. În prefața adresată mitropolitului Teodosie, care, după cum vom vedea imediat, nu pare a fi fost redactată de copistul Dumitru, în numele căruia este scrisă, preocuparea pentru “isprăvirea” cărții, ca și cu aceasta să-și agonisească “nume vecinic”, este atribuită numai lui. Nu rezultă însă în mod clar din această prefață dacă prin “isprăvirea” cărții copistul Dumitru înțelegea numai efectuarea copiei respective sau și revizia (îmbunătățirea) traducerii, în vederea tipăririi ei. Mai curînd pare că el se referă doar la “isprăvirea” copiei.

Așa cum a observat și V. Cîndea⁷⁵, în prefața către mitropolit din ms. 45 apar unele greșeli de copist. De exemplu⁷⁶: “Iară sfinția ta, nu numai spre cele de folos ale sufletului, *pren sufletești isprăvi te aflii spre folosul supunerii învinsiși. Toc voi zice și pre cel vestit*

⁷⁴ *Ibidem*, p. 365.

⁷⁵ *Vezi op. cit.*, p. 154-155.

⁷⁶ Reproducem întocmai și punctuația din text. Sublinierile sînt ale noastre.

Ptolemeu împărat. Că și acela pentru cinstea numai cea pămîntească să nevoi [...] *Iară mai pușîn și cu aceasta sufletește le folosiși*” (ms. 45, f. 1^v). În mod evident, fraza a doua din primul pasaj subliniat începe de fapt cu verbul *învinciși*, iar cuvîntul *toc* este scris greșit, probabil în loc de *tot*. În ultima frază subliniată, după *iară* lipsește cuvîntul *nu*, iar *le* este grafie greșită pentru *te*. Noi credem că lui Dumitru nu i-ar fi putut scăpa asemenea greșeli, dacă textul ar fi fost redactat de el. Stilul prefetei arată că autorul ei, probabil un cleric, era un om cult.

În aceeași prefață către mitropolit apare adjectivul *cuvîntăreț* “cuvîntător”: “și te arăți pildă bună păstoriului ce e prea bun, dîndu-te cu tot feliiul de învățături pentru paza oilor celor *cuvîntărețe*”. Acest derivat se întîlnește atunci frecvent în scrierile lui Dosoftei (de exemplu, în *Dumnezăiasca Liturghie*, Iași, 1679⁷⁷, în *Molităvnic de-nțăles*, Iași, 1681⁷⁸, în *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682-1686⁷⁹, în *Parimiile preste an*, Iași, 1683, f. 94^v, a doua paginație). În textele muntenești este folosit numai derivatul corespunzător *cuvîntător* (de exemplu, în *Evanghelia cu învățatură* a lui Coresi, Brașov, 1581⁸⁰, în *Înderptarea legii*, Tîrgoviște, 1652⁸¹, în prefața mitropolitului Varlaam al Țării Românești la *Cheia înțelesului*, București, 1678⁸², în prefața fraților Șerban și Radu Greceanu la traducerea de către ei a *Mărgăritarelor* lui Ioan Gură de Aur, București, 1691⁸³, în epilogul lui Antim Ivireanul la *Psaltire*, București, 1694⁸⁴, în prefața mitropolitului Teodosie la *Triod*, Buzău, 1700⁸⁵, în prefața aceluiași Teodosie la *Învățătură preoșilor pe scurt*, Buzău, 1702⁸⁶). Adjectivul

⁷⁷ Vezi ediția critică apărută la Iași, în 1980, p. 79, 82, 113, 118, 120, 133, 167, 185, 259.

⁷⁸ Vezi D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, în “Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii literare”, seria II, tom XXXVI, 1913-1914, p. 64.

⁷⁹ Vezi DLR, s.v. *cuvînta*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Vezi CADE.

⁸² Vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 220.

⁸³ *Ibidem*, p. 317.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 336.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 408.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 434.

cuvîntăreț apare însă și în epilogul lui Atanasie la *Evangelhia greco-română*, București, 1693: “cea [...] din 4 părți ale lumii *cuvîntăreață* turmă”⁸⁷, precum și în traducerea panegiricului la sărbătoarea sfinților Constantin și Elena din ms. 766, făcută de el: “întru mirosurile cele sufletești ai *cuvîntăreții* grădini a lui Constandin” (f. 99). Tot aici apare de câteva ori și derivatul *cugetăreț*: “stelele ale *cugetărețului* ceriu al bisericii” (f. 84^v), “s-au zugrăvit întru *cugetăreața* putere a păciutorului împărat” (f. 100^v), “a *cugetăreților* împărați” (f. 133^r), care este de asemenea frecvent în scrierile lui Dosoftei⁸⁸. În epilogul lui Atanasie la traducerea acestui panegiric (f. 136^r), ca și în cuprinsul traducerii respective (f. 76^r, 79^r, 80^r, 80^v), apare însă și derivatul sinonim *cuvîntător*, care se datorește, probabil, copistului muntean al textului. La f. 74^v apare și adjectivul *cugetător*, datorat, probabil, tot copistului. Faptul că scribul a introdus în textele copiate în ms. 766 corespondentele muntenești ale unor cuvinte și fonetisme moldovenești din manuscrisul autograf al lui Anastasie poate fi dovedit cu numeroase exemple, dintre care cităm aici doar unul: *picioare* (f. 83^v, 126^v), dar și *picere* (f. 115^r, 115^v, 120^v), formă care nu poate fi atribuită moldoveanului Atanasie. Așadar, nu numai Dosoftei, ci și ieromonahul Atanasie, prezumtiv colaborator al său, a cărui activitate în Țara Românească am prezentat-o mai sus (vezi 10.2.), folosea derivatele *cugetăreț* și *cuvîntăreț*. Prezența adjectivului *cuvîntăreț* în prefața adresată mitropolitului Teodosie este deci un semn că textul respectiv fusese redactat, probabil, de un moldovean, care putea fi atât ieromonahul Atanasie, cât și episcopul Mitrofan, căci și el, în calitate de colaborator apropiat al lui Dosoftei, putea să aibă acest cuvînt în scrisul său. Comună aceleiași prefețe către mitropolit din ms. 45 și traducerii lui Atanasie din ms. 766 este și următoarea construcție cu dislocarea adjectivului *mult*: “cu alte cărți multe” (ms. 45, f. 1^v), “cu alte răutăți multe” (ms. 766, f. 91^r).

11.1. În lumina datelor prezentate pînă aici putem conchide că

⁸⁷ *Ibidem*, p. 334.

⁸⁸ Vezi *Dumnezăiasca Liturghie*, ediția citată, p. 114, 120, 175, 253, 259, și cronograful din ms. 3456 de la BAR, f. 15^v. Pentru atestări din *Viața și petrecerea svinților*, cf. DLR, s.v. *cugeta*.

ms. 45 este o copie munteană după un manuscris moldovenesc, pe care îl vor fi adus cu ei la mitropolia Țării Românești, în vara anului 1686, episcopul Mitrofan și, eventual, ieromonahul Atanasie. După toate probabilitățile, prima revizie a *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul se făcuse deci în Moldova, de către Dosoftei și colaboratorii lui. Copia din ms. 45 s-a făcut la dorința și sub îndrumarea mitropolitului Teodosie, a cărui contribuție la pregătirea ediției *Bibliei* de la 1688 va fi fost deosebit de importantă, cu toate că, fiind *absolut necesar*, sub aspect canonic și politic, ca publicarea ei să se facă cu binecuvântarea unui patriarh (al Constantinopolului sau al Ierusalimului), la începutul acestei cărți nu a mai avut loc o prefață sau o binecuvântare a lui. După cât se pare însă, în momentul în care se executa copia din ms. 45 nu se hotărâse încă editarea într-un singur volum a întregii *Bibliei* în limba română. Cercurile clericale din Țara Românească și din Moldova se preocupau (pînă) în acel moment de traducerea și de pregătirea pentru tipar a *Vechiului Testament*, pentru că *Noul Testament* în limba română era deja publicat la Bălgrad, în anul 1648. Hotărîrea de a se edita întreaga *Biblie* în românește va fi fost luată abia la începutul anului 1687, cînd mitropolitul Teodosie îi va fi adus la cunoștință domnitorului Șerban Cantacuzino că este în posesia unei traduceri revizuite a întregului *Vechi Testament*, după versiunea *Septuagintei*, care tocmai se reedita atunci la Veneția, cu cheltuiala domnitorului muntean. Eventuala propunere a mitropolitului făcută domnitorului să patroneze și să finanțeze tipărirea și în limba română a întregii *Bibliei*, ca el să devină astfel ctitorul ambelor monumente culturale, îi va fi surîs lui Șerban Cantacuzino. Abia acum el va fi hotărît începerea lucrărilor de ultimă revizie a textelor (*Vechiul Testament* tradus de Nicolae Spătarul și *Noul Testament* tipărit la Bălgrad), însărcinînd, în mod firesc, pe mitropolit cu elaborarea și tipărirea ediției. În acest scop, cum se afirmă în prefața *Bibliei*, a fost constituită o adevărată echipă de învățați greci și români, în frunte cu dascălul și arhiereul grec Ghermano Nisis, veche cunoștință și, poate, apropiat al mitropolitului Teodosie⁸⁹, care au făcut o no-

⁸⁹ Într-o scrisoare din 9 august 1674 către Radu Crețulescu și fiul său Pîrvu, mitropolitul Teodosie, aflat atunci la mănăstirea Tismana, depus din scaunul mi-

uă confruntare a traducerilor românești menționate cu textul grecesc al *Bibliei* care se tipărea atunci la Veneția, stabilind astfel textul românesc editat în anul 1688. Dintre acei "oameni ai locului" care au participat la această operație de ultimă revizie și de editare a lucrării un rol mai important l-au avut, desigur, frații Șerban și Radu Greceanu. Este însă nedrept să li se atribuie numai lor contribuția decisivă la definitivarea textului (sau chiar întreaga operație de traducere a *Bibliei* în limba română), cum se face de multă vreme în istoria noastră culturală, datorită faptului că, fiind abia în ultimele decenii descoperite și studiate mai atent versiunile anterioare (din ms. 4389 și ms. 45) ale *Vechiului Testament* și raporturile dintre *Noul Testament* de la Bălgrad și textul corespunzător din *Biblia* de la 1688, nu se știa cum s-au desfășurat lucrurile. În prezent putem mai bine aprecia următoarea mențiune din epilogul *Bibliei* privitoare la contribuția fraților Greceanu, alături de cea a altor dascăli, la definitivarea textului: "Iară cu nevoința și îndireptarea celor ce s-au întâmplat dascăli, și mai mult deslușindu-se pre limba rumânească de cei mici și plecați dentru slugile Mării sale, Șarban biv 2 logofet i brat ego Radul log"⁹⁰. Într-o altă notă de la sfârșitul *Bibliei*, episcopul Mitrofan, care era de asemenea un om învățat, semnează lucrarea astfel: "a tot lucrul tipografiei și îndireptării cuvintelor rumânești ostenitoriu", adică și în calitate de diortositor al cărții, nu numai de tipograf⁹¹. Ca atare, o serie de intervenții lingvistice în ediția *Bibliei*, care nu se pot limita la introducerea în text a unor particularități fonetice ori lexicale moldovenești, pot fi (trebuie) atribuite și lui Mitrofan⁹².

12. Pentru identificarea autorului primei revizii a *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul prezintă importanță și faptul că, în *Cuvînt înainte către cititori*, revizorul pomenește numele lui Nicolae

tropolitan în împrejurările cunoscute din anul 1672, transmite "sfinții sale dascălului Ghermano spăsenie și blagoslovenie". Vezi N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, partea I, București, 1903, p. 487.

⁹⁰ Vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op.cit.*, p. 291. Sublinierea noastră.

⁹¹ *Ibidem*. Sublinierea noastră.

⁹² Vezi și comentariul lui I. Gheție în acest sens, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, 1972, p. 63.

Spătarul, de patru ori, fără mențiunea de rigoare a rangului său boieresc: “Iară *Nicolae*, vrînd să aducă și el cartea aceasta den elinie la rumânie” (ms. 45, f. 456^v, col. 2), “Iară și noi, pre lîngă izvodul lui *Necolae*, am mai alăturat și alte izvoade grecești” (*ibid.*, f. 457^r, col. 1), “aflînd și noi izvod grecesc altul, de cele den Frangofort, dupre care au scris și *Necolae*, am urmat aceluia” (*ibid.*), “pentru căci izvodul lui *Necolae*, pentru degrabă scriindu-l, n-au pus nici unele de acestea” (*ibid.*, col. 2). Modul acesta neprotocolar de referire la persoana traducătorului, mare boier cunoscut de contemporani sub numele de “*Nicolae Spătarul*”, cum semna el însuși, lasă loc presupunerii că revizorul manuscrisului său era (sau îi fusese) un apropiat (mai curînd moldovean), eventual chiar mai în vîrstă decît el. Căci altfel ar fi trebuit să-i citeze numele împreună cu titlul boieresc pe care îl avea (avusese), așa cum face, în prefața sa, autorul versiunii *Vechiului Testament* din ms. 4389, identificat de noi în persoana lui Daniil Panoneanul, care a folosit același manuscris autograf al lui *Nicolae Spătarul*: “un izvod scris cu mîna, care l-au fost prepus *Nicolae spătariul* moldovean, dascal și învățat în limba elinească”, “în izvodul cel rumînesc care au fost prepus mai denainte de *Nicolae spătar*”. Este mai greu de crezut că un prezumtiv revizor muntean al textului aflat în copia din ms. 45 nu știa (pe la 1686) cine era acel *Nicolae* (fost, prin anii 1659-1660, mare spătar în Țara Românească, a cărui semnătură de la sfîrșitul predosloviei sale la traducerea *Vechiului Testament* nu putea fi decît “*Nicolae spătar*”) și, ca atare, i-a citat numele fără titlul boieresc de rigoare.

13. Numeroasele glosări marginale aflate în ms. 45, dintre care o bună parte am reprodus în listele de sub 7.5., 8.3.1. și 8.3.2., sînt scrise de copistul Dumitru. Cele scrise de *Nicola*, care a colaționat textul, sînt relativ puține (am citat cîteva sub 10.). Dintre glosările scrise de mîna lui Dumitru, le-am grupat pe cele făcute prin termeni specifici graiurilor dacoromânești nordice, îndeosebi moldovenesti, și, analizîndu-le, am conchis că ele pot aparține ori lui *Nicolae Spătarul*, ori primului revizor al traducerii sale, în eventualitatea că acesta a fost tot un moldovean. În majoritatea cazurilor, glosările acestea sînt făcute prin cuvinte care au fost de regulă înlocuite în ediția *Bi-*

bliei de la 1688. De exemplu: *cerdac*, marg.: **argea** (f. 120^v, 1 Reg. 9, 25, în *B: foișor*), *pre pușin, pușin*, marg.: **cătinel** (f. 38^v, Ieș. 23, 30, în *B: pren încet, încet*), *minută*, marg.: **cescuț** (f. 275^r, Is. 29, 5, în *B: puntură*), *vasele*, marg.: **ciniile** (f. 78^r, Deut. 1, 41, în *B: uneltele*), *pren cel făcut ca mreața*, marg.: **farmacuri, fereastră** (f. 157^v, 4 Reg. 1, 2, în *B: pren cele făcute cu mreje*), *spin*, marg.: **hreasce** (f. 380^v, Epist. Ier., 60, în *B: mărăcini*), *cuvîntul*, marg.: **județul** (f. 145^r, 3 Reg. 3, 28, în *B: judecata*), *iertare*, marg.: **mîzdă** (f. 121^v, 1 Reg. 12, 3, în *B: mită*), *rug*, marg.: **spin, păducel** (f. 109^v, Jud. 9, 14, în *B: mărăcine*), *săcriiu*, marg.: **raclă** (f. 4^v, Fac. 7, 1, în *B: chivot*), *vicleni*, marg.: **rocoși** (f. 157^v, 4 Reg. 1, 1, în *B: vicleni*), *belciug*, marg.: **sponcă** (f. 39^r, Ieș. 26, 6, în *B: copcă*), *semn de deochi*, marg.: **șumuiag** (f. 380^v, Epist. Ier., 59, în *B: semn de deochi*), *strînsoare*, marg.: **zgîrceală** (f. 400^v, Sir. 11, 17, în *B: strînsoare*). Se impune acum următoarea întrebare: admitînd că asemenea glosări prin cuvinte moldovenești se găseau în manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul, putea un revizor muntean să le reproducă în textul pe care, revizuiindu-l, îl transcria? Noi credem că prezența lor în ms. 45, alături de toate celelalte particularități ale graiurilor dacoromânești nordice, îndeosebi moldovenești, aflate în acest manuscris, pe care le-am menționat în diverse paragrafe de mai sus, se explică numai prin faptul că primul revizor al *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul a fost un moldovean. Căci numai un revizor moldovean ar fi putut fie să facă el însuși asemenea glosări, fie să le reproducă, eventual, din textul lui Nicolae Spătarul.

Surprinzătoare este și glosarea prin verbul *murguț*: “și mug strîgînd”, marg.: **murguiesc** (f. 380^r, Epist. Ier., 29, în *B: zbiară*), considerat de I. Gheție “un maghiarism neatestat în documente și în limba de astăzi, localizabil însă în Banat sau Transilvania”⁹³.

Numărul glosărilor făcute de munteni în textul aflat în copia din ms. 45, în majoritatea cazurilor prin termeni cu care au fost substituite în alte locuri cuvintele glosate și care au rămas în textul *Bibliei*, este mult mai mare. Exemple de acest fel oferă, în listele de sub 8.3.1. și 8.3.2., cuvintele *ai, arină, bocet, boci, buhai, dodăi, dodăia-*

⁹³ Vezi I. Gheție, *op. cit.*, p. 190.

lă, glod, feredeu, hatman, hudiță, ilău, mai, mancă, medelniță, oteși, pociumb, poamă, pristav, răgălie, smidă, sponcă și altele.

O mențiune aparte se cuvine glosărilor prin cuvintele *avéghi* și *ghiuliuș*: *aleș*, marg.: **avéghi** (f. 109^v, Jud. 9, 25, în *B*: *paznici întrascuns*), *sfatul*, marg.: **ghiuliușul** (f. 374^v, Iudit. 11, 9, în *B*: *sfatul*). Cuvântul *aveghi*, compus din prep. *a* + s.n. *veghi* "pîndă" (ca și *aleș*, compus din prep. *a* + s.n. *leș* "pîndă", vezi DLR), mai este cunoscut numai din *Foletul novel* (pentru anul 1694)⁹⁴, text atribuit de noi mitropolitului Teodosie Veștemeanul⁹⁵. Tot în *Foletul novel* apare de câteva ori și s.n. *ghiuluș*⁹⁶.

14. Atragem atenția și asupra faptului că în ms. 45 sînt numeroase greșeli de copist, neobservate la colacionare de Nicola, cărora le corespund în ediția *Bibliei* de la 1688 fie grafiile corecte ale cuvintelor respective, fie cuvinte sinonime. De exemplu: *ațacă* "acață" (f. 392^r, Întel. 7, 25, în *B*: *apucă*), *brobodenic* (vezi 8.3.1., s.v. **nemetet**), *hananeilor* (f. 40^v, Ieș. 28, 35, în *B*: *hainelor*), *hălădui* (f. 449^f, col. 1, 4 Mac. 4, în *B*: *huli*), *hîtrie* (f. 445^f, col. 1, 3 Mac., în *B*: *hîrtie*), *mîncomf* (vezi 8.3.2., s.v. **mîlcomiș**), *muruiară* (f. 350^r, Am. 2, 1, în *B*: *muruială*), *nănțimea* (f. 144^r, 3 Reg. 2, 9, în *B*: *cărunțimea*), *năsipire* (f. 355^v, Mih. 7, 12, în *B*: *răsipire*), *slipuri împistrite* (f. 146^r, 3 Reg. 6, 33, în *B*: *sclipuri împătrit*), *stirasc* (f. 16^f, Fac. 30, 37, în *B*: *stirac*), *șurug* (f. 39^f, Ieș. 25, 33, în *B*: *vîrtej*; cf. și *șurub*, f. 39^f, Ieș. 25, 35, în *B*: *vîrtej*), *taistră* (f. 374^r, Iudit. 10, 5, în *B*: *traistă*; cf. și *traistă*, f. 375^v, Iudit. 13, 11, 17, în *B*: *traistă*).

15. După cum se știe, în *Biblia* de la 1688 se află numeroase greșeli de tipar, care uneori fac textul de neînțeles. Ele se datoresc mai ales faptului că ultima revizie a textului și tipărirea lui s-au făcut în mare grabă, impusă, probabil, de starea tot mai nesigură de la o zi la alta, în cursul anului 1688, a sănătății domnitorului Șerban Canta-

⁹⁴ Vezi Emil Vîrtosu, *Foletul novel, calendarul lui Constantin vodă Brîncoveanu, 1693-1704*, București, 1942, p. 345.

⁹⁵ Vezi *art. cit.* la nota 59.

⁹⁶ Vezi Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 32, 36, 40. Cf. și DLR.

cuzino, patronul lucrării. El a murit la 29 octombrie 1688, când *Biblia* abia se terminase de imprimat, în luna septembrie.

T. Cipariu este primul cercetător care a atras atenția asupra existenței în ediția *Bibliei* de la 1688 a unor “eroii tipografice mari”, citînd și nouă exemple⁹⁷. O parte dintre aceste greșeli pot fi corectate în context, fiind vorba de omiterea sau adăugarea fără rost a unei (unor) litere, de unirea greșită a unor fragmente din cuvinte diferite și altele. Multe dintre ele (între care și unele citate de Cipariu) nu pot fi însă corectate decît prin raportare la textul corespunzător aflat în ms. 45, deoarece greșelile respective se datoresc lecturii (sau corecturii) neatențe a manuscrisului după care se culegea (protograful textului copiat în ms. 45), fără ca ultimii revizori și corectorii textului să mai fi consultat în aceste locuri originalul grecesc.

Am semnalat mai sus (vezi 7.3.2.) faptul că în ms. 45 apar frecvent nume proprii (uneori și substantive comune) feminine cu procliza articolului hotărît al genitiv-dativului. În ediția *Bibliei* ele au fost de regulă înlocuite cu formele corespunzătoare cu articolul postpus sau cu alte forme echivalente. În cîteva locuri însă formele respective din textul copiat în ms. 45 nu au fost înțelese (ori au fost interpretate greșit) de tipograful și corectorii *Bibliei*. De exemplu: “până la *termintos* [marg.: stăjari] ai *Faran*, carele este în pustiiu” (f. 7^v, Fac. 14, 6; în orig.: ἕως τῆς τερεμίνθου τῆς Φαράν; în *B*: “până la *terminto*, ai *Faranii*, care este în pustie”), “carea este, de cătră miadzănoapte, ai *Vetil*, despre răsărta soarelui” (f. 115^v, Jud. 21, 19; în orig.: ἡ ἐστίν ἄπο βορρᾶ τῆς Βαιθηλ; în *B*: “carea este de cătră miadzănoapte, ai *Vetil*, despre răsărta soarelui”), “pre cei 2 ficiori ai *Resfa*, fetei lui *Aia*” (f. 141^r, 2 Reg. 21, 8; în orig.: τοὺς δύο υἱοὺς Ῥεσφᾶ; în *B*: “pre cei doi feciori a *Iresfei*, fetei lui *Aia*”).

Alte exemple, de diferite tipuri de greșeli, le semnalăm în ordinea în care apar ele în text.

F. 3^v, Fac. 4, 7: “Nu doară dentru drept vei aduce, iară spre dreptul nu vei împărți, greșit-ai? *Mincomește* cătră tiine întoarcerea lui, și tu îl vei stăpîni pre însul”: în orig.: ἥσυχασον; în *B*: “De nu drept vei aduce, iară pre drept nu vei împărți, greșit-ai *mîlcomește*,

⁹⁷ Vezi *Principie de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 112.

cătră tine e întoarcerea lui, și tu vei stăpîni pre dînsul”.

F. 37^v, Ieș. 22, 5: “ca să pască țarina *alta*”; în orig.: ἄγρον ἔτερον; în *B*: țarina *altuia*.

F. 63^v, Num. 7, 3: “și aduseră darurile lor înaintea Domnului, 6 *cară cu roate* și 12 boi”; în orig.: ἀμάξας λαμπηνίκας; în *B*: *cară cu roate*. Locuțiunea adjectivală *cu roate* este o greșeală de lectură a adj. *curate* din manuscrisul autograf al lui Nicolae Spătarul, prin care el a tradus adj. pl. λαμπηνίκας “asemănătoare cu un car regal”. Lecțiunea corectă, *cară curate*, se găsește în textul corespunzător din ms. 4389, traducerea *Vechiului Testament* făcută de Daniil Panoneanul, în care el a folosit și manuscrisul autograf al traducerii lui Nicolae Spătarul.

F. 98^v, Iosua 11, 3: “la pămîntul *Masifà* [marg.: *Masimà*]”; în orig.: ματσηφά (ed. R. Daniel: ματσύμα); în *B*: *Masira*.

F. 106^r, Jud. 3, 27: “și *fu cînd* veni...”, în orig. ἐγένετο ἡνίκα; în *B*: “și *jucînd* veni”, prin confuzia de către tipografi a slovei chirilice *f* cu slova *j*.

F. 111^r, Jud. 12, 6: “și ziseră lor: ziceți dară *hasnă*, și nu s-au îndreptat a grăi așa”; în orig.: σύνθημα; în *B*: *hasnă*. Aici este o confuzie, datorată copistului ms. 45 și tipografilor *B*, a termenului *haslă* “semnal, deviză; parolă” (< pol. *hasło*), mai puțin cunoscut atunci în Moldova, dar necunoscut în Țara Românească, cu termenul *hasnă* “folos” (< magh. *haszon*; cf. și sîrb. *hasna*), mai cunoscut în epocă. Cuvîntul *haslă* apare în ms. 45 de două ori, unde este tradus prin el tot s.n. σύνθημα “semnal, deviză, parolă”: “și dînd *haslă* a ajutoriului lui Dumnedzău...” (f. 436^v, 2 Mac. 8, 23; în *B* din nou confundat cu *hasnă*), “și dînd celor de pregiur el *haslă* a lui Dumnedzău biruință...” (f. 440^v, 2 Mac. 13, 15; în *B* tot *haslă*). Prezența în aceste locuri a s.f. *hasnă* în ms. 4389 (f. 453^v și 456^v) arată deci că termenul *haslă* exista și în textul autograf al traducerii lui Nicolae Spătarul, iar Daniil Panoneanul, care a folosit textul respectiv, l-a confundat cu *hasnă*, ca și în Jud. 12, 6: “spuneți dară *hasna*, iară ei nu se putură îndrepta să spuie *hasna*” (f. 119^r). S.f. *haslă* apare și în traducerea *Istoriilor* lui Herodot, atribuită lui Nicolae Spătarul: “Cînd ne vom lovi, trebui, dintru toate, întîi să-și aducă niștine aminte de volnicie, și

hasla ne este «Ivis» (ed. 1984, IX 98; în orig. tot σύνθημα).

F. 124^f, 1 Reg. 16, 20: și “*ied den capre unul*”; în orig.: ἐριφον αἰγῶν ἕνα; în B: “și *unt de capre*”.

F. 141^f, 2 Reg. 21, 16: “încins cu o *ghigă*”; în orig.: κορώνην; în B: “cu *sabie*”.

F. 157^v, 4 Reg. 1, 19: “și Ioram, *fiiul Ahaav*, împărătește preste Israil”; în orig.: υἱός Ἀχαάβ; în B: *împăratul Ahaavului*.

F. 210^f, Est. 4, 16: “Ascultă rugii mele și iartă *sorfului* tău”; în orig.: τῷ κλήρῳ; în B: “Ascultă ruga mea și te îmblânzește *sofului* tău”.

F. 261^v, Eccl. 2, 8: “făcut-am mie cîntători și cîntărețe [...], și *turnători de vin și turnătoare de vin*”; în orig.: οἰνοχόον καὶ οἰνοχόας; în B: *mestecători de vin și mestecătoare*. Probabil că revizorii munteni ai traducerii au înlocuit calcurile *turnători de vin și turnătoare de vin* cu cuvintele corespunzătoare *mescători* “paharnici” și *mescătoare* “păhărnicese”, care *mescă* “servesc” (în Muntenia) vinul la mese (vezi DLR, s.v. *mescător, mește*), iar tipografiile le-au citit, eronat, *mestecători, mestecătoare*.

F. 279^v, Is. 42, 3: “*ce la adevărat* va scoate județ”; în orig.: ὁλλὰ εἰς ἀλήθειαν; în B: *cel adevăr*.

F. 291^v, Ier. 6, 9: “ca cel ce culege spre *coșnița* lui”; în orig.: τὸν κόρταλον; în B: “în *cunoștința* lui”.

F. 305, Ier. 40, 5: “ficiorul lui *Ahica*”; în orig.: Ἀχεικὸμ; în B: *Ahica*, desigur o greșeală de lectură a manuscrisului de către tipografi, un *m* final suprascris confundat cu *z*.

F. 321^v, Plîng. 3, 16: “scoase cu *gonț* dinții miei”; în orig.: ψήφῳ; în B: “scoase cu dinții miei număr”.

F. 324^f, Iez. 23, 20: “cărora era ca a măgarilor *trupurile* lor, și boașe de cai boașele lor”; în orig.: αἰ σάρκες; în B: “cărora era ca ale măgarilor *cărnurile* lor, și boașe ca de cai boașele lor”: Eufemismul *trup* “penis” este folosit și astăzi în graiurile populare din Moldova. Traducerea literală, prin *cărnuri*, a cuvîntului din original a sa-crificat, în *Biblie*, sensul comparației.

F. 405^f, Sir. 24, 14: “întru măgurile *Aermon*”; în orig.: ἐν ὄρε-σιν Ἀερμών; în B: “în munții a *Ermonului*”.

F. 437^v, 2 Mac. 9, 11: “cu dumnezăiescul bici, *preste minută* [marg.: cescuț] adăogîndu-să cu durerile”; în orig.: κατὰ στιγμήν; în *B*: “cu bătaia cea dumnezăiască *premenit* adăogîndu-să cu durerile”.

F. 452^v, col. 2, 4 Mac. 13: “și cresc mai tare *pentru soțietatea hrăni*, și pren cea de toate zilele cunoștință”; în orig.: διὰ τῆς συντροφίας; în *B*: “și cresc mai tare, *pentru soția ta te hrăni* și pentru cea de toate zilele obiciuire”. Cuvîntul *soțietate* mai apare și în alte locuri din ms. 45, precum și în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor*, făcută tot de Nicolae Spătarul⁹⁸.

ABREVIERI

B = *Biblia* de la București, 1688.

BAR = Biblioteca Academiei Române.

CADE = I.-Aurel Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1926-1931.

DLR = *Dicționarul limbii române* al Academiei, seria veche și seria nouă, București, 1913 și urm.

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I-III, București, 1903-1924.

⁹⁸ Vezi N.A. Ursu, *art. cit.* la nota 24.

Cuprins

<i>Cuvînt înainte</i>	5
Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul <i>Îndereptării legii</i> (Tîrgoviște, 1652)	7
Traducerea cronografului numit "tip Danovici" poate fi o lucrare de tinerețe a lui Dosoftei	134
Traducerea <i>Istoriilor</i> lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu) a fost remaniată de traducătorul cronografului numit "tip Danovici"	223
Anexă: Observații pe marginea ediției din anul 1984 a traducerii <i>Istoriilor</i> lui Herodot	264
Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al <i>Mîntuirii păcătoșilor</i> a lui Agapie Landos	279
Încă o traducere necunoscută a lui Nicolae Spătarul (Milescu): <i>Apologia contra lui Mahomed</i> a împăratului bizantin Ioan Cantacuzino	342
Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al <i>Vechiului Testament</i> tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)	354

Lector de carte: Valeriu STANCU
Corectura: Mariana STANCU
Tehnoredactare: Cezar BACIU

Tipărit la SL&F IMPEX Iași
Bd. Carol nr. 3-5, Iași
Tel : 0766 390 661 ; simonasf@yahoo.com